

Pütkösti Árpád

**Rákosi bukása, száműzetése
és halála**

1953-1971

**EURÓPA KÖNYVKIADÓ
Budapest, 2001**

ISBN 963 07 6948 4

TARTALOM

ELŐSZÓ

ELSŐ FEJEZET

1. „Nem erről volt szó!”

MÁSODIK FEJEZET

1. Sztálinvárosi rétes
2. Múló győzelem
3. „Finomkodó delikátok”
4. Enyém a hatalom!

HARMADIK FEJEZET

1. „De itt én élek”
2. Rákosi mentében
3. RM: „Hí a haza!”
4. A Tien-san csúcsai

FÜGGELÉK

Olvasmányok, források

Az íráshoz felhasznált fontosabb dokumentumok fejezetenként

Dátumok, események RM életében

ELŐSZÓ

Földrészek hitték, nincs pokol, közben a tornácát rótták. A szent kísértet nemzedékek életét fosztotta ki. Milliók szégyellik infantilis évtizedeiket. A révületet. Hogy hittek a mennyországban. Ez a közös bűn.

Nemigen van a magyar történelemnek még egy alakja, aki annyi bukás árán jutott a csúcsra, mint Rákosi Mátyás. Fabatkát sem lehetett volna adni leendő hatalmáért az életfogytiglani ítélet idején, de 1940-es kiszabadulásakor sem.

Szerencséje, hogy bajban ritkán követ el végzetes hibát. Már a börtönben kiderült róla, hogy vezetésre termett, aztán a vezérkedés lett az ajzószere. Jung úgy véli: „A hatalomvágy minden bizonnyal ugyanolyan hatalmas démon, mint Erósz, éppoly régi és eredendő is.” Gabriel García Márquez szerint: „a hatalmasok valamiféle szexuális őrjöngés okozta szorongásban élnek... a hatalom a szerelem helyettesítője”. A hatalom és a szerelem abban is hasonló, hogy a hűtlenség mindkettőben főbenjáró bűn. Hogy aztán valaki pusztán szerelmi/hatalmi vágyból volt-e hűtlen, vagy, mert harminc ezüstöt kapott, vagy azért, mert az imperialista métely megmérgezte, az a politikai csillagzat állásától függ. Mindenesetre RM a másfél évtizednyi raboskodás és a tizenegy évnyi emigráció ellenére könnyedén behelyezkedett a hatalomba. A szerelembe kevésbé. Mert az emberek többsége mintha egydémonúnak születne: vagy Erósz, vagy „Nérosz” rabja, a kettő együtt nemigen fér meg egy kebelben. Neki a politika jut. Egy picike politika.

1945-ben felszabadult az ország, de negyven évvel később is szigorú „titok” volt, hogy megszálló csapatok szabadították fel. Rákosi Mátyás mozgásterét alapvetően a szovjet felszabadítás és elnyomás ellentmondásai határozták meg és korlátozták. Akár azt is mondhatjuk: az úttörővasút és az erőszak antagonizmusa. Realistábban: letartóztatás egy viccért és ingyenes orvosi ellátás. RM nevéhez csupán a letartóztatást – a gyötrelmeket és veszteségeket – szokás társítani, elsősorban az 1949–1953 közötti despotikus évek abnormitásait, amikor a kiszolgáltatottság már beleivódott a hatalomgyakorlókba is. Ezek az események vésték RM arcát a nemzet emlékezetébe.

A sztálinizmus technikusa egyébként rövidlátó politikus. Napi terveit még csak-csak praktikusak, előrejelzései viszont csapnivalóak. Ezt majdhogynem megerősíti néhány éleslátású észrevétele. 1941 júniusában például előadást tartott a Kreml tisztikarának a nemzetközi helyzetről, és kifejtette, hogy a németek rövid időn belül megtámadják a Szovjetuniót. Ezt Sztálin később sem akarta elhinni.

RM politikai farkasvátságban szenvedett. Az élet minden jelenségét úgy szemlélte, hogy a politika milyen hasznot húzhat belőle. De egy sztálinista vezér esetében mindez korántsem baj. A kizárólagos eszmék foglyainak ártalmas is lehet a túl széles látókör. Csakhogy, aki olyan izgága, mint ő, az emiatt fura helyzetekbe kerülhet. RM 1940-ben még fogadkozik, hogy hatalomra kerülésük esetén Magyarországon nem ismétlődnek majd meg a Moszkvában annyit emlegetett törvénytelenések, aztán mégis bajnokuk lesz. A '45-ös választás előtt háromszor-négyszer annyi szavazatot jósol, mint amennyit kapnak. Ekkora tévedésbe csak az nem bukik bele, akinek a sorsáról nem szavazás dönt. Azt a veszélyes ballépést is elköveti, hogy a kiátkozás előtti utolsó pillanatig csodálja Titót. De olyan hévvel követi Sztálint is, hogy halála után először őt inti meg Moszkva. Ennyi botorságot csak úgy úszhatott meg, hogy

nehezen kikezdhető nimbust építettek köréje, egy jeles alkalommal még Sztálin baljára is került.

Kudarcain ő maga úgy lépkedett át, mintha nem is léteznének. Biztos, ami biztos, azért folyvást bizonyított. A nemzetközi kommunista mozgalomnak RM az egyik sztahanovistája. Volt minőségérzéke, bár ezt nem csapatának kiválogatásakor, inkább ellenfelei megválasztásában kamatoztatta.

Nem lehetett vele tartósan farkasszemet nézni. A győzelemért átmenetileg akár a dogmáit is feláldozza. Bármennyire ortodox, semmi kis diadalokért is képes pragmatista, sőt oportunista is lenni. Jó a szimata az emberi gyengék iránt. Mások erényét is képes volt hibává változtatni. Ám Rajkkal, Kádárral, Marosánnal, de akár Mindszentyvel szemben sem tudott volna diadalmaskodni, ha azok kevésbé fanatikusak. Sikereit áldozatainak is köszönhette. Jól válogatta ki őket.

Cselekedetei árnyékot vetettek intellektusára. Szellemi munkát végzett, értelmiségi volt, de nem az igazi, a kétkedő, főképp nem jobbító. Művek nem maradtak utána. Végeláthatatlan visszaemlékezése védírat: inkább magyarázkodó beszéd- és cikkgyűjtemény, mint memoár. Ha a tények kifacsarása művészet, ő a politika Picassója. 1956 forradalma jobbára az ő „műve” volt, ám bármilyen remek lett is a gyerek, apaságát nem volt hajlandó elismerni. Rákosi Mátyás politikus, tovább szűkítve: fantáziátlan sztálinista funkcionárius. Szolgaszerepet vállaló vezér. Az ősbolsevikok sikerének titka, hogy életüknek csupán egy célja van. Nevezhetjük ezt szocializmusnak, kommunizmusnak, proletárdiktatúrának, sőt még a nép jólétének is. Az üzenet egyre rejtjelezettebb. A kísérlet nyulai azt hitték, tudják, hogy vezéreik mit akarnak, pedig ez egyre homályosabbá vált az ő számukra is. A csapnivaló hatékonyság meg ez az átláthatatlan köd lett a próbálkozás veszte.

A Rákosi-félék küldetéséből következik, hogy cselszövők, hogy hajlanak az intrikára, s intellektusuk ehhez deformálódik. A hatalom megszerzése, csúcsainak birtoklása, majd elvesztése a szellem felszikrázásának és eltorzulásának a története. Lord Acton ezt úgy mondta: „a hatalom rothaszt, az abszolút hatalom pedig abszolút módon rothaszt”.

RM nem emberi viszonyokban gondolkodik, hanem kategóriákban; mindent egy-két kaptafára húz. 1925-ös letartóztatásakor írja: „Az általános benyomásom az volt, hogy a jó aratással kapcsolatban, az országban némi fellendülés lesz és ezzel kapcsolatban bizonyos enyhülés.” Ennyi az élettapasztalata: a jó aratás fellendülés. Ugyanezt várja a jó aratástól az 1945-ös, s a többi választás vagy a különféle szigorítások idején. Az aratás az a kályha, ahonnan a gondolatai és a cselekedetei elindulnak; az ő aratása annyi, mint életszínvonal. (1953 nyarán Malenkov a szemére is veti, hogy mindent a rossz aratással magyaráz.)

Az általa halálba küldöttek bűnei nevetségesek. A közreműködésével készült vádiratok élettelenek; érzik rajtuk – utólag? – a kimódoltság, az íróasztal bikkfászaga. A bűnlajstromokból annyira hiányzik a képzelőerő, hogy az utókor nem is érti, a maga idején ezt miért oly kevesen vették észre. Aki nem volt kommunista, általában tudta, hogy kilóg a lóláb. Ez a kor egyik nagy képtelensége és talánya. Tízezrek hitték el inkább azt, hogy jó ismerőseik, barátaik árulók, mint hogy a politika áldozatai. Ilyesmire gondolni sem mertek. Ám ha meg voltak győződve, hogy a letartóztatottak bűnösök, és ők maguk vakbuzgó hívei voltak a pártnak, miért félték mégis? Buta kérdés: hiszen a félelmetes vádak hallatán rémülettel gondoltak arra, hogy akár álmukban valami hasonló szörnyűséget követnek el. Ahogy az áldozatok sokasodtak, mind többen, mind erősebben félték. Az igazságos társadalom, egy új haza építésének gyönyörei helyett egyre inkább a félelem vált kollektív érzéssé.

RM egyszer megemlítette, ha valakinek bizalmasan akart valamit mondani, akkor ki kellett menniük a rózsakertbe. Ő mindezt „egészséges bizalmatlanságnak” tartotta. Ezért is tudott játszani a tömeges megfélemlítés húrjain. A boszorkánykonyha receptjeiben eligazodott, ám semmi eredetiség nem volt benne. Kádár szocializmusának voltak egyedi jegyei, RM népi demokráciája viszont tucataru, csupán dúsabb társainál, ahol másutt tíz ciráda volt, nála tizenkettő, ő nem a lakosság öt százalékát adta rendőröknek, hanem többet – persze Sztálin alatt! Eminens túlteljesítő. Akárcsak a mester, ő is jó érzékkel szimplifikálja a bonyolult képleteket. Tudja, hová kell ütni, hol kell simogatni. Főtitkár kollégái is hasonlóak: több bennük az azonosság, mint a különbség – bár ez utóbbi sem lényegtelen. Az öntötégelyben mindenekelőtt a sorszám különbözteti meg őket – kettes, hatos, nyolcas –, és mindegyikőjük az öntömester mozdulatait lesi: hogyan kell állni, viselkedni, mit kell tenni. Ő a többieknél jobban követte a példát. Jobb képességű is volt náluk, többet vesztett magából a szolgai hűségben.

A kommunista vezérek – különösen a hatalmon lévők – szigorú programhoz kötött, következetes emberek, fanatikusan eltökéltek, kegyetlenül kemények. A homo kominternikusnak „se tárgya, se hazája, se barátai, csak egy konspirációs lakás, konspirációs kapcsolatok és egy parancs, egy utasítás, aminek még a valóságtartalmát sem tudja lemérni egy vadidegen országban” (Erdős Péter). Ezt a mentalitást nem befolyásolta, hogy szerették a hazájukat, és nem változtatta meg, ha végre a saját országukba kerültek. Mert az eszme és a hely, ahol testet öltött – vagyis a Szovjetunió –, mindennél szentebb volt a számukra. Ebben a világban szükségszerűen csak két szín létezik: fekete és fehér. Rómába csak egy út vezet. A „közös” platformmal szembe csak az ellenség fordulhat. A sorból kilógni nem lehet, akkor sem, ha érdemes. Hátratett kézzel kell ülni akkor is, ha a gazda nem figyel.

Élvezi, hogy főtitkárként az igazság kútfeje, és könnyedén viseli, hogy mégsem az. A főtitkár egy pont. Egydimenziós ember (Milovan Gyilas). Nekik a „történelmi szükségszerűség” az emberi életnél is fontosabb. Hatalmuk a kerítésig majdnem korlátlan. De nem lehetett tudni, hol a kerítés.

A személyi kultuszt – Moszkvát kivéve – bárki a szemükre vethette volna, ám senki sem volt abban a helyzetben, hogy ezt megtegye – a Kremlt kivéve. A Kremlnek viszont hallgatnia kellett.

A főtitkárok „alkotása” mások elmeszüleményeinek csűrése-csavarása. Gondolkodásuk dogmatikus, dilettáns. Rákosinak ugyan volt szakmája, de mielőtt gyakorolta volna, elfelejtette. Ahogy azt is, mi a szaktudás, de a világnézeti iránytű elégséges volt neki is ahhoz, hogy a kohászat, az elletés vagy akár a költészet kérdéseiben is állást foglaljon. A meggyőződés és az ösztön irányította. Telhetetlenül ragadta magához a feladatokat, ha fuldoklott is bennük. A gyors észjárás gyakran olyasmire ragadta, ami a szakembernek sem jutott eszébe. Ez a logika a Nyugathoz mégiscsak közelebb álló Magyarországon annyira szokatlan volt, hogy többen eredetiséget olvastak ki belőle. Hajlíthatatlansága táplálta az érzést, hogy állításai vitathatatlanok. S mire kiderült az igazság, már nem volt szabad vitatni akkor sem, ha közben meghazudtolta magát – ami szuverén politikusokkal is megtörténik.

Rejtély, miképp tudta úgy olvasni a nyugati világlapokat – járt neki a *The Economist*, *The Times*, *The Nation*, *Newsweek*, *US World Report*, *The Statesman* –, hogy tényeik is tökéletesen érintetlenül hagyták. Nem hisz az újságjelentéseknek, mégis jobban érdeklik, mint maguk a történések. A hírek, a cikkek és a határozatok megjelenítéséről és meg nem jelenítéséről olyan elszántsággal dönt – elvtársaival szövetségben –, mintha ezekkel csinálná a történelmet.

A fanatikus elkötelezettek csak azt látják és hallják, amit látni és hallani akarnak. Szent-Györgyi Albert leírja, RM azt mondta neki: „Amerikában voltam, és láttam egy sovány gebét meg egy embert rongyos nadrágban. Nem minden olyan jó ott, ahogy mondják.”

A bolsevik vezérek közt még sok csillogó szónok volt, de a sztálini kor felfalta őket. RM már nem volt az, s az agyában állandóan működő orosz nyelvű cenzor is feldúlta mondatai összhangját. A célratörés viszont világossá tette, mit akar, de gorombaságai riasztották a finomabb lelkeket. Ismétlései szuggesztívvé tették: hipnotikus volt, akár egy imamalom. A hatalom megszerzése után az ő malma is egyre több számot örölt, a növekedésre ítélt ország sikeradatait. Elkápráztatás helyett inkább elszongította a hallgatóságot. Szakértőként tetszelgett. Egy alkalommal elmondta: „soha pénzügyekkel nem foglalkoztam és fogalmam sem volt, hogy kell az inflációt megállítani” – és témát váltva a hallgatóságra bízta a befejezést. Családi körben észbontónak nevezte a metróépítés 1953-as leállítását. „Mátyás tudta, ha egy pillanatra abbahagyják a sűrített levegő befűtését az alagútrendszerbe, a rendszer beomlik, s a fél város egyszerűen összedől, mintha földrengés érte volna.” Nem véletlenül mondta róla Molotov: „mindent tud, lát és mindenhez ért”. Sőt mindent jobban tudott. Ám egy tudós, de még egy jó szakember sem terheli felesleges számokkal az agyát. Ő ezekkel tudott bűvészkedni igazán. Fitogtatta a memóriáját. Mintha alkotna.

Keresve sem találni még egy magyar vezetőt, aki ennyi percértékűt szónokolt. Mondatai áthömpölyögték az agyakon, s utat martak maguknak. Taktikázni csak párviadalokban tudott, hallgatóságával szemben érzéketlen volt. Szavaival elnászpángolta őket; s a tömeg egy ideig élvezte, ha vezére korbácsolja, ha érzi, hogy kemény kézben a gyeplő.

Puritán volt. Hatalma csúcán, 1952-ben is szinte ugyanúgy él, mint 1945-ben. A kitüntetések nem kedveli. Más a helyzet, ha a „dolgozó nép” fejezi ki szeretetét, ragaszkodását. Kivirul, ha akár csak egy cipőcskával ajándékozzák meg. Éhezett a szeretetre, talán mert sejtette, ha megszerzi is, nyomban kifolyik tömpe ujjai közül. Bukása után, harmadik száműzetésének sivár esztendeiben is az a tévhit tartotta benne a lelket, hogy őt a magyar nép szereti és visszavárja.

Maga is azt hitte, hogy életét a munkásosztálynak szentelte. Ehhez képest a proletárdiktátorok igen sokat ártottak a munkásságnak. A legjobb munkások – főképp a szociáldemokrata munkásarisztokrácia – tekintélyes részét lecsukatta, elbocsáttatta. Összetörte a mércét, közben termelte a képzett embereket.

Az osztályharcban gátlástalan. Társaival együtt ő is azt vallotta, hogy a harc azokat a cselekedeteket is elfogadhatóvá teszi, amelyek békében törvénytelenek. Jezsuita pragmatizmussal hitte: nézőpont kérdése, hogy valamit meghökkentő megoldásnak vagy becstelenségnek minősítünk. Háborújukban a hazugság ravaszsággá finomult, a rágalom ügyes fogássá, viszont az önkritika csupán taktika, a becsületes ellenfél nevetséges fogalom, s a szentimentális nyafogásokkal nem kell törődni. Ez persze minden háborúra érvényes. Csakhogy az ő évtizedében elvileg béke volt. Háborús béke, aminek ő az egyik segédszítőja.

A hatás fontosabb minden realitásnál.

Az ő gyakorlatiassága elsősorban azt jelentette, hogy az ellenséggel szemben minden megengedhető (s ellenség mindenki lehet). Cselekedeteit sem erkölcs, sem szokások, sem a lelkiismeret, sem az adott szó nem korlátozta, csak a hit, a meggyőződés és a tévhit meg a téves meggyőződés. Mint igazi homo kominternikus, ő sem ismert se istent, se embert. Érzéketlen a „jó” és a „rossz” iránt. Dürrenmatt így írja le a sokat próbált marxista funkcionáriust: „Az ember elhiszi, hogy gondolkodik. Csak az érzések okoznak neki gondot.” Fajtája számára a humanizmus elvont fogalom. Politikai ténykedésének vezérelve, hogy az a „jó”, ami az adott pillanatban hasznára van a proletariátusnak, s az a „rossz”, ami kárára van a

kommunista pártoknak – jelesül a Szovjetunió Kommunista Pártjának –, mivel a proletariátus (a dolgozó nép, a haza, a béketábor, a világ) érdekeit egyedül az ő politikájuk fejezi ki.

Ha mégis valami baj adódott, az sosem az ő hibájuk, hanem a reakció mesterkedése, vagy az osztályharc következménye. Az ellenség pedig azért létezik, mert nem leplezték le időben.

Cinikus volt. Miközben hidegvérrel csukatott le tízezreket, s végeztetett ki százakat, viccelődött, hogy az ellenség hullája jó szagú. Szarkasztikus és hideg intellektusú agya elképesztő bakugrásokat produkált. Számára csak a győzelem volt szent – vagy a vereség minimalizálása. Amikor a forgandóság csökkentette a hatalmát, vigyázott, nehogy ki is akolbólítsa belőle, mert amíg a lába az ajtón belül van, él a remény. A bolsevikok megtanulták: a legkisebb hatalom is megsokszorozhatja önmagát.

Attól kezdve, hogy megszerezte (pártjának) az uralmat, ő is leginkább magát a pártot tisztogatta. Végső soron a politikai cselszövés klasszikus fogásait használta – oszd meg és uralkodj! –, mindenki ellen ugyanazokat a vádakat. Ezek már az ókorban is beváltak.

Mivel a kommunista pártok életét nem tagolják valódi választások, soraikban szüntelenül folyik a hatalmi harc, a vezetők valóságos gladiátorok. Ez a szakadatlan edzés is hozzájárult, hogy Sztálint, de akár még Rákosit is, rafináltabbnak, intelligensebbnek, nagyobbnek látták a tárgyalópartnerek (lásd Churchill vagy Kéthly Anna), mint amilyen valóban volt. Lélekjelenlétük, hidegvérük és az állandó készenléten csiszolódott memóriájuk miatt könnyedén kivágták magukat. Persze Lenint vagy Sztálint nem szabad összemosni a „tanítványokkal”. Köztük például Rákosinak sem kellett a szomszédba mennie a jó vagy rossz tulajdonságokért.

Bár a sztálinista hatalomgyakorlási mutáció zsákutca, még a pórázra kötött RM is képes volt meghökkentő politikai húzásokra a hatalom érdekében. Mindezt könnyű elvetni, különösen miután az egész társadalmi kísérlet megbukott. Azért ne feledjük, hogy a szocializmus a kapitalizmus kritikájaként született, s a kritika okai a szocializmus bukásával nem szűntek meg. Megismerni, megérteni ennek az összeomlott rendszernek a működését, benne a kisemberről fogaskerekű áttételeit, kész rejtjelfejtés, amit az említett, feloldatlan ellentmondás még izgalmassá is tesz.

Kellemes kötelesség ismét köszönetet mondani azoknak, akik megosztották velem emlékeiket, tapasztalataikat. (A beszélgetések többségére 1986–89-ben került sor.) A segítőtársak között vannak hajdani pártvezetők, kívülállók; ismert politikusok, ismeretlen testőrök, vadászok, háztartási alkalmazottak, továbbá újságírók, írók, akik közül a nevét legalább itt engedte említeni: Aczél György, Balogh Mózes, Barcs Sándor, Bebrics Anna, Beck Edit, Beck János, Berek János, Biszku Béla, Bogár István, Boldoczki János, Bozóky Éva (Donáth Ferencné), Brestyánszki Ilona, Bugyi Ilona, Csendes Károly, Demény Pál, Dénes István, Doleschall Sándor, Egri Ferencné, Egri Ibolya, Farkas Renáta, Farkas Vladimír, Fehér Márta, Fekete Sándor, Fock Jenő, Fodor Zoltánné, Fogarasi Jánosné, Folkmayer Tibor, Földes László, Földvári Rudolf, Fritz János, Garányi József és felesége, Gáspár Gézőné, Gáspár Margit, Halas Lajos, Hegedüs András, Horváth Vera, Katkics Ilona, Katona Éva, Kékesdi Gyula, Kelemen Lajos, Kígyós Elek, Király István, Kiss Ilona, Korom Mihály, Kutas István, Kutrucz Gizella, Lakatos Éva, Lázár Egon, Litván György, Lőrinczi Augusztina, Lukács Tibor, Marosán György, Matusek Tivadar, Ménes János, Mészáros Sándorné, Miljánovits György és Pál, Nádor Ferenc, Nemes János, Németh Aladár, Nyolcas Béla, Oszkó Gyula, Petri Miklós, dr. Policzer Miklós, Pióker Ignác, Polyák János, Pongrácz Zsuzsa, Rév Miklós, Rosta Endre, Rostás István, Ruzsinkó Mihály, Sárai József, Sátor János, Schiffer Pál, Sebes Sándor, Sibelka Perleberg Artúr, Skolnik József, Soproni János, Sütő Gábor, Szabó Piroska, Szatmári István, Széll Jenő, Szepesi Imre, Szerényi Sándor, Szigeti Ferenc, Szirmai Károly, Sztópka Ferenc, Tábori András, Tóth János, Tóth Károly, Tömpe Andrásné, Tömpe István,

Vas Márton, Vásárhelyi Miklós, Vadász Ferenc, Vas Zoltánné, Vég Béla, Visontai Ilona, Zab Ferenc. A családtagok közül nyilvánosan csak D. Kardos Évának mondhatok köszönetet. (Emlékeiket, véleményüket a születési év feltüntetésével is elkülönítem a nyomtatásban, vagy irattárban fellelhető, idézőjelek közé tett szövegektől, és nekem mondott szavaikat gondolatjel vezeti be.)

Tanácsaival (alkalmasint saját vagy mások emlékeinek, kutatásainak felidézésével, átadásával is) több kutató (történész, levéltáros) segítette könyvem megírását, így: Balogh Sándor, Borsányi György, Gosztonyi Péter, Győrffy Sándor, Hajdu Tibor, Háncs Ernő, Király István, Korom Mihály, Rainer M. János, Réti László, Rákosi Sándor, Ságvári Ágnes, Simon István, Sipos Levente és Zinner Tibor. Külön is meg kell említenem a Politikatörténeti Intézet, illetve a Magyar Országos Levéltár segítőkész munkatársai közül T. Varga Györgyöt, Simon Istvánt, s tanácsaiért, a baráti segítségért Gyurkó Lászlót.

Többen nem éltek meg már az előző kötetek megjelenését sem; segítségük azonban beépül e könyvekbe. Még egyszer köszönet mindenkinek, akit illet.

(A könyv használatát megkönnyítő olvasmány- és forrásjegyzék, névmutató, valamint a „szereplőlista” a kötet végén található.)

ELSŐ FEJEZET

1. „Nem erről volt szó!”

1953 tavaszán meghalt Sztálin. Tetszhalott, mondta rá dr. Peyer Endre badacsonyi orvos: mindenkinek tetszik, hogy halott. A szóviccért másfél évet kapott. A „nemzetközi munkásosztályt ért gyásszal kapcsolatos bűncselekmények” (izgatás) miatt Magyarországon 219 embert vettek őrizetbe, s közülük 78-an még egy év múlva is ültek.

Sokan sírtak, megrendültek Sztálin halálhírére. Azonban az élelmiszerhiány vagy a titkolt infláció jobban nyomasztotta az embereket az ő „nyalhatatlanságba költözésénél”. Halála Magyarország és a világ szempontjából is az év legfontosabb eseménye. A nyugati világgal végletekig keményen szemben álló Szovjetunió politikája versengővé változott, fokozatosan teret nyert a békés egymás mellett élés.

1953 elején Moszkvában még zsidó (cionista) perre készültek, s Sztálin kívánságára RM lefogatta az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) vezetőjét, Péter Gábort. No és „társait”, sőt Péter feleségét, Simon Jolánt is, aki RM titkárságát vezette. Az asszony helyére, de nem az ő beosztásába került Fogarasi Jánosné (1928) RM mellé:

– Rákosi szobáját a futárszolgálat vezetője mindennap leplombálta, és ezt csak reggel vették le, hogy takarítani tudjanak. Érkezésekor az ajtó már nyitva volt, mi csak az ő jelenlétében voltunk benn. A szokásos berendezés mellett két feltűnő dolog volt az irodájában: az egyik a jó maroknyi nagyságú gömb alakú óra, ami nagyította a számokat, a másik az ablak zöldes árnyalatú biztonsági üvege. Az ablakon spaletták voltak, s mielőtt felgyújtotta volna a villanyt, csöngetett a testőröknek, s egyikőjük bement, s bezárta azokat. A titkárságon is szigorú rend volt. Kőbányáról jártam be, s megkérdeztem a káderosztályt, hogy legalább a nagy hidegben jöhetnek-e nadrágban. Azt mondták, hogy vegyek fel inkább bundabugyit, vagy ha mégis nadrágban jönnék, azt benn cseréljem le.

Sztálin temetése után Rákosit a Kremlbe hívatta Malenkov, Molotov és Berija, hogy nincs-e valami kérése vagy közlendője. Mindkét tanácstalan felet az izgatta leginkább: akkor most hogyan tovább? Ezt a kérdést természetesen senki sem tette fel.

1953 elején Gerő beismerte: az ipari termelésben súlyosabb az elmaradás, mint bármikor. Előszedték hát a tervszerű gazdálkodás csodafegyvereit: „nyíltan fel kell tárnai a helyzetet”, „mozgósítani kell a dolgozókat”, továbbá „megerősítik” Borsod megye pártbizottságát: a Politikai Bizottság szürke eminenciását, Kovács Istvánt számúzik Miskolcra. Áprilisban Gerő értesíti Rákosit, hogy anyaghiány miatt késni fog az első metróvonal Engels tér és a Népstadion közötti szakaszának 1955-ös átadása.

Az 1953-as május elsejei felvonuláson még a szabadság, a béke, a szocializmus vezérlő csillagát, a halhatatlan Sztálint dicsőítették. Moszkvában már bebalzsamozták a tetemet, amikor Fogarasi Béla akadémikus Budapesten még Sztálinról, „a tudomány geniusá”-ról cikkezett. Aztán a május 10-i választási nagygyűlésen RM már Malenkov, Berija és Molotov képe alatt szónokolt (most Hruscsov helyzetét értékelte rosszul).

A szovjet vezetők puszkaporos hordót örökölték Sztálintól. Hosszú leépülése alatt tervezgették ugyan a változásokat, ám a hatalmi harc bizonytalansága miatt hónapokon át nem lehetett tudni, ki lesz az utód. Az egymás mozdulatait leső „kollektív vezetés” a belső kiigazításokkal

óvatosan bánt. A periférián egy fokkal bátrabban kísérletezett, amihez az ellentmondásos ötleteket – mint látni fogjuk – egymással versengve adták. Magyarországra azért is eshetett a választás, mert a hasonló utat járó országok közül itt volt a legszélsőségesebb a gazdaságpolitika, s a feszültséget is két balkézrel kezelték. J. Kiszeljov, a budapesti szovjet nagykövetség már 1952 végén azt jelentette, hogy a sokszor alaptalan és tömeges büntetések miatt romlik a lakosság hangulata. A robbanásveszély csak nőtt a következő hónapokban. RM egyeduralmának letörésében döntő szerepe lehetett annak is, hogy az 1952-es aszály fölfedte az agrárpolitika számos hibáját. Meg talán ez a sztálini gárda örömmel leckéztette meg a közülük többeket túl jól ismerő, kivagyit Rákosit. Először állítólag régi haragosa, Berija javaslatára hívták Moszkvába (a május 28-i PB-üléstről feltehetően emiatt hiányzott). Berijának azért lehetett a bögyében Rákosi, mert amikor 1940-ben a szegedi börtönből kiszabadítva megérkezett Moszkvába, érdeklődni kezdett az előző években eltűnt magyar elvtársak után. Sérthette Berija önértékét Rákosi kezdeményezése, a Rajk-per is. Hogy jön egy Rákosi ekkora per gyártásához? Ráadásul külön úton járt: RM kritikája után utasította Sztálin Beriját arra, hogy adjon szabad kezet a magyar párt vezetőjének (igaz, ehhez Rákosi kölcsönkérte Berija szakembereit). De túl a személyes indulatokon, Jugoszlávia és Ausztria határán különösen szüksége volt Moszkvának a nyugalomra. Valószínű, hogy Sztálin árvái, az új szovjet vezetés tagjai nagyra törőbb terveket is dédelgettek, hiszen Molotov kijelentette: „bár Magyarországról beszélünk, nemcsak Magyarországról van szó, hanem az összes népi demokráciáról”.

Míg RM raporton volt, vezetőtársai a kilencvennyolc százalékos Népfrent-sikert hozó választásról tárgyalva szóvá tették, hogy néhány pártfunkcionárius – eljátszva a népfít – sorban állt kenyérért, bár őket külön ellátták. Amikor RM hazatért, nyomban beszámolt az útravalóról, de erről jegyzőkönyv nem készült – a csatlósfüggőség a titkok titka. Visszaemlékezéseiben RM azt írja, közölték vele: növelni fogják a fogyasztási cikkek gyártását, emelni kívánják a dolgozók életszínvonalát, csökkentik a hadikiadásokat. „Javasolták, hogy mindezt mi is igyekezzünk nálunk megvalósítani... Javasolták, hogy a párt főtitkára és a Minisztertanács elnöke ne legyen egy személy.” Ez az általános, a Szovjetunióban is próbálgatott recept. RM: „Nálunk komoly gazdasági nehézségek mutatkoztak... Úgyhogy a szovjet elvtársak figyelmeztetései és tanácsai nekem nagyon kapóra jöttek.” Annyira nagyon azért nem. Tárgyaltak ugyan arról, hogy végre több lakást kellene építeni, meg elég lábast gyártani, finomkodva beismerték a túlzott iparosítást is, s vissza kívánták fogni a beruházásokat. De fél órával később már eszükbe sem jutott, hogy a Sztálin Vasmű továbbépítését netán halaszthatnák. Levették viszont a napirendről, hogy a kulákok munkakönyvét megkülönböztető jelzéssel látják el.

Annak idején RM Sztálin javaslatára lett főtitkár és mellette miniszterelnök is. Az átmeneti moszkvai divatnak megfelelően úgy képzelte, hogy a kormány élén marad, s a főtitkári teendőket leadja. Javasolt is valakit főtitkárnak – az biztos, hogy nem Nagy Imrét –, de az illető nem tetszett Moszkvának. Megróhatták a bürokrácia miatt is, itthon mégis újjáválasztják a harminckét tagú kormányt (26 miniszter, 5 miniszterelnök-helyettes és a miniszterelnök). A csökönys Rákosi nem vette igazán komolyan a nagy Sztálin csinovnyikjainak a figyelmeztetését. Blöffölt is nekik: a letartóztatottak számát jóval kevesebbnek mondta, s hazardírozott is: ha ő nem tetszik, ismerkedjenek meg vezetőtársaival! Rosszul mérte fel a helyzetet. Nem érzékelte partnerei eltökéltségét. Az sem jutott eszébe, hogy amíg nem dől el a gazda utódlása, addig szívesen söpörnek mások portája előtt. S volt a moszkvai iránymutatásnak egy egészen különös része: Berija javasolta, hogy egy szovjet bizottság vizsgálja ki Péter Gábor ügyét. Ezzel Rákosi elevenére tapintott. Visszaemlékezésében leírta azt a képtelenséget, hogy nem tartotta helyesnek, hogy egy „magyar állampolgár ügyében magyar területen szovjet bizottság tartson vizsgálatot”. El

akarta mismásolni az ügyet, hogy ügyis megkapnak minden iratot, hogy a Budapesten lévő szovjet tanácsadókból állítsák össze a bizottságot, de a szovjet pártelnökség nem engedett. Végül majdnem bekövetkezett, amitől tartott: ez a „mentő expedíció”, mint RM írja, részben ellene próbált „kompromittáló adatokat gyűjteni”.

RM azt állítja, alig érkezett haza, Berija felszólította, hogy a Belügyminisztérium vezetését bízzák Gerőre, ám ő ezt elutasította, mivel épp a gazdaság rendbetétele végett ekkor mentesítették Gerőt minden más munka alól. „Berija egyre ingerültebb lett, s fenyegető hangon beszélt velem.” RM a PB elé vitte az ügyet. Nem tudni, milyen megfontolásból, de Gerő is elvetette Berija javaslatát. A PB álláspontját RM tudatta Moszkvával. Néhány nap múlva „a SZU KP prezídiuma” táviratban szólította fel Rákosit, hogy azonnal utazzon egy delegáció Moszkvába, és fel is sorolták, kiket várnak. „Először fordult elő, hogy a magyar kommunista párt delegációját nem maga a párt állította össze.” RM kérte, hogy a hivatalosan pártonkívüli Dobi jelenlététől tekintsenek el, de a Kreml ragaszkodott hozzá. A névsorból kimaradt Révai figyelmeztette Rákosit, hogy az ilyen átnyúlás egy pártvezetés feje fölött a leváltás kezdete. Eltalálta. Csak arra még három évet kellett várni.

– Rákosi talán 1953. június 11-én közölte velem a Parlamentben, hogy másnap kora reggel Moszkvába utazunk repülővel az SZKP – a Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártja – elnökségének meghívására – emlékezett vissza Földvári Rudolf (1921), aki akkor a Budapesti Pártbizottság titkára volt. – Nem értettem, miért hívnak bennünket, nem tudtam, mi a szerepem, Rákosi nem közölte azt sem, hogy miről lesz szó.

– Úgy tudtuk, hogy gazdasági segítséget kérő delegáció ment a Szovjetunióba – említette Vég Béla (1922) –, de nem pénzzel, hanem egészen más útravalóval tértek haza.

Az 1953. június 13-ra Moszkvába rendelt magyar párt- és kormányküldöttségbe meghívott volt RM mellett Gerő Ernő, továbbá Nagy Imre, a Minisztertanács elnökhelyettese, s kollégája, a hajdani szürke taxis Hidas István, Hegedüs András mezőgazdasági miniszter, Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke, Szalai Béla, a Minisztertanács titkárságának vezetője – aki a Központi Vezetőségnek sem volt a tagja –, és az említett Földvári Rudolf. A négyes fogatból ejtették tehát Farkas Mihályt és Révai Józsefet. Nem hívtak senkit az ÁVH, a belügy és a honvédség berkeiből, s a PB-póttag, szintén fiatal Dénes István helyett például az itthon sem nagyon ismert Földvárit és Szalait akarták látni. Közülük RM a nem sok vizet zavaró Dobi mellett Nagy Imrét sem szívesen vitte magával. Tőle tartott. Tulajdonképpen elment a kedve az egész úttól. Az egyik legnagyobb sérelem itt érte: a szovjet vezetők – ahogy visszaemlékezéseiben már le merte írni – „könyökig vájkáltak s rendezkedtek a Magyar Dolgozók Pártja belügyeiben”. Őt magát önkritikára kényszerítették, úgy kezelték, „mint a személyi kultusz feltalálóját”, pedig azt állítja, hogy a „kult licnosztyi” kifejezést ekkor hallotta először.

Dénes István (1923) csak találgatni tudja, hogy őt miért mellőzték: – Annak idején Hegedüst Gerő javasolta titkárnak. Feltételezem, hogy Farkas – arra gondolva, hogy neki is kell egy apród – javasolta az én kiemlésemet, s bár közöttünk különösebb kapcsolat nem volt, ez a bélyeg rajtam maradhatott. Másrészt, mint afféle magasba emelt fiatal, vitába keveredtem Kovács Istvánnal, ami nem vált a javamra. Nem lehetett jó ajánlólevél a válasom sem. Csupán amiatt sem illetem a képbe, hogy szerelmes voltam. Miután nem hívtak meg Moszkvába, minden különösebb indoklás nélkül kihagytak az új Politikai Bizottságból is, amitől én akkor megkönnyebbültem.

A vendéglátók legbefolyásosabb vezetőkből kiállított hatos fogata – a miniszterelnök Malenkov, első helyettese és a belügyminiszter Berija, a külügyminiszter Molotov, a pártapparátus felelőse Hruscsov, a honvédelmi miniszter Bulganyin, a kereskedelmi miniszter

Mikojan – kiegészült többek között a budapesti nagykövet Kiszeljovval, nem tudni, miért hiányzott viszont közülük a magyar szakértőnek tartott Vorosilov. Tolmácsként a szovjet pártközpont magyarul gyöngén tudó munkatársát, Bajkovot választották.

A június 13–16. közötti tanácskozásokról az oroszul is, gyorsírní is tudó Szalai Béla készített kivonatos jegyzőkönyvet, de fennmaradtak Földvári Rudolf jegyzetei is. Ezekből kiderül, hogy Rákosiék eligazításának ürügyén a Kremlben a szovjet politika felülvizsgálata is zajlott; hatalmi harc, amiben a magyarok kezével verték a csalánt.

Bevezetésül Malenkov végre elárulta, hogy tulajdonképpen a Rákosival májusban elkezdett témákról kívánnak beszélgetni. Föl is szólította a vendégeket, fejtsék ki véleményüket a gazdasági fejlődésről, a káderekiválasztásról, s az önkényeskedésekről – azokról a témákról, amelyek Sztálin halála után húsba vágó kérdéssé váltak náluk is. Jelezte: beszélni kell a hibák kijavításának módjáról is. Sztálin utódai fölényesek voltak. Malenkov és Berija megjegyezte: Rákosi ajánlotta, hogy ismerjék meg végre a vezetőtársait; hát, tessék! Bár a májusi fejmosás után RM számíthatott volna az elszámoltatásra, mégis mellbe vágta, hogy társai előtt akarják elszámoltatni. Beszéde csapongó lett. Rögtönzéseit az is rontotta, hogy épp Berijával ült szemben.

Többes szám első személyben elmormolta: „gazdasági kérdésekben a szükségesnél gyorsabban mentünk előre ugyanúgy, mint a többi népi demokráciában”. Persze „hibáztunk”, jogosan kritizálták a szovjet elvtársak a fogyasztási cikkek termelésének elhanyagolását s a fiatal káderek mellőzését. Bár... Magyarázkodás közben olyan részletekbe bonyolódott, hogy az egyetemi pártbizottságokra értelmiségi titkárok kellenek. Magyarországon tényleg nem lehet több a miniszter, mint a Szovjetunióban. Már ő is kérte, hogy válasszák szét a főtitkári és a miniszterelnöki tisztséget, hisz arra sincs ideje, hogy vidékre járjon, pedig sokszor vasárnap is dolgozik. Helyreigazította májusi önmagát: nem 30-40, hanem 45 ezer letartóztatott van. Mentség, hogy közülük 3000 az internált volksbundista, akik – ezt nem mondta ki – 1945 előtt németnek vallották magukat, így csak rontják a magyar statisztikát. Úgy vélte, az amnesztiát majd csak augusztus 20-án léptetik életbe, mert ha nyáron engednék ki a foglyokat, munkáskéz nélkül maradnának az építkezések.

Malenkov kevesellte az önkritikát. Rákosi nem is említette a mezőgazdaságot. Pedig tszcs-k oszlanak fel, tagok lépnek ki, mert a jövedelmük kevesebb, mint az egyéni parasztoké, azokat meg a beadás nem teljesítése miatt elítélik. Az önkényről szólva azokkal az adatokkal hozakodott elő, amelyeket a két szovjet igazságügyi tanácsadó Rákosinak is jelentett.

Berija készült az élve boncolásra. Sorolta: Rákosiék nem ismerik a falut, a parasztoknak 400 millió forint az adósságuk, az iparba menekülnek, Nagy Imrét kizárták a PB-ből, mert a szövetkezetek lassúbb fejlesztését javasolta. Nem az a baj, hogy Rákosi kevesebb letartóztatottól beszélt, hanem az, hogy három év alatt másfél millió ember ellen indítottak eljárást. (Berija túlzott: a másfél millióban a lámpa nélküli kerékpározás miatti büntetés is benne van, s minden csip-csup ügy. A rettenetes éveinek rettenetén ez, sajnos, nem változtat – P. Á.) Súlyosabb megállapítás az „igazságügy” igazságtalansága. Berija szavaival: a BM és az ÁVH azt csinál, amit akar. Tanácsa: a Belügyminisztériumot és az ÁVH-t egyesíteni kell egy tekintélyes elvtárs vezetésével. Magyarországon sokan elégedetlenek a politikánkkal. „Ezért kell ide egy megfelelő vezető.” Közölte: Rákosi is beleavatkozott a letartóztatásokba, pedig ebben „még Sztálin elvtárs is tévedett... Rákosi elvtárs még inkább tévedhet”. Sztálin főrendőre fölhozta: RM utasít arra, kit kell megverni, pedig ha vernek, ártatlanokat ítélnak el. Kijelentette: a törvényt mindenkinek be kell tartania; súlyos hiba, hogy Szücs Ernőt és testvérét agyonverte az ÁVH. Rákosi nagy emberként szerepel – pedig „az sem volt helyes, hogy Sztálin elvtárs minden volt egy személyben”. Rákosi azt állítja, a nép nem értené meg,

ha leváltanák. Berija mondta ki azt is, hogy a miniszterelnök „magyar” legyen – vagyis ne zsidó származású –, még hozzá Nagy Imre, Rákosi pedig „maradjon a párt élén, mint gazdag tapasztalatokkal rendelkező és a párt ügyéhez hű elvtárs”. Nagy Imre párthű is meg magyar, és ismeri a mezőgazdaságot.

– 1953-ban a moszkvai „hatosból” nagy esélye volt a miniszterelnökségre Nagy Imrének, az egyetlen kereszténynek, de erélytelen volt, lusta, enervált ember, aki jó professzor lehetett volna, de mint politikus nem tudott élni a lehetőséggel – mondja a PB-ből ekkor kimaradt Dénes István (1923). – Barátai csak a „pártellenzék” szűk csoportját állították mellé, hozták a táborába.

Nagy Imre életrajzírója, Rainer M. János szerint Moszkva olyan vezetőt akart, akit ismer. Ráadásul Nagy agrárszakember volt, aki azt az álláspontot képviselte 1948–49-ben is, amit a szovjet vezetés Sztálin halála meg a túlhajtott kolhozosítás kudarcai után elfogadott. Kiválasztásában szerepet játszott az is, hogy nem volt zsidó. Rainer cáfolja a Rákositól (Hegedüs szerint esetleg Gerőtől – *P. Á.*) eredő, majd Kádár János által átvett célzatos magyarázatot, hogy Nagy Imre Berija vagy Malenkov – azaz a politikai rendőrség – embereként került a miniszterelnöki székbe. Ez az emigráns kommunisták körében gyakori vád széles körben ismertté vált, s máig elő-előkerül.

Nem csupán RM viseltetett ellenszenvvel Nagy Imrével szemben. Mivel nem volt elvakult, mint általában az apparatcsikok, köztük idegennek számított. Már 1930-ban elhangzott róla, hogy „ő személyesíti meg a jobboldali veszedelmet a pártban”, s ez visszatérő vád volt vele szemben élete végéig. Rontott a helyzetén, hogy többnyire neki volt igaza – még a hittételekkel szemben is.

Nagy Imre nem volt homo kominternikus. Értelmiségi volt az apparatcsikok között. 1944-ben Sztálin azért javasolta őt a katolikus Magyarország Ideiglenes Kormányába, mert nem zsidó, és mert agrárszakember, és Sztálin vesszőparipája volt a földosztás (állítólag ehhez szedték elő a vezető körökben nem ismert agrárkutató Nagy Imrét). Kiemelésétől fogva alternatívája lett Rákosiéknak – a vezetőknek –, és valóban azzá is vált 1953-tól kezdve. Nem az a meglepő, hogy Nagy Imrét 1958-ban kivégezték, hanem az, hogy addig életben hagyták.

A moszkvai tanácskozáson Berija azzal is megfenyegette Rákosiékat, hogy a szovjet hadsereg nem lesz mindig Magyarországon. RM úgy emlékezik, hogy Berija felszólalásával „megkezdődött az általános támadás a párt munkájával szemben”. A szovjet elvtársak előre elkészített szövegből bizonyították, milyen rosszul dolgozik a párt: „Különösen engem támadtak.” Molotov: a személyi kultusz, amiben Rákosi is szenved, a Szovjetunióból indult ki. „Egy ember ne legyen minden vonal vezére.” Bulganyin: ez az út katasztrófához vezet. Szerinte azért mennek látszólag rendben a dolgok, mert Magyarországon van a Vörös Hadsereg. Figyelmeztetett: „nem lehet nyolc éven keresztül tisztogatni a hadsereget”.

Rákosit zavarta a szemforgatás, hogy azok vetik a szemére a személyi kultuszt, akik istenítették Sztálint. Fél éve ő közölte Bulganyinnal az aggályait a magyar hadseregről, de Bulganyin megnyugtatta, most meg az ellenkezőjét mondja. Fülelnie kellett a fordításra is, mert Bajkov gyengén tolmácsolta a szavakat. De hát a szovjet vezetők a magyarok véleménye nélkül is tudták, mi a helyzet, és mit akarnak. Rákosit az is zavarta, hogy alig hallotta, amit az asztal másik végén mondtak.

Mikojan kijelentette: nyíltságuk a „bizalom és barátság jele”, bár Rákosi „nagyon beképzelt lett”. RM ezt megjegyezte, de arra nem emlékezett vissza, hogy senki sem számította ki, mennyibe kerül Magyarországnak egy tonna acél, aminek a gyártásához se érc, se koks. Pedig ezt Mikojan a tervezés kalandorságaként említette. S hozzátette: Magyarország negyed-milliárd rubelnyi hadianyagot kér, miközben hiány van fogyasztási cikkekből. Drágák és

rossz minőségűek a termékek. A minden füttyre elítélt parasztság nem becsülheti a rendszert. Vagyis a helyzet nem javul, hanem romlik.

Az egyetlen megdicsért, Nagy Imre nyomban szót kért. De az ő rögtönzése sem sikerült igazán. Szóba hozta, hogy Rákosi moszkvai látogatása után nem beszéltek ilyen bátran a hibákról. Felvetette, hogy a beszolgáltatást nem a termés alapján, hanem az igények szerint vetik ki. Hruscsov közbeszólt, hogy miért személytelenül beszélnek, amire azonban ő is tudhatta a választ. Nagy Imre javasolta, hogy a lélektelenül dolgozó tanácsokat vegyék ki a Belügyminisztérium kezéből. Berija: „Miért nem csinálták már meg?” Nagy Imre másik javaslatát, hogy a belügyet a párt adminisztratív osztálya vezesse, viszont megkontrázta. Nagy visszatért a mezőgazdasághoz, s elmondta, hogy a kuláklistára büntetésből is fel lehet kerülni. Molotov: „A maguk mezőgazdasági politikájában sok középparasztt-ellenesség van.” Nagy Imre ügyesen magáról is szót ejtett: „Felmerült, hogy engem válasszanak meg a Minisztertanács elnökének. Otthon beszélünk a személyi kérdésekről. Rákosi elvtárs azt javasolta, hogy Révai elvtárs helyett legyek a népművelési miniszter.” Válaszul Berija kimondta, amit várt: „Találnak oda más megfelelő embert.” Mivel Nagy „noteszéből idézgetve támogatta a vádakot”, RM ráébredt az egyetlen magyarázatra: ezek ketten biztos összejártsanak!

A hatalmi sorban ekkor még Malenkov mögé szorult Hruscsov egyetértett társaival, s becsvágyón valamiféle összefoglalást is próbált adni. Kimondta: a hibákért elsősorban Rákosi felelős, aki nem tud „kollektíven dolgozni”, nem bírja a kritikát. „Magyarország híres volt a jó mezőgazdaságról” – mondta, s a múlt idő okaként a túl gyors kollektivizálást említette. Lehetetlennek mondta, hogy kilenc és fél millió magyar között nem találhatók vezetők. A szovjet párt titkára hívta fel a magyar pártvezetők figyelmét: javítsák kapcsolatukat a magyar néppel.

Malenkov felidézte: amikor májusban azt ajánlották Rákosinak, hogy nevezzen meg egy magyar helyettest, ha megnevezett is valakit, nyomban kezdte sorolni a kifogásait is, hogy miért nem lenne jó az illető. Ez nyugtalanítja őket, ezért kellett találkozniuk. Kimondta, nem rész kérdésekről van szó, a hibák alapvetők: a politikai vonal kiigazítására van szükség. A vezérkedés nem véletlenül került elő: a moziban is csak Rákosit látni. Azért vetették fel ilyen élesen a kérdéseket, mert a Szovjetunió is felelős azért, hogy ilyen a hatalom Magyarországon. Ők is hibáztak, de például a fegyverkezésben a magyarok túlteljesítették még a túlzó szovjet követeléseket is. Megerősítette, hogy a miniszterelnök magyar legyen, a belügyminiszter pedig Gerő. Javasolta, hogy Rákosiék még itt dolgozzák ki a tennivalókat, s azokat kedden, június 16-án beszéljék meg újra.

RM úgy emlékezett később, hogy „ez így ment vagy két órán keresztül: csak úgy zuhogtak ránk a negatív tények”. A fordítások szünetében Berija szórta rá a fenyegetéseket: „megnézzük, kik is vezetnek a népi demokráciákat! Vége a vezetők ünneplésének! A Sztálin-dicsőítésnek!” „Hallatlan szemtelenséggel” olyasmit is mondott: „Érdekes ember ez a Rákosi! Számára mindenki kémgyanús, még Gerő is! Ő maga pedig ugyanakkor minden gyanún felül áll!” (Berijáról kilenc év múlva is úgy emlékezett: „ha valakinek azt mondta, maga gyanús, annak a hátán végigfutott a hideg”). Zavarában RM kétségbe vonta, hogy Magyarországon rosszabb a helyzet, mint másutt, ami, ha lett volna is benne igazság, védekezésnek gyöngye volt. A beképzeltség szerinte „olyan betegség, amit az ember nem érez, ugyanúgy, mint a saját szagát”. Ő nem akart miniszterelnök lenni... Itt az oroszul nem tudó Földvári azt írja: „Nem akart ő miniszterelnök lenni, de [Sztálin] olyan követelményeket állított fel, melyeknek nem felelt meg senki, csak ő.”

RM azt állítja: fájt a szíve, hogy „ilyen nagy hadsereget tartunk”. Berija: Sztálin rossz tanácsokat adott. Malenkov: s ezeket úgy eltúlozták, hogy hatszázezer fős a hadsereg. RM: a tartalékosokkal együtt ennyi. (Valójában velük együtt is csak négyszázezer volt a létszám, ebből százötvenezer a tényleges katona; több, mint békeidőben bármikor – P. Á.) Berija minden alkalmat megragadott, hogy besulykolja: „Ha a nagy Sztálin követett el hibákat, Rákosi elvtárs beismerheti, hogy ő is követett el hibákat.”

Malenkov új nézetet fejtett ki a párt irányító szerepéről: „A KV foglalkozzon a vezetéssel, ideológiával, káderkérdésekkel, a Minisztertanács a többi kérdéssel.” A helytelen határozatokat meg kell változtatni. Felesleges a kőolajtermelésbe pénzt ölni, mivel Romániának van elég olaja, Magyarországon inkább az alumíniumipart kell fejleszteni.

Gerőt mélyen megrázta a „konzultáció”. Elismerte, a vezérkedésért másodsorban ő felelős. Megemlítette: megjelent egy kép a *Szabad Nép*-ben Rákosiról és a feleségéről, amint szavaznak. (RM szerint Gerő is azonnal őt támadta. Beismerte, hogy 1945-ben ő szeretett volna a párt vezetője lenni, de „törekvését csakhamar feladta, mert észrevette, hogy e téren velem nem bírja a versenyt”.) „Volt és van vezérkedés. Nem volt bátorsága ez ellen felszólalni.” Ő is vezérkedett, Farkas is. A metró tényleg nagyzási mánia. Még szerencse, hogy nem hallgattak a katonai tanácsadókra, akik javasolták, úgy építsék, hogy a vonalakon tankok és vonatok is közlekedhessenek.

Malenkov: nem szégyellni kell, abbahagyni.

Gerő: a kulákság „nem tölti be társadalmi szerepét”: nem ad elég gabonát. Túl nagy és drága az államapparátus; az ÁVH esetében pedig nem figyeltek fel a törvénytelenésekre és a szadista módszerekre. Megígérte: bárhová állítják, igyekszik helytállni. Helyeselte, hogy Nagy Imre legyen a miniszterelnök.

(Ügyesen kikerülte hát, hogy az ÁVH árnyéka rávetüljön. Pedig a minden lében kanál Gerő, az Államvédelmi Bizottság tagja mindenről tudott, több törvényteleneséget – főképp elriasztási célú, gazdasági jellegű büntetőeljárást – ő maga kezdeményezett. Két hete azt írta a Jehova tanúi szektáról Piros Lászlónak, az ÁVH vezetőjének: „a legveszedelmesebb elemeket” őrizetbe kell venni, és „szabályszerűen” el kell ítélni a népi demokrácia ellen kifejtett illegális tevékenységükért, vagy kémkedésért, vagy amilyen bűncselekményt általában rájuk lehet bizonyítani. S hozzátette: az egész operációt csendben, zaj nélkül, kellő óvatossággal kell végrehajtani. Vagyis nemcsak Rákosira, Farkasra, hanem Gerőre is áll a vád, hogy „közvetlenül utasításokat adott az Államvédelmi Hatóságnak arra, hogy hogyan nyomozzon, kit tartóztasson le”. Hegedüs András említi, hogy Gerő megvédte a környezetében lévő, főképp a gazdasági területen dolgozó szakembereket. Ez is bizonyítja, hogy bele tudott szólni az eljárásokba. Lehet dicsérni, amiért nem engedte, hogy emberei az ÁVH kezére jussanak, ám ezekben a jótetteiben szerepet játszhatott az is, hogy így kerülhette el a rá nézve terhelő adatok gyűjtését. Gerő 1962-ben, a hatalomból eltávolítva is azt állította, hogy „semmi köze sem volt a belügyminisztériumhoz, sem általában ezekhez a dolgokhoz”).

Malenkov megkérdezte Rákosit és Dobit, hogy ők is elfogadják-e Nagy Imrét. Azt felelték, igen. (RM visszaemlékezése szerint: „Senki sem helyeselte.”) Kitámolyogva a teremből, Rákosi azon törte a fejét: „mi lehet mind e mögött”. Az eszébe sem jutott, hogy ki. Az pláne nem, hogy ő. Az ő munkája.

Földvári Rudolf (1921) azt mondta: – Gerő volt az egyetlen, akivel lehetett beszélni arról, hogy mi is történt. Nem láttam még embert úgy megrendülve, mint őt. Este sétáltunk Moszkvában vele és Szalai Bélával hármásban, és tépelődött, hogy nem érti: hát eddig nem erről volt szó. Igazuk van, de miért ez a hirtelen fordulat? Eddig nem ez volt a követelmény, a

szokás! Gerővel lehetett beszélni, ha ki is tért sok minden elől, azt azért megmondta, hogy ő sem látott tisztán.

Tegyük hozzá, a szovjet vezetés sem. Hiába voltak jegyzeteik, rögtönöztek. A desztalinizáció gyakorlatilag minden területre kiterjedt volna (kül-, bel- és gazdaságpolitika), ám nem volt benne rendszer. Érezték, hogy Sztálin után változásra van szükség, ám az útmutatás igazságai ellenére is ösztönszerű volt, nem átfogó elemzésre épült.

Vasárnap a magyar delegáció nekiült a házi feladat kidolgozásának, s ezt részben hétfőn is folytatták.

Rákosi azzal kezdte, vegyék sorra a vezetés hibáit, illetve a gazdasági teendőket. Nagy Imre és Gerő egyetértett. Dobi elmesélte, hogy volt iskolájában kirakták a fényképét, de valaki megkérdezte, mit keres ott. Végre most szóvá merte tenni, hogy a háztartási alkalmazottját kuláknak minősítették.

RM: Be kell számolni arról, hogy milyen hibákat követett el. Meg kell szüntetni a dolgozók zaklatását, meg kell mondani, hogy gyökeres változás lesz. Gerő szerint a fájó ügyek nem jutottak fel a pártvezetéshez. A megyékben sem volt kollektív vezetés. RM: a központban három-négy ember vezetett, a megyében egy! Gerő: nem helyes a munkásokat bíróság elé állítani, ha elhagyják a munkahelyüket. Nem lehet a munkásosztállyal szemben bizalmatlan politikát folytatni. Nagy Imre hozzátette: a házigazdák megmutatták, milyen a mélyenszántó kritika.

RM: a gyors ütemű fejlődés ment az életszínvonal rovására. (Ez a megállapítás végigcsörömpölt a hatalmából még hátralévő három éven.)

Gerő: az erőszakoskodás oka, hogy a különféle szervezeteket megoldhatatlan feladatok elé állították. A hibák eltitkolása szokássá vált. Az ÁVH az igazságtalanul letartóztatottakat sem engedi szabadon. Hegedüs: félnek azok is, akiknek semmi okuk nincs rá. RM: meg kell szüntetni az internálást, a kitelepítettek kényszerlakhelyét, de a fővárosba azért ne jöhessenek. Legyen amnesztia. Össze kell vonni a Politikai Bizottságot és a Titkárságot. Gerő: a tizenhárom-tizenöt tagú PB egyenjogú tagokból, az öt-hét tagú Titkárság fiatalokból álljon. RM felvetette: „Szüntessük meg a főtitkári funkciót.” Kérdezgette a többieket: hány tagja legyen a kormánynak, legyen-e elnökség. Az agrárleckét – a szövetkezetesítés lassítását, a parasztok támogatását – is ő idézte fel, Nagy Imrere már csak a bővítés maradt.

Kapkodtak ide-oda, amíg Gerő ki nem rukkolt a pontokba szedett részletes elgondolással: „a) csökkenteni kell a fejlesztés ütemét, b) leállítani a szükségtelen iparágak beruházásait, c) a könnyűipart kell fejleszteni a nehézipar rovására, d) a kevés nyersanyag miatt az egyik kohászati üzem építését valószínűleg le kell állítani, a hagyományos villamosgép-ipart viszont fejleszteni kell, e) azokat a beruházásokat kell elsősorban folytatni, amelyek gyorsan amortizálódnak.” (A megtérülés eddig nem volt téma, nem törődtek vele, nem számolták – P. Á.) Kérdezett ő is: mi legyen a metróval, mert Budapesten metró nélkül, trolikkal és buszokkal is jó lehet a közlekedés, ha kilitkálják a belvárosból a lovas járműveket, f) Budapesten új lakónegyed kellene építeni, és elsősorban a fővárosban meg a megyeszékhelyeken kell lakást építeni. 1,5 millió állami sertésnek csak akkor lesz takarmánya, ha elveszik a parasztoktól, inkább rájuk kellene hagyni az állattartást... Összeállították a Politikai Bizottság és a kormány névsorát is, majd Gerő dokumentumba foglalta munkájuk elemzését és a teendőket. Nélküle ez a felbolydult társaság aligha tudta volna ilyen rövid idő alatt leltározni a hibákat és a teendőket.

A magyarok egymás közti tanácskozásán RM felvetette: kérdezzenek rá a párt- és államvezetés viszonyára, a tanácsok állami irányítására, arra, ki dirigálja a Szovjetunióban a

rádiót, a tudományos akadémiát stb. Ezzel is kezdték a második találkozót. Malenkov válaszolt: a kormány ne legyen a pártvezetés kiegészítő része. Ahhoz kicsi az ország, hogy a minisztertanácsnak elnöksége legyen. A hadsereg létszámának a csökkentésére a magyarok tegyenek javaslatot. A rádiót Szovjetunióban a párt irányítja, az akadémiát a minisztertanács.

Molotov szóvá tette Révai József ideológiai hibáit. (RM szerint azt mondta: az ideológiában Révai „cár i bog” – cár és isten.) Nagy Imre, akit Révai gyűlölt, nyomban mondta: sosem volt napirenden ideológiai téma, pedig a vélemények harca nélkül nincs ideológiai előrelépés.

Berija konkrétabb dokumentum összeállítását javasolta, amely adatok alapján is összeveti a helyzetet és a célokat. Külön fejezet foglalkozzék az iparral, a mezőgazdasággal. Nagy Imrével ellentétben ő azt mondta, hogy a kuláklisztát nem kell megszüntetni. A törvénytelen-ségekkel kapcsolatban is az adatokat kérte számon: „megmondani, hogy 3 1/4 év alatt 1 200 000 ember ellen indult bírósági eljárás + 1 150 000 ellen adminisztratív eljárás, megmutatni a törvénytelen-ségek mértékét és azt, hogyan kell kijavítani”. A határozatban térjenek ki a magyar (azaz a zsidó – *P. Á.*) kérdésre. Ítélik el, hogy Rákosi beleavatkozott az ÁVH ügyeibe, utasításokat adott nyomozásra, letartóztatásra, verésre: ha ezt nem írják bele, Rákosi megismételheti a hibáit. Hiba volt, hogy egy kézben egyesült a párttitkári és a miniszterelnöki funkció, mert „Rákosi elvtárs azt képzelte, mindent megtehet”.

RM emlékezete szerint: „A szovjet elvtársak e megbeszélésen felhívták a figyelmünket, hogy állítsuk helyre a szocialista törvényességet.” (Ez alatt nem a politikai perek revízióját értették akkor, mert erről szó sem volt, hanem a börtönben lévők nagy számát.)

Leginkább a zsidókérdés tálalása döbbsentette meg Rákosiékat. RM még esztendőik múltán is feldúltan írta: „Minden különösebb indoklás nélkül közölték, hogy szükségesnek tartják, hogy az a központi vezetőségi ülés, mely a megbeszélés tartalmát határozatba iktatja, mondja ki, hogy eddig a pártban a zsidók elnyomták a nem zsidókat. A mi delegációnk ekkor már annyira demoralizálva volt, hogy ez ellen a javaslat ellen, egyetlen szó sem emelkedett. Annak dacára, hogy azt is közölték velünk, hogy a határozatokat, a nagyobb nyomaték kedvéért, az eddigi gyakorlattól eltérően kiáltvány formájában közöljék a magyar néppel.” A kiáltvány szó nem szerepel sem Szalai bővebb, sem Földvári szubjektívebb jegyzetében, csak azt hangsúlyozzák, hogy a Központi Vezetőség üléséről nyilvános közleményt kell kiadni.

Molotov: nyilvánosságra kell hozni, hogy az utóbbi években csökkent a munkások élet-színvonala. „Főfigyelmet: a mezőgazdaság felvirágoztatására, mert el van hanyagolva.” Lassítsák a kollektivizálást, engedjék felozslani az erőszakkal létrehozott, működésképtelen téeszeket.

Hruscsov, Berija és Malenkov vitatkozgatva azt ajánlotta, hogy a Titkárságnak három-négy tagja legyen, a PB-nek kilenc. RM szerint azt is közölték velük, hogy Révai és Farkas ne csak a PB-ből maradjon ki, hanem a kormányból is. Nem szóltak ellene.

Nagy Imre Berija ellenében is úgy vélte, hogy meg kell szüntetni a kuláklisztát, a törvénytelen-ség melegágyát. S Berija beleegyezett. Nagy Imre mondta ki azt is: Rákosi szerepe döntő a hibák kijavításában. Berija: ha nem segít, „magát teszi tönkre”. Nagy jelezte, hogy a kritikát megértették, a dokumentumot ki fogják egészíteni. Szóvá tette, hogy az utóbbi években nem volt igazán közvetlen a kapcsolat a szovjet vezetéssel. Berija és Malenkov: volt kapcsolat, a magyarok mégis rosszul dolgoztak.

RM Nagy Imre felszólalása miatt sem hallgathatott tovább. Azt mondta: sajnálja, hogy nem előbb tartottak elé ilyen tükröt. Ám a hibák kijavítása nem egy emberen múlik, hanem az egész pártvezetésen. Malenkov felhívta a „tanácsért jött” elvtársak figyelmét, hogy a „rendszabályok” Magyarország érdekét szolgálják, nem erőszakolják rájuk. Ő és Bulganyin

javasolták, hogy Farkas Mihályt, „a párt ügyéhez hű és tehetséges elvtársat” (Hruscsov ugyanitt korábban: „Farkas egy századot nem tud elvezetni”) küldjék egy-két évre a Szovjetunióba vezérkari akadémiára. A honvédelmi miniszter Bata István, „vagy más elvtárs” is lehetne. (Rákosiék annyira megijedtek, hogy elfogadták miniszternek a csak repülő kalauzként emlegetett légvédelmi parancsnokot.) Malenkovék javasolták, hogy a Központi Vezetőség ülésén Rákosi és Nagy Imre legyen az előadó. Végül Malenkov és Berija árulás gyanújába keverte Rákosit. Szerintük az amerikai követ egy fogadáson javasolta a magyar külügyminiszternek, hogy esetleg maga Rákosi és Eisenhower elnök tisztázza a két ország közti vitás kérdéseket. Rákosi azzal mentegetőzött: nem tudta, hogy ő meg Eisenhower is szóba került – ami nem hihető –, különben pedig azonnal értesítette Kiszeljov szovjet nagykövetet. Mire Berija odavágta: de nem tájékoztatta a pártvezetést! – s ilyen módszerekkel „el lehet veszíteni Magyarországot”.

Berija a Péter Gábor-ügyben ismét a makacs Rákosi szemére vetette, hogy a szovjet felülvizsgálókat megpróbálta kioktatni a teendőkről. (Péteréket végül mégis elítélték – Berija letartóztatása után – *P. Á.*)

RM: „Jellemző, hogy milyen volt a szovjet elvtársak beállítottsága velem szemben. Mikor azt mondtam, hogy a Minisztertanács elnökének a cseréjét megfelelő módon elő kell készíteni, nehogy emiatt valami zavar keletkezzen, valóságos vihar támadt ellenem. »Még mindig azt hiszi, hogy a leváltása valami nagy esemény! Milyen javíthatatlan!« – s hasonló megjegyzések röpködtek felém.”

Malenkov azzal a biztatással bocsátotta útjukra őket, hogy lesz erejük a hibák kijavítására. Hegedüs András szerint, amint jöttek ki a teremből, Nagy Imre előre akarta engedni Rákosit, de ő szinte előretaszította Nagyt: „Menj csak, Imre, te vagy már a vezető!” E megjegyzéséből és abból a tévedésből, hogy akkor Moszkvában Malenkov miniszterelnök a pártban is első embernek számított, máig tartja magát az a nézet, hogy Magyarországon Nagy Imre lett az első ember. Az igaz, hogy Sztálin halála után a Szovjetunióban és Magyarországon is a miniszterelnök az új politika meghatározó alakja, ám Malenkov esetében Hruscsovval (átmeneti) egyetértésben, Nagy Imre esetében Rákosi ellenében. A Nagy Imre elsőségéről szóló hiedelmet erősítette, hogy korábban RM úgy gondolta, a miniszterelnöki posztot választja (ha RM lett volna a kormányfő, az 1954. februári kongresszuson választották volna meg a párt új vezetését). Erősítette a szóban forgó hiedelmet a Rákosi-kultusz furcsaságoktól sem mentes visszaszorítása. Fényképe alig szerepelt a sajtóban, a nemzeti ünnepeken ő egy ideig nem küldött és kapott névre szóló táviratokat, Nagy Imre (valamint Dobi és a külügyminiszter Boldoczki) viszont igen. (RM távirati „beceneve” jó darabig MDP KV volt.) Azonban nincs olyan magyar pártokumentum vagy újságcikk, amelyben Nagy Imrét előbb említették volna, mint Rákosit. Így a későbbi miniszterelnök legfeljebb a tanácskozási terem ajtaján jött ki elsőként, de RM regnálása alatt sosem volt az első ember, és nem is viselkedett úgy, bár maga RM sem mert a régi módon vezérkedni.

A moszkvai tetemrehívás is álmatlan éjszakát okozott Rákosinak (akárcsak Rajk „bekerítése”). Az ágyban forgolódva az is felmerült benne, „hogyminden talán az ellenség keze is benne van... Éreztem, hogy komoly veszély fenyegeti minden eddigi eredményünket, de hogy hogyan lehet ezt elhárítani, nem tudtam kisütni”. Mikor két hét múlva letartóztatták a „pokoli ügyes” Beriját, világossá vált előtte minden. Ettől függetlenül ebben a két hétben – engedve az ellenség befolyásának? – többször is „őszinte” önbírálatot tartott. Tudathasadt állapot. Eddig bármit tanácsoltak Moszkvában, ő gondolkodás nélkül végrehajtotta. A pártiskolán állítólag meg is mondta, hogy a Szovjetunióval kapcsolatban csak két álláspont lehet: vagy elfogadja az ember úgy, ahogy van, vagy elveti, középút nincs. Most először kétsége támadt. Vajon azért változott volna a helyzet, mert meghalt Sztálin? Inkább arról

lehetett szó, hogy első ízben kapott olyan utasításokat, amelyek közvetlenül veszélyeztették a hatalmát.

A kicsinyeskedésektől, személyeskedésektől sem mentes négynapos moszkvai vesszőfutás nem csupán a hatalma delelőjén túljutott RM sorsát döntötte el, beleszólt Magyarország történetébe is. A fordulat előírásával a szovjet vezetés léket ütött a totális diktatúrán. A tennivalók „magyarra fordításának” zamatot adó Nagy Imrének is köszönhető, hogy Magyarország a desztalinizálás élére került. Innen eredeztethetők 1956 őszének eseményei, a kommunista reformkísérletek, sőt a Kádár-korszak egyedisége is.

A budapesti utca arról suttogott, hogy Moszkvában meghallgatták Rákosit és Nagy Imrét, aztán, hogy döntsenek, kiküldték őket, majd kiszóltak: a kopasz menjen, a bajuszos jöjjön!

A moszkvai számadás azt is megmutatta, hogy az ország önállósága Sztálin halála után is erősen korlátozott maradt. A házigazdák lekezelték vendégeiket. Jellemző, hogy egymás szavába alig szóltak bele, de a magyarok felszólalásai közben valóságos ötletbörzét tartottak. Ám ez a beavatkozás kivételesen pozitív volt. Még a formáját illetően is. Mivel Sztálinnak nem volt utóda, a szovjet vezérkar egymás szemmel tartása miatt is rákényszerült, hogy közösen („kollektíven”) tárgyaljon a csatlós sorsáról. S mivel ők ekképp felvonultak, az asztal túlsó felére sem egyedül Rákosit ültették, hanem egy delegációt. Ez a módszer, ha a függőségen nem változtatott is, deklarálta, hogy itt valami más kezdődött: a fontos kérdésekről vezető testületek döntenek. A későbbiekben is alkalmazott módszer ugyan megszüntette annak lehetőségét, hogy a főtitkár monopóliuma legyen a szovjet kapcsolat, lényegi változást mégsem jelentett. Malenkovék sem tudtak kibújni a bőrükből, és Rákosiék sem. A birodalom Sztálin nélkül is birodalom maradt, bár harciassága csökkent, és érdekei némiképp módosultak.

Az 1953-as fordulatot nem az MDP valamelyik vezető testülete, hanem a Kreml kezdeményezte – a Sztálin halálát követő politikai és hatalmi vákuumban. Rákosit porig alázták, a magyar pártvezetés magvát megzavarta Malenkovék kritikája, míg a belső hatalmi körből addig kirekesztett Nagy Imrét inkább feldobta. Az ellentmondásos és képlékeny moszkvai kívánságokat elsősorban Nagy Imre értelmezte. Eljött az ő ideje, igaza lett, s neki kellett cselekvésre fordítania Moszkva vázlatos elképzeléseit. A magyar pártvezetés zöme, érintettségénél fogva is, inkább ellenezte, mint támogatta a változásokat. Tudható volt hát, ha a Kreml nem kéri számon a végrehajtást, a hibás gyakorlatért felelős – esetenként bűnös – gárda elszabotálja, amit lehet.

Noha a posztsztálinista szovjet vezetés szakított azzal a felfogással, hogy az újabb világháború elkerülhetetlen, az általuk elindított fordulatra mégsem volt felkészülve. A Sztálin halála utáni felbuzdulás közepette abban sem voltak biztosak, helyesen cselekszenek-e. Június 1-jén Csehszlovákiában a kemény pénzreform miatt zavargások törtek ki, Plzeňben a munkások kitűzték a városházára az amerikai zászlót. A szovjet vezetők gyorsan elutaztak „konzultálni” az ugyancsak feszült Kelet-Berlinbe. Június 11-én közlemény jelent meg a tömb első korrekciós tervéről. Aztán Moszkvába rendelték Rákosiékat, talán attól félve, hogy nálunk is hasad a kárpit. A magyarok hazautazásának napján, június 17-én munkásfelkelés tört ki Kelet-Berlinben és más német városokban, s a normaszigorítást elszenvedő „ellenforradalmárok” ellen kivezényelték a szovjet páncélosokat. A Kreml „galambjai” megijedtek: ha földindulás lesz, a „héják” kiszorítják őket a hatalomból. Malenkovék ugyan még pepecseltek a rendszeren, de az NDK-n és Magyarországon kívül más országot már nem biztattak hasonló kiigazításra, pedig az sem biztos, hogy az önkény ezekben az országokban volt a legnyomasztóbb.

Találkozni olyan véleményekkel, hogy a csatlós országokban azért történt ez vagy az, mert Sztálin (vagy Berija stb.) gyűlölte Rákosit (Ulbrichtot, Dejt stb.), s ők rettegetek a gazdától. Túl szimpla ez a magyarázat az impérium működésére, amit leginkább a kiszámíthatatlanság jellemzett. A Szovjetunió sosem értékelte átfogóan csatlósai működését – a kiátkozott Jugoszláviáét sem. A saját helyzetével sem volt igazán tisztában. A birodalmat kampányok tartották életben, a csatlós országoknak egy-egy aktuális témában adtak útbaigazítást, dorgálás is csupán egy-egy „hadjárat” elmaradásáért járt. Olyasmire csak Sztálin halála után vetemedtek, hogy az erőszakot kifogásolják. Azt, hogy agyonverik a foglyokat. Meg is lepték vele Rákosit. „A vádak részben egész szokatlanok és váratlanok voltak, amikre egyszerűen nem is tudtam felelni.” Évek múltán világosodott meg előtte, hogy „a magyar népi demokrácia hibáinak rendkívüli felnagyítása – bár ezek az összes [népi] demokráciák közös hibái voltak – az egész vezetés mechanikus eltávolítására vonatkozó ürügy volt”. Ám pusztán az ő bukására is éveket kellett várni. A moszkvai jelszó – bár „hatalmon maradó vezető csoportot még soha sehol nem égettek úgy le, mint... Rákosiékat” – egyelőre úgy szól: „A hátramoszdító Rákosival előre!”

1953 nyarán RM mégis elvesztette lába alól a talajt. Moszkva (Sztálin) addig biztos pont volt. Itthon célozgatni is lehetett rá, hogy ezt vagy azt Sztálin „tanácsolta”. Vicc is született erről:

A cigány nagy nehezen eljutott a panaszaival Rákosihoz. Mielőtt azonban belekapott volna a felsorolásukba, megszólalt a telefon. Rákosi felveszi, hallgat, majd többször is azt mondja: „Igen... igen... igen.” Amikor leteszi a kagylót, a cigány hozzáhajol és megkérdi:

– Hogy van a kedves Sztálin elvtárs?

Hegedüs András (1922) szerint: – Rákosi a Titkárság, a PB előtt mindig hivatkozott arra, hogy szovjet utasításra teszi ezt vagy azt. Előttünk ezt nem titkolta. Ha felelősségre vonáskor Moszkvában ezt védekezésnek előadja, nem tudom, hogy a mégiscsak neosztálinista vezetés hogyan fogadta volna.

Még inkább szétszedik. E nélkül is leleplezték, hogy túlteljesítette Sztálin „sugallatait”.

RM nem háritott Sztálinra semmit. Nem vállalta az istenkáromlást, az meg egyenesen dühítette, hogy istenfélő elvtársai most azon lovagoltak, hogy Sztálin sem volt tévedhetetlen. Bizonytalanságát növelhette, hogy nem tudhatta, partnerei Sztálin melyik útbaigazítását ismerik és melyiket nem. A moszkvai kínos napoknak is szerepük lehetett abban, hogy azok táborába állt, akik mindvégig tartózkodtak Sztálin bírálatától. Ha bennfentes elvtársi körben – például 1962-ben Aczél Györgyék előtt – meghintette is őt némi rózsavízzel, elemezni magamentésből sem merte.

A moszkvai leszereplésnek volt még egy említésre érdemes momentuma. Számos példáját láttuk eddig RM ijesztő memóriájának. Most ez is cserbenhagyta. Az adatszonglőr tévedett két alapadatban is: a letartóztatottak és a katonák számában. Ez is megerősíti, hogy minél korlátlanabbá vált uralma, annál felületesebb lett, igénytelenebb önmagával szemben. Öregedett a hatalma.

Június 16-án délután fél négykor befejeződött a moszkvai kihallgatás. RM visszaemlékezése: „Másnap hajnalban repülőgépre ültünk. Az elutazás rideg külsőségei, az ország vezetőinek kijáró minimális figyelem demonstratív mellőzése még [inkább] aláhúzta a tárgyalások jellegét.” Révai és Farkas a repülőtéren várta őket. „Az, amit közöltem, úgy érte őket, mint a... villámcsapás. Farkas tartotta magát, komoran, de nyugodtan hallgatta, hogy ki kell válnia a PB-ből, és ott kell hagynia a honvédelmi miniszterséget. Révai azonban, aki általában szangvinikus és heves természetű volt... nem tudott uralkodni magán. Alig tudtam lecsillapítani. Csak akkor figyelt fel, amikor megmagyaráztam neki, hogy az ő helyzete az

enyémhez képest még nagyszerű, mert én, ha ez a politikai vonal folytatódik, s Nagy Imre fogja vezetni a pártot és az országot, hat hónapon belül sehol sem leszek, talán még az élők között sem. Révai és Farkas elképedve hallgatták, hogy Berija engem a KPSZSZ [az SZKP orosz rövidítése] elnökségében, mint spicligyanús elemet kezelhetett, s ezt ott mindenki tudomásul vette.”

Rákosi jósnőhöz megy 1953-ban.

– Rákosi Mátyás vagyok – mutatkozik be.

– Jézusom! Csak nem a jövőjére kíváncsi?

Hazatérésük után RM másnap reggel tájékoztatja a Titkárságot. Farkas Mihály és Révai felszólal, Nagy Imre, mint élete annyi kényes helyzetében, hallgat. A testület úgy dönt, hogy a hibákat és a teendőket fel kell tárni – de más-más mélységben a párt és a dolgozók előtt. Csak titkon őszinték. A KV-előterjesztést Rákosi, Nagy Imre és Gerő Ernő dolgozza ki. Ez a sorrend.

A Politikai Bizottság Földvárival és Szalai Bélával kibővített ülése június 20-án ül össze. Dénes István (1923) szerint előtte RM titkárnöje áthívta azokat, akik nem jártak Moszkvában, s elolvastatta velük a Szalai-féle jegyzőkönyvet. Magán a PB-ülésen felszólalt a négyes fogat minden tagja – Nagy Imre hallgatott. Nem vett részt a teendők nyílt megfogalmazásában, nem próbált híveket toborozni, talán passzív volt, talán kivárt.

RM kijelentette, hogy a történelmi jelentőségű útmutatások után napirendre kell tűzni a párt és a népi demokrácia szinte kivétel nélkül valamennyi alapvető kérdését, mert a hibák „a legsúlyosabb válsággal fenyegetnek bennünket”. Szerinte ez a legdöntőbb fordulat a hatalom meghódítása óta. S amit nem tett hozzá: megdöbbentő változás.

Saját vezérkedését úgy ítéli, hogy „beképzeltséggel párosult... amelyet a szolgálai hízélgés még csak aláhúzott”. A tömjénezéshez hozzá is szokott. Igaza volt Berijának, hogy sok funkciója közül egyiket sem tudta jól ellátni. „Elkövettem azt a hibát, hogy mint az ÁVH vezetője beleavatkoztam az ügyek vitelébe, beleszóltam abba, hogy kit tartóztassanak le, kit bántalmazzanak, kit hogyan ítéljenek el.” Azt állította, hogy az ebből adódó súlyos hibák kivizsgálása, felszámolása már folyik. Ha rá mer kérdezni valaki, hogy lehet ez, legfeljebb a Péter Gábor-ügyre hivatkozhatott volna. Elmondta, hogy őt utánozták a megyei titkárok és tanácselnökök. Az emberek „féltek a párttitkártól, féltek az önkényeskedő, erőszakoskodó tanácsoktól, még jobban féltek a rendőrségtől és az államvédelmi hatóságtól”.

A gazdasági életben figyelmen kívül hagyták a realitásokat, csak futottak a számok után. Az életszínvonal csökkenését „tiszteességesnek nem nevezhető módszerekkel” (minőségrontás, burkolt áremelés) kendőzték. „Jellemző, hogy az idén, amikor gazdasági bajaink már nyilvánvalóak voltak, még negyedmilliárd rubel értékű hadianyagot akartunk vásárolni a Szovjetuniótól.” A mezőgazdaság elhanyagolását tetézte a begyűjtés, az adószedés kíméletlensége. A rengeteg zaklatás és bizonytalanság miatt a parasztok menekültek a földtől. „Az a másfél millió kihágás és bűnvádi eljárás, amin a szovjet elvtársak joggal felháborodtak, csak egyik mutatója ennek a jelenségnek.”

A szovjet vezetők véleményeként aposztrofálta, hogy háttérbe szorították a magyarokat, ami tápot adott „az antiszemita agitációnak”. Mintha nem parancsba kapta volna, bejelentette, „támogattuk azt a javaslatot, hogy Gerő elvtárs vegye át a Belügyminisztériumot, amellyel az ÁVH-t is egyesíteni kell”. Széles körű amnesztia révén szabadon kell bocsátani az őrizetben lévőket mintegy felét. Nem tudni, miért épp ennyit. Alkotmányt, de még a szervezeti szabályzatot is felrúgva kijelentette: „A Moszkvában járt delegáció, a szovjet elvtársakkal egyetértve, Nagy Imre elvtársat jelölte a Minisztertanács elnökéül.” (Első helyettes Gerő és

Hegedüs.) Szerinte a bajok nagysága „meglepetésként fog hatni”, s a megrendülés átragad a többiekre is.

Kiss Károly, a Központi Ellenőrző Bizottság (KEB) elnöke: a négyes fogat rászolgált a kritikára. Rákosi „januárban elrendelte a KEB két tagjának letartóztatását”, mivel azok „Péter Gábor cinkostársai”, ám azt nem engedte meg, hogy őrizetbe vételüket a KEB tudomására hozza. „Nálunk a letartóztatás könnyen megy.” Az ózdi pártbizottság egyik tagja egy lány miatt összeverekedett a kocsmában két emberrel. Az ÁVH „párt elleni” támadás miatt internálta őket. Ezt a pártmunkást két év múlva ki kellett zárni a pártból. Ekkor derült ki, hogy a két internáltról elfeledkeztek: még mindig benn voltak. Ha valakinek el akarják venni a lakását, „felírják a kuláklistára, utána kidobják a lakásából”. A Béla király úton villákat építettek Gerő, Révai és Farkas részére. Tízmillió helyett 24 millióért. A súlyos hibákat régóta látta, ismerte el Kiss Károly, ezért felelősség terheli.

A volt szociáldemokrata Harustyák József megjed: „Számolni kell az ellenség magatartásával, nehogy a berlinihez hasonló események következzenek be” – mondta, mégis kimaradt a PB-ből. Farkas Mihály: „az utóbbi időben” Rákosi és Gerő volt a vezetés. Őt kihagyták. A szovjet vezetők kritikája katasztrófától mentette meg az országot. Apró Antal: a hibák kiindulópontja a II. kongresszus, ahol 200 százalékos növekedést terveztek. Túlhajsolták az országot.

Révai József: más egy illegális és más egy uralkodó párt válsága; ilyen megrázkódtatás még nem volt a pártban. Kritikára biztatott, személyekre tekintet nélkül. Ugyan maguk között morogva tárgyalták, hogy a „túlnyalás” nem helyes, de nem tettek ellene semmit. Kijelentette: „rendőrállam lettünk”. Az ő kezében futott össze „az irodalom, a művészet, az építészet... és kinyilatkoztatásszerűen továbbítottam az írók és a többiek felé az álláspontomat, mint a párt álláspontját”. Betegsége nem mentesíti a hibák alól. Ő, aki ismerte a szovjet gyakorlatot, s tisztában volt a téma súlyával is, óvatosságra intett a zsidózással; „származásom ellenére magyarnak érzem magam”.

Hegedüs András kifogásolta, hogy Rákosi nem fogadta el a szovjetek kritikáját, és csak a titkársági ülésen vallotta be, hogy a bírálatuk megdöbentette. Bár azt állítja, hogy a hályog már leesett a szeméről, mégsem „fejleszti tovább” a kritikát. A négyes fogatot ők azért nem bírálták, mert sértődékenyek.

Révai közbeszól: mekkora terület van parlagon? RM nyomban rávágta: 60–70 ezer hold. A tájékozottabb Hegedüs szerint 150–200 ezer hold.

Gerő ekkor bejelentette, hogy két órára be kellene fejezni a vitát, s akik nem kapnak szót, majd a KV-ülésem – kevésbé bizalmas körülmények között – mondhatják el a véleményüket. Senki sem intette le Gerőt, hogy mi lehet fontosabb, mint az ország jövője, hogy az egyre felszabadultabb gárdába ne fojtsa bele a szót. Pedig Szabó István altábornagy is azzal kezdte, hogy politikai bizottsági tagként, miniszterhelyettesként sem „vonták be a legdöntőbb kérdések megtárgyalásába”, hogy nem volt joguk megismerni az ÁVH katonai elhárító osztályának anyagait. Egy vicc miatt letartóztattak s két és fél évre ítélték egy hadmérnököt, mert az elhárítótiszt azt mondta rá, hogy sötét alak. Volt, akit azért bélyegeztek destruktívnak, mert szová tette, hogy a bab nincs megfőve.

Horváth Márton eddig azt hitte, nemzetközi kötelesség a feszített fejlesztés. Nem látta a hibákat. Emlékeztetett rá, hogy egyedül Nagy Imrének volt ellenvetése, de neki is csak a mezőgazdaság ügyében, Hegedüs András pedig még nem hallotta így felszólalni. Dénes István elmondta, hogy neki Rákosi „panaszkodott a túlzott személyi kultusz miatt”.

Piros László ÁVH-főnök azzal kezdte, hogy cége „a törvénytelenységnek élő példája”. A beosztottak is élet-halál urai. Az „elkonspirált” intézménnyel a PB vagy a Titkárság sem foglalkozott. Lehetetlen, hogy egy pártfunkcionárius még egyetemre sem mer valakit küldeni az ÁVH beleegyezése nélkül.

Gerőt nem vigasztalta, hogy a személyi kultusz a Szovjetunióból indult ki, mert „ez nálunk három emberre, Gerő, Rákosi, Farkasra vonatkozott, akik nem különösen nagyok, míg a Szovjetunióban egy óriás állott, Sztálin elvtárs”. A bizalmatlanság elsősorban Rákositól indult ki. Amikor a Péter-ügyben „nem is fővádlottal kapcsolatban megemlítettem, hogy nem hiszek az illető bűnösségében, Rákosi elvtárs úgy nézett rám, mintha az öregapját gyilkoltam volna meg. Ez nem normális.” „Amikor nem engedélyeztem emberek letartóztatását... megvolt a baj.” A Péter-ügyben Révaival együtt „megrettenve láttuk, hogy mindenki gyanús, aki él”. Az első napon csak gyanús volt, a másodikon már bűnös. „Nem lehet a pártot úgy vezetni, hogy mindenkiel szemben bizalmatlanok vagyunk.”

Gerő szerint a mérhetetlen önelégültség jele, hogy „az összes népi demokráciák közül a magyar a legjobb, legtapasztaltabb a vezetése”. A „négy zsidó származású” vezetőről szólva megemlítette, mindannyian magyarnak érzik magukat. A helyzet mégis abnormális, de senki nem meri kimondani, nehogy antiszemitának tartsák őket. Lelkesedett bírálóikért, akik „kristálytisztá formában mutatták meg, mi a kollektív vezetés”. Moszkvában szégyellte magát, hogy nem jöttek rá ezekre a dolgokra. Szégyellte magát Rákosi helyett is, aki másod- és harmadrendű dolgokról beszélt. Neki ezt már ott szóvá kellett volna tennie.

Rákosi Mátyás: „én is tudtam, hogy az első felszólalásom nem volt jó... mert nagy kövek estek a fejemre... minden bírálat engem ért és ez kissé megzavart”. „Hol az volt a vád, hogy szájtáti vagyok, vagy az ellenkezője, hogy mindenki ellenséget látok.” Gerő közbevetette: „Nem helyes a bizalmatlanság légkörének a szitása.” RM idegesen felelt: „Senki sem hiheti rólam, hogy a bizalmatlanság légkörének a fenntartását szítanám.” A Béla király úti villák építését a szovjetek javasolták, mert: „a Rajk-ügy után kiderült, hogy Titónak terve volt, hogy a vezető elvtársakat el akarja tenni láb alól”. Bár nemigen volt soha olyan hegyes a magyar pártvezetés füle, mint ekkor, mégsem pécézte ki senki: már a vádiratban az állt, hogy Rajkék akarták megölni a trojkát, igaz, Tito buzdítására. Egyébként Gerő, Farkas és Révai nem is akartak beköltözni a Béla király útra, felmerült, hogy szanatóriummal vagy gyermeküdülővé alakítják. Elismerte, tényleg úgy beszéltek, hogy a népi demokráciák között mi vagyunk az elsők. „De megmondhatom, ők is azt hitték, hogy ők az elsők.”

Közölte: június 27-re, szombatra hívják össze a kibővített KV-ülést, de nem tudta, hogy az egy- vagy kétnapos lesz-e. Zavarodottan bejelentette, hogy a saját és Nagy Imre beszámolóját „nem kell jóváhagyatni” a PB-vel. Erre nem volt példa. Ekkor sem tartotta senki disszonánsnak, hogy az új PB és a Titkárság tagjairól egymás között döntenek. Nagy Imre sem szólt ellene; nem is javasolt senkit: nem akarta a saját embereit bevinni a vezető testületekbe. Ő az ilyesmit nem tartotta ildomosnak. Ezért sem voltak „saját emberei”.

Visszaemlékezésében RM azt állítja, hogy a PB-ülés előtt feszült beszélgetése volt Nagy Imrével, mert „azt az álláspontot képviselte, hogy a moszkvai megállapodások értelmében, ezentúl ő a párt és a kormány vezetője. Az SZKP vezetői benne bíznak, bennem nem, s neki az a feladata, hogy hibáimat kijavítsa.” Sőt Nagy Imre szerinte a PB-ülésen is elmondta, hogy „mostantól fogva ő a párt vezetője, hogy ő bírja a szovjet elvtársak bizalmát, amit én elvesztettem”. Ilyesminek sehol semmi nyoma. Sőt, mint említettük, Rákosi minden névsorban, protokoll-listán Nagy Imre előtt szerepelt.

Minden Moszkva utáni megnyilatkozás azt példázza: mennyire véges a legjobb szándék is a megújulásra, hogy a szélsőséges baloldalt gúzsba köti a saját rendszere, ezért sem képes a de-

mokratikus cselekvésre. Úgy szerettek volna változni, hogy minden maradjon a régiben. Hegedüs András szerint, a KV-határozat megszövegezésekor nagy vita folyt: „Nagy Imre kitarzott amellett, hogy a négy ember együttes felelősségének bele kell kerülnie a határozatba.” A PB-ülésen Gerő azt mondta a javaslatról: „Jobban alá kell húzni Farkas Mihály szerepét az elkövetett hibákban”, vagy: „bele kell venni, hogy Nagy Imre ellene volt a túlzott kollektivizálásnak és ezért a Politikai Bizottságból visszahívták”. Felvetette: Rákosi vagy Nagy Imre említse meg, hogy össze kell hívni a pártkongresszust; erről „azonban a KV ne döntsön”. Ekkor még az új program nagyszabású bemutatására készültek, arra, hogy az ülést pártaktívák követik (a budapesti létszámát 3–400 főre emelik, a megyeiekét 100–120-ra), a nyilvánosságra hozandó közleményt Révai önti formába...

A PB-ülésen Rákosi szinte összeroppant. Érthető. Elvtársai nem csupán egyetértettek a „megdöbentő” moszkvai bírálatokkal, hanem még ők is a fejére zúdították titkolt sérelmeiket, minden keserűségüket. 9 : 2 arányban őt bírálták, többnyire keményen. A KV előtt Rákosinak még több vétkét kellett meggyónnia, miközben egyensúlyoznia is kellett az ingatag trónon. Le kellett mondania arról, hogy ő „Lenin és Sztálin legjobb magyar tanítványa”, le kellett rombolnia a saját uralma alá rakott talpazatot.

Nem készült feljegyzés az új PB és a Titkárság összetétele fölötti vitáról – ha egyáltalán volt ilyen. Mint tudjuk, Gerő Moszkvában még azt javasolta, hogy a négyes fogat minden osztály ellenére maradjon együtt a Politikai Bizottságban. Az általa összeállított PB-nek rajtuk kívül tagja lett volna még Nagy Imre, Hegedüs, Hidas, Kristóf, Házi Árpád, Kiss Károly és Piros László, tizenegyen. A szovjet vezetők Farkast és Révait kilőtték, és javasolták, hogy csupán kilenc tagú legyen a testület. A négyes fogat kettessé válásával nemcsak Nagy Imre hatalma erősödött RM rovására, hanem a Moszkvában kevesebbet kritizált Gerő Ernőé is. Az új névsort feltehetően RM és Gerő véglegesítette. Eljátszadotk a csereberékkel. A PB-be magukon és Nagy Imrén kívül csupa fiatal, tapasztalatlan, arctalan vezetőt raktak. Már Gerő is kihagyta Apró Antalt – RM rábólintott. Ugyanerre a sorsra jutott a volt szocdem Harustyák József és Rónai Sándor, a kommunisták közül pedig Horváth Márton és Szabó István. Gerő névsorában még PB-tagként szerepelt az akkor szókimondó Kiss Károly, a Központi Ellenőrző Bizottság elnöke – őt talán RM lőtte ki.

A harminckét éves Földvári Rudolfot, a Budapesti Pártbizottság titkárát a moszkvai meghívás katapultálta a PB-be. Benn maradt a harmincegy éves Ács Lajos, sőt KV-titkár is lett (Gerő listáján mindketten póttagok). A párt és a kormány vitatott szerepe miatt a PB-t félig-meddig fedésbe csúszatták a Minisztertanáccsal, a két első elnökhelyettes (Gerő és Hegedüs) mellett mindkét testület tagja: Nagy Imre, Hidas István, Zsófinyecz Mihály – kilencből öten. PB-tag maradt a SZOT elnöke, Kristóf István.

A Politikai Bizottság póttagja is két kormánytag lett: Bata István, az új honvédelmi miniszter, s az ugyancsak Moszkvában „felfedezett” Szalai Béla, az Országos Tervhivatal újsütetű elnöke. Dénes István mellett még a póttagságból is kicsöppent a volt belügyminiszter Házi Árpád (Gerő listáján még PB-tag), s Piros László, av. vezérőrnagy. A Titkárságtól a Politikai Bizottság veszi át a vezető szerepet. Hegedüs megfogalmazásában: „Ez felel meg a szovjet párt elnökségének, ahol Moszkvában az erős emberek ültek.” A főtitkárból mégiscsak első titkárrá átkeresztelt, 61 éves RM mellett, a harmincas éveibe lépett két apparatcsik, Ács Lajos és Vég Béla a titkár. Ez a „három fő” az új Titkárság.

– Amikor előkészítettük a PB-ülésre a személyi javaslatot, Rákosi megnyugtatóan, hogy ne féljek, gondol rám is – említette Vég Béla (1922) –, aztán javasolt titkárnak. Érthető, hogy én pozitív vonásai közé sorolom, hogy felkarolta a fiatalokat, ugyanakkor tudom, sokan úgy értékelik ezt, hogy bólogató Jánosokkal vette körül magát.

– Szalai és Ács még jó képességű ember volt – értékeli a változást Kőből József (1909) –, de ők is, különösen Egri, úgy néztek Rákosira, mint csibék a kotlásra. Micsoda ész Weber Béla, hogy az ő keresztnévvel Végre magyarosít, méghozzá h nélkül! Ők még inkább istenítették Rákosit, mint elődeik.

(Írásszakértői feladat lenne elemezni, hogy az ifjú titkárok írásképe valóban hasonult-e az évek során Rákosi írásához, vagy ez csupán felületes megállapítás. Az természetes, hogy RM távollétében – főképp amikor már Farkas sem volt a Titkárság tagja – a testület szinte lebénult, kevesebb anyagot tárgyalt, eljelentéktelenedett.)

Rákosin, Gerőn és Nagyon kívül többnyire zöldfülű káderek, fiatal, tapasztalatlan emberek kerültek az új PB-be. Tőlük nemhogy világmegváltást, komoly változást sem lehetett várni.

(Ács Lajos élete talán erre a kiugrásra ment rá. 1956. október 23-án senkit sem engedett a szobájába, mert a Rákosi–Gerő-féle vezetéstől elhatárolódó nyilatkozatot fogalmazott. Kádáréknak ennek ellenére sem kellett. Kiszakadva a hatalomból közgazdászként dolgozott. Szerencsétlenségére 1965-ben Ford-ösztöndíjjal az USA-ba is beengedték politikai múltja ellenére. Hazatért, s 1968-ban öngyilkos lett. Talán a két világkép akadt össze benne, mint egy pár hasonló sorsú társában.)

Az ötvenes évek börtönlétköre még a pártelitet is nyomasztotta. Kádár János azt mondta a szovjet nagykövetnek (Rákosi leváltása után) a PB-ben uralkodó légkörről: most legalább „mindenki szabadon, félelem nélkül mondhatja el a véleményét, anélkül, hogy arra kellene gondolnia, hogy valamilyen felszólalásban fellelhető hibáját vagy pontatlanságát a későbbiekben felhasználják ellene. Rákosi idején ilyen elképzelhetetlen lett volna.” Rettegniük kellett, ha becsapódott mögöttük egy ajtó. Kovács István ötödik-hatodik ember volt a pártvezetésben, amikor 1953 elején száműzték Borsodba. Sofőrjének jelentenie kellett az ÁVH-nak, hogy kikkel találkozik.

– Amikor 1942 őszén felakasztották Schönherzet, én kerültem a helyére a titkárságba és eszembe sem jutott félni, pedig már nyolc és fél év börtön volt mögöttem – említette Kovács (1911). – 1953-tól viszont kezdtem tartani az elvtársaimtól. Nem attól féltem, hogy lefognak, hanem hogy tönkreteszik a feleségemet és a gyerekeimet. A feleségemnek megmondtam, ha azt hallja, elismertem, hogy rendőrspicli vagy kém voltam, ne higgye el. Ezt nem fogom vállalni értük sem. Nem fognak megtörni. Így dolgoztam megyei első titkárként, KV-tagként.

Csak a moszkvai tanácskozás után kezdtek remélni, hogy kevesebb rettegnivaló lesz.

– A júniusi KV-ülés előtt Piros László felhívott, hogy mikor megyek Pestre – folytatja Kovács. – Megegyeztünk, hogy előző nap, 26-án délután négykor felkeresem. Egy szovjet ezredes várt nála, és megkérdezte, mi a véleményem a törvényességről. Elmondtam neki Kőmíves Frici történetét. A Tungsram fizikusát 1928 óta ismertem, egy illegális sejtet vezetett, miközben az igazgató titkáráként dolgozott. A Rajk-ügy után, 1949 végén összetalálkoztunk, és megmutatott nekem egy argentin magyar újságot, amiben azt írták, hogy provokátor és rendőrspicli volt. Mondtam neki, ne nyugtalankodjon, tekintse az ügyet lezártnak. Ugyanezt mondtam Rákosinak is, aki nem szólt az egésze egy szót sem, csak amikor jöttem ki tőle, megkért, hogy hagyjam ott az argentin újságot. Aztán reggel felhívott Frici felesége, hogy elvitték a férjét. Megmondtam: meggyőződése, hogy Frici ártatlan és mindent megteszek a kiszabadításáért – azért is, mert biztos voltam benne, hogy én indítottam el a lavinát. Felháborodottan mentem Rákosihoz, de leintett, hogy ne védjem ezt a provokátort. Elmentem Gerőhöz, Révaihoz, Kádárhoz, Farkashoz, Péter Gáborhoz, és mindannyian elutasítottak. Amikor három hónap múlva Péter Gábor megmonda, hogy Frici a kistarcsai internálótáborban van, ráordítottam: ez mutatja, hogy nincs semmi bizonyíték ellene! Ez esetben megszegtem azt a Moszkvából hozott szörnyű szabályt, hogy egy

letartóztatottnak a családját is kerülni kell, akár a leprásokat, mert ha a férj áruló, akkor a feleség, netán a gyerek is az. Frici feleségében tartottam a lelket. Elképesztő, hogy egy PB-tagnak hat hónapba tellett egy ártatlan ember kiszabadítása. Elmondtam az orosz ezredesnek, hogy Kádár kihallgatója, Farkas Vladimir megemlítette, hogy nincsenek bizonyítékok Kádár ellen, hogy az a gyanúm, ő is ártatlan. Ekkor már páni félelemben élt a trojka, mert ők sem tudták, hogy mi után érdeklődnek Moszkvából.

A moszkvai kirándulásról semmit sem tudtam – folytatja Kovács. – A KV-ülés előtt kézhez kapott határozattervezet megrázó volt. Tisztában voltunk vele, hogy az egész Moszkva jóváhagyásával készült. Mégis megkérdeztem Gerőtől, hogyan kerülhetett az anyagba, hogy nem magyarok vezetik a pártot és az országot. Gerő azt felelte: ez a kintiek kifejezett kérése volt.

Az a tény, hogy az 1953-as fordulatot megelőzte a magyar vezetők moszkvai „tanácskérése”, csak 1969-ben került nyilvánosságra, a tárgyaláson készült jegyzetek pedig csak 1989-ben (Földvári) és 1992-ben (Szalai). A KV határozatát a pártbéli szokásrendnek megfelelően Gerő fogalmazta „logikusabb és világosabb” rendbe.

– Az 1953. június 27–28-i KV-ülés határozattervezetét nem küldték ki előre – mondta Nemesné Szabó Piroska (1909). – Csupán egy órával a kezdés előtt jutottunk hozzá a székekre kitett anyaghoz, és a benne foglaltak, hogy például Rákosi adott utasítást a foglyok bántalmazására, megdöbbenettek bennünket. Az ülésterem faláról Marx, Engels és Lenin mellől levették Rákosi képét, de a nyoma látszott. (Talán ennek eltakarására rakták fel Pór Bertalan festményét, amit szeptember végén, RM beleegyezésével, kiállításra kölcsönadtak a Múcsarnoknak – *P. Á.*)

Némi túlzással minden megbízható embert meghívtak az ülésre: minden megyei és kerületi titkárt, KV-osztályvezetőt, a Minisztertanács tagjait, és néhány pártonkívüli között Dobi Istvánt, az Elnöki Tanács elnökét. Napirend: 1. Beszámoló a gazdasági és politikai helyzetről, előadó Rákosi Mátyás és Nagy Imre (ebben a sorrendben). 2. Szervezeti kérdések, előadó Hegedüs András.

RM gyötrődött a beszédírással: „Nagy Imre kevésnek tartotta az önkritikámat, amelyet a személyi kultusz kérdésében gyakoroltam. Hasonló szellemben tett javaslatot Hegedüs András is, akire a Moszkvában hallottak mélyebb benyomást gyakoroltak. Én erre megnyomtam a gombot, amint nemsokára kiderült, jobban is, mint kellett volna.” Szerintünk gyöngén nyomta: „Azért, hogy pártunk vezetésében ilyen állapot állhatott elő, elsősorban én vagyok felelős... az én hibámból történt, hogy a kommunista pártban elengedhetetlen kollektív vezetés helyére a magam személyes vezetése és vezérkedése került. Ez a vezérkedés önteltséggel és olyan beképzeltséggel párosult, amelyben már nem maradt hely a kommunista szerénységnek.”

Beriját erre a napra virradóan tartóztatták le, amit RM nem is sejtethet. Beszédéből mégis kihagyta a következő mondatot: „Teljesen igaza volt Berija elvtársnak, amikor megállapította, hogy ennek következtében egyik funkciót sem tudtam jól ellátni.” A már ismert szavakkal mondta el, hogy belefolyt az ÁVH, sőt a bíróság munkájába. A konklúzió határozottabb: „Belátom, őszintén sajnálom és elítélem ezeket a hibákat, melyeket elkövettem.”

A hármas-négyes fogatról is félreérthetlenebbül szolt: „Hallgatólagos összefogás alakult ki köztünk azokkal szemben, akik nem tartoztak ebbe a szűk körbe. Ezek az elvtársak külön-külön, mint valami hűbéri tartományt kapták a pártmunka rendkívül fontos területeit. Gerő elvtárs a gazdasági kérdéseket monopolizálta, Farkas elvtárs a honvédelmet, Révai elvtárs az ideológiai frontot. Az az önteltség, ami a saját működésemet jellemezte, áttért rájuk is.” „Két esztendővel ezelőtt megállapítottuk, hogy a néphadseregben megengedhetetlen

tömjénezés és személyi kultusz folyik Farkas elvtárs körül. Ahelyett, hogy ezt a kérdést bevittük volna a pártvezetésbe... négy szemkört intéztem el Farkas elvtárral.” Ha pártszerűen jár el, kiderült volna a saját vezérkedése is. Nem hivatkozott Moszkvára arról szólva sem, hogy háttérbe szorították „a magyar elvtársakat”. A „legnagyobb hibaként” említette, hogy a II. kongresszuson felemelték az ötéves terv célkitűzéseit. Továbbá: „A legnagyobb hibát akkor követtük el, amikor túl gyors irányt vettünk a mezőgazdaság kollektivizálására.” Több „legnagyobb hiba” említése közben nagyzási mániának és kalandorságnak nevezte „szédületes” terveiket.

Két gyóntatás után ennyire futotta. Pusztító és öncsonkító beismerése ellenére sem ígért gyökeres fordulatot, csak azt, hogy egy kicsit mérsékeltebben, kicsit kevesebb vérrel folytatják. Ez is sokkolta a hallgatóságot. RM: eddig tilos volt a kritika, ezután a szerkesztőségeket „rá kell szorítani” a bátor bírálatra. Az önkényeskedésre, a lakosság zaklatására példaként megemlítette, hogy Hajdú megyében meghatározott mennyiségű ócskavas begyűjtését rótták ki a kulákokra, és a begyűjtők „erőszakosan elvittek még használható fémtárgyakat” is. Bár történelmi jelentőségű változásról beszélt, s elismerte, hogy ezt pártkongresszussal kellene szentesíteni, aminek összehívását Gerő és Révai is sürgette, ám ő elodázta, mert hosszú lenne a szervezés. Húzta az időt, hátha csak múló moszkvai fellobbanás ez az egész. Optimistán zárt: „a bírálat és önbírálat, valamint a párton belüli demokrácia friss levegőt hoz a pártba”.

Beszámolóját összevetve Nagy Imre beszédével, kiderül, RM a nehezét (mezőgazdaság, törvénytelenység) átengedte Nagynak, amit nem cáfol, hogy állítása szerint nem is olvasta Nagy Imre felszólalását. Az egybevetés feltárja azt is, hogy Nagy Imre miben volt más nézetben.

RM csak összefoglalta a korábbi bírálatokat, azokon legfeljebb keményebb jelzőkkel lépett túl. Az eddig néma Nagy Imrének a kiindulása is más volt, hisz amíg a Kreml Rákosit elsősorban önkritikára, őt a négyes fogat bírálatára biztatta. Nagy túllépett e szereposztáson, s nem csupán a hibákat sorolta, hanem azok okát is – ám a pluralizmus vagy a demokrácia említéséig ő sem jutott el. A kor ismeretében ez akkor is érthető, ha láttuk, hogy ő szeretett a jelenségek mögé nézni, okokat keresni. Erre ekkor inkább csak a piszkozatban vállalkozott. Beszédéből már kihúzta, hogy az állam népi demokratikus jellege nem tudott kibontakozni. Kihúzta azt is, hogy a parlamentnek mint törvényhozó testületnek és rajta keresztül a népképviselő elvének a jelentősége teljesen háttérbe szorult. Annyi maradt csupán, hogy a kormány árnyékkormány volt: a párthatározatokat hagyta jóvá. Úgy indult előre, hogy visszafordult az utolsó biztonságos ponthoz: az 1947–49-ben feladott elgondolásokhoz, megoldásokhoz.

Nagy Imre a párt- és az államvezetést kezében tartó Rákosi–Gerő kettősről nemcsak azt mondta, hogy „csalhatatlanok voltak, sosem hibáztak”, hanem azt is, hogy „döntöttek és intézkedtek olyan ügyekben, amelyekhez nem volt joguk”. Az uralmon lévő kommunista párt vezetői közül minden bizonnyal az elsők között gondolt a jogszerűségre. Ám a rendszer szigorú kereteit ő sem léphette át. Ha Moszkva a törvényesség betartására buzdított is, a politikai pereket, ítéleteket ő sem hozhatta szóba. Másként fogalmazva: 1953-ban még erősebben kötődött a sztálini politikához, mint a törvényességhez. Azt azért kijelentette, hogy a hibák feltárása Rákosin, Gerőn, Révain és Farkason múlik. Keményen elhatárolódott tőlük, de mégiscsak közékük tartozott. Bár velük nevelődött, tisztábban látta: „ott lehet vezérkedni, ott lehet elnyomni és félreállítani a fiatal kádereket, ahol nem folyik elméleti munka, ahol nincs eszmei vita, és nem bontakozik ki a vélemények harca”. Azt mondta, a gazdaságpolitikában is az elvekben van a hiba. Bár másfél-két éve nyilvánvaló, hogy a tervek irreálisak, Gerő mégis ellentmondást nem tűrve dorongolta le a minisztereket. Így minősít: kalandor gazdaságpolitika, kapkodó Tervhivatal. Elismeri, hogy a begyűjtési túlkapaszkodásért „súlyos felelősség” terheli őt is. Végül javasolta a kuláklista megszüntetését.

A hibák, bűnök zuhataga több katartikus felszólalást váltott ki.

Kiss Károly, tudva, hogy kimarad a PB-ből, kijelentette: a klikkszerű vezetés kritikája „erőt és bátorságot adott”. Az a Rákosi, akivel 1925-ben együtt ült a vádlottak padján, egyed-uralkodóvá vált. Ezért felelősek a munkatársai is, akik a legapróbb ügyekben is a döntését kérték, akiket a gyámkodás önállótlanagra nevelt. Kovács Istvánt is RM „csalhatatlansága” miatt váltották le, a KEB szerint indokolatlanul, mégis úgy tálalják, mintha „a négy elvtárs” ezt csak most tudta volna meg. (Gerő: „Én csak most tudtam meg.”)

Kiss Károly elmondta: a kinevezéseknél távoli rokonokról gyűjtenek adatokat ahelyett, hogy azt néznék meg, hogy az illető hogyan dolgozott. Értékes embereket dobnak félre, mert rokonuk jómódú polgár volt vagy a horthysta hadseregben tiszti rangot viselt. Valaki nagybátyja unokájának huszónhét hold földje volt, az illető emiatt alkalmatlan. Sokat árt a pártnak a gyanakvás. Túri Géza, a szegedi egyetem párttitkára '53 elején elkezdte az egyetemi oktatók családjának, baráti kapcsolatainak a feltérképezését. A kutakodást az egyetem gépészeire, fűtőkre, takarítónőkre bízta, s még dicséretet is kaptak érte.

A pártközpont munkatársai előszeretettel minősítenek elvtársakat rendőrbesúgónak, aztán kiderül, nem igaz. Csak az ÁVH beleegyezésével mernek javaslatot tenni, pedig az ÁVH véleménye ellenőrizetlen adatok alapján, hebehurgyán születik. Az ÁVH légiónyi külső informátora között rengeteg megbízhatatlan, pletykáikat „be sem szabadna rakni az ÁVH dossziéjába”. A magas rangú ÁVH-sok sem tudnak mit kezdeni a szóbeszédekkel: „Fantasztikus dolgokat irkálnak össze.” Megbélyegeznek valakit, mert termelési értekezleten a párttitkár ellen szólalt fel, egy főmérnök hivatalosan sem utazhat Romániába, mert Brűnnben tanult. Tarthatatlan, hogy az ÁVH élet-halál ura, hogy „egy tapasztalatlan, nemritkán rosszindulatú” ÁVH-s feljegyzésére embereket internálnak. „Ezzel a módszerrel tönkre lehet tenni egy országot.” „Funkcionáriusaink rászoktak, hogy viták helyett... internálótáborral intézzenek el valamit.” Ő is kapott leveleket, hogy egy faluban addig nem lesz tszcs, amíg X.-et és Y.-t nem internálják.

Ülésen vagy előadáson már kellemetlen öt-tíz percenként felugrálni, ütemesen tapsolni, éljenezni, amire a pártközpont instruktorai tanították meg az országot. Ki szereti ezt az ünneplést a négyes fogatból? Senki. Akkor miért nem tettek ellene? A „Rákosi elvtárs személye körüli kultuszt Farkas Mihály elvtárs tudta jó vaskosan aláhúzni”. „Rákosi elvtárs... mélységesen meg tud alázni embereket és... figyelmen kívül tud hagyni felelős pártfórumokat.” Januárban átkutatattatta a KEB levéltárát, és hatvankilónyi anyagot zároltatott. Ezeket Zameknétől (egyik moszkvai emigrációból hazatért adminisztratív dolgozótól) lehet elkérni: Zamekné „alá rendelte a Központi Ellenőrző Bizottságot”.

A teljes történetet a bátran kritizáló Kiss Károly is csak kilenc évvel később, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága (MSZMP KB) 1962. augusztus 15-i ülésén mondta el. Eszerint Péter Gábor letartóztatásakor RM egy, a Központi Ellenőrző Bizottság levéltárából előkotort levelet lobogtatva azt állította: ha azt vizsgálják, akkor az „ÁVH-nál folyó visszaélésre fény derülhetett volna”. Csakhogy ebben a levélben nem a törvénytelenégekről volt szó, hanem arról, hogy az ÁVH gondnoka, Csapó Andor, 1945 előtt sikkasztott. Különbösen erről a nagy horderejű ügyről Kissék értesítették Farkas Mihályt, s ő Péter Gáborral egyetértésben azt felelte, hogy ismerik Csapó múltját, és „napirendre tértek felette”. Rákosi vizsgáltatni kezdte, hogy Kiss Károly nem volt-e áruló. Továbbá megmértek egy rakás aktát és azt állították, hogy a KEB eltussolt hatvankilónyi ügyet: bűnösök százai nem lettek megbüntetve! A gyanús iratok átvizsgálására már nem volt idő, mert „Sztálin halála fordulatot adott az eseményeknek”.

Visszatérve az 1953-as KV-ülésre: Földvári Rudolf elmondta: „rengeteg kis Rákosi” van a pártban; Rákosiék figyelmetlensége, közönye, gúnyos megjegyzései miatt ő is félt véleményt mondani. Nógrádi Sándor azt állította, bezzeg Sztálin idején kollektív vezetés érvényesült az SZKP-ban: a szobájában tizenöt szék volt a PB-tagok számára! „Gerő elvtárs beképzeltsége és dolyfe majdnem demoralizált engem, aki harminchárom éve ismeri.” A hadseregben kiakasztgatták az ő képét is. Még nagyobb hiba, hogy nem harcolt a Farkas Mihály körül kialakított személyi kultusz ellen. Ha nem jelent meg a *Néphadsereg*-ben Farkas fényképe vagy valami idézet tőle, megkérdezte, hogy „meg van tiltva a *Néphadsereg*-nek az én nevemet megemlíteni”? Csalhatatlanságát úgy adta a környezete tudtára, hogy kijelentette: ha az ember isten lenne, akkor sem mehetne minden jól, ha a többiek rosszul dolgoznak. Bár a katonai tudományt a Szovjetuniótól és Sztálintól kaptuk, „kezdte magát a katonai tudás forrásának tekinteni”. Például kiegészítette a vezérkari főnök Bata egyik előadásának szövegét, majd letolta Batát, mert nem említette, hogy az útmutatásokat tőle kapta.

Nem csupán Apró Antal felszólalása volt semmitmondó. A döbbenet sem tüntette el a gyávaságot, az üres fecsegést. Sőt! Az apparatszikok éppúgy nem találtak szavakat, mint RM a Kremlben. Riadtan konstatálták, hogy a Moszkvából elindult vihar tépdesi a szentségeket. Ebben a körben Sztálin halála után sem merült fel a demokrácia iránti igény. Azt sem merték kimondani, amit Kiss Károly kapiskált, hogy a butaság hatalom, pedig ez szinte már a rendszer tartozékának tűnt.

A többség most is döbbenten és ijedten hallgatott. Gerő fel is vetette, hogy a tizenkilenc megyei titkár közül is szólhatna már valaki. A buzdítás ellenére az ekkor Borsod megyei titkár Kovács István nem kapott szót. Későn jelentkezett, mondta neki RM. A vezetés korábbi ötödik emberét, aki Kiss Károlynál is tájékozottabb és keserűbb volt, nem akarta hallani.

A nagy vesztes, Farkas Mihály figyelmeztetett, hogy ne öntsék ki a fürdővízzel a gyereket. Nógrádi kritikájára ügyesen azt felelte: a Rákosi-beszéd gyenge pontja, hogy „nem gyakorolt kritikát Gerő elvtárral szemben”. Ez volt a válasz Gerő öt bíráló moszkvai szavaira. Beismerte, hogy „a laktanyák tele vannak Farkas-idézetekkel, sőt egyes esetekben olyan Farkas-idézetekkel is, amelyeket nem én mondtam, hanem Szuworov vagy Bulganyin”. Felsorolta a szupertitkos költségvetési adatokat: a honvédelemre 1949-ben huszonegy, 1950-ben tizenöt, 1951-ben tizennyolc, 1952-ben húsz, 1953-ban a költségvetés tizennyolc százaléka ment el (2000-ben öt százalék – *P. Á.*), ami „hozzájárult az életszínvonal csökkenéséhez”. Pedig „a legerősebb hadsereg is vereségre van kárhozthatva, ha... a nép nem támogatja”. Legalább szépitő megfogalmazásban bevallotta, hogy a hadsereg tisztogatásában „túlzások történtek”.

Harustyák József: ha a szakszervezet tenni akart valamit, megkapták: az szindikalizmus, később azt, hogy szociáldemokratizmus. Elment a kedvük a munkától. Friss István: a tékozlás, pazarlás, kapkodás miatt tíz-tizenöt százalékkal többbe kerültek az építkezések. Nem törődtek a minőséggel, az önköltséggel, a gazdaságossággal, csak a mennyiséggel. Nem a bírálat kereszttüzebe került négyeken múlik, hogy kijavítják-e a hibákat, hanem: „A párton múlik, elvtársak.”

Dobi István bizonygatta, hogy a négyek nem „ilyenek”. Gerő és Révai egyenesen szerény – bár lekezelik az embereket. Révai az Operában egy frakkba öltözött miniszter feleségének azt mondta: Zsuzsa, miért hagy az urából majmot csinálni? S Dobi váratlanul – valószínű, hogy fel sem fogva, mit beszél – kibökte: „A szervezetben van a hiba.”

A második napon Keleti Ferenc rátámadt Farkas Mihályra. Elmondta, mivel egy politikai tiszt kinevezését helyette Nógrádi írta alá, Farkas a Vöröskereszthez is Keleti után telefonáltatott, hogy Nógrádi „félre akarja állítani a honvédelmi minisztert!”. De Nógrádi is ugyanilyen: a

fejükbe szállt a dicsőség. Az ÁVH élén a négyes fogat miatt garázdálkodhatott hét éven át egy áruló.

Darvas József író, közoktatási miniszter a kultúrscinovyikokat ostromozta, akik Révai vagy Horváth egyetlen hevenyészett szava alapján döntenek. Hozzászórtak, hogy „közoktatási, irodalmi, művészeti vagy tudományos kérdésekben nekünk, második vonalbeli kádereknek nem kell erőfeszítéseket tenni, mert... majd megmondja Révai elvtárs, hogy mi az igazság”. Elpanaszolta, hogy nem találtak már egyetlen megbízható embert sem: „mert minden pedagógus vagy kántor, vagy leventeoktató, vagy katonatiszt volt”. Végül kijelentette, hogy személyi kultusz ide, személyi kultusz oda, a megbíráttakkal szemben az emberek „mélységes szeretetet” is éreztek.

Révai József: ha egy párt „nem tudja az élet jelenségeit általánosítani, és elméletileg feldolgozni... stagnál és visszafejlődik”. 1949 óta negyedévenként több hétre kidőlt, „nem tudtam átfogni ezt az óriási területet”. Mégis nélkülözhetetlennek érezte magát, ami „egy fajtája a beképzeltségnek”. Bár elítélte az „egyéni kinyilatkoztatásokat”, gyorsan hozzátette: nem vonja vissza, amit például a Déry-regények ellen kifejtett. Megemlíti, hogy pártbeli tisztségei alapján önmagát ellenőrizte, mint népművelési minisztert. Gerőre ugyanez vonatkozik.

Mi volt a négyes fogat? – kérdezte. „Valamiféle bünszövetkezet, amely összeállt mindenféle gonoszság elkövetésére?” A Komintern felosztatásakor létrehozott Külföldi Bizottság a kollektív vezetés „gátjává lett”: a négyes elkerülhetetlenül egyessé, „személyes diktatúrává” vált. Sehol sem volt ilyen elfajult és klikkel párosult személyi kultusz. A teljhatalom és a diktatúra legtűrhetlenebbül az Államvédelmi Hatóságnál mutatkozott meg, s a négyes mindezt fedezte és támogatta. Az ÁVH-nál „lényegében” az történt, amit Rákosi akart. Ez a senkinek sem felelős egyéni önkény. „Mi figyelmeztettük Rákosi elvtársat ismételten... négyszemközt, hatszemközt és nem pártszerűleg.” RM nem értett egyet a „túlnyalással”, nem is rendelte meg. Amikor főleg Gerő vagy ő figyelmeztették, helyeselt: „de a rendszert, magát, nem tudta likvidálni se ő, se mi”. Vagy két éve megjelent a háborús jelszó – „Sztálinért, a hazáért, előre!” – hazai változata: „Rákosiért, a hazáért, előre!” Ez a túlnyalás. Ellene föllépni „nem mertünk... mert hát annyira tiszteltük és annyira nem akartuk bántani a tekintélyét, hogy ez már az elvtelenségig ment”.

Gerő Ernő elismerte, hogy rideg és fölényes. Rákosi „bizonyos mértékig” hallgatott rá. A helytelen gazdaságpolitikát azzal magyarázta, hogy megszedült a sikerektől: ő, a régi kommunista nem tévedhet! Kenyeret ígért: „újból általánossá kell tenni a 4,60 Ft-os liszt árusítását... ez 380–400 millió forint többletjövedelmet ad”. „Október elsejétől általánossá kell ismét tenni a kristálycukor árusítását. Ez 120–150 millió forint többletjövedelmet ad.” A tisztességtelen áremelés megszüntetésén túl megemlítette a ruházati és egyéb iparcikkek árleszállítását, továbbá, hogy huszonnégyezer lakás helyett negyvenezret kell építeni, hogy hatszázmillió adótartozást elengednek a parasztságnak. Alapvető élelmiszerekben nem lehet hiány. „A fordulatot... a lakosság elsősorban ezen fogja lemérni.”

Elmondta: az ÁVH-n „úrrá lett” a nézet, hogy rájuk a törvények nem vonatkoznak. A Központi Vezetőség is túlságosan könnyen járult hozzá „egyes” vezetők letartóztatásához. Ez a szellem „tőlünk” származott. Szerinte az ÁVH ellenőrzés nélkül dolgozott. Arra nem tért ki, hogy mi lesz az ukmukfukk letartóztatottak sorsa. Erre senki nem kérdezett rá. A közel száztagú Központi Vezetőség úgy hallgatott, mintha egyetlen ismerősük sem került volna igazságtalan ítélettel börtönbe. Hiába hintették a vezetők a hamut a fejükre, egyetlen KV-tag sem emlékezett rá, hogy tudomásul vette Rajk és társai, vagy mondjuk Donáth Ferenc, Kádár János vagy Kállai Gyula letartóztatását, mintha nem tapsolták volna meg két éve RM

bejelentését: „nem fogtunk mellé... Semmi kétség, hogy Kádár és társainak leleplezésével újra súlyos csapást mértünk az ellenségre”. Nem ismerték el – vagy fel? – bűnrészességüket. Az elhangzott beszámolók és felszólalások után is hinni akarták RM 1951-es állítását: „csak a tényleg bizonyítható vádak alapján tehetünk döntő lépéseket”. A nagy hallgatás szerint száz emberből senkinek sem jutott eszébe ekkor legalább egyetlen letartóztatott, de ki nem végzett elvtársa. Vagy ha mégis, hallgatott róla.

– A KV-ülésen mindennek elmondták a négyes fogatot, de azzal nem hozakodott elő senki, hogy velük, netán Rákosival nem lehet tovább haladni – összegezte Matusek Tivadar (1920).
– Szerintem őszintétlen volt az ő nagy önkritikája. Tudta, milyen disznóságok történtek, és félt. A szünetben az emberek már beszéltek a saját félelmükről is.

A szervezeti kérdések előadója, Hegedüs András bejelentette, hogy Farkas Mihályt a Szovjetunióba, Révait pedig „felelős pártmunkára” küldik. Ám a szavaztatásokba belegabalyodott, s a „nagy demokrata”, Gerő mentette meg a kudartól. A választásakor Rákosi álszerűen bejelentette: „olyat, hogy első titkár, a mi pártunk nem ismer”, ez csak belső funkció, a nyilvánosság előtt csak „egyszerűen, mint a Központi Vezetőség titkára szerepeljek”.

Farkas Mihály ez idő tájt azt mondta a fiának, Vladimírnak, hogy a Kremlben megijedtek a berlini zendüléstől, s „Molotov aláírásával egy távirat vagy levél érkezett Budapestre..., hogy a KV-ülésen tompítsák a korábbi politika bírálatát, és azt semmiképpen ne vigyék ki az utcára”. RM két évvel később arról beszélt, hogy a KV-ülés közben telefonhoz hívták Moszkvából, és elmondták, hogy ezt a határozatot majd csak akkor hozzák nyilvánosságra, „amikor az eredményei megmutatkoznak”. A nagy mesélő Vas Zoltán azt írja, hogy Hruscsov kihívta Rákosit az ülésről, és telefonon közölte vele, letartóztatták Beriját, az imperialisták ügynökét, s kijelentette: a szovjet pártelnökség nem ért egyet Berija antiszemitizmusával. „Rákosi megváltozva jött vissza a terembe, de nem tudatta Hruscsov közlését, mindössze javasolta a határozat szövegének a megváltoztatását.” Mindebből az sem igaz, amit RM állított. Az ő meg a bennfentes Farkas változatában lehet némi igazság is, de mivel ebben az ügyben RM utólag is kódósított, iratok pedig ilyesmiről nem készülnek, csak sejtjük, mi történhetett.

Memoárjában azt írja: „A KB-ülés másnapján dél körül, amikor lényegében már vége felé járt a munka... a titkárom közölte, hogy a moszkvai telefonhoz hívnak engem és Nagy Imrét. A telefonnál Molotov volt, aki érdeklődött, hogy megy a KB-ülés, nincs-e veszekedés, főleg nem veszem-e össze Nagy Imrével. Közölte azt is, hogy amint a javaslatunk végleges szövegéből kiderült (amely szöveget én eljuttattam a szovjet elvtársak kérésére Moszkvába...), túlhajtottuk a kritikát.” Nagy Imrével Molotov hosszabban beszélt, s Nagy nem részletezte Rákosinak, hogy miről. RM: „A telefonbeszélgetés tartalmáról még ott, ülés közben informáltam a PB tagjait, s szóltam Farkasnak, aki éppen a szószerkekre akart lépni, hogy felszólalásában már vegye tekintetbe ezt a megjegyzést, amely az én önkritikámra is vonatkozott. (Később azt mondták erre Moszkvában, hogy ez nem önkritika már, hanem önkorbácsolás.)”

Megint becsapta a memóriája. Farkas Mihály a KV-ülés első napján szólalt fel (RM rendre tévesen KB-ről ír). Valószínű, hogy Molotov az első nap telefonált, ám óvatosságra intő szavai nem értek célt, mert, mint később kiderül, elhallgatta Berija letartóztatását.

RM visszaemlékezése: „Az ebédszünetben azonnal tartottunk egy rövid PB-ülést, ahol próbáltuk desifrizálni a rövid üzenetet.” Nagy Imre úgy vélte, hogy ez az üzenet nem érinti a lényegét. Így maradt benne „a szövetkezetek feloszlása, az, hogy a zsidók elnyomják a nem zsidókat, s hogy e kérdéseket Nagy Imre vigye a parlamenten keresztül a nép elé”. (Rákosi

visszaemlékezésével ellentétben a zsidó szó nem szerepelt a határozatban. A Rákosi által az előbbi módon értelmezett mondat így szólt: „Csak igen kis számban vittek előre magyar származású vezető kádereket a legfelsőbb funkciókba és ezeket is inkább formálisan, mint ténylegesen” – P. Á.) Ezt követően RM – a KV-ülés második napján – bejelentette, hogy a tájékoztatókat a „jobb felkészülés” miatt elhalasztják néhány nappal, s nyilatkozat helyett a parlament előtt hozzák nyilvánosságra „a pozitív intézkedéseket”. Rákosinak megtiprása ellenére is volt mersze felhatalmazást kérni, hogy az új Politikai Bizottság dönthessen a határozati javaslat sorsáról. Arról, hogy azt „hogyan, mikor és milyen módon” használja fel. A fejbőlintó Központi Vezetőség a pokoljárás után is szabad kezét adott neki s leleplezett vezetőinek.

RM a PB előtt még azt mondta: „A hibák, amiket elkövettünk olyan súlyosak és olyan nagyok, hogy kijavításuk csak akkor fog sikerülni, ha... nem félünk őket pártunk és dolgozó népünk elé tárni.” Hát féltek. Így fejedelmi többséggel. Megdöbbenetek a döbbenettől, pedig ezen a „fejedelmek” már Moszkvában is átestek.

A határozatnak az a kitétele, hogy „helytelen volt, hogy Rákosi elvtárs közvetlenül utasításokat adott az Államvédelmi Hatóságnak arra, hogy hogyan nyomozzon, kit tartóztasson le, utasítást adott letartóztatottak fizikai bántalmazására, amit a törvény megtilt” egy vádirat alapja lehetett volna.

Rákosinak természetesen nem kellett a vádemeléstől tartania. Ám ő azt sem akarta, hogy összesúgjanak a háta mögött vagy elnézzenek a feje fölött. A korral foglalkozó igényes írások többsége is Rákosit teszi felelőssé azért, hogy a Központi Vezetőség 1953. június 28-i határozatát elsinkófálták a nyilvánosság előtt. Alapjában ez igaz, de helyénvaló az árnyaltabb megfogalmazás is. Ugyanis a határozat sajátos „átlényegítésében” a funkcionárius gárda is segítette őt. Együttműködésüket nem szervezték, nem volt rá utasítás, legfeljebb finom utalások, na meg a közös érdek – ezért is sikerült mindenféle kampánynál jobban. Az 1953-as párthatározat elszabotálásában a párt vezetője és középvezetése egymásra talált. A dokumentum a hármas, négyes fogat leleplezése mellett mélyen érintette a pártban velük szükségszerűen egy követ fűvő káderek addigi tevékenységét, szavahihetőségét, tisztánlátását is. Az okmányt csak huszonöt év múlva, a nyolcvanas évek közepén publikálták.

– Nem Rákosi taktikázása miatt nem került nyilvánosságra a júniusi határozat – állítja Vég Béla (1922), aki ekkor került a Titkárság tagjai közé. – Akkor volt a döbbenet, hogy a többség félt a dokumentum kiadásától. Még abban is kételkedtünk, hogy az ismertetések során a KV tagjai a határozatnak megfelelően fogják hangsúlyozni az egyes részeket. A tájékoztatók véleménytől, vérmérséklettől függően el is tértek egymástól, egyik-másik dolog vastagabban lett megfogalmazva. Volt, aki például hangsúlyozta, mennyi zsidó van a vezetésben, volt, aki nem is említette. Rákosi a zsidózásra úgy reagált a PB előtt, mintha ez őt nem is érintené, Révai megsértődött. De bármennyire bántó volt valami, ha Moszkvában mondták, bele kellett kerülnie a határozatba, hogy az elhallgatás vádja fel se merülhessen. Tetőzte a bajt, hogy Nagy Imre erőszakoskodására ideges kapkodással született meg a határozat, nem előzte meg alapos, széles körű elemzés.

– Rákosi a tervezett határozatot a latin közmondással kommentálta – idézte fel Dénes István (1923) –, keserűen és dühvel: „Éljen az igazság, vesszen a világ!”

Mégis ez a kierőszakolt, szedett-vedett, csak fülbesúgással terjedő határozat lett a Rákosi-kor sírásója. Uralmon lévő kommunista párt a nyilvánosság előtt első alkalom, hogy elismerte, milyen súlyos hibákat követett el, hogy voltaképp semmit sem végzett jól, mind a gazdaságban, mind a politikában kárt kárra halmozott. Ha a nyilvánosságot korlátozták is, a lényeges részletek előbb-utóbb kiszivárogtak. 1953-ra Kelet-Európát már megtanították a

sorok közötti olvasásra. Amikor a *Szabad Nép*-ben június 30-án megjelent, hogy RM és Nagy Imre közösen számolt be a „helyzetről”, hogy megszűnt a főtitkári tisztség, hogy RM meg két kisinás a Központi Vezetőség titkára, a legtöbben tudták, hogy valami véget ért, valami más kezdődik.

Június 30-án reggel, 5.30-kor a rádió lapszemléjében is említés történt az MDP KV kibővített üléséről. Egy éber hallgatónak gyanús volt a beszámoló utáni zene, feljelentette őket, és a rádióknak magyarázkodnia kellett: „Kiss József *Verbunkos és friss* című dalegyvelege igaz, hogy a verbunkosok jellegzetes lassú ütemű dallamával kezdődik, de egy-másfél perc után pattogóbb ütemű dallamba csap át, semmiképpen sincs gyászinduló jellege.” A minden sarkon leselkedő éberség ellenére egyre szélesebb körben vált ismertté, hogy igaza van az anekdotabeli rikkancsnak: „Ludas a Matyi, ludas!”

S ludas volt sok mindenki más. A titkot épp ez őrizte. Ha fehéren-feketén megjelenik, hogy RM utasított letartóztatásra, vallatásra, kínzásra, óhatatlanul felmerül mások meg a rendszer felelőssége is! Már a nyilvános moszkvai gyónáskor kiderült, hogy RM, az epizodista nem kezdhet nagymonológba, hogy együtt sem említheti Sztálin és Rajk nevét. Ő nem indíthatta el a leleplezést. Feltehetően nem is fordult meg a fejében, hogy lenne mit lelepleznie, főképp, hogy saját magát leleplezhetné. Hisz elvtársi egyezkedés, „kollektív döntések” álltak a háttérben. Felrúgásuk nem bátorság, nem erkölcs kérdése. Küldetése nem erre szólt.

Az egyik rokona megkérdezte tőle, ha annyi kritikával, előítélettel viseltettek Moszkvában vele szemben, miért nem mondott le 1953-ban. Mire emelt hangon felelte: ez nem játék, nem magánügy, ilyesmit nem lehet tenni. Nem bizony, mert a gyóntatás során ráébredt, hogy egyetlen mentsvára a hatalom. Ha elveszti, leleplezik. Ragaszkodnia kellett tehát hozzá. Az 1953 után a párt élén töltött három éve elsősorban erről szólt.

Az 1953. júniusi határozatnak a címe is szokatlan: „Az MDP Központi Vezetőségének határozata a párt politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában elkövetett hibákról s az ezek kijavításával kapcsolatos feladatokról.” Bár tartalma jobbára ismert, némi ízelítőt azért adunk az elsősorban Gerő és talán Révai által fogalmazott, de RM, Nagy Imre és Hegedüs András által is megrágott, egy hét alatt készített dokumentumból.

„A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének teljes ülése megállapítja, hogy az utóbbi évek folyamán a párt vezetése, élén Rákosi Mátyás elvtárral, politikai irányvonalában és gyakorlati munkájában komoly hibákat követett el.”

„I. A legfontosabb hibák a következők voltak: 1. ...a túlzottan gyors iparosítás.” „2. A párt vezetése... túlzottan gyors ütemben folytatta a mezőgazdaság társadalmisítását.” „3. ...elhanyagolta... a lakosság életszükségleteinek kielégítését.” „4. ...önkényeskedés a lakossággal szemben.”

„II. 1. Az összes elkövetett hibák és tévedések egyik fő forrása: a kollektív vezetés hiánya.” „Csak igen kis számban vittek előre magyar származású vezető kádereket a legfelsőbb funkciókba és ezeket is inkább formálisan, mint ténylegesen. Valójában a vezetés klikkszerű volt és mindössze négy elvtárs – Rákosi, Gerő, Farkas, Révai elvtársak – kezében összpontosult. Ezek az elvtársak lényeges kérdésekben nem bírálták egymást... a bajokra és a hibákra gyakran fátyolt borítottak.”

„2. ...a felső vezetéshez... nem jutottak el a... kisemberek panaszai.” „A gazdaságpolitikában elkövetett súlyos hibákért elsősorban Gerő elvtárs a felelős.”

„3. ...a pártvezetés nem kutatta ki az adminisztratív intézkedések elharapódzásának mélyebben fekvő okait.”

„4. ...Az ideológiai kérdéseket... a párt vezetése szinte albrétbe adta egyetlen elvtársnak – Révai elvtársnak.”

„5. ...helytelen volt, hogy Rákosi elvtárs közvetlenül utasításokat adott az Államvédelmi Hatóságnak arra, hogy hogyan nyomozzon, kit tartóztasson le, utasítást adott letartóztatottak fizikai bántalmazására.”

„III. Az... elkövetett hibák sürgős, halaszthatatlan kijavítása érdekében...” „Gyökeresen meg kell változtatni a párt gazdaságpolitikáját.” „Minden téren, minden eszközzel helyre kell állítani a megrendült törvényességet.”

„IV. ...A bíráló és önbírálat kifejlesztése... segíteni fogja a pártot abban is, hogy... népünknek nemcsak elismert, de forrón szeretett vezetője is legyen.”

Úgy tervezték, hogy már a KV-ülés másnapján, 1953. június 29-én, hétfőn ismertetik a határozatot a megyei, a honvédségi, az ÁVH pártaktíváin, a pártközpont, a *Szabad Nép* munkatársai előtt és a rádió taggyűlésén, majd kedden a minisztériumokban. Július 10-ig minden párttaghoz eljuttatták volna az új ígéret. „Ahol a megyebizottság titkárának a politikai színvonala nem kielégítő vagy a titkár még új, kívánatos, hogy a KV képviselje magát.” Minden harmadik megye ilyennek számított.

Bár RM a KV-ülésen bejelentette, hogy a „jobb felkészülés” miatt néhány nappal elhalasztják a tájékoztatókat, a „felkészülés” vagy a visszafogás nyomára nem sikerült ráakadni (csak a háromnapos halasztásra). Ezekben a napokban mintha megkettőződött volna RM lelke. Pártkatonaként azon kellett volna lennie, hogy gyorsan és érthetően megmagyarázzák a tagságnak, miért került fordítókorongra a párt. Közben az izgatta, hogy „illetéktelenek” tudomására jut mindez, hogy Dobi fecseg: „két nappal a KB-ülés után már felelősségre kellett vonni két KV-tagot, mert vendéglőben és magán-összejövetelen, női hozzátartozóik jelenlétében nyíltan tárgyalták a KB-n történeteket”. Egyikük azzal védekezett, hogy partnerei – minisztériumi tisztviselők – részletekbe menően tudtak mindenről.

Már suttogták a viccet:

– Hallottad a legújabb rémhírt?

– Nem. Mi az?

– Minden igaz.

Jóllehet néhány napja maga RM is azt mondta, hogy súlyos hibáik kijavítása csak akkor fog sikerülni, ha nem félnek őket a párt és a nép elé tárni, mégis hajkurászták a „fecsegőket”. A nyilvánosságnál jobban csak a titkokat kívánta megőrizni. A felemás intézkedések már sejtették a jövőt. A nyilvánosság kizárásával ez a program bukducsolásra volt ítélve. RM visszaemlékezése szerint a gonosz Nagy Imre „gőzerővel követelte, hogy rögtön, minden késedelem nélkül vigyük ki a tömegek közé a határozatot, s e téren a legkisebb halasztást is abból a szemszögből nézte, hogy nem sütheti-e rám azt a vádat, hogy szabotálom e határozatokat... Így aztán a határozatok, illetve a vele kapcsolatos aktívák beszámolóit elég hevenyészve és át nem gondolva kerültek a párt tömegei elé.” Meg egyre csonkábban, hamisabban. A program megvalósítását lehetetlenné tette, hogy a szovjet vezetés a helyén hagyta Rákosit és Gerőt. Nem lehetett elvárni tőlük, hogy saját hibáik, bűneik beismerése árán kiállnak a homlokegyenest ellenkező politikai gyakorlat mellett.

Az ÁVH állományát az elsők között tájékoztatták. Farkas Vladimír (1925) állítja: – A júniusi KV-ülés után tartott pártaktíván a testület felelősségéről egy szó sem hangzott el, sőt hangsúlyozták, hogy továbbra is a párt és Rákosi irányításával dolgozunk.

A nehéz napokban RM elment a budapesti pártválasztmány ülésére, ahol „kevésbé értették a tsz-re vonatkozó részt, Nagy Imre miniszterelnökségét, azt, hogy mindezt ő a parlamentben ismerteti”. Ráadásul „Földvári annyira kihangsúlyozta a zsidókérdést, hogy az már az antiszemita agitáció határát súrolta”.

– Kibővített pártválasztmányi ülésen azt mondtam el, ami a moszkvai tárgyaláson elhangzott – állítja Földvári Rudolf (1921), volt budapesti első titkár. – Tudtommal a PB-ülésen kívül ez volt egyetlen hely, ahol ez elhangzott. A párthatározat lényege azonban nem jutott le a tagságig a huzavonák miatt, meg azért sem, mert a meghökkentő dolgok levitelét senki sem szívesen vállalta.

A megyei ülésekről készült jelentésekből egyre inkább kiérződik, hogy közben felhívták a pártbizottsági vezetők figyelmét: vitassák meg, „helyileg, konkrétan hogyan áll a kollektív vezetés, a bírálat, önbírálat”. Talán még örültek is neki. Inkább önkritika, mint kritika. Ha Rákosi széke meginoghat, velem mi lesz? Az efféle fejen átbucskázások után nyilvánvaló volt, hogy a pártapparátus gyűlölni fogja, és ha lehet, elszabotálja a határozatot. Így fojtódtak bele a gyutacsok szép lassan a Rákosi-féle vezetést leleplező dokumentumba. Szolnok és Heves megyében a beszámoló még megdöbbenést keltett. De a pártvezetés felelősségét a hozzászólások már itt is elkenték, akárcsak Veszprémben, ahol csak a megyebizottságot bírálták. A bírálattal sehol sem merészkedtek Rákosiék magasába. Egy szabolcsi felszólaló megemlítette: az FM-ben szóvá tette a hibákat. Erre azt felelték, hogy opportunisták, és tizenkét revizort küldtek a nyakára. Baranyában Egri Gyula megyei titkár beismerte, hogy korábban Pécssett száznyolcvannégy hentes volt, jelenleg húsz van.

A felszabadultság kísértete mégis megjelent Magyarországon. A Borsod megyei tanácselnök például elmondta: a minisztérium nem fogadta el, hogy nem lehet vetni, mert víz alatt a föld, így a Vattai ÁG-ban (állami gazdaságban) kétszáz holdon vízre szórták ki a búzát, és egy kalász sem termett. A Vas megyei DISZ-titkár (Demokratikus Ifjúsági Szövetség titkára) egyenesen az ÁVH-sokat bírálta: az ő feleségeik hordanak hasított jampec szoknyát, egyikőjük ruhát csináltatott, és megtiltotta a szabónak, hogy még egy ilyen szabású ruhát varrjon. A Somogy megyei kapitány beismerte, mivel sok rendőrnek nincs lakása, mondva csinált okokkal telepítik ki az embereket. A Zala megyei aktíván szóvá tették: „valóságos kultusz keletkezett, hogy mondjunk le a pihenésről, a feleséggel, családdal való foglalkozásról, a vasárnapi szórakozásról, a jobb öltözetről”. Egy baranyai ügyész megemlítette: januárban elítéltek egy ötholdas parasztot, mert egy napra elég „kenyeret vásárolt fel”. Bácsban szóba került, hogy az a begyűjtés elmélete: „Vedd, ahol éred!” A megyei tanács mezőgazdasági osztályán száztizenketten dolgoztak keményen, így egy községi tanácselnök egyszerre száz ügyiratot is kaphat, amit el sem tud olvasni. A Heves megyei PB mezőgazdasági osztályvezetője bevallotta, hagyták, hogy fenyegezzék a parasztot: ha nem lép be a tszcs-be, kicsapják a fiát a középiskolából. Az esztelen begyűjtés során közel két vagon kalap gyűlt össze a megyében.

Miután a KV-határozat csupán Nagy Imre miniszterelnöki székfoglalójában öltött testet, a Politikai Bizottság Rákosira, Gerőre és Hegedűsre bízta a Nagy Imre-beszéd jóváhagyását. Bár két hét óta azt bogarászták, mikor és hogyan sérült a kollektív vezetés, a Központi Vezetőség helyett a skizofrén állapotba jutott PB döntött arról, hogy új szervezeti szabályzatot készítenek.

Mivel a párthatározatból egyelőre csak „a pozitív intézkedéseket” kívánták nyilvánosságra hozni, méghozzá a parlamentben, nem kellett attól tartani, hogy szóba kerül, a pártvezetés „komoly hibákat követett el”. Hegedűs András szerint e kompromisszum balul ütött ki Nagy Imre számára, hisz bő másfél év múlva emiatt vádolhatták azzal, hogy „súlyosan megsértette

a kollektív vezetés elvét is. A Központi Vezetőség 1953. júniusi határozatát helytelenül, elferdítve ismertette és az Országgyűlésben a párt határozatától független saját kormányprogramját adta elő.” Ilyen alapon bármivel vádolhatták volna, hisz a beszédet RM, Gerő és Hegedüs hagyta jóvá. RM utólag azt írta, hogy Gerővel komolyan bírálták is, mivel csak kritizál, és hiányzik belőle, hogy továbbra is támogatják a tsz-eket. Szerinte Nagy magából kikelve mondta: „úgy látom, kezditek újra, így tartjátok be a megállapodást! Mi azonban nem engedünk, s amikor semmi sem használt, közöltem vele (minthogy közben öreg este lett), hogy még az éjjel összehívatom a PB-t, és oda visszük a kérdést, mert e nélkül a beszéd meg nem tartható.” Erre Nagy engedett. Gerő úgy emlékezett 1954-ben, hogy ő volt a kritikus és Rákosi a megalkuvó. RM: „A 23 oldalas beszédben a 18. oldalon szerepelt egy mondatban a párt. Igen élesen felvettem, hogy ez lehetetlenség. Ennek eredményeként egyikét szót beszúrtak, de végleges szövegben a párt csak formálisan volt benne. Én felvettem, hogy nincsen benne pozitívum, nincsenek benne a párt eredményei, a munkásosztály, a dolgozó nép eredményei. Nagy elvtárs igen éles formában utasított vissza és engem egyedül hagytak a négytagú bizottságban.” Az egy héttel a parlamenti beszéd után tartott budapesti pártaktíván viszont RM azt mondta: „a Nagy elvtárs által az országgyűlésen előterjesztett javaslatok pártunk Központi Vezetőségének határozatai alapján készültek.”

Tegyük fel, hogy Nagy Imre valóban erőszakos, ahogy Vég Béla mondta. Ebben az esetben ragaszkodik a szervezeti szabályzatban rögzített ügymenethez, hogy előbb hozzák nyilvánosságra a párthatározatot, aztán lépjen csak színre ő a kormányteendőkkel. Ennyit még itthon is kikövetelhetett volna, akkora helyzeti előnye volt. Tegyük fel tehát, hogy RM bűnei nyomban kiderülnek és olyan közutálatot váltanak ki, hogy nem tudja megfűjni Nagy Imrét. Tegyük fel, hogy Nagy miniszterelnöki, netán első titkári székben éri meg a Sztálin bűneivel leszámoló XX. kongresszust, 1956-ot...

Ám a történelem más úton járt. Talán nem tévedünk abban, hogy az előbbi Nagy Imre nem lehetett volna az a Nagy Imre, akivé a végzete és a tisztessége tette. Még vezetőtársai (Vas Zoltán, Földvári Rudolf és mások) is RM zsenialitásának tulajdonították, hogy sikerült megakadályoznia a számára végzetes határozat nyilvánosságra hozatalát. A Hegedüs említette kompromisszum – ha tényleg az volt – balul sült el RM számára is. Az, hogy a kezdeményező szerepet átengedte Nagy Imrének, sorsdöntővé vált mindkettőjük számára: RM taktikai hibát követett el. Ám őt csak a határozat róla szóló passzusai érdekelték, hogy ne lepleződjön le. Arról elfeledkezett, hogy mit jelent az ellenfél presztízsének, ha a „pozitív intézkedések” az ő miniszterelnöki fellépéséhez kötődnek. Meg sem fordult RM fejében, hogy ez a parlamenti beszéd teszi Nagyt nagygyá. Nagy Imrévé. Sőt részint ez a beszéd tette mártírrá is (amit persze RM a legkevésbé sem sajnált).

Elképzelhető a történeteknek egy rafináltabb változata is. RM megfontoltan csöbe húzta Nagy Imrét. Azzal, hogy a parlamenti szószerkezetbe kényszerítette a határozattal, lehetetlenné tette, hogy kiteregesse az ő „pártbűneit”, tehát időt nyert. Ám a KV-határozat és a miniszterelnöki székfoglaló műfaji különbségei támadási felületet is adtak Nagy Imre ellen, amit aztán kiaknázhattak. Zseniális lépése mégis rövidlító volt. Mert a „pozitív intézkedések” bejelentése annyira megnövelte Nagy Imre nimbuszát, hogy RM majdnem eltűnt a térképről. Ha mindez szándékos volt, rosszul számította ki, hogy a miniszterelnök milyen magasba röpködhet a tőle kapott és általa megnyirbált szárnyakkal. Hamar rá is jött a baklövésre, visszaemlékezései írása közben kitalálta: „Az orosz elvtársak követeléseik között az is benne volt, hogy a határozatokat... nem a párt titkára, hanem az új miniszterelnök, Nagy Imre fogja nyilvánosságra hozni... a parlamentben... Ez a követelés számunkra teljesen érthetetlen volt, de egyébként jól vágott azzal, amivel Berija a párt szerepéről fejtegetett.” Ám ez az ukáz nem

szerepel sem Szalai Béla, sem Földvári Rudolf jegyzeteiben. Szalai Béla (1922) és Földvári (1921) utólag is állítja, hogy nem volt ilyen utasítás.

– Itthon dőlt el, hogy Nagy Imre hozza nyilvánosságra az új programot – erősítette meg Földvári Rudolf (1921) –, mégpedig az után, hogy Molotov azt mondta, ácsi.

Rákosit annyira foglalkoztatta ez a balfogás, hogy egész legendát szőtt köré. Emlékiratában azt írta, hogy 1953 júniusában, éjszakai forgolódása közben is azon törte a fejét már Moszkvában is: „Mért Nagy Imre, a miniszterelnök ismertesse – és a parlamentben – a párt határozatait... mindebben talán az ellenség keze is benne van.”

Az összetöpörödött Titkárság (RM, Ács Lajos és Vég Béla) az első ülésén átszabta a tájékoztatás menetét. Eredetileg kibővített aktívaüléseken kellett volna ismertetni a KV-ülés határozatát: összesen vagy 8000 „aktíva” előtt, s annak rendje-módja szerint nekik kellett volna tájékoztatniuk az alapszervi titkárokat, így értesülhetett volna a tagság a történekről. A Titkárság – vagyis RM – úgy határozott, hogy a tagságot csak a parlament ülése után igazítják el. Az országgyűlésre megbízható hallgatóságot hívtak, Nagy Imre beszédének jelentőségét visszhangzó hozzászólókat kértek fel... A miniszterelnöki székfoglaló előtt kétezernyi ember tudhatott arról, hogy fordulatra készül a párt. Nemhogy a tagság, hanem a pártapparátus zöme is felkészületlen volt a változásra, és a suttogások miatt feszülten várakozott.

1953. július 4-én, szombaton megválasztották az új kormányt. A *Szabad Nép* nem említi, hogy RM és kormánya lemondott volna, csupán beterjesztették az új minisztertanácsra és miniszterelnökre vonatkozó javaslatot. Szegeden, egy párttaggyűlésen valaki szóba hozta: „amikor Rákosi elvtársat megválasztottuk, azt gondoltuk, hogy nekünk is van egy Sztálin elvtársunk, aki képes a pártot és a kormányt is vezetni, de tévedtünk”. Abban is tévedett, hogy ők választották meg Rákosit.

A rádió vasárnap közvetítette Nagy Imre miniszterelnöki beszédét, a Rákosi-korszak legnagyobb hatású szónoklatát. Mai olvasó számára jóformán megmagyarázhatatlan a siker. A sorok között bújt volna meg az üzenet, amit csak a kortársak értettek? Igen is, nem is. A székfoglaló hatását a nehezen elviselhető terror magyarázza, hogy nemigen volt család az országban, amelyet ne sújtott volna az önkény és a törvénytelenység. Nagy Imre beszéde felszakította a sóhajt az emberekből, visszaadta a reményt. Szavaitól felszabadultabbá vált az ország, felemelkedtek a fejek.

A beszéd a kor szokásának megfelelő, jellegtelen bevezetésének a sorai mögött sincs semmi. Ám egyszer csak szokatlanná vált a hangnem: „Bizton mondhatjuk, hogy a most összeült országgyűléssel fejlődésünkben új szakasz veszi kezdetét, amelyben fokozottabban kifejezésre kell jutni a népszuverenitásnak, a parlament nagyobb szerepének az állami élet törvényes irányításában, a felelős kormányzás alapelveinek és célkitűzéseinek meghatározásában, valamint az országgyűlés alkotmányos jogainak gyakorlásában.” Az utóbbi években nem emlegettek olyasféle kifejezéseket, hogy „népszuverenitás”, „felelős kormányzás”, „alkotmányos jog”, vagy „új szakasz”. (Az utóbbi elnevezés az NDK-ban hangzott el először, de politikai program csak Magyarországon lett belőle.)

Nagy Imre: „A kormány feladatainak ellátásában fokozottabban kíván támaszkodni az országgyűlésre... amelynek a kormányzás terén kifejtett tevékenységéért, a haza jó vagy balsorsáért, dolgozó népünk boldogulásáért teljes felelősséggel tartozik.” 1953 derekán az utalás az állítólag leváltani kívánt Himnuszra mást jelentett, mint ma. A kormányfő a Parlament előtt már az államélet demokratizálásáról is szólt. Szóvá tette a hivatalok bürokratáinak „tűrhetetlen, durva, rideg és lelketlen” magatartását. Nem hazudta az életszínvonal szüntelen emelkedését: „az ország színe előtt őszintén meg kell mondani, hogy a felemelt ötéves terv célkitűzései sok tekintetben meghaladják erőinket... sőt az utóbbi

időben az életszínvonal romlását vonta maga után... lényeges módosításra van szükség. A szocialista nehézipar fejlesztése nem lehet öncél.”

Hangsúlyozta, hogy a törvényesség megszilárdítása a kormány egyik legfontosabb feladata. A „tömeges túlkapások és visszaélések” sértették a lakosság igazságérzetét. Bejelentette: az internálás intézménye „hozzájárult ahhoz, hogy a törvényességen csorba essen”, ezért megszüntetik. Megígérte, hogy szabadon bocsátják mindazokat, akik nem veszélyeztetik a közbiztonságot.

A székfoglaló a „titkos” júniusi párthatározat III. fejezetére, annak közvetlen teendőkre vonatkozó részére épült. Ezt fogalmazta át, bővítette Nagy Imre a saját szemléletének megfelelően. A későbbi vádak képtelenségére mutat, hogy kétszer is utalt rá: forrása a Központi Vezetőség irányelve. Nagy Imre életrajzírója, Rainer M. János szükségesnek tartotta leszögezni: „A szöveg lényegében teljesen Nagy Imre művének tekinthető.” Mint láttuk, az új program alapját Moszkvában rakták le, párthatározattá formálását elsősorban Gerő végezte, majd ennek egy részét dolgozta át kormányprogrammá Nagy Imre. Mindkét esetben RM felügyelte a munkát, s Hegedüs András is részt vett a „lektorálásban”. A nyilvánosság a háttéreményekről nemigen értesült, de jó érzékkel Nagy Imre nevéhez kötötte a szakítást az addig folytatott politikai vonalvezetéssel.

A kormányfő elsőrendű feladatnak minősítette „az egyéni gazdaságok termelésének felkarolását”, „a paraszti termelés és tulajdon biztonságát”. Bejelentette: „A kuláklisztát meg kell szüntetni, fenntartva a kizsákmányoló kulákok korlátozására irányuló gazdasági rendszabályokat.” Továbbá: teret kell kapjanak a magánvállalkozások – ezen akkor a kisipart értették. Mindezek az intézkedések elsősorban Nagy Imréhez köthetők, mint ahogy az is, hogy fellépett az értelmiséget övező bizalmatlansággal szemben: „különösen a régi értelmiség nem részesül kellő megbecsülésben”. „Nagyobb türelmességet kell tanúsítani vallási kérdésekben.” Meglepő, ahogy az oktatásról, a majd hogynem erőszakolt felsőfokú képzéssel szemben a „népiskolák” szerepéről beszélt: „minél jobb feltételeket biztosítsunk a jövő reménységei, a kis magyarok elemi oktatásának”. A politikai madárnyelvből kiugró „kis magyarokkal” is belopta magát az emberek szívébe.

Nagy Imre nem a szokásos zsargonban szólt a jogrendről, a törvényességről, vagy az igazságügyi, rendőrségi szervek, a helyi tanácsok mulasztásairól és megváltozott szerepéről sem. A törvényesség megszilárdítását tartotta a kormány egyik legfontosabb feladatának, hogy a haza minden polgára szabadon élhessen törvényben biztosított jogaival. Kijelentette, hogy a tömeges túlkapások és visszaélések, valamint egyéb zaklatások sértették a lakosság igazságérzetét. Akárhová nyúlt, omlott a fal, anélkül, hogy a pártélet torzulásait, az ÁVH vagy elvtársai törvényfeletti szerepét említhette volna.

– A parlamenti ülés végén, a Kossuth téren lévő Munkásmozgalmi Intézet ablakánál álltam – idézte fel Rákosi Sándor levéltáros (csak névkonon – *P. Á.*) –, és láttam, hogy Farkas Mihály a lampaszos tábornoki egyenruhában gyalogosan ballag a szomszédos HM-be. Azt mondtam, itt nagy a változás!

Gerő is vált. Ő a két lábon járó törvényesség a belügyben. Kinevezése másnapján javasolja, vizsgáltság felül annak a két halálraítéltnak az ügyét, akiknek a kivégzését elhalasztotta. Sőt a precíz és szigorú hivatalnok valamiféle rendet is teremt ebben az istállóban.

A szovjetek egyedül Magyarországon lazítottak a totális diktatúra béklyóján. Jogosan állapította meg Nagy Imre, hogy a program „új fejezetet nyit” a szocializmus építésében. Vásárhelyi Miklós szerint: „Ez volt az első reformkísérlet a kommunista táborban.” Gyurkó László: „Ez akkoriban mérhetetlenül sokat jelentett, noha mai szemmel gyermekded reformocskának tűnik.” Kende Péter: „Olyan végzetesnek hitt folyamatról, mint például a

szövetkezesítés is kiderült, hogy visszacsinálható... rajtunk kívül még a lengyelek, a csehek, a kínaiak éltek meg ilyesmit.” A meggyötört országban a többség helyesléssel fogadta a beszédet. A nyugati politika csupán propagandamanővernek tekintette mindezt, kísérletnek a csőd leplezésére. 1956 pedig még inkább kitörölte az '53-as kormányprogramot az emlékezetből is.

De Nagy Imrére azért már 1953-ban felfigyelt a világ. Tito érdeklődött az AFP tudósítójánál, Fejtő Ferencnél: „Mondja csak, ki az a Nagy Imre?” A *The New York Times* az első pillanatban jól érzékelt: „Hiba volna arra a következtetésre jutni, hogy Nagy Imre, az új miniszterelnök csupán báb. Úgy tudják, erős akaratú ember, aki nemegyszer szembehelyezkedett pártbeli főnökeivel. Mindazonáltal száz százalékig hű kommunista.” „Az utca emberére – az átlag magyarra – mély benyomást tett Nagy miniszterelnök ígérete a jobb életről.”

Életrajzírója szerint ezt a júliusi napot Nagy Imre „azért tarthatta élete talán legszerencsésebb és legboldogabb pillanatának, mert végre úgy érezhette: hosszú távú meggyőződése, »átteleltetett« egyéni véleménye végre összeér magasabb politikai akaratokkal”, lám, a mozgalom is képes valamiféle önkorrekcióra, változásra. Nagy Imre közvetlen munkatársa, Vásárhelyi Miklós is ezt a pillanatot emeli ki a politikus életéből: az 1956-os „mítosz mögött háttérbe szorul a hős igazi arculata, a valósabb, hitelesebb, 53-as reformer Nagy Imréé”.

Nagy Imre hangütése megzavarta a funkcionáriusokat. Czett József, a KV póttagja a beszéd után levelet írt Rákosinak, hogy a „Párt háttérbe kerül... a szocialista iparosítás, vagy a mezőgazdaság területén elhagytuk a párt eddigi tanításait”. Utólag RM még az első mámoros pillanatokat is tagadva az írja: bár a kommunista képviselőket előre tájékoztatták a beszédről, mégsem sikerült ellensúlyozni a „leverő hatást”. Kovács István (1911) ott volt a Parlamentben: – Amikor meghallottam Nagy Imre beszédét, rögtön az volt a véleményem, itt valami durva baklövés történt, ezt a beszédet nem Nagy Imrének kellett volna elmondania, ebből még baj lesz! Megmondtam Rákosinak: Mátyás, ez nagy hiba volt, ezzel leértékelődik a párt, zavarba hozza az embereket. S RM akkor nem hivatkozott Berijára, nem védekezett azzal, hogy Berija jelölte ki Nagy Imrét erre a szerepre. – S két nap múlva Kovács telefonon jelentette, hogy Cigádon negyvenöt kulák bevonult a tanácsházára és a begyűjtési könyveket ledobták az asztalra azzal, hogy ezután másképp lesz. Nem fognak bennünket itt ráncigálni.

A párttagok, de ezerszer inkább a pártapparátus megzavarodott attól, hogy a hibákat és a tennivalókat a kormány ismertette. Hol a párt? És mi lesz velük? Ezt a hangulatot lovagolta meg RM. Utólag a pártban szokásos utat választja Nagy Imre lejárására: „idézni kell a beszámoló néhány jellegzetes mondatát, s ha lehet, hozzá az ujjongó kapitalista visszhangot, valamint a párthoz befutó hangulatjelentéseket”. Innen érkeztek az első vészjelzések. S a hangulatjelentések, akár az aszpirin, mindenre jók. Kovács István nyomban megérezte, hogy a villámcsapásszerű kormányprogram lesújtja az apparátust. Görcsbe rándulnak, hogy valami fontos dolgot nem Rákosi jelentett be, vagy, hogy a közös műnyulat – a kulákokat – el akarják tőlük venni.

A népi demokrácia vívmánya, hogy a dolgozó rétegek tehetséges gyermekei számarányukhoz közeli mértékben jutottak oklevélhez, diplomához. Ez az ellentmondásoktól sem mentes folyamat is egyre szembetűnőbbé tette az apparátusok tudatlanságát. Ez már őket is kezdte zavarni. 1953-ban újabb javaslat készült a funkcionáriusok műveltségének gyarapítására. A cél, hogy általános iskolában tanuljon a tisztségviselők egyötöde, technikumban és gimnáziumban tizenkét százaléka, egyetemen nyolc százaléka (négy százharminc fő). Az MNDSZ egyik kádere, a szabadabb júliusi légkörben fel is vetette: „Eltársak, ki a felelős azért, hogy én több mint három éve itt vagyok és nincs egy szakképzettségem?”

Noha a pártfunkcionáriusokat a legmegbízhatóbbak közül válogatták, a pártban a PTO – a párt- és tömegszervezeti osztály – volt a reakció (a haladásellenesség) legerősebb bázisa. Aki munkás, netán paraszt volt korábban, az a gazdasági osztályokra került, aki semmihez sem értett, de öntudatos volt, az maradt PTO-s. Nekik volt a legjobb pedigijük, a legszilárdabb meggyőződésük. Képzetlenségük, kirívó műveletlenségük és butaságuk folytán még inkább változásellenesek – azaz reakciósook – akkor is, ha impregnáltak az akkor leginkább ellenségesnek tartott nézetek ellen.

A hangulatjelentéseket – a „párt véleményét” – az apparátusnak ez a legbalosabb, legretrográdabb csoportja kotyvasztotta. Az ötvenes években fel sem merült a közvélemény tudományos vizsgálata. Egyszerűbb, kockázatmentesebb volt a tájékozatlanok és ostobák reakcióiból szemezgetni. A funkcionárius gárda ezt a kazlat kezelte párt(köz)véleményként. Ezzel manipulálta magát. Tőlük Nagy Imre nem sok jóra számíthatott. Az alábbi jelentésekből azért kiderül, hogy Rákosiék nem is sejtették, mivel jár, ha egy kemény diktatúrában, hipp-hopp megsimogatják az emberek fejét. Nem csoda, hogy akadt, aki megijedt, azért kedveskednek, mert itt a háború.

A PTO jelentette, hogy Nagy Imre beszéde után az Andrászhidai ÁG-ban megszervezték a párttagokat, mert úgy gondolták, hogy puccs tört ki. A dabasi járásban egy volt partizán megkérdezte, mikor fogunk felfegyverkezni a párt védelmére. A poroszlói titkárt azzal keltették: mi lesz, forradalom? A besenyőteleki párttitkár ki sem mer menni az utcára. Petőfibányán, a Bélapátfalvi Cementgyárban, Dormádon, Nógrád megyében felvetődött: hol van Rákosi, Farkas, Révai? Borsodban is megkérdezték: miért nem Rákosi mondta a beszédet, vagy miért nem szólalt fel. Megbukott a kormány? Rendszerváltozás lesz? Amióta Sztálin elvtárs meghalt, ott is más politika van, ott is vissza fogják adni a földeket, és a tőkéseknek a gyárat. Nálunk még csak az iparendedélyt adják vissza.

Veszprémben meg sem várták, hogy kivigyék az újságot, kerékpáron mentek érte. Dunaföldváron a kulákok örömben berúgtak. A vasutasok terjesztik, hogy a jugoszláv útra tértünk, ott is a kulákoknak adtak először engedményt. A kitelepítettek csomagoltak, hogy mennek haza, a régi lakásba. A falusi párttitkárok úgy látják, a kuláklista megszüntetésével a fejükre nőnek a kulákok. A keszthelyi járásban elterjedt, hogy Rákosit és Farkast letartóztatták, Nemesbörzsönyben, hogy Rákosit Moszkvába vitték. Pápakovács házában feloszlott a Petőfi Tszcs. Balatonfüreden a református pap a templomban ismertette a kormányprogramot, és a hívek közül többen sírva fakadtak örömben. Sokan úgy vélik, hogy végre lesz a faluban elég borbély meg cipész. Cegléden több párttag otthagya a rádiót, mert nem hitték, amit Nagy Imre beszélt, amíg Rákosi meg nem erősíti. Encsi járás: Nagy Imre Nagy Ferenc öccse, és jaj lesz a kommunistáknak! (Nagy Ferenc kispap miniszterelnök volt 1946–47-ben – *P. Á.*) Az egyik községben vasárnap százötven liter tejet szolgáltattak be, kedden huszonötöt. A mezőkövesdi járásban egy pártbizalmi kijelentette, nem szedi a tagdíjat, úgyis megszűnik a párt. A Nagy Imre-beszéd után az ózdi martinban Endrész László letépte a falról a Rákosi-képet. Ózdon a faluról bejárók közül többen bejelentették, hogy vissza akarnak térni a földjükre. Győr megyében kenyér-, hús- és tejhiány van. Vas megyében az ellenség azt terjeszti, hogy Rákosi már senki, Nagy elvtárs a vezér. Pókaszeptken, Nemesládonyban, Zalavégen egy-két gazda hazahajtotta a tszcs-ből a lovát, a tehenét. Tápiószecsőn a vallásos asszonyok elmentek a tanácselnökhöz és a párttitkárhoz, hogy hozzák vissza a faluba a „reakciós papot”. Nagykőrösön a Szabadság Tszcs titkára végigsírta az egész napot: fél az emberek közé menni, nem tud mit mondani nekik; Nagy Imrét a Nyugat emberének hiszi. De akadt falusi titkár, aki kérte a párttagokat, hogy lépjenek fel a félreértésekkel szemben. Zala: a dolgozók lelkesen fogadták a kormányhatározatot. Az ellenség azt híreszteli, hogy Rákosi és Farkas Moszkvába szöktek. A ceglédi járásban azt

terjesztik, hogy megbuktak a kommunisták, ezért hallgatnak, ami „a dolgozók körében ugyan nem kelt komolyabb nyugtalanságot, de várják a párt magyarázatát”.

Budapest: a Magyar Optikai Művekben az egyik népnevelő megkérdezte: hogy álljon az emberek elé, mikor évek óta azt mondogatja, hogy emelkedik az életszínvonal. Eddig Rákosi jelentett be minden jelentős eseményt, mi van vele? Az érdemeit méltatni kellett volna. Telefongyár: nyilatkozzon Rákosi elvtárs az új programról. A kitelepítettek lakásában élőket érdekli, hogy ki kell-e költözniük? Az üzlethelyiségek lakói: az iparendedélyek kiadása után nem szorúlnak-e ki onnan? A Láng Gépgyárban harmincöten kérték az elbocsátást, visszamennek földművesnek. Telefongyár: ha a párt megvalósítja a programot, nagyon elégedettek lesznek. A *Szabad Nép* hazudik: azt állította, a munkások kérték, hogy húsvéthétfőn, pünkösdhétfőn is dolgozhassanak. Amikor 4,60-ról 8 forintra drágult a liszt, arról írtak, hogy Jugoszláviában mennyivel emelkedett a liszt és a kenyér ára. Vég Béla titkári iratai között egy nem tudni ki által készített jelentés azt állítja, hogy a kormány azért mondott le, mert félti a bőrét, végre belátták, hogy így nem lehet egy országot vezetni.

Páli (vagy Pál) Tibor volt kisgazda képviselő „jelentette”, hogy a volt kisgazda képviselők riadalomban voltak. Egyikőjük kijelentette: „a magyarországi kommunisták is rájöttek, hogy zsákutcába jutottak, nem lehet úgy kormányozni, hogy keresztülgázolok a tömegeken. Most a bőrükön érzik, hogy mit jelent az eddigi terrorisztikus uralkodásuk. Csak az a kár, hogy külső kényszer hatására hajlandók ezt csak elismerni, és intézkedéseket tenni. Mivel nem az ő kezdeményezésük, nem tudom, higgyek-e az őszinteségében.”

A szedett-vedett véleményekből egyértelműen kiderül, hogy a vezérkar – Rákositól Nagy Imréig – amatőr, hogy ne mondjuk, csapnivaló módon próbálta beadni az országnak a változásokat. Fogalmuk sem volt intézkedéseik hatásáról. (Hónapokkal később a KV információs jelentése is elismerte, hogy a júniusi határozat, valamint a kormányprogram „félkészületlenül érte a pártot”.) Bár a PB-tag Nagy Imre is megkapta ezeket a tájékoztatókat, az önkritikus légkör ellenére nem a saját hibájukról beszéltek ekkor sem, később sem. Ahelyett, hogy kötelezték volna Rákosit: azonnal álljon ki a kormányprogram mellett, engedték, hogy ő és társai kezdjék duruzsolni, hogy az ellenség, a jobboldali elemek, a volt csendőrök, kulákok magyarázzák a parasztoknak a programot, ócsárolják a kommunistákat, a helyi vezetőket. Ez az alapállás azért is válhatott uralkodóvá, mert a káderek féltették a határozattól saját „eredményüket”: egzisztenciájukat.

– Aktív közéleti szereplésem 1952–53-as szakasza egész életem legellentmondásosabb időszaka volt – említette Gyuricza István (1924), a gyönki járási pártbizottság hajdani osztályvezetője. – Brigádokba osztva nemcsak én, hanem a feleségem is hetekig szerveztük több-kevesebb sikerrel egy-egy községben a tsz-eket. 1953-ra a járás parasztgazdaságainak bő harmada szövetkezetbe tömörült. Ekkor jött a Nagy Imre-féle fordulat. Utólag jó lenne azt rögzíteni, örültünk annak, hogy a párt felismerte a hibáit. De mi csak a kínos, keserves munkával elért „eredményeinket” féltettük, és szidtuk Nagy Imrét, mint a bokrot. Annál is inkább, mert voltak a felsőbb szerveknél, akik kimondottan igényelték a Nagy Imre-ellenes kifakadásokat. Valamiféle elégtételérzésem volt, amikor Nagy Imre megbukott.

A testidegen Nagy Imre nem találhatta meg annak a módját, hogy jó viszonyban legyen a pártapparátussal. Még azt is a rovására írták ebben a körben, hogy a mezőgazdasággal foglalkozó párt- és kormányhatározatot szakemberek széles körének bevonásával dolgoztatta ki.

Talán még a parlamenti ülés napján kapta RM (és nem Nagy Imre) a táviratot, hogy haladéktalanul küldjenek – feltehetően július 7-re – egy kis delegációt Moszkvába. RM állítólag elhatározta, hogy elmondja, „ez az előkészület nélküli, szokatlan körülmények között

nyilvánosságra hozott, nem egy tekintetben érthetetlen és helytelen intézkedéssorozat” mennyire megrendítette a rendszerbe vetett hitet, mennyire felbátorította az ellenséget. Ám ez elmaradt. Nem csupán azért, mert Gerőn kívül Nagy Imre is jelen volt, hanem mert mellettük ültek a román és bolgár párt vezetői is, és Hruscsov azzal kezdte, hogy letartóztatták Beriját, a nép ellenségét...

Egy hónappal ezelőtt leginkább Berija leltározta RM hibáit. Letartóztatásának híre kedves volt hát RM szívének: „aki még három héttel előbb olyan szuverénül rendelkezett a magyar népi demokrácia legfontosabb kérdéseiben, népellenesség!”. Híre járt, hogy Berija azt is mondta: „a magyaroknak már sokféle királya volt, de zsidó királya még nem, úgy látszik, Rákosi, maga az akar lenni”. Urbán Károly szerint a Sztálin utáni szovjet vezetés nem volt antiszemita, a zsidó király csak legenda. Barcs Sándornak (1912) Dobi mondta, hogy Berija durván odavágta Rákosinak: „Fogja be a pofáját, mert szétmorzsolom a gerincét.” Hegedüs András úgy emlékszik, hogy Berija a bizonyítványát magyarázó Rákosinak azt mondta: „mágának tudnia kell, mint öreg bolseviknak, hogy mi igazán értünk ahhoz, hogy valakinek megtörjük a gerincét”. Maga RM is megemlítette a rokonainak, hogy amikor a szemére vetették a metróépítést, ő megjegyezte, ha Kijevben metró épül, akkor indokolt a kétakkora Budapesten is. Mire Berija brutálisan közbeszólt: maga tudja, hogy keményebb emberek is összeroppantottuk már a gerincét. A rokoni emlékezet szerint RM erre azt felelte: engem így nem lehet megijeszteni. Földvári Rudolf feljegyzése szerint Berija azt mondta Rákosinak: ha betart, „letörik a derekát”.

A többségében zsidó vezetésű SZKP, s az uralkodó testvérpártok különös antiszemizmusa – talán egy új kifejezés illene ide –, meg a félelem a frakciózástól, mint a pestistől, hozzájárult, hogy RM sem szerette, ha egyfajta emberek „csoportosulnak” valahol. Egy hivatalban, egy osztályon, ne legyen se sok zsidó, se sok brünni, se sok nékoszos, se sok békési...

Mint kiderült, Beriját néhány órával a budapesti KV-ülés kezdete előtt vették őrizetbe. Jókora késéssel bejelentett bukásán RM nyíltan csemegézett. Nem érzékenyült el a figyelmességtől, hogy Molotov Berija letartóztatása után azonnal felhívta: „ez azt mutatta, hogy... felismerték a baj jelentőségét, amit okoztak”. Ha Molotov a KV-ülés derekán közli, hogy mi történt Berijával, akkor más határozatot hoznak, és más lett volna Nagy Imre „annyi bajt okozó” beszéde is!

Hruscsov szerint Berija valósággal fogva tartotta az elnökség tagjait, lehallgattatta a telefonjaikat. RM elégedetten idézi, hogy Berija leleplezéséhez hozzájárult, „ahogy a magyar kérdés tárgyalásánál viselkedett”, hogy háttérbe akarta szorítani „a pártot”. Hruscsov kétszer is említette, hogy Berija „szemtelen (naglo) volt” Rákosival szemben. RM örült, hogy elszabotálta a határozat nyilvánossá tételét, mert ha a „pokoli ügyes” Berija keresztülviszi, hogy kiáltványban tudassák: „a pártban eddig a zsidók elnyomták a keresztényeket”, lehetetlenné vált volna az egész régi vezetőségárda helyzete.

Hruscsov helytelenítette „Berija azon kijelentését, hogy a párt főtitkárának nem szabad beleavatkozni az államvédelem kérdésébe”. De miért nem tették ezt szóvá a tárgyaláson? Mert fenn akarták tartani az elnökség egységének látszatát, s nem akarták felkelteni Berija gyanúját. (1962-ben, tehát a bukása után RM már úgy emlékezett, hogy Hruscsov azt mondta neki: kutya kötelessége volt beleszólni az állami vizsgálatokba, „igenis tudnia kellett a fontosabb ítéletekről, foglalkoznia kellett vele”.)

RM megkérdezte Hruscsovot, hogy mi marad a három héttel ezelőtti megállapodásokból. A „helyes politikai célkitűzéseket, a pártélet lenini normáinak helyreállítását, a népjólét emelését, a szocialista törvényességet stb. természetesen meg kell valósítani” – vagyis nem „tisztára negatív” a korábbi értékelés, amint RM állította. Igaz, egyértelművé vált, hogy a hej

de kollektív szovjet vezetésben is folyik a hatalmi harc, lehet tehát keresnivalója Nagy Imrével szemben. Még Moszkvából intézkedett, hogy július 11-ére hívják össze a budapesti pártaktívát a Sportcsarnokba, hogy szüneteltessék a helyi pártaktívákat, hogy új szellemben tudják folytatni őket. Megjelent a régi politika „új szelleme”.

A nyomban összehívott PB helyeselte az SZKP vezetői egységét és gyorsaságát „az imperialista ügynök Berija” ártalmatlanná tételében. Egy füst alatt megtárgyalták a KV-határozat hazai visszhangját is. RM: „A magyar néphez intézendő felhívástól persze azonnal eltekintettünk, Révai nagy öröme, aki kínlódva dolgozott rajta, s a zsidókérdésnél egyszerűen elakadt.” Jóváhagyták a július 11-i budapesti aktíva összehívását: előadó RM, első felszólaló Nagy Imre – a rádió közvetít. RM azt írja: megbízták, hogy a beszédben „hozza egyenesbe” a dolgokat. Emelje ki, hogy a hibák mellett „a pozitívumok a döntők”, mert Nagy Imre beszéde „szinte kizárólag negatívumokat tartalmazott”. Ezzel a hamis váddal kezdődött a Nagy Imre elleni csata. Berija letartóztatása is beleszólt a magyar történelembe.

– Rákosi helyzetén alapjában véve nem változtatott Berija letartóztatása – mondja Hegedüs András (1922) –, mert a szovjet elnökség minden tagja élesen bírálta őt. Ezért is került többször depressziós állapotba. '53 júniusáig sosem láttam depressziósnak, ám ezután nem is egyszer.

– A júniusi moszkvai látogatás szinte száznyolcvan fokos fordulatot okozott a vezetésben, általánossá vált a bizonytalanság, a tétovázás, heves viták folytak és teljes volt a reménytelenség – állítja Vég Béla (1922) –, mi, fiatalabbak csak kapkodtuk a fejünket. 1956-ig többé-kevésbé ez a zavart helyzet jellemezte a vezetést, Rákosi már soha nem nyerte vissza magabiztoságát. Már nem az a határozott, következetes, akaratát érvényesítő ember volt, aki korábban. Egy négy szemközti beszélgetés során felvettem, hogy miért nem olyan határozott, mint megszoktuk, s erre azt válaszolta: hogy legyen határozott, ha nem tudja, hogy Moszkvában mi lesz, hogy őt választják vagy Nagy Imrét? Ha június előtt valaki megpróbálta volna lekicsinyelni bármilyen tekintetben őt, biztos megütötte volna a bokáját, ettől fogva viszont minden erejével azon volt, hogy bizonyos tekintetben ő maga kicsinyítse a szerepét.

1953 tehát cezúra, gyökeres változás az életében. Dimitrov hajdani segédtisztjét, „Lenin és Sztálin munkatársát” sokkolja a leminősítés, elveszti a lába alól a talajt, összezavarodik, menti a bőrét. De bármekkora is a krízis, küzdött az életéért, belekapaszkodott még a szalmaszálba is.

1953. július 11-én közölte a *Szabad Nép*, hogy Beriját leváltották, kizárták a pártból, s „ügyét a Legfelsőbb Bíróság elé utalták”. Ezen a napon rendezték a helyreigazító párttanácskozást az építők székházának nagytermében. Ide a fővárosi aktivistákon kívül meghívták a júniusi KV-ülés résztvevőit is, csupa olyan elvtársat, aki nemcsak Nagy Imre székfoglalóját ismerte, hanem a porba sújtó KV-határozatot is. De ahelyett, hogy véleményük lett volna erről a szellemjárásról, megzavarodtak, elbizonytalanodtak. Rákosit azonban feldobta Berija bukása, és fűtötte az apparátusi jajongás. Révai József tanácsolta, hogy a beszédet RM ne csapja össze, „ne legyen elbeszélő jellege!”. Javasolja, hogy az aktíván likvidálja az „új gazdaságpolitika”, a „gyökeres fordulat” meg az ezekhez hasonló szókapcsolatokat. Ezeket „az egyszerű, de hozzánk hű proli” nem értelmezheti másképp, mint a szocialista iparosítás politikájával szemben végrehajtott „fordulatot”. „Likvidálni kell... az elmúlt esztendőket egyetlen nagy hibaként való beállítását.” Ez RM muníciója. Utólag úgy vélte, hogy beszéde nem volt elég kemény. Nem tudta feledni és feledtetni, hogy: „elvesztette Moszkva bizalmát, Moszkva helyteleníti a népi demokrácia eddigi útját, a párt és ország vezetésére Nagy Imre kapott megbízást”.

Noha a pártaktívát a KV-határozat ismertetésére hívták össze, RM javarészt gazdasági kérdésekkel foglalkozott. A határozat velejéből csak azt említette, hogy „pártvezetésünk munkája közben súlyos hibákat is követett el” „az alkotómunka hevében”. Beismerte, hogy a tennivalókat először a párt nevében kellett volna közölni, mert a párttagság sem tudta, hogy Nagy Imre parlamenti javaslatai „pártunk Központi Vezetőségének határozatai alapján készültek”. Azt sugallta tehát, hogy a vezetés továbbra is a párt, az ő kezében van, ebben nincs változás.

RM ekkor fektette le a következő évek szkizofrén gazdaságpolitikájának alapjait. Eszerint: a) lassítani kell a nehézipar fejlesztésének ütemét, b) azért jövőre is „több szemet és több acélt akarunk termelni, mint az idén”. Kötötte magát ahhoz, hogy leginkább a munkásság helyesli a javaslatokat. Tőlük fegyelmet, normateljesítést, munkalendület követelt. Figyelmeztetett, hogy gyors fordulatra nem lehet számítani: az októberben letört kukoricából ősszel nem lesz disznóhús. Ha a szövetkezetek szervezésénél megsértették is az önkéntességet, fel kell lépni azok ellen, akik az aratást megzavarva „rögtöni feloszlást követelnek”. Kitalálta: „Azok lépjenek ki, akik gyengítik a téeszt.” A kulákok ne higgyék, hogy „eljött az ő idejük”. A beszéd legtöbbet idézett mondata: „a kulák kulák maradt listával vagy lista nélkül (derültség, taps)”. Megmagyarázta, azért nincs borbély, kovács, cipész, mert a szocialista ipar szívóhatására a kisiparosok elhagyták a falut, de a párt nem fél az ő kapitalizmusuktól: visszakapják az iparendélyt. A közönség percekig éltette a pártot – az előadót már nem volt szabad.

Nagy Imre „A Központi Vezetőség határozata iránytű a kormány számára” címmel közölt felszólalását azzal kezdte, hogy a legfőbb érték az ember. Az ő szájából ez talán még nem volt közhely. Kinyilvánította: „A párt és a kormány egységes a feladatok megoldásában.” Sőt – elfogadva a kihívást a keménykedésre –, azt üzent a tszcs-ből nyomban kilépni akaróknak, hogy „az lesz, amit a kormány akar, nem az, amit az ellenség”. Apatikus beszédében nem is próbálta érzékeltetni, hogy a KV-határozat elsősorban a gazdasági fejlődésről, a káderek kiválasztásáról, a törvénytelenégekről szól, és nem a vesszőparipaként meglovagolt kulákkérdésről vagy a tszcs-feloszlásról.

RM véleménye, kivételesen már akkor hasonlíthatott a Visszaemlékezésben leírtakra: „Sehol... nem került sor olyan nagy károkat okozó, teljesen negatív, hisztérikus, csak hibákat látó, nyilvános kritikára, mint amilyen nálunk, Nagy Imre miniszterelnöki bemutatkozó beszéde volt, [é]s sehol nem került sor olyan tisztára negatív KB-határozatra sem, amelyet mi, a moszkvai tárgyalások alapján hoztunk.” Ebben tulajdonképpen igaza is volt: a rehabilitáció először Magyarországon vált tájékoztatók témájává. S minél nyilvánosabbá váltak a törvénytelenések, annál keményebbek lettek körötte a politikai harcok. Mert Rákosinak igaza volt bünei beismerésében is. 1960-ban és 1962-ben mégis visszavonta 1953-as önkritikáját Aczél Györgyék előtt. Pedig az '53-as beszámolója volt az egyik legőszintébb megnyilatkozása. Nem magas fokú önértékelése, hibáinak felismerése folytán volt egyik esetben sem ilyen önkritikus, hanem azért, mert kötelezték rá. De miért épp ilyen jelentős dologban ne Moszkvában határozták volna meg, hogy mi a teendő?

A budapesti pártaktívával harc kezdődött Rákosi és Nagy Imre – az általuk megtestesített irányzatok – között a néhány napos párthatározat értelmezéséről és végrehajtásáról. Ők ketten kétféle elképzelést és gyakorlatot személyesítettek meg, mégsem elvi csatározásról volt szó, hanem arról, hogy a mély válságra tudnak-e megoldást ajánlani.

A pártvezetés telefonjelentéseket kért a megyéktől erről a pártaktíváról. S ők azt a Rákosi-kijelentést emelték ki, hogy „ellentámadásba kell mennünk”, s még azt jelentették, hogy szavai hatására a tszcs-k egyben maradnak. (Müller Jakab, Felsőrácegres, Illyés Gyula Tszcs:

„Leírhatatlan örömmel és szorgalommal folyik termelészövetkezetünkben az aratás, mert a tszcs-tagok megszabadulhatnak a már nagyon megunt közös munkától... egyetlen hiba, hogy nincs a tagságnak kenyere.” Bakos István, Dejtár: „Úgy hiányzott nekünk Rákosi elvtárs beszéde, mint egy falat kenyér.”) Heves megyében örültek, hogy RM nem cáfolta meg Nagy Imre parlamenti beszédét. Nógrád: Rákosi „visszabeszélte”, amit Nagy Imre mondott. Gyöngyösorosi: RM megmásította Nagy Imre szavait. Zala: Nagy Imre nem úgy beszélt, mint a parlamentben. Értetlenkedtek: Nagy Imre szerint megszűnt a kuláklista, RM szerint van kulák. A kulákok otthagyták a közös rádióhallgatást, Kétegyházán Argyellán kulák sírva távozott.

Nem egy megyében elterjedt, hogy Rákosinak a börtönbe vitték be a mikrofont. Néhányan még nagyobb árleszállítás bejelentését várták tőle. Tatabányán felvetették, ha a bányából hazaengedik a rabokat, hogy fogják teljesíteni a tervet?

Az írásos hangulatjelentés szerint az ellenség állítja szembe RM és Nagy Imre beszédét, ők állítják, hogy RM képviseli az erélyt, a munkásosztályt, a sztálini utat, Nagy Imre az engedékenységet, a parasztságot, Malenkov politikáját. Sz. János főorvos, II. sz. Gyermekklinika: A pártban két vonal van. Nagy Imre elvtárs erélyesebb a hibákkal szemben, mint Rákosi elvtárs. Miközben Zalában nem értették, hogy miért nem éljenezték a beszéd közben Rákosit, Berijával kapcsolatban megjegyezték, hogy nálunk is feltárhatnák a volt vezetők letartóztatásának okát. Egy mondat az APO (agit-prop. osztály) hangulatjelentéséből: „Sztálin halála óta annyi minden történt, nincs-e valami baj ott? Nem személyi harc folyik?”

A PTO tájékoztató füzetek közlik, hogy a Rákosi Mátyás Művekből (Csepel) négyszáz dolgozót „elhelyeztek”, és mivel újabb kétszázötvenet kell elbocsátani, híresztelik, hogy Csepel bezár. Megemlítik, hogy zavart okozott a taggyűlések leállítása RM beszéde előtt. De így is többen mennek el taggyűlésre, mint korábban, s lelkesebbek és harcosabbak is. A pártközpontba küldött jelentésekben szeptember közepéig visszhangzott a titkoltan is bujtó hatású KV-határozat. RM azt írta: „Én aki a párt ütőerén tartottam ujjamat, lépten-nyomon tapasztaltam” „hogy a párt szilárd eresztékei meglazultak”. Semmi elemzés, csak meglazultak.

A megyékben főleg a személyi kultuszt vizsgálják, a megyei titkár kultuszát. A Szolnok megyei titkárról kiderült: értesítette Tiszaderzs vezetőit, hogy odalátogat, mire a községben diadalkaput állítottak és virágcsokorral üdvözölték. Pest megyében az egyik faluból motorosokat küldtek a titkár fogadására. Hajdúban nem kaptak szót azok a járási titkárok, akik kritizálták volna a megyei titkárt. Augusztusban már szinte kivétel nélkül mindenütt bíralták a megyei PB-t, az ÁVH-t, a kiskirálykodást. A kőszegi járási titkár fél órára a sarokba állított egy tömegszervezeti funkcionáriust gondolkodni, mert tanácsért fordult hozzá. Kiderült, hogy Szombathelyen és Vasváron egész utcatorokat lakoltattak ki pártfunkcionáriusok és ÁVH-tisztek részére. Kovács Rudolf Vas megyei titkár több esetben adott utasítást letartóztatásra, verésre. A Zala megyei titkár az ÁVH-val nyomoztatott a megyei pártbizottság vezetői után; lecsukással, felpofozással fenyegette őket. A zemplénagárdi párttitkár vadászfegyverrel és korbáccsal járt az emberek között. A Zala megyei titkár Lovásziban nem kapott üzemi áron ebédet, szólt, bocsássák el a pincért. Azt hazudták neki, hogy elküldték.

Nem véletlenül félt sok pártfunkcionárius, páran kérték is a felmentésüket. Kimondatlanul is megfogalmazódhatott többekben, hogy közös a sorsuk Rákosival: vagy együtt buknak, vagy együtt maradnak. Most derült ki néhány tragédia is. Homokmégyen egy dolgozó paraszt teljesítette a beadását, mégis lesöpörték a padlását, mire bánatában felakasztotta magát. Fajszon egy parasztasszony a Dunába ugrott, mert mindenét elvitték adóba. Nem tudni, hogy

Kerényi György, a Vörös Csillag Traktorgyár főművezetője mennyit ismert a KV-határozatból, de azt mondta rá, hogy „ennél jobb határozatot még nem hoztak”. A MÁVAG-ban viszont elhangzott egy taggyűlésen: „teljesen hiábavaló a hibák feltárása, mert azok kijavítására a legkisebb igyekezet sem érezhető”.

1953 nyarán forgatta Várkonyi Zoltán *A harag napja* című filmet.

– Elkészült a film – idézi fel Bacsó Péter (1928) – és Non György utasítására pluszban le kellett forgatni Rákosi salgótarjáni szereplését. Rákosit Soós Imre játszotta – lóháton.

– Lehet, hogy a salgótarjáni hadjárat már a forgatókönyvbe is bekerült – mondja a társrendező, Makk Károly (1925). – Soós Imrének egy gumiceruzát tettünk a felső fogsora és az ajka közé, így lett igazán jó a maszkja. Nagy munka volt benne, mindenki boldog volt, Soós Imre bőrkabátban mosolygott a celluloidon. Miután felvettük a jelenetet, Várkonyi Zolit behívták valahová, és rémülten jött vissza a forgatásra, hogy baj van a filmmel. Azokat a részeket, amelyekben Rákosi szerepelt, ki kellett vágni.

(A film hosszú időn át téma volt a PB előtt. Az 1954-es előterjesztés szerint a filmet a Titkárság politikai hibái miatt levétette a műsorról, de engedélyezték a külföldi forgalmazást. Eredeti formájában mutatták be Romániában, átvették a lengyelek, a csehek, a bolgárok és az NDK. A Karlovy Vary-i filmfesztiválra is meghívták, mire az alkotók megígérték, hogy a film hibáit kijavítják, ám a PB ennek ellenére sem engedte ki őket. Az 1955-ös PB-előterjesztése szerint a 3,2 millió forintos költségű filmet a reklám miatt Budapest két mozijában vetítették, de csak két hétig, s csak a veszteségek csökkentéséért mentek bele a külföldi forgalmazásba. A „kijavítás” – 1. A munkásosztály nem ilyen elszigetelten harcolt, 2. Az értelmiség értékes része a forradalommal tart. stb. – 300 ezer forint.)

Ha valóban akarta volna Moszkva a változást, nem hagyják Rákosit nehezezként Nagy Imre nyakán. A miniszterelnök a munkába menekült, a kormány élén „tőle szokatlan agilitással látott munkához... viharos gyorsasággal születtek az első gyakorlati intézkedések”. A PB-üléseken viszont „meghúzta magát”, RM szerint azért, mert nem tudta, hogy a Berija-ügy hogyan hat majd a munkájára. RM taktikázása miatt Nagy Imre Kiszjeljov szovjet nagyköveten keresztül vészjeleket küldött Moszkvába. Először a július 15-i PB-ülést követően arról számolt be neki, hogy döcög a gazdaság és politika átalakítására készített „közös terv teljesítése”. Az életszínvonal-emelés elúszhat azon, hogy a tervosztály, Rákosi moszkvai ígérete ellenére sem dolgozta át az éves terveket.

Felháborodottan említette Kiszjeljovnak, hogy Rákosi, Gerő és más PB-tagok is „az ellenség kezét látják” a dolgozók bármilyen követelésében, felnagyítanak minden megnyilatkozást, pánikot keltenek. Az aktíván elmondott Rákosi-beszéd csak rontott a helyzeten. Ács Lajos a PB-ülésen ismertette, hogy a pártmunkások jelentős része szerint minden visszatért a régi kerékvágásba. Aggódás helyett Rákosi mintha elégedett lett volna ezzel, mondta Nagy.

Kiszjeljov azt tanácsolta, hogy a kormányprogramért „folytatott harcban” lépjen a nyilvánosság elé, használja fel a *Szabad Nép*-et. Bár Nagy Imre azt mondta: ez neki is eszébe jutott, továbbra sem élt vele. Tényleg lusta lett volna, vagy nagyon passzív, ahogy őt Hegedüs András (1922) minősítette? Hiszen Nagy azt is elmondta: nem tud szabadulni az érzéstől, hogy „Berija letartóztatása óta Rákosi majdhogynem a kapitalizmus restaurációjára tett kísérletnek tekinti az ő kiállítását” a program mellett. Noha Moszkvában ismét közölték: „a programot teljes egészében végre kell hajtani”, kiigazításról csak a szövetkezetek kérdésében lehet szó.

Nagy Imre közölte: az amnesztiáról és a legfőbb ügyészség felállításáról szóló tervet csak a szovjet tanácsadó, Nyikolaj Ricskov felszólalása mentette meg a bukástól. A PB-ülésen ő

csak azért nem lépett fel igen élesen, mert nem akarta rombolni Rákosi tekintélyét a meghívottak előtt. (Annak ellenére hallgatott, hogy az amnesztiajavaslatot azzal dobták vissza: mutassák ki az érintettek szociális összetételét. Kiderült, ami tudható volt, hogy az érintettek többsége kétkezi dolgozó: 14 ezer ipari és mezőgazdasági munkás, 3000 dolgozó paraszt, 550 tsz-tag, 2500 kulák, 1500 tisztviselő, értelmiségi, 300 kisiparos kiskereskedő, 900 tőkés és deklasszált elem.) Kiszeljov közölte: a vezetés hibáit meg kellett volna vitatni Rákosival és Gerővel, „mert semmi sem szolgálhat igazolásul a kijelölt intézkedésektől való legkisebb eltérésre”. Ennél több biztatást nem lehetett volna adni.

Egy nyilas megyevezető lánya, Papp Gyöngyvér 1953 júliusában elpanaszolta Rákosinak, hogy az apja miatt nem engedik továbbtanulni. Bármennyire is hihetetlen, de RM azt írta rá a levélre, hogy emiatt nem helyes gátolni a tanulását, holott akkortájt nemhogy a kulákcsemeték alig-alig tanulhattak, de előfordult, hogy a tsz-ből kimaradók gyerekeit is kirúgták a felsőbb iskolákból. A tudathasadásos állapot a hidegfejű Gerőt sem kerülte el. Ő lesz a felelőse, hogy az elítéltek levelezhessenek a családjukkal. Reformra amúgy sem álló kezük még inkább sutává vált, ahogy értesültek Berija bukásáról. Gerő nyomban intézkedett, hogy az internálást, a kitelepítést, a rendőri felügyeletet úgy kell megszüntetni, hogy „jogszábrályilag nem kell megszüntetni”. Ez ugyan eltér a megállapodástól – a Nagy Imre utasítására kidolgozott igazságügy-miniszteri rendelettől –, de ő a végrehajtó. (Gerő gépelt céduláit iktatták, titkosították, esetenként Rákositól is visszakerítte őket.) Gerő (PB által is szentesített) engedménye a korábbi teljes tilalomhoz képest: „Csak legritkább esetben és egészen kivételesen járulunk hozzá magyar állampolgároknak külföldi állampolgárokkal kötendő házasságához.” Baráti országok polgárai, sőt a Magyarországon élő görög és jugoszláv állampolgárok sem képeznek kivételt. Helyettesét, Piros Lászlót értesítette, hogy az Államvédelmi Hatóságot beolvasztják a belügyminisztériumba. „Erről persze nyilvánosan semmit nem kell mondani.” Csakhogy az összevonás két sportkörhöz, két focicsapathoz juttatta a belügyet, amit megtartani nagyzási hóbort lenne, ilyesmi a Szovjetunióban sincs – írja Gerő. A két egyesület is összeolvadt: a név maradt Bástya, a szín a Dózsa lila-fehére. Ezt vajon miképp titkolták?

Az átszervezések közben is első a biztonság: felemelik a belső karhatalom létszámát (12 ezer főre) majdnem a harmadával, számítva „egy esetleges komolyabb belső ellenséges megmozdulás”-ra.

– Valamikor 1952-ben aztán magához hívott Péter Gábor, hogy Rákosi mellé kerülök utánfutó biztosítóként – említette Sztopka Ferenc (1923). – Volt négy emberem, s velük követtük egy külön kocsiiban Rákosi kocsiját. Aztán elkezdődött Nagy Imre és Rákosi csatája, és aztán attól függően, hogy épp hol tartottak, volt elő- és utánfutó Rákosi kocsija mellett vagy egyedül ment, vagy volt ugyan utánfutó, de titokban. Nagy Imre idején a kísérők felét levették. Az igazat megvallva, mindegy volt, hogy kétszer annyi vagy feleannyi az őrség, mert 1953–56 között semmi olyan esemény nem történt, ami miatt nekünk be kellett volna avatkoznunk, ha csak az a részeg sofőr esete nem, aki a gödöllői úton belement az előfutóba. Egyébként meg tényleg sokan voltunk, például a Minisztertanács ülését 18 fő biztosította plusz Rákosi kísérői. Ha egy kiállításra mentek, Rákosi kísérője rángatta Gerő kísérőjének a kabátját, hogy odáig, ne tovább. Olyan helyzetet teremtettek, hogy ha valahol együtt voltunk a kocsikkal, akkor mi, kísérők nem beszélgethettünk, pedig összetartoztunk, jól ismertük egymást. Igaz, féltünk egymástól is, másrészt a főnökünk rangja minősített bennünket. Jó barátom volt Farkas Mihály gépkocsivezetője, és magasabb rangú is volt nálam, mégis én voltam a Jani, mert a Rákosi-brigádhoz tartoztam.

Noha nem tudunk róla, hogy a tábor országaiban a vezetőkre támadt volna bárki is, védelmük túlhajtása divatban maradt. 1954-ben, az április 4-i operaházi ünnepség előtti napon megjelent

egy teherautónyi karhatalmis kiskatona az épületben, és a pincében lévő többvagonnyi szenet átlapátolta. Az ünnepség napján az ÁVH megszállta az Operaházat, még a zsinórpadlásra is jutott belőlük. Minden dolgozó, szereplő csak a külön erre a célra nyomtatott közreműködői igazolvánnyal léphetett be. Két ávós tiszt – feltehetően a testőrök – lehúzott függöny mögött és sötétben, zseblámpával vezette be Rákosit a díszelnökségbe, majd ugyanígy vezették ki.

Az ÁVH BM-be olvasztása után a pártórség neve kormányórség lett. Egy 1954. őszi PB-jelentés szerint feladatuk a párt és kormány vezetőinek védelme lakásban, üdülőben, munkahelyen, utazás közben (külföldi útjaikon is), de ők ellenőrizték az élelmiszerek minőségét is. (Az egész KV élelmiszer-ellátását ellenőrizték, ami túl nagy teher. Ezért javasolták, hogy csak a PB-tagok, póttagok és a KV-titkárok részére szállított élelmiszert kelljen ellenőrizniük.) Rákosira ekkor nyolc őrhelyen tizenhárman vigyáztak, Nagy Imrere két őrhelyen nyolcan, Gerő Ernőre és Farkas Mihályra két-két őrhelyen négy-négy biztosító. Piros László jelentése kifogásolta, hogy a vezetők titkárságai különböző ügyek elintézésére kérik a kíséretet, a gépkocsivezetők és a személyi biztosítók pedig egyéni problémáikkal zavarják a vezetőket. Vidéki utakon az utánfutó kocsik a kisebb helyekre „ne menjenek be, hanem kint az országúton várják meg a továbbutazást”. A helyi államvédelmi szervek is nagyobb konspirációval végezzék a biztosítást.

Az ÁVH rettegett egyenruhája megmaradt, ám a BM-be olvasztáskor csökkentették a létszámot, és a bélyeget rásütötték az első elbocsátott légióra:

– 1949 végétől századparancsnokként hozzám tartozott a PB-tagok lakásainak őrzése – idézte fel G. István (1926). – 1953. szeptember 24-én racionalizáltak, s még a lakásomat is át kellett adni egy ávós tisztnek, a fegyelmi osztály vezetőjének. Semmi sem tudott volna eltéríteni ebből a munkából, mégis az utcán találtam magam. Hová menjek? Mit csináljak? Bár utasításba adták, hogy nem szabad a leszerelt lakására járni, velük barátkozni, az egyik beosztottam bevitt a Lakóépület-tervező Vállalathoz, ahol a vállalati munkásszállók helyzetét kellett felmérnem. Azt sem értettem, mit beszélnek a kollégák, de nekik én voltam a beépített ávós; szóba sem álltak velem. Végül elmentem Törökbálintra, és traktoros voltam 1956-ig. Köztük jól éreztem magam. Marha kemény voltam, amikor 1956-ban megkerestek, hogy menjek vissza, mégis úgy sírtam, mint egy taknyos kölyök. A régi gárda a Teve utcai rendőrkapitányságon verődött össze. Először nem akartam szóba állni Jamrich Miskával, mivel ő szerelt le. De az is az életét tette az ügyre – ha öt mondatot nem is mondott egyfolytában –, és a többiek is szóltak, hagyjam a haragot a fenébe. Végül a parlamenti őrség parancsnoka lettem.

Az ÁVH belügybe olvasztásának a Péter Gábor-csapat ráncba szedése lett volna a célja. Ám ezzel nemigen foglalkoztak. Pedig Gerő azt is észrevette, hogy „skandalózan” alacsony fizetésük miatt még a rendőrök is a lakosság „jogtalan sanyargatásával” jutnak ehhez-ahhoz. A hatezer fős minisztériumról megállapította, hogy „átfoghatatlan”. Mégis javasolja az ipari és mezőgazdasági szabotázselhárító osztály kettéválasztását. A módszerük is maradhatott, mert arról „értésíti” egyik helyettesét, hogy a tsz-eket bomlasztó ellenség soraiból Szabolcsban „ki kellene emelni” párat...

Mivel slamposan működött a rendszer, az internálótáborból szabadulók egy része – csak egy része – a következő igazolást kapta: „Kistarcsa, Sztálin u. 1. sz. alól kijelentkezett.” Fent említett levelében Gerő azt is közölte jobbkezével, Pirossal, hogy az internáltak közül ki kell válogatni a provokátorokat, a kémeket, és el kell ítélni őket, mert tévedésből kerültek csupán internálótáborba. Az ÁVH-nak az efféle válogatásban gyakorlata volt, s Gerő sem ekkor tanulta az önkényeskedést. Berija letartóztatásából Gerő – aki a legjáratosabb a moszkvai zsinórpadláson –, arra következtet, hogy elég a törvényességet formailag helyreállítani.

Emiatt nem tart a távoli Moszkvától és a közeli Nagy Imrétől sem (bár együtt tagjai az internáltak ügyeinek tisztázására létrehozott különbizottságnak is). Végül vagy hatszáz internáltat akartak bíróság elé állítani, de kiderült, hogy majdnem minden második „kinevezett” bűnös ellen soha nyomozás sem folyt.

1953-ban a kitelepítettek és internáltak kártérítése szóba sem jött, saját lakásukat, de még az új lakó által használt bútorait sem kaphatták vissza. Voltak, akik ingóságait másra bízták, ám az nem akarta nekik visszaadni. A Legfelsőbb Bíróság olyan elvi határozatot tervezett, amely kimondta volna, hogy a kitelepítettek „ama vagyontárgyakra nézve, amelyek... rendelkezésük alól kiestek, megszűntek tulajdonosok lenni”. A PB elnézőbb volt náluk: kölcsönkötvényeiket, családi ereklyéiket visszakaphatták, egyéb ingóságait, értékeiket csak akkor, ha harminc napon, vagy legfeljebb egy éven belül igényelték, ami rég elmúlt. 1954-ben is megerősítik, hogy kitelepítetteknek nem adható vissza a lakásuk. Sem ők, sem az internáltak nem kerülhettek vissza régi munkahelyükre, sőt a szakmájukba, és a régi lakóhelyükre sem térhettek vissza: próbálták titkosítani őket.

RM már Moszkvában pedzegette, úgy kell szabadítani, hogy ne maradjanak munkáskéz nélkül az építkezések. Az augusztus 20-i szabadulásból előbb szeptember 30-a, végül október 31-e lett. Gerő utasítására a „veszélyes” szabadulók nem bocsáthatók be Budapestre, Miskolcra, Sztálinvárosba, Komlóra meg a nyugati és a déli határövezetbe. „Valamennyi szabadultat operatív hálózati ellenőrzés alá kell helyezni” – azaz nyilvántartásba venni, figyelni.

Mivel a Szovjetunió ömlesztve is adott át hadifoglyokat – a magyarokkal együtt németeket, osztrákokat és jugoszlávokat –, a hatóságok internálták a külföldieket a Tiszalöki Erőmű melletti táborba, állítólag azért, hogy majd „ajánlólevelekkel” küldhessék őket haza. Ezek a megátalkodottak, bár a szovjet hadifogolytáborban „a legjobb körülmények között éltek, munkalehetőségük és rendes kereseti viszonyaik voltak”, kilencévi fogság után mégis szerettek volna hazamenni. A tábor egyik polgári alkalmazottja azt mondta nekik, hogy nem engedik őket haza. Az elkeseredett embereknek nemcsak a munkától, az élettől is elment a kedvük. Válaszul a táborparancsnok munkaversenyt hirdetett, a győztesek díja „feljavított” élelem”. A táborlakók elutasították a versenyt, tisztálkodási eszközöket kértek, és a heti ötvenhat óránál hosszabban nehéz testi munkát végzők számára zsírpótlékot, de mindenekelőtt választ arra, hogy mikor fognak hazamenni. Ez izgatott mindenkit, ám erre a parancsnok nem tudta a választ. Mindenesetre az élénken érdeklődőket fogdába csukta. A szabadon engedésüket követelő foglyokat tüzoltófecskendőkkel sem tudták szétosztatni, belelőttek hát a tömegbe: öt internált meghalt, hat súlyosan, tizenegy könnyen megsebesült. A két hangadó, volt SS magyar foglyot hat-, illetve ötévi börtönre ítélték (a súlyosabban büntetett szociáldemokrata párttag is volt), de bő két hét múlva – 1953. október végén – száz nyugatnémet és feleannyi osztrák foglyot hazaengedtek.

Gerő említett „feljegyzésében” az is szerepel, hogy csak a bíróság ítélt elzárásra, a rendőrség és a tanács nem. Aztán az internálótáborok megszüntetésének már a kezdetén meghúzza a vészharangot, hogy máris több a prostituált és a „rosszindulatú megnyilvánulás”.

A felszabadultabb légkör is szerepet játszott egy korabeli szenzáció születésében. Az éjféle hírek után csak az adást jelző vörös fényt kapcsolták ki, a mikrofont nem. A két bemondó beszélgetni kezdett, hogy egy hölgyismerősük elment a budapesti tanácselnökhöz lakást kérni, de helyette Janina kapta a lakást, mert az elnök úr megkefélt az íróasztalán. Ha saját fülükkel kevesen hallották is az elbeszélést, gyorsan híre futott. S kiderült, noha a két bemondót ugyan letartóztatták, nem tudtak velük mit csinálni, nem volt internálás, ki kellett őket engedni, s meg kellett elégedni az elbocsátásukkal. Arról nem tudunk, hogy Janina

lakásügyét vizsgálták-e. Fazekas György szerkesztő úr viszont később megírta a történet végét is. Akkor kétféle cigarettahüvely volt Pesten: a Szenátor és a Janina, és ettől kezdve elterjedt, hogy a Janina a legjobb hüvely.

Július végén Kiszjeljov valamivel jobb hangulatban találta Nagy Imrét: végre megszületett a rendelet az amnesztiáról, az ügyészség felállításáról; csökkentették a szövetkezetek adósságát, százmillió forintot szántak lakóház-felújításra, s augusztusban feloszlatták az internálótáborokat. „Ugyanakkor az öregnek (azaz, Rákosinak – P. Á.) nehéz megváltozni.” RM úgy utasítja most is a minisztériumokat, mintha ő lenne a miniszterelnök; emiatt Nagynak figyelmeztetnie is kellett. (RM négy évvel volt idősebb Nagy Imrénél.)

Az üdülésre utazó Rákosival Moszkvában közölték: beszámolót várnak tőle a gazdaságpolitikai intézkedések végrehajtásáról. A miniszterelnök örült a híreknek, bár RM olyan ideges lett, hogy a szokottnál is zavarosabb és apolitikusabb tájékoztatót adott az útról, és csak Nagy Imre második figyelmeztetésére említette meg, tulajdonképpen mi után is érdeklődik az SZKP.

Nagy Imre beszámolt Kiszjeljovnak Horváth Márton Rákosihoz írt zaklatott leveléről. Az APO vezetője javasolta: közöljék az SZKP KB-vel, hogy kritikájuk megbénította a pártszervezeteket, hogy túlzott bírálat érte Farkast és Révait is. Gerő szerint a levél badarság, ám Rákosi állítólag azt mondta egy hajdani börtöntársának, hogy minden rendben lenne, ha korábban leplezték volna le Beriját. Nagy szerint: „segíteni kell Rákosinak megváltozni, mert segítségünk nélkül erre nem képes”.

Két hét sem telt el, és Nagy Imre ismét találkozott a szovjet nagykövettel annak apropóján, hogy ő is Szocsiba akart utazni gyógykezelésre (Rákosi után). De szóba hozta azt is, hátráltatja a munkát a PB-ben, hogy Rákosin, Gerőn és rajta kívül a többiek leginkább hallgatnak (ő is jóval kevesebbet szerepelt két társánál – P. Á.). Nagy szerint Kiss Károly póttag lehetne, de Rákosi és Gerő ellene van.

Szóba került a KV-ülés „téziseinek” a kidolgozása. Nagy felháborodva említette, hogy nem akarják világosan kimondani, miért kell átalakítani a párt életét. Ács Lajos szerint a nehézséget a KV-határozat túlzásai okozzák. Nagy úgy gondolja, hogy „ezt az ostobaságot Ács Lajos nem maga találta ki”. RM lapít, pedig ő provokálta ki a határozat felülvizsgálatát. Noha nap mint nap kiderül, hogy „Rákosinak milyen nehéz helyes irányba változnia”, a miniszterelnök úgy véli, hogy változnia kell: „hisz Rákosira szükségünk van” – ezért örülne, ha újra elhívnák őket Moszkvába.

Tudomásunk szerint ebben az időszakban Nagy Imre egyetlen kérdésben mondott nemet. A később kurtán-furcsán menesztett Tisza József begyűjtési miniszter javasolta, hogy a gabonabeadást teljesítő gazdák más terménynél kapjanak tíz százalék engedményt. RM és Gerő ezt elvetette. Nagy Imre jegyzőkönyvbe vétette különvéleményét, s a következő ülésen újból elővéve, elfogadtatta.

RM nyugtalan volt: „Nagy Imre sasszemekkel figyel és minden tettemet, és javaslatomat abból a szempontból vizsgálja, hogy hol lehet belém kötni... Kezdtém hozzászokni, hogy minden lépésemet abból a szempontból is mérlegettem, hogy hogyan fogja Nagy Imre ellenem felhasználni. Folyton a hátam mögé kellett nézni, hogy onnan nem dőfnek-e belém kést.” Tudta, mi a szokás.

Nagy Imre elmondta Kiszjeljovnak, jónak tartaná, ha Farkas Mihály is KV-titkár lenne, és ő helyettesítené a szabadsága alatt Rákosit. RM viszont Apró Antalt vagy Házi Árpádot látta volna szívesen ezen a poszton. Apró vagy Házi szépséghibája nem csupán az volt, hogy Rákosi javasolta őket, hanem az is, hogy nem volt igazi apparátusi gyakorlatuk, így a legjobb

szándék mellett sem lehettek volna igazi támaszai Nagy Imrének. S ami még fontosabb: nem volt moszkvai háttérük. Ha Nagy Imre csak annyit tudott volna Farkas Mihályról, hogy Kiszeljovval nagyon jóban van, akkor is őt kellett volna választania. Talán az is Farkas mellett szólt, hogy 1953-ig semmiféle komoly kapcsolat nem volt közöttük: Nagy Imre nem ismerte őt munkatársként, s feltehető, hogy nem tudta, valójában milyen szerepet játszott a törvénytelenések elkövetésében. Jobb híján kész volt vele is összefogni a reformért. Kiszeljov ügyeskedésének is szerepe lehetett abban, hogy Moszkva belement: Farkas Mihály ne a Vorosilov Akadémiára menjen, hanem maradjon itthon Rákosi helyetteseként. Őt nap múlva, soron kívül PB-tagga és KV-titkárrá választották.

– Érdeklődésemre apám azt mondta, hogy Nagy Imre kérte fel arra, hogy vállalja Révai volt titkári munkaterületét, meg Rákosi helyettesítését – emlékezett Farkas Vladimír (1925). – Az indok az volt, hogy Rákosi és Gerő jó, ha fogcsikorgatva végrehajtják a szovjet pártvezetés tanácsait, és Nagy Imrének nincs a PB-ben támasza velük szemben. Bár apám Kiszeljovval teniszezett és vadászott, megválasztását Molotov javasolta. De korábbi szereplése miatt Farkas Mihály nem volt alkalmas arra, hogy a megújulás, megtisztulás egyik vezéralakja legyen. Akkor sem, ha őszintén állt a szovjetek által kijelölt Nagy Imre mellé, mivel az ő legerősebb motivációja is a Moszkva iránti hűség volt.

Egyébként Farkas Mihály nem értette, ha őt Moszkvában kihagyták a Politikai Bizottságból, akkor Rákosiék hogy maradhattak benn. Haragudott Rákosira és Gerőre, amiért csak a saját bőrüket mentették, de őt nem védték meg. Visszatérése puccsszerű volt. Bár augusztus 12-én a PB elfogadta Farkas PB-tagga és KV-titkárrá jelölését (amit a KV-tagság körleveles szavazáson, aláírásával hagyott jóvá), magán a PB-ülésen, mivel nem tudták, mi jön, Farkas juttatásait elvonták. Ez utóbbin, persze nyomban módosítottak, miután a kitaszítottnak ilyen váratlanul feljött a csillaga. Szégyentelenül szavazgattak. Nézzük például a PB-ből kihagyottak sorsát. Úgy határoztak, hogy kisebb lakáshoz segítik őket. Ha a villában maradnak, lakbérüket 300-350 forintra mérséklék, közüzemi díjaikat, háztartási alkalmazottaikat október elsejéig fizetik. A betegeskedő és mélyen sértett Révainak, munkakörétől függetlenül PB-tagoknak járó fizetést és juttatásokat javasoltak. A Rákosit bíráló Kiss Károlynak, a KEB elnökének ugyancsak („Kiss elvtárs közlése szerint erre régi határozat van”), és Farkas Mihálynak is. Ám a PB csak Révai juttatásait hagyta jóvá. Szétszéledésük után érkezett a körözüvény, amely PB-tagnak és KV-titkárnak javasolta Farkast. Így már több is járt neki, mint amit előbb nem szavaztak meg, ekkor viszont: ami jár, az jár!

– Apám mesélte – mondja Farkas Vladimír (1925) –, hogy 1953-ban Rákosi azt mondta neki, a harmincas években Nagy Imre gyanús körülmények között szabadult ki a Szovjetunióban a börtönből. – Magyarra fordítva: legyen résen Nagy Imrével – ajánlotta neki a közös „részvényeiket” féltő RM.

Gerő úgy látta, vesztesre áll a parti. Felajánlotta hát a támogatását Nagy Imrének, de szavai közben – bár a miniszterelnök parlamenti szobájában lehettek – kérte őt, hangosítsa fel a rádiót. Nagy Imre nem volt ilyesmihez szokva.

– Nagy Imre Kiszeljovot szövetségesének tartotta, hisz neki óriási szerepe volt abban, hogy meghívták Moszkvába, és abban is, hogy ott milyen értékelés született Rákosiról – emlékezett Vásárhelyi Miklós (1917). – Nagy arra számított, hogy a volt népi kollégista Hegedüs és Szalai támogatni fogja. Gerőben nem bízott. Tudott a kominternes ügyeiről, jobban tartott tőle, mint Rákositól. Az efféle háttérbeli szövetségeknek, intrikáknak amúgy is véget akart vetni. A szovjet elvtársak őt támogatják, ő a júniusi határozat végrehajtását ilyen machinációk

nélkül is képes keresztülvinni. Nemet azért nem mondott Gerőnek, mert nyitva hagyta a lehetőséget az elvi együttműködésre.

Az őselvtársakat egy bordában szőtték, a közös politikai szocializáció miatt több bennük az azonosság, mint a különbség. A szovjetek megbátorodtak attól, hogy mögöttük állt a halott Sztálin, akire mindent rákenhettek. RM vagy Gerő mögött azonban csak Rajkék meszesgödre volt. Moszkva biztatására némi változás mégiscsak történt a magyar pártvezetők szemléletében is.

Maradva továbbra is Gerőnél. Szeptember közepén azt írja egyik beosztottjának: „Nem nehéz nyakra-főre őrizetbe venni embereket, sokkal nehezebb a tényleges igazságot kideríteni.” Nem hisszük, hogy májusban megfogalmazta volna ezt a mondatot. Októberben első helyettesével, az ÁVH parancsnokával és a Legfelsőbb Bíróság elnökével közösen jelentést készít a júliusban megígért amnesztiáról. Eszerint a közkegyelem közel hétszázötvenezer embert érintett (benne vannak az internáltakon kívül a pénzbüntetésre ítélték is). Elemzés és bizonyítás nélkül megismétlik, hogy az amnesztia következtében követtek el hét százalékkal több bűncselekményt szeptemberben, mint júniusban, s lett kétszeresénél több a rablás, illetve hatósági közeg elleni büntett.

A börtönökből, az internálótáborokból és a hortobágyi zárt táborokból szabadultak nyolc százaléka – kétezer személy – nem tudott, vagy nem akart elhelyezkedni. A hortobágyi zárt táborokban fogva tartottak négy százaléka – százhat család – szerződést kötött az állami gazdasággal; ott maradtak. Tizenhárom és fél ezer volt budapesti „kényszerlakhelyhez kötöttségét” feloldották, de a fővárosból tizenöt nap után „eltanácsolták” őket. Csak a városhatáron kívül eső Érden, Budaörsön stb. húzhatták meg magukat.

RM vagy Gerő vagy más egy szóval sem említette, hogy a rendelet kidolgozásánál a példa a Sztálin halála után pár héttel kiadott, Berija által jegyzett szovjet amnesztiarendelet volt.

A Janus-arcú belügyminiszter egyszerre hat vezetőnek ír körlevelet a börtönbeli túrheterlen állapotokról, az őrizeteseik fizikai bántalmazásáról. „Nem ritka, hogy teljesen ártatlan embereket komolyabb gyanú nélkül őrizetbe vesznek, tetteleg bántalmaznak, azután szabadon bocsátanak.” Bár Ujhelyi Szilárdot nem engedték szabadon, a kinti változást ő is érezte. Míg korábban a kivonuló katonák azt énekelték a börtön ablaka alatt menetelve, hogy „Farkas Mihály rézagyúja fel van virágozva”, ezután visszatértek az eredeti szöveghez: „Gábor Áron rézagyúja fel van virágozva.” 1953 őszén pedig a börtönparancsnok közölte velük, hogy a kikötés megszűnik.

Gerő szóvá teszi, miért kap aláírás nélküli jelentéseket – ki vállal felelősséget értük? Novemberben óv attól, hogy a tatabányai Mész- és Cementművekben történt robbanás miatt mindenkit letartóztassanak, mert pánikot okozna. A miniszter megállapítja, hogy Kulcsár Gyula főmérnök a főfelelős. Az ő őrizetbe vétele indokolt, a többieké nem.

Szeptemberben kilencven panaszlevél érkezett a pártközpontba a Belügyminisztériumra, az ÁVH-sokra. Az internálótáborokból kiszabadultak közül sokan pártelítéltek asszonyai. Donáth Ferencné Bozóky Éva a karjából kiszakított csecsemőjét kereste, Sólyom Lászlóné az ágyból mellőle elvitt férjét. A Rajk-perben életfogytiglanra ítélt Justus Pál felesége 1953 októberében a júniusi határozatra hivatkozva kérte Rákosit, hogy dolgozhasson. Levelére nem válaszoltak. Szalai András óvónő felesége megírta Rákosinak, hogy csak a pártközpont engedélyével hajlandók alkalmazni. (Férjét az ugyaninnen származó egyetértéssel tartóztatták le, végezték ki.) Írásos beleegyezés helyett RM titkára, Szatmári István közölte a párttitkárral, hogy felvehetik Szalainét. A példa nélküli helyzetben a központosító betegségben szenvedő vezérkar nyakába zúdultak a piszlicsáré ügyek is. Ha lecsukatták, kivégeztették a férfiakat, bajlódjanak az özvegyekkel, a feleségekkel is. A kegyetlenségig határozott vezérek nem egy

esetben tanácstalan kisfiúként viselkedtek. A börtönben lévő köztársasági elnök feleségének, Szakasits Árpádnénak a kiszabadulásakor Farkas Mihály szinte riadtan írja Rákosinak, hogy nyugdíjat kérnek az asszonynak, mi a véleménye. A „bűnösök” családtagjainak, a sorsukra kíváncsi internáltaknak a szabadrúdra kerülésével kezdett kiderülni, hogy csontváz van a szekrényben.

A tétova PB ugyanazon az ülésen tárgyal a hadsereg létszámának csökkentéséről, a mezőgazdaságban elkövetett hibák kijavításáról és a kevésbé drasztikus államkölcson kibocsátásáról. (A korábbiaktól eltérően a jegyzés nem egyhavi, hanem kétheti fizetés, parasztok esetében száz forint, „de jegyezhet ötven forintot is”.) Egy hónappal a nevezetes KV-határozat után még mindig csak az ülés „téziseinek” kidolgozásán vitáztak, ugyanakkor gyorsan eredményre vezető tárgyalások kezdődtek Jugoszláviával a határincidensek megszüntetéséről. S miközben a sürgős tennivalókat halasztják, az adminisztratív teendőkre ítélt semmi kis Titkárság – vagyis a vadászeb-nyugtalanságú RM – épp ekkor szedi elő „a pártba nem való és ellenséges elemeknek a pártból való kiszorítására” vonatkozó tavaszi határozatát. Emlékeztetik a PB-t, hogy ellenőrizni kell az ezerötszáz legfontosabb vezetői tisztségben dolgozó káder múltját, hogy nem voltak-e jobboldali szervezetek vagy frakció, vagy cionista szervezet tagjai. A szempontok továbbra is éppoly korlátoltan balosak, mint korábban: nyugati fogság, szociáldemokrata tisztség, emigráció, spanyol polgárháború. Az ötven-hatvan vezetőkérdést RM, Ács és Vég ellenőrzi 1954 végéig. Valahogy így töltötte a pártvezetés az 1953-as reform júliusát.

Július 18-án, megyetitkári értekezleten a legtapasztaltabb pártmunkások egyike, Kovács István megkérdezte, hogy az új gazdasági politika megvalósul-e vagy csak ígéret, mert „minden megy a régi kerékvágásban”. De azt is megjegyezte, hogy a Nagy Imre-beszéd után romlott a munkafegyelem: a bányákban huszonkét százalék a hiányzó.

Amit a megyei titkárok szentségtörésnek éreztek, arra azt mondták: „a dolgozók nem értik”. Például: a tszcs-k feloszlását, a nehézipar háttérbe szorulását. A reform elleni támadás második lépéseként a párt- és tömegszervezeti osztály javaslatot készített a szövetkezetek megszilárdítására. A tszcs-kbe tíz napra agitációs brigádokat küldtek, ahol azt mondták nekik, hogy lógósok, élőskdők, jobban tennék, ha dolgoznának, miattuk sok a beadás. De a világmegváltás nem tűri a fékezést. Pedig Gerő már 1952 májusában azt írta Rákosinak, hogy a mezőgazdaság szocialista szektora rendkívül elmaradott. Elég lenne 1955 helyett 1957-ben befejezni a kollektivizálást. A gyeplő rángatásának egyik következménye, hogy „tszcs-ellenes izgatás miatt” az államvédelmisták osztályhelyzetük alapján vettek őrizetbe embereket, akiket aztán a bíróság több esetben felmentett.

Szolnok megyéből javasolták: foglalják rendeletekbe a kormányprogramot. Győr megyében úgy találták: a legsürgősebb tennivaló a lakásprobléma enyhítése, a romházak helyreállítása. Komárom megyében a munkafegyelem, illetve a tszcs-ből való kilépés került az első helyre. Hajdú: központi beszédvázlat kellene a taggyűlésekre. A többség az építés, az ellátás, a szolgáltatás javítását, az anyagi igények kielégítését említette, továbbá közellátási, sőt üzletnyitvatartási anomáliákat, s azt, hogy rossz a kenyér (ami még másfél évtizedig rossz maradt). Csongrád megyében felhozták: Rákosi szólaljon fel máskor is, és felvethetné a bírálat-önbírálat kérdését. Egy mondat az agit-prop. osztály (APO) hangulatjelentéséből: Gerőt nevezik a hibák okozójának, „de neki a haja szála sem görbült meg”.

Visszatérő téma a lakásínség. A Rákosi-korszakban a zabolátlan iparfejlesztés miatt lakásépítés helyett inkább a lakók elűzésével, a lakások feldarabolásával (társbérlet) „enyhítették” a lakáshiányt. A lakáshelyzet nemhogy javult volna, hanem romlott – az 1941 után leállt lakásépítés jóformán szünetelt 1956-ig. Ráadásul mivel a hivatalok szaporodtak,

lakások tízezreibe rakták az irodákat. A lakáskörülmények minden mutatója szerint távolodtunk Európától. Rontott a helyzeten, hogy ekkortájt kezdtek „ideköltözni” a szovjet tiszt családok. A megszállás a szovjet lakáshiányt is exportálta. (1953-ban 2800 orosz család elhelyezéséről volt szó, Szombathelyen például 521, Debrecenben 326 családról.)

Említettük, hogy a PB, mintha saját kenyéradója lenne, felemelte a PB-tagok járandóságát, s a sajátjukkal közel azonos juttatásokat adott a KV-titkároknak, valamint például a kibuktatott Révainak is. A pártelit egyszerre volt puritán és erkölcstelen, hisz magának kommunisztikus viszonyokat teremtett – és teljes függőséget meg kiszolgáltatottságot. A vezérek többé-kevésbé képességeik szerint dolgoztak, és szükségleteik szerint részesültek a javakból. Fizetésüket ekkor is a miniszterekéhez igazították (5750 Ft); vagyis majdnem tízszer annyi volt, mint a saját háztartási alkalmazottaik, vagy egy tanító, vagy egy munkás fizetése. De ők, a háztartás nagyságától függően még havi 3–10 000 Ft ételmezési költségben is részesültek. Lakást – 1950-től fogva általában budai villát – mindenki kapott. Járt lakbér, tüzelő, közüzemi díj, ingyen háztartási alkalmazott, gondnok, házmester – legfeljebb három alkalmazott –, kertfenntartási költség. A párt költöztetett, ő állta a lakás egyszeri berendezését vagy a meglévők kiegészítését (a villákba nem boltban vett bútorok, szőnyegek, képek kerültek – *P. Á.*), továbbá fizette a háztartással kapcsolatos különkiadásokat és javításokat. A karbantartás, tatarozás is a közt terhelte. Az üdülés ingyenes a velük egy háztartásban élő családtagoknak is (az ételmezésre fordított nyersanyag- és italköltség annyi, mint a külföldi vendégeké: hetven forint naponta).

Mindezek ellenére a szemfülesebbek sem dőzsöltek, bár anyagi gondok nélkül éltek, ami akkor keveseknek adatott meg. Az édes életre idejük sem volt. Az ingyenes juttatásokból a szerényebbek alig igényeltek. Az egyik akkori PB-tag felesége azt állítja, hogy 1958-ban vették az első váltás ágyneműt.

– Sok mendemonda van arról, hogy Rákosi így élt, meg úgy élt, pedig nem a legfényesebb villákat lakta – erősíti meg Vég Béla (1922) is, amiről korábbi kötetekben írtunk. – Nemegyszer tanúja voltam, amikor telefonon a háztartási költségek miatt veszekedett, hogy ki fogyasztott el ennyi narancsot, mire kellett ennyi ez vagy az. A júniusi KV-ülés után döntés született, hogy meg kell szüntetni a különbségeket, ettől kezdve egyforma fizetés járt mindenkinek, beleértve a titkárokat is. A lakbért továbbra is a párt fizette. Gerőt, Révait és Farkast kiköltöztették a Mátyás király úti villákból, és azokat is a KV-üdülőhöz csatolták. (A finoman csak „Szabadság-hegyi lakótelep”-ként emlegetett villák közül a negyedik – amelyre RM nem tartott igényt – külföldi pártvezetők vendégháza lett – *P. Á.*) Emlékszem, hogy én, aki a legszerényebbek közé tartoztam, élelmiszerekre 1000–1200 forintot használtam fel egy hónapban, de volt, aki kétszer ennyit, mert nagyobb volt a családja vagy igényesebbek voltak, netán urizáltak. A legszerénytelenebb Farkas volt, de egy-két asszony extra kívánságaitól még ő is elmaradt. Valamilyik látott valahol egy sziklakertet, s akkor telefonált, hogy neki is ilyen kellene. Akadt, aki Aligáról, az üdülő melletti gazdaságból is „becsomagoltatott” ezt-azt, amíg be nem tiltották. Később felemelték a fizetéseket, és attól kezdve fizetni kellett az élelmiszerekért. A telefonon megrendelt árukkal együtt hozták a számlát is, és azonnal ki kellett egyenlíteni. A vezetők a Pasaréti úti szabóságban és cipészetben dolgoztattak, de fizettük a rendeléseket. Az 1953-as változások során mindenki kapott két kísérőt – mi fiatalok egyáltalán nem örültünk ennek, de hiába tiltakoztunk.

Sztopka Ferenc (1923) a pártórség tisztje volt. Az 1953-as változások során, arra hivatkozva, hogy nagy a Rákosi-háztartás számlája, kinevezték gondnoknak, főhadnagyi rangban:

– A gondnoki munkával szörnyű időszak kezdődött az életünkben. Először is fel kellett költözni egy, a Lóránt út, Óra utca közötti területen biztonsági okokból kiürített lakásba, az

Istenhegyi út 82. szám alá. Amikor gondnok lettem, megszüntették az őrség Lóránt úti étkezését, ettől kezdve a reggelink, ebédünk, vacsoránk nem terhelte Rákosiék költségeit. Év végén, amikor már csak tizenkétezer forint volt, figyelmeztetett az elvtársnő (Rákosiné – P. Á.), hogy ne verjem a fogamhoz a garast, de ennyi pénz csak nekünk volt sok, ott egy pillanat alatt elment. Takarékoságomra válaszul az elvtársnő nem akart fát adni az őrségnek. De hát, akkor hogy pihenjenek, hogy aludjanak? Fagyjanak meg? Azt mondta, küldjön nekik a pártórség. Ekkor is Rákosinak kellett közbeszólnia.

Rákosinak csak hat-nyolc öltönye volt. Emlékszem, amikor az előző gondnoktól leltár szerint átvettem a holmikát, találtunk egy öltönyt, amit megettek a molyok, valami százharminc forintba került a javítása. Volt húsz-harminc abroszuk, a többségét ajándékba kapták. Két szobalány dolgozott a háztartásukban meg egy öreg néni, a szakácsnő, és két kertész.

– 1954-ben lettem a Pártközpont munkatársa és párttitkára – említette dr. Korom Mihály (1927), a későbbi igazságügy-miniszter –, s a Rákosi-óvodák óvónői elpanaszolták, hogy nem bírnak a kádergyerekekkel, akik három táborra szakadtak. Az első csoportba tartoztak azok, ahol a ház előtt a „skatulyában” ávéhás állt, a másodikba, akiknél csak rendőr, s a maradék az óvodabusszal közlekedő páriák kasztja volt. A pártszervezet vezetése úgy értékelte, hogy a helyzetért a szülők a felelősek, akik fölött csak Rákosinak van hatalma. Megbízta hát, hogy tájékoztassam őt a helyzetről. Rákosi el volt keseredve, hogy mi folyik a „neve alatt”. Majd megkérdezte, tudom-e, hogy az áruló Szakasits javasolta, hogy róla nevezzék el ezeket az óvodákat.

Nehéz lenne kideríteni, hogy 1954-ben miért épp Szakasits volt a bögyében. Annál is inkább, mert 1945 elejétől működött az első Rákosi gyermekotthon, így Szakasits nemigen lehetett a keresztapa. RM ahelyett, hogy felfigyelt volna a születendő pártarisztokráciával járó veszélyekre, uszította a fiatal pártmunkást. Pedig ő tisztában lehetett a helyzettel, hiszen a Titkárság hónapokkal ezelőtt a vezető funkcionáriusok és a pártalkalmazottak gyerekei közti kasztszellemről tárgyalt. Arról, hogy az iskolába kerülő gyermekek elkényeztetettek. Csak hát ezekben a gyermekotthonokban több jutott az étkezésre, mint másutt; válogattak a gyerekek a legjobb ételekben is. Korom Mihályék azt is megállapították, hogy a pedagógusok nagy része fél a káderszülőktől, alárendelt személyeknek tekintik magukat.

1953 szeptemberében vezetik be a személyi igazolványokat. A „fontos elvtársak” – PB-tagok és póttagok, KV-titkárok, osztályvezetők, a Minisztertanács tagjai, a legfőbb ügyész és bíró – az igazolványt az irodájukban vehetik át. Az ő törzslapjukat gyakorlatilag nem töltik ki, azon fénykép sem lesz, csak név, foglalkozás és a személyi száma, s nem a lakcímhivatalban, hanem az osztályvezető páncélszekrényében őrzik őket – kimaradnak a nyilvántartásból. A szabadságon lévő RM fél év múlva kapcsolt: „(Titkos!) Farkas elvtárs, ha a KV-osztályvezetői ebben a kategóriában vannak, lehetetlen a Központi Vezetőség tagjait és póttagjait kihagyni. 54. II. hó 26.” „Farkas elvtárs, jelentem, Rákosi elvtárs fenti utasítása szerint intézkedtem. Piros László, 54. III. hó 2.” Végül a pártapparátus dolgozóinak is a munkahelyen töltik ki a személyi igazolványukat. A fényképész is házhoz megy: a pártközpontba (a *Szabad Nép* fotósa).

Pártmunkásait, pártvezetőit sem fizette túl a rendszer. De különféle kedvezményekkel, juttatásokkal kényelmes és többé-kevésbé gondtalan életet teremtett számukra. Hiánygazdaságban már az is megfizethetetlen előny, hogy az apparatcsikok kenyérhez, húshoz (borjúhúshoz), déligyümölcsökhöz stb. jutottak, még akkor is, ha fizetni kellett érte. Betegség esetén a politikai munkatársak évente három hónapig, az adminisztrátorok egy hónapig nem táppénzt kaptak, hanem a teljes fizetésüket.

A kivételezett állapot fenntartásáért némi elvtelenséget, megalkuvást is vállaltak. Árát nem csupán ők állták. Kiváltságaikat nem örökölték, nem kivívták, hanem osztogatták a PB, esetleg a Titkárság ülésein. A megkülönböztető jelzéssel ellátott autót használók sorába is maga RM írta be a PB tagjait. Pedig akkor még annyi gépkocsi sem volt Magyarországon, mint ma egy vidéki városban, s a PB-tagok kísérői – elő- és/vagy utánfutói – elirányították őket, sziréna vagy villogó fény nélkül is. Ezek különben is feltűntek volna az ellenségnek.

Az új helyzetben a szovjet nagykövet szerepe is felértékelődött. Amíg RM csillaga ragyogott, a nagykövet másodlagos információkat közvetített innen oda, onnan ide. Mai szóhasználattal: a sztálini logisztikai rendszerben a szocialista országbeli nagykövetségek mellékszereplők voltak – főleg a moszkovita fő- és/vagy első titkáros fővárosokban. Nem egy szovjet nagykövetség a meggyalázott, leváltott, sértett káderek panaszirodája, a mószerolók, besúgók zarándokhelye volt.

Ezért is fogadta fenntartásokkal Kiszeljov a Borsod megyei első titkárt, Kovács Istvánt 1953 augusztusában. Az MKP/MDP talán legszürkébb eminenciása a Rákosi-korszak utolsó pillanatáig kemény balosnak, Rákosi-hívőnek mutatkozott kifelé, de már miskolci száműzetése előtt, s főképp azután egyre inkább lázadott a mindenható RM baklövéséi, úristensége ellen. Kiszeljovnak – teljes titoktartást kérve – RM beteges gyanakvásáról, mániakus félelméről beszélt: már a pártvezetés minden tagját azzal vádolta, hogy „kém vagy provokátor”, pedig ártatlanok, „terrorizált szinte minden illegális kommunisztát”. Kovács szerint RM megfélemlítő módszerei miatt a pártvezetés elviselhetetlen helyzetbe került, „még a KV Titkársága – a PB-ről nem is beszélve – sem tudott soha a letartóztatások okairól”. Ám ez nem igaz. A letartóztatások „okairól” (hamis indokairól) azért RM tájékoztatta a PB-t – így volt ez a Rajk-, a Szakasits-, a Kádár-ügy esetében –, s ők birkanyájként tudomásul vettek minden vádat. Föl sem merült bennük egyetlen alkalommal sem, hogy életről, halálról – ha nem is szavazással, pusztán hallgatással – nem nekik kellene dönteniük, vagy ha mégis, akkor nem vizsgálat, nem az elítélt védekezési lehetősége nélkül. Elgondolkodtató, hogy Kovács már 1953 augusztusában tisztán látta elítélt, kivégzett elvtársai ártatlanságát (Gerő, s Nagy Imre fél év múlva mondta el ugyanitt, azaz Kiszeljovnak ugyanezt). Ebből csak arra következtethetünk, hogy az okosabbnak tartott, de mindenképp tájékozottabb Gerő, vagy teszem azt Révai ugyanígy kellett, hogy tudja, mi folyik, csak legfeljebb nem merte önmagának sem bevallani.

Amint Nagy Imre említette Kiszeljovnak, a PB még augusztusban is csak a júniusi határozatot magyarázgató „tézissel” bíbelődött. Az „Irányelvek a KV-határozat tárgyalására és megvalósítására” a meg nem valósítást (is) szolgálta: a PB egyszerűen meghamisította a párthatározatot. A csupa optimizmus írás a felszabadulás utáni küzdelmek, eredmények sorolásával indul, terjedelme mégis csak fele a határozatnak. Bírálata nem névre szóló – „a kiskirálykodás, a kollektív vezetés hiánya akadályozta a káderek fejlődését” –, s ezzel elintézettnek vette a személyi kultuszt. De kimaradtak az Irányelvekből a törvénytelenések. Szó esik benne a káderpolitika, a gazdaság fogyatékoságairól, tipikus állítása mégis ez: „Népünk a párt mögött áll, eggyé vált, összeforrt pártunkkal, szeretettel, ragaszkodással övezi pártunkat.” Váczi István, a Heves megyei PB titkára a „kézbesítéskor” azt mondta: „ezt már tárgyaltuk, most fejbólogató ülés lesz”.

A PB úgy döntött, hogy a júniusi KV-határozat helyett a témával foglalkozó *Szabad Nép*-cikkeket, a *Pravda* hasonló témájú írásait stb. kell füzet formájában kiadni. Elkészítése idejére háromtagú ÁVH-őrséget vezényelnek a Szikra Nyomdába. A brosúrát augusztus 19-én futárok vitték a pártbizottságokra, és november 1-jére visszakérték megsemmisítésre. A tagság zöme a Nagy Imre- és Rákosi-beszéden túl az említett levélből és cikkekből szerezhetett ismereteket a júniusi határozatról. De még ez is felrázta őket, ahogy

szeptemberben jelentették: „új légkör kialakulása vette kezdetét”. Októberben pedig: a „bizalmatlanságot lassan a párt iránti bizalom váltja fel”. Hát létezett valamikor bizalmatlanság is?

Azt mindenki megértette, hogy „egyes ruházati cikkek ára 10–30 százalékkal csökken”, akárcsak az iparcikkek szeptember eleji árleszállítását. Ekkor már a PB is elővigyázatos volt: „Az árleszállítást a Központi Vezetőség és a Minisztertanács közös határozataként kell nyilvánosságra hozni.” Az agitáció pártfelelősei is örültek: az árleszállítás híreit „szervezés nélkül nagy tömegek hallgatták” a rádióban. Már vasárnap érdeklődéssel figyelték a kirakatban az árakat, a hétfői üzemi röpgyűléseken mégis kevés volt a hozzászóló, aki meg szólt, azt nehezményezte, hogy a zsír, a hús, a liszt, a tüzelő ára nem csökkent – ráadásul alig kapni. (Ezekben az években például az ország zsírellátásáról fél évente tárgyalt a Politikai Bizottság.) 10–18 százalékkal olcsóbb lett a sör, holott nyaranta még évtizedeken át hiánycikk. A fehér kenyér ára 3,40-ról 3 forintra, a zsemleé 50 fillérről 40 fillérre csökkent, pedig a gabonahiány is csak a hatvanas évek végén szűnt meg. A cirkusz harmadával lett olcsóbb. (Egymás között elismerik, hogy a mozi és a cirkusz helyárcsökkentése „lényegében az előző évi áremelés megszüntetése”.) Örül a PB: a „dolgozók meglepedéssel fogadták az árleszállítást”. Bár Moszkvában szóba került az életszínvonal romlása, Rákosiék egymás között sem említették, hogy 1953-ra a reáljövedelem egyötödével kevesebb volt, mint 1949-ben. De azért kimondanak olyan meghökkentő dolgokat, hogy például „a rádió és a sajtó ne kezelje központi kérdésként a békekölcsönjegyzést”. Sőt arra vetemedik a PB, hogy arról tárgyal: 2800-ról 4800-ra kellene emelni a magánkereskedők számát. Szóba került az is, hogy kevés a trafik, és sok a rokkant. (A trafikengedély évtizedeken át rokkantprivilegium volt – P. Á.)

Szeptember végére a pártéletet eluralta a tszcs-k egyben tartása. Ekkor jött divatba a szövetkezeti vagy szét- és erőszakos visszahordása, ami aztán vagy másfél évtizeden át folytatódott. Monyoródon Kákáncsi István – feltehetően saját – két lovát és szekerét vitte haza a szövetkezetből. A lovakra csengőt tett, és az utcán vágatva énekelte: „Nem loptam én életemben, csak két csikót a térszben.” Elkezdődtek a sztrájkok is, főképp az állatgondozók szüntették be a munkát. A tszcs ellen szóló jászárokszállási Bori Béla „kupecet” három évre ítélték. Kétsopronyban a tszcs-feloszlató ülést feloszlatta az ÁVH. Több helyen a kilépés megszavazása helyett egyszerűen kivonulnak a közgyűlésről. Baranyában a kilépők nem veszik át a földet és az állatokat, inkább mindent hátrahagyva más községbe költöznek. A pártközpont októberben arra számít, hogy a szövetkezetek 20–40 százaléka felbomlik. A kedvezményeknek és az erőfeszítéseknek köszönhetően 1954 végére, kerekítve húsz, harminc, illetve negyven százalékkal csökkent a szövetkezetek száma, földterülete és tagsága. Inkább a nincstelenek léptek ki. De ezzel nem foglalkoztak. A bomlás egyik felelőse a PTO lett, mert elhanyagolta a tszcs-pártszervezetek erősítését.

Székesfehérvár: „az emberek bátrabban, magabiztosabban bírálják, a parasztok biztonságérzete fokozódott. Az őszi vásáron annyi kispépet és szerszámot vásároltak, mint az utóbbi években soha.”

Az Írószövetség biztatására néhányan torokszorító helyzetjelentéseket adtak az ország állapotáról. (Csoóri Sándor: *Röpirat*, Kuczka Péter: *Nyírségi napló*), megpezdült a szerkesztőségek élete is, a lapok feszegetni kezdték a vitás kérdéseket, hibákat, felelősséget bolygató cikkeket közöltek. Először még a PB is bátorította a kritikát.

Októberben az Egyházügyi Hivatal tiltakozik, amiért kétszázötven kivándorló útlevelet kaptak Izraelbe, mert kimennek olyan zsidók, akik tájékozottak az itthoni helyzetben és ezt felhasználják, másrészt kivándorlási hullám indulhat. RM, ahelyett, hogy leintené a

félrebeszélőket, azt mondja: elkéstek az intervencióval, s csak zavart okozna, ha most belenyúlnának (ebbe a pénzes üzletbe). Ekkor állítólag százháromezer zsidó él Magyarországon, közülük kilencvenháromezer neológ. Ám összesen csak húszezren fizetnek egyházi adót. Eddig háromezer-háromszázan kaptak kivándorló útlevelet Izraelbe, de háromszor ennyien szerettek volna kivándorolni.

A tisztázatlan helyzet, az elharapott vádak és következtetések, a teendők bizonytalan fogalmazása miatt nem lehetett tudni, mi érvényes, mi nem. Feltehetően RM bizonytalanságának meg Nagy Imre béketűrésének köszönhető, hogy nem perlekedtek szüntelen. S ne feledjük RM politikusi talentumát, kétszínűségét sem. Szabadságuk alatt néhány napot együtt voltak Szocsiban, és ahogy Nagy Imre említette Jurij Andropov ügyvivőnek: „közös álláspontot alakítottak ki a legtöbb elvi kérdésben”. RM a júniusi határozat átdolgozásáról önkritikába csomagolva tájékoztatta Andropovot: „Az MDP ügyetlenül kezdett hozzá a Moszkvában kapott tanácsok végrehajtásához”, ahelyett, hogy a kritikákból következő cselekvési programot jól átgondolták és kifejtették volna a párt és a nép előtt, a vezetés „csak kritizálja saját hibáit, olyan ügyetlenül, hogy ezt felforgató tevékenysége során kihasználta az ellenség”.

A kettes fogatnak akár a múltját, akár a jövőjét nézzük, inkább Nagy Imrének lett volna oka a nyugtalanságra. Mégis, mintha inkább RM gyanakvása erősödött volna, bár pókerarca ezt jól álcázta.

– Egyszer telefonáltak a pártközpontból, hogy menjek be hozzá – említette a háziorvosa, dr. Policzer Miklós (1914). – Táskával, táska nélkül? A titkárnő sem tudta. Aztán ő azzal fogadott, hogy a legutóbb kapott gyógyszere nem volt lepecsételve, és sokak szeretnék, ha olyan gyógyszert venne be, ami nem használ. Mondtam neki, hogy a doboz tőlünk pecsétviasszal lezárva jött el. Erre behívatta a testőrét, Hegyi Pált, aki elmondta, hogy ő vette le a dobozról a pecsétet, mielőtt átadta. Rákosi megköszönte, hogy befáradtam, később viszont Hegyi megjegyezte, nem hiszi, hogy visszaengedtek volna, ha ő nem mondja, hogy leszedte a pecsétet.

Az ötvenes évekről leginkább a törvénytelenések jutnak eszünkbe. A kor önmagából legszívesebben mosolygó gyermekeket mutatta, meg Úttörővasutat, könyv fölé hajló ifjakat és időseket, a Balatonon nyaralókat, világverő sportolókat vagy „békeharcosokat”. Mindig csak árleszállítást és soha sem drágulást. A népi demokrácia csupa adomány. A párt és a kormány minden földi jóval ellátja a népet, aztán ők ennek egy részét békekölcsön formájában visszaadják (október elején egymilliárdot), hogy a párt és a kormány még többet adhasson nekik.

Volt, amiben valóban sikerült „többet” adni – egészségügy, oktatás, kultúra –, volt, amiben nem. A szegénységet soha ilyen igazságosan nem osztották el: fokozatosan és kiegyenlítően betérítették vele az országot, és a legszegényebb és legbrutálisabb esztendőkből is gondot fordítottak a legszegényebb rétegek felemelésére. A materializmust – az anyagi javak hajszo-lását – lehetetlenné tette a „materializmus”. A közellátás inkább rossz volt, mint tűrhető, a szolgáltatások és az áruk minősége csapnivaló. Többek között a „típuscikkek” – olcsó egyentermékek – bevezetésével kívántak ezen segíteni. Volt típuscipő (hatvan-száz forintért), sőt típusnápolyi is (kilója húsz forint, s ehető, ha törmelékes is), s harminc forintért mócsingos típuskolbász (de csak 1954-től). A hiányos ellátás miatt is újból és újból kitört a felvásárlási láz, például azért, mert elterjedt az áremelés híre. 1953 karácsonya előtt a fővárosban nem lehetett kapni kályhát, konyhai tűzhelyet, szeneskannát, palacsintasütőt, vödröt – s az abortusz totális tiltása, a legnagyobb gyermekáldás éveiben – gyermekágyat, almareszelőt, gyermekzoknit, továbbá kályhacsövet, svájcisapkát, töltőtollat, tintát, tűzkövet,

selyemharisnyát stb. Az 1954. áprilisi hiánycikklistán ott található a fehér cérna, és feltűnik a WC-papír, aminek a kivitele külföldre még évtizedek múlva is tilos: megakadályoztuk más országok hozzájutását e fejlett műszaki cikkhez.

Az újságok első oldalán a Minisztertanács határozatát közölték négy hasábon, amiben taglalták a betakarítás, a vetés, a trágyázás, a mélyszántás teendőit a gügye paraszttal.

(Augusztus 31-ig kellett elvetnie a keveréktakarmányokat és a lucernát, szeptember 5-ig a repcét és a bíborherét stb.) De az ötéves terv szerint az egyéni parasztgazdaságokban minden felvilágosítás dacára is csökkenni fognak a terméshozamok (búzánál 8,7 mázsáról 8, rozsnál 7,4-ről 7 mázsára) – elvégre is a magángazdaság képtelen a fejlődésre.

Amikor a PB szeptember elején végre napirendre tűzte a kuláklista sokat vitatott megszüntetését, kiderült, hogy a listán szereplő hetvenkétezer kulákból mindössze tizenháromezernek van annyi földje, hogy kulák lehessen (huszonöt hold, legalább háromszázötven aranykorona-érték), vagyis, hogy a megbélyegzettek többségén hamis a bélyeg: a kulákok túlnyomó része nem kulák. A nyilvánvaló önkényeskedés ellenére sem tudtak velük első nekifutásra mit kezdeni. A kuláklistából apránként vagdostak le egy-egy darabkát, mint az egyszerű állatbarát a kutya farkából. Decemberben még mindig csak a kuláknak minősített középparasztnál tartottak. Aki mellékfoglalkozás, vagy jövedelme alapján került a listára (például cséplőgép-tulajdonos volt vagy jegyző), azt levették a listáról, a középparasztnak még maradtak. A beszolgáltatási hátralékot sem engedték el, a listán maradtaktól pedig a maximumot kellett behajtani. Tegyük azonban hozzá, hogy végre három évre előre meghatározták a beadási kötelezettséget.

A Titkárság kezdte visszaszerezni a hatalmát. Fokról fokra. RM a két ifjoncból s a Nagy Imre pártolására visszakérült Farkas Mihályból is képes volt olyan testületet teremteni, amely negyedév múltán már úgy dönthetett: „Nagy Imre elvtárs vegyen részt Szolnokon a szövetkezeti elnökök értekezletén és szólaljon fel.” De RM minden ügyeskedése ellenére ennek a Titkárságnak a színvonala messze elmaradt attól, amelyikben mellette Gerő meg Révai hegedült. De a primás – rövid depressziós időszakokat leszámítva – mégiscsak RM volt. A Titkárság térhódítása a Politikai Bizottsággal szemben az ő hatalmának – és taktikázásának – a függvénye. Már 1953 szeptemberében az új Titkárság hívja fel a legfőbb ügyész figyelmét, hogy a szövetkezetek őrizetbe vett ellenségeit helyenként liberálisan kezelik, szabadlábra helyezik. „Gyorsan el kell ítélni őket, és a válogatott ítéleteket a sajtóban közölni.”

RM és Nagy Imre legtöbbet talán a szövetkezetekről vitázott. Állítólag a PB többsége arra kötelezte a miniszterelnököt, hogy Kecskeméten beszédében álljon ki a szövetkezet mellett. Talán elég volt csupán a felszólalás helyének a kijelölése, hiszen a termelőszövetkezetek és gépállomások kiváló dolgozóinak ülésén nem lehetett szövetkezetellenes beszédet tartani. Különben sem volt Nagy Imre „szövetkezetellenes”, csak a szervezés kényszerét, ütemét, túlzásait kifogásolta. Szeptember végi, kecskeméti beszédében hitet tett a szövetkezeti mozgalom mellett (amit Rákosi elvtárs öt éve innen indított), kitartásra buzdította az ingadozókat (megbánnák, ha kilépnek a bizonytalanba). RM elégedetlen volt. Berzenkedett, hogy nem sok köszönet volt abban, ahogy Nagy Imre kiállt a szövetkezetek mellett, mert azt mondta: „Hadd hulljon a férgese!” Pontosan így szólt a mondat: „A férgese pedig csak hulljon, termelőszövetkezeteink további megerősítésére.”

– Nagy Imre 1953-as kecskeméti beszéde után bevittünk egy hangulatjelentést a PB elé, amiben leírtuk, hogy miket mondanak az emberek, milyen vicceket mesélnek – idézte fel Matusék Tivadar (1920). – Másnap szólt a telefon: ráér? – kérdezte Rákosi. Lementem, és azt mondta: Magyarországon él tízmillió ember, ebből négy-öt millió politizál mellettünk vagy ellenünk, nevet rajtunk, kárörvend, vagy drukkol nekünk. Maga tegnap csodálkozott, hogy

ennyi mindent lehet hallani. Tudja maga, mit csinált? A PB anyaga belekerül a tájékoztatóba, megjelenik száz példányban, és aki eddig csak a környezete hülyeségeit tudta, az egész ország hülyeségét fogja fűjni.

A törvényességről tárgyalva a PB megállapítja, hogy a Legfőbb Ügyészség nem a fő politikai vonal alapján szervezi meg a munkáját. A törvényekről szó sem esik. Egy útbaigazítás: „Az ügyészség ne váljon panaszirodává, munkája jelentős részét ne az osztályidegen elemek ügyének kivizsgálása képezze.” (Hozzászól: Gerő, RM – Nagy Imre nem.) Amikor a Legfelsőbb Bíróságba javasolt negyvenhat bíró személyéről vitáznak, kimondják: legalább tizennyolc-husz bírót cseréljenek fel '45 utáni egyetemet végzett, tehetséges munkás-paraszt származású bírókkal. Miért épp ennyit, miféle hibák miatt nem alkalmasak a régiek – ez nem téma. A tapasztalt szakemberek lecserélése után ráadásul elégedetten dőltek hátra, hogy megint tettek valami a munkásosztályért, Magyarországért.

Az igazságszolgáltatás „tisztogatása” – a szovjet tanácsadóknak is köszönhetően – már a moszkvai iránymutatás előtt elkezdődött. 1953 nyarán alkalmatlanság miatt elbocsátották a Legfelsőbb Bíróságtól Major Ákost, pedig ő a Budapesti Néptörvényszék első elnöke, majd a Népbíróságok Országos Tanácsának elnöke is volt 1948-ig, és tanácselnökként ő hirdette ki Bárdossy László volt miniszterelnök halálos ítéletét. Major Rákosihoz fellebbezett, s RM cetlijéből tudható, miért küldték el: „Major Ákosról annak idején kiderült, hogy rettegett hadbíró volt, aki partizánokat akasztatott. Részben Major Tamás miatt (a híres baloldali színész a testvére volt – P. Á.), részben mert már nálunk, több perben, mint ügyész szerepelt, futni hagytuk, örülnie kell, hogy egyéb következményekkel nem járt ez az ügy. 54-II-22. R.” Az adminisztratív osztály vezetője közölte Majorral, hogy húzza meg magát.

Mivel a változásokról nem volt igazán kialakult elképzelése a vezetésnek, sok a rögtönzés, a kapkodás. A Minisztertanács két hónap alatt ötször módosította a beruházási tervet. A PB vagy a kormány (vagy mindkettő) felemelte a mezőgazdasági beruházások keretét, s csökkentette a vaskohászatét, ám a soklépcsős rendszer miatt mindebből alig valami valósult meg. Leszállították a gépállomási díjakat, intézkedtek a tartalék földek hasznosításáról, a közellátás javításáról stb. A rendkívül merev rendszer tehetetlensége ellenére is elkezdődött az ellentmondásokkal teli változás. Ám miközben röpködtek a százmillióos engedmények és egyenesen adóamnesztiáról beszéltek, 1953-ban a mezőgazdasági adók lényegében az 1952-es szinten maradtak.

A rendszer annyira „beállt”, hogy a politikában is nehezen ment a váltóállítás. A magyaroknak kiosztott olaszok meg az angolok és az amerikaiak mellett még mindig Jugoszlávia a fő ellenség. Nem kizárva a háború lehetőségét tizenkét jugoszláv, hat-hat olasz és angol, amerikai „speciális propagandista” képzését kezdik el. Miközben áttérnek a kétéves katonai szolgálati időre (csökkentik a hadsereg létszámát), „komolyabb belső ellenséges megmozdulás”-tól tartva majdnem harmadával emelik a belső karhatalom létszámát. Az utóbbi döntések idején RM Szocsi környékén üdült. A Rákosi-rendszer működéséhez nincs szükség Rákosira.

Különösen felemás a nevéhez kötött kor második félideje, az 1953–56 közötti időszak. A fenti témák tárgyalása közben elhangzik: engedélyezni kellene, hogy a BM börtöneiben lévő elítéltek levelezhessenek a családjukkal. Gerő veti fel, a barcelonai hóhérként is számon tartott Gerő. Ugyanakkor Kádár Jánost a legteljesebb elszigeteltségben tartották börtönben.

RM hazatérése után került terítékre a könyvkiadás átszervezése és 1954-es terve. A tehetséges fiatal írók számára nagyobb megjelenési lehetőséget tartalmazó javaslat mögé bújtatták a fordulat éve óta nem publikált írók kiadását (Tamási Áron, Németh László stb.), ám ezt a PB nem fogadta el. RM éppúgy hozzászólott ehhez, mint az MNDSZ (Magyar Nők Demokratikus

Szövetsége) esetleges megszüntetéséhez, vagy a kormányprogram ipari minisztériumokban tapasztalható szabotálásához, viszont Nagy Imre elvétve nyilvánít csak véleményt (még RM távollétében is). Fel sem vetődhet, hogy közülük vajon ki az ország első embere.

RM és társai, mint a népmesében: adnak is, nem is. Megszüntetik a rögtönbíráskodást kimondó 1948-as kormányrendeletet, de tizenötféle bűncselekményre fenntartják a rögtönbíráskodást (például a vízáradás színhelyén vagy közelében elkövetett lopás esetében). „A határozatot nem kell közölni a sajtóban. A bűncselekményeket gyorsan és szigorúan tárgyalják meg.”

A négyes fogat tagjai közül az ideológus Révai kapta a legnagyobb pofont – tartósan őt menesztették –, s Moszkvában a régi ellenlábás Nagy Imre is bírálta a pártmunka elméleti gyöngeségeit. Aztán az ideológiai irányelvek kidolgozását, másokkal együtt rá bízta. Amikor elkészült a legfontosabb elvi kérdések listája, a Farkas Mihály vezette PB – RM és Nagy Imre távollétében – úgy dönt, hogy elég csak a téma egy részét kidolgozni. Később pedig, RM javaslatára, októberről decemberre halasztják a KV előtti vitát. Révai szövege feltárja, hogy a termelés növelését abszolutizáló hibás szemlélet és az irreális tervezés miatt csökkent az életszínvonal. Mintha Nagy Imre írta volna: „A parasztság bizonyos rétegeinek vagyonosodása... kisebb kár, mint az a haszon, amit a szocializmus építése számára a mezőgazdaság termelőerőinek és ezzel a társadalom fogyasztási alapjának növekedése jelent.” Szerinte tévedés volt a kulákság likvidálására törekedni. A hibák, torzítások jóvátétele nem visszavonulás, mint ahogy a hibás politika folytatása sem jelentene „előrenyomulást”. Összetévesztettük a Szovjetunió tapasztalatainak felhasználását a szovjet fejlődés gépies másolásával. Megállapítja: a szocializmushoz vezető útnak lehetnek olyan szakaszai, amikor az osztályharc élessége enyhül – nem érdemes „szítani”. Szerinte a „párt politikájában bekövetkezett változások lebecsülése, meg nem értése (baloldali veszély)” a fő veszély. A vitaanyag soha nem került párttestület elé. Jobbnak tartották, ha az elméleti megállapításokban Rákosi és Gerő szintjén maradnak. Nagy Imre, aki tagja volt az ideológiai irányelveket kidolgozó bizottságnak, tiltakozhatott volna a téma elsüllyesztése miatt. Szinte érthetetlen, hogy az elvi kérdések iránt amúgy fogékony miniszterelnök miért nem ismerte fel e vita horderejét. Ellenszenve miatt hagyta volna Révai gondolatait veszni? S a sértett Révai miért hallgatott?

Bármilyen tétovak is „a szovjet elvtársak” RM bűneivel szemben, a júniusi nagy leltározásnál mégiscsak a fogaskerekek közé dobták. Olyan fogaskerekek közé, amelyek „kíméletesen” darálják le az áldozatot. Először csak a kisujjából csípnek le egy parányit. Mindenki tudja – tudhatta volna – Moszkvában és Budapesten is, hogy mi lesz az eredmény, mégsem képes ellene senki sem tenni.

Bár RM beismerte, hogy ő uszította az ÁVH-t, senki nem merte megkérdezni: ha tényleg hibázott, hogyan lehetne helyrehozni, vagy: mi lett az áldozatok sorsa? Kiss Károly volt az egyetlen, aki megmondta, hogy a KEB két tagját RM csukatta le. Négy hónappal később, október 14-én a PB jelentéktelen különféle ügyei között javasolta Gerő, hogy Bárd Andrást bizonyítékok hiányában helyezték szabadlábra. Ő az első rehabilitált. Rákosinak rém kínos lehetett ez a Gerő-bagatell. Nem véletlen, hogy terjedelmes Visszaemlékezésében felemlített félezernél több személy között nem szerepel Bárd András. Az ő börtönbe vetésében vitathatatlan RM szerepe. Ugyanis a KEB titkárát magához hívatta, és a szobájából vitette el a testőrével a titkárságon, a pártközponti folyosón át. Ráadásul a Péter Gábor-ügyben. A PB „Bárd András elvtársat a pártba visszaállította”. Bár kiállítójáról nem esett szó: a lavina megmozdult.

Kiss Károly tette szóvá – nem a PB, hanem még a júniusi KV szélesebb nyilvánossága előtt –, hogy Kovács Istvánt is RM „csalhatatlansága” miatt váltották le. Gerő javasolta, hogy az éberség elmulasztása miatt a Borsod megyei Pártbizottságra száműzött Kovács elleni határozat „fegyelmi jellegét” szüntessék meg. Kovács ellen az volt a vád, hogy „elmulasztotta idejében közölni a párt vezetésével külföldről hazatért fivérével kapcsolatos gyanúját... Tekintettel arra, hogy Kovács elvtárs fivérét az államvédelmi-belügyi szervek utóbb bizonyítékok hiányában szabadlábra helyezték...”

Kovács István bátyja elsősorban Rákosinak lehetett gyanús (Péter Gábor elmebeteg testvérét is lecsukatta, mint rafinált amerikai kém). RM duruzsolhatta tele az amúgy is túléber Kovács fejét, hogy jelentse fel a bátyját. Ezt ő egy hatoldalas levélben meg is tette, de tagadja. Bár írásszakértővel is azonosítottuk a kézírást, Kovács István visszautasítja, hogy ő írta a levelet. Mivel a kor rávitt a testvér- és szülőárlásra is, még ha hamisítvány is, kordokumentumként ismertetjük e levelet:

„Kedves Rákosi elvtárs! ...Egész héten részt vettem a Péter Gábor kémbandának a vizsgálatában. Szorgalmasan bizonygattam, hogy P. testvérei és sógora beszervezett és jól kiképzett amerikai imperialista kémek... s az e héten szerzett tapasztalatok alapján ma reggel rádöbentem arra a szörnyű dologra, valószínű az én bátyámat is beszervezték és lehet, hogy ő is imperialista kém.

Rudolf nevű bátyámat alig ismerem. Kb. 53-55 éves lehet. (Kovács ekkor 39 éves volt – P. Á.) Arra emlékszem, hogy 1919-ben vöröskatona volt, majd 1921 vagy 22-ben Romániába távozott... 1946 végén vagy 47 elején megjelent Budapesten... Megérkezése után beszéltem vele. Azt mondta, hogy Romániában részt vett a kommunista mozgalomban – de ez nem volt meggyőző –, és hogy közvetlenül a háború kitörése előtt ment ki Palesztinába. Ott tagja volt a kommunista pártnak – ez igaz. A párt utasítására, amikor Hitlerék megtámadták a Szovjetuniót, bevonultak többen angol katonának. Bátyám a fronton elvesztette a fél karját, amiért ő rokkantjárulékot kapott az angoloktól, és ezt itt, Magyarországon is fel akarta venni. Én mondtam neki, hogy ezt ne tegye, de úgy tudom, egy ízben mégis felvett valami átutalást – és most épp erre alapozom a gyanúmat... Ami furcsa ebben, hogy ő ebből nem csinált titkot... Nem tetszett nekem a dolog, nem bíztam a bátyámban... beszéltem Kádárral és Péterrel, és kértem, ellenőrizze le őt. Egy idő után Péter azt mondta: hosszasan figyeltette, minden rendben van, semmi gyanú nem merült fel ellene, rendes ember...

Nyíltan megmondtam neki, a Rajk-ügy azt mutatja, hogy nagyon sok nyugatról jött »kommunisták« beszerveztek kémnek. Nyíltan felszólítottam, hogy ne járjon hozzánk, mert bár testvérem, mégis idegen számomra...

Komoly hibát követtem el, hogy csak most, a P. G.-ügy után szóltam erről Rákosi és Farkas elvtársnak... Most, amikor személyesen is láttam P. G. Amerikából hazacsempészett rokonait, és megismertem a módszerüket, döbentem ma reggel rá, és erősödött meg bennem a gyanú, hogy vagy mint beszervezett ügynököt küldték haza, vagy esetleg, mivel én felhívtam rá Péterék figyelmét, ők beszervezhették...

1. Bátyámat rövid időn belül tartóztassátok le. Ha ártatlan, majd szabadlábra kerül. Ha valóban kém, kíméletlenül kapja meg méltó büntetését.

2. Engem a P. G.-ügy vizsgálataiból azonnal hagyjatok ki, és alaposan ellenőriztetek le engem is. Ami engem illet, én minden erőmmel igyekeznem fogok, ebben segítségre lenni... Én nagyon bízom az igazamban és a pártban, és személyesen benned, Rákosi elvtárs. Bízatom Ti is bennem... Elvtársi üdvözlettel Kovács István. Budapest, 1953. I. 10.”

Ha RM nem lett volna ludas Kovács tetteiben, talán már Kiss Károly vádját is elutasítja. Gerő rehabilitációs javaslatát pedig azzal söpri félre, hogy Kovács magát jelentette fel. Mindenesetre, a KV-tagoknak nem adtak lehetőséget a kérdezősködésre, mert Kovács fegyelmijének törlését írásban körszavaztatták, pedig tíz nap múlva összeült a KV, s az ülést megvárhatták volna.

Az október utolsó napjára összehívott KV-ülés a júniusi határozat végrehajtásáról tárgyalt. Senki, Nagy Imre sem vetette fel – pedig itt pártszerűen megtehetette volna –, hogy miképp lehetne egy olyan döntést végrehajtani, amit nyolcszázezer párttag alig-alig ismer? Persze, ha ismerik, nemigen túrték volna tovább Rákosit.

A miniszterelnök a KV-ülésen hozzá sem szólt. Rákosinak pedig nyolc év kellett ahhoz, hogy eszébe jusson: 1919-ben „az első tanács, amit Lenintől kaptunk, így szólt: »a magyar forradalom sajátos feltételei között hibás lenne a mi orosz taktikánk minden részletében való puszta utánzása«”. Ekkortájt írta (a titkárnak?): „Megkaptam Lenin beszédeinek gramofon lemezeit. Az egyik a magyar tizenkilences forradalommal foglalkozik. Lejátszottam őket, de valószínűleg a rossz tű miatt elég gyenge a visszaadás. Nem lehetne valami jó tűt szerezni?” Kellene volna. De függetlenül a tűtől és Lenintől, ebben az időszakban is éppúgy csüggték a szovjet példán, mint korábban. Nem csupán RM, hanem többé-kevésbé Nagy Imre is. Vitás helyzetben nyomban azt vizsgálta, hogy az adott elképzelés „a lenini normákba befér-e vagy sem”.

A KV tagjainak RM az új fejlődési szakasról szónokol, s a törvényességről gyakorlatilag szót sem ejt. Gerő, Farkas Mihály mellett Nagy Imre is túri, hogy így legyen. Az is nagy szó, hogy RM elismeri: a paraszti gazdaságok termelése hosszú ideig nélkülözhetetlen. Elfogadva Révai megállapítását leszögezi, hogy az új politika előrehaladás, nem visszavonulás, hogy a baloldali veszély erősebb, s kikel azok ellen, akik hátráltatják az új politika végrehajtását. Viszont szavaival azt a látszatot kelti, hogy 1953 előtt az a politika volt helyes, most emez. (Pár hónap múlva Gerő már egyenesen oda jut, hogy az új szakasz politikája a korábbi iparosítási politikának köszönhető: az új szakasz feltételei „nem a legutóbbi hónapokban jöttek létre, hanem az utóbbi években”.)

Az októberi KV-ülés lealkudott júniusból. De ennek az ülésnek a határozata legalább megjelent, s röpködnek benne a forintok: „a munkások és az alkalmazottak jövedelme '53 második felében egymilliárd forinttal növekszik”. A békekölcsön „csökkentése” hétszázmillióval emelte a vásárlóerőt; „a munkások, alkalmazottak és a parasztság már ebben az évben mintegy négy milliárd-kilencvenmillió forintot kitevő kedvezményben részesül”. Azt nem nevezik meg, hogy ki és miből részesíti őket efféle áldásokban. Elismerik, hogy „a párt politikája és a kormányprogram végrehajtása körüli huzavona” miatt a júniusi döntések végrehajtása „nem folyik kielégítően”. Elemzés nincs, felelős sincs.

Ahogy a vicc mondta: a párt is követett el hibákat, hiszen az is csak egy ember. De bármennyire kétarcúak is ezek a hónapok, 1953 második felében felüti fejét a bíráló, megbicsaklik a diktatúra, enyhülnek a feszültségek. Megcsillant a remény, hogy itt is lehet élni.

A valódi sztálinizmusnak hét szűk esztendőre sem futotta Közép- és Kelet-Európában. A háborús készülődés, és az ezzel összefüggő feszített iparosítás válságba sodorta az érintett országokat. Az első ötéves terv ötven százalékos életszínvonal-emelkedést ígért, s e helyett 1953-ra az egy keresőre jutó reálbérek több mint húsz százalékkal csökkentek. Az életnívó és a fogyasztás ígért szárnyalása helyett csak a szöveg szárnyalt: az újságok és a rádió szerint „a dolgozó nép” minden vágya, álma teljesült, sőt teljesülni is fog. Az erőszakos kollektivizálás létében rendítette meg a parasztságot; az élelmiszer-termelés csökkenését az egész lakosság

megszenvedte. Nem volt elég kenyér, alig volt hús, kevés volt a fogyasztási cikk, a lakásról nem is beszélve. Mindezt nem ellensúlyozta, hogy az egyetemi és főiskolai hallgatók száma közel ötszörösére nőtt. A szegénységet és a terrort ez nem feledtethette. A lakosság rettegett. Elvesztette a hitét. A rendszer pedig a hitelét. A változás elodázása egyre kiszámíthatatlanabbá tette a másnapot.

Sztálin utódai azonnal engedtek a gyepción. Moszkva otthon és a táborban is enyhített a szigoron, némileg változtatott a politikán. Megszüntettek bizonyos korlátokat, oldottak a szélsőséges hatalmi központosításon, mérsékeltek a „tábor” uniformizálását. A szovjet vezetés ezt az „olvadást” – a Sztálin idején szokott módon – utasításokkal vezette be. Az esztelen háborús készülődés feszültségét csak határozott útmutatással, gyors közbelépéssel tartották levezethetőnek. Bizonyos reformok a térség minden országában tetten érhetők. De az „új kurzus” Magyarországon hozott a legtöbb változást, mert az annyit bíralt – tétova, határozatlan stb. – Nagy Imre személyében emberére akadt. Moszkva utasításait talán szerették volna az ezeken felnőtt pártvezértársai is megvalósítani, de őket már a kicsit nagyobb mozgástér is elbizonytalanította. Nézeteik felülvizsgálata sem ment: így legjobb esetben is kellenül, kényszerből tették – ha tették –, amit Nagy Imre szívvel-lélekkel végzett. RM viszonyát az „új szakaszhoz” befolyásolta az a szerep is, amit a Moszkva tevőleges közreműködésével elkövetett törvénytelenésekben korábban játszott.

MÁSODIK FEJEZET

1. Sztálinvárosi rétes

1953 júliusában aláírják a koreai fegyverszünetet, augusztusban a Szovjetunió hidrogénbombát robbant, szeptemberben Ny. Sz. Hruscsov az első titkár.

Magyarország derűs nyara belenyúlik a télbe. A mezőgazdaság terheinek csökkentése, a kitelepítések feloldása, a részleges közkegyelem, a határincidensek megszűnése Jugoszláviával, a tervmódosítás a fogyasztási cikkek javára – de „az ország legnagyobb sportlétesítménye”, a Népstadion felavatása is (a „megnyitás után zavartalanul folyhat a hátralévő építkezés”) – örömteli dolog. S itt van még november 25-e is: „Világraszóló sportsiker Londonban. Labdarúgóink hatalmas küzdelemben megtörték az angol válogatott kilenc évtizedes hazai veretlenségét. Magyarország–Anglia 6–3 (4–2)”.

Ugyanekkor olyan látványos programok is leálltak, mint a földalatti-építés. Az „ésszerű és minél kisebb kárral történő leállítás” miatt a Népstadion és az Engels tér közötti szakasz átadását négy évvel halasztják. (Végül 1972-ben jutottak el a szerelvények a Déli vasútig, igaz a Fehér úttól indulva.)

1953 novemberében Gerő jelentette, hogy a Várpalota helyreállítására nincs pénz, bár az ottani óvóhelyeken már berendezték a párt- és államvezetés bombabiztos szükségirodáit. '54 elején levélben kérdezte meg Rákosit és Nagy Imrét, hogy mi legyen a Várpalotával. Horváth Mártonra hivatkozva felvetette: amikor a tömegek életszínvonalának emelése a feladat, nem volna-e helyesebb ott valamiféle gyermekvárost, vagy kultúrközpontot létesíteni, a tíztizenkét fontos vezető irodája helyett. Ám az óvóhely és a föld alatti hírközpont miatt mégis az eredeti elképzelés mellé áll: „Rendkívüli helyzetben a párt- és az állami vezetésnek kell rendelkeznie biztonságos munkahellyel.” Vagyis a szovjet vezetés hiába vallotta, hogy elkerülhetővé vált a háború, Gerő kételkedett. (1953 végén a hivatalokban és az intézményekben kötelező a légoltalmi szolgálat.) Javasolta, ha két-három év múlva a nép életszínvonala már „lényegesen emelkedett”, akkor építsék fel a „biztonságos vezetőközpontot”. RM és Nagy Imre egyetértett.

(1949-ben még úgy tervezték, hogy a Budavári Palota helyreállítására 1953-ig 120 millió forint kell. Fele sem jutott rá, és közben a költségek többszörösére nőttek. A fővárost ezek a romok uralták RM bukása után is. Végül a Várpalota sorsa sem az ő elképzelése szerint alakult. Kádár János már nem akart odaköltözni, s 1968-ra mégiscsak kultúrközpontként született újjá a királyi vár.)

Születésnapja és a II. kongresszus alkalmából RM majdnem ötezer ajándékot kapott. Ezeket a Munkásmozgalmi Intézet őrizte. Javaslatukra a Titkárság elfogadta: nem sértheti az ajándékozókat, ha mindezt múzeumoknak és egyetemeknek adják. Az írókészleteket, mappákat járási és üzemi funkcionáriusok kapták, a piros asztalterítőket a nagyobb alapszervezetek. A párnákból a tollat felhasználják, a huzatot megsemmisítik, akár a sérült, hibás ajándékokat. A különféle dobozokat, ládikákat, serlegeket, plaketteket, a „mintacipőt”, a „mintacsizmát” az Iparművészeti Múzeum kapta. A Néprajzi Múzeumnak jutott: a férfi bokszcizma sámfával, 4 pár szalmapapucs, a magyar hímzéses prém mellény stb. A Mezőgazdasági Múzeumba került a faluvillamosítási makett, a traktor, az eke, a kötőrőmodell, a borona, a hídmérleg, továbbá lópatkó, boroshordó stb. A Munkásmozgalmi Intézetben őriztek például egy négyszemélyes

kínai étkészletet – tizenhat tányér, négy csésze aljával, fedővel. A külföldi kommunista pártoktól kapott ajándékokat két terem üvegszekrényeiben tartották. Ide került Mongóliából egy íj, egy díszcsákó, egy szarvasbőr köpeny selyembéléssel, egy pár vadászcsizma, egy vadászkürt ezüstláncon, egy plakett Csojbalzsan képével. (Ezekre „Rákosi elvtársnő igényt tart”.)

Annak ellenére, hogy 1953 RM uralmának legsikertelenebb esztendeje volt – vagy talán épp emiatt –, újból közös szilveszterezésre hívta a pártvezetést.

– Két ízben jártam Rákosiék lakásán – emlékezett Vég Béla (1922). – 1953-ban szilveszteri vacsora volt náluk a PB-tagok, póttagok, titkárok és családtagok részére, amin természetesen ott volt Nagy Imre is. A menüben nem volt semmi rendkívüli, kaviárt, lazacot nem láttunk. Szolid volt a hely is – meglehetősen kicsi ebédlő –, és alig vártuk, hogy elmehessünk, a többségben lévő idősebb emberekkel nem is voltunk összeszokva. Minden volt ez, csak nem szilveszterezés, még ha Rákosi táncolt is néhány lépést a feleséggel. A közhelyes éjféli pohárköszöntő után végre elvonultunk a saját társaságunkba. A többiek sem érezhették csodásan magukat, nem is ismétlődött meg ez a szilveszterezés.

– Hiába voltam már gépirónő a KV levelezési osztályán – idézte fel Bugyi Ica (1928) –, Szatmári szólt, hogy menni kell Rákosi elvtársékhoz felszolgálni. Az osztályon nem tudtak erről, a férjem sem csinált belőle ügyet, 1955 táján mégis megmondtam, hogy nem örülök ennek. Szatmári megrökönyödött: nem tudja, mekkora megtiszteltetés ez? Tudtam én, de ebben se túlóra, se fizetésemelés, semmi a világon nem volt. Azért az jólesett, hogy a vacsora után Rákosi és a felesége kezét fogott velünk, behívták Gergely Istvánt, a sofőrt, hogy vigyen haza bennünket. De a felszolgálás az felszolgálás volt itt is, mint a háború előtti gazdáméknál. Igaz, Somogyiéknál külön lavórom, külön evőeszcájgom volt, meg nem fürödhettem a kádban, pedig legalább életemben egyszer szerettem volna. A Rákosi-villában nem kezelték le az embert. A szilveszter általában úgy volt, hogy minket elvittek reggel, és másnap hajnalban kerültünk haza, mert nemcsak felszolgálni kellett, hanem a szakácsnő irányításával mindent előkészíteni, megteríteni. Azt mondták, a kezünket jól suviszkoljuk meg citromlében, hogy eltűnjön a krumpli- meg a zöldségpucolás nyoma. De kinek volt akkor citromja? Hát ott volt, és gyönyörűen levitte. Először megterítettünk a magunk szakállára, de bejött Rákosiné, és leszedette, átvasaltatta a terítőt. Na, az anyád szentségit! Következő alkalommal kiraktunk mindent, és lehívtuk: hogy kívánja? Ettől kezdve jó volt, amit csináltunk. Damasztabrosszal, szalvétával terítettünk, meg virágcsokor, és minden tányér mellé egy zöld levél vagy egy virág. Gondolom, az eszcájg ezüst lehetett, mert előtte meg kellett pucolni. A szilveszteri vendégek a PB tagjai voltak feleséggel, vagy hússal. A legutolsón már Szalainé, Ácsné, Végné is ott volt. Ezek az idők már nem voltak olyan szépek, mint az előzőek. A régiekhez, ugye, már hozzászóltam. Volt a Révai, akit imádtam, volt Kádár, Rajk. Farkast nem szerettem, mert durva ember volt. Amikor megjöttek a vendégek, volt sóssütemény, édes sütemény és rövidital, ki mit akart. Következett a vacsora. Az előétel erőleves volt vagy... Életemben nem hallottam, hogy spenótot palacsintatésztába, vagy nem tudom, mibe belepötyögtettek. A vacsora sablonos volt: malacsült, esetleg kocsonya, sütemény. Ja, és parfé. Nem voltam elragadtatva tőle, mert hideg volt. Viszont az orosz vörös pezsgő ízlett. Ott ittam először.

Boldog újévet!

– Három évvel Feri letartóztatása után, 1954 januárjában kaptam első ízben értesítést róla. Először csak azt, hogy tizenöt évre ítélték – idézi fel Donáth Ferencné, Bozóky Éva (1923). – Ugyanakkor Szirmai István – aki ugyancsak ült egy rövid ideig – baráti úton üzent, hogy Ferit rehabilitálni fogják.

Mintha RM is új életet akart volna kezdeni. Nagy Imre csak az utolsó pillanatban adta át neki parlamenti beszéde szövegét a kormány féléves tevékenységéről és az 1954-es teendőkről. Bár Nagy sokszor volt késésben, RM csak annyit jegyzett meg: jobb lett volna, ha a PB elé kerül a szöveg: „A jövőben csináljuk így, különben a Politikai Bizottság tagjai nehezményezni fogják.” A miniszterelnök RM intelme ellenére a párt és a kormány új politikájáról beszélt. Nagy Imre a különbséget hangsúlyozta (másképp ugyanazért a célért), RM a folyamatosságot (ugyanazt, kicsit jobban). Kaczba Imre, háromholdas paraszt (Csongrádi járás) úgy véli: Nagy elvtárs igen sok szépet és jót mondott, nehogy ezt Rákosi elvtárs egy idő múlva „kibeszélje”, mint ezt júniusban tette. Budapest több helyén felvetik, hogy Rákosi miért mindig csak a rosszakat jelenti be, a jókat miért hagyják Nagy Imrének.

Ebben a tudathasadásos korban válik Gerő a Rákosi-korszak legjobb belügyminiszterévé, s több gesztusértékű lépést tesz az új politika mellett. Január 5-én a szokott kopogós stílusban hívja fel RM figyelmét, hogy „Az erőszakos kollektivizálásokért... eddig úgyszólván senki sem vontunk felelősségre”. Például Somogyban minősíthetetlen törvénysértéseket követnek el középparasztokkal szemben. Ráadásul a „PTO támogatja az ilyen intézkedéseket”. Ráadásul Gerő, Nagy Imrével kettesben javasolta Rákosinak, hogy a PB foglalkozzon a kérdéssel. Gerő kezdeményezte Mindszenty kolostorba vonulását is, amit szintén támogattott a miniszterelnök, RM viszont azt felelte: „a kár nagyobb, mint a haszon”. Bármennyi fenntartás élt Nagy Imrében Gerővel szemben, egyre jobban dolgoztak együtt. A rideg komisszár azt is megtette 1954. január elején, hogy a gyengélkedő Nagy Imrét melegen üdvözölte és „gyors felépülést” kívánt neki.

A szinte baráti együttműködés azt is jelentheti, hogy otthon, lámpaoltás után mindkettőjük fejében megfordulhatott: Rákosi nélkül talán jobban menne. Csakhogy a népi demokráciák pártvezetőinek – sőt minisztereinek – a leváltásáról, és a kinevezéséről sem az adott országban döntöttek. Első titkári tisztségben nem volt szokás a nyugdíjazás sem, különösen közismert kommunista vezető esetében. Ezért is nyüglődtek RM eltávolításával annyit a szovjetek. Társai támadása ellen a szent pártfegyelem is védte. S a fegyelemben Gerő, sőt a sérthetetlen elveket annyiszor megsértő Nagy Imre is eminens volt.

Valószínű, hogy a gazdasági gondok megoldatlansága miatt már a decemberi megbeszélés során szóba került, hogy Gerőnek újból a kezébe kellene vennie a gazdaságirányítást. Legalábbis Malenkov májusban azt mondta a magyar vezetőknek, hogy amint már felvetették, Gerő „álljon rá a gazdasági kérdésekre”. Nagy Imre pár héttel a moszkvai találkozó után azt mondta Kiszeljovnak: „számunkra most különösen fontos, hogy Gerőt felmentsék a belügyminiszteri tisztség alól annak érdekében, hogy képességeit a lehető legszélesebb területen felhasználhassák”. Ha tényleg már ezelőtt szóba került, hogy Gerő visszatérhetne régi munkakörébe, akkor Nagy Imre mondata értelmezhető a moszkvai ajánlás megerősítésének. Ám a „lehető legszélesebb terület” nem a pártvezetői, az első titkári posztot jelenti? Csakhogy Vásárhelyi szerint Nagy Imre jobban tartott Gerőtől, mint Rákositól. Ez így lehetett 1955–56-ban – amikor erről beszélt neki –, és általában is igaz lehetett, ám 1953–54 fordulójára körüli hónapokban Nagy Imre összehasonlíthatatlanul jobban megértette magát Gerővel, mint Rákosival. Ha Nagynak megfordult a fejében ellenlábasa eltávolítása, utódjaként csak Gerő jöhetett szóba. S a pártszerű Nagy Imre ezt legfeljebb ilyen virágnyelven tudhatta Kiszeljovval. Csak vele – és közvetlen moszkvai kapcsolat híján senki mással.

A Gerő–Nagy pároshoz húzott a túlbuzgó Farkas Mihály is. Ő a Titkárság tagjaihoz intézett – lényegében Rákosi-ellenes – körlevélben kifogásolta, hogy a KV-közleményből a *Szabad Nép* kihagyta az utalást az új politikára. Kikérte magának, hogy a jóváhagyott szöveggel így bánjanak!

– Farkas mindig égett a tettvágytól, hevesen képviselte a korábbi politikát, és 1953-ban ekképp állt Nagy Imre és az új politika mellé is – mondta Vég Béla (1922). – Ragaszkodott hozzá, hogy minden beszámolóban, hozzászólásban ötmondatonként említették az új politika. (1955 januárjában viszont már ő tiltja meg az új szakasz elnevezés használatát, de erről majd a maga idején – P. Á.)

Rákosira senki sem fordította lefelé a hüvelykujját, hogy vesszen, mégis érezhette, hogy fogy körötte a levegő, hisz az új négyesből hárman ellene voltak. Kínjában juthatott csak eszébe, hogy javasolja: a soron következő moszkvai találkozót Nagy Imre nélkül tartsák.

A fű alatti hatalmi harcokból fakadó kitérők ellenére is tovább oldódtak a rendszer görcsei. A PB kezdeményezte, hogy ezután ne büntessék a disszidensek szüleit, rokonait, ha nem tudtak a szökésről. Ám aki tudott, és elmulasztotta a feljelentést, azt „büntetni kell”, de tíz év börtön helyett már csak öt évvel, s a teljes vagyonekhozás sem kötelező. Lehetővé vált a kivándorlás is. Az előző öt és fél évben nyolcezren adtak be kivándorlási kérelmet, s kétezer-kétszáz személyt kiengedtek (és az izraeli egyezmény alapján háromezret). Gerő irányelvként javasolta: adják meg a kivándorlási engedélyt azoknak a hatvan éven felülieknek, akiknek nincs megélhetésük, akik munkaképtelenek, betegek, akik ellátását vállalják a hozzátartozói – feltéve, ha az illető nem vett részt államellenes tevékenységben. Az engedékenység forrása nem bennük buzog. Szinte minden jelentős intézkedés – közkegyelem, árleszállítás, az ipar, majd a mezőgazdaság fejlesztési programja stb. – előtt Moszkva hasonlóval rukkolt ki. A júniusi moszkvai útravaló után sem merül fel, az egyetlen Nagy Imrét kivéve az egész magyar pártvezetésben, hogy ami egy birodalomnak jó, vajon a szinte mindenben – természeti adottságokban, kultúrában, történelmi múltban, civilizáltságban – különböző kis országnak hasznára van-e. Gondolkodás nélkül, ösztönösen követik őket. Hegedüs András beszámol a PB-nek az SZKP KB mezőgazdaságról szóló határozatáról, és mindenféle elemzés nélkül úgy döntenek, hogy negyedév múltán meglesz ennek a magyar megfelelője. S meg is lett. A repatriálásokat esetében is ilyesmi történhetett. Végre hazatérhettek a Szovjetunióban élő magyarok is. (Eddig RM évente kétszer-háromszor tudatta az SZKP KB-val, hogy az MDP beleegyezik a felsorolt öt-nyolc személy hazatérésébe.) Ekkor majdnem kétszeresére, ezerre emelték a kivándorlási engedélyek számát is. Volt üzemtulajdonosok, horthysták, nagykereskedők, köztisztviselők – azaz az ellenség – kérelmét többnyire elutasították. Mintha rájuk itthon lenne szükség. A kétszáz sváb folyamodó fele a kitelepítés során a családjától elszakított fiatal volt. Esetenként még az ő kivándorlásukba is beleegyezett a PB.

A párttörténetírás évtizedeken át próbálta elhíttetni, hogy a műperek Rajkék 1949-es bíróság elé állításával és kivégzésével kezdődtek, és 1953-ban egy csapásra megszűntek. A rendszernek – Rákosinak és Kádárnak is – az volt az érdeke, hogy a nagy visszhangot kiváltó törvénytelenégeket időkorlátok közé szorítsák, a többire pedig fátylat borítsanak. Ám a fanatikus kommunizmusnak épp a tisztogatás, a leszámolás a megkülönböztető jegye. Minél inkább teret nyert Magyarországon is a „népi demokrácia”, annál inkább maga alá gyűrte az igazságszolgáltatást. 1949–53 között a politika futószalagon gyártotta a teljesen alaptalan eljárásokat. A politikai perekben az ítéletek kizárólag kínváltásra, de még inkább a „párt iránti odaadás” szülte önvádakra épültek. Az 1949-et megelőző és az 1953 utáni időszak politikai pereinek általában volt valami magva, és ritkábban végződtek halálos ítélettel (kivételt jelentenek az 1956-os megtorlás perei). Külön típus az 1953-as fordulatot követő időszak (Kádár-rendszerbe átnyúló) számos műpere. Ezekben a valódi bűnök titkolása volt az alapvető szempont. Prototípusuk a Péter Gábor és társai elleni eljárás. Míg Rajkék esetében az vezérelte a kihallgatókat, a bírakat, de még a vádlottakat is, hogy kiderüljön, hogy Tito és az imperializmus az „igazi bűnös”, a Péter-, majd a Farkas-perben az volt a irányelv, hogy mindenképp maradjon titokban, ki(k) helyett ítéleztek felettük.

A magyar pártfőtitkár és jobb- meg balkeze, Gerő Ernő s Farkas Mihály is meg volt róla győződve, hogy a Sztálin utasítására lefogott Péter Gábor a börtönben van a legjobb helyen. Sőt bűnösnek is tartották. Letartóztatásakor Hegedüs András (1922) kétkedett, mire RM megmutatta neki Sztálin levelét, és azt is megemlítette, hogy a házkutatás során találtak egy fényképet, amelyen Péter Gábor Allen Dullesnak, az USA európai (berni) hírszerző szolgálata vezetőjének a társaságában látható. Márpedig Rajkék bűnösségére is az volt az egyik „bizonyíték”, hogy Dulles Bernben dolgozott. Ez cáfolhatatlanul igaz. S Rákosiék szentül hitték, hogy aki Dulles otléte alatt megfordult a svájci városban, az amerikai kém. Ő „fertőzte” meg a berni emigrációból hazatérő Szőnyi Tibort is, a Rajk-per másodrendű vádlottját. Szőnyi aztán továbbfertőzött. A „duleszitisz” így szedte az áldozatokat. Péter Gábor 1945-ben a magyar háborús bűnösök hazaszállításáról tárgyalt Dullesszel, és akkor készült a fénykép. (Jegyezzük meg: a kémkedés történetében ez lehet az egyetlen felvétel egy szigorúan titkos beszervezésről.)

A házkutatás során RM két testőre nem csak ezt a bűnjelet találta meg. Előkerült három útlevel, egy Simon Jolán névre szóló fegyvertartási engedély (Simon Jolán Péter Gábor felesége és Rákosi titkárnője volt – P. Á.). Előkerült még három távcső, bizalmas anyagok, monogramos levélpapír, boríték, indigó, kitépelt könyvcímlapok ajánlásokkal. „1db *Mein Kampf*, bűnügyi szakkönyv”, 5 db indexes Nyíró-könyv, az alagsorban 2 db vadászfegyver. (A bizalmas iratok között szerepelt például az összefoglaló jelentés az MTA elnökéről, dr. Ruzsnyák Istvánról, vagy feljegyzés az olimpiai bajnok Novák Éva és Pierre Gérard esküvői fényképéről.) Elkobozták Péter Gábor tizenöt „lógós” kitüntetését, és egy róla készült „bronzképet”.

Annak idején a magyar származású Himmler Márton amerikai ezredes hozta Budapestre, s adta át a politikai rendőrségnek a háborús bűnösöket. A testvére, Himmler Jakab pedig az ávónak is dolgozott asztalosmesterként. Péter Gábor New Yorkban élő anyjának és nővérének az amerikai ezredessel akart levelet küldeni, cserében útlevelet adott az ácsmester gyerekeinek Amerikába. A sokat változó vádirat azt rögzíti: „Péter Gábor 1945 és 1946-ban négy alkalommal találkozott Himmler Márton USA hírszerző ezredessel, akivel bizalmas viszonyba került.”

Mielőtt részleteznénk a vád forgandóságát, fenntartásaink ellenére is meg kell említeni, hogy a per nagy intellektusú vádlottja, a jogi végzettségű dr. Décsi Gyula a börtönben leírta: ő már 1951-ben megmondta igazságügy-miniszter elődjének, Molnár Eriknek: „ha nem Péter lett volna az ÁVH vezetője, a Rajk-ügyben is legalább három-négyszer ennyi őrizetbe vétel lett volna”. Amikor 1954 májusában felszólították Décsit, tegyen vallomást arról, hogy a Rajk-ügyben mivel vezették félre a pártot, akkor ő megértette, hogy „Péter Gáborra kell fogni azokat az utasításokat és intézkedéseket”, amelyek Rákositól érkeztek. Décsi később mégis azt mondta, hogy Péter „nem szerette a provokációs koncepciók ügyeket és lehetőség szerint kivizsgálatlanul nem szeretett befejezni ügyet. Az is tény, hogy amikor a pártból jött utasítás... azt minden további nélkül végrehajtatta.” Mindez megerősíti a kétségünket aziránt, hogy a diktatúrák főszereplőinek bűnrészessége kibogozható. Esetünkben is meg kell elégedni azzal, hogy Rákosi, de még Farkas Mihály is bűnösebb volt Péter Gábornál. Gerő és Péter Gábor talán egyaránt bűnösök – ha a „minőség” és a „mennyiség” valamiképp összemérhető. 1956 előtt Kádár kevésbé bűnös náluk, Rajk még kevésbé. Ez nagyjából a „protokollsorrend” is.

Péter Gábor 1957-ben elmondta, hogy amikor még az ÁVH vezetője volt, RM közölte vele, hogy az ÁVH napi jelentéseit sok esetben átadta Gerőnek, illetve Révai Józsefnek. S a folytatás: „Úgy emlékszem Rajkra, mint aki kedvelte a koncepciókat, és határozottan állítom, hogy már ő is adott utasításokat verésekre, kényszer alkalmazására... Igaz ugyan, hogy Rajk

belügyminisztersége idején az Államvédelmi Hatóság osztályellenséggel szemben harcolt.” Barátjáról, az akkor már első ember Kádárról azt mondta: „sokkal passzívabb volt, ritkán járt nálunk, és a konkrét ügyek irányításába nem folyt bele. Soha verésre, sanyargatásra, fenyegetésre utasítást nem adott. Úgy éreztem, idegenkedik a törvénytelen eszközök alkalmazásától.” Tegyük hozzá, Péter jó taktikus volt, s nem föltétlenül szavahihető.

Lehet, hogy az ávéhások Péteréken verték le a bűneiket. Décsi szerint durvábban bántak velük, „mint amilyen bánásmód, bármikor azelőtt, az ÁVH-nál előfordulhatott”. Ő elfeledkezhet Szücsék – és mások – agyonveréséről, mi nem. Péter Gábor elmondta, hogy öt hónapig akkor is rajta volt a bilincs, amikor a lázát mérték. Fel sem állhatott. A lába úgy beledagadt, hogy a cipőjét nem lehetett lehúzni. Mindig éjjel 10-től 3-ig folyt a kihallgatása. 1957-es perújítási kérelme szerint 32 hónapig volt szigorított magánzárkában. Előadta, hogy súlyos tüdőbeteg, huszonhatszor volt tüdővérzése, fogsága alatt lett gyomorbeteg, állandóan étvágytalan. A kórházban hónapok óta altatókúrán van, négy óránál többet mégsem alszik. Fogai romlanak, hat műfogot kapott. Világításnál már szemüveggel sem tud olvasni. (Jegyezzük meg, hogy – büntetésből? – 87 évet élt.)

1953. június 15-ig (a „szovjet elvtársak” megérkezéséig) jugoszláv–amerikai kémtevékenység és cionizmus miatt folyt Péterék ellen a vizsgálat. Amint Décsi Gyula vallotta: ekkor elvetették a kémkonceptiót, de a pszichikai kényszer megmaradt – „Farkas Mihály, Farkas Vladimir és különösen Rákosi Mátyás nevét említeni sem lehetett”. Péter Gábor: a szovjet elvtársak sem engedélyezték, hogy azokról a törvénytelenésegekről beszéljen, amelyeket „főként Rákosi és Farkas Mihály követtek el, illetve az ő utasításukra lettek elkövetve”. Még 1953 októberében is azzal fenyegették, ha nem ismeri el, hogy titokban járt Jugoszláviában, akkor tovább rohad. (Décsi szerint még a legfőbb ügyész is veréssel fenyegette őt, pár héttel a tárgyalás előtt.)

A Rákosi-korszak egyetlen politikai perében sem készült ilyen hosszú ideig a vádirat. Utólag is barkácsolták az eljárást: az ítéletből, de a vádiratból is fekete tussal kihúztak néhány sort. Dr. Major Ákos – az 1957-es perújítási védőbeszédben – háromféle vádelképzelést említett. Az 1953. januárit (árulás, kémkedés), az 1953. júliusit (ezt Gerő-féle anyagi vádnak nevezi), és az ugyanekkor keletkezett politikai koncepciót, mely szerint Péter Gábor és bandája rontotta el a jó viszonyt a testvéri jugoszláv néppel.

Még Péterék ítélete előtt (1953 novemberében) úgy döntött a PB, hogy a furcsa hármas: Rákosi Mátyás, Gerő Ernő és Nagy Imre összegezze a Péter-ügy tanulságait. Ez az első kísérlet arra, hogy Péterre és „bandájára” hárítsák a felelősséget a törvénytelenésegekért. Ám tudomásunk szerint az összegzés – talán épp a hármas fogat „furcsasága” miatt – nem készült el: 1954 februárjában csak kijelölték a bűnbakot. Az adminisztratív osztály vezetője által jegyzett PB-jelentés szerint a törvényteleneséget, az erőszakot, a vallomások meghamisítását Péter és társai „rendszeresítették”, sőt: az „ellenséges elemek gyűjtőhelyévé tették” a hatóságot, azaz az ÁVH-t. Két kézzel szórták az állam millióit, korruptak voltak. „Avantgardista szellemet terjesztettek”, és ennek örvén kivonták az államvédelmet a pártellenőrzés alól. „Becsapták, és galádul félrevezették a pártot.” (A PB-ülésen hozzászólt: Gerő, Farkas, Ács, Földvári, RM.) Elindult tehát a manőversorozat, amiben a főbűnös „vitte” a vádat.

A „Péter-banda” első ítéletét a Jézuska hozta 1953. december 24-én. A hadbírószék zárt tárgyalásán az altábornagyot életfogytiglani, a többi tizenhét vádlott közül Csapó Andor ezredest, az ÁVH gondnokát ugyancsak életfogytiglani, dr. Décsi Gyula igazságügy-minisztert kilencévi, Princz Gyula bv. alezredest, a verőcsoport korábbi vezetőjét nyolcévi, Péter titkárát, Kovács József av. őrnagyot hétévi, Péter Gábor titkárnőjét és szeretőjét, Pataki

Ferencné áv. századost négyévi, Péter Gábornét, Rákosi volt titkárnőjét két és fél évi börtönbüntetésre ítélték. Péter Gábor és öt társa fellebbezésére a Katonai Felsőbíróság három héttel később alig változtatott a büntetéseken. Ám az elsősorban végrehajtó Péter Gáborról 1954 januárjában megállapították: „Nem vitás, hogy minden törvénytelenységért, minden visszaélésért elsősorban ő tartozik felelősséggel.” Aztán 1957-ben az ítélet nagy bátran felfedte, hogy 1953 év végén „egyes akkori vezetőknek” nem állt érdekében a vádlottak bűnösségének feltárása, mert akkor az ő felelőségük is kiderült volna. Ekkor Péter Gábor, Décsi Gyula és Károlyi Márton bűne a hamis vád, amit Rajktól kezdve Kádár Jánosig bezárólag, huszonegy elítélttel, kivégzettel szemben követtek el. Csak és kizárólag ezek az emberek emelték a hamis vádakot – állították.

Az 1953-as Péter Gábor-ügy, aztán a rehabilitációk elkezdése korszakhatár a politikai rendőrség történetében. Eddig azok voltak a megbízhatók, akik részt vettek a megszámlálhatatlan osztályellenség felszámolásában. Ekkor fordult a kocka. A főnökük ügyében, s a törvénytelenések kivizsgálásában leginkább azok vehettek részt, akik előzőleg nem játszottak komoly szerepet a perek gyártásában. Persze ilyen horderejű eseményt igazából csak egy másik szervezetre lett volna szabad bízni. Ám efféle cég nem létezett, hisz az ügyészség vagy a minisztérium is az ÁVH kezében volt, többé-kevésbé az ő embereik vezették. A cezúra lehetetlen helyzetbe hozta az amúgy is káderhiánnyal küzdő szervezetet: a Rákosi-rendszerrel párhuzamosan a Hatóság is egyre nagyobb vérvesztéseket szenvedett (a maradék többek között ezért lett annyira összetartó).

Visszatérve Péter és társai ítéletéhez: a szorgalmas Gerő is csupán két hónap múltán készítette el az MTI-közleményt – amibe RM szúrta bele a törvényi hivatkozást –, így a lapok 15 hónapos késéssel adták hírül Péter Gábor és társai letartóztatását, és ezzel egy füst alatt az „államellenes és népellenes” bűntevők ítéletét is.

Péter Gábort és társait 1953. január elején tartóztatták le. Az előállítási parancsot augusztus 7-én is csak félig töltötték ki. Előzetes letartóztatásukat tizenegy hónapos késéssel, decemberben rendelte el dr. Czakó Kálmán legfőbb ügyész. Péter Gábor ekkor ismerte meg a vádiratot, s élettapasztalata alapján úgy gondolta, felesleges védőt választania. A vádirat megszerkesztése elsősorban nem azért tartott majdnem egy évig, mert hiányoztak a „szakemberek” (azokat kizárták a Péter-ügy vizsgálatából, akik Rajktól Kádárig végigvállalták, végigpofozták az áldozatokat). A késés fő oka, hogy Sztálin halálával megbolondultak az „iránytűk”. El kellett dönteni, hogy miért ítéljék el és mennyire. Ezt sokkal nehezebb kitalálni, mint a bíróságra hagyni az igazságszolgáltatást. Bonyolította a helyzetet, hogy Péter Gábornak és társainak túl sok kézenfekvő bűne volt, főképp annak volt nehéz köztük válogatni – megtalálni az akkor épp divatos büntettet –, akivel mindent tudtak egymásról. (Péter Gábortól 1989-ben megkérdezte Libik György, hogy amikor lefoglalták, mondta-e, hogy kitől kapott utasítást mindarra, aminek az elkövetésével vádolták. „Ugyan minek mondtam volna? Hisz ezt mindenki pontosan tudta. Én is tudtam, hogy ők tudják, ők is tudták, hogy én tudom, és Rákosi is tudta, hogy sem ők, sem én nem fogunk semmi ilyesmit firtatni.”)

A vádirat és az ítélet szerint Péter Gábor az orránál fogva vezette a pártot ügyek tucatján át. A műveletlennek tartott Péter túljárt volna a dörzsölt Rákosi eszén? Kettősük úr-szolga viszonyát a hétpecsétes titkok – gazemberségek – tették rendkívülivé. Már Décsi is említette, hogy Péter Gábor feszegette a szolgálai alázat kereteit. Maga Péter 1957. május 10-én azt állította: amikor megtudta, hogy a Rajk-ügyben „konceptiók jegyzőkönyveket vesznek fel”, előbb Rákosinál, majd Jevdokimenko ezredesnél, végül Belkin altábornagynál tiltakozott. „Ezért az ügy vizsgálatából Rákosi Mátyás engem kikapcsolt és a vizsgálat irányítását ő maga vette kézbe, és Szücs Ernő és Belkin altábornagy útján irányította.” Másik kihallgatásán: „Rákosi

azért hagyott ki a Rajk-ügyből, azért nem bízta rám a Kádár-ügyet, mert tudta, hogy velem nem koncepciózhat... Ezt nemcsak Rákosinak adtam tudtára, hanem megírtam Moszkvába is.”

Csak hát – mint említettük – Péter szavahihetősége is csekély. Az igaz, hogy RM elvette tőle a Rajk-ügyet. Állítólag emiatt több alkalommal jelezte is, hogy szeretne elmenni az ÁVH-tól. „Azt válaszolta Rákosi, na és mit gondol, ezt a hitközséget könnyű vezetni? (Ezt a pártra értette.)”

RM azt írja az emlékiratában, hogy fesztelen volt a viszonya Sztálinnal. Bár a csoda tudja, hogy leginkább ez a jelző illik-e ide. Szocsiból 1951 nyarán RM elsettenkedett a közelben üdülő „gazdához”. „Az ebéd külsőségei a megszokottan egyszerűek voltak... Sztálin váratlanul nekem szegezte a kérdést: miért akarja maga agyonlővetni Farkas Mihályt... mi baja Péter Gáborral?” Rákosi azt felelte, agyonlővetésről nincs szó, de mindkettejük munkájában vannak hibák... „Sztálin türelmetlenül közbeszólt: úgy látom, hogy maga nem becsüli meg eléggé az ilyen jó munkásokat... hagyja őket békében... Mikor a Kura partján sétálgattunk, váratlanul megkérdezte tőlem: át tudná úszni a folyót? Ránéztem az örvénylő, zúgva vágató folyóra, s azt válaszoltam, hogy nem.” RM azt állítja, ő maga nem kívánta ezt a témát felvetni, s a „Kura folyó átúszását” is megértette.

E történet leírása előtt öt évvel, 1962-ben Rákosi még úgy mesélte ezt a históriát az Aczél–Nógrádi párosnak: „mondtam a Sztálinnak, hogy én nem vagyok megelégedve két emberrel, az egyik a Péter Gábor, a másik a Farkas”. „Kifogásoltam a vallatási módszereiket.” Azon túl, hogy nem tudni – vagy nagyon is egyértelmű –, hogy mi szüksége van egy KB-titkárnak, de akár a politikai rendőrség vezetőjének is „vallatási módszerre”, a történet két változata előrvénylik egymás mellett.

De térjük vissza a bűnathárításra, a Péter Gáborék elleni eljáráshoz. Nehéz egy bűnügyet úgy vizsgálni, hogy jaj, csak az igazság nehogy kiderüljön. Nem lehetett Péter Gábort és társait túlságosan hergelni sem, hátha minden reménytelenség ellenére valamelyik kipakol. (Péter jelezte a tárgyaláson, hogy van egyéb mondandója is, de nem hallgatták meg.) A per központi témája végül az lett, hogy Péterék „mérhetetlen személyes igényeik kielégítése érdekében éveken keresztül óriási mértékben fosztogatták és pazarolták a társadalmi tulajdont”. Péteréket ezzel a váddal kábították, a pártvezetést, a kiválasztott szűk nyilvánosságot pedig azzal, hogy Péterék „az államvédelmi munkában súlyosan törvénytelen módszereket honosítottak meg, ezáltal tudatosan népellenes irányban ferdítették el az állam büntetőpolitikáját”.

Az eljárás képtelenségét mutatja, hogy Péter Gábor mellett az ÁVH gondnoka, Csapó Andor kapott még életfogytiglani büntetést, hogy ő volt a másodrendű vádlott, pedig semmi köze nem volt a kihallgatásokhoz, a perekhez. Őt is RM testőre vette őrizetbe, s hamarosan kiderült, hogy jugoszláv és cionista kém, és a „felső kapcsolata” Péter testvére, az Amerikából hazahozott, elmebeteg Eisenberger Samu. Csapó Andor 1954 augusztusában leírta bűneit. Eszerint a kormány rendeletére azok a tőkésék, akik üzemeiket, vállalataikat (vagyonukat, ékszereiket – *P. Á.*) átadták, útlevelet kaptak. Az átvételt Vas Zoltán, Péter Gábor és Szücs ezredes igazolta. Csapó szerint az „útlevelakcióból” épült a Korvin Ottó Kórház, az Istenhegyi és a Cinege úti gyereküdülő, a dobogókői, a mátrafüredi, a lellei, a gödi, a mátraházai üdülő, az Aradi utcai, a Kárpát utcai, a Benczúr utcai, a Bajza utcai nagygarázs, a határőrség Hungária körúti laktanyája. A párt részére ebből készült az Apostol utcai, a tihanyi vendégház, a Cserje utcai gyermekotthon, a szabadság-hegyi pártiskola, és ötvenöt villa különféle célokra. Csapó azt állította, hogy Vas Zoltán gyakran öelötte referált Rákosinak, hogy kinek „a lakásigényét elégítette ki útleveleből”. (Mivel Vas túl szabadon bánt

a pénzzel, a párt 1952 végén felállította ezen ügyek intézésére a beszédes nevű Minőségi Karbantartó Vállalatot.)

Csapónak azt kellett vallania, hogy hárommilliót Péter Gáborra és barátaira költött. Arra a kérdésre, hogy kik voltak ezek a barátok, azt kellett felelnie: „Kádár, Donáth, Haraszti, Losonczy, Kállai és Zöld” – négy elitelt, egy öngyilkos. Péter Gábort kompromittálni kellett, ezért Csapó – noha antialkoholista volt –, azt vallotta a főtárgyaláson: „kurvás, buzeráns és iszákos voltam, naponta nagy pohár bort ittam tisztán és szeretőt tartottam, pazarló, költekező életmódot folytattam”.

A Hatóság „gazdasági” tevékenységéről álljon itt még egy leltár. 1950 őszén RM agyonverette Péter Gábor helyettesét, a titokzatos szerepű, moszkovita Szücs Ernőt. Letartóztatásakor leltározták a nála talált tárgyakat. Ebben szerepelt: 142 aranynak látszó lánc, 4 aranynak látszó fonatretikül, összesen három és fél kiló. 66 aranynak látszó szelence: 7 kiló 20 deka. 887 gyűrű, jegygyűrű, karkötő kövekkel is. 12 kiló törmelék arany. 1361 aranynak látszó pénzérme: 8 és fél kiló. 64 karóra. 700 ezer forint, több mint 100 ezer dollár. Ezüsttomb 57 kiló. Aranynak látszó tárgyak 44 kiló; ezüstnek látszók 81 kiló.

Noha az ÁVH darálóján átment jó néhány politikai bizottsági tag, meg a honvéd vezérkar fele, az első vádiratban és az első tárgyaláson nem esik szó az őellenük elkövetett justizmordról. Az 1953–54-es ítéletekben nem szerepelt Rajk László, Pálffy György, Sólyom László vagy Kádár János neve, 1957-ben pedig – amint érintettük – az ellenük emelt hamis vád büntetésben marasztalták el Péter Gábort és társait. Az áldozatok említésének még nem jött el az ideje. Az ő rehabilitációjuk csak Péterék ítélethirdetése után kezdődött. A perben Rajkék helyett egy telefonközpontos sorsát ecsetelik, akinek az volt a veszte, hogy nem tudta Péter Gábornak kapcsolni Rákosit. Minél jelentéktelenebb volt egy eset, annál bátrabban részletezték. Igazából csak a gazdasági visszaélésekben mélyedtek el. Két folytatólagosan elkövetett gazdasági bűncselekményt írtak a számlájukra: külföldre szökés elősegítése és társadalmi tulajdon elleni büntett.

A terjedelmesen taglalt anyagi ügyekre azért kell kitérni, mert ezekből kiderül, hogy a háború után, a többpártrendszerben miképp tartották fenn a Magyar Kommunista Pártot. Csapó Andor szerint Vas Zoltán már 1945-ben közölte vele: akárcsak a Szovjetunióban, nálunk is a politikai rendőrség fogja intézni a párt bizalmas anyagi ügyeit. A fedezetet a tőkéseknek eladott útlevelek adták. Feri Sándor, a párt jogásza valutáért árulta őket. Szücs Ernő bevonta a villákat is a fizetőeszközök körébe. Feri Sándor pedig beszervezett két ügynököt a kivándorolni akaró tőkések felhajtására. Az egyik ügynök, Reiter Sándor megszerezte a Szász-szanatóriumot, amiből a Korvin Ottó Kórház lett. (Reiter az üzletelés végén leadta a saját házát is, és megengedték neki, hogy poggyászvizsgálat nélkül szálljon fel a repülőre.) Csapó szerint ekképp teremtették elő a politikai rendőrség és a párt költségeinek egy részét. Többek között emiatt vonták ki a Hatóságot az ellenőrzés, különösen a koalíciós ellenőrzés alól. (Hogy, hogy nem, a hatalomátvétel után, 1949-ben az Állami Ellenőrzési Központ mégis vizsgálta az ÁVH gazdálkodását. Péter Gábor tudatta az ellenőrrel, hogy a cégnek titkos kezelésű pénze is van. Ezzel nem foglalkoztak. Igaz, nem is tudtak volna, mert nem volt könyvelés.)

1949 végén megszűnt az útlevel-manipuláció. Az új belügyminiszter, Kádár János közölte Péter Gáborral: nem kívánatos, hogy ilyesmivel foglalkozzon az ÁVH, ezek az ügyletek a párt számára is hátrányosak lehetnek. (Ekkor már az államkasszából is lehetett pénzt szerezni.) Ennek ellenére, Csapó letartóztatásáig, vagyis még majdnem egy éven át, Szücsről kapták a pénzt. Csapó nem ismerte ennek az eredetét, de tudta, hogy az ÁVH-nak is voltak vállalatai. Szücs Ernő „hagyatékából” hétszáz ezer forint jutott az ÁVH-nak. Aztán 1951

végén megalakult a X/4. sz. konspiratív gazdasági osztály húszmillió forintos költségvetéssel (durván tíz játékfilm gyártási költsége).

Noha az útleveleket Péter Gábor adatta ki, Vas Zoltán is tőle kérte őket, Péter az 1957-es perújításkor is tagadta, hogy tudott volna erről az üzletről. Arra viszont emlékezett, hogy Biró Zoltán (Rákosi öccse), Czottner Sándor, Piros László (miniszterek), Horváth Márton (a *Szabad Nép* vezetője) és mások is ebből a pénzből kaptak lakást. Péter Gábor azt is tagadta, hogy ő utasította Csapót arra, hogy ne könyveljen. Semmiféle anyagi juttatásról nem akart tudni, kivéve azt az esetet, amikor Kodály Zoltán és Kisfaludi Strobl Zsigmond elpanaszolta neki, hogy nem lehet tüzelőt kapni, mire ő küldött. Rákosi viszont arra utasította, hogy „a nagyobb politikai ügyekben eredményesen dolgozó” ávéhásokat, bírákat és ügyészeket jutalmazza meg az ÁVH bizalmas alapjából. Péter kihallgatói nem kérdezték, honnan volt külön pénzük. A tábornok e nélkül is kinyilvánította: mindig ellenezte, hogy az ÁVH „érdekkörön kívül eső” anyagi ügyeket intézzen.

A letartóztatott ÁVH-vezetők 1957-es bűnlajstromán is szerepel, hogy az így vagy úgy szerzett villákban „magukhoz vettek” pár hanglemez, sílécet, táskairógépet stb. A hírhedt verőcsoport vezetője, Princz Gyula azt vallotta, hogy 1949-ig rendszeresen kaptak ruhaneműket, bútorokat a „rászorult ÁVH-dolgozók” a „disszidálásból visszamaradt ingóságokból”.

Péter Gábor kiutaltatott – „csakúgy, mint más ÁVH-alkalmazottnak” – a szeretőjének, Pataki Ferencnének egy kétszobás lakást, ráadásul engedélyezte, hogy a hétvégét egy Normafa utcai villában töltsen. Előbb azt mondta, üresen állt: „Pénzbe nem került.” Aztán azzal mentegetőzik, hogy mivel a titkárnője „a legbizalmasabb dolgokat vezeti”, az államnak megéri, hogy szombat-vasárnaponként ne kerüljön idegen társaságba. Csakhogy Patakinének nem tetszett, hogy a konspiratív lakásnak nincs utcai ablaka, mire nyitattak neki. Aztán a villát állítólag át kellett adni RM sógornőjének. Csakhogy a szeretőnek már annyira megtetszett a ház, hogy egy pontos „másolatot” kellett neki építeni, hogyha hazamegy, „ne vegye észre, hogy egy másik villába került”. Arról nem szól a vádirat, hogy a nővel hogy sikerült elfeledtetni, hogy ez a ház másik utcában van.

Péter: „Patakiné nem csak a titkárnőm volt, ő az illegalitásban is három évig mellettem dolgozott. Patakinénál soha nem voltam a lakásában, sőt a villájában sem.” A vádirat szerint Patakiné Péter Gábor személyes szolgálatán kívül semmiféle érdemleges munkát nem végzett. „Nagyfokú primitívsége az egyetlen enyhítő körülmény.” A sértő minősítés ellenére elko-boztak tőle három vagy négy „aranyak látszó” karóráat, de még keresztel ékesített nyakláncot is.

Központi helyet foglalt el a vádiratban a „banda” szadizmusa, embertelensége. A verés alkalmazását népellenes büntettnek minősítették, a Szücs testvérek agyonverését halált okozó súlyos testi sértésnek.

Az első ítélet szerint Péter Gábort már 1945-ben „felszólították a verések megszüntetésére”. 1957-ben viszont azt vallotta, hogy „Rákosi Mátyás már 1945-ben nyomatékosan felhívta a figyelmemet, hogy az ellenséget gyűlölni kell, és emlékeztetett, hogy a Horthy-rendszerben velünk, kommunistákkal szemben milyen durva, kegyetlen kényszert alkalmaztak”. Princz Gyula szerint „kezdettől fogva rendszeres volt az őrizetesek verése és bántalmazása. Ebben mindenki részt vett, és azt úgy végezték, hogy annak még halálos áldozatai is lettek.” 1945-ben sem általában a verések ellen volt kifogás, csupán Gerő figyelmeztette őket, hogy „Szalasiékat ne bántalmazzák”, mert az amerikaiak nem fogják kiadni a többi háborús bűnöst. A kulákok verésére 1946–47-ben szerveztette meg RM Péter Gáborral a Réh Lajos vezette, huszonöt fős verőcsoportot. Péter azt állította, hogy Réh egypéldányos – feltehetően a

„zsirosparasztok” verését részletező – jelentését minden esetben Rákosinak továbbította. 1949 tavaszán RM javaslatára – közvetlenül Farkas utasítására – felállították a második verőcsoportot. A vezetőjük Princz Gyula. „Engem csak arra a célra vettek igénybe, hogy egyes őrizeteket parancsra megverjek.” A politikai rendőrségen immár száz embernek az volt a munkája, hogy elagyabugyálja, akire rámutattak. Noha a titkos berkekben Princz neve híresült el, Péter szerint a Réh-csoport volt a durvább. Csak néven nevezni nem lehetett a dolgot. RM azt ajánlotta, hogy „bántalmazás helyett kezelés” kerüljön a jelentésekbe. A Réh-csoport ezt a kifejezést használta. Társai (pl. Károlyi) úgy említették, hogy „foglalkoztam” Rajkkal, Mód Péterrel stb. Ugyanakkor Péter Gábor azt is kijelentette, hogy „a Pártnak és a felsőbb vezetőknek nem volt tudomásuk arról, hogy a hatóságon belül a bántalmazások hatására is írtak alá az őrizeteské jegyzőkönyvet”. Szerinte egyébként a cégnél nem volt rendszeres a „bántalmazás”, állítólag 1951-ben, napiparancsban mégis betiltotta. Arról nem beszélt, hogy a verőcsoportokat megszüntette-e, csak azt hangoztatta, hogy több államvédelmi tisztet felelősségre vontak, sőt néhány bíróság elé is került, mert verte a foglyokat.

A tagadásokba, ellentmondásokba keveredő Péter Gábor bevallotta, „három-négy esetben” ő is adott egy-két pofont, de fasiszta bűnözőknek, akik „erre igen rászorultak”. Bálint László „jugoszláv emberrabló” (és hozzátartozói) megveretésében bűnösnek érzi magát. De Bálintot – akinek például a heréjét szurkálta – mégiscsak halálra ítélték és kivégezték.

Princz Gyula: Farkas Mihály kijelentette előttünk, hogy Rajk László és társai a legsúlyosabb trockisták, és az Államvédelmi Hatóság életében először állunk ilyen komoly pártellenes bűnösökkel szemben. Farkas Mihály levetette a kabátját és nekigyürkőzött maga is, hogy részt vesz a verésben, de figyelmeztették, hogy ez nem illik hozzá. „Rajk első verése nem volt súlyos”, „mi magunk is meg voltunk rendülve, hogy Rajkot kell bántalmazni”. „Az őrizettest hasra fektettük, zokniját szájába tömtük, hogy ne tudjon kiáltozni, és talpait gumibottal vertük, amikor a verést rövid időre megszakítottuk, ugráltattuk, hogy a lábai ne dagadjanak meg... Papok fenyegetésénél áramot vezettünk egy rézfeszületbe és azt meg kellett csókolnia.”

Princz szerint Faludi volt az ÁVH-n az egyik „legnagyobb verő”, aki mindig maga végezte ezt a feladatot. Saját kedvtelésből is. Kovács József szerint Farkas Mihály, Péter Gábor és Piros László is verték az őrizeteket. Péter Gábor titkára mindezt már 1953-ban is elmondta volna, de Boda György ezredes – RM testőrségének vezetője – Rákosira hivatkozva közölte vele, hogy „csak Péter Gábort nevezzem meg, mint aki a verésre utasítást adott”. 1953 végén viszont azt állította, hogy Károlyi utasította. Ám az is igaz, hogy „Péter Gábor égő cigarettát nyomott egy őrizetes arcába”. A másikat tüvel szurkálta, hogy kiserkent belőle a vér.

Princz: „Miután ebben a körben az utasítások Rákositól, Farkas Mihálytól, Péter Gábortól származtak, az ő személyük biztosíték volt arra, hogy amit mi teszünk, azt a nép érdekében tesszük, és én a legjobb hiszemben teljesítettem a tőlük kapott parancsokat.” Csak dr. Pál Ákos halála után rendült meg a bizalma. Pál, aki a jogerősen életfogytiglanra ítélt majd mégis kivégzett Deszkás halála, és a Szücs testvérek agyonverése után követett el öngyilkosságot (1950?), Princznek azt mondta, hogy a megtörtént esetek törvényellenesek, koholmányok, és őket benne fogják hagyni a pácban. A kiút a halál. Péter Gábor is tisztában volt azzal, hogy koholmányokat hajtanak végre, hisz a Rajk-ügy idején Princz előtt mondta Belkinnek, hogy Rákosi már azt is követeli, hogy Rajk vallja be: Rákosit is meg akarták gyilkolni.

Péter Gábor szinte mindent tagadott. Ő csak Farkas Mihály vagy Rákosi utasítására rendelte el bárki verését. A szembesítés során visszautasította Justus Pál, Mátyás László, Cseresznyés Sándor, Oszkó Gyula, Földi Iván, Major Frigyes, Vándor Györgyi, Jándy Gézané, Szász Béla, Szakasits Árpád, Schiffer Pál, Ignóus Pálné, Berkesi András, Donáth Ferenc állításait.

1957-ben, szóban és írásban is felemlégeti, hogy a fasiszták ellen együtt harcolt Kádár Jánossal, a legnehezebb időkben úgy dolgoztak együtt, mintha ikrek lettek volna – s kéri a szabadrábra helyezését. Kádár Jánosné állítólag azt mondta a feleségének, hogy „Péter Gábor nem felelős a régi elvtársak üldözéséért”. Eldicssekszik: bár Rákosi háromszor is utasította Kádárné őrizetbe vételére, ő ezt elhárította, mert semmi terhelő adat nem volt rá nézve.

Mintha csak taggyűlésen lett volna, a harmadik, 1957. májusi tárgyalását is azzal kezdte, hogy a felesége járt Kádár Jánosnál, aki azt mondta, nem fogja megengedni, hogy a régi kádereknek súlyosabb bántódása essen. Péter Gábor nemcsak a katonai perekért, hanem a Kádár-ügyért is Farkas Mihályra hárította a felelősséget, amiről Kádár is tudta, hogy hazugság. Péter azt állította, hogy ő a Kádár elleni vizsgálatban sem vett részt, mert érezte, hogy erőltetett dologról van szó. A per után Rákosi megkérdezte tőle, hogy mit csinál Kádár a börtönben. Olvas, tanul. Rákosi erre azt mondta, küldje kőbányába, ő azonban ennek nem tett eleget. Ha nem ő az ÁVH vezetője, „ma Kádár nincs az élők sorában”. „Nehezen, de meg tudtam akadályozni”, hogy Rákosi felakasztassa Marosánnal együtt. (A siralomházban Marosán súlyos idegállapotban volt, szeretett volna élni. Péter ajánlotta neki, hogy írjon Rákosinak, ő majd kézbesíti. Ez a levél nem került eddig elő, és a korántsem szükséztű Marosán sem tett róla említést terjedelmes életrajzi köteteiben. Péter szerint ennek a húszsoros levélnek köszönhető, hogy Marosán életben maradt.)

1957-ben tehát létezett Magyarországon két ember, akik Péter Gábornak köszönhatték az életüket. Véletlenségből épp a két első ember: Kádár és Marosán. Továbbá neki köszönhető – állította Péter Gábor –, hogy nem került börtönbe a saját helyettese, Tímár István vagy Olt Károly miniszter, meg például Kádárné. Hegedüs András miniszterelnök semmit sem sejtethetett Péter emberbaráti cselekedeteiből, mert 1956-ban megkérdezte tőle: miért nem lett öngyilkos. Azért, emlékezik a tábornok, mert akkor még azt hitte, hogy egy „kommunista nem lehet öngyilkos”. Különben is közismert volt – állapította meg éppen 1956-ban –, hogy az öntudatos dolgozók nagy része szereti az ÁVH-t; április 4-én, május 1-jén százezrek éljeneztek.

Péter Gábor azt írta 1957-es perújítási kérelmében: „Hibákat követtem el, amelyek formailag bűncselekménynek is nevezhetők volnának, de ezzel szemben a valóság az, hogy 1951 májusában a párt államvédelmi bizottsága megállapította, miszerint az ÁVH mindenkor a párt utasításának megfelelően járt el.” Igen, Péter Gábor minden számottevő ügyben kizárólag RM és kisebb részben Farkas Mihály utasításait követte. Ez nem jelenti azt, hogy „háztáji” bűncselekményekért nem lehetett volna elítélni.

A bőbeszédű RM a visszaemlékezéseiben nem is említi a Péter-pert. Ő, aki mindent meg tudott magyarázni, ebbe bele sem mert fogni. Dr. Major Ákos a perújítási védőbeszédben azt mondta, védenői nem tartoztak sem a szövegírók, sem a főrendezők közé. Készen kapták a szövegekötvet, a rendezés náluk sokkal nagyobb művészek kezében volt. „Ezek a vádlottak csak ügyelők voltak meg kellékesek. A nekik adott szövegekötvet alapján színre küldték a szereplőket.”

1953 utolsó napjaiban ugyan életjelt adott magáról nem egy évek óta nyomtalanul eltűnt politikai fogoly, ám a fordulattal egy csapásra nem szűntek meg a minden alapot nélkülöző politikai perek. Ezekről csupán azért nem tudunk, mert vádlottaik nem voltak az elit tagjai. Ilyen eljárásorozat volt az orvosper. Budapesten nem azzal vádolták az orvosokat, amivel Moszkvában, hogy a vezetők életére törtek, de tudomásunk szerint itt is kizárólag zsidó orvosokat tartóztattak le. Sztálin halála és a júniusi enyhülés miatt az orvosper végül is elmaradt, így még több a találgatás, hogy a politikusok közül kiket vontak volna be (Vas Zoltán, Szirmai, Kovács István neve is felmerült). Az őrizetbe vett orvosok közül egyet-kettőt

ha elítéltek. Köztük Zádor Imrét (1917), a Kútvolgyi Kórház elme- és a János Kórház pszichiátriai osztályának vezetőjét. A párhuzamosan folyó Péter Gábor és társai perében is láttuk, hogy a politikai eseményekről ötletszerűen s mindig késve adott hírt a sajtó. A kivétel Zádor főorvos esete. Őt 1953. március 19-én éjszaka tartóztatta le az ÁVH, és a másnap reggeli *Szabad Nép*-ben „Bűnös orvosok felelősségre vonása” címmel ott a tudósítás, miszerint őrizetbe vették Zádor Imrét a Kútvolgyi állami kórház orvosát, aki „egyik betegét evipános injekció segítségével elaltatta, és egy elmeegógyintézet zárt osztályára vitette, azért, mert az orvosi titoktartás megsértése miatt Zádort felelősségre vonta”. Ha Zádornak lett volna a szerkesztőségben páciense, legkésőbb az esti lapzártakor értesülhetett volna arról, hogy még azon az éjszakán lefognák, és hogy mit követett el.

– A János Kórház igazgatója egy pártgyűlésen bedobta, hogy itt van közöttünk Zádor főorvos, akinek a Rajk-perben felakasztott Szalai András jó barátja volt. Tény, hogy tizenhat éves korunktól fogva ismertük egymást. 1948-ban kaptam egy WHO-ösztöndíjat svájci és angliai tanulmányútra. Pár hónappal ezelőtt volt az esküvőnk, s Szalai elintézte, hogy a feleségem is velem jöhessen, ami abban az időben még nagyobb ritkaság volt. Hazaérkezésem után egy héttel tudtam meg, hogy Szalai Andrást az ÁVH letartóztatta. Néhány hónappal később Rajkkal, Szőnyivel együtt felakasztották. Ha ez a hír Londonban ér, ott maradok. Benn az ÁVH-n azt próbálták rám bizonyítani, hogy Szalai engem – és a feleségemet – azért engedett ki, mert átvettem Szalai főnökének, az ideg orvos végzettségű káderosztály-vezető Szőnyinek a szerepét Svájcban, s a CIA-nek, Allen Dullesnek dolgoztam. Kivel találkozott, miről beszélgettek? Vallja be, hogy találkozott Allen Dullesszel! Nem találkoztam. Hetekig kellett sorolni, hogy mit csináltam Zürichben, Bernben, Genfben s Londonban. Jegyezgetett a tisztecske, de én nem írtam alá semmit, mert tudtam, hogy szavaimat másképp értelmezi. Noha éjszaka is levitetett kihallgatásra, nem írtam alá. Aztán az összes politikai vonatkozás kimaradt a perből, mivel nem csináltam semmit.

– Rajk, Szőnyi, Szalai sem csinált semmit, mégis kivégezték őket. Önt verték?

– Egy pofont kaptam. Öt hónapon át napi nyolc-tíz órán keresztül kellett egy helyben állni, és a bokám többszörösére dagadt. Végül megelégeltem, s kértem, hívjanak orvost. Jött egy fiatal tiszt, aki elkezdett szemtelenkedni, én visszaszóltam, mire pofon ütött. Idegétlenül tanulmányaimból tudtam, meddig lehet feszíteni a húrt, miként kell kezelni a kihallgatóimat. Tisztában voltam vele, ha vernek, csak pár percig fáj, utána az ember kómába jut, s lesz, ami lesz. A második tisztecske mondta is, fejezzük be a dolgot, mert maga mint ideggyógyász túljár az eszünkön. Megtisztelő volt. Neki aláírtam, hogy áthelyeztem egy beteget a zárt osztályra, s hogy nem ellenőriztem a gyógyszerkészletet, ami az adjunktusom kötelessége volt vagy lett volna. Tudtam, hogy ezekből nem lehet pert fabrikálni. Ők csináltak.

– De hiszen ez szakmai ügy!

– Az. Tóth Géza vidéki funkcionárius, talán újságíró bekerült a Kútvolgyi elmeosztályára. Mivel zavartan viselkedett, a hatodik emeleti nyílt osztályról áthelyeztem a János földszinti zárt osztályára. Révai József felhívta a Kútvolgyi igazgatóját, Babitsot és ragaszkodott hozzá, hogy Tóthot vitessük vissza. Utasítására az feleltem, hogy a nyílt osztályon külön ápoló kell mellé. Nem tudom, mi lett vele, mert engem őrizetbe vettek. A szakértőként kihallgatott Nyíró Gyula professzor azt mondta: csak a kötelességemet teljesítettem. Az 1953. december 24-ei tárgyaláson a gyógyszerkészlet ellenőrzésének elmulasztása és hivatali hatalommal való visszaélés, azaz Tóth Géza nyílt osztályról zárt osztályra helyezése miatt mégis négy évet kaptam. Először az áprilisi fellebbezéskor harmadolták, másodsor jó magatartás, harmadszor amnesztia miatt. 1954 júniusában szabadultam. A tizenöt hónaptól tízet magánzárkában, ötöt

rabtáborban töltöttem, ahol már orvosként dolgozhattam. Jellemző, hogy amikor a magánzárkám falán észrevettem a feliratot, hogy „Rákosi szar”, lekapartam.

1953-ban *Árulók* címmel megjelent egy összeállítás a szociáldemokratákról. A szerzők között Nagy Lajostól Kuczka Péteren keresztül Gergely Sándorig sok mindenki szerepelt. A kötetet RM azzal küldte el Nagy Imrének és Gerőnek: „Nem vagyok meggyőződve róla, hogy éppen most van szükség erre a könyvre, s ezért visszatartattam a terjesztését. Kérem a véleményeket. 54-I-8. Rákosi.” Nagy Imre: a könyv politikailag ártalmas, ki kell vonni a forgalomból, mégpedig azonnal.

Schiffer Pál, az 1951 márciusában katonai bíróság által halálra ítélt szociáldemokrata vezető azon vívódott 1953 nyarán a börtönben: „Helyesen tetted-e, hogy vállaltad a hazug vádat? Kinek használtál vele? Lehet-e a mozgalom... érdeke a hazugság?” Odajutott, hogy 1953 júniusában kérte: hajtsák végre rajta a halálos ítéletet. Fél év múlva – mivel folyt a törvényesség helyreállítása – azt a választ kapta: „Már tudják, hogy az ön ellen felhozott vádak nem felelnek meg a valóságnak. Rövidesen felülvizsgálják az ügyét.” Akárcsak a hasonló ítéletű Haraszi Sándort, egyszer csak Schiffert is elővezették, és „talán ugyanabban a teremben, ahol három évvel előbb halálra ítélték, hasonló... lefolyású bírósági színjátékban az ítéletet most életfogytiglani fegyházra változtatták”. Indok: „a szocialista igazságszolgáltatás alapelveivel, a szocialista humanizmus követelményeivel nem egyeztethető össze az, hogy... az egyébként kétségtelenül indokoltan kiszabott halálbüntetés... három év elteltével kerüljön végrehajtásra”. Schiffer Pál mégis kérte, és újból kérte, hogy akasszák fel. Nem tették. De mivel az ellene felhozott vádaknak nem volt semmi alapjuk, két év múlva, 1955 novemberében kiszabadult.

A szocialista Weisshaus Aladárt 1947-ben frakciózásért („a demokratikus államrend és köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés” miatt) három és fél évre ítélték, majd a büntetés letöltése után internálták. Ő is azon pár száz szerencsétlen közé tartozott, akit a táborok felosztása után hamis vádakkal újból bíróság elé állítottak. Ekkor már csak „szervezkedésre való felhívás” büntette volt a vád, ám 1954 februárjában egy ilyen állítólagos felhívás is nyolc évet ért. De mivel a „szervezkedés nem jött létre”, a Legfelsőbb Bíróság Weisshaus aggkora, valamint betegsége miatt a büntetést hat évre csökkentette a szocialista humanizmusra hivatkozva.

(Láttuk, hogy az RM–Farkas kettős miféle szerepet játszott a törvénytelenésekben. 1954 áprilisában viszont arról értesíti Farkas Rákosit, hogy Nyers Rezső ellen – aki akkor a SZÖVOSZ elnökhelyettese volt – a Legfőbb Ügyészség nem indíthat nyomozást, nem folytathatnak ellene bünvádi eljárást, mivel a Központi Vezetőség póttagja. „Véleményem szerint az ügyet vagy a KEB-nek kell átadni, vagy külön párt- és kormánybizottság hivatott az ügyet kivizsgálni.” A felvásárlási ár megállapítása miatti nyomozás annyira komolytalannak bizonyult, hogy Nyers Rezsőt egy hónap múlva a KV tagjává választották.)

Mindenféle reform útjában RM volt az igazi akadály. Nagy Imre már júliusban – pár héttel az után, hogy visszajöttek – azt pedzegette Kiszeljovnak, hogy újból Moszkvába kéne menni. Farkas Mihállyal együtt próbálták rávenni Rákosit is, hogy menjenek. De ő azt mondta: Moszkvában azt gondolhatnák, hogy ezek a magyarok milyen ostobák. Húzódozása ellenére Gerő javaslatát elfogadva, október végén úgy dönt a PB, hogy politikai, gazdasági, netán honvédelmi kérdések megvitatására, kisebb delegáció fogadására kérik a Kremlt. Nagy Imre, Farkas talán Gerő is arra várt, hogy kinn majd megdorgálják Rákosit, aki épp ezt akarta elkerülni. Nagy Imre november közepén Kiszeljov tudtára adta: határozottan intézkedni kell azokkal szemben, „akik bűnösök e szembenállásban”. Csak visszakövetkeztetni tudunk arra,

hogy decemberben ki nyert Moszkvában, mert a látogatásról semmiféle feljegyzés nem került elő; Farkas Mihály szerint Moszkva után még rosszabb lett a helyzet.

Beriját december 23-án kivégezték, a peranyagot Kiszjeljov néhány nap múlva mutatta meg Rákosinak és Gerőnek. Ők felháborodtak. Nagy Imre csodálkozott, hogy ezek a sötét üzemek harminc éven át folyhattak, majd felhívta a figyelmet arra, hogy a Berija- és a Péter Gábor-ügybeli orosz és magyar szereplők és áldozatok behelyettesíthetők.

Noha Nagy Imre hajdan négy hónapra belekóstolt a belügyminisztériumba is, nehezen tud eligazodni a Péter Gábor-peren. Egyrészt arról beszél, hogy Péter fertővé változtatta az ÁVH-t. Másrészt felhívja Kiszjeljov figyelmét, hogy a tárgyalásig Péter felső utasításokra és parancsokra hivatkozott, hogy „egyebek mellett Rajk és Kádár ügyét is maga Rákosi konstruálta”, aztán felkereste Pétert a börtönben RM unokahúgának a férje, Dékán István belügyminiszter-helyettes, s attól fogva Péter buzgón állította: a főtitkár utasítása ellenére tették, amit tettek. (1953 októberében Gerő javasolta Dékán István kitüntetését Vörös Zászló Érdemrenddel.)

Ha Nagy Imre ráébredt is, hogy a kiigazítás folytatásához Rákosit félre kellene állítani az útból, ennek moszkvai kezdeményezésére nem volt elég rafinált. Maradt a patthelyzet, a se vele, se nélküle. Bár a politikai perek tálcán kínálták a lehetőséget RM bűnösségének megállapításához, ki az, aki ezt kimondja? Ha a kulisszák mögött járatlan Nagy Imre képtelen volt rá, hogy vállalkozott volna erre az erősen érintett Farkas Mihály, vagy a háttérhuszár Gerő? Ehhez a lépéshez Nagy Imre ekkor a Kremlben sem talált volna szövetségeseke, különösen nem önként jelentkezőre, aki a nagykövettel küldött S. O. S.-eire a mély vízbe vetette volna magát.

Ettől függetlenül RM érezte, hogy egyre inkább sarokba szorul. Mint annyi politikus, ő is közvetve, látszatokkal kívánta bizonyítani, hogy trónja szilárdan áll. Javasolta, hogy a Parlamentben váltakozva üljenek a PB- és a kormánytagok, hogy ő a felértékelődött miniszterelnök mellé kerüljön. Nagy Imre ezt időszerűtlennek tartotta, hisz épp a párt- és az állami vezetés szétválasztásán fáradoztak. A PB le is vette napirendről az indítványt. Aztán Nagy Imre távollétében RM újból felvetette, s ekkor „megkapta” a bársonyszéket. Kiszjeljov Moszkvába küldött jelentése, de a filmhíradó és a lapok képei szerint is a parlament január 22-i ülésén a miniszterelnök egyik oldalán Dobi, a másikon már RM ült.

A történetet Nagy Imre Rákosi „végletekig menő önimádatára” szolgáló példaként említette a nagykövetnek. Elkészerítőnek tartotta, hogy ilyesmivel foglalkozik, de a szövetkezetekből kilépőket ért inzultusokról nem tud, a párthatározat „megvalósulása” sem érdekli, csak azt hajtogatja: ha Berija nem lett volna, minden másképp lenne. Ellentétben a szívós Rákosival, Nagy Imre most is csak lamentált, nem csatázott. Nemcsak a kényes Péter Gábor-ügy PB-tárgyalásánál hallgatott, hanem a metróhalasztás, az ügyészség felügyeleti munkája, sőt a kulákkorlátozás vitájakor is. Hozzászólt viszont a mezőgazdasági agitáció, illetve az irodalompolitika tárgyalásakor.

Az utóbbi téma napirendre tűzését egy Nagy Imrének és Gerőnek küldött, „Bizalmas” Rákosi-cetli előzte meg: „Az írók között elég nagy a felfordulás. Tegnap Kuczka elvtárs Kossuth-díjra javasolta az *Uborkafá-t* és csak azzal ütötték el a dolgot, hogy előbb megnézik az új variánst. Egyébként Kuczka elvtársat is Kossuth-díjra ajánlják a *Nyírségi napló* dacára... Javasolom, hogy 10-15 író-t hívjunk össze fesztelen beszélgetésre és igazítsuk helyre a fejüket. Rákosi.” Ezután Farkas Mihály azt indítványozta, hogy előbb a PB vitassa meg az irodalom helyzetét.

– 1954 februárjában került sor az új szakasz irodalompolitikájának a megfogalmazására, s a PB elé kerülő előterjesztést Horváth Márton, Darvas és én készítettem – idézte fel Király

István (1921). – Mi hárman a nyitást éreztük fontosnak, s a vita során először éreztem a pártvezetésben dúló harcot: feltűnő volt Rákosi és Nagy eltérő húzása.

– Amikor '53 második felében, '54 elején a Politikai Bizottság elé citálták hol az írókat, hol az újságírókat – elsősorban a *Szabad Népet* –, láthattam, hogy Rákosi régi magabiztossága, az atyáskodó álarc mögött meghúzódó erőszakossága megingóban van – említette Fekete Sándor (1927).

Az irodalom helyzetének megvitatására Rákosiék sértettsége miatt került sor. A jelentést fogalmazó Horváth, Darvas, de Király is Révai embere volt. Mégis bíralták mesterüket a tilalmakhoz való túlzott vonzalma miatt, s azért is, mert a korábbi hibák „eszmei gyökere” feltáratlan maradt. De azt is megpendítették, hogy a „párt politikája és vezetése ellen bizonyos jobboldali egységfront alakult ki”. Felvetették a „fasiszta múltú” népi írók rehabilitálását, az irodalmi alapelvek revízióját (pesszimizmus létjogosultsága stb.). A vita első fordulóján Nagy Imre nem volt jelen. A meghívott Méray Tibor szerint a „balszármay” (Illés Béla, Fekete Sándor és ő) „a felfújtt hólyag” Farkas Mihállyal és a karrierista Horváthtal és Darvassal szembeni ellenszenv is vezérelte („ezerszer inkább Révai”). 22-es csapdája: az új szakasz irodalompolitikáját Farkas testesítette meg, a régít a mégiscsak kvalitást jelentő Révai.

RM elemében volt. Méray kijelentésére, hogy a hibák lavinaszerűen jelentkeznek, megjegyezte: lavina egy pohár vízben. Amikor Illés Béla azt állította, hogy a párt azonnal honorálta azokat, akik ellenséges műveket írtak, RM ezt írói túlzásnak nevezte. Gerő vonalas felszólalásában burzsoá és szocialista szabadságról beszélt, és politikai botránynak minősítette az *Uborkafá-t*, Urbán Ernőnek a Nemzetiben tett házzal játszott szatíráját. Azon a kifogásán, hogy Illyés Gyulának udvarolnak, RM azzal tódított, hogy udvarolnak Nagy Lajosnak is. Felszólalásában RM helytelenítette, hogy az írók többségét a jobboldali táborba sorolják. „A mi íróink valóban nem kemény tölgyek és a közelmúlt szellőjében hajladoztak, ha nem is úgy, mint a nádszál, de úgy, mint a bambusznádszál.” Az *Uborkafa* elsősorban az ő csőrét piszkálta. Figyelmeztet: a szatíra ne másolja a harminchat éves Szovjetuniót: „Nálunk először inkább a régi rend ellen kell irányítani a szatíra élet.” Jó lenne tudni, mit érzett a Nemzetiben, amikor kivilágosodott a tanácselnök szobája, s a falat az elnök saját arcképei borították. Felidézte a PB-ülésem, hogy megmondta az igazgatónak, Major Tamásnak: „Bánjanak csinján az ilyen szatírakkal... Kés, villa, olló nem gyerek kezébe való.”

RM szavaztatás nélkül bejelentette: mivel nincs jelen a PB minden tagja, és fontosnak tartják a beteg Révai véleményét is, csak azután lesz határozat, ha a bizottság átdolgozza a jelentést. Aztán Kiszelyovnak elpanaszolta: „Több író is elkanászodott és odáig ment, hogy úgy gondolja, máshogyan kell érteni a párt szavát, mivel a pártnak nem volt mindig igaza.” Révai feldúltan írta egy agyonjavított lapon: az előterjesztés nem az irodalompolitikában is elkövetett hibák elemzése, hanem torzkép, egy sor valótlansággal, rágalommal, pocskondiázással. A sommás bírálat el akarja kenni a június után hallgatók felelősségét, egyes kommunista írók gerinctelenségét és kapitulációját. Az előterjesztés jobbra-balra hajlongó opportunizmus.

A három héttel később tartott második vitában már Nagy Imre is részt vett, és kijelentette: „Véget kell vetnünk annak, hogy az írókat kiskorúként kezeljük, bizalmatlanok és gyanúsítgatók legyünk irányukban: nagyobb szabadságot kell biztosítani az irodalom számára.” A határozat elismerte, hogy a pártpolitika szűk platformján nem alakulhat ki széles irodalmi egység. Intézkednek, hogy az alapvető kérdésekben legalább a kommunista írók legyenek egységesek.

– Terhes volt Rákosi mellett dolgozni a kiszámíthatatlan munkaidő miatt – említi titkárnője, Fogarasi Jánosné (1928). – Ha kilencig volt, vagy akár éjfélig, egyikünknek akkor is mellette kellett maradni (ilyenkor mindig kocsival vittek haza bennünket). A titkáranak, Szatmárinak könnyebb volt, mert ő szemben lakott. Hetente fél napot kaptunk továbbképzésre. Egyszer eközben elmentem a fodrászhoz, s kiírtak a faliújságra. Amikor Rákosi kiment Moszkvába, Farkas helyettesítette, s akkor átestünk a ló túlsó oldalára: bármilyen munkánk volt, ötkor le kellett tenni. Határozat volt a munkaidő betartására.

Az RM távollétében hozott 1954. februári titkársági határozat szerint az új munkaidő reggel fél 9-től délután 5 óráig, szombaton 2 óráig tart. Értekezletek csak munkaidő alatt tarthatók. Aki túlmunkát végez, annak engedélyezni kell, hogy másnap 11 órakor kezdjen.

Rákosiék a reformmal piszmogva tovább központosították a párthatalmat: majdnem kétszeresére, kétszáznyolcvan főre emelték a PB hatáskörébe tartozó káderek számát. Ezután ők döntenek például a *Szabad Nép* szerkesztőbizottságának tagjai, a hadosztályparancsnokok és a budapesti kerületi titkárok sorsa – kinevezése, leváltása – felől is. A KV hatáskörébe kétezer-háromszáz tisztséget, a Titkárságéba kétezer-tíz utaltak. Öt és fél ezer vezető tartozott közvetlenül a pártközpontoz. Ez tulajdonképpen nem is sok, ha arra gondolunk, hogy egy akadémikus vagy egy focicsapat külföldi útját is a Titkárság, netán a PB engedélyezte.

A gazdálkodás dőcögött. Már szeptemberben úgy dönt a PB, hogy a kormány „tárja fel” a Szovjetunió előtt a külkereskedelmi és fizetési mérleg alakulását, és kérje az 1954–56-ra esedékes hadiszállítási és egyéb kötelezettségek későbbre halasztását. A devizahiány miatti csőd elkerülésében a Szovjetuniótól „kapott 10 600 kilogramm aranyvétel” segített, aminek a felét nyomban „igénybe vették”. (Amikor nem volt arany, ősszel eladták a gabonát és tavasszal, árveszteséggel visszavásárolták.) RM annyira fogához verte a dollárt, hogy a győzelemre esélyes öttusacsapatot sem akarta kiengedni a chilei világbajnokságra, ám a PB leszavazta. A háttér megvilágítása érdekében tudni kell, hogy a szovjet típusú modernizáció, a gyors iparfejlesztés egyik célja Magyarországon – akárcsak a két világháború között – az importpótlás volt. 1949 és 1954 között mintegy felével nőtt a nemzeti jövedelem, ám a behozatal – minden szándék ellenére – több mint kétszer ennyivel. S a kivitt meg kellett háromszorozni a csak árengedménnyel eladható termékek miatt. De nélkülözhetetlen volt az export, hogy legyen pénz a behozatalra, az újabb – többnyire drágán és rossz minőségű árut – termelő üzemek építésére. A beruházásokat a politikai szempontok szabták meg, a gazdaságosság másodlagos volt. Kerül, amibe kerül, fejlődni kell! A külkereskedelem romlását, a tőkés adósság növekedését persze nem az öttusacsapat utazásának letiltásával lehetett megfogni, nem filléreskedéssel kellett volna kedvezőbbre fordítani. Ám a gazdaságpolitika irányítóinak szándéka és elképzelése sem volt a lényegi változtatásra. Az 1953-ig követett út megkérdőjelezése miatt a racionális kérdések eldöntését is megmérgezte a gyanú. A kor amúgy is hajlott rá, hogy mindenben politikai szándékot keressen. 1953–56 között köszönni sem lehetett úgy, hogy fel ne merüljön a kérdés: az illető vajon június előtti vagy utáni jó napot kíván-e.

Mintha a körülmények is összeesküdtek volna a változások ellen. A legfontosabb gazdasági partnerek – lassan az egész „béketábor” – visszafogta a beruházásokat, sorra hiúsultak meg a külkereskedelmi szerződések: nem szállítottak nyersanyagokat, nem vették át a magyar árukat, csak az élelmiszerek szállítását szorgalmazták. Ám a mezőgazdaságnak adott kedvezmények ennyi idő alatt nem éreztethették hatásukat, még nőtt is a lemaradás a begyűjtésben. A kötelező beszolgáltatásra épülő élelmiszer-ellátás és -export kilátásait is veszélyeztette a szokatlanul kemény tél. A szén- és áramhiány tovább rontotta az amúgy is akadozó anyag- és áruellátást. Pedig a bankjegyforgalom egy év alatt majdnem a másfélszeresére nőtt, amivel az

adott körülmények között az árukínálat semmiképp sem tudott lépést tartani. Elemzés híján mindezekért a gondokért az új szakaszt lehetett okolni, ami tovább mérgezte a gazdasági vitákat. RM egyenesen szovjetellenesnek mondja Nagy Imrét, mert az 1954 elején állítólag azzal a megjegyzéssel nyomta a kezébe a könnyűipari cikkek vásárlását lemondó moszkvai jegyzéket: „Nézd, mit csinálnak megint a te szovjet barátaid!”

A közellátásról szólva tudni kell: noha a nemzeti jövedelem 1950–1953 között harmadával nőtt, a lakosság fogyasztása nem emelkedett. A változás 1954-ben következett be, s a reáljövedelem 1956-ra csaknem 30 százalékkal múlta felül az 1949-es értéket. A foglalkoztatottak havi átlagkeresetéből 1950-ben 36 kg sertéshúsról futotta volna, 1955-ben 42 kg-ra, ám tejből 455 liter helyett csak 316 litert tudtak volna venni. Noha 1956-ban, a Rákosi-korszak végén a munkás- és alkalmazotti családok mintegy negyede jövedelmének kétharmadát élelmiszerre költötte, mégsem táplálkozott megfelelően. A családok csaknem fele képtelen volt rendszeresen ruházkodni, ruhatáruk kopott, szegényes volt. A lakosság igényeinek teljes kielégítését a kommunizmus eljövételére ígérték, ám addig igen ellentmondásosan törődtek az emberek napi szükségleteivel, mégis rendkívüli erőfeszítést vártak mindenkitől. Az öntudatot és a lelkesedést kényszerítő eszközök rendszere serkentette. 1953-ig a rendőrség, a törvény, az államhatalom könyörtelenül lecsapott a sokat hiányzó, vagy a több esztorgaként törő munkásra is (főképp, ha gyanús származású volt). Ez a szigor oldódott, de főleg a falvakban, 1955-ben ismét előkerültek a korábbi erélyes módszerek.

Nagy Imre szerette volna, ha a Sztálin Vasműben elhalasztják a nagyolvasztó átadását, ám erről februárban, két ülésen át sem tudta meggyőzni a PB-t. Számára presztízsvetés volt az 1954. február végi első ünnepi csapolás. Földes László szerint: „Nagy Imre egyáltalán nem lelkesedett, sokszor mintha magában beszélt volna, s aki a közelében ült, mint ahogy én is, hallhatta is a szavait: »Minek ez nekünk? Megérte, amibe került?« – és hasonlókat. Gerő Ernő tőlem kérdezgette, mit mond, mit mond?” A március elsejei *Szabad Nép* „Az új kohóval sikeresebben folytathatjuk harcunkat a dolgozó nép jólétének emeléséért” cím alatt tudósított az eseményről.

– Sztálinváros avatására Gundeltől vittük az étkezéshez, és mint mindig, a beszerzőktől a nyersanyagot – említette Bús Dezsőné (1926). – Bevittek az új konyhába, és annyira nem volt semmi, hogy sírni kezdtem. A tepsiket meg fényesre smirglizték a marhák, hogy leégjen, amit készít az ember. Mondták, hogy Rákosi elvtárs szereti a rétest. Csináltam káposztást, mákost, túróst, s tenném be a sütőbe, de nem lehetett becsukni az ajtót, a tepsi nem fért be! Jöttek aztán és átvitték a tanácsháza konyhájára, de ment ám velük Jamrich – a kormányórség parancsnoka – meg egy orvos, és ott voltak, amíg ki nem sült a tészta.

Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Bús né rétesénél jobban csak a reformok megvalósítása nyúlik. Az egymás után következő budapesti szovjet nagyköveteket a magányos miniszterelnök kereste fel a leggyakrabban. Bár a magyar pártvezetők és Kiszjeljov vagy Andropov találkozóiról hiányosan maradtak fenn, kerültek napvilágra jelentések, igen szoros volt a kapcsolat Gerő és az egymást váltó követei között is.

Gerő már 1954. február közepén azzal látogatta meg Kiszjeljovot, hogy a felszín alatt tetemes feszültségek húzódnak, ám ezekről senki mással nem beszélhet. Elfogulatlan akart lenni, de mindenekelőtt óvatos volt – hisz közvetve magát ajánlotta vezérnek. Rákosit „hatalmas politikai és élettapasztalattal rendelkező, gyors felfogóképességű” embernek mondta, aki azonban a politika „legalapvetőbb tételeit” is hibásan fogalmazza meg elméletileg, s „képtelen irányítani az embereket”: komoly feladatokat nem tud végrehajtani. Becsületessége kétségtelen, „a kommunizmus és a Szovjetunió ügyéhez hű ember”.

„Nagy Imre elméletileg sokkal felkészültebb”, de a gyakorlati feladatok áttekintésében, az emberek és ügyek irányításában „neki is vannak hiányosságai”. Nála jobb miniszterelnököt mégsem lehetett volna találni. Kiszeljov megkérdezte, arra gondol, hogy Nagy Imre nem elég erőskezű. Ezt nem mondaná. „Rákosinak elege van a neki címzett kritikákból”, ezért tiszteletlenségnek tart minden utalást a múltra. A viszonyuk, látszólag baráti, hisz Rákosi nem vitatkozik vele. Ám nem normális, hogy Rákosi szinte bocsánatot kér, ha valahol csak ő fog felszólalni, és nem mindketten.

Gerő szerint Nagy Imre abból indul ki, hogy a világ teremtése a kormányprogrammal kezdődött. Ám az új és a régi szembeállítása akarva-akaratlanul is csapást mér Rákosira. Gerő megerősítette Nagy Imre szavait, hogy ők jó munkakapcsolatban és baráti viszonyban vannak.

Gerő körülírta, hogy a „legjelentősebb, legkényesebb és legélesebb” téma a csontváz a szekrényben. Noha, mint mondta, a BM-ben már érvényesül a törvényesség és a „szocialista jogrend”, Péter Gábor miatt sokan ülnek börtönben, akik „bűnössége egyszerűen megállapíthatatlan”. Ezután tért rá Kállai Gyula ügyére. A volt külügyminiszter kérte, hogy levelet ír hasson Rákosinak. Gerő engedélyezte, s a levelet ő adta RM kezébe. Rákosi első kérdése az volt, miért engedték Kállainak, hogy írjon. Mégis elolvasta a harminc oldalt, s odaadta Gerőnek is. Kállai felülvizsgálatot kért, mert „vallomása hazugság és koholmány, amit kényszer, bestiális és szadista kínzások hatására írt alá”. RM először elzárkózott a felülvizsgálattól, de később beleegyezett, mondta Gerő Kiszeljovnak.

RM memoárjában azt írja, hogy már 1953 augusztusában felvetődött a rehabilitáció elkezdése, mivel Kállai levelet írt neki a börtönből. „Én ezt az írást még éjszaka elolvastam és másnap reggel közöltem Gerő elvtárssal, hogy... rögtön meg kell indítani a rehabilitációs bírósági eljárást.” (Fontos ügyei rendre belehasítanak az éjszakáiba. Rajk bekerítésekor azt állította: „sok álmatlan éjszakámba került, míg a végrehajtás terve alakot öltött”. Júniusi moszkvai földre dőngölése után „álmatlanul forgolódva ágyamban törtem a fejem, hogy hogyan értékeljem azt, aminek tanúja voltam”. Viszont a lemeztelenítő rehabilitáció elkezdéséhez már egy kis éjszakai olvasás is elég.) Noha RM azt írja, hogy „rögtön meg kell indítani a rehabilitációs bírósági eljárást”, később maga is finomít: csak Berija ítéletének megismerése után, „1953–1954 telén kezdtünk e kérdéssel érdemének megfelelően foglalkozni”. De ez is csak félig-meddig igaz: a PB csak 1954 májusában fogadta el a javaslatot a rehabilitáció irányelveiről. Kállainak ez a „rögtön” még kilenc hónapot jelentett. (1954 nyarán a PB úgy döntött, hogy a „Kádár-csoport tárgyalása” bő két hét múlva, RM tervezett aktívaülése után legyen. Ezzel a szabadulás időpontját is ők határozták meg.)

RM azért jelölte meg 1953 augusztusát mint a rehabilitáció kezdetét, mert ekkor kapta kézhez Kállai levelét. Ez olyan esemény, aminél érdemes egy pillanatra megállni. Gerő azzal, hogy engedélyezte a süllyesztőben eltüntetett miniszter társnak a levélírást, olyan hallgatóságos egyezséget rúgott fel, amit eddig minden kommunista elődje betartott (nyomban meg is ütközött rajta Rákosi). Engedélyével Gerő rést nyitott az elítéltek hermetikus elzártságán. Méghozzá nem akármerre, nem magához, hanem Rákosihoz, aki annak idején javasolta a volt külügyminiszter letartóztatását. A hatalmi játszmában ez a finom lépés annyit jelentett: sakk! Feltehető, hogy Gerő mérlegelte, kit részesítsen a levélírási kegyben. Nem Kádárt vagy Donáthot és nem is Péter Gábort választotta, hanem a mégiscsak pehelysúlyúnak számító Kállait. Kevesebb indokot lehetett arra találni, hogy sorait olvasatlanul elutasítsák. Akkor is, ha őt is ugyanaz a gépezet darálta le, amelyik Rajkot. Érdemes kinagyítani a pillanatot, amikor Gerő elviszi Rákosihoz Kállai levelét, és elolvastatja vele. Feltehető, hogy a gyorsolvasó RM fumigálta az ügyet, talán még azt is mondta, Kállainak agyára ment a börtön. Gerő nem cáfolhatta vagy csak szórmentén, és talán csak úgy mellékesen megjegyezte: vajon Nagy Imrének mi lenne a véleménye? Bár mindketten tudták Nagy Imre választát, RM nem

mert a neki címzett levél után nyúlni, hogy eltegye. Tudta, hogy kettőjükkal már nem bírna. Ha sejtette is, hogy összejátszának ellene, nem mondhatta azt, hogy márpedig ez a levél nekem szól, nem tartozik rá. S ez a beleegyezés nagyon messzire nyúló folyamatot indított el, aminek a vége RM leváltása és Gerő első titkárrá választása lett.

„Nagy Imre elvtársnak! Mellékelten küldöm Kállai Gyulának Rákosi elvtárshoz intézett levelét. Rákosi elvtárs nem tulajdonít nagyobb jelentőséget ennek az írásnak. Az én véleményem azonban az, hogy mihelyst kissé lélegzethez jutunk, felül kell vizsgálni Kállai, Losonczy és még néhány – a volt Márciusi Front csoportozhoz tartozó ember ügyét. Egyáltalán nem tartom kizártnak, hogy velük kapcsolatban tévedés történt. Kállai írása például őszintének látszik, ilyesmit ily formában kitalálni nehéz. Különben is nem arról van szó, hogy elfogadjuk azt, amit Kállai állít, hanem arról, hogy felülvizsgáljuk az ügyet. Persze ezt a felülvizsgálatot én nem indíthatom el a magam felelősségére, hanem csak a PB határozata alapján.” Nagy Imre 1953. augusztus 17-én azt írta Gerő feljegyzésére: „Szerintem Kállai kérésének helyt kell adni, és a felülvizsgálatot el kell rendelni.” Kádár Jánost egyikőjük sem említette, pedig az ő „ügyében” ítélték el Kállait. A PB hét hónap múltán hagyta jóvá a felülvizsgálatot. A rehabilitáció ilyen feljegyzésekkel, meg négy- és hatszemközti vitákkal indult, s vontatottan haladt, mert többen – elsősorban RM, de nyilván Gerő is – érezhették a lavinaveszélyt.

(A Kádár János és társai ügyében hozott egyetlen halálos ítéletet nem rehabilitációs, hanem kegyelmi eljárás keretében változtatták – három év múltán – életfogytiglanra. Haraszi Sándor 1951-es és 1952-es halálos ítélete éppolyan rejtélyes, mint az 1954. januári kegy. Az indoklás szerint: „az éveken át tartó bizonytalanság, az ezzel kapcsolatos állandó halálfélelem az elítéltre ez idő alatt kétségtelenül olyan rendkívüli súllyal nehezedett, amely magának a halálbüntetésnek a céljával is ellenkezik”.)

Gerő február 18-án azt állította Kiszeljovnak, hogy ő már elrendelte „március 15-i határidővel” Kállai ügyének kivizsgálását – noha a PB csak március 24-én hatalmazta fel őt immár Kádár János és társai, valamint a Márciusi Front volt tagjainak ügyében a vizsgálatra!

Gerő is elfogadta a moszkvai tanácsokat, miszerint „Péter sötét büntanyává változtatta az ÁVH-t”. Mégis közölte Kiszeljovval, hogy a tárgyaláson Péter Gábor célzott arra: „lényegesen többet is el tudna mondani”, és kérte, hogy négyszemközt beszélhessen a népi ülnök Szabó István tábornokkal, „és elmondjon neki mindent, amit eddig nem mondott el”. Az elnök – az akkor 31 éves dr. Andó Ferenc hadbíró alezredes, aki Kádár alatt miniszterhelyettesi rangig jutott – kihasználatlanul hagyta a lehetőséget, de nem is utasította rendre Pétert, hogy vádlottként „kötelessége célzások nélkül elmondani a teljes igazságot”. Gerő közölte azt is: a másodfokú eljárás során megengedték, hogy Péter levelet írjon Rákosinak. A levelet rajta kívül a PB néhány tagja is olvasta, s abban „az ÁVH-ban elkövetett minden büntetést alapvetően Farkast vádolja”. Gerő csupán azon sopánkodott, hogy a levél egyetlen példánya Rákosinál van. Azt nem említi, hogy mit szól mindehhez a vádlottá tett Farkas – ha egyáltalán tudott róla. (A levél eddig nem került elő.)

Noha Rákosi maga mondta meg, kit tartóztassanak le, kit verjenek meg, Gerő mégis azzal menti, hogy „egyszer sem ment el az ÁVH-ra”! (Nem tette hozzá, hogy ők nem engedték, hogy elmenjen, mert RM hajlandó lett volna akár kihallgatni is – álszakállban – például Noel Fieldet.) Gerő vád- és védbeszédének indítékai nehezen érthetők, hiszen ő is tudta, hogy ezekben „az ügyekben, beleértve Rajk ügyét is, az úgynevezett koncepciós jegyzőkönyv erkölcstelen módszerét alkalmazták”. Péter Gábor azt írta Rákosinak, hogy Rajk csak az után ismerte el a bűnösségét, hogy Rákosi átadta a vizsgálatot Szücsnek és Belkinnek. Gerő „személyes meggyőződése”, hogy Rajk és akiket perében elítéltek „abszolút ártatlanok”. Bár

elmondta, hogy hamis vallomás alapján ítélték el és akasztották fel a magyar hadsereg hét tábornokát is, mégsem mert fellépni RM ellen a háta mögött sem.

Nagy Imre, miután elolvasta Péter Gábor levelét, azt mondta Gerőnek, hogy a PB-nek foglalkoznia kell az ÁVH-nál kialakult szörnyű helyzettel, s a határozatban „végig meg kell nevezni, kit terhel felelősség a törvénysértésekért, ártatlan emberek haláláért és elítéléséért”. Világos volt, hogy Nagy Imre Rákosi tevékenységének elítélésére gondolt, mondta Gerő. „Természetesen ilyen határozat nem született, és mind a mai napig ez a legkomolyabb akadálya a Nagy és Rákosi közötti viszony rendezésének”, noha neki „nincs kétsége afelől, hogy Rákosi, s vele együtt Farkas bűnös ezekben az ügyekben”.

Noha már Sztálin is figyelmeztette Rákosit, hogy „elviselhetetlenül gyanakvó”, Gerő mégis védve támadta. „Védte”, pedig „mániakussá vált, aki minden embert kémnek és provokátornak tart, de helytelen és megalapozatlan Nagy gyanúja, hogy Rákosi ezzel valamiféle személyes, karrierista célokat követett”. Gerő szerint az ártatlanul elítélteket ki kell engedni, „a pártvezetésnek körülbelül azt kell mondania: ami történt, megtörtént, az embereket visszahozni nem lehet, de ezeket az ügyeket nem szabad Damoklesz kardjaként Rákosi feje fölött tartani”. Gerő emlékeztette Kiszeljovot: Moszkvában egyedül ő védte meg Farkas Mihályt, aki „bármit tett is, azzal a szilárd meggyőződéssel tette, hogy a párt érdekében dolgozik”. Gerő úgy gondolta, mivel Farkas baráti viszonyban van Nagy Imrével, „elő tudná mozdítani a vezetés egységének megerősítését”.

Noha Gerő és Nagy Imre is azt állította, hogy jó kapcsolatban és baráti viszonyban vannak egymással, Gerő Nagy és Farkas kapcsolatát szorosabbnak tartotta. Nagy a jobb képességű és nagyobb hatalmú Gerő helyett inkább Farkast választotta, bár ő a perekben is érintettebb volt.

Nagy Imre szívesen megvalósította volna a Moszkvában jóváhagyott szelídebb politikát, de Rákosi eltávolítása nem az ő feladata. Gerő viszont attól tartott, hogy ebben a játszmában nem ő kerül az első helyre, mert a miniszterelnök beteges igazságkeresése elgáncsolja. Így aztán – a kopott skálájú moszkvai iránytűvel a kezükben – elmentek egymás mellett.

De térjünk vissza Kiszeljov és Gerő tárgyalásához. Egy idő után a belügyminiszter rájött, hogy nem szalmozhat tovább elvtársai hullája között. Ekkor értetlenségig nyakatekerten, és Nagy Imrére hivatkozva, mégiscsak kimondta: a törvénytelen ségekért és az önkényért elsősorban Rákosi, utána Farkas a felelős, s ez veszélyezteti „a párt vezető magjának jelenlegi formájában történő fennmaradását”.

Csak semmi túlzás és önostorozás! – inthette le valahogy így a szovjet diplomata. A fegyelmezett Gerő – királypuccskísérlete gyors bukása után – megadóan tűrte, hogy megveregessék a buksiját, és csak azt kérte: az SZKP vezetése mondja ki, le kell zárni minden ügyet. Eresszék ki az ártatlanokat, de ez nem lehet ürügy arra, hogy Nagy állhatatosan követelje, „járjanak a végére” a Péter-ügynek, amivel azt „a másikat” feszült állapotban tartja. Megemlítette, hogy Rákosi „egyre magányosabb, míg Nagy, éppen ellenkezőleg, keresi a társaságot, eljár a KV üdülőjébe, ahova Rákosi nagyon ritkán néz be”. Kifogásolta, hogy Nagy egyszer sem látogatta meg Rákosit a lakásán; a vezetők sajnos nem járnak össze. Kiszeljov felajánlotta, hogy meghívja egy közös ebédre a PB tagjait, aminek Gerő örült. Valamit mégis elért.

A Kiszeljov–Gerő beszélgetés után egy héttel rendezték Budapesten a négy nemzet: Szovjetunió, Bulgária, Csehszlovákia és Magyarország birkózóversenyét, ahol néhány bíró úgy pontozott, hogy csak a szovjetek győzhettek. A nézők tüntettek, s Kiszeljov Rákosinak még arra a magyar birkózóra (Hoffmannra) is panaszkodott, aki mégiscsak megverte szovjet ellenfelét.

Urbán Ernővel átdolgoztatták az *Uborkafa* című szatírát. Aki megnézte az 1954 tavaszán színre került új változatot, láthatta, hogy a tanácselnök szobájának a falára, a saját arcképei helyére, élmunkászászlócskák kerültek, és az elnököt és cimboráját – aki a bárányok mellett a macskákat is megnyíratta – nem a botot-villát ragadó falubeliek kergették világgá, hanem a párttitkár tett rendet. Kiszeljov kijelentette: a magyar vezetésnek nem kellett volna az író torkára forrasztani a szót. Nem pusztán a szovjet követ, hanem maga Moszkva is ilyen ellentmondásos volt.

A rehabilitációt Bárd kurta-furcsa szabadon engedése után Zöld Sándor belügyminiszter családirtasos öngyilkosságának „megbocsátásával” folytatták. A Bárd, majd Zöld sorrend azt sejteti, hogy a rehabilitáció is nagyjából a legkisebb ellenállás irányában haladt. Az ötös (ön)gyilkosság a legkényelmesebb eset. Se per, se internálás, se hozzátartozók, azt pedig RM csak Moszkvának jelentette be, hogy le akarja tartóztatni Zöld Sándort (s vele együtt Kádárt és a többieket is). Bár megállapították, hogy Zöld nem volt áruló, a Megyeri csárda tájékán elkapart holttesteket nem exhumálták. (1955-ben építőmunkások bukkantak rájuk, s ekkor az árokpartról temetőbe kerültek, de csak 1957 nyarán adták meg nekik a végtisztességet „a nyilvánosság teljes kizárásával”.) Ám a pártközpontból annak idején Zöld miatt elküldött Komócsin Mihállyal (1925) már 1954 márciusában közölték, hogy atyai barátja ártatlan, ezért ő sem lehetett vele szemben „ébertelen”:

– Visszatérhettem volna a korábbi beosztásomba, a központba, vagy elmehettem megyei első titkárnak. Az utóbbit választva kerültem Heves megyébe. 1954 márciusában a KSH országos állatszámllálást végzett. Hegedüs András mezőgazdasági miniszter becitáltatott engem és a helyettesemet a PB elé, hogy súlyos mulasztásunk következtében a tehénlétszám csökkent a megyében. Ez meglepett, hisz én az állatszámllálás után kerültem a megyébe. Meg is kérdeztem, hogy tudtam volna én befolyásolni az elmúlt évben az állatlétszámot, amikor Szegeden dolgoztam? Rákosi kijelentette, hogy a rám vonatkozó fegyelmi javaslatot törlik, de vegyem tudomásul, egy kommunista bárhol is dolgozik, vállalnia kell a felelősséget! Egyet-értek, válaszoltam, de csak attól az időponttól, amióta ott dolgozik. Meghökkenett, hogy utána néhányan figyelmeztettek, hogy szemtelen voltam az öreggel.

Kovács István (1911) nem kapott szót az 1953. júniusi KV-ülésen (s mint tudjuk, augusztusban felkereste Kiszeljovot).

– A KV-ülés után kértem Rákosit, hogy találkozzunk. Azt mondta, nagyon elfoglalt, jelentkezzek három hét múlva. Ez így ment hónapokig. Mivel nem volt hajlandó fogadni, elhatároztam, hogy beadványt írok a PB-nek. '54. februárban megírtam, aztán bezártam egy hónapra a fiókomba. Akkor elővettem, keveset igazítottam rajta, és felmentem Rákosihoz. Azt mondtam a titkárnőnek: addig innen el nem megyek, amíg Rákosi elvtárshoz be nem jutok. Rögtön lett ideje. Kérésemnek megfelelően azonnal el is olvasta azt a tizenöt oldalt, amiben élesen bíráltam a pártvezetést és benne őt. Elsősorban a káderpolitikáért („a káderek jó része között kialakult egy elvtelen, rothadt, liberális, nem kommunista nézet; ne szólj szám, nem fáj fejem!”), továbbá a június utáni kettős politikáért, hogy június előtt a hibás politikát egységesen hajtották végre, az új, a helyes politika végrehajtása során viszont hiányzik az egység. Felvettem, hogy nem volt joga a PB-nek megváltoztatni a KV júniusi határozatát, és annak csak a magyarozatát nyilvánosságra hozni, arra hivatkozva, hogy ne adjunk fegyvert az ellenség kezébe. Szóltam a törvényesség megsértéséről, hogy az ÁVH-nál, mint a süllyesztőben tűnnek el az emberek, megfélemlítik a régi elvtársakat is. Letartóztatáskor kémnek, spiclinek, árulónak nevezik az illetőt, rehabilitálás idején meg nem mondanak róla semmit. Miért hallgatunk arról, hogyan bánnak velük? A hozzátartozók már látogathatják a letartóztatottakat, s azok arról beszélnek nekik, hogy ártatlanok; tehát a rehabilitálást meg kell gyorsítani. Sikerült a magyar munkásmozgalom legszebb tettet meggyalázni, a spanyol

szabadságért harcolók és az illegális kommunisták színe-javát háttérbe szorítani, sőt megsemmisíteni. Szégyellem, hogy sok mindent láttam, de nem mertem miattuk szólni. Megmondtam Rákosinak, tudtam róla, hogy le akart fogatni, de nem ezért bírálom, nem sérelmi politikát folytatok. Azt mondta, vonjam vissza a beadványt, mert ez óriási kárt okoz a pártnak! Nem vonom, és jobb, ha te osztod szét, mint ha én küldöm el egy kísérőlevéllel a PB minden tagjának.

Ugyanez RM szavaival: „Egy napon megjelent nálam Kovács István” és elmondta: „a pártban két vonal érvényesül, az enyém és a Nagy Imréné, s neki az a véleménye, hogy nekem nincs igazam”. Végül azt mondta, hogy beadvánnyal fordul a PB-hez. „Nekem ez ellen nem volt kifogásom, így egy napon hosszú, elég zavaros beadványt kaptam, amelynek az éle lényegében ellenem irányult... engem Kovács név szerint támadott, míg Nagy Imrét nem említette.” A PB előtt viszont azt állította, hogy Kovács István „lényegében” megbeszélte vele a levelet, ő ajánlotta neki, hogy írja csak meg, így abban „lényegében” benne van az ő véleménye is.

Mivel Kovács István tagadja, hogy megtöretésének mélypontján bevádolta a bátyját, így csak sejtjük azt a krízist, amin átment az önfeladó együttműködéstől kezdve a saját sorsáért való rettegésen át addig, hogy beárulja Rákosit Moszkva képviselőjének, majd – mivel onnan nem kapott segítséget – megírja kritikus beadványát. Bár Kovácsot megroppantotta Rákosi, mégis szorosabb szálak fűzték hozzá, mint Nagy Imréhez, akit nem sokra tartott. Ennek ellenére csak Rákosit bírálta, Nagyt nem. Félt, hogy összefognak ellene, hogy közékük szorul. (Kádár János Kovács István levelét sem engedte nyilvánosságra hozni évtizedekkel később sem.)

A kemény hangú levél az említettekén túl szóba hozta, hogy a júniusi KV-ülésen sem érintették a párt egyik legveszedelmesebb betegségét, hogy az utóbbi évek vezetési módszere kinevelte a gerinctelen, elvtelen, a vezetőhöz szolgálóan alkalmazkodó, hízelgő, intrikáló kádereket. Sok káderből hiányzik a civil kurázi. „Kádereink az utóbbi években meg voltak és részben most is meg vannak félemlítve.” „Nem most ismertem fel ezt a kérdést, és nem is most vetem fel először. 1953. január elején Péter lefogása után Rákosi elvtársnak mondtam: töletek mindenki fél, még a Titkárság tagjai is félnek.” (Péter Gábort 1953. január 3-án tartóztatták le, Kovács István január 10-én jelentette fel a bátyját Rákosinál, s kérte, hogy a Péter-ügy vizsgálatára kiküldött bizottságból hagyják ki. A 22-i PB-ülésen a többiekkel együtt gyanúsította Pétert, RM ennek ellenére közölte vele, hogy leváltják, s talán erre válaszul vágta oda: mindenki fél tőlük. Kovácsot tíz nap múlva, február 5-én kirúgják a PB-ből, száműzik Borsodba, ahol egy év múlva megfogalmazza aggályait.)

Kovács ír arról a demoralizáló hatásról is, amit az egyre több kiszabaduló ártatlan szavai keltenek. Felveti: „ha ennyi ember ült hosszú ideig ártatlanul, mi a garancia arra, hogy a többi letartóztatottnál nem fogtak mellé?”. Javasolta, hogy „a pártvezetés valamilyen formában, legalább a szűkebb pártaktíva előtt feltétlenül vesse fel úgy a bennmaradók, mint a kijövők kérdését, és gyorsítsa meg az ártatlanul ülők ügyének kivizsgálását”. Sok káder gondolkodását átformálja a kényelmes, szép lakás, szép autó, a gondtalan megélhetés. „Azért írom ezt a levelet... hogy lezárjam életemben ezt a szomorú szakaszt, hogy végre újra önmagamra találjak.”

„Erős a tendencia az elért eredmények túlértékelésére, a júniusban feltárt hibák lebecsülésére és elkenésére.” Folyik a júniusi határozat „átértékelése”. Rákosi arról beszél, hogy nincs új politika, hanem régi van, a hibák kijavításával. S komoly hibák nem is voltak, az éles fordulatot Berija provokálta ki. Kovács István a kollektív vezetés megsértésének nevezi Farkas és Apró PB-tagga választásának módját. Egy röpszavazási lapon tudatták a KV-tagokkal, hogy Farkas Mihályt PB-tagnak és titkárnak javasolják, de arról hallgattak, hogy mi

történt a hat hét alatt, amikor megbírálták, kizárták, önkritikára készítették. Apró Antalról sem tudni, miért hagyták ki, és miért vették vissza. Megemlítette még, hogy 1953-ban a pártközpont arra utasította a pártszervezeteket, hogy a funkcióba lehetőleg ne kerüljenek régi párttagok, mert a múltjukat nem tudják megfelelően tisztázni. (Ezt le sem merték írni, csak szóban közölték.)

A PB elé március 31-én került a Kovács-beadvány. A vitában Vég nyomban RM védelmére kelt, Ács és Földvári Rudolf viszont kijelentette, hogy a levél jobbára helyes kérdéseket vet fel. (Ács azt is mondta: ha a Péter-ügyben szavazni kell, ő a halálra szavaz, és senki sem világosította fel, hogy ők politikusok, nem bírák.) Horváth Márton megállapította, hogy bár rossz véleménye van Kádárról, lecsukása indokolatlan. Bírálta Rákosit, hogy a nehézségeket kívülálló tényezőkre – Berija beavatkozására, a honvédelmi kiadásokra – vezeti vissza.

Nagy Imre hallgatott, bár Kovács kritikáit talán inkább neki kellett volna megfogalmaznia. A vitát két hét múlva folytatták, s arra a miniszterelnök el sem ment, ami tág teret adott az ellene szólóknak. Ez is hozzájárulhatott, hogy bár Kovács a levelében őt nem is említette, többen az ő hibáit boncolgatták. De abban sem tudtak megegyezni, hogy van-e kettős politika vagy nincs. Gerő Ernő helyeselte Kovács István levelét, bár '53 júniusában túl messzire mentek a kritikával Berija, illetve Nagy Imre és Farkas Mihály miatt. „Minekünk, amikor legutóbb kint voltunk (Moszkvában – *P. Á.*), megmondták, hogy az önkritika nem önmarcangolás, bár elvileg az a kritika helyes volt és ma is helytálló.” Azt állítja, hogy a kormányprogram azért lett egyoldalú, mert az azt jóváhagyó négytagú bizottságban egyedül maradt az észrevételeivel. Gerő – mivel két hónap alatt sem kapott biztatást Kiszeljovtól, vagy Moszkvából – fékezni kezdett. Kijelentette: „távolról sem úgy áll a dolog, hogy mindenki, akit elítéltek, becsületes és ártatlan ember”. Ha végig merték volna gondolni ezt a Gerő-kijelentést, főbe lőhették volna magukat. S épp ekkor elkezdte Rákosi nagyságát ecsetelni: „nem vagyok Rákosi elvtárs, más elvtársak talán még kicsit kevésbé. Ez történelmi kérdés.”

Farkas Mihály elegendőnek tartotta annak megállapítását, hogy a budapesti pártaktíván elmondott Rákosi-beszédben is voltak túlzások, sőt korrigálás. (Gerő: „Korrigálás is volt, de egy kicsit túlkorrigáltuk.”) Helyeselte, hogy Rákosi leszedette az arcképeit, de ezt úgy hajtották végre, hogy azzal a magyar munkásmozgalmat rombolják, és aláássák a párt tekintélyét. Azt állítja, kiadták, hogy „nem szabad tapsolni”. Egy értekezleten Rákosi elvtárs elkésett. (Rákosi: „Nem szoktam elkésni!”) Mintha be sem jött volna. Végül kijelentette, hogy zavaró a hibák állandó felvetése.

Kovács István bevallotta, félt, hogy a PB elveri rajta a port. (Évtizedek múltán: – Úgy mentem a tárgyalásra, hogy Borsod éléről is leváltanak.) De ha a vita már így alakult, megkérdezi: mer-e egy miniszter PB-tagokat bírálni. Ódát zengett Rákosiról (perének hatására lett kommunista, végül nyolc évet ült vele), s kifogásolta, hogy hanyagolják Révait, aki azért is lett beteg, mert nem használják fel a tudását. Pedig: „A négy elvtárs közül ő követte el a legkisebb hibát.”

Gerő felszisszent: „Hibái elméleti, ideológiai hibák és ezért a leglényegesebbek... aki gyakorlati hibát követett el, kisebb hibát követett el.”

Noha RM tarthatott volna attól, hogy a levélíró rászól, hogy nem mond igazat, mégis kijelentette, hogy bár Kovács levelében „lényegében” benne van az ő véleménye, sok a pontatlanság. (Kovács, 1988: – Annyira örültem a többiek szavainak, hogy nem reagáltam Rákosi állítására, és csak most hördültem fel, pár éve, amikor a jegyzőkönyvet olvastam, hogy mit is mondott.) RM tagadta a kettős politikát. Berijázott is egy sort. Azt állította, Nagy Imre parlamenti beszédében azért voltak súlyos hibák, mert téves vonalat hajtottak végre. A beszédet jóváhagyó négytagú bizottság szerinte két kérdésen vitázott. „Az egyik a párt, a

másik a szövetkezet. A pártot Gerő elvtárs felvetette, azt mindjárt elfogadtuk, csak nem lett keresztülvive.” S a szokásos körülírás: „Megvádoltak engem és Gerő elvtársat, hogy megint vissza akarjuk csinálni a régit.” Sportcsarnoki fellépését azzal mentette: „Ha ellensúlyozni akartuk a július 4-i beszédet, akkor túlozni kellett. Egyébként ez a referátum kollektív készült.” Azonban Gerő leintette: „annyiban volt kollektív, hogy volt egy bizottság... Ugyanaz volt ennél is, mint Nagy elvtárs beszédénél, csupán megmondottuk a véleményünket.” RM gyorsan kitalálta: Moszkvában mondták, hogy egy percet sem szabad késni, szombaton ki kell állni a nép elé! Ezt viszont a memoárja cáfolja, hisz Hruscsovékkel még a tsz-kérdésről sem tudtak tárgyalni, mert ott volt két másik delegáció is. Ő persze e nélkül is tudta a dolgát: „még Moszkvából intézkedtem, hogy szombatra” hívják össze a pártaktívát. Önhatalmúlag leállította a júniusi határozatot ismertető pártaktívaüléseket, bár a PB hazatérésük után is csupán arra hatalmazta fel, hogy „a nagy-budapesti aktíván én hozzam egyenesbe a dolgokat”. RM visszajelzett Gerőnek: „Én egyetértek Gerő elvtárral, hogy ez a látszatkeletkezés és... időnként megnyilatkozó árnyalati különbség részben abból keletkezik, hogy nem tárgyaltuk ki, nem vizsgáltuk meg, miben túloztunk mi, a júniusi határozatban.” Sorolta is, hogy a kilépés a szövetkezetekből meg a feloszlás, a nyilvános önkritika, a zsidókérdés felvetése Berija bűne, a kulákkérdés, az irodalmi határozat, a nagyberuházások leállítása részben vagy egészben Nagy Imre „hibája”. Képes volt sajnálni, hogy a miniszterelnök nincs jelen. Aztán fenyegetőzött meg visszakozott, de végig lekezelte a távollévőt: „Ha szükséges, én tudok rendkívül súlyos és kíméletlen lenni... Nagy elvtárs jobban dolgozik, mint kezdetben, bár nagyon nem vagyok megelégedve vele. Az elvtársak értsék meg, hogy mennyire fontos kettőnk együttműködése.”

Kijelentette, hogy Péter Gábor nyolc évig bolondította őket. „Amikor voltak a letartóztatások, felmerült bennünk, hogyan hozzuk nyilvánosságra. Az volt a véleményünk, és magának Sztálin elvtársnak is, hogy nem lehet kétévenként óriási politikai pörököt csinálni (sic!), mert ott nagyobb a kár, mint a haszon.” Megróttá Kovácsot, mert azt követelte, hogy a pereket s a rehabilitációt a nyilvánosság előtt vitassák. „A mi véleményünk az, ha valaki ártatlanul került börtönbe, azt mindenféleképpen ki kell hozni. Viszont vannak olyan esetek, amikor az isten maga sem tudja kibogozni.” Elmeséli, a Szovjetunióban volt olyan testület, amely akkor ítélt, amikor arra nem volt törvényes lehetőség, és halálos ítéletet is hozott, s harmincöt esztendeig működött. Miközben a rehabilitáció volt az egyik téma, azt merészelt állítani: „jelenleg Magyarország a világ legdemokratikusabb állama, nálunk perrendszerű bizonyítékok nélkül a legcsirkefogóbb ember is nyugodtan járhat”.

Korábban voltak, akik javasolták, hogy a talán ártatlanul elítélt Kállaiéknak a kivizsgálás idejére adjanak a börtönben kedvezményeket. Nekik azt felelte RM: „Ha a börtönőr és a katona nincs meggyőződve, hogy az, akit őriz, az ellenség, akkor nem őrzi őket.” Később mégis úgy emlékezett: ő javasolta, hogy a kivizsgálás alatt „javítsák meg Kállai börtönviszonyait”. Továbbá, hogy Kovács István Farkas Mihály unszolására lépett fel ellene, s levelét eljuttatta Moszkvába is, ahol aztán őt keményen letolták.

– Rákosi soha nem bocsátotta meg nekem a levelet – állította Kovács István (1911). – Hamarosan felhívott Kiszeljov, hogy szeretnének velem beszélni, s végül Andropov közölte, hogy a szovjet pártelnökség tagjai olvasták a beadványt, Hruscsovnak is tetszett. Ezt ők talán Nagy Imrétől kapták, akit nem kritizáltam. Nyáron felhoztak budapesti első titkárnak, és kettős arcom lett nekem is: a PB ülésén élesen bíráltam Rákosit, a nyilvánosság előtt pedig kiálltam mellette. – Ez is hozzájárult, hogy az értelmiség körében igen népszerűtlen volt, sztálinista manipulátornak tartották.

Rákosi addig mesterkedett, hogy mivel „a vitás kérdések tisztázódtak”, a PB nem határozott semmit. Ám ha ilyen nagy volt az egyetértés, miért nem számoltak be a vitáról a kong-

resszuson, miért nem hívták össze öt hónapon át a Központi Vezetőséget? Jóval később Nagy Imre ráébredt, hogy a Kovács-levél tárgyalása volt „az első kísérlet arra, hogy a... hibákért és bajokért durva módon az új szakaszt és személy szerint engem tegyen felelőssé Rákosi Mátyás”.

Április 4-e, a felszabadulás ünnepe alkalmából Nagy Imre, Dobi, de még Boldoczki külügyminiszter is megkapta szovjet partnereitől az ilyenkor menetrend szerint érkező üdvözlő táviratot, csak Rákosit nem üdvözölte senki – még a testvérpártoktól sem – nyilvánosan a *Szabad Nép*-ben.

Április elején RM javaslatot tett „a Politikai Bizottság tagjai és póttagjai képeinek elhelyezésével kapcsolatban”. A köntörfalazó fogalmazás mögött az állt, hogy „a személyi kultusz maradványainak felszámolására a párt állami és egyéb hivatalos helyiségekből Rákosi elvtárs és a Politikai Bizottság tagjainak képeit, szobrait el kell távolítani”. Csakhogy a legtöbb hivatalos helyen a „szentháromság” virított – két szélen Marx és Sztálin, középen Rákosi –, a hivatalokban, az üzletekben leginkább Rákosi egyedül. Ezer Rákosi-képre legfeljebb egyetlen más PB-tag képe jutott. Az új „képesítés” szerint a párt- és DISZ-bizottságok, s a pártközpont tanácstermeiben ki kell rakni az összes PB-tag képét – RM székhelye, az Akadémia utca 17. kivétel. A PB-határozat megengedte, hogy ahol nem lehet a PB minden tagjának a képét elhelyezni, ott egy-egy tag képét is ki lehet függeszteni. De a „képek használata” szolidabb legyen, mint volt, és az új képeket ne egyszerre, hanem folyamatosan (?) helyezték el. „A határozat a klasszikusok – Marx, Engels, Lenin, Sztálin – és a Szovjetunió vezetői képeinek használatára vonatkozó irányelveket nem érinti.” Akár megfordult RM fejében, akár nem, hogy mi lesz ennek a következménye, a lépés vihart kavart.

RM korábbi titkára, Fodor Zoltán nyomban tiltakozott a Rákosi-képek eltávolítása miatt: „Az ilyen túlzásoknak az lesz az eredménye, hogy... valaki javasolni fogja, hogy a Rákosi Mátyás Műveket kereszteljük át Politikai Bizottság Művekre.” Azt írja, hogy akár Bulgáriában Cservenkov, nálunk is először Rákosi elvtársnak kellett volna beszélnie sok felesleges képéről. (RM cetlije Farkas Mihálynak: „Nem tudtam, hogy Cservenkov e. nyilvánosság előtt beszélt a személyi kultuszról. 54-IV-8.” Farkas Mihály sem tud róla: „Mindenesetre az a módszer, ahogyan mi végrehajtottuk a Rákosi-képek levételét, nem helyes!”)

A pártfőiskoláról Zsidi Gyuláné kifogásolta, hogy ripsz-ropsz levették a Rákosi-képeket. Az APO szerint a „pártfunkcionáriusok és a dolgozók” értetlenül fogadták a döntést. A zavart fokozta, hogy RM kívánságára nemigen magyarázhatták az okokat. A közértekben a vevők előtt szedték le Rákosi képét. A XIII. kerület egyes üzemeiben viszont fent hagyták a képeket. Hát hová tegyék? Hazavihetik? A Divatcsarnokban például a képekkel és a szobrokkal jutalmazták a dolgozókat. De mi kerüljön a helyükre? Tehetnek az íróasztalra, ráában Rákosi-képet? Mit csináljanak azok az intézmények, amelyek az ő nevét viselik? (Ezeket nem gyomlálták ki. Változatlanul megrendezték például a Rákosi Mátyás középiskolai tanulmányi versenyt, meghagyták az egyetemisták Rákosi Mátyás ösztöndíját stb.) Győr megyében pedig visszarakták Rákosi képét: a PB-tagok közül őt választották. Szentesi járás: az ellenség azt terjeszti, hogy RM megszökött. Egy nyilatkozat: „Vége mindennek, nincs Rákosi!” Egy cégnél nem merte senki levenni a képet, végül a legmagasabbra bízták...

Czapik Gyula egri érsek: „gyanús Nagy Imre miniszterelnök helyzete. Valószínűleg fúrja valaki.” A Rákosi-képek leszedését furcsállja: „valami nincs rendben”. A később szabaduló Kádár János kétes értékűnek minősítette a határozatot a képek levételére, amit ráadásul otrombán hajtottak végre. Akkor mit szólnak, ha nem csupán a képeit távolítják el? Egyébként késő ősszel Csehszlovákiában is volt „képreform”. A hivatalokban csak a

köztársasági elnök és Malenkov szovjet miniszterelnök, a párthelyiségekben a halottak – Marx, Engels, Lenin, Sztálin és Gottwald elnök – képe maradhatott. Az üzleteket, kiméréseket nem lehetett politikusok képeivel díszíteni.

Elkapják a cigányt a nyugati határon, és a zsákjából jókora Rákosi-kép kerül elő.

– Hát ezzel mit akart odakinn? – mordult rá a parancsnok.

– Gondoltam, ha elkap a honvágy, ez segít.

A kongresszusi előkészületek is növelték a feszültséget. RM árgus szemekkel figyelte Nagy Imrét. A kommunista pártok fordulatairól, a személyi változásokról nem volt szokás a nagy létszámú kongresszusokon dönteni. Így lett e tanácskozások szentsége a külsőség: a napirend, a külföldi vendégek rangja, vagy az, hogy a küldötteknek az Operaházban a *Bánk bán*-t mutatják be. A III. kongresszus esetében ugyan sok minden fejre állt, de annak semmi nyoma, hogy a mű szövegét – például Tiborc panaszát – a közönség aktualizálta volna. Ennek később jött el az ideje.

A kongresszusok fő napirendi pontja a Központi Vezetőség beszámolója, a pártvezető előadásában. Állítólag Farkas Mihály szorgalmazta, hogy kivételesen Nagy Imre is jusson méltó szerephez, s RM kitalálta: számoljon be a gazdaságpolitikai kérdésekről. Mivel az ipar és a mezőgazdaság fejlesztési iránya, aránya erősen vitatott volt, fogós a téma. Ráadásul a gazdasági elképzelések megvalósításához szükséges, kétszázmillió rubeles hitelnek csak a felét adta meg a Szovjetunió. Az elkedvetlenedett és óvatos Nagy Imre végül bejelentette, hogy témája a tanácsok és az államigazgatás lesz. A kongresszus dátuma eredetileg február volt. De január 10-én a *Szabad Nép* az első oldalon közölte, hogy április 18-ra összehívták az MDP III. kongresszusát, ám végül csak május 25-én nyílt meg a tanácskozás.

Ha már 1953 júliusában elmulasztották összehívni a kongresszust, tíz hónappal később olyan reformtanácskozást rendezhettek volna, amely elemzi a régi és az új politika gazdasági, ideológiai stb. különbözőségét. De mivel a változások következetes végrehajtása végzetes lett volna elsősorban RM számára, ez az ötlet komolyan fel sem merült. Pedig ha Nagy Imrének vagy Gerőnek szándékában állt volna megszabadulni az első titkártól, errefelé kellett volna az ügyeket terelniük. Legalább könnyű sebet ejthettek volna Rákosin, hátha Moszkva is észreveszi végre, hogy vérzik, húzza a lábát. Sántikál.

A kongresszusi beszámoló e nélkül is úgy készült, mint a Luca széke. Pedig január 27-én a PB – igaz, még februári kongresszusra számítva – felmentette minden más teendő alól Rákosit és Nagy Imrét, amíg beszámolóik téziseit összeállítják. Ám a tervezett két hét helyett RM csak március 20-ára, a pontoskodó Nagy Imre pedig egy hónappal később végzett a munkával. Noha a kongresszus negyedévet csúszott, Nagy Imre, ha csak tehetett, kivonta magát más munkákból, RM alig-alig.

RM vázlatának a központi gondolata az a logikai bukfenec, hogy korábban úgy hitték, a Szovjetunió léte lehetővé teszi az ipar rendkívül gyors fejlesztését, holott épp azt teszi lehetővé, hogy lassabban, arányosabban fejlesszenek. (RM: „Én már csak kitartok Széchenyi mellett, akit mégsem az én személyi kultuszom kreált nagy magyarrá: ipar nélkül félkarú óriás a nemzet... Legfeljebb annyit tennék hozzá, hogy nehézipar nélkül nincs és nem létezik könnyűipar sem” – ha ezt később fogalmazta is meg így, nincs okunk kételkedni, hogy mindig ezt vallotta.) Gerő, ráérezve a lehetőségre, kijelentette, a szöveg elvileg megalapozatlan, szerkezetileg tökéletlen, és a kérdéseket sem veti fel világosan. Nem foglalkozik például azzal, hogy hol tartunk a fejlődésben, hogyan jutottunk ide, és mi a jövő. Az új szakasz szólammá válik, pedig nem is elemezték, mi az. Egri Gyula hazugnak minősítette a tételt, hogy júniusig gyorsabban, most lassabban építik a szocializmust. A lényeg, hogy mikor

építették helyesen. Farkas hiányolta annak kimondását, hogy rossz volt a június előtti politika. (Ezt jelentette a szovjeteknek is.) Kibökte: Magyarországon a „nemzetközi helyzet változása következtében jött létre” a változás. Nagy Imre alacsony színvonalúnak mondta a téziseket; hiányzik, hogy 1953 előtt miben tértek el a marxizmus–leninizmus tanításaitól.

Révai lényegi észrevételt nem tehetett, mivel későn kapta meg a beszédet. Így csak két megjegyzést ígér, majd négyet sorol. „1. Meglepetéssel látom, hogy a referátum deklarálja az 1944–48-as szakaszra nézve a munkásság és parasztság demokratikus diktatúráját (érvelés, indoklás nincs). A pártnak eddig más volt az álláspontja.” Majd: „3. A referátum nem vet fel egyetlen elméleti, ideológiai kérdést sem azok közül, amelyek ’53 júniusa után felmerültek, sok zavart okoztak, és a mai napig okoznak.”

Senki sem kifogásolta, hogy a beszéd nem is említette a törvénysértő eljárások felülvizsgálatát. Senki sem hozta szóba, hogy az elégedetlenség mérséklése, a bizalom megszerzése miatt elrendelt árcsökkentéseknek, béremeléseknek nincs gazdasági alapja, hogy e gesztusok pénzromlással járnak.

Nagy Imre beszámolójának csak 1954. március első felében készült el az első vázlata. Ebben arról ír, hogy a magyar népi demokrácia politikai rendszere ugyanolyan elszigetelt, erőltetett fejlődésen ment keresztül 1949 és 1953 között, mint amilyen a gazdaság a túliparosítás és az erőszakos kollektivizálás révén. Indokolatlan volt a többpártrendszer megszüntetése, a népfront elsorvasztása és a tanácsrendszer bevezetése: az áttérés a „szovjet rendszerre”. Az „előreszaladás” miatt „túlzott szerep jutott a forradalmi erőszak alkalmazásának” – erre épült az államhatalom. A párt minden szinten összefonódott az államgépezettel, közben „kapcsolata meglazult” a tömegekkel. Nagy Imre is bizonytalan volt abban – amint azt Kiszeljovnak meg is említette –, hogy mennyire lehet minderről nyíltan beszélni a pártkongresszuson. A kérdést eldöntötték elvtársai, ellenfelei, akik – amint azt életrajzírója megállapítja – „az idő előrehaladtával mind több sikerrel fékeztek lendületét”. A Rákosi-kor egyik legígéretesebb, legmerészebb – ám az elemzési és cselekvési lehetőségeket is figyelmen kívül hagyó – politikai beszédét előre megfontolt szándékkal ivartalanították.

A Politikai Bizottság elé hat nappal a kongresszus előtt kerülő beszéd halványan emlékeztetett csak a miniszterelnök eredeti elképzelésére. Ám Gerő, Hegedüs, RM, Farkas még az 1945–48 közötti demokratikus hagyományok, a népi bizottságok és önkormányzatok emlegetésétől is tartottak. Főképp azt a fejtegetést vitatták, hogy a népi demokrácia sajátossága a népfront, mert akkor vajon együtt jár-e vele a többpártrendszer. RM utólag azzal vádolta Nagy Imrét, hogy „fel akarta éleszteni a pártokat”, hogy „kereste azt az erőt, amelyet a párttal szembeállíthat”. Ám Nagy Imre 1956-os snagovi fejtegetései szerint sosem volt a parlamenti demokrácia híve, 1956-ban is csak a helyzet kényszerítette a koalíciós kormányzásra. (Nagy Imre szervezetként képzelte el a népfrontot, egyéni tagsággal – különben a falusi értelmiséget és a parasztok nagy részét magukra hagyják. Gerő és mások is felhívták a figyelmet, hogy egyéni tagság esetén a népfront ellenzéki párttá nőheti ki magát.) Végül a PB – egyetértve Révai előzetes véleményével – még mindig a történeti rész tömörítésére kötelezte az előadót. Az önféjű Nagy Imre beszédében benne hagyta legalább azt, hogy a tanácsok szervezésénél figyelmen kívül hagyták a népi bizottságok tapasztalatait és módszereit.

Vásárhelyi Miklós (1917) említette – A budapesti pártértekezleten, a kongresszusi küldöttek választásakor jelezni kívántuk, hogy Rákosi már nem bírja az egész párt bizalmát. Pongrácz, Mező, Nagy Mária és még jó néhányan megállapodtunk, hogy kihúzzuk őt a jelölőlístáról, de végül egyedül maradtam. Ugyanis a sokszorosított listáról előzőleg néhány név helyére kézzel másokat írtak be, ám én nem jöttem rá a turpisságra, hogy a kézírás alapján meg lehet

állapítani, ki a „tettes”. Amikor kihirdették, hogy Rákosi egy ellenszavazatot kapott, olyan lincshangulat támadt a teremben, hogyha véletlenül kitudódik, hogy én húztam ki, agyonvernek, mert ez olyan szentségtörés volt, mint amikor egy katolikus meggyalázza a keresztet. Ettől kezdve vált a mi viszonyunk szinte gyűlöletessé. Rákosi ugyan sosem említette, hogy tudja, mit csináltam, de háromszor dobták vissza a személyemmel kapcsolatos előterjesztést, mert Nagy Imre ki akart nevezni a Tájékoztatási Hivatal elnökhelyettesévé. Rákosinak gyilkos humora volt. 1954. április 4-én – vagy május 1-jén? – ott voltam a tribünön, persze nem fenn a pulpituson, hanem lenn, és Rákosi mindenkivel, így velem is szertartásosan kezét fogott, s a velem lévő négyéves kislányomtól, Julcsitól megkérdezte: Ez a te apukád? Igen. És jó ember a te apukád? Jó! – válaszolta a kislány, csillogó szemmel. Biztos vagy te ebben?

Tudjuk, RM nem akarta Moszkvába vinni Nagy Imrét. (Ezt Malenkov nyilvánosan a szemére is vetette.) Úgy képzelte, elég, ha ő „teszteli” a szovjet vezetőket, itthon pedig rájuk hivatkozva kiosztja a teendőket. Miután eldőlt, hogy április 26-án együtt utaznak Moszkvába, RM ahelyett, hogy a PB határozatának megfelelően összeállította és társaival egyeztetette volna a megvitatandó kérdéseket, elképzeléseivel elment Kiszeljovhoz. Első témaként a szövetkezeti mozgalom fejlődését említette neki. A második: „Helyes-e a magyar népi demokrácia fejlődésének új szakaszáról beszélni”, mivel „az utóbbi időben a szovjet sajtó ezt nem említette”. A harmadik a népfront, amit szerinte nem lenne helyes a „régipártok bázisán újjászervezni”. Végül Kiszeljov megemlítette, hogy Rákosiék néhány szervezeti kérdést is szeretnének megvitatni, ám ezeket RM nem részletezte. A nagykövet szerint azonban ezek „a pártvezetés (PB) átalakításával kapcsolatosak”, s „részben igen súlyos problémák”.

Az SZKP Elnöksége számára készített előzetes tájékoztatóból jóformán mindez kimaradt. Nem csoda, hogy Nagy Imre úgy vélte: „Inkább semmit se készítsünk, mint ilyen gyenge dolg[ot].” RM elhallgatta, hogy a pártvezetés alapvető vitája: új politika vagy folyamatosság. Ezért a miniszterelnök javasolta, hogy az új szakasz semmitmondó említését hagyják ki. A „levajazott” kongresszus „menetrendje” helyett Nagy Imre a vitás kérdéseket szerette volna a Kremlben feltárni – nem ellentmondásoktól mentesen. Az egy éve tartott tárgyalás alapján kiemelte a honvédelmet és a mezőgazdaságot. Tárgyalásra javasolta még – ügyesen, ám reménytelenül – a Kovács-levél vitáját, a pártpolitika színvonalát, a vezetés kérdéseit, de még az irodalmi határozatot is, ám nem említette nézeteltérésüket Rákosival. Még a rehabilitációt sem hozta elő; a legsebezhetőbb pontján sem támadta Rákosit. Tíz hónapi vergődés után is mintha azt hitte volna, hogy az új politika megvalósítható vele is.

A május ötödiki „konzultáción” Rákosi, Nagy, Gerő, Farkas, Hidas és Hegedüs képviselték a magyar pártot, Malenkov, Hruscsov, Vorosilov, Kaganovics, Bulganyin, Mikojan, Szuszlov, Zorin és Kiszeljov az SZKP-t. (Hruscsov már első titkár, az általuk megadott protokolláris sorrendben mégis csak második, RM viszont ekkor is magát írta az első helyre és nem a miniszterelnököt.)

RM az említett tájékoztató szellemében adhatta elő beszámolóját. Malenkov rögtön meg is kérdezte: „Hogyan jellemzik az új szakaszt?” Vorosilov: „Hogyan áll a Politikai Bizottság egysége?” A vitában Mikojan a gazdasági hibákról beszélt: az inflációról, a külkereskedelmi deficitről, a könnyűipar rossz teljesítményéről, az iparpolitikáról, a kaotikus gazdasági helyzetről. Hruscsov megállapította: Rákosi és Nagy Imre ugyan nem veszekszik, de mély egyetértés sincs közöttük. A kérdéseket megkerülik ahelyett, hogy megoldanák. Rákosi megszépíti a június előtti helyzetet, azt hiszi, „miután Beriját agyonlőttük, agyon kell lönni a kritikát is”. Nagy Imre „a másik végletbe esik”. „Nagy elvtársnak beszélni kell az eredményekről és Rákosi elvtársnak a hiányosságokról.” (Hegedüs András: „A szovjet

vezetők arra a különös, de jellemző álláspontra helyezkedtek, hogy vállalja Nagy Imre a kemény vonal képviselőjét, Rákosi pedig Nagy Imre szerepét.”)

Hruscsov Rákosit tette felelőssé azért, hogy sok ártatlan embert elítéltek, „igaz, hogy egyik-másikra innen kaptak ösztönzést”. Helytelenítette RM nézetét, hogy „a letartóztatottak addig üljenek, ameddig nem tudják ártatlanságukat bizonyítani”. „Férfias bátorsággal kell hozzányúlni ezekhez a kérdésekhez, és meg kell gyorsítani az ártatlanul elítéltek szabadlábra helyezését és rehabilitálását.” S a fából vaskarika: „A hibákat úgy kell kijavítani, hogy ne rombolják le Rákosi elvtárs tekintélyét, mert ez a párt tekintélye is.” Hruscsov megemlítette: már Sztálin is óvta Rákosit a gyors kollektivizálástól, mégis úgy tervezik, hogy 1961-re a szántóterület több mint fele a szövetkezetek kezelésében lesz.

Vorosilov azt javasolta, hogy a törvénytelenégeket kenjék az ÁVH lecsukott vezetőjére. „Úgy kell ezekről a hibákról beszélni, mint amelyeket Péter Gábor követett el” – mondta, pedig Farkas Vladimír (1925) állítja, hogy az egykori budapesti SZEB-elnök igen jó viszonyban volt Péter Gáborral. Rákosiék maguktól is rájöttek erre a koncepcióra.

Kaganovics megemlítette, hogy 1953-ban minden fogadkozás dacára nőtt a nehézipar termelése, a könnyűiparé viszont csökkent. Nagy lábon élnek: „Hitelbe építik a szocializmust.” Kifogásolta, hogy sok szanatóriumot, iskolát építenek. Pontokba szedte a teendőket. 1. Rákosi és Nagy Imre „helyes” viszonya. 2. A kollektivizálás. 3. A pártvezetés. Helytelenítette, hogy a KV júniusi határozatát „mindmáig nem adták ki, és azok az irányelvek, amelyeket helyette kiadtak, nem felelnek meg a Központi Vezetőség határozatainak”.

Malenkov: Rákosi „elvesztette bizalmát a hibák kijavításában”. Mi értelme lett volna Nagy Imre nélkül tárgyalni, „ahogy ezt Rákosi elvtárs javasolta”? „A szavakról végre át kell térni a tettekre.” Amint már felvetették – decemberben? –, Gerő „teljes egészében álljon rá a gazdasági kérdésekre”. Továbbá: a „faluban” van a hiba.

A kritika – és Gerő visszahelyezése régi munkakörébe – Nagy Imrének is szólt. Látható, hogy a szovjet vezetők sem törték magukat pár száz lecsukott, netán kivégzett magyar kommunistaért. Fontosabbnak tartották Rákosi sorsát, mint az övékét. A rehabilitáció nem is volt egyik konzultáción sem központi téma, Kaganovics három alapkérdése közé sem került be. Noha Gerő a Kállai-levéllal elindította a rehabilitációt, a folytatáshoz nem lett volna szabad Piros Lászlót a belügyminiszteri szék közelébe sem engedni. Persze, Gerő-teknélyű utód nem volt, bárki került volna oda, várható volt, hogy úgy fog táncolni, ahogy RM fűtül.

A magyar vezetők a saját felszólalásaikról nem készítettek jegyzetet – végül is ezek a cselekvés szempontjából közömbösek. Azt megörökítették, hogy Nagy Imre felszólalása közben Hruscsov megjegyezte: „nagyon diplomatikusan beszél”, letompítja a hibákat – sajnálta, hogy csak Kiszeljovval üzenget. Záró felszólalásában az SZKP első titkára visszatért a Rákosi tekintélyéről mondottakra: „ez nem jelenti azt, hogy kímélni lehet Rákosi elvtárs hibáit”. „Ha ő nem áll a hibák kijavításának élére, akkor az az ő feje fölött fog megtörténni, és ez egy vezető számára katasztrófát jelent.”

Memoárjában RM azt állítja, noha a moszkvai konzultációt Nagy Imre szorgalmazta, „megint beteget jelentett, s otthon maradt”. De odaírta: „(Ezt ellenőrizni!)” –, mert maga is bizonytalan volt benne. Tévedése azt is mutatja, hogy Nagy Imre májusi moszkvai szereplése a sebzett Rákosit sem sértette. „A delegáció érdemleges munkát nem végzett” – állítja továbbá a leváltással megfenyegetett RM, mivel az új szakasszal kapcsolatban nem az ő álláspontját helyeselték. „Kaganovics külön támadott engem, mert a júniusi határozatot, szerinte visszatartottam.” „Ezen a megbeszélésen került szóba először a politikai elítéltek kérdése... valahogy úgy, mintha én volnék e kérdés kerékkötője.” RM szerint főképp Bulganyin támadta

élesen – a feljegyzés szerint semmi érdemlegeset nem említett –, „a végén még az öklével is felém gesztikulált”.

Ennek ellenére Nagy Imrének és Gerőnek együttesen sem igen lett volna ekkor lehetősége Rákosi Mátyás eltávolítására.

Vas Zoltán összegzése a találkozóról: „Nagy Imrét támogatják, de továbbra is Rákosi az első ember.” „Moszkvából hazajövet a kompromisszum volt a jelszó” – írja a résztvevő Hegedüs András. A Kremlben történekről RM tájékoztatta a Politikai Bizottságot és a rehabilitáció „meggyorsítása” érdekében utasították Gerőt, hogy egy héten belül állítsa össze azoknak a jegyzékét, akiket politikai indokok alapján ítélték el, s a PB következő ülésén tegyen javaslatot arra, hogy milyen módon, milyen ütemben történjék a felülvizsgálat, s mikorra fejeződjék be. Egyébként gyorsítani semmit sem lehetett, mivel lényegi lépést még nem tettek. Ács Lajosra rászóltak: dolgozza ki végre a rehabilitálás elveit, amire egy korábbi PB-határozat kötelezte.

(Téma volt még a PB-ülésen, hogy kérjék az 1956-os olimpia rendezésének a jogát, mert a szovjet NOB-delegátus kitalálta, hogy Ausztrália helyett ugorjon be Magyarország: bár úgysis tengerentúli ország kapja a rendezést, az 1960-as olimpia megszerzése érdekében érdemes pályázni. S a PB úgy vélte: ha mégis megkapnánk, zavar nélkül meg tudjuk rendezni.)

A BM Vizsgálati Főosztálya és a Legfőbb Ügyészség Különleges Ügyek Osztálya értesítette Ács Lajost, hogy lesznek olyan elítéltek, akikről kiderül, hogy „semmilyen bűncselekményt nem követtek el”. Lesz, akiket büntetőjogilag nem lehetett volna elítélni, de „pártfegyelmileg felelősségre vonhatók”. Lesz, akiknél sem egyik, sem másik nem bizonyítható, de politikailag nem megbízhatók. Lesz, akiknél a bíróság „aránytalanul nagy büntetést szabott ki”. Lesznek, akik még a bírósági eljárás előtt vagy után meghaltak, de „nem voltak bűnösök”. S lesznek, olyan nem bűnös „elhalálozottak”, akik pártellenes tevékenysége azért megállapítható. A rehabilitálás mikéntjére és az azt végző személyekre is két ávéhás tett javaslatot: Bakos Pál (ezredes, aki a szovjet Belügyi Népbiztosság állományából 1948-ban került az ÁVH-ra, s onnan 1953 őszén a Legfőbb Ügyészségre), és a 32 éves Balácsi Béla áv. alezredes, a BM Vizsgálati Főosztályának a vezetője.

A május 12-i PB-ülésen RM és Nagy Imre sem volt jelen, noha akkor már vérre ment a rehabilitáció. A jogtalanul elítélt funkcionáriusokat három csoportba osztották. 1. Akiket jogilag és párt szempontból is rehabilitálni kell. Az életrajzukban nem kell megjelölni, hogy elítélték, s korábbi beosztásuknak megfelelő pozícióba kell helyezni őket. Kártalanítás: megfelelő lakás, berendezés, azonkívül meghatározott pénzösszeg, s ha szükséges kórházi vagy szanatóriumi kezelés. 2. Akiket büntetőjogilag rehabilitálni kell, de a KEB-től pártbüntetést kapnak, mert származásuk, múltjuk, kapcsolataik stb. miatt politikailag megbízhatatlanok. Ezt figyelembe véve kell elhelyezni őket. A kártalanításnál a „túlzott és indokolatlan” hátrányos megkülönböztetést kell megszüntetni. 3. Akiket büntetőjogilag felelősségre vontak és a pártból is kizártak. (Ezt leginkább a szociáldemokratákra szokták vonatkoztatni – *P. Á.*) Ha az illetőre büntetést szabtak ki, mert a Horthy-rendőrség előtt áruló magatartást tanúsított, frakciózott vagy más káros politikai tevékenységet folytatott stb., akkor pártbüntetésben részesítik. Segítik az elhelyezkedését a termelésben, de semmiféle tisztséget nem kap, és kártalanítást is jóval szerényebben. Ha a büntetést csak csökkentik, ki kell zárni a pártból. Ha a vagyoneklobzást megszüntetik, kártalanítani kell.

A hozzátartozókat is ennek megfelelően minősítik. A „gyors és helyes” végrehajtást egy háromtagú bizottság irányítja, amit a következő PB-ülésen választanak meg. A kártalanítás összegét is ez a bizottság dönti el. Noha a határozatban nem szerepel az a szó, hogy

törvényesség, a politikai perekben elítéltek rehabilitálása végre elkezdődött. Ez akkor is üdvözlendő, ha mindez csak a kommunista elítéltekre vonatkozott (de nem mindre).

Ács-cetli a távol lévő Rákosinak. „1. a jogtalanul elítélt párttagok rehabilitálását a PB háromtagú bizottsága végezze. 2. A bizottság mellett megbízható, kellő párt- és élettapasztalattal rendelkező pártmunkást kell függetleníteni titkárként. 3. A rehabilitálással kapcsolatos minden ügyet a bizottságnak kell nyilvántartani.”

– Talán már 1954 márciusában Ács Lajos, aki korábban munkatársam volt az instruktori osztályon, közölte velem, hogy a PB létrehozza a rehabilitációs bizottságot, és úgy döntöttek, hogy én leszek a titkára – emlékezik Kelemen Lajos (1923). – Az én feladatomban lesz a rehabilitált elvtársak visszavezetése az életbe. Megismerhettem a PB rehabilitációval foglalkozó előterjesztéseit; nem egybe be is dolgoztam Ács keze alá. Részt vehettem a fellebbviteli tárgyaláson, utána pedig el kellett látni a rehabilitált elvtársakat ezzel, azzal, amazzal. Életem legnagyobb tanulságokkal járó, igen érdekes időszaka volt ez a két és fél év. A munkámnak volt értelme, eredménye: örömmel segítettem a megalázott, meggyötört embereken. Többen a legegyszerűbb ügyekben is tájékozatlanok voltak. Marosán siralomházban élt évekig. Elmondta, ha nyitották az ajtót, nem tudta, hogy a vacsoráját hozzák, vagy viszik az akasztófára.

Abba nem volt beleszólásom, hogy kit hogyan rehabilitáljanak, abba sem, hogy hová fog kerülni, de az elhelyezése rám tartozott. Istentelen „nagy ember” voltam akkor: titkárság, mi-fene. Az előszobámban a miniszterek és a miniszterhelyettesek úgy ültek, mint verebek a dróton. A titkárnőm felhívta őket, én elmondtam, hogy a rehabilitációs bizottság titkára vagyok, és szeretném, ha felkeresne a pártközpontban. Ott közöltem például Szijártó miniszterrel, hogy Aczél Györgyöt helyezze el, nem akárhol, hanem Budapesten, és vállalatigazgatónak: tessék intézkedni, két hét múlva jelentést kérek. Így lett Aczél a 23-as Építőipari Vállalat igazgatója. Nem tudom, milyen alkudozások folytak arról, hogy ki hová megy dolgozni, hogy Aczél nem fogadott el vállalati igazgatónál magasabb posztot. Nem emlékszem, hogy bárki azt mondta volna, hogy neki nem kell valaki.

A lakásügyek a Fővárosi Tanácshoz tartoztak. Felhívtam Pongrácz Kálmán elnököt, hogy küldje át hozzám a lakásügyi főosztály vezetőjét. Neki mondtam el, hogy három vagy négy ilyen meg ilyen lakás kell negyvennyolc órán belül. Végül két-három hét, vagy legkésőbb egy hónap alatt mindenkinek elintéződött a lakásügye. De akkor olyan rosszak voltak a lakásviszonyok, hogy a rehabilitáltak legalább fele rosszabb körülmények közé került, mint amilyenben letartóztatása előtt élt.

Gerő két hét alatt jelentést készített a politikai elítéltekről. Megállapította: a fontosabb esetek csoportosak – ám ebből nem vont le semmilyen következtetést. Rajk László és társai ügyben elítéltek 94 főt (az 1962-es felülvizsgálat szerint 97 főt, s internáltak 39 személyt). Sólyom László és társainak ügye: 19 fő (1962-es adat: 44 elítélt, 4 internált), Kádár László (így!) és társainak ügye: 8 személy (1962: 8 és 13 internált). (Kádár János elírt nevét ki sem javítják – *P. Á.*) Szücs Ernő volt ÁVH-ezredes és társainak ügye: 35 fő. Egyéni ügyekben elítéltek még 6-6 államvédelmi tisztet, illetve jugoszláv emigránst. Gerő szerint „mindössze” 168 fő (1962: 382 politikai elítélt, s 336 internált). A Gerő által említett 168-ból 26-ot kivégeztek, vagy meghaltak a börtönben, s 40 ügyben már folyik a felülvizsgálat.

Az egyéni esetek többsége – néhány száz – katonai. Ezekről nyilvántartást nem vezettek, irataik nagyrészt ismeretlen helyen vannak. Gerő külön csoportba sorolja Szakasits Árpádot és 68 társát, mintha a szociáldemokraták nem is az MDP tagjai, nem is politikai elítéltek lettek volna. Melléjük teszi a „szervezkedés” miatt elítélt jobboldali szociáldemokraták 71 fős csapatát (1962: 151 személy és 276 internált).

Gerő: gyorsan intézkedni, kevés tanút kihallgatni, s a vizsgálat befejezése után két héttel legyen ítélet. Az eljárásokat a Legfelsőbb Bíróság különleges tanácsa folytatja. Ügyészi óvás nem lesz: minél kevesebb huzavona, minél kevesebb beavatott.

Megegyeznek, hogy az egyéni elítéltek ügyét úgy vizsgálják, „amilyen ütemben sikerül felkutatni őket”. Utánuk – sohanapján? – kerülnek sorra a szociáldemokraták. Kikötik: a felülvizsgálat során „a párt, a KV, vagy az egyes vezető elvtársak tekintélye ne csorbuljon”. Korábban Ács Lajos még azt javasolta, hogy „a jogtalanul elítélt párttagok rehabilitálását a PB háromtagú bizottsága végezze”. Gerő megnevezi a három személyt – Rákosi, Nagy és jómagam –, s leszögezi, hogy a bizottság csak vitás esetekben ad tanácsot (legyen-e felülvizsgálat vagy sem), ám nem feladata „a vizsgálat irányítása”. 1954. május 19-én a PB mindezt szentesíti.

Elsősorban Rákosit és Farkast bősízhette a rehabilitáció. Rakásnyi gyanús „elvtársról” kell kimondani, hogy ártatlan, bár többségük maga is elismerte, hogy bűnös! Gerő – de a legártatlanabb Révai, sőt a rehabilitáció kérdésében Nagy Imrét támogató, ám Péter Gáborra halált „szavazó” fiatal Ács Lajos is – kérlelhetetlen. Ekkortájt medítál Gerő egy Farkasnak írt levélben arról, mi legyen azzal a három illegális kommunistaival, akik bevallották, hogy a háború előtt kínzás hatására feladták társukat, s ezért öt, hat és nyolc évet kaptak, s egy éve újból ülnek. Molnár Erik soraiból kiderül, hogy az illetőket Horthyék kilenc, tizenegy és tizenöt évre ítélték, s most azzal védekeznek, hogy akkor brutálisan verték őket. Molnár, a Legfelsőbb Bíróság elnöke a politikust kérdi: lehet-e cselekményüket olybá venni, hogy „kényszer hatása alatt” követték el, mert akkor fel kell menteni őket. „Ha az ellenállhatatlan kényszert nem volna helyes megállapítani, indokolt-e a büntetés leszállítása?” Gerő szerint „kissé erőszakolt”, hogy a kommunista párt árulóit háborús bűnösnek ítélik el. Ám az is képtelenség, ha valaki verés hatására lett áruló, akkor nem bűnös. Mégis mérsékelné a büntetésüket, „mert nagyon régi ügyekről van szó, mert mindegyik maga közölte az árulás tényét, és mert valóban nem voltak a rendőrség besúgói”. Végül a PB „elvi határozata” szerint: aki bármilyen körülmények között kiszolgáltatta a párt titkait vagy tagjait az osztályellenségnek – ezzel elsősorban a szocdemeket vádolták –, az árulást követett el és ennek megfelelően kell büntetni. Elévülés, megbocsátás nincs.

A Politikai Bizottság – a szovjet vezetés sugalmazásának megfelelően – Rákosi kezére játszotta a rehabilitációt. A PB-tagokból álló Rehabilitációs Bizottság mellett felállítottak egy másik bizottságot is a jogtalanul elítéltek pártbeli rehabilitálására. Ennek is tagja volt RM, továbbá Apró Antal és Ács Lajos. (Ács javaslatára később a jogtalanul elítéltek párttagságáról a PB dönt, a jelentéktelenebb ügyek pedig maradtak a KEB-re.)

– Nem tudom, milyen kényszer alatt ment bele Rákosi a rehabilitációba – említette Kelemen Lajos (1923) –, mert nem nagyon fűlött hozzá a foga. A rehabilitációs bizottság ülésén – majdnem azt mondtam, hogy egy személyben döntött, és talán így pontos – ő döntött, hogy például a volt szocdemek ügyét majd csak 1956-ban vesszük elő. Előbb a kommunisták jönnek sorra, és csak utána a szociáldemokraták. A katonai ügyektől még inkább ózdkodott, de nagy tárgyi tudása folytán lehengerelt mindenkit. A két rehabilitációs bizottság gyakorlatilag egy volt. A kisebb ügyeket Ács és Apró intézte, a nagy döntéseket gyakorlatilag Rákosi hozta egy személyben. Nem tudom, hogy Farkas Mihály mennyire folyt bele a rehabilitációba, Gerő szerepéről sem tudok semmit, Nagy Imrével két-három alkalommal találkoztam az ülésen, de nemigen volt aktív. A bizottság kéthavonta, negyedévente ült össze. A sorrendről döntöttek, arról, hogy kik következnek.

Gerő legkésőbb 1951 óta minden törvényteleniségről értesült, belügyminiszterként pedig mindent felfedett, mégsem lépett fel (szovjet) pártfórumok előtt sem határozottan Rákosi

ellen. Kiszeljovnak elmondta, amit tudott, Rákosi pedig egye meg, amit főzött! Mellette Nagy Imre is felelős azért, hogy például a szociáldemokraták börtöne további két évig, 1956-ig tartott. Felelős érte minden PB-tag. Hagyták, hogy minden szál az elkövető kezében fusson össze. S a tettes 1954 nyarán a rehabilitáció igen fontos teendőjének tartotta, hogy „titoktartási kötelezettséget” vegyenek a szabadulóktól.

De mintha érezték volna, hogy a régi bűnök napvilágra kerülésével mindnyájuk nyakán szorul a hurok. A büntetőpolitikáról tárgyalva a PB úgy határoz: „Nyílt tárgyalásokat alapos mérlegelés alapján és igen óvatosan kell rendezni.”

Moszkvából hazatérve Nagy Imre még inkább belefeledkezett a már hatástalanított kongresszusi beszámoló írásába. Nem járt PB-ülésre, sőt kormányülésre sem. Ott helyette Gerő fogalmazta meg a moszkvai találkozó utáni gazdaságpolitikai teendőket. Szerinte túlzottan emelkedett az életszínvonal, miközben romlott az önköltség és a termelékenység. A nemzeti jövedelem túl nagy része megy fogyasztásra: „vágjuk a fát, amin ülünk”.

Pártkongresszus talán sosem került olyan messzire az élettől, mint ekkor. Miközben a Titkárság és a Politikai Bizottság heteken át vissza-visszatért a rehabilitáció teendőire, a kongresszuson ez nem volt téma. A hetvenes években fölmerült, hogy Nagy Imre és Rákosi a kongresszus előtt kompromisszumot kötött: a miniszterelnök nem feszegeti a pereket és a gazdasági kérdéseket, RM pedig hallgat a jobboldali jelenségekről. Ez kitaláció. Nem azért, mert nem voltak ilyen viszonyban, hanem csupán azon egyszerű ok miatt, hogy nem köztük folyt a játék. Amíg Moszkvában nem dőlt el, hogy a héják vagy a galambok győznek-e, addig Budapesten együtt tartották a reform híveit és ellenzőit.

A magyar pártvezetés mégis úgy készült a kongresszusra, mintha az ország életének legégetőbb kérdéseit kívánnák megvitatni. Két héttel előbb eldöntötték, mi lesz az időbeosztás, az ügyrend. Az elsőként elnöklő Nagy Imrének előírták, hogy „9.15-kor felkéri a kongresszus küldötteit, tegyenek javaslatot az elnökségre, létszámára, tagjaira”. Javasolja, hogy a kongresszusi szervek megválasztása ne név szerint, hanem lista alapján történjen. „X. elvtárs: javasolom, hogy az elnökség harmincöt tagú legyen. Van-e más javaslat, vagy ellenvélemény?” „Az egyhangú helyeslésből megállapítom, hogy a javaslatot a kongresszus elfogadta.”

Ment minden, mint a karikacsapás.

A III. kongresszus, a korábbiakhoz képest, szinte néma hallgatóság előtt zajlott. Megszűnt az öt-tíz perces tapsos üvöltözés („Sztálin–Rákosi! Sztálin–Rákosi! Éljen a párt!” stb.). A résztvevők, mintha nem is ugyanazok lennének, némán tapsolnak, és kevesebbet. RM beszámolójának mintegy negyedéből, egy 91 perces fennmaradt Rákosi-beszéd-töredékből 5 perc 40 mp a taps: 6 százalék – lényegesen kevesebb, mint korábban. Az indítás – az előadó köszöntése – 70 mp-es néma taps. „Tíz esztendeje a dicsőséges szovjet hadsereg” – és csönd. Majd amikor a „a szegénységből és nyomorból való kiemelkedés évtizedéről” beszél, a 12. percben csattan fel az első, 15 mp-es néma taps.

Az előadó orgánuma kellemes, beszéde tiszta, akcentusa idegen. Mint korábban említettük, azt mondja: szociálista, kapitalizmus, Afrika, Sztálin. Állítja: „Megvalósult a szilárd és tartós munkás-paraszt szövetség” – és a szónokláستól idegen módon a-tól e-ig pontokba szedi szavait. A régi urak a „legtöbbet ígérő idegen hatalomnak adták el az országot”. De az visszanyerte „magasabb rendű függetlenségét”. A 22. percben a Szovjetunió kapja az ötödik, 15 mp-es tapsot. Ez a múlt hagyatéka.

A nemzetközi helyzetről szólva számolt a világháború kitörésének veszélyével. Alapjában mégis optimista. „A nép és kormány ma egységesebb, mint tegnap volt, és holnap

egységesebb lesz, mint ma volt.” „A szocialista termelési rend minden téren bebizonyította, hogy magasabb rendű, mint a kapitalista.” A hangsúly felfut a tapsra, ő kormányozza, vezényli – igényli. A 34. és a 38. percben 22 és 24 mp-es ütemes (!) taps szól a pártnak, és a 39.-ben meg is szólalnak: „Éljen a párt!” – 38 mp., ütemre. A beszámolót a tapsok tartották össze.

A gazdasági élet és az ipar teljesítményeiről szólva – mintha ilyen pontosak lennének – a tizedes számokat sem kerekíti. Önti az adatokat: 1 675 000 tonna, pár, hektó. Zsibbasztó cipő-, papír-, lakásadatok. Gazdaságszemlélete nincs. Úgy beszél, mintha az életszínvonal az árleszállítás függvénye volna. Többször állítja: „a határozatok megszüntetik”. Ez a gyógyír. Már május 24-én tudja, hogy év végén 167 millió helyett 220 millió négyzetméter, meg tonna. Zsonglörködik.

„A komoly hibákat és hiányosságokat nem szabad elkendőzni... az ipar és a mezőgazdaság fejlődésében a legsúlyosabb az aránytalanság.” A mezőgazdaságban a háború előtti szint körül van a termésátlag, az állatállomány, a hozam. Ám a hibákat a júniusi, októberi, novemberi KV-határozatok „kijavították”. Az első óra múltán egyre többet bakizik. Megint pontokba szedi a mondandóját egytől négyig. A 66. percben felemeli a hangját, de a tapsot csak öt perccel később kapja meg (18 mp néma).

A sok dicsekvést megkérdőjelezi azzal, hogy 1954 első felében alig valamivel magasabb a reálbér, mint 1949-ben. A termelékenység és az önköltség unalmas adatai zsibbasztóak. A reálbéremelés „alapja” még mindig az árleszállítás. Kis stilisztika: „összes dolgozók; többet kap fogyasztásra; termelés frontja; béke frontja; munka frontja; az ipar terén; emelkedett a parasztság felé” stb. Önkritika: a hiba bennünk, a gazdasági és politikai vezetésben; politikai túlcentralizálás.

Említi Lenint, és semmi éltetés.

A hatóság beszéd szerint minden eredmény forrása a valójában megosztott párt szakadatlanul erősödő és szilárd egysége. A változások ellenzőit jó szándékú, „nem mindig tudatos” embeereknek nevezte. Azt állította: „Eredményesen számoljuk fel a pártban hosszú éveken át meghonosodott idealista kispolgári nézeteket a személyi kultuszról.” Az ártatlanul elítéltekről, a törvénysértésekről szót sem ejtett, ő sem, más sem. Hosszan beszélt viszont a „lent” elkövetett hibákról. A mezőgazdaság stagnálása, az ipar nem egyértelmű fejlődése mellett jogos büszkeséggel említhette, hogy 1938-hoz képest háromszorosára emelkedett a középiskolások és ötszörösére a főiskolások száma.

Nagy Imre mégsem hagyta ki beszámolójából teljesen az elvi fejtegetéseket a hatalom jellegéről, működéséről, s kiállt a népfrontmozgalom – és nem népfrontszervezet – felélesztése mellett.

Mindkét előadó elállt a vita utáni zárszótól, ezzel is demonstrálva a nem létező egységet.

A „kompromisszumok kongresszusáról” a legfontosabb emlék, hogy előtte egy nappal Puskásék a Népstadionban 7–1-re verték az angolokat. Az angol *Daily Mail* tudósításában megemlítette, hogy amíg az angolok Budapesten tartózkodtak, az üzletekben sokkal több volt az élelmiszer, ám ezek a külföldiek távozása után el fognak tűnni. A kirakatpolitikában járatlan *Daily Mail* nem tudta, hogy az árúbőség nem nekik, hanem a kongresszusnak szólt. A 7–1-et ma is számon tartják.

– Volt egy régi elvtársam, barátom, aki hol benne volt a pártban, hol ki volt zárva – mesélte Matusek Tivadar (1920). – 1953-ban, amikor felhívtam Angit (keresztnev), egy kis egérke jelentkezett, ekkor is ki volt zárva a pártból. Felkeresem. Lámpás kocsival – hosszú Chevrolet, rajta piros és kék lámpa – beálltam a házuk elé. Rábeszéltem, hogy fellebbezzen a

III. kongresszushoz. Az ügyet közvetlenül a PB elé akartam vinni, de Rákosi javasolta, hogy előbb beszéljünk róla. Benyúlt aztán az asztalfiókba, elővett egy nagy halom papírt – kicsinyített jegyzőkönyvi másolatot –, Angi rendőrségi vallomását rólam 1944-ből és ideadta. Kiderült belőle, ő nevezett meg engem. De ha megnevez, ha nem, engem mindképp letartóztatnak. Akkor én láttam, hogy milyen pontos nyilvántartásuk volt mindenkiről a kapcsolatok egész rendszerével. Lehet, hogy Angi többet mondott el, mint amennyit én elmondtam volna, de az egyik ember így bírja a kínzást, a másik úgy. Belőle ennyire tellett. Viszont ő közölte velem, hogy tagja vagyok a pártnak... Ja, ha maga így gondolja, akkor hozza be jövő héten a Titkárság elé, mondta Rákosi. Végül a kongresszus visszavette.

– A III. kongresszus alatt egy KV-titkárok részvételével rendezett ebéden Farkas Mihály nyíltan megmondta Vorosilovnak, hogy Rákosi és Gerő a megújulás legfőbb kerékkötői – állítja Farkas Vladimir (1925) –, mire ők megfenyegették, hogy ezért még nagy árat fog fizetni. – Vorosilov szemet hunyt efölött, és Moszkvában azt jelentette, hogy Nagy Imre és Rákosi levonták a helyes következtetéseket, nem volt nyílt vita a kongresszuson.

– Miután felszólalásomban bíraltam a káderpolitikát, megfagyott körülöttem a léghő – említette Földes László (1914). – A szünetben mindig baráti beszélgetések alakulnak ki, de körülöttem vákuum volt, nem tudták, miként kezeljenek.

– A boldog időkben a kongresszusok szünetében az egyszerű földi halandó is együtt vizelhetett Rákosival – értékelt Széll Jenő (1913). – A pártkongresszuson tolmácsoltam, és a parlamenti zárófogadáson Rákosi és Fenyicska szokás szerint kézen fogva úszott a tömegben jobbra-balra. Épp Sadival – Sebes Sándorral, a belkereskedelmi miniszter első helyettesével – beszéltem, amikor mellénk értek, s Rákosi megjegyezte a feleségének: ez itt a Sebes elvtárs, aki miatt nem lehet semmit kapni a piacon! Jót röhögünk, hogy ez a ripacs mindenkit levesz a lábáról, de bennem visszajára fordult gyilkos kedélyessége. Ráébredtem, hogy ennek nem szabad így tovább menni.

A szigorú konspiráció miatt a május 30-i, gellérthegyi koszorúzáson csupán a szovjet újságírók jelentek meg, s a *Szabad Nép* tudósítása késve érkezett. A PB figyelmeztette őket. A kongresszus alatt hajószerecsétlenség történt a Balatonon. Hírzárlat, a roncsot ki sem emelik, „nehogy az áldozatok száma kiderüljön”. Bár az esetről az egész pártvezetés tud, intézkedésnek semmi nyoma. Ugyancsak köröztették köztük, és elhallgatták a szabad népes Kovács Erzsébet feljegyzését, miszerint Ózdon az emberek hegyoldalban vájnak maguknak barlangokat. Nincs kenyérgyár, nincs zöldség, gyümölcs. Hócipőt csak nyáron, szandált csak télen kapni. Éjjel háromkor kiülnek az emberek az üzletek elé húsért. Az egyetlen mozi hetente négyszer tart vetítést. A város mocskos, rossz a vízellátás. A kórház csecsemőosztályán három csecsemő fekszik egy ágyban. Az áramingadozás miatt a rádiók kiégnek.

A kongresszusra egy özvegyasszony horgolt egy terítőt. Levelére RM ráírta, hogy szép. Nincs-e valami panasz, kérdezték az asszonytól. Kiengedhetnék a lányához Németországba – s lőn.

A kongresszus épp csak érintette a személyi ügyeket (például a Politikai Bizottságból kihagyta Földvári Rudolfot), de az, hogy Földvári helyett Kovács István lesz a budapesti pártbizottság első titkára, hogy elkezd visszaterését a pártvezetésbe, már a Titkárság és a PB előtt dőlt el, s az is, hogy Piros László lesz Gerő helyett a belügyminiszter.

Noha Földvári Rudolf (1921) szeretett volna a budapesti pártbizottságon maradni, némi tétovázás után leküldték Borsodba, Kovács helyére: – Ács Lajos megkérdezte, min csodálkozom. Miért kellett Rákosi elvtársat bírálnom a KV-ülésen? Mármint hogy 53 júniusában.

A kongresszussal nem volt elégedett a PB sem. Nagy Imre úgy vélte, hogy a tanácskozás termelési értekezletre hasonlított. Mivel a legégetőbb kérdésekről kevés szó esett, nő a régi politikához való visszatérés veszélye. Farkas szerint még a pártfőiskolán is úgy vélik, hogy a PB-tagok felszólalása is silány volt. Még a boldog RM is úgy vélekedett, hogy a kongresszus csak megjelölte, de nem oldotta meg a feladatokat. A Titkárság előtt azt mondta: „Pártszerűtlen kritika, éles megjegyzések hangzottak el egyes politikai bizottsági tagok felszólalásával kapcsolatban. Feljegyzések formájában még csak elmentek volna, de ebéd közben, lépcsőházban, megvető kifejezések közepette kritizálni a felszólalásokat, nem pártszerű” – főleg ha apparátusbeliek teszik ezt. Megjegyezte, hogy a száztíz meghívott miniszterhelyettes, és hasonló beosztású vendég alig-alig volt jelen.

Hangulatjelentés: a kongresszusig Nagy Imre volt „a parasztek atyja”. Kiskanizsán a papok és a főjegyző szervezték beszéde közös hallgatását, de amikor az engedmények helyett kötelezettségekről szólt, azt mondták: már nem érdemes hallgatni, ő is kommunista lett. Több funkcionárius szerint a kongresszuson hiányzott a bíráló és önbírálat. Gerő is elfelejtette, hogy a fölemelt ötéves tervet ő terjesztette be. Kérdezik, ha 1960-ra lerakjuk a szocializmus alapjait, az azt jelenti, hogy befejeződik a mezőgazdaság átszervezése? S hol marad az önkéntesség? Hajdú megyében felvetődött, hogy a magyar hagyományokkal Vorosilov többet foglalkozott, mint a hazai vezetők.

2. Múló győzelem

Az új szovjet vezetés változtatási, liberalizálási szándékainak óvatosságát, végiggondolatlanságát mutatja, hogy a tábor egyetlen országában sem váltották le a párt főtitkárát, nem is igen nyúltak a korábbi sztálinista vezérkarhoz. Magyarországon is RM maradt a garanciája a szovjet hatalmi érdekek érvényesítésének. Annyiban azért más volt a helyzet, mint a többi népi demokratikus országban, hogy itt a „garanciális vezető” mellé „változási felelőst” is állítottak. S Nagy Imre tudatában volt a történelmi lehetőségnek. Ezért kész volt a kompromisszumra is Rákosival. Ám az egyezségek, engedmények során többnyire ő húzta a rövidebbet: a reformok ügye csorbult.

1953 júniusában Nagy Imre jóformán egy szál maga kezdett a nehéz küldetés valóra váltásához. Vezetőtársai vagy tanácsstalanok voltak, vagy gyanakodva fogadták a változásokat. RM tanácsstalan volt, és gyanakvó is. Gerő húzott az új vonalhoz. Az első bizonyíték: Kállainak megengedte, hogy levelet írjon a börtönből Rákosinak. Miután Moszkva „kiutalta” Farkas Mihályt Nagy Imrének, Gerő még inkább közeledett a miniszterelnökhöz, és legkésőbb 1953 végén szövetséget ajánlott neki: szinte versengett Farkassal Nagy Imre barátságáért. Ő ugyan ezt nem utasította vissza, de el sem fogadta. Nem kötött szövetséget Farkassal sem (nem is tegeződtek), de elvárta, hogy az apparátusban, vagy inkább az apparátussal szemben Farkas képviselje a reformokat. Az új hármas fogat – Nagy, Gerő, Farkas –, ha soha nem is állt össze, akarva-akaratlanul is egymás keze alá dolgozott. A moszkvai „ajánlások” után Rákosit főképp Gerő belügyminiszteri kezdeményezései billentették ki az egyensúlyából. Kiderült, ami korábban is sejthető volt, hogy a csapatban Gerő a legnagyobb formátumú politikus. Képes volt végigasszisztálni RM 1949–53 közötti ámokfutását, az övénel jóval kisebb presztízvesztéssel. Most nehezebb volt a helyzet, mert két szereplőre kellett figyelnie.

RM 1953. decemberi, majd 1954. májusi moszkvai dorgálásai idején az „új hármas fogat” többnyire mérsékelte RM reformellenes (s magamentő) lépéseit. Igaz ez akkor is, ha Gerő esetenként hátrább lépett, s próbált az első titkár és a miniszterelnök között egyenlő távolságot tartani. RM ügyessége, az apparátus ellenállása és Nagy Imre mássága Gerőt

tántorította el először az „új politika” mellől. 1954 augusztusában – mint látni fogjuk – Gerő kezdeményezi a gazdasági hátraarcot. Ám az új politikát már az ő elpártolása sem tudta kisiklatni. Sőt 1954 októberében Nagy Imre felülkerekedik. S hiába zárkózik fel mellé nyomban Gerő is, bekövetkezik, amit sejtett: decemberben már RM a győztes. S a hidegháború feleledésétől megrettent Moszkva támogatásával, 1955 áprilisában ki is mondják Nagy Imre (s vele együtt Farkas Mihály) eltávolítását a vezetésből. Gerő sértetlenül megússza ezt a váltást is. RM nem. Öt negyedéven át tartó politikai haláltusa után, 1956 nyarán megbukik – Gerő „közreműködésével”. Ennek a kötélhúzásnak a stációi következnek.

A külföldi újságírók 1954. nyári szavazása szerint a svájci labdarúgó-világ bajnokságon Magyarország lesz az első (111 pont), a második Brazília (75 pont), a harmadik Uruguay (72 pont) – a nyolcadik Nyugat-Németország (2 pont). Címek és idézetek a *Szabad Nép*-ből: 1954. június 18.: Válogatottunk fölényes biztonsággal nyerte első mérkőzését a világ bajnokságon, Magyarország–Dél-Korea 9–0. Június 21.: Magyarország–Nyugat-Németország 8–3. Június 22.: Gyalázatos, alattomos rúgással Liebrich Puskásnak tokszalagrándulást okozott. Biztos, hogy Puskás játszik Brazília ellen. Június 26.: Előrehozott döntő a brazil–magyar meccs. Június 28. (sportcikknél példátlan öthasábos cím): Ragyogó győzelem a világ bajnokjelölt brazilok felett, Magyarország–Brazília 4–2. Puskás nélkül és sérült jobbszélsővel. Pédátlan gztett, a brazil játékosok bandita módon rontanak rá a boldogan levonuló magyar labdarúgókra. Cipővel fejbe vágják Tóth Mihályt. (Nyugat-Németország–Jugoszlávia 2–0. Az NSZK bejutott az elődöntőbe.) Június 29.: A magyar csatársor időnként remek helycserés támadásokkal hozta zavarba a durva brazil védelmet. A brazil játékosoknak fejenként 8 ezer svájci frank prémiumot helyeztek győzelem esetén kilátásba, egy svájci munkás egyévi keresetét. Külföldi lapok is példátlan sportszerűtlenségről írnak: a brazilok nem tudnak veszíteni.

Szabad Nép, 1954. július 1.: Napfogyatkozás.

Július 1.: Döntőben a magyar csapat! Hatalmas küzdelemben győztük le a világ bajnokot. Magyarország–Uruguay 4–2 (2–2, 1–0). Puskás nélkül győzött a csapat. Július 2.: A Zürichi Sport megállapítja, Magyarország sem sebezhetetlen. Brazília legyőzése után a Titkárság hozzájárult, hogy amennyiben a magyar labdarúgócsapat bejut a vb-döntőbe, a 16 játékos felesége Svájcba utazhat – ahol aztán a döntő előtti éjszakát állítólag a férjükkal töltötték. Közben a solothurni szálloda előtti főtéren hajnalig hangversenyeztek a fűvészenekarok. A fáradt és ellentétektől szabdalt csapat tagjai egy szót sem szóltak egymáshoz az úton, a szállodától a stadionig.

Július 5., hétfő: Magyarország csapata hősies küzdelemsorozat után második lett a világ bajnokságon. Nyugat-Németország–Magyarország 3–2 (2–2). Arról nem írtak a lapok, hogy az elvesztett vb-döntő után – aminek a közvetítését, egy magabiztos döntés nyomán, vagy negyvenezren a Népstadionban hallgatták végig – a szurkolók a Népstadiontól, a Rákóczi úton a Rádióig vonultak, s azzal vádolták a vezetőket, hogy ötven Mercedesért eladták a meccset. Nem a csapat, hanem az ország vezetői. Ugyanis akkor jelentek meg az első (párt)állami Mercedesek Budapesten. A szocializmus fölényére, kizárólag a győzelemre játszó agitáció így omlott össze. Sebes Gusztáv, a magyar csapat kapitánya visszaemlékezése szerint a vereség után a határon Vas Zoltán fogadta a csapatot, és Tatára, az edzőtáborba vitte őket, ahol Rákosiék vártak rájuk. Piros László belügyminiszter közölte Sebessel, hogy a lakásával semmi baj, embereket küldött oda. Rákosi a vacsorán megköszönte a második helyet és külön autókkal, rendőri kísérettel vitték haza a csapat tagjait. A Magyar Rádió háromórásra tervezett gálaműsora elmaradt.

– Az 1954-es vb idején egyedül én voltam itthon a sportvezetők közül – említette Kutas István (1923) –, én készítettem elő a csapat fogadását. Úgy volt, hogy Apró Antal, a Minisztertanács elnökhelyettese üdvözli őket a Parlament előtt, s fejenként hatvanezer forint lesz a jutalmuk. Miután kikaptak, Tatára menekítették őket, és csak tízezer forint volt a prémium. Rákosi Tatán mondta azt a hírhedt ostobaságot, hogy az imperialisták mesterkedése folytán kellett nekünk a dél-amerikaiakkal játszsanunk, aztán újból a németekkel.

A kudarcnak számító siker megértéséhez felidézünk néhány momentumot. 1952-ben az ÁVH kifogásolta, hogy Grosics, Dalnoki, Lóránt, Bozsik, Kocsis, Puskás, Czibor – a fél labdarúgó-válogatott – kiutazzon a helsinki olimpiára. A magyar-román meccsen Latusev kiállította Kocsist, ami minimum három hónapi eltiltással járt volna. Elvtársi felkérésre a szovjet Latusev hajlandó volt olyan nyilatkozatot adni, amelynek alapján nem tiltották el Kocsist. A béketábort megrázta, hogy a jugoszlávok megverték a szovjet labdarúgócsapatot. (Szirmai István jelentése: „hiba volt, hogy az olimpiát megelőzően a magyar-szovjet sporttalálkozásokon nem a tényleges erőviszonyoknak megfelelő eredményeket hoztunk ki”). Az olimpiai labdarúgó döntőben Magyarország 2–0-ra nyert Jugoszlávia ellen: az ÁVH megbízhatatlanjai olimpiai bajnokok lettek. (Azzal, hogy a szovjetekre politikai vereséget mérő jugoszlávokat legyőzték, Sztálin elismerését is kivívták. A generalisszimusz azt mondta Rákosinak: „Derék legények! Lendületes nép! Kisegítettek bennünket!”) Aztán 1953-ban és 1954-ben Puskásék Londonban, majd Budapesten legázolták az angolokat. Mégsem ők lettek a világbajnokok. A vereség Rákosit is rosszul érintette. Javaslatára a PB világbajnoki vizsgálóbizottságot alakít (tagjai: Farkas Mihály, Keleti Ferenc, Hegyi Gyula, Török István), az adminisztratív osztállyal pedig jelentést készíttetnek a párt sportpolitikájáról.

Közben az Országos Testnevelési és Sportbizottság (OTSB) a csalódott Titkárságtól kérte devizakeretének felemelését. Rákosiból ekkor bukik ki, hogy a tüntetés, ahol Sebes fejét követelték, komplikált dolog: „túlfeszítettük a sport-dolgot”. „A német vereség óta megnehezült a helyzetünk.” Sokallja, hogy a futballból kétszázötven tréner, vezető él: azelőtt társadalmi munkában dolgoztak a sportfelelősök. Hibásnak tartja, hogy az előző – a máig legsikeresebb, helsinki – „olimpiász céljára igen nagy összegben felmentünk és azt nem építettük reálistan le”. Úgy véli, ha a Szovjetunióknak 1956-ig nem lesz diplomáciai kapcsolata Ausztráliával, akkor nem fogunk kimenni a melbourne-i olimpiára. „Tekintettel arra, hogy sportolási rezsim van”, ha pénz kell, akkor hozzanak többet a konyhára – mondta. Hegyi Gyula felhívta a figyelmet, rosszul festene, ha lemondanánk egy sereg külföldi programot, újból a vasfüggönyről beszélnének. Kérte, határozzák meg, melyik országba nem utazhatnak, de ezt nem tették meg.

A világbajnoki szerepléssel foglalkozó jelentést RM küldte el a PB-tagoknak. Gerő javasolta, vitassák meg a témát. Szerinte a labdarúgók túl sokat vannak külföldön; kifárasztják őket, és „primadonnákat” nevelnek. Ez igen költséges is, állítja a gazdasági ügyek ura – pedig a csapatok több devizát termeltek, mint a hazai vállalatok zöme. Hidas és Mekis Gerővel értettek egyet, Nagy Imre, Farkas Mihály úgy vélte, a PB ne „focizzon”, elég, ha a Titkárság tárgyal a vb-szereplésről.

Mielőtt napirendre került volna a téma, befutott Puja Frigyes, stockholmi követ jelentése a Honvéd-játékosok közötti ellentétekről. Egy koktélpartin Kocsis Sándor kijelentette, hogy nem hajlandó többé Puskással egy csapatban futballozni. Ellentétük azzal kezdődött, hogy az angol-magyar mérkőzésért kapott pénzt nem egyenlően osztották el. A világbajnokság előtt Puskásnak 150 ezer forintot adtak, neki és a többieknek állítólag csak a tizedét, ami az akkori viszonyok között hihetetlen. Puskás is kijelentette, hogy ő sem kíván többé Kocsissal és Cziborral sem a Honvédban, sem a válogatottban játszani. Czibor és Puskás között rendkívül éles és durva hangnemben folyt a vita. A játékosok két vagy három csoportba tartoznak. Az

egyik tagjai: Puskás, Bozsik, a másik csoport: Kocsis, Czibor, Budai. Az ellentéteket leginkább Czibor szítja.

Rákosi cetlije Farkasnak: „Mindent meg kell tenni, hogy rendet teremtsünk, mielőtt komoly bajok lesznek: itt van a 26-i szovjet mérkőzés.” Farkas Rákosinak: „Ismerem a helyzetet. Személyesen beszéltem a válogatott játékosaival. Sebes most keményebben fogja őket.”

A Titkárság elé kerülő jelentés szerint a vb „politikai vereség volt számunkra”. „Az OTSB vezetői súlyos hibát követtek el, amikor nem szálltak erélyesen szembe a vb helytelen rendszerével, amikor hagyták, hogy a magyar válogatott nyilvánvaló szándékosságból a legnehezebb sorsolást kapja.” (A „szándékosan” nehéz sorsolás ekképp alakította a csoportbeosztást: 1. Brazília, Jugoszlávia, Franciaország, Mexikó. 2. Magyarország, Dél-Korea, NSZK, Törökország. 3. Ausztria, Skócia, Csehszlovákia, Uruguay. 4. Anglia, Belgium, Svájc, Olaszország.)

„Súlyos hiba volt, hogy Puskás helyére nem tudtak megfelelő értékű tartalékokat állítani.” „A *Szabad Nép*, a *Népsport*, de általában az egész sajtó és a rádió túlságosan feleslegizta a közvélemény érdeklődését a világbajnokság iránt... sok esetben háttérbe szorították a gazdasági élet, a termelés és a külpolitika fontos kérdéseit... a várakozási hangulat felfűtésének reakciója volt a nagy csalódottság és letörtség a vereség után, ami a közvéleményben keletkezett, és amit az ellenség megpróbált zavarkeltésre kihasználni. A magyar sportújságírás alacsony színvonaláért végső fokon az OTSB vezetői felelősek.” „Az OTSB és a labdarúgó-válogatott játékosai között elvtelen viszony alakult ki... Komoly mértéket kezd ölteni a külföldről hozott értéktárgyakkal való csempészkereskedelem... Fennáll annak a veszélye, hogy itthon vagy külföldön sportolóink egy része nemkívánatos elemek befolyása alá kerül és ellenségeink táborába áll át... Fokozatosan fel kell számolni a jogtalan anyagi előnyök, a munka nélküli jövedelmek folyósítását, a sportolókat szerény, tudatos, szocialista emberekké kell nevelni... Csökkenteni kell a labdarúgók juttatását és növelni más sportágakét.” „A világbajnokság után a csapat vezetőinél és tagjainál bizonyos letörtség lett úrrá, ami veszélyezteti csapatunk további jó szereplését. A legfontosabb feladat most ennek elkerülése.” A határozatban a pártvezetés további bizalmáról biztosította Sebes Gusztávot. A tervezet még kimondta, hogy a vb-ügyet a közvélemény előtt kell lezárni: Sebes Gusztáv írjon cikket a *Szabad Nép*-ben, amelyben „kellő önkritikával tárja fel az elkövetett hibákat”. Végül ez kimaradt a határozatból. Mint annyi közérdeklődésre számot tartó, netán a labdarúgásnál is fontosabb ügyben, ebben az esetben is a hallgatást választották. A sportsajtót megrendszabályozzák. Fellépnek a játékosok pénzhajhászása ellen is. Az Országos Testnevelési és Sportbizottság feladata, hogy a sportolók – különösen a labdarúgók – körében megszűnjön a külföldi áruk „túlzott mértékű behozatala” és árusítása.

– A történetek értékeléséhez tudni kell, hogy az ötvenes években sokkal népszerűbb volt a labdarúgás, mint manapság – folytatja Kutas István. – Egy Honvéd–Kinizsi mérkőzésen nyolcvanezer néző volt kinn a Népstadionban. Az angolok elleni fölényes kettős siker is táplálta azt az érzést, hogy a magyar csapatnak a világbajnokság sétagalopp lesz. A brazilok és az uruguayiak elleni két nehéz mérkőzés sem érzékeltette a szurkolókkal, hogy itt még baj lehet. Miért is lenne, amikor egyszer már 8–3-ra megvertük a németeket, és a döntőben, a tizenötödik percben már 2–0-ra vezettünk? A följajzottság utáni csalódáshoz képest az utcára vonuló tömeg higgadt volt, még ha estefelé lehetett is találkozni bizonyos politikai indulatokkal, jelszavakkal. Ezekre nem emlékszem, de a vereség a fölfokozott nemzeti érzést, a szocializmus annyit emlegetett felsőbbrendűségét is sújtotta. A focitüntetésre mozgósították a rendőrséget, de nem vetették be őket. Találkoztam olyan véleménnyel, hogy ez a tiltakozás volt az 1956. október 23-i tüntetés főpróbája. Ezt nem hiszem.

A „sportolási rezsim” a „folyton fogyó kenyéradag helyett a folyton növekvő sportsikereket ajánlotta cserébe”. Aczél Tamás és Méray Tibor kétnapos tüntetésről ír, kirakatok betöréséről. Szerintük a rendőrség beavatkozott, a tüntetőket szétkergették, néhány hangoskodót letartóztattak. Korabeli beszámoló nincs: „Rákosi személyesen tiltotta meg a *Szabad Nép* szerkesztőinek”, hogy az ügyről írjanak. A pártlap két hajdani munkatársának árnyalt megfogalmazása szerint az emberek ezután egyvalamit nem felejtettek: a tüntetést.

A magyar labdarúgás a Rákosi-kor legsötétebb, legszigorúbb éveiben volt a csúcspontján, aztán lassan hanyatlott. Egyesek szerint a vb-kudarccal. 1956. május 21-én a válogatott kettős vereséget szenvedett: Csehszlovákia–Magyarország 4–2, ifjúságiak 4–1. A PB jelentést kért. Hegyi Gyula, a sporthivatal vezetője szerint az edzők a fő felelősök, a válogatottak juttatásai „nem nevelő hatásúak”, a siker megártott a kapitánynak, Sebes Gusztávnak és a csapatnak is. A világbajnokság előtt kiosztott nagyobb összegekkel a játékosok először „a művészvilág felé orientálódtak”, később a feketézők környékeztek meg őket. A bőség idején a többség sportszerűtlenül élt, nem edzett. Az 1954-es vb elvesztése demoralizálta az egész labdarúgást; Sebes személyi sértésnek vette a bírálatot. Eluralkodott az erkölcstelenség, a csempészet, az üzleti szellem. A legálisan juttatott 5–12 ezer forintos havi jövedelmet (az átlagfizetés négyszeresét-nyolcszorosát, a miniszterelnöki „fizetést”, illetve annak a kétszeresét – *P. Á.*) lebecsülik, és nyomorról beszélnek. Sebes cinkosságot vállal a labdarúgókkal, ő a védőszentjük. De a csapatban, az összeállítástól kezdve, mindenben az történik, amit Puskás és Bozsik akar. Egpár játékos tabu, sem a játékvezetők, sem a szövetségi vezetők nem járhattak el velük szemben. A labdarúgásban Sebes foglalkozik a legapróbb dolgokkal is. Inkább szövetségi kapitányként működik, mint az OTSB harmincegy sportágat felügyelő elnökhelyetteseként.

A játékosok összekötésbe kerültek az alvilággal, százezrekkel vannak eladósodva. A Franciaországból hazatérő Vörös Lobogót Bécsben a Schwartz nevű nepper várta és a csapat előtt harsányan ordította, ha Bozsik nem adja meg a háromezer forintját, letartóztatja. Mikor a Honvéd Egyiptomba ment, hoztak egy írást Schwartztól, hogy Bozsik semmivel sem tartozik neki. Noha Sebes anyagi gondokról beszél, Bozsik most vett egy négyszobás öröklakást.

A legfőbb ügyész, Non jelenti a KV-titkár Egri Gyulának, hogy a válogatott oszlopa, Bozsik 1953 óta nagy értékben csempészik. Az árukat rokonai és ismerősei értékesítik, de állandó ügynököt is tart. 1953-tól 1955 végéig csupán ez az illető 530 pár nejlonharisnyát, ezer borotvapengét, 80 női nadrágot, 200 rúzsot, 200 Marvin és Doxa karórárt, 150 Ferro és Nylon (?) órát, 17 ezer óraalkatrészt vett át Bozsiktól. A házkutatás során 36 ezer forintot foglaltak le nála. Non javasolja, hogy függesszék fel Bozsik mentelmi jogát, Egri inkább lemondatná a képviselőségről. (RM 1956. nyári bukása után Gerő úgy véli: „megérdemelné, de politikailag most nem célszerű”.)

Ezekben az években a vb elvesztésénél rengeteg komolyabb oka lett volna a tüntetésnek. Tízezreket vetettek a társadalom peremére például azzal, hogy 1949–52 között 36 ezer nyugdíjat megvontak. Azt állítják, az érintettek többsége „a Horthy-rendszert hűen kiszolgáló katona- és rendőrtiszt, vezető állású bíró, főtisztviselő, ilyenek özvegye, iskolaigazgató, számviteli tanácsos, miniszteri fogalmazó”. Noha egyéni kérelem alapján nyolcezer nyugdíjat visszaadtak, maradtak még 25 ezren (háromezer feltehetően meghalt). „A nyugdíjmegvonások rossz hatást váltottak ki a beilleszkedett értelmiségiek széles körében is”, ezért 1953-ban, „korlátozottan”, legfeljebb havi 300 (özvegyeknek 200) forint kegydíjat engedélyeztek. Ebből a kegyből ki voltak rekesztve „a közismert fasiszták” – akiket annak mondtak.

Az embertelenség csipetnyi enyhülését is lényeges fordulatként élte át a társadalom 1953–54-ben. Miközben az általános iskolákban megkétszereződött – 13 százalékról 27 százalékra nőtt – a hittanoktatásra beiratkozottak aránya, a pártközpont tudományos és kulturális osztályának új munkatársa írásba adta, hogy református lelkész apósával megszakítja a kapcsolatot, és felesége sem fog találkozni az apjával. Tisza József begyűjtési miniszter 1954 februárjában összeírta, mi minden hibázik. Farkas Mihály megígérte, hogy levelét megkapják a PB-tagok. Ehelyett, állítólag, elkezdtek megfigyelni. Kórházba került. Amikor 1954 júliusában kiengedték, a miniszteri szobájában Szobek András ült. Tőle tudta meg, hogy leváltották. Ám Tisza legalább elmondhatta Rákosinak, hogy nem tud egyetérteni a kádergyilkos politikával. Ez is változás.

A legérdemesebbek – RM, Nagy Imre, Gerő, Hegedüs, Hidas, Ács, Szalai, Bata, Dobi, Rónai, Boldoczki – a Szovjetunióban tölthették a szabadságukat. Az Egyházügyi Hivatal javaslatára Péter János és Vető Lajos református és evangélikus püspökök a bolgár Sztalinóba mehettek. Aki viszont nem simult a rendbe, az minimum arra számíthatott, amit a katolikus Rogács püspök is megkapott: a máriagyúdi búcsúban úgy némították el az orra előtt a mikrofont, hogy az egész körzetben kikapcsolták az áramot.

1954. július utolsó két hetében árvíz pusztított a Szigetközben. A korabeli híradások jó ideig csak a küzdelemről adtak hírt – „Hősies harc a megáradt Dunával”; „Közös erővel a pusztító árvíz ellen”; „Pusztít az áradat, helytáll a nép” –, de a károkat titokban tartották. Aztán a *Szabad Nép* „Árvízi patkányok” címmel arról ír, hogy az Amerika Hangja örül az árvíznek, és tele szájjal beszél a veszteségről.

Noha gátszakadásról a híradásokban szó sem esett, a helyreállítási kormánybizottság megalakítása után már a gátszakadás utáni munkákról tudósítottak. Végre július végén levonult az ár, s országos gyűjtést indítottak a károsultak részére. Ellentétben internacionalista szövetségeseinkkel, az USA segített. Az amerikaiak kiköthették a nyilvánosságot. A Titkárság fel is szólította a kormánybizottságot: tegye közzé, mi érkezett, és a kiosztás miképp történik. Vas Zoltán kifogásolta, hogy egy károsult paraszt 100 liter olajat, 10-15 mázsa gabonát is kaphat. Lesz olyan család, amelynek 10 ezer forint jut az amerikaiak 2 millió 400 ezer dollárjából. Keleti Ferenc felhívta a figyelmet, hogy az amerikai segély épp a választások idején érkezik. Farkas Mihály: az egész világ tudja, hogy Amerika segélyt adott, és mi elfogadtuk. Tudjuk, amit küldenek, rossz minőségű lesz. A kommunikét legfeljebb az *Esti Budapest* Szerkesztői üzenetei között kell közölni. Felháborította, hogy az amerikaiak annyi gyógyszert küldtek, amennyit kértek. Ami kell, használják fel, a többit vigyék vissza, vagy adjanak írást róla, hogy másra használhatjuk.

A kormánybizottság februári zárójelentése szerint hatvanötmillió forint gyűlt össze, 1513 házat újjáépítettek, s ennél többet helyreállítottak. Az amerikai segélyt nem említik. Ám a pártvezetést ingerelte a „túlsegélyezés”. RM szerint sokkal több házat építettek újjá, mint amennyit romba döntött az árvíz. Legalább négyszázötven házat „maguk a parasztok romboltak le, ami lehetett úgy, hogy a ház egyik oldalát kiásták, oda öntöttek pár vödör vizet, az a fal ledőlt, aztán mi újraépítettük”. Többé nem fogadnak el „ilyen ajándékot” az amerikaiaktól. Nem ért egyet az árvízkárosultak harmincéves adómentességével, hiszen új házat építettek nekik. Javasolja, hogy a szigetközi parasztokra legalább tízmillióval több adót vessenek ki. Ezenközben a Szigetközben azt mondogatták, hogy az „amerikai nép ajándéka a magyar népnek” azért érkezik fehér zsákbán, hogy legyen mivel fogadni őket.

Noha RM szavára még ekkor is tízezrek ugrottak volna talpra, tudta, hogy a parancsnoki sorok is egyre foghíjasabbak. Előnyére változott körötte a világ, és számára hátrányosan. Érdeklődése beszűkült. Egy amerikai lapban arról olvasott, hogy mikrohullámú

összekötéssel egyszerre kétezer táviratot lehet küldeni, és rögtön megkérdezi a közlekedési minisztert, hogy ugyanez működik-e Budapest és Miskolc között. 1954-re az ilyesféle érdeklődése fehér holló ritkaságúvá vált. Helyettük inkább a saját táborát gyarapító akciókat folytatott. 1954 nyarán újra felvette a kapcsolatot, például Barcs Sándorral (1912), s ekkor üzent Király Istvánért (1921) is:

– Egy délutánra rendelt be magához. Ez a találkozás akkor erősen hatott rám. Imponált, hogy egy politikai vezér egy irodalmi lap főszerkesztőjét meghívta, még ha a *Csillag*, akkor, komoly tekintélynek számított is. A találkozásnak csak húszpercnyi része volt a közvetlen munka, vagyis az, hogy „észre akart téríteni” – ahogy Méraynak említette. Akkor is semmibe vettem ezeket ebben a mondatban. Ma egyénisége egyik alapvonásának látom, hogy csak manipulálható eszköznek tekintette az embereket: „használta” őket.

Beszélgetésünk során kijelentette, hogy behódolok a tehetségnek, mindig ezzel érvelek, de egy forradalmárnak semmi se imponáljon, csak a forradalom ügye, ne hódoljon be csak a párt érdekének! Akkor nem láttam át, ma már tudom: a bűnököt elfedő, öngazoló mondat volt ez. A lelkiismeretét ilyen frázissá üresített szavakkal nyugtatta, próbálta meg zárójelbe rakni a konfliktusokat, igazolni az igazolhatatlant. Hogy még egy ilyen típusú mondatát idézzem: „Az új születése mindig tele van vérrel, mocskokkal, de csak a szülés fájdalmát, mocskát figyelve, rosszul ítélni meg a helyzet.” De mint mondtam, a beszélgetésnek ez a szerkesztési kritikát jelentő része csak mintegy húsz perc volt, utána hosszú, már-már elbűvölő beszélgetés kezdődött a századelőről és Adyról. Éreztem, ezt élvezi. Mivel többször volt alkalmam vele erről beszélni, tudom, hogy nem feledte fiatal korának sodrását, mámorát. Emberileg, morálisan talán ezt az időszakot tekintette a fénykorának, itt tisztának, igaznak érezte magát. Nosztalgiaja volt iránta. Tehetséges fiatalemberként kapcsolatot talált akkor a századelő sodró erejű reformmozgásához. Szerette ezt az időszakot, s hozzám való viszonyában szerepet játszott, hogy ezt a kort belülről ismertem. Egy fogadáson például, amikor körsétája közben észrevett, odajött, s megint körülbelül húsz percig csak az Ady-korról beszéltünk.

Borzalmasan szeretett beszélni. Az említett alkalommal négy órát töltöttem nála, és ebből csak tíz-tizenöt percre, ha szóhoz jutottam. Adyt szerethette, jól ismerte nemcsak a verseit, hanem az életrajzi tényeit is – akárcsak Révai. Az ő nemzedéküknek Ady volt a Keresztelő Jánosa. A *Nyugat*-ot biztos olvasta, tudott róla, hogy ebben és ebben a számban mi volt. A másik meglepő dolog, hogy rengeteg népdalt tudott. Megemlítette, hogy egyszer Veres Péterrel versengtek, ki tud több népdalt, és ő nyert. Imponált nekem. Még két emlékem van erről a találkozásról. Valamilyen irodalmi kérdéssel kapcsolatban azt mondtam neki, hogy mindig tartalmilag és nem formálisan kell megoldani az egyes problémákat. Úgy éreztem a tekintetéből, hogy ez a mondat közel vitt hozzá. A másik mozzanat kísértetiesen hasonlít Tolnai Gábor emlékére: valamiért én is a zsebembe nyúltam, mire ő összerezzen! Ez annyira feltűnő volt, hogy megmaradt az emlékezetemben. Éreztem benne a gyanakvó készenlétet, az üldözési mániát. Akkor elsüllyesztettem ezt a mozzanatot, jelentéssel csak később láttam el.

Valamikor '54 nyarán, az Írószövetségben Fábrián Zoli felszólalt és Sinka-verseket olvasott. Végül Szabó Pál, Kónya Lajos és én kimentünk Sinkához, s rossz emlékü beszélgetést folytattunk a horthysta nézetekbe szinte bevert, végleteleg elkeseredett emberrel. Két nap múlva telefonált Rákosi. Miért megy ki maga Sinka Istvánhoz? Az egész város tele van vele, hogy a párt megbízottja Sinka Istvánnál járt! Tudja maga, hogy ebben az országban a nyilvántartott fasiszták száma is hatszázezer? Talán mondta is, hogy a nem nyilvántartottaké több millió, s hozzátette: egy ilyen országban nem szabad felelőtlenül cselekedni! Később ez a kijelentése is kulcsot adott az egyéniségéhez.

(Egy adalék Rákosi Ady-vonzalmához: 1955-ben javaslat készült, hogy az illegális *Szabad Nép* megjelenésének napját, február 1-jét nyilvánítsák a Magyar Sajtó Napjává, s létesítsenek az első főszerkesztőről, Rózsa Ferencről vagy Ady Endréről elnevezett újságírói-díjat. Bár a javaslatból RM kihúzta Rózsa Ferenc nevét, a díj mégsem Ady nevét kapta.)

Az 1954-es szokatlanul kemény tél, majd az árvíz rontotta a gazdasági változás lehetőségét. RM visszatekintve úgy látta: Nagy Imre „tudatosan vett irányt arra, hogy a népi demokrácia a legsúlyosabb gazdasági helyzetbe kerüljön”.

RM és Nagy Imre ellentéte miatt a kezdeményező szerep a párttól részben kormányzati körbe került, ami ártott a júniusi program esélyeinek. 1954 elején titkos minisztertanácsi határozattal mégis létrehozták a racionalizálási kormánybizottságot. A magyar reform történetének ez az első lépése. Ennek köszönhető, hogy kialakulhatott – ahogy gazdaságtörténészek megfogalmazták – „a működő gazdasággal foglalkozó valódi közgazdaság-tudomány”. Létrehozták a szakemberekből álló tanácsadó testületeket, amelyek többé-kevésbé tabuk nélkül vizsgálhatták témájukat. Elindult kacskaringós útjára a „létező szocializmus” sajátos magyar változata. A tervezés, az ügyintézés egyszerűsítésénél nagyobb hatású volt a Közgazdaságtudományi Intézet, illetve a *Közgazdasági Szemle* Nagy Imre nevéhez köthető megalapítása 1954-ben.

A különadózásnak nevezhető békekölcsönjegyzés előkészületeit is a mindent átható bizonytalanság jellemezte. 1954 augusztusában RM és Nagy Imre távollétében úgy döntött a PB, hogy „a rádió és a sajtó ne kezelje központi kérdésként a békekölcsönjegyzést”. Szeptemberben felvetődött, hogy „a kulákok és egyéb ellenséges elemek” csak önként jegyezhetnek. Ám a Titkárság rájött, így épp az ellenség járna jól, ezért aztán őket se hagyták önkénteskedni. RM kijelentette: „amíg kapitalizmus lesz, nekünk harccal kell mindent csinálni. Aki demonstratív nem jegyez, azt elő fogjuk venni.” Végül a békekölcsön ellen szóló párttagok, s akik közülük nem jegyeztek, fegyelmet kaptak.

RM minden jelenséget politikai kérdésként kezelte. Kanadából főleg fiatalon elhurcolt levették szerettek volna hazatérni. „Szó lehetne róla, hogy hazaengedjünk néhányat, akiket a propaganda is felhasználhatna. 54-VIII-11. Rákosi.” S a Titkárság csak tucatnyi repatriálást engedélyezett. Amikor szóba került, hogy Budapesten százharmincötezen élnek ideiglenes letelepedési engedéllyel, RM rávágta: nagy részük spekuláns.

Jöttek „Nagy Imre-törvények” és „Rákosi-rendelkezések”. A BM-ben 1954 közepén szinte újabb kitelepítési tervet fogadnak el. A Titkárság előtt Piros László feljelenti Nagy Imrét és Vas Zoltánt, mert letelepedési engedélyt adnak a Pesten dolgozóknak. Panaszodik, hogy nem bírnak a főváros környékére költöző kitelepítettekkel, akik végeredményben a fővárosban laknak, ide-oda mászkálnak, állandó keresésük rengeteg erőt köt le. Kovács István szerint felelősségre kellene vonni azokat, akik az osztályidegeneknek osztogatják a különböző iratokat.

A júniusi párthatározat után több nehézipari építkezést leállítottak, és 1954-ben majdnem kétszeresére, 24 százalékra emelkedett a mezőgazdasági beruházások aránya. Frontáttörés helyett mégis csupán húzd meg, ereszd meg folyt. Nem a módszer változott, csak az utasítás. A kohó- és gépiparban 3 százalékkal kellett csökkenteni a termelést, az edénygyártást viszont 139,2, a fürdőkádét 125,3, a sarlógyártást 250 százalékra növelni. A tisztességes törekvéseket is gátolta a fegyelmetlenség, hogy az iparba üzött emberek, a szigor enyhülésével, elveszítették „munkásöntudatukat”. A júniusi politika ellenfelei sok esetben épp a fegyelmet, a szigort kérték számon. Innen támadtak.

A vezetés „elfeledte” az ötéves tervet. Nem közölték, hogy céljai teljesíthetetlenek, nem dolgozták át. Azt sem hozták nyilvánosságra, hogy a Minisztertanács bő ötödével

csökkentette a beruházási keretet. (A Határozatok Tára 1953-ig „Bizalmas” vagy „Szigorúan bizalmas” jelzéssel jelent meg. 1953-ban jelölés nélkül, 1954 májusától kezdve „Titkos” jelzéssel, majd 1955 márciusában „Szigorúan titkos”, pár hónap múlva pedig „Hivatalos használatra” jelzettel.) Noha Moszkvában közölték, hogy a hadsereget erőn felül fejlesztették, ez sem volt elég a leépítés nyílt kimondásához. Mivel a szocializmus felé vezető úton minden „női”, a létszámcsökkentési terv címe „átfegyverzést” és fejlesztést ígért. A szüntelen növekedés mítoszától a reformok hívei sem tudtak szabadulni. Egy Vas Zoltán vezette szűk közgazdászcsoporthoz 1954-ben összefoglalta a reformtörekvések tabudöntőgető téziseit. Noha szavakban szakítottak az erőltetett iparosítás dogmájával, a második ötéves tervben nagyobb növekedéssel számoltak, mint a szertefoszlott elsőben.

Mint hogy a párt eltitkolta a szocializmusépítés eddig üdvözítő módjának csődjét, a pártmunkások joggal kérdezték: miért kell visszavonulni az iparosításban, a szövetkezetesítésben. Majd egyre többen és egyre nyíltabban jelezték – a megalázott és vérig sértett Rákosival a háttérben –, hogy jobb volt a korábbi irányvonal: ütni-vágni egyszerűbb, mint gondolkodni, mérlegelni. Az új gazdaságpolitika egyik-másik intézkedésének kifogásolóiból, az ipari vezetőkből – igazgatókból, beruházási irányítókból stb. –, az ipari minisztériumok és a tervhivatal dolgozóiból is változásellenes csoportok alakultak. (Mivel a beruházásokat nem igazán végiggondoltan állították le, költségeik majdnem ötödét fordították 1954-ben „állagmegóvásra”. Ebbe az összegbe belefért a rejtett folytatás is.)

A legnagyobb baj volt az, hogy a kifulladás gazdaságot csak az egyensúly rovására lehetett volna új pályára állítani. Gerő a Minisztertanács ülésén meg is támadta az egy éve folytatott életszínvonal-politikát. Így üzent meg a távol lévő Nagy Imrének: meggondolta magát, mégsem áll át. Ha nem is volt Rákosi embere, az ő változásellenes irányvonalát ígéretesebbnek tartotta, a régi módszer jobban a kezére állt, s biztatóbbnak is látszott, mint Nagy Imre tétovasága. Gerő masszív moszkvai iránytűje ezt az irányt mutatta. Júliusban a Tervhivatal írásba foglalta, hogy 1955-ben megvalósíthatatlanok az életszínvonalal, a beruházásokkal és a külkereskedelmi bevétellel kapcsolatos elképzelések, a munkások életszínvonalát is csak a szabadpiaci árak erőteljes csökkentésével lehet megőrizni. A PB ülésein – Nagy Imre, Farkas Mihály és Ács Lajos távollétében – úgy döntöttek, hogy elsődleges a beruházás és a külkereskedelmi aktívum. Úgy tervezték, hogy visszaszívják a társadalmi juttatásokat, lefaragják a parasztság életszínvonalát. Gerő kimondta, hogy a júniusi határozat nem valósítható meg. Az augusztus elsejei *Szabad Nép* egész első oldalát betöltő cikkének ijesztő címe: „Készüljünk fel a télre!” – arra, hogy vége a „nagy lábón élésnek”. Mielőtt azonban Gerő elkezdett volna visszafele menetelni a „moszkvai úton”, bejelentette az új szovjet nagykövetnek, Andropovnak a hátraarcot. Indoka egyszerű: az „üzemi dolgozók” elégedetlenek, mert a parasztság lényegesen jobban él. A gazdasági ügyekben járatlan RM már februárban odáig jutott: „óriási hiba”, hogy „1949-ben túlságosan meredeken” emelték az életszínvonalat, hogy újból meg akarják enni az aranytojást tojó tyúkot. Azt sóhajtozta a szovjet nagyköveteknek, hogy „nagyon nagy lábón élünk”. Augusztus közepén aztán Gerő elmondta Andropovnak, hogy javasolják a PB-nek a reálbérek és a parasztság jövedelmeinek csökkentését, a közigazgatás leépítését (nagyjából százhuszonötezer fővel). A nagykövetet aggasztotta, hogy az életszínvonal-csökkentés rosszra vezet. Ám Gerő szerint más kiút nincs. Mellékesen megjegyezte, hogy Nagy Imre nem foglalkozik eleget a gazdasággal. Ám később elszólta magát, hogy amikor a miniszterelnök Szocsiban megkapta a PB-előterjesztést, felhívta Gerőt, hogy nem kellene-e hazatérnie. S ő beszélte le erről.

Ahogy Gerő szokta, aprólékosan előírta a létszámcsökkentés részleteit. Miközben a közigazgatásban tízszázalékos elbocsátást terveztek, a pártapparátust tizenöt, az ÁVH-t négy és fél százalékkal kívánták leépíteni. Nőtt a bizonytalanság. Az észszerűsítést, a

bürokráciacsökkentést sanyargatássá degradálták. (Kiderült aztán, hogy feleslegesen: 1955-re az államapparátus és az igazgatás létszáma a harmincötezres leépítéssel szemben tizenhéttezerrel nőtt.)

Enyém az üzem; ezt értem – töpreng magában Kiss. – Magamnak dolgozom; ezt is értem. De mi a fenének mondtam fel magamnak?

RM kifejtette: az elbocsátásoknál a csendőrfiókákra gondol, azok a lógósok, a vándormadarak. A módszer „fél évig nem adni nekik munkát, hogy eladják az utolsó világvevő rádiójukat is”. (Az egyetemi elbocsátásokról Straub F. Brunó akadémikus jelenti, hogy környezetében Gerőt és Farkast okolják a hibákért. Gerő a gazdasági vezetésben ült régen is, és most a racionalizálást is ő irányítja. Ekkor terjedt el a rá nézve hízelgő vélemény, hogy a szemorvosnöje a szeretője. Erre fel mondta Erdős Péter: „minket nem az érdekel igazán, hogy kivel baszik Gerő Ernő, hanem az, hogy ki baszta el az ötéves tervet”.)

Az internálótáborok felemás felszámolása után, 1954 nyarán kezdtek megnyílni a börtönkapuk is. S kifelé is RM beleegyezésével nyíltak. A rehabilitáció elveit, a Rákosi vezette PB határozta meg, sorrendjét az általa irányított Rehabilitációs Bizottság (RB), mégis külön „biztosítókra” is szüksége volt. A legfőbb ügyész Czakó Kálmánnak jelentenie kellett, hogy a „Kádár János és tsai” bűnügy perújítását miként fogják lejátszani, majd azt is, hogy mi az eredmény (pedig ezt legkevesebb öt beépített embertől már tudta, s még ennyitől megérdeklődhetett). A Czakó által adott menetrend valamiért fölborult: három napot csúszott a tárgyalás. Ő még azt tudatta Rákosival, hogy a három évig halálbüntetésben tartott „Haraszi Sándort izgatás büntetésében bűnösnek fogja találni a bíróság”, végül mégsem marasztalták el. A főszereplőket – Kádár Jánost, továbbá Donáth Ferencet és Haraszi Sándort – rehabilitálásuk napján –, de a tervezett július 19-e helyett 22-én, szabadon engedték, két nappal később pedig a második csoportot, köztük Ujhelyi Szilárdot, és július 31-én Losonczy Gézát is (pedig róla Czakó azt írta, hogy „elmebetegsége miatt” elhalasztják a felülvizsgálatot). A folyamatot „elindító” Kállai Gyula még tavasszal, azaz a tárgyalás előtt szabadult.

Noha Gerő eredetileg úgy képzelte, hogy mihamarabb és a legnagyobb titokban szabadon bocsátják lecsukott elvtársaikat, Kádár és társainak kiengedése előtt bő két héttel már azt tanácsolta Rákosinak, hogy a nagyobb károk megelőzésére egy szűk pártaktívát tájékoztassanak arról, mi a helyzet: „ne engedjük meg, hogy az ellenség saját érdekében magyarázza a történeteket”. A július 7-i PB-ülés előadónak ki is jelölte Rákosit, majd egy hét múlva Nagy Imrére cserélte őt, és az időpontot a szabadulás napjára tette (vagy fordítva). Aztán valamiképp mégis Rákosira maradt a magyarázkodás, amit annyira eltitkoltak, hogy a Pártfőiskola egyik tanára levelet írt, hogy helyettük majd az Amerika Hangja fogja megmagyarázni a történeteket.

Kádár Jánossal két nappal a szabadulása előtt feljegyzést írtak a Rajk-ügyről. S ő azzal kezdte, hogy a Rajk-pernek nem volt alapja. Ez akkor is súlyos kijelentés, ha a felelősséget az imperializmusra és Péter Gáborra hárítja, s hallgat saját szerepéről a perben. Másnap megengedték neki, hogy levelet írjon Rákosinak – s ő mindjárt kettőt fogalmazott. Az egyikben gyötrődik a „pártfelosztásban” játszott szerepén, a másodikban – folytatva az önkínzást – a „felosztást” ugyancsak megszavazó Péter Gábor árulását ecseteli. Ennek során bevallja Rákosinak, hogy elkeseredésében „harag gyűlt fel bennem Önök iránt”, s az a rögeszméje: „ha Önök akarnák, gyorsabban mehetne” Augiász istállójának kitakarítása. De bocsánat: a börtönben elveszett „a reális dolgokban minden mértékem és ítélőképességem”.

Kádárt 1951-ben a pártfelosztás és az árulás mellett azzal vádolták, hogy például Kecskeméten illegális pártankétot készített elő, amelynek célja a pártvezetőség megdöntése

volt. Igazolással felolvasták előtte vagy háromszáz állítólagos tanú vallomását. Kihallgatása során tudomására hozták, hogy kivégzik, de ha az ellene emelt vádakát aláírja, addig emberi módon élhet. A perújítási tárgyaláson ezekről szó sem esett. Kádár beismerte, hogy az 1943-as pártfelfoszlatásért „a főfelelősség” őt terheli, ám ebben nem „ellenséges szándék” vezette. A vizsgálat során azért tört meg, mert nem az igazság megállapítása volt a cél, hanem az, hogy rásüssék az árulás bélyegét. Az roppantotta össze, „hogya a Párt vezetői hogyan vélekednek” róla, mondta, egy szóval sem utalt sem a kivégzéssel való fenyegetésre, sem arra, hogy a letartóztatása előtt Rákosi, hónapokon át kínozták a kérdéseivel. Helyette Péter Gáborra vallott. Kádárnak azt mondták, hogy Zöld Sándor és Donáth juttatták a vádlottak padjára. Arra gondolt, ha ő ezt leleplezi a tárgyaláson, meg Péter Gábor hazugságát is, még azt hiszik, félti az életét. Egy idő után rájöhetett, mindegy, mit tesz, a bizalom benne már elveszett: „Vagy felakasztanak, vagy nem. Ha nem akasztanak fel, úgy is megölöm magam.”

A rehabilitáció során sem választották el a pártfegyelmi és a bírósági ügyeket. „Az 1940-es években milyen pártmunkát végzett?” – kérdezte Kádártól a bíró. Hosszan taglalták a pártfelfoszlatás – valóban inkább pártátkeresztelés – részleteit. (Valójában itt a pártszentség megsértéséről volt szó. Márpedig ez Moszkvától való, tehát örök, és változtathatatlan. Egyébként a Békepárttá történő átkeresztelkedés idején hatvankét tagja volt a pártnak. A munkások felfegyverzésére még meg tudták szerezni a kiegészítő karhatalomtól a fegyvereket, de átadni már nem tudták nekik, a megbízottak „nem jöttek értük”.) A tárgyalás témája volt Kádár és Rajk viszonya is. A barátkozásukról még ekkor is azt állította, hogy a párt utasítására vállalta. Elmondta: az egész eljárás alatt sejtette, hogy „itt provokáció van”, de hogy ki provokál, nem tudta, mert a börtönben „volt öt ember, valamennyi központi vezetőségi tag... s mind vállalták ezeket a dolgokat”. Kádár szemére vetették, hogy mivel a tárgyaláson sem vonta vissza a hamis vallomást, „lényegében félrevezette a párt vezetőit”.

A negyvenkét éves Kádár Jánost minden vádpont alól felmentették; 1933-as rendőrségi árulása elévült.

Bár az ötvenhét éves Haraszi Sándor két harmincegy éve írt trockista cikke s a felszabadulás utáni „pártellenes kijelentései” változatlanul izgatásnak minősültek, az enyhítő körülmények miatt büntetésétől eltekintettek. A két legifjabb – azaz dr. Tariska István főorvos és dr. Ujhelyi Szilárd, a Rádió vezérigazgató-helyettese – ellen felhozott valamennyi vádpont hamisnak bizonyult.

Ha Kádár berzenkedett is bűnössége miatt, vezetőtársaihoz hasonlóan többé-kevésbé ő is tudomásul vette, hogy ártott a pártnak. Mások elfogadták, hogy lecsukásuk, meghurcolásuk a párt érdeke, vagy tudomásul vették, ahol fát vágnak, hullik a forgács. A fát pedig vágni kell!

Bozóky Évának kevés köze volt a vakhithoz, és az álszent belenyugváshoz is, ő csupán Donáth Ferenc felesége, gyermekeinek anyja. Hiába származott vallásos polgári családból, börtöne három esztendeje alatt azt sulykolta magába: „jogosan bűnhődöm, mert házasságommal a szüleimet ilyen szörnyű helyzetbe hoztam, és mivel megbánni sem tudom férjhez menésem bűnét, a büntetést még inkább érdemlem”. S vigasztalagta magát, ha él a férje, miután így elhagyta „másik szeretője”, a pártja, ha kiszabadulnak, csak az övé lesz.

– Azzal jöttem ki a börtönből – említette Ujhelyi Szilárd (1915) –, hogy az új metróval megyek haza. Három évvel korábbról egy lelkes ország képe élt bennem, ahol voltak ugyan zavarok, de amely azért odaadóan építette a szocializmust. A szabadulásom után rövid időn belül kiderült, hogy ez egy fáradt, kiábrándult, rezignált, a sorsába beletörődött ország.

„Amikor letartóztatnak, még maszekvilág van, sok mindent lehet vásárolni” – emlékezett 1949-re Rajk László felesége, Júlia. Amikor 1954 nyarán kiszabadult, és a villamosablakból látta, hogy italbolt és újból italbolt, fodrász és fodrász, Közért meg Közért: „Furcsa volt ez az

»egyenruhaság« az üzleteken» – az egyennevek. A nővére, Margit azt mondta a fiának, hogy menjen le az Ápiszba, és ő nem tudta, hogy hova küldte.

Kelemen Lajos (1923), a Rehabilitációs Bizottság titkára, azért is emlékszik részletesebben Kádár János szabadulására, mert 1951-ben Kádár volt a főnöke, a revizori osztály vezetője, és ő is azok közé tartozott, akik a május elsejei felvonulóktól elszedte a pár napja letartóztatott, „áruló” Kádár képét.

– Végigültem a fellebbviteli tárgyalását, ami nem hiszem, hogy másfél óránál tovább tartott. Nekem a Gyorskocsi utcában is volt egy kis szobám, és a tárgyalás után oda vezették be a felmentetteket, így Kádár Jánost is. Hiába volt a főnököm, nem ismert meg, csak az után emlékezett rám, hogy elmondtam, ki vagyok. Érdekes módon, az első kérdése az volt: hogy van, Rákosi elvtárs. Az elvtársak többségét az foglalkoztatta, mi lesz vele. Nem az, hogy visszaviszik-e a rács mögé, hanem az, hogy hol fog dolgozni, lakni. Vagy kivel fog élni? A rehabilitáltak családi életét az ítélet után nagyjából megtizedelték: a párt „kérésére” a feleségek elváltak tőlük. Így járt többek között Veres József is, akit ráadásul a KEB nem vett vissza a pártba sem. (Veres Józsefet csak 1956-ban rehabilitálták annak vádja alól, hogy csendőrkézre juttatta Prieszol Józsefet – *P. Á.*) Olyan esetre nem emlékszem, hogy aki elvált, visszament volna a kiszabadult férjéhez. De úgy tapasztaltam, hogy a karakán embereknek karakán volt a felesége is. Kádár elmondta, Thury Zsuzsa *Francia kislány* című könyvéből tudta meg, hogy Sztálin meghalt. Említette, hogy leveleket írt Rákosinak, de arról nem szólt, hogy ezekben mi volt. Szóba hozta azt is, hogy szeretne Rákosival találkozni – mondta Kelemen.

Bozóky Éva azt írja, hogy a szimpatikus Kelemen Lajos behívatta a pártközpontba, és közölte vele, hogy a férje, Donáth aznap este kiszabadul.

– Többnyire a BM értesítette a hozzátartozókat, hogy másnap este maradjanak odahaza, mert a férj vagy az apa hazamegy – folytatta Kelemen Lajos. – Ők értesítették Kádár feleségét, Mariska nénit is, aki akkor Kőbányán lakott, a hizlaldák mellett, egy búzös szoba-konyhás lakásban. Az első, háromszobás lakásukat a Joliot-Curie téren kapták, és később költöztek a Cserje utcába. Visszatérve Kádár János szabadulásához: megkérdezte, mi a feladata. Legelőször is az, hogy vegyen át tőlem ötezer forintot, mondtam neki. Megdöbönt. Ennyi pénzt? Csak nyugodtan vegye át, szüksége lesz rá. Aláírta az elismervényt, és azzal váltunk el, hogy pár nap múlva kocsit küldök érte, és bejön a pártközpontba megbeszélni a továbbiakat. De Rákosi megelőzött: magához hívta. Beszélgetésükről csak annyit közöltek velem, hogy ő lesz a XIII. kerületi pártbizottság titkára. Előbb orvosi kivizsgálásra küldtük, aztán a tihanyi üdülőbe kapott beutalót. Útravalóul összeszedtem neki az előző évek lényeges párthatározatait. Ezt mások is kérték, hogy tájékozódjanak a történekről.

Rákosi az őrlődő Kádárral is eljátszotta a sajnálkozó, tudatlan naiva szerepét: tőle is megkérdezte: hát miért nem fordult hozzá. Kádár tartózkodó emlékezése szerint ő talán annyira karakánul sem viselkedett „az öreggel” szemben, mint Kállai és Ujhelyi.

Kállai Gyula szabadulása után kapta az üzenetet, hogy Rákosi várja. „Ahogy szobájába léptem, mint akit ágyúból lőttek ki, Rákosi felpattant a székéről s feltűnően fürge léptekkel elém sietett... Mindkét kezét előrenyújtotta, elkapta a jobbomat, s tenyerének húsos, de erős bilincsei közé szorítva a kezemet hosszú ideig rázni kezdte. Üdvözlöm, Kállai elvtárs, üdvözlöm! – mondogatta vég nélkül.” Aztán az egészségéről érdeklődött, és dicsérte, hogy milyen remek színben van: vendéglátói nyugodtan mondhatnák cégük reklámjának – írta Kállai. Aztán mondta: hallja, mi történt! Kállai hitetlenkedett, mire ő azt felelte: „Azt hiszi, ha tudom, hagytam volna idáig fajulni a dolgokat? Látja, amikor megkaptam a maga levelét, azután azonnal intézkedtem.” Amikor Kállai arról beszélt, hogy foglárjai mindig Rákosi

cáfolhatatlan bizonyítékaira hivatkoztak, akkor ő ellentámadásba ment át: „Mondja, nem tudott maga a Contiból egy levelet kicsempészni, amelyben megírja nekem, mi is ott a helyzet. Mi még a Csillagbörtönben is leveleztünk nemcsak egymással, hanem a kinti elvtársakkal is. Ha maguk nem ilyen ügyetlenek, én már régen intézkedtem volna... De sajnálom, de sajnálom!”

Kállai kihagyta az emlékiratból, hogy Ujhelyi Szilárddal együtt voltak Rákosinál. Kérdésére, hogy miért nem írtak neki – bár korábban letolta Gerőt, hogy miért hagyták Kállait írni! –, Ujhelyi szerint: „Kállai, ez a lassú ember is elvesztette a türelmét és az asztalra csapott, hogy ezt Rákosi elvtársnak e nélkül is tudnia kellett volna. Ez a börtön olyan volt, mondtam én, mintha azoknak a tapasztalatoknak alapján építették volna fel, amelyeket mi, kommunisták Horthy börtöneiben szereztünk... Velem az első nap közölték, amikor a pártra próbáltam hivatkozni, hogy számomra a kihallgató főhadnagy úr a párt! És elem lökték a pirossal kipreparált részletes önéletrajzomat, amit csak a párt káderosztálya küldhetett meg oda. Ezek után miért feltételeztem volna, hogy erről nem tud a párt?” RM azzal magyarázkodott, hogy készülni kellett a háborúra, aztán nyakukba szakadt a béke! Azt állította – amit talán máskor nem említett –, hogy Sztálin életében őt is megfigyelték. Ha valakinek bizalmasan akart valamit mondani, ki kellett mennie a rózsakertbe. Erre az „egészséges bizalmatlanságra” abban a feszült légkörben szükség volt. Kérte, értsék meg őt, hiszen épp azért találkoztak, hogy tisztázzák a dolgokat. Értsék meg, hisz a pártnak is nagy megrázkódtatás ez.

Rákosi így próbálja feloldozni magát. Megkérdi: miért nem tiltakoztak a vádak ellen, miért ismerték el – pedig ő építette fel úgy a rendszert, hogy sem tiltakozni, sem a beismerést megtagadni: semmi mást nem lehetett tenni, csak azt, amit az „ügy” kívánt. (Kihallgatója, Károlyi Márton közölte Kállai Gyulával, hogy „az ÁVH-nak olyan hatalma van, ha szükséges, négyen-öten összeülnek, és a forradalmi lelkiismeret alapján halálos ítéletet hoznak ellene, és azt végre is hajtják”. Ujhelyi Szilárdnak azt mondta, hogy „nekik nem kell elszámolniuk senkivel, nyomtalan eltüntethetik, nem kötik magukat jogi formákhoz”. Persze, volt ebben némi túlzás. De nem túl sok. A Szücs testvérek „váratlan” agyonverésekor RM csak arról érdeklődött Péter Gábornál, hogy mit szólnak a szovjet tanácsadók. Azok pedig hallgattak. Erre kijelentette, hogy ott is előfordul ilyesmi. Majd hozzátette: ha nem lett volna ott az abszolút megbízható Farkas Vladimír, nem is tudja, mire kellene az esetből következtetni.)

Haraszi Sándort nem fogadta RM. De az öccsét, Biró Zoltánt elküldte hozzá, hogy vegye rá a hallgatásra. Haraszi megmondta Birónak, „Rákosinak felelnie kell” azért, hogy két és fél évig ült siralomházban. (Kiss Károly pedig megsúgta neki, hogy Rákosi húzza-halasztja a rehabilitálást.)

– Biró Zoltán nem műveletlen, de mint afféle gyarmattartó jött ő is Magyarországra – mondta dr. Csendes Károly (1926). – A bátyja vállán mászott fel az agit-prop. osztály élére, majd mivel ott nem felelt meg, kitették a pártfőiskolára, s ő szállította a bátyjának a nevetet. Mivel 1953–54-ben már forrongott a pártiskola, és én a sokat vitatkozó hallgatók közé tartoztam, elintézte, hogy ne kerüljek vissza a pártapparátusba. Szolgalelek volt. Szörnyű, hogy amikor Rákosi látta, hogy szűkül a befolyási köre, olyanokra támaszkodott, akik vele álltak, buktak.

Donáth Ferenc a rehabilitáció során sokáig nem volt hajlandó visszavonni beismerő vallomását, mert úgy gondolta, ez újabb provokáció. A felesége szerint, miután a börtönből kijött, azt mondta: „ez a nép sértett nép. Nincs olyan osztálya, rétege, csoportja, amit a Rákosi-vezetés meg ne sértett volna. Ezt a népet ki kell gyógyítani a félelemből, igazságot kell neki szolgáltatni, talpára kell állítani, és lehetővé kell tenni, hogy intézze a sorsát. Emberszámba kell venni.”

Donáth és Kádár János párttagságáról tárgyalva RM felidézte a PB előtt, hogy annak idején kiküldtek egy háromtagú bizottságot a Kádár-ügy kivizsgálására, ám „Péter meg tudta csinálni, hogy a három elvtárs azt jelentse, amit ő akart”. Ha nem is nevezte meg a bizottság tagjait – újsütetű ellenlábását: Farkas Mihályt meg Kiss Károlyt és Kovács Istvánt –, eszükbe juttatta, hogy cinkosok voltak: Péter Gábor cinkosai. Na és az övéi. A hónapokkal később tartott sportszarnoki pártaktíván, akárcsak RM, Kovács István is a „régii Államvédelmi Hatóság-vezetés” nyakába varrta a törvényteleniségekért a felelősséget.

Bárkit kérdeztek, bárhogy forgatták, Rajk bűnösségének a nyomát sem találták az 1954 őszeig tartó vizsgálatok. De mivel mégiscsak kivégezték, Kádártól kezdve a kihallgatótisztekig bezárólag mindenki mismásolt annyit, hogy minden ártatlansága ellenére maradjon körötte épp elég gyanú. Már ekkor készültek olyan jegyzőkönyvek, amelyekben a lecsukott ávéhás vezetők Farkas Mihályon kívül más pártvezetőt nem nevezhettek meg. (Meg a fiát, Farkas Vladimírt. Tőle feljegyzést is kértek a Rajk- és Kádár-ügy lebonyolításáról, amit Gerő azzal küldött tovább Rákosinak és Nagy Imrének, hogy nem őszinte; Farkas Vladimír szerepét a PB elé kell tární.)

A katonák rehabilitálásának kezdetén, a PB 1954. augusztusi ülésén leszögezték, hogy „nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy 1948. júniusig a jugoszlávokkal igen szoros szövetségi viszonyban voltunk és részükre adatokat szolgáltatunk ki”. (Kijavítva: „szolgáltattak ki egyesek anélkül, hogy hűtlenséget akartak volna ezzel elkövetni”.) A renegát jugoszláv párt kiközösítése után mégis ezzel a váddal végezték ki elvtársaik tucatját. A rehabilitáláskor tanúként kihallgatandó államvédelmi tiszteknek azért felhívták a figyelmét: most „a párt azt követeli tőlük”, hogy az igazat vallják. Az előterjesztés emlékeztetett rá, hogy a vallomások kicsikarásánál is hasonló volt a helyzet: „a hangsúly mindig azon volt, hogy a párt érdekében történik”.

Tóth Lajos vezérőrnagy nem cifrázta: „a rehabilitációt úgy vegyék, mint egy jelenleg szükséges politikai tény, de ne felejtsek el azt, ha ezek (Pálffy, Sólyom és társaik – P. Á.) ma a hadsereg soraiban lennének, akkor egyikünk sem ülne azon a poszton, ahol most van”.

– A tábornokok rehabilitációs pereiben ülnök voltam egy analfabéta katonabíró ezredes mellett, akinek az írnok súgta, hogy mit kérdezzen – idézte fel Kőből József (1909). – Tanúként „kihallgattuk” a csíkosban elővezetett Péter Gábort és Vörös Jánost is. Vörös a börtönben kitanulta az esztergályos szakmát, s mivel a bíró is esztergályos volt, kifaggatta, hogy milyen gépen dolgozik, mit csinál. Más kérdés nem hangzott el. Siralmas volt az egész.

A Rajk-perről készült összefoglaló jelentés megállapította, hogy a „vizsgálatot törvénytelenül folytatták le”, s minden vádat elvetettek. Czákó Kálmán legfőbb ügyész Gerőnek küldött feljegyzésében közli, hogy a per-újravétel tárgyaláson javasolni fogják a kivégzett Rajk László, Szőnyi Tibor és Szalai András, továbbá Pálffy György és Korondi Béla felmentését. Jellemző, hogy az 1949-ben életfogytiglan tartó fegyházra ítélt „trockista” Justus Párról úgy vélte a legfőbb ügyész, hogy „a népi demokratikus államrend elleni bűntett” miatt az eddig letöltött ötévi börtönnél többet fognak rá kiszabni.

RM farizeuskodott, hogy a katonai bíróság és ügyészség emberei győzködik az ülnököket és tanúkat, hogy „az ártatlan emberre igyekezzenek valami vizes lepedőt ráhúzni, hogy csökkenjen a felelőssége a bíróságnak, és a HM-nek ne kelljen kártérítést fizetnie”. Amikor az ártatlanul kivégzett tábornokok és elítélt katonatisztek rehabilitálásáról tárgyaltak, a PB mégis elfogadta a legfelsőbb katonai bíróság különtanácsának azt a hamis megállapítását, hogy az illetők ugyan bűncselekményt követtek el, ám büntetésük nem állt ezzel arányban. Mivel RM hiányzott az ülésről, nem tudhatjuk, hogy vajon ekkor is kiállt volna-e az általa irányított rehabilitációs-gyakorlat ellen. Nagy Imre ugyan kifogásolta, hogy nem tisztázták: „kiket

milyen mértékben és hogyan rehabilitálunk”, nem is fogadta el a javaslatot ő sem, Gerő sem, ám a többiek – Farkas, Hegedüs stb. – leszavazták őket. Ilyen bonyolult módon épült fel, s maradt fenn a Rákosi-uralom.

Vagyis a rehabilitáláskor tovább pörgették a bűnyártó gépet. A törvénytelenések súlyát úgy kívánták csökkenteni, hogy valami bűnt hagytak az illetőn, „holott erre sem jogi, sem ténybeli alap nem volt”. A közismert vádlottak esetében ezzel sem elégedtek meg: „a per-újráfelvételi tárgyalás címén lefolytatott mocskolódás” Pálffy – de mások esetében is – az illető „magánéletére vonatkozó bizonyítást folytatott le anélkül, hogy erre jogalap lett volna, és anélkül, hogy ennek az ügyhöz bármi köze lett volna”. (Aczél György közlése szerint 1962-ben elsősorban nem Kádár védelmében semmisítették meg a kihallgatások és a perek iratanyagát, hanem azért, mert nem kívánták, hogy az ártatlanul kivégzettek magánéletét is beszennyezzék a belőlük kicsikart, esetenként perverz vallomások. Akik könnyebben megtörtek, azokkal bevallattak mindenféle nőügyet, homoszexualitást, fajtalankodást. De – tegyük hozzá – nem csupán emberbaráti célból semmisítették meg az iratokat.) A törvénytelenések egyik érintettje úgy fogalmazott: a perújráfelvétel éppolyan formális volt, mint az eredeti per. Először az volt adva, hogy bűnösök, most az, hogy ártatlanok.

Persze, nehezebb lett volna beismerni, hogy még mindig rács mögött vannak „ártatlanul börtönt szenvedett becsületes elvtársak”. Így aztán minden újabb szabadulás híre megerősítette, hogy itt valami nagy suskus van. Ács Lajos, aki RM jobbkézeként szerepelt a rehabilitálási ügyekben – s 1955-ben RM „helyett” már hivatalosan is irányította a Rehabilitációs Bizottság munkáját –, azt állította a Titkárság előtt, hogy a három-öt tagú falusi alapszervezetek, a fiatal párttagok nem is ismerik ezt a problémát. Ez a vidékieket nem érdekli. A nyilatkozat elől többnyire elzárkózó Piros László belügyminiszter szerint, amikor 1954-ben néhány eljárás törvénytelenességét igyekezett bizonyítani, Rákosi dührohamot kapott, és ráförmedt: „Ugye tudja, hogy nálunk a belügyminiszterek nem ágyban halnak meg?” Ám Piros 1954-ben arra kérte Farkas Vladimírt (1925), hogy mondja el, hogyan vezette félre Péter Gábor a pártot és Rákosit.

– Megmondtam, ilyen marhaságot ne kérdezzen. Tévedés ne essen, Péter Gábor meg az ÁVH-vezetők a közvetítői voltak Rákosinak, mondjuk, például a Tildy-ügy, az nem Péter agyából pattant ki, az ő képessége ehhez nem lett volna elegendő.

De voltak „pattogós” és elborult agyak is. Szarvas Pál av. alezredes Marschall Lászlóval és társaival együtt vett részt a spanyol polgárháborúban. Tudta, hogy társai semmilyen bűncselekményt nem követtek el, „pártérdekből” mégis hamis vallomást csalt ki belőlük. Marschallt fölakasztották, Mátyás László tizenöt évi börtönt kapott. Hasonló büntetésben részesült a spanyolos Cséby Lajos, Ráth Károly, Kovács Ferenc és Beck János. A kihallgató Szarvas Pál a felülvizsgálat idején koreai nagykövet volt. Nem tudható, mit érzett bajtársa kivégzésekor, majd 1954-es rehabilitálásakor, netán saját halálos ágyán, 1971-ben. S a képzeletbeli fekete könyvben találhatnánk még szarvaspálokat.

A börtönben ülő szociáldemokratákról 1954-ben többnyire hallgattak. Részlet Szakasits Árpád szociáldemokrata köztársasági elnök börtönaplójából (1954. augusztus 19.): „Ma van öt esztendeje annak, hogy a népköztársasági alkotmány-törvényt aláírtam... és ennek az öt évnek túlnyomó részét, 52 hónapot, annak a népköztársaságnak a fegyintézetében töltöttem el, amelynek alkotmányát én írtam alá. Ritkán esik meg a történelemben ilyen tragikomédia.”

Legkésőbb 1954 elejétől fogva már az erős pártfegyelemmel megvert Nagy Imre is tisztában volt vele, hogy a törvénytelen pereket a háttérből Rákosi Mátyás mozgatta. De a párt, sőt Moszkva érintettsége miatt erről legfeljebb suttogva beszélt még Gerővel is. RM utólag azzal védekezett, hogy „azt csináltuk, amit a többi népi demokratikus országban. Mi példának

tekintettük a Szovjetuniót. És sajnos nem tudtuk, hogy ilyen a példakép. Senki sem mondta. Hát én ismertem az összes szovjet politikai vezetőket. Senki sem mondta.” 1940-ben még úgy érkezett Moszkvába, hogy több elhurcolt magyar elvtársáért tűzbe tette a kezét. Aztán a hazai perek idején már büszke arra, hogy „élen jár”, de büszke lehetett volna a rehabilitáláskor is, mert mi tagadás, abban is – élre verték. Ebben az időben Csehszlovákiában és Romániában még folytak a perek.

A sötét ügyek titkolása elsősorban az érintetteket nyomasztotta. S nemcsak a vádlottak és családjuk volt érintett, hanem mindazok, akik elhitték, hogy Rajk egy csőszkunyóban egyezett meg Rákosiék elveszejtéséről a Paksig felszökött jugoszláv belügyminiszterrel. Az emberek ki akarták beszélni hiszékenységüket.

A nagy per koncepciós jellegét a felülvizsgálat elkezdése, 1954 júliusa előtt is egyre többen sejtették. A vezetők körében leginkább csak a titkolandó részletek voltak kérdésesek. Azt kellett elhatározni, mikor hozzák nyilvánosságra Rajk László és társai ártatlanságát. A döntő szót csak RM mondhatta ki, s ehhez évekre volt szüksége. Utólag elismerte, hogy a felülvizsgálatok talán „vontatottan mentek”. Mentsége: „senki nem rendelkezett gyakorlattal” a rehabilitálásban. Pedig ugyanazok rehabilitáltak, akik ítéleztek – ez még a tanácsvezető bírákra nézve is igaz –, és mindkét csapat élén Rákosi állt. Esetenként tanúként is azokat vonultatták fel, akik részesei volt az ártatlanok „megkínzásának és alaptalan elítélésének”. Rákosi feltámadást akart. A saját feltámadását.

Meglepő, hogy már a műperek szárazsának kezdetekor is belekaptak a Rajk-perbe. Az egyik mellékperben tíz évre ítélt – beépített ÁVH-ügynök – Szász Bélát például perújítás nélkül kiengedték a börtönből 1954. szeptember 1-jén. Elbocsátólevele szerint előző nap, azaz 1954. augusztus 31-én tartóztatták le, nem pedig öt és fél évvel korábban. Nem tudjuk, hányan jártak így, de negyedéven belül huszonötön szabadultak tárgyalás nélkül. 1954 szeptemberében befejeződött az egész Rajk-ügy felülvizsgálata is, s november közepéig huszonhat mellékszereplő került szabadlábba – már tárgyalással. Ám huszonegyen még ültek. Róluk és a kivégzett, börtönben meghalt harmincnyolc áldozatról csak a titkos statisztikákban esett szó.

1954 augusztusában tárgyalta a Politikai Bizottság a tábormokok rehabilitálását, Kádár és társai párttagságát, és Gerő meg RM ekkor tervezgették a gazdaságpolitikai hátraarcot. Ám egy augusztusi hajnalon forogni kezdett Rákosival az ágy. Éjfélig dolgozott, s hajnalban egy katonai alakulathoz akart látogatni. „Nagyon rosszul éreztem magamat, és mindjárt arra gondoltam, hogy a rengeteg izgalom és ideg feszültség, amelynek különösen az utolsó évben, de lényegében már negyven éve ki vagyok téve, most jelentkezik.” Már hetek óta tompa nyomás nehezedett az agyára, de nem akart orvoshoz menni, mert félt, hogy eltiltják a munkától, „holott azokban a hetekben a legnagyobb zavart idézte volna elő, ha ágynak esek”. Agyvérzésre gyanakodva lemondta a látogatást. Reggel Policzer és Rusznyák doktor kiderítette, hogy „a fülben lévő egyensúlyozó szervet ellátó hajszálerek elmeszesedése következtében a vérellátás pang, s ettől van a szédülés”. Tíz napig ágyban tartották, s ezt követően is csak kétórás délutáni pihenővel dolgozhatott.

Pár hét múlva Gerő is kidől a sorból. A szemészprofesszor szabadságra parancsolja, mert félti, hogy az egészséges bal szeme is romlani kezd hosszú ideje tartó grippéje miatt. (Az orosz Filatov professzor szerint Gerő szembetegségét ez az enyhébb lefolyású influenza váltja ki.) A szakszerű magyarázathoz politikai indok is tartozna: a tervezett szigorítások bukása.

A szigorításokat kidolgozó bizottságból meglepetésre a titkárnak választott Friss István húzta meg a vészharangot. Augusztus elején levelet írt a PB tagjainak, hogy a teljes testület vitassa meg újra az '55-ös terv irányelveit. Ennek során a legélesebben ő csapott össze a szeptember

első napjaiban hazatért Nagy Imrével. Friss szerint termelésemelést nélkül az életszínvonalat sem lehet emelni, mert eladósodik az ország, felélik a jövőt. Nagy Imre egyetértett vele, ám elutasította az iparfejlesztés fetisizálását, hogy „elvi okokból” csökkentsék a mezőgazdasági árakat, fogják vissza a parasztság vásárlóerejét. A munkás-életszínvonal növekedésének előfeltétele a paraszti életszínvonal növekedése; radikális struktúraváltás nélkül az ipar semmiféle igényt sem tud kielégíteni. Kimondta, hogy a vas és acél országa koncepció „lidércfény, szaladunk utána, el nem érhetjük”. Arra a következtetésre jutott, hogy nem szabad az egész fejlesztést a szovjetek „segítségére” alapozni, saját lábára kell állni. RM a nyílt ütközet közepette is tagadta, hogy két koncepció lenne. Elfogadta az iparfejlesztés iramának a lassítását, hogy a mezőgazdaság kapjon továbbra is „pénzt és árut” – de a fő feladat a fegyelem helyreállítása és a takarékoság.

A PB ugyan szükségesnek tartotta a „túlzott iparosítás” meghatározását, de elutasította az életszínvonal csökkentését, a mezőgazdaság visszafogását. Őszi idill. Még azt is kimondták, hogy a júniusi irányvonal ellenlábasait le kell váltani. Nagy Imrének felajánlották, hogy a Központi Vezetőség előtt ő számoljon be a gazdaságpolitikáról, azaz a nehézségekről, az elvi vitákról. Ám akárcsak a kongresszus előtt, ő most is kitért a veszélyes feladat elől, amit végül Szalaira testáltak.

Farkas Andropovnak elmondta, hogy Friss István, Gerő és Szalai „akadályozzák a pártot a helyes gazdaságpolitika végrehajtásában”. A *Szabad Nép*-ben még a PB-ülés előtt megjelent a párt és a kormány vezetőinek a csoportképe – a mezőgazdasági kiállításon. Csak a beteg Gerő hiányzott a körmosolyról. Ilyen egységesen utoljára az 1953. júniusi moszkvai iránymutatás mellé álltak.

– Amikor felvetődött, hogy ellenzői is vannak az új politikának – idézte fel Vég Béla (1922) – , kipécézték a másodvonalból néhány „ellenállót”. Friss István vagy Fock Jenő nevére emlékszem, a leváltásukat nekem kellett közölni. Fockot nem tudtam elérni, így aztán ő – Farkas Mihály erőszakoskodása miatt – az autórádióból értesült róla, hogy felmentették a miniszterhelyettesi tisztségből, és ezt talán máig nem bocsátotta meg nekem.

– Rengeteg apró, beavatkozó rendeletet adtak ki, ami arra kötelezte például a Ganz MÁVAG-ot, hogy térszűrőt gyártson, ami ellen tiltakoztam – emlékezik Fock Jenő (1916), aki akkor kohó- és gépipari miniszterhelyettes volt. – 1954 októberében NDK-s kollégámat kísértem valahova, és az autórádióból tudtam meg, hogy négy év után leváltottak. Az ok egyszerű: volt egy elintézetlen ügyem Farkassal, s mivel ő akkor jól feküdt, elérte, hogy bekerüljek én is a hat leváltandó vezető mellé hetediknek. A hajógyárban akkor álltunk át a szegecselt hajók gyártásáról a hegesztettre, s rengeteg hegesztő kellett, azért mindenki vállalta a kezdők képzését, kivéve egy házaspárt, akik csak a saját zsebükkel törődtek. Farkas kiment, s amikor meglátta, hogy 125 százalékot értek el, kijelentette, hogy Szocialista munka hőse kitüntetés kell nekik adni. Nem írtam alá, hiába szólt a miniszter, hiába telefonált rám Farkas négyszer, végül odavágta: különb emberekkel is elbántam, mint maga! Amikor viszont sor került a hatok leváltására, Farkas megjegyezte: mind csupa kispolgári zsidó, nincs köztük egy munkás, egy goj sem. Így fizetett, és lettem az ő révén „nagy ember”.

Nagy Imre egyre könnyebben érvényesíthette gazdaságpolitikai elképzeléseit. Ebben segítette őt Farkas Mihály is, aki a PB-ülésen ízekre szedte Szalai Béla KV-ülési referátumtervezetét. Épp csak gyávának nem nevezte Szalait, amiért elhallgatja, hogy a nehézségek oka a szembenállás a júniusi határozattal. A gazdasági vezetők nem dolgozták ki az átállás elvi kérdéseit: nagy a szervezetlenség, a kapkodás, rossz az anyagellátás, veszteséges a termelés. Nagy Imre túllépett a részleteken, hisz nem a pazarlás és az önköltség a legfontosabb, hanem a tennivalók rendszerbe foglalása: „ki kell dolgozni az új szakasz gazdaságpolitikáját”. Ezért

a KV következő, ezt elrendelő ülése fontosságában csak az 1953. júniusához fogható „még a kongresszust is beleértve”. Nagy örült, hogy egységes állásponton vannak, de ha mégsem, akkor a többség dönt, nem egyvalaki véleménye érvényesül. Kivételesen ki is merte mondani, hogy Rákosira gondol.

Az első magyar reformtervezet körvonalazódásával Nagy Imre kezébe került a kezdeményezés. Gazdasági témákban Farkas vele tartott, Gerő és Rákosi ellene volt. A rehabilitáció következetes végigvitele viszont már nem volt Farkas ínyére, abban esetleg Gerő segítségére számíthatott, ugyancsak RM ellenében. 1954 őszére a júniusi politika kétfelé, a vezetés négyfelé hasadt.

Október első három napján tartotta ülését a Központi Vezetőség. A gazdasági kérdések előadója, Szalai Béla elmondta, hogy a rossz előkészítés miatt a júniusi határozatot zavar és kételkedés fogadta a pártban. Elismerte, hogy az 1953 előtti hibák „gazdasági kihatása súlyosabb, mint egy évvel ezelőtt gondoltuk”. A reálbérek növekedésére (huszonnégy százalék) részben a készletek csökkentése és a külföldi hitelek adtak lehetőséget, mert a termelékenység és az önköltség romlott. Szalai nyitva hagyta a lehetőséget a vitára. A felszabadultabb légkörben huszonegyen szólaltak fel, majdnem minden harmadik KV-tag.

Horváth Márton: „jelenlegi gazdasági nehézségeink fő okai nem a június utáni, hanem a június előtti gazdaságpolitikában keresendők”. Kovács István arról beszélt, hogy sok a szó, kevés a tett, nincs egy javaslat sem, „amire már ne lenne egy fél tucat, ha nem két tucat határozat”. (Ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy „az ellenség nyomása most már olyan méreteket ölt, hogy pártfunkcionáriusokat is a befolyása alá keríti”.) Kiss Károly szerint még nem volt olyan népszerű program, mint az új szakasz politikája, de a PB elmulasztotta kidolgoztatni az átállás módozatát. Ebben a többség egyetértett, köztük RM és Nagy Imre is, mintha vétlenek lennének ebben.

Talán Berei Andor beszélt a legegyszerűbben. A közgazdász külügyminiszter-helyettes szembeszállt Friss Istvánnal, aki a KV-ülésen is kifejtette, hogy 1955-ben, a gazdasági egyensúly helyreállítása miatt csökkenteni kell a vásárlóerőt, vissza kell fogni az életszínvonalat. Berei a bajok gyökerét keresve arra a következtetésre jutott, hogy a vásárlóerő csökkentése helyett szerkezetátalakítással is megteremthető az egyensúly: azt kell termelni, amire a lakosságnak szüksége van.

A gyanakvó Rákosi kiókumlálta, hogy Berei nászának, Farkas Mihálynak a tanácsára „lépett fel”. Mély benyomást keltő, „gondosan előkészített és ügyesen felépített hozzászólásában élesen támadta Friss István e.-at, aki lényegében az én álláspontomat képviselte”. Ráadásul a következő PB-ülésen Farkas figyelmeztette őt és Gerőt, hogy ne feledjék: gazdaságpolitikájukat leszavazták. Aztán „Nagy Imre követelésére” Berei Andor került a Tervhivatal élére. De RM nem törődött bele a vereségbe: „Ezekben a napokban időm nem jelentéktelen részét töltöttem azzal, hogy a kétség marta elvtársaknak megmagyarázzam a Sztálin által kidolgozott, a szocializmus gazdasági alaptörvényeként ismert tétel relatív érvényességét.” Vagy azt, hogy a szövetséges munkás- és parasztosztályok között is folyik bizonyos osztályharc: a piacon vesznek „a paraszti őstermelővel a munkásasszony a tyúk ára miatt”.

KV-ülési felszólalásában Nagy Imre a sztálini felfogástól eltérő szocializmust körvonalazott, aminek középpontjában az életszínvonal emelése áll. Megemlítette, hogy az ipari felfutás 1950–55 között Lengyelországban 156 százalék, Csehszlovákiában 98, az NDK-ban 92, Romániában 144, Magyarországon 1949–53 között 210 százalék. A reálbér 1953-ban alacsonyabb volt, mint 1949-ben. Kit lelkesítene az olyan szocializmus, amely nem tud húst,

tejet vagy zsírt adni? Sürgette, foglaljanak „világosan és egyértelműen állást”, hogy a szocializmusépítés egyetlen helyes útja, amit júniusban választottak.

A KV-tagok közül Péter György úgy vélte, hogy 1953 júniusában a KV nem mérte fel a helyzetet, és ez azóta sem történt meg. Szántó Zoltán szerint: „Az új szakasz politikája nem volt előkészítve.” Földvári Rudolf szavá tette, hogy még Nagy Imre sem mondta meg név szerint, hogy „kik az ellenállók”. Közölte, az építők nem értették meg, miért kell nagyszerű alkotásokat félbehagyni. Az a hangulat, hogy jövőre folytatják.

Rákosi Mátyás meghátrált. A bírálóban túltéve Nagy Imrén kijelentette, hogy június óta „tizenöt hónapot vesztettünk”. Elmondta, a meghívottak meglepetéssel látják, hogy „a Politikai Bizottság tagjai vitatkoznak, sőt, mondjuk, néha veszekszenek is”. Ezelőtt sem a PB-ben, sem a KV-ben nem folytak ilyen viták. Nem akarnak visszatérni „a régi rendszerhez, a múlt év júniusa előtti rendszerhez, amelyben nemigen volt vita”. Kijelentette, hogy nem kell félni a paraszti vásárlóerőtől. A gazdasági döntések kockázatáról szólva megemlítette, megemelték a bányászok fizetését, hogy ez majd javít a termelésen, de nem ez történt. Egyetértett a hibák éles felvetésével is. Szinte már lelkesedett a reformokért.

A KV munkájáról Farkas Mihály adott számot. Az imamalom tekergetését Nógrádi Sándor azzal állította le: ha a PB-tagok nem látják be, mi az oka, hogy ötnegyed éven át nem folytak ilyen viták, akkor „elmúlik egy fél esztendő, vagy háromnegyed év, és kezdünk visszafelé fordulni”. Kőből József és Kovács István is szavá tette, hogy a PB most is lebecsüli a Központi Vezetőséget, nem igényli a véleményét. Kőből bizalmatlanságnak nevezte, hogy a rehabilitációról tilos a KV-tagoknak szólniuk. Ács Lajos szerint a pártszerű funkcionárius lejáratja magát a „nem tudomokkal”, hisz „sok rehabilitált szaladgál a városban”, a családtagjaik, ismerőseik, meg a százsámra kihallgatott tanúk beszélnek, és „a volt Államvédelmi Hatóság munkatársai minősíthetetlenül és otromba módon széles körben fecsegnek”. Ám a párt csak rögtönöz, mindig annyit enged, „amennyit éppen muszáj”. Fehér Lajos megkérdezte, mi a biztosíték rá, hogy nem ismétlődnek meg a hasonló „balfogások”. Farkas Mihály azt felelte, hogy a Központi Vezetőség tagja ellen a PB engedélye nélkül nem indulhat eljárás. S a kollektív vezetés érvényesülése is kizárja a hasonló esetek előfordulását.

Vége. Nagy Imre túlgőzölte magát. Tartós zavarában RM még az ülés tanulságait összegező PB színe előtt is azt mondta, hogy a KV tagjai emelkedett hangulatban távoztak: „éreztek, hogy részt vettek a párt gazdaságpolitikájának kialakításában, és hogy a PB és a KV összeforrott”. Értsd úgy, hogy a hatalmon lévő párt történetében először nem egy szűk vezetői csoport hozta a döntést – ám a gazdasági bajok (termelékenység, önköltség romlása) mibenlétével nem foglalkoztak.

A Szovjetunióba gyógykezelésre utazó RM végre egyetértésben búcsúzhatott volna Nagy Imrétől. Utólag egész másra emlékezett: „Elutazásom előtt hosszú és nagyon nehéz beszélgetésem volt Nagy Imrével. Óvatosan, de megértette velem, hogy most már nyeregben érzi magát... Minden érvemet, amivel bizonyítani igyekeztem, hogy a népjólétet nem lehet tartósan emelni azokkal a módszerekkel, amelyeket ő alkalmaz... elengedett a füle mellett. Főlényesen közölte, hogy nézeteit egy hosszabb cikkben készül kifejteni, amely két héten belül megjelenik, s amelynek hatásától sokat vár... Annyira nyomott a gond, hogy a szanatóriumban az orvosok meglehetősen tehetetlenül állottak betegségemmel szemben.” Történetét kétkedéssel kell fogadnunk. Bár RM nyilván örült volna, ha Nagy Imrét rá tudja bírni a KV-határozat semmibe vételére, ám ez annyira reménytelen volt, hogy nem is próbálkozhatott vele. Egyébként a szóban forgó cikk megírását Farkas Mihály javasolta Nagynak akkor, amikor Rákosit már a barviai szanatóriumban „nyomta a gond”. Az történt ugyanis, hogy a gazdasági helyzetről és teendőkről szóló KV-határozatot csak RM elutazása

után szövegezték, s az korántsem lett annyira félremagyarázhatatlan, mint a KV-ülés állásfoglalása. Ezért a PB-ülésen Nagy Imre követelte, hogy közöljék le a *Szabad Nép*-ben Rákosi és Berei beszédeit. Csakhogy akkor kiderült volna ellentétük, ezért Farkas felvetette, inkább Nagy Imre írjon cikket a KV-ülésről.

Rákosit az új politika előretörése azért is nyomaszthatta, mert elutazása előtt szóbeli tájékoztatót kellett adnia a PB-nek a rehabilitációkról. Jegyzőkönyv híján csak annyit tudunk, hogy Rajk perújítási tárgyalásának kitűzése előtt már csak Moszkva felé sikerült egerutat nyernie: csak ott értesült arról, hogy „mily módon tartják legcélszerűbbnek a Rajk-ügy felülvizsgálatát”. A PB eldöntötte, hogy ki kell dolgozni, miképp tájékoztatják a párttagságot a rehabilitálásokról, sőt felszólították a belügyminisztert, adjon javaslatot: mi legyen a „szarvaspálok”-kal, akik hamis jegyzőkönyvek aláírására kényszerítették a gyanúsítottakat.

Olyan útelágazáshoz érkezett a rehabilitáció, amin Rákosit erőszakkal kellett átvezetni.

Időnyerését segítette, hogy a KV-ülést követő budapesti pártaktíván Kovács István nemcsak az ÁVH-vezetés nyakába varrta a felelősséget, hanem azt is bejelentette: „A Központi Vezetőség az ártatlanul börtönt szenvedett becsületes elvtársakat teljesen rehabilitálta.” És Rajkkal mi van? – kérdezhette volna egy bátor *Szabad Nép*-olvasó. S Pálffy, Szakasits, meg a többiek?

Magáról a KV-ülésről egy hét múltán tudósított a lap, másnap, október 11-én pedig, nem tudni, kinek a biztatására, mégiscsak elemezte a KV-ülésen felszínre került nézeteltéréseket, és bírálta a „baloldali ellenállókat”. Szolnokon maga Gerő Ernő is arról beszélt, hogy félre kell állítani azokat, akik nem tudják végrehajtani az új politikát.

A rehabilitálásokban egyre fontosabb szerepet játszó Ács Lajos – akit RM feltétlen bizalma juttatott ide – javasolta a PB-nek, hogy „zárt” levélben tájékoztassák a pártszerveket, s vitára is adjanak lehetőséget! A levelet Nagy Imre, Farkas Mihály és Ács Lajos fogalmazta volna. Ács sorra vette a rehabilitáltakkal kapcsolatos tennivalókat: bekapcsolódásukat a politikai és a társadalmi munkába, sőt a nyilvánosság elé lépésüket is. Jellemző a korra, a jogállapotokra: annak eldöntésénél, hogy a szabadulók milyen munkakört tölthetnek be, figyelembe kellett venni a törvénytelenül elítélt pillanatnyi „magatartását” is – gondoljuk, nem lehetett kiábrándult, hitehagyott, makacs, gyűlölködő stb. Eldöntötte a PB azt is, közlik a kivégzettek közeli hozzátartozóival, hogy férjük, fiuk ártatlan volt, de a munkatársak már hivatalosan nem értesülhettek erről. A titok fontosabb volt, mint a tisztesség. A bűnös tekintélye és dicsősége nem csorbulhatott, az áldozat becsülete pedig nem számított. Így mikor Sólyom Lászlónéval közölték, hogy férjét és gyermekeinek apját kivégezték, az orra alá tolták a papírt, hogy írja alá: erről hallgat, mint a sír.

Ács Lajos felsült a párttagoknak szóló levéltervezet fogalmazásával. Az adott helyzetben talán megoldhatatlan is volt a feladat, mintha forró jeget kellett volna készítenie. Levelével növelni akarta a bizalmat a párt iránt, és élénkíteni a tagság munkakedvét. Ha tervezete szerint értesülhettek volna arról, hogy „az államvédelmi szervek becsületes kommunistákat, forradalmárokat provokációs eszközökkel és kényszerítéssel arra bírtak rá, hogy magukra vállaljanak súlyos párt- és népellenes bűnöket”, annak kiszámíthatatlan – vagy nagyon is kiszámítható – következményei lettek volna.

Ám mielőtt Ács levele elkészült volna, megjelent a *Szabad Nép*-ben Nagy Imre nevezetes cikke (1954. október 20., „A Központi Vezetőség ülése után”). A miniszterelnök nyilvánosan is megismételte: „A régi gazdaságpolitika a szocializmusnak egészen helytelen értelmezést adott, számításán kívül hagyta az embert, a társadalmat, a szocializmus fogalmát pedig leszűkítette a vas- és acéltermelés maximális növelésére, a túliparosításra.” Többször említi a „személyes vezetésből adódó hibák”-at: nyíltan fellépve Rákosival szemben, közhírré tette,

hogy politikai vonaluk nem egyezik. A KV-ülésen immár bebizonyosodott, a kollektív vezetés „le tudja gyűrni az egyszemélyes vezetésből származó hibákat”. Lezárult a bizonytalan politika – állítja a második zászlóbontás. Új iparosításról beszél. „A parasztság ellen, a mezőgazdasági termelés ellen javasolt intézkedések mögött végső soron munkásellenes politika húzódik meg.” Az életszínvonal „túlzott” emeléséről megírja, hogy 1949 óta hatvan százalékkal nőtt a nemzeti jövedelem, az életszínvonal pedig a negyedével. A rehabilitációra szánt bekezdésben megígérte: „kihozzuk a börtönökből ártatlanul elítélt elvtársainkat, visszaadjuk őket a pártnak, az életnek, a munkának”. Tehát „kihozzuk”, nem pedig kihoztuk! Nem fognak megisméltődni „a múltban elkövetett bűnök”. Nem hibák: bűnök. Érthető, hogy bűnösöket nem említett, de az olvasó tudta, a bűnöket valakik elkövették.

A pártfőiskolán rögtön felmerült a kérdés: hát vannak ártatlanul elítélt elvtársaink? Az APO hangulatjelentése szerint az októberi határozatot nem fogadta jelentőségének megfelelő hozsanna. Az MNDSZ jelentése így összegez: „ne hozzanak annyi határozatot, inkább tegyenek valamit”. Hajdú megyében állítólag úgy véli „a parasztság”, hogy végre érdemes lesz termelni, ám a fővárosi üzemekben erősödik a paraszttellenes hangulat – írta a jelentés. Ugyanakkor Budapesten „szinte mindenki” felelősségre vonást sürget, tekintet nélkül „személyre és funkcióra”. „A Zsofinyecz-féle kisebb vezetőket (miniszter volt – *P. Á.*) felelősségre vonják, de akik az utasításokat adták, nyugodtan ülhetnek a helyükön.” „Az V. kerületben várják, hogy a nyolcbetűs volt minisztert (Gerő Ernő – *P. Á.*) mikor fogják leváltani.” Téma volt a rehabilitáció. Azt még megértették, hogy amikor letartóztattak valakit, nem közölték az okot, de amikor szabadlábra helyezik őket, miért nem mondják meg, mivel vádolták őket? „Vajon Rajkot megérdemelten húzták-e fel?”

Ha a justizmordok miatti háborgásban a miniszterelnököt tehetetlenkedéssel vádolták is – ki más, mikor ő volt a legtisztább? –, el kell ismerni, hogy a lehetséges úton meglehetősen következetesen haladt. Ő nógatta a legfőbb ügyészt a PB-határozatok végrehajtására, s Czákó ezután küldte el neki azt a feljegyzést, amiben a törvénytelen módszerek alkalmazásában vétkesek között Péter Gábor és Szücs Ernő mellett még húsz államvédelmi tisztet nevezett meg. Utalt rá, hogy Péter és Szücs tájékoztatta a beosztottakat: „a letartóztatások a Párt Vezetőségének utasítására történtek”, s többen hivatkoztak Farkas Mihályra is. Nagy Imrének tudnia kellett, ha sarokba szorítják az ávéhásokat, akkor Farkas és előbb-utóbb „felső kapcsolatuk” is sarokba szorul. Mégis újabb részleteket kért a főügyésztől.

Októberben Nagy Imre kettesben maradt Farkas Mihállyal. A miniszterelnök végre saját szándékainak megfelelő személyi változásokat hozhatott, ám ezek nem voltak sem egyértelműek, sem jelentősek. A KV beszámolóját előterjesztő Szalai Béla (1922) kérésére hozzájárult, hogy elhagyja a Tervhivatal elnöki székét, s megkapta a könnyűipari miniszteri tárcát, Hidas Istvánból pedig újból miniszterelnök-helyettes lett. Nagy Imre már korábban megpendítette Andropovnak, hogy „Gerőt tartják felelősnek a gazdaságpolitikai területén elkövetett hibákért”. Meg nem nevezett fiatalok mellett Szántó Zoltánnal, Nógrádi Sándorral vagy Berei Andorral szerette volna kiegészíteni a Politikai Bizottságot. Ez volt az ő „frakciója”.

Csak a PB engedélyével lehet értesíteni a hozzátartozókat, hogy a halálos ítélet „túlzott” volt. November 3-án megbízták a honvédelmi és a belügyminisztert, hogy közölje a családokkal: Sólyom László, Révai Kálmán, Porffy György, Illy Gusztáv, Merényi Gusztáv altábornagy, és négy vezérőrnagy kivégzése nem állt arányban „az általuk elkövetett bűncselekménnyel”. Nagy Imrének nem tetszett ez a homályos szöveg. Szerette volna tudni, hogy a tábornokok milyen bűncselekményt követtek el. Gerő egyetértett vele. Ám a katonák perét levezénylő

Farkas Mihálynak ez nem volt ingyére, és a PB többi tagjával együtt (Hegedüs, Hidas, Bata, Szalai és Mekis) ismét leszavazták őket.

Annak idején a tábornoki perekkel kívánták megtisztítani és ezáltal ütőképesebbé tenni a honvédséget. A justizmord nyilvánosság előtti titkolásával pedig az így létrehozott „erőt” kívánták megőrizni. Ezt a logikát elfogadva, a kivégzések kétszer erősítették a hadsereget.

(1954 karácsonyára a legfőbb ügyész közös utasítást adott ki az igazságügy-, a belügy- és a honvédelmi miniszterrel együtt a halálbüntetés végrehajtásáról. Ha nincs is nyoma, a rendelkezés csak a pártvezetés – benne Nagy Imre? –, és RM jóváhagyásával készülhetett. „1. §. A halálbüntetést kötéssel, ha pedig a végrehajtásnak ez a módja akadályba ütközik, agyonlövésssel zárt helyen kell végrehajtani.” „4. §. /1/ A halálraíteltet a zárkájában a hivataluknál fogva erre kötelezettek, a látogatószobában pedig csak a védője és közvetlen hozzátartozói – szülők, nagyszülők, gyermek, testvér – közül csak azok látogathatják meg, akiket a halálraítelt látni kíván.” Az utasítás kötelezővé teszi minden adat kiszolgáltatását a halotti anyakönyv kiállításához, ám „7. §. /6/ Az anyakönyvben azt a körülményt, hogy a halál ítélet-végrehajtás következtében állott be, feljegyezni nem szabad.” „8. §. A kivégzett holttestét hozzátartozóinak sem lehet kiadni. A kivégzett eltemetéséről a börtön gondoskodik.” Ezt egy évvel később kiegészítették: „A kivégzett személy sírját megjelölni nem szabad, temetésén hozzátartozói nem vehetnek részt.”)

A PB december elejére találkozót kér Hruscsovéktól RM, Nagy Imre és Gerő Ernő részére – nyilván a szanatóriumból hazatelefonálgató RM tudtával. A megbeszélés célja Nagy Imre politikai diadalának jóváhagyatása, a leállt rehabilitáció nekilendítése lehetett. Noha a szanatóriumban Rákosit eltiltották még az újságolvasástól is, késve mégis megkapta Nagy Imre cikkét, s ettől végleg oda lett a nyugalma. „Újra erősödött a szédülésem, nem tudtam aludni, a vérnyomásom emelkedett. Már arra gondoltam, hogy egyszerűen abbahagyom a gyógykezelést, sőt visszautazok Budapestre.”

– 1954 júniusában–júliusában kezdtek kijönni a törvénytelenül elítéltek. Ez óriási megrázkódtatást okozott az irodalmi közéletben; itt kezdődött az irodalom erkölcsi forradalma – idézte fel Király István (1921). – Az októberi KV-ülésem Rákosit leszavazták. Ő, mintha megbukott volna, kiment Moszkvába, s úgy nézett ki, hogy októbertől elkezdődik a Nagy Imre-korszak. Ekkor csatlakoztak a legtöbben Nagy Imréhez. A tábor szervezése tervszerűen folyt. (A tervszerűség nemigen bizonyítható, a miniszterelnök szerepe pedig végképp nem – P. Á.) Hozzám például beállított Aczél Tamás, hogy „Imre bácsi üzenetét hozom, te itt még sok mindent nem tudsz...” Aczél annyira utáltam, hogy már egymagában ez is visszatartott a csatlakozástól. Ellenkezőleg: a *Csillag* októberi számában csak azért is leadtam egy cikkem, amelyen addig vívódtam. A cikk a bírálatot sürgető, rohanó időszakban visszatartani, fékezni akart. Éppen azért úgy könyvelték el, mint szembenállást az átmenetileg uralomra jutott Nagy Imre-vonallal. Számos támadás jelent meg ekkor ellenem, s megkaptam a balos, szektás címkét. Szükséges itt jelezni állásfoglalásom emberi hátterét. Feleségemet – Landler Ernő lányát, Máriát – ’54 tavaszán ismertem meg, s gyorsan eldöntöttük, hogy összeházasodunk. Akkor egy egész délután sétáltunk a Múgyetem és a Margit híd között, s ő elmondta nekem az életét, bár amikor hazajött, figyelmeztették, hogy hallgasson. Apja, Landler Ernő a törvénytelenül áldozata lett a Szovjetunióban, őt az anyjával együtt kitelepítették. 1948-ig olvastam a nyugati lapokat, ismertem Koestlert, Sartre-t, eddig a beszélgetésig mégis ellenséges rágalomnak tartottam a sztálini törvénytelenégekről szóló híreket. Ekkor viszont elhittem őket maradéktalanul. Oly megrázó, mélyen emberi megközelítésben jutottak el hozzám Mari szavain át ezek a rémtettek, hogy az átéltek erkölcsi sokk nem okozott törést, nem rendítette meg a szocializmusba vetett hitemet.

Nagy Imre cikke jeladás lett. Az írást Déry Tibor nyílt levélben üdvözölte. Kinyilvánította: „Igazmondásra van szükség, mindenre való tekintet nélkül.” A *Szabad Nép* pártszervezete három napig tartó taggyűlésén túllépett az újságírás feladatainak taglalásán, s keményen bírálta a baloldali ellenállókat, a sztálinista vezetőket: politikát csinált. Annyira elégük volt Rákosiból, hogy nem figyeltek fel rá, mit jelenthet a világpolitikában, de főképp a szovjet – és akkor a magyar – politikai életben is, hogy Nyugat-Németországot épp a taggyűlés másodnapján vonták be a NATO-ba. Az újságíró Méray Tibor egyenesen „tisztító vihart” követelt: „véget kell vetni a kiskirálykodásnak, az embertelenségnek”. Fehér Lajos három PB-tagot is bíralt (Gerő, Farkas, Szalai), s a *Szabad Nép* hibáiért a pártvezetést okolta. Kövesi Endre a sajtó függetlenségét feszegette, mivel bizonyos vezetők „saját maguk érdekében próbálják felhasználni” a hatalmat. Fekete Sándor a június előtti politika visszatéréseivel riogatott. Horváth Márton főszerkesztő szerint ez a három nap „hadat üzen a hazugságnak, a képmutatásnak, a szürkeségnek, a gyávaságnak”. A taggyűlésnek elsősorban nem a hossza, hanem a szelleme és a hatása példátlan. Sokszorosított jegyzőkönyvének is köszönhető, hogy más lapoknál, a Rádióban, az Írószövetségben, de még vidéken is sorra követték az önvizsgálatot tartó, önmarcangoló taggyűlések. Az irodalom és a sajtó erkölcsi forradalmának fontos része a halálra ítélt Haraszi Sándort megkövető Benjámín László-vers:

„Így vagyunk, Sándor. Téged egy hazug vád
döfött le akkor, poklokra vetett...

Poklokból száll ki hangom hozzád –

Bűnös vagyok: elhittem bűnödöt.”

(Az engedély nélkül „terjesztett” verset 1955 őszén „párt- és államellenesnek” minősítették, és ez is hozzájárult, hogy a költőt végül kizárták a pártból.)

Miután Kovács István is felhívta a pártegységet fenyegető veszélyre Andropov figyelmét, a nagykövet jelentette Moszkvába az értelmiség elégedetlenségét, például, hogy „a Lenin Intézet párttaggyűlésén a felszólalók sora követelte, hogy Gerő és Farkas nyilvánosan ismerje el hibáit”. Részben Nagy Imre cikkének hatására „helytelen vélemények” terjednek a gazdaságban elkövetett hibák felelőseiről.

Farkas megjedte. A Titkárság arról tárgyalt, hogy „egy-egy kisebb csoport káros munkája következtében... túl sokat beszélnek a hibákról”. De nemigen tudják, mi a teendő. November 7-re, a nagy októberi szocialista forradalom kitörésének 35. évfordulójára készülve még azon is hezitálnak, hogy „a baráti diplomáciai testületeken kívül nyugatiak is koszorúzzanak-e (tavaly csak a barátiak koszorúztak)”. Szóval: hiányzik Rákosi. Eltervezték, hogy az operaházi díszünnepség elnökségében RM a Szovjetunió képviselője és Dobi között fog ülni, aztán a díszelőadást Nagy Imrével közös páholyából tekinti meg. Ám őt politikai betegsége Moszkvában tartotta.

Kádár János annyira bízott Rákosi gyors visszatérésében, hogy november 12-én hosszú – és az egyre tanácstalanabb pártvezetés hangulatát pontosan kifejező – feljegyzést írt neki. Ebben felveti, hogy nem csupán az értelmiség feszegeti a vezetők felelősségét, hanem az „ellenségnek semmiképpen sem minősíthető munkások” is éles, elkeseredett és haragos kifakadásokkal beszélnek erről, vagy a kárba ment milliókról (földalatti stb.). Azért sincs a pártvezetésnek és a pártvezetőknek tekintélye, mert 1953 júniusában nem a KV, hanem a kormány lépett a nyilvánosság elé az elkövetett hibákkal stb. Rontott a helyzeten „az egyébként kitűnő októberi KV-határozatnak az a része, mely a júniusi határozattal szembenállók elleni kíméletlen és személyre való tekintet nélküli harcról szól”. A kívánnal

ellenkező hatást váltott ki a „törpék” – Fock és társai – leváltása, lánggra lobbantotta, hogy „mikor felel Gerő” a gazdasági hibákért.

A piccs rácsának nyomával a hátán Kádár „bátran” sürgeti a főtitkár előtérbe állítását. Nem személyi kultuszra gondol: „Megvan annak az egészséges módja is, hogy értsék meg az emberek... nem a kormányból irányítják a párt Központi Vezetőségét, hanem fordítva.” Másodszor: Gerőnek végre ki kell már mondania, hogy ő is hibázott. Kádár, aki tisztában volt RM bűneivel, megpendíti, hogy áldozzák fel Farkas Mihályt. „Senki nálam jobban nem tudja, hogy 1949-ben és későbbiekben, hányszor volt olyan helyzet, hogy... Rákosi elvtárs, pontos tájékozódás híján... Farkas elvtárs segítségét kérte, és ő a megbízatásokat... lelkiismeretlenül és felelőtlenül végezte el... Rákosi Mátyást, pártunk főtitkárát... nem egy provokatív államvédelmi ügybe beugratta.” Bár ő mindenki másnál közelebbi viszonyba került Farkassal, felelősségét nem lehet azzal elintézni, hogy „nyilvánosan kijelenti: ne vájkáljunk a múlt hibáiban”. (Kádár az ő, meg Piros László belügyminiszter rovására írja, hogy miután 1953 januárjában ők ketten kihallgatták, még hónapokig embertelen körülmények között tartották.)

„Semmi garancia nincs a BM részéről a törvényesség betartására... amíg magas rangú beosztottjai lehetnek Farkas Vladimir és [a] hozzá hasonló hibákkal, bűnnel terhelt – rossz lelkiismeretű emberek” – írja a volt belügyminiszter. Kádár szerint kisebb bűnök miatt hat-tizenkét évre ítélték ávéházakat.

Feladta Kádár Rákosinak is a leckét azzal, hogy kifogásolta például Alapi ügyészi beosztását, mivel „működéséhez az államvédelmi provokációs ügyek egész sorozata fűződik”. Csakhogy Alapi Rákosi cinkosa volt; a Rajk-perben RM a saját villájában tárgyalta meg vele a teendőket. Így lehetett KEB-tag, pártbíró, s dönthetett afelől, hogy az általa (is) ártatlanul lecsukottak a rehabilitáció után visszakerüljenek-e a pártba, vagy sem. Kádár szerint Alapi nem lehet sem ügyész, sem KEB-tag.

Kádár közvetett bírálataival RM érdekeit akarta szolgálni. Egyértelművé kívánta tenni: Rákosival képzeli el a jövőt. Rá a börtönmúlt ellenére is számíthat – és számítsen is – Rákosi Mátyás!

Tetszetős és nem is alaptalan az a gondolat, hogy RM jobban becsülte jótartású ellenfeleit, mint szövetségeseit, s ezért szabadult a „jobboldali” Kéthly Anna szociáldemokrata politikus társai előtt másfél évvel. Másik magyarázat szerint állítólag angol szocdemek jártak közben az érdekében Molotovnál. Nem jellemző. Farkas Mihály meg is mondta: „jelenleg szó sem lehet” Kéthly szabadlábra helyezéséről, RM mégis kiengedte. Ahogy mondta: „Öregasszony, feltételezzük, hogy megjön az esze”, nem ismétli meg „helytelen” dolgait. Ezen az alapon másokat is ki kellett volna engedni. Valljuk be: nem tudjuk megindokolni Kéthly kivételezettségét. Bár négy évnél többet töltött a börtönben, összehasonlíthatatlanul realistább az őt odajuttató ellenfelénél. Ő így vélekedett Rákosiról: „Nekem nem volt vele soha semmi bajom. Csak a szörnyű börtönvallatások alatt ne tudtam volna, hogy a hamis jegyzőkönyvekből ő is kapott egy példányt. (Kilenc példányt kellett minden éjjel aláírom, akartam vagy nem akartam.) Tudta tehát, hogy mi történt velem, és azt is tudhatta, hogy a jegyzőkönyvekben rögzített vallomásokból egy szó sem igaz. De amíg én is a parlamentben voltam, mindig kifogástalan és nem kényszeredett udvariassággal fordult felém. Szakasitsnak egyszer azt mondta, hogy élete legnagyobb csalódása én voltam. Azt hitte ugyanis, hogy a Horthy-éra alatt az illegális kommunistákért való kiállításom abból eredt, hogy titokban én is közéjük tartozom.” Marosán György sosem bocsátotta meg, hogy a „kommunistafaló” Kéthlyt kiengedték, de ők, s a baloldali szocdemek 1956-ig börtönben sínylődtek. Ám a Kéthly-ügy nem csupán emiatt páratlan. Noha őt is 1950 nyarán tartóztatják le, csak 1954 januárjában ítélik életfogytiglani börtönre hűtlenség, kémkedés stb. vádjával.

Nem tudni, miért halasztották évekig bíróság elé állítását. Ám 1954-ben, az „új törvényesség” kitörése után lehet, hogy nem akarták ítélet nélkül továbbra is rács mögött tartani. Az ekkor megtartott pert megrendezhették volna akár 1950-ben is, hiszen már a letartóztatás napján „rábizonyították” az államrend elleni szervezkedést. A vallomást azért tette, mert megfenyegették, behozták az egyik leánytestvérét, és addig verik előtte, amíg el nem ismeri a vádat. Miután öt napig nem engedték aludni, egy hétig tisztálkodni, elolvasás nélkül aláírt minden jegyzőkönyvet. Az 1954-es tárgyalása előtt is „beismerte”, hogy „A II. világháború alatt is az angol titkosszolgálat ügynökeitől kapott utasítások alapján politizáltunk.”

Kéthly Anna tíz hónappal később nem perújrafelvétellel, hanem egyéni kegyelemmel szabadult, de 1956 közepéig gyakorlatilag házi őrizetben tartják. Ügye páratlan azért is, mert a realista politikus 1956. áprilisi per-újrafelvételi kihallgatásakor is csupán társai érdekében volt hajlandó vallomást tenni, és kétszer is leszögezte, hogy nem kéri ügye felülvizsgálatát. Végül páratlan a történet, mert 1962-ben távollétében úgy „rehabilitálták”, hogy izgatásért 3 évre ítélték, amit persze már kitöltött. „Kéthly 1950 és 1954 között ülte le azt a büntetést, amelyet 1962-ben róttak ki rá.”

Rehabilitálási abszurd az is, hogy a „rehabilitált elvtársak” 1954-ben csak a francia, olasz stb. kitüntetéseiket kérték vissza, a jugoszlávokat kifejezetten nem.

Szunyókáláson kapja az igazgató az éjszakai portást, és dühösen felrázza:

– Mit képzelsz, elalszik a termelés frontján? Volt maga katona?

– Voltam, kérem – feleli az öreg.

– És ott mit mondtak magának, ha szolgálatban elaludt?

– Szunyókálunk, tábornok úr, szunyókálunk?

A népfront feltámasztása a kongresszus előkészítése során, 1954 áprilisában vetődött fel először, és az első pillanattól fogva a viták keresztüzébe került; erőpróbává vált. Bár a szervezet felélesztését senki sem utasította el, fenntartása szinte mindenkinek volt. Nagy Imre a peremre szorított rétegeket, csoportokat kívánta bevonni a társadalmi párbeszédbe. Társai attól tartottak, hogy „pártot duplázó szervezet” jön létre – amint azt Hegedüs András megfogalmazta.

– Nagy Imrének a pártapparátus idegen test, alkalmatlannak tartja magát arra, hogy a pártban vezető szerepet szerezzen és vigyen, s úgy gondolta, hogy a népfronton keresztül tudna befolyásra szert tenni az országban – vélekedett majdnem négy évtized múltán Hegedüs (1922).

Annak idején Horváth Márton úgy fogalmazott, hogy a népfront „a párt politikájának akadályozójává válik”. Gerő Ernő kimondta, hogy egyéni tagság esetén „pártellenes ellenzéki párttá nőhetné ki magát”. RM az elképzelést is támadta, azt állítva: „tévednek, akik úgy beszélnek a népfrontról, hogy annak egy óriási tömegereje lett volna és azt mi elherdáltuk”. De mivel Moszkvában nem sikerült megfúrni, a Politikai Bizottság végül beleegyezett, hogy ősszel népfrontkongresszus lesz.

A népfront egyéni tagsága – pártcsíra! – nemcsak Rákosit és társait nyugtalanította, hanem a szovjeteket is, ezért elutasították. Gyanújukat RM is élesztgette. Kiszeljovval azt üzenté Moszkvába, hogy a népfrontot nem lenne helyes a „régiektől bázisán újjászervezni”. Hozzátette: Nagy Imre elképzelései a bolgár Hazafias Frontra emlékeztetnek. Ám a bolgárok „a Hazafias Front létrehozása idején sokban követték a jugoszlávok példáját, akikkel akkor különösen szoros kapcsolatban álltak”.

Noha Nagy Imre elképzelése ellenére a népfront nem lehetett politikai szervezet, feltámasztása hatalmi kérdés maradt. Bár Moszkva – az egyéni tagság eltörlése után – a vitát lezárta, Nagy továbbra is minden mást félretéve készítette kongresszusi beszámolóját: úgy, mintha nem vágták volna vissza a szárnyát. Láttuk: a megoldhatatlant a III. pártkongresszus sem tudta megoldani: hozadéka jóformán semmi. Nagy Imre a kongresszus befejezésétől szeptember elejéig, nyaralásának végéig, a fontos politikai kérdésekben – rehabilitáció, gazdaságpolitika – alig hallatta a hangját. Mintha elítélt elvtársai iránt sem tanúsított volna elég figyelmet. A gazdaságpolitikán belül pedig az ipari kérdésekben sem mozgott otthonosan. A harmadik jelentős téma, a népfront, még megcsönkítva is annyira kényes, hogy amikor felmerül, indítson róla a *Szabad Nép* vitát, a Titkárság határozza meg, miről „vitakozhatnak”.

Nagy Imre életrajzírója valószínűsíti, hogy a miniszterelnök javaslatára került be a tervezett negyventagú előkészítő bizottságba – igaz, „vítás” megjelöléssel – az 1948-ban lemondott köztársasági elnök, Tildy Zoltán neve. A Titkárság (RM?) kihúzta – és továbbra is házi őrizetben tartották –, ám a „papok számát” emelték. Megvitatták, hogy a tanácsválasztáson ki tesz javaslatot a jelöltekre, a népfront, vagy „a dolgozók”. RM kifogásolta, hogy például Békés megyében a jelöltek nyolcvan-kilencven százaléka párttag: „A pártonkívülieket be kell hozni a tanácsokba, ha sírva is... a bíró (a tanácselnökre gondolt – *P. Á.*) lehetőleg legyen a faluból való. Nekünk borzasztó károkat okoz az, hogy az elvtársak erre nem sokat adnak.” Ötlet az volt. Ám a több jelölt állítását is lehetővé tevő új, népfrontos tanácsválasztási törvénnyel RM elégedetlen volt. „Úgy kell módosítani, hogy egy vagy két jelöltet lehet javaslatba hozni” – jelentette ki, különben „visszatérünk a többpártrendszerre”. Gerő megrettent, hogy a borítékkal az állampolgárt csak úgy beengedik a lefüggönyözött szavazófülkébe. Ez „felhívás keringőre”, hogy ne azt válassza, akit a népfront akar. „A borítékot elhagyjuk” – jelentette ki RM, bár ez ellenkezett az Alkotmány titkos szavazásra vonatkozó passzusával. RM még leszögezte, hogy a népfrontnak, azon kívül, hogy a jelölt az övé, „hivatalosan semmi befolyása a jelölésre nincs”, vissza sem utasíthatja, ha valakit jelölnek.

Mindezek ellenére a novemberi tanácsválasztások „komoly rendben bonyolódtak le”, bár Pécsen – „nem véletlenül”! – kigyulladt a megyei tanácsháza. Azt mondták, bensőségebbé vált a választás, hogy reggel a házmesterek és a házbizalmik nem sorakoztatták a lakókat, hogy nem közösen vonultak szavazni. „Része volt” a népfront-győzelemben harminc vidéki agitációra utazó írónak is (Örkény Istvánnak, Kolozsvári Grandpierre Emilnek stb.). Pedig Vég Béla bizonytalankodott: „Nem fognak zavart csinálni, ha kimennek?” Ács Lajos: nem bántódnak meg az írók, ha azt mondják nekik, „itt a pénz, menj agitálni”, ha lekenyerezik őket? Dehogyan, nyugtatták: „ők kérték”, hogy részt vehessenek a választási munkában. Tamási Áron mellé azért egy másik író adnak, nehogy „elkalandozzék”: egy pártonkívülihez egy párttag jár.

1954. szeptember elején, RM odaérkezése után pár nappal, Nagy Imre hazatért Szocsiból, és elég naivul szóvá tette, hogy az előkészítő bizottság kiengedte a kezéből a népfrontszervezést: „Nem ez készíti elő, hanem a párt.” S ha Nagy Imre üdülése alatt el is dőltek a népfront-alakulás lényeges kérdései, a huzavonák miatt a részletek az utolsó pillanatig formálódtak. Nehezen dőlt el, hogy ki lesz az elnök és a főtitkár. Szóba került elnöknek Dobi István, Darvas József, Veres Péter és Erdei Ferenc is, amiből sejthető volt, hogy nem akartak igazán fajsúlyos szervezetet teremteni. Ám október 14-én Ács Lajos Nagy Imrét javasolta a Hazafias Népfront elnökének (alelnök RM), a főtitkár Mihályfi Ernő. Nem kizárt, hogy az alelnök miatt nem lehetett Nagy Imre az elnök. (1949-ben a Népfront elnöke RM, titkára Rajk László volt.) Egy biztos: Nagy Imre nem jelent meg ezen a PB-ülésen sem, s nem csapott le az elnöki

székre. Távollétében a korábbi jelölteknél politikailag jelentéktelenebb Szabó Pál író került a népfront élére. A miniszterelnöknek csupán arra volt lehetősége, hogy a főtítkári teendőket Non György helyett barátjára, vejére, a miniszterhelyettes, antifasiszta tábori lelkészre, Jánosi Ferencre bízják.

A Népfront kongresszusára is részletes forgatókönyv készült. Előre meghatározták, ki, mikor, mit mond, a tanács mit szavaz meg. Így alakult újjá 1954. október 23–24-én újból a Népfront. A „szabadságon lévő” Rákosi Mátyás táviratban köszöntötte „újkori történelmünk egyik legnagyobb kezdeményezését”. Távollétében is beválasztották az elnökségbe.

Meglepő cím a *Szabad Nép*-ben: „Tömörüljünk széles, megbonthatatlan egységbe, a Hazafias Népfront zászlaja alatt.” Eddig csak a pártnak volt ekkora zászlaja. Szokatlanok a jelmondatok is: „A kormány politikája – a nép politikája! Éljen népköztársaságunk kormánya! Éljen a dolgozó nép és a kormány egysége!” Nagy Imre nemzeti érzésre hivatkozó beszéde, a pártzsargontól teljesen elütő stílusa bizonyos körökben ellenérzést keltett. Ő nem olyasféle célokról beszélt, hogy a kaszakögyártást 232 százalékra kell emelni, hanem arról, hogy „népünk jókedvben és bőségben éljen, s holnap eltűnjön a gond, amely ma még barázdát szánt népünk homlokára”. Szólt valamennyi magyar összefogásáról, az igaz hazafiság eltéphetetlen szálairól. Üdvözölte a „kilenc és fél millió magyar szívének együttdobbanását, kilenc és fél millió magyar lelkének együttlekedését, kilenc és fél millió magyar acélos karjának együtt-feszülését”. „Beteljesült az a költői gondolat, hogy ha a föld isten kalapja, nagyszerű dolgos népünk két keze munkája nyomán, drága hazánk lesz a legszebb bokréta rajta.” Programját ismertetve feltette a kérdést: „Megadja-e a tisztelt kongresszus nekem ehhez a politikához a bizalmat?” S a terem egy emberként zúgta: „Megadjuk!”

– Nagy Imre szinte gatyás parasztként magyarkodott a népfrontkongresszuson – mondta Dénes István (1923) –, amin Rákosi nagyon felháborodott, és amit Révai is nacionalistának minősített.

A hangütés csak a forma volt. A lényeg, hogy a diadalmas KV-üléssel a háta mögött a miniszterelnök bejelentette, „népünk” megnyugodhat: „Győzött a júniusi politika, és csúfos vereséget szenvedtek azok a számítások, amelyek kudarcára spekuláltak.”

Bár Ács Lajos a Titkárság előtt jó hatásúnak mondta Nagy Imre, Bereczky püspök, Veres Péter és Andics Erzsébet felszólalását, a Népfront felélesztése sem nyitott új korszakot Magyarország történetében. Nagy Imre szónoklatát Kovács István szerint is nagy tetszés fogadta, ám többes számra áttérve szóvá tette, hogy a beszámolóokban használt sok közmondás is „veszélyes, ha túlادagolják”. De elismerte: nem tudnak a pártonkívüliek nyelvén szólni. Farkas Mihály úgy vélte: szabadon kellene szónokolni. Helytelenítette, hogy Darvas József, Jánosi Ferenc és Szabó Pál a párt, és az állam fölé helyezte a Népfrontot. A Titkárság úgy döntött, hogy a Népfront függetlenített szervezetének „1/3-a szilárd kommunista, 2/3-a pedig megfelelő pártonkívüli legyen”.

Noha a magyar pártvezetők legalább hetente találkoztak, dívott az írásbeli, azaz a röpszavazás. A PB-tagok röpszavazólapi névsorában, 1954 utolsó negyedében Rákosit Farkas Mihály, majd Nagy Imre követi, és csak utánuk jött Gerő. Ács és Gerő indoklást ír a legtöbb szavazási cetlire, Nagy Imre nem.

– Nagy Imre trehány volt és lusta – vélekedik róla Kovács István (1911). – PB-ülésen 1951–52-ben mellettem ült, jegyzetelt. Kérdeztem, miért nem szól hozzá, hisz láttam, hogy van véleménye. Azt válaszolta, nem érdemes.

A miniszterelnök tisztelője, jó embere, Fazekas György szerkesztő is úgy vélte, hogy a „Nagy Imre-korszak” sok hibája nem „Rákosiék, a rákosisták ellenállásából, hanem Nagy Imre sokszor hezitáló magatartásából” fakadt.

1954 októberében körbejárt a vezetők között Bebrits Lajos közlekedési miniszter jelentése, hogy ilyen rossz minőségű szene még soha nem volt a MÁV-nak, és ilyen kevés sem. Intézkedésnek nincs nyoma. November elején megjelent a hír, hogy Noel H. Fieldet – a Rajk-perben fel sem használt, el sem ítélte amerikai „koronatanút” – szabadlábba helyezték, s ez a különös sorsú ember menedékjogot kért és kapott Magyarországon. Az, hogy Field szovjet ügynök volt, csak jóval magyarországi halála után derült ki, mint az is, hogy szabadulását Bierut kérte Rákositól – nem tudjuk, miért épp ő.

Miután Field kiszabadult, a DISZ KV Egyetemi Ifjúsági Osztálya felvilágosítást kért a magyar–jugoszláv viszonyról. Arról, hogyan értékelik a Rajk-peret. Megkérdezték, hol volt Rákosi a Népfrent-kongresszus alatt? Ha tényleg beteg, miért nem hozták nyilvánosságra? Miért nem lehet megkapni a könyvtárakban az 1945–50 között megjelent *Szabad Nép*-et, de még a *Ludas Matyi*-t sem? A vezetők miért vásárolhatnak külön „magazinban”? A szovjet katonák és az ÁVH-sok miért utazhatnak ingyen a villamoson? A vezérkar ezt is körbeadta, elolvasta, de reagálásnak nincs nyoma.

A Titkárság javasolta, hogy a PB tájékozzódjon a belügy felől, továbbá a „külső és belső reakció” aknamunkájáról. Feszült helyzetekben ezek a (proletár)diktatúra kedvenc témái; a Rajk-, a Kádár-, a Zöld-ügy előtt is előkerültek. Kapóra jött az is, hogy Gerő távozott a belügy éléről: a tétova pártvezetés könnyebben elfogadta, hogy nem kielégítő irányítás miatt keletkezett bizonytalanság a BM-ben. Az aktív ellenséges csoportosulások között említik a „Fehér partizánok” nevű szervezkedést (tagjai volt rendőr- és gazdatisztek, katolikus és evangélikus papok), továbbá a felosztatott jezsuita rendet, no meg az „imperialista külképviseleti szervek fedezése alatt működő ellenséges és hírszerzői rezidentúrákat”. Kifürkészték, hogy az amerikai követség bulletinje már ezer példányban jelenik meg, háromszor annyiban, mint 1953-ban. Az angol követség filmvetítésein ötven helyett már kétszázötvenen vannak. Jönnek az igazoltatások, előállítások még „az izraeli követség viszonylatában” is azért, hogy szűkítsék az ügyfélforgalmat. „Javítják” az imperialista rádióadások zavarását is.

A Kreml „tövében” lábadozó, Nagy Imrével leszámolni képtelen RM azt írja: éppen haza akart térni, amikor – mint a mesében – megjelent a szanatóriumban Szuszlov, és tárgyalásra hívta a pártközpontba. Nyomban öltözni kezdett, ám a főorvosnő rászólt, hogy súlyos állapota miatt nem mehet. Hiába veszekedett, a doktornő nem engedte. RM bujtogatta Szuszlovot, hogy induljanak már, de Szuszlov elment telefonálni, s az elvtársak azt üzenték a Kremlből, hogy az orvos utasítását be kell tartani. RM dühöngött. Szerinte az orvos miatt súlyosbodott az állapota, „fogalma sincs” a betegségéről. Mégis maradt ebben a szörnyű szanatóriumban, mert a *Pravda*-ból megtudta, hogy Hruscsov Közép-Ázsiában van, és kiderítette, hogy „csak két-három hét múlva jó vissza”. S ő a „gyógyulást” tőle – a szovjet pártvezetéstől – várta. Hatalmát csak ők adhatták vissza.

A Moszkván átutazó Hegedüs András kétszer is meglátogatta a szanatóriumban. A „tevékeny” beteg nem pizsamában fogadta. Kijelentette, hogy a „Nagy Imre-csoport” a KV-ülésem át akarta venni a vezetést, meg akarta változtatni a politikai irányvonalat. A szovjet elvtársak helytelenítik Nagy Imre magatartását, az írók és az újságírók megmozdulásait. RM utólag a visszaemlékezéseiben azt írta: „A népi demokrácia minden ellensége vért kóstolt 1953 nyarán” és vizsla szemekkel kutatta, hol tudná megvetni a lábát, s erre adott lehetőséget a népfrent újjáélesztése.

RM Moszkvából telefonon át próbálta tartani Farkasban a „vonalat”. Végül a pártvezetésre zúduló bírálatok, és saját érintettsége ráébresztette őt is a veszélyre. Megkérte hát Darvas József népművelési minisztert, koppintson a nyakló nélkül bírálok orrára. A politikai pályát befutott író „A túllícitálásról” című hírhedt írásában kifejtette: „Ne engedjük, hogy egyesek kritika címén destruáljanak... s bírálat címén lejárassák a vezetők, sőt egyáltalán a vezetés tekintélyét, mert ez anarchiát szül.”

A cikk megjelenését is szokatlan erőpróba előzte meg. A *Szabad Nép* szerkesztőbizottsága ugyanis 4–2 arányban a megjelenés ellen szavazott! Farkas Mihály és az alulmaradt Horváth Márton kijelentette, hogy a döntő szó az illetékes titkárt illeti. Az 1954. november 21-i cikk már a fordulat előjele. De a 4–2-t Farkas nem tudta feledni. A PB raportra rendelte az egész szerkesztőbizottságot. A főhelyen Farkas Mihály ült, hiányzott viszont Nagy Imre. Távolmaradását Aczél és Méray megbocsátják: „a pártegység látszatának megőrzése miatt nem kelhetett saját híveinek védelmére, ugyanakkor viszont nem akart részt venni megleckéztetésükben sem”. Félt volna, hogy a frakciózás gyanúja vetődik rá? A taggyűlésük felőli véleményét tudakoló Fehér Lajossal meg is üzentte, hogy „vegyes érzelmekkel olvasta” a jegyzőkönyvet, és utasította Fehért, hogy többé ne keresse fel; ne vele, hanem Farkas Mihállyal, a lapot irányító titkárral tartsa a kapcsolatot.

Noha a *Szabad Nép* szerkesztőbizottsága elismerte, hogy nem volt elég őszinte, elég bátor, nem lépett fel elég erőteljesen az ellenséges nézetekkel szemben, Horváth Márton pedig, hogy a taggyűlés túlszaladt a KV-határozaton, túlhajtották a felfelé irányuló bírálatot, a Darvas-cikk négy leszavazója – Fehér Lajos, Fekete Sándor, Novobáczky Sándor és Méray Tibor – nem volt kapható az önkritikára. Négy firkász nem engedelmeskedik a „pártnak”! Novobáczki nem ért egyet azzal, hogy a taggyűlés a pártvezetés tekintélyét akarta rombolni, Fehér Lajos nem ért egyet azzal, hogy a taggyűlést negatív jelenségnek nyilvánítsák. Fekete Sándor felteszi a kérdést, hogy a párt tekintélyét csorbítja-e egyes vezetők bírálata, az alapszervezetnek tényleg nincs joga kritizálnia a vezető elvtársakat? Ez már sok volt. Kezdték záporozni a PB-tagok sértett kérdései: „Kit söpörjön el a tisztító vihar? Milyen mértékben kell szélesíteni a sajtószabadságot? Miként is értelmezik a pártirányítást? Kik a diktátorok, a kétkulacosok a felső vezetésben?” Fehér Lajos állta a sarat. A lapot bírálják, hogy hazudik, de őszintétlenségük nem csak rajtuk múlik. Nem engedik, hogy írjanak a metrőépítés leállításáról, a racionalizálás embertelen végrehajtásáról. Nem az ártott Gerő tekintélyének, hogy a taggyűlésen megbírálták a szolnoki beszédét, hanem az, hogy elhangzott. Hegedüs András megrökönyödik: „Az elvtársak azt kívánják”, hogy a PB-tagok hibáit tárjuk a nyilvánosság elé? Kovács István szerint az osztályellenség elszemtelenedett: „a jobboldali veszély a fő veszély”. Farkas kijelenti, hogy a lap pesszimizmust és hitetlenséget terjeszt. Végül a PB úgy tért ki a megszégyenülés elől, hogy átdolgozásra visszaadta a nem is vitatott előterjesztést – ám az eredményt nem kérte számon. (Eörsi István, ugyan nevének említése nélkül, de gúnyverset írt Gerőről a *Szabad Ifjúság*-ban.) Várták haza Rákosit. Nagyon várták.

Még az agit-prop. osztályra is érkeztek Darvas cikkét bírálatellenesnek minősítő levelek. A Nemzeti Színház Művészeti Tanácsa magánál az írónál tiltakozott, amiért a cikkben a szemükre vetette, hogy néhány művész „kispolgári anarchista hangon” beszélt a színházi főosztály vezetőjével. Ha okosabb a miniszter, lenyeli az értetlenséget és tehetségtelenséget szenvedélyesen ostorozó levelet. De inkább Farkas árnyékába húzódott. S ő az „erősen ellenzéki” levél alapján úgy döntött: „Meg kell változtatni a Nemzeti Színházban a légkört.”

1954 októberében, novemberében mégis olyan oldott volt a hangulat, hogy a Biró Zoltán vezette pártfőiskola lapja is Nagy Imre mellé állt. Sőt a *Szabad Nép*-taggyűlés százötven oldalas jegyzőkönyvének elolvasása után a pártvezetőket is bírálták. A széles körű tisztogatásban – Farkas javaslatára – azt a Kende Pétert is elbocsátják a *Szabad Nép*-től, aki

az akkor pártfőiskolán tanuló – „politikailag illetéktelen” – kollégájának, Láng Györgynek átadta a jegyzőkönyvet. Az „illetéktelen” egészen addig a *Szabad Nép* rovatvezetője, a pártszervezet tagja volt.

– Biró Zoltán és besúgói hálózata az új szakasz visszafordításán fáradozott a pártfőiskolán – emlékezett az ekkor ugyancsak pártfegyelmi elé állított Biszku Béla (1921). – Lángot kizárták.

A botrány végül a Titkárság elé került. Biró Zoltán elmondta, olyasmit is hallani a hallgatók körében, hogy egyes vezetők azért nem értik a nehézségeket, mert magas a fizetésük, mert külön üzletben vásárolnak, s a hallgatók azt latolgatják, hogy a pártvezetésben kik viszik a lenini vonalat.

Osztályfőnöki órán a tanító a környezeten mutatja be az ország haladását. Felszólítja az első tanulót. Nézz csak ki az ablakon, mit látsz? Új házakat, előttük járdát, azokat fasor szegélyzi. Jól van. Na látjátok, ezt a pártnak és Rákosi apánknak köszönhetjük. Felszólítja a másik tanulót is, aki a sportpályát és a közérzetet említi. A tanító ekkor észreveszi, hogy az egyik gyerek mással van elfoglalva. Pisti, te nem is figyelsz, azt sem tudod, miről van szó. Dehogynem, tanító bácsi. Ahogy most mi kinézünk, azt a pártnak és Rákosinak köszönhetjük.

1945 óta kilenc év telt el, és kilenc belügyminiszter fogyott (közülük kettő nem természetes halállal halt). A kilencedik ennek ellenére felajánlkozott Nagy Imrének. Ám a hatalma csúcsán álló miniszterelnök mintha tudomást sem vett volna Piros László felkínálkozásáról. Levele helyettesének, Hegedüs Andrásnak az iratai között maradt fenn. Ám Nagy Imre olvashatta, hisz nem sokkal később utalt a belügyminiszteri jelentésnek arra a részletére, hogy le akarták tartóztatni. De ha tényleg olvasta Piros levelét, miért maradt béna és néma? A belügyminiszter azzal, hogy vállalta, szócsöve lesz a párt két vezetőjével – Rákosival és Gerővel – szembeni ellenséges hangütésnek, kinyilvánította, hogy november elején Nagy Imréhez kívánta kötni a szekere rúdját.

Az 1954. november elején íródott jelentésben már nem újdonság, hogy a tábornokper, „a Súlyom-ügy falból volt” – amint azt a volt kat.-polos Berkesi András, a későbbi író, a börtönben elmondta. Az már figyelemre méltóbb, hogy Berkesi szerint elhitették a gyanúsítottakkal, hogy a nemzetközi munkásmozgalomnak van szüksége a vallomásukra, s ne féljenek az ítéletektől, mert azokat úgysem hajtják végre. Korondit pedig azért végezték ki külön, mert féltek, kiordítja, hogy a tárgyaláson betanított szöveget mondott – jelentette Piros. Vándor Ferenc, egykori ávéhás párttitkár nemcsak azt mondta ki, hogy Péter Gábor részletesen tájékoztatta Rákosit és Farkas Mihályt „minden akciójáról”, hanem azt is állította, hogy előkészítették Nagy Imre letartóztatását, mégpedig buharinista tevékenység miatt. Vándor kijelentette: „Amire tegnap tanított a párt, arról ma kiderül, hogy rossz volt, amire tegnap utasított és végrehajtottad, arról ma kiderül, hogy helytelenül tetted, esetleg bűnt követtél el vele.” A Piros-jelentésben szereplő volt ávéhások sorát a budapesti kapitányság gondnoka zárta, aki azt mondta, hogy a pártvezetők tönkretették az országot, de „könnyen beszélnek, mert ha minden kötél szakad, kimennek a Kaukázusba, és ott majd huszonöt évig fogják elemezni, hogy hol követték el a hibát”. Vándor Ferenc szerint Rákosi Mein Krach című könyvén dolgozik a Szovjetunióban. S olyan pletykákat is megenged magának – és Piros ezeket leírja –, hogy őket felelősségre vonják, miközben Kiss Károly egy színinövendéket ront meg, Gerő Ernő pedig a feleségét elhagyva elveszi szemorvosnő szeretőjét, akit előtte, a szakma felháborodása ellenére kineveztetett egyetemi tanárnak. A belügyminiszteri jelentés rendkívüli tartalmát és hangütését nem enyhíti, hogy a végére odabiggyeszti: „Fokozni kell a volt államvédelmi tisztek körében az elhárító munkát.”

Ha nem is tudható, hogy ezektől a sértett emberektől mi módon, kiknek az útján szerezték az értesüléseket, hogy mennyire befolyásolták őket abban, hogy miről beszéljenek, Piros felajánlkozásán nem változtat. Vándor Ferenc ekkortájt szabadult a börtönből, ahová a Szükség vádlottjaként került. Bár ekkor már nem tartozott az ÁVH-hoz, mégis arról beszélt, hogy szívesen leszerelne. Még inkább megfejthetetlen, miképp volt bátorsága Rákosival kapcsolatban Hitlerre – művére, a Mein Kampfra – utalni. Ha ez kiderül, még a belügyminisztert is veszélybe sodorta volna. Piros László azzal, hogy vállalta ennek a hangütésnek a tolmácsolását, kinyilvánította, hogy november elején a miniszterelnöké a hatalom, a jövő.

Piros jelentése kiegészíthető Barcs Sándor (1912) még bizarrabb történetével: – Ahogy Rákosi visszakerült a hatalomba, megint hívatott, de ekkor ő már más ember volt, kicserélték; és ekkor már tudtam róla én is valamit, ami nagyon elgondolkodtatott. Dobi Rákosiról és általában a „négyes fogatról” sosem szólt név szerint, csak úgy emlegette őket, hogy „ezek”. Tudod, hogy van „ezekkel”, említette, vagy: nem tudja az ember, mi van a mögött, amit „ezek” mondanak. Kállairól vagy Kádárról, sosem beszélt így, őket a nevükön nevezte. Mivel mindennap Ortutayék előtt mentem el, egy héten legalább háromszor beugrottam hozzájuk, és sokszor átmentünk a szomszédban lakó Dobihoz. Egyszer poharazgatás közben elmondta kettőnknek – emlékezetem szerint 1954-ben –, hogy Nagy Imrével együtt volt Mikojannál, aki azt mondta nekik, ha hazajönnek, tartóztassák le Rákosit, és ők kezeskednek, hogy minden bűnéről kimerítő adatokat fognak kapni! Ilyesmit nem talál csak úgy ki az ember, s ezt a történetet Dobi elmondta Pestának és Szunyoghnak is. Azt is hozzátette: ez olyan szigorúan pártügy, hogy ő ebbe nem avatkozik bele.

Nagy Imre 1956-os feljegyzéseiben sem említi ezt a hihetetlen történetet. Arról sem tudunk, hogy Nagy Imre és Dobi kettesben járt volna Mikojannal. S bár a szovjet pártvezetés kulisszái mögött sok krimi megesett – ebben az időszakban Berija letartóztatása, kivégzése –, efféle puccsról nem tudunk. Megfejthetetlen, mi lehetett Dobi szándéka ezzel a mesével – netán mit értett félre –, de elképzelhetetlen történetét az sem hitelesíti, hogy másoknak is elmondta.

Bár a kormányfőt nemigen tartják harcos alkatnak, hatalma csúcsán, november elején mégis nekilátott legalább a romhalmaz egyik sarkának eltakarításához. Nyilvánvaló volt, hogy a felszabadulás tizedik évfordulóján közkegyelmet hirdetnek – amiből korábban kirekesztették a politikai foglyokat. Nagy Imre nem akarta, hogy kimaradjanak, többféle jelentést kért hát a legfőbb ügyésztől a „politikaiakról”, meg a velük szemben alkalmazott törvénytelen módszerekről, de még előbb az érintett ávéhásokról. A miniszterelnök olyan komolyan gondolta a törvényesség minél gyorsabb helyreállítását, az államvédelem megtisztítását, hogy Czakó Kálmán azt is javasolta, vizsgálják felül az operatív nyilvántartást, mert abban vagy másfél millióan szerepelnek, s már a Rajk-felülvizsgálat kezdetén kiderült, hogy a nyilvántartások alaptalanok, megbízhatatlanok. „Időn túli”, vagyis Nagy Imre kikapcsolása után írt feljegyzésében Czakó Kálmán a megyei államvédelmi szervek friss bűneit is összegyűjtötte, mert azok nemhogy csökkennének, hanem szaporodnak. Fejér megyében az ügynökük rábeszélte egy asszonyt a disszidálásra, még az útiköltségét is fizették a határig, majd letartóztatták. Három szolnoki vasutassal kémjelentéseket írtattak, majd letartóztatták őket mint kémeket. Szabolcs megyében egymás ellen uszították az ügynökeiket, és amikor kínjukban elárulták, hogy ügynökök, letartóztatták őket, mert árulók. 1955 januárjában Nagy Imre már semmit sem tudott értük tenni.

(Hihetetlennek tűnik, hogy a tízmilliós Magyarországon másfél millióan szerepeltek az operatív nyilvántartásban. Pedig valószínű, hogy nem a számban, hanem az „operatív nyilvántartás” félreértésében van a hiba. Korabeli aktákból kiderül, hogy egy-egy ügy kihallgatásain, tárgyalásán, vagy épp az operatív jelentésekben szereplő összes nevet

kigyűjtették írni tudó kislányokkal, s a „lelőhely” feltüntetésével kartonokra vezették. Így szerepelt a nyilvántartásban Kádár János – vádlott –, de Gerő Ernő is – mint akivel X. Y. Párizsban találkozott –, sőt XII. Pius pápa is – Czapik érsek római látogatása kapcsán. A kartonokat készítő felkészültsége alapján az sem lehetetlen, hogy Adolf Hitlernek, vagy Mátyás királynak is volt kartonja, s természetesen annak a szomszédnak is, aki sőt adott kölcsön egy tanúnak. Magyarán: ennek a nyilvántartásnak a túlnyomó része semmire sem volt használható: éppolyan semmitmondó volt, mint a másfél milliós adat.)

RM végül mégiscsak megtalálta Moszkvában a gyógyszerét. November 29-én újra a „CK-ba” hívták (a CK a KB orosz rövidítése). Nem értette, miért nála tájékozódnak, amikor idestova két hónapja eljött hazuról. Ám a lényeg, hogy végre Nagy Imre nélkül ülhetett Hruscsovékkal szemben. Noha ők is „felfigyeltek” a miniszterelnök beszédére és cikkére, egy ideig mégsem vallottak színt, „különösen Hruscsov e. volt diplomatikus”. Végül Malenkov kibökte: „ők már megtárgyalták maguk között a magyar kérdést, és a CK úgy határozott, hogy Nagy Imrével szemben az én álláspontom a helyes, s ők ezt támogatják”.

„Nehéz leírni, hogy mit éreztem.” Gondolni viszont az „ügyesen álcázott ellenséges vonalra” gondolt, és bátran vázolta Hruscsovéknak a helyzetet. „A végén a szovjet elvtársak is egyetértettek abban, hogy az, amit Nagy Imre és társai Magyarországon művelnek, párt- és népellenes.”

Végre elérte, amit akart. „Legfőbb vágya, hogy biztonságban legyen – áll személyiségelemzésében –, de ezt soha nem képes lelkileg elérni. Fél belső gyengeségeinek lelepleződésétől. A történésekért másokat tesz felelőssé, és annyira kíméletlen másokkal, ahogyan saját gyengeségeit gyűlöli, melyeket nem tud vállalni. Önmagát is becsapva úgy hiszi, a dolgokért (melyeket ő csinált) mások tehetők felelőssé, az ő hibájából nem történhet baj, nem származhat probléma, negatív következmény.”

Cselszövése tehát elérte célját. De ha tiszerte jobb cselszövő, tehetségével akkor sem jut semmire a kelet–nyugati kapcsolatok megromlása nélkül. 1954. október 23-án a nyugati hatalmak elismerték a Német Szövetségi Köztársaság szuverenitását, s bejelentették, hogy az NSZK belép a NATO-ba. Moszkva zárni próbálja a sorokat, nemhogy bizonytalanság nem engedhető meg, vita se kívánatos.

3. „Finomkodó delikátok”

Nem valószínű, hogy a szovjet elvtársak párt- és néPELLenes tettekkel vádolták Nagy Imrét, mert akkor RM szovjet tankokon tér haza. De bárhogy fogalmaztak, Rákosinak elég volt a gyógyuláshoz, hogy végre nem az ő fejét ütötték. A jó hírt először Gerőnek telefonálta meg. Majd kényszer-helyettesével, Farkassal közölte: gondolkozzék el az elvtársak véleményén, de gyorsan, mert ő másnap már otthon lesz! Noha a szanatóriumból még úgy szökött ki a szovjet pártközpontba, nyomban elindult haza.

– Gerő, Hegedüs és én különvonattal Rákosi elé mentünk a határra – mondja Szatmári István (1928), aki 1951-től volt RM titkára. – Hazafelé Rákosi érzékeltette: a szovjet elvtársaknak az a véleménye, hogy most már rendet kell rakni.

Vas Zoltán azt írja, hogy Gerő és Farkas tüntető ünnepélyességgel fogadták a november 29-én hazatérő Rákosit. Gerő esetében nehéz elképzelni magát a fogadást is, hiszen ő Szatmári szerint a határtól együtt jött Rákosival. A *Szabad Nép* azt írja, hogy a „szabadságáról” hazatérő első titkárral reggel futott be a vonat a Nyugatiba. Fogadásán ott volt Nagy Imre meg mindenki, csupán a RM elé utazó Hegedüs veszett el (a lap őt nem említi). A tudósítás alatt fényképes cikk: a tette kész RM részt vesz az albán követség esti fogadásán. Ezen a zsúfolt napon RM néhány vezetőtársának kihirdette a moszkvai ítéletet, ám a részletes vádbeszédet másnapra, a PB 1954. december 1-jei ülésére halasztotta. Itt az összecsapás már vérre ment.

Cizellált vádjait RM nem ripsz-ropsz fogalmazhatta. A sztálinisták számára szinte magától adódó legsúlyosabb váddal kezdte: „A párt vezetésében nincs egység... a jobboldali erők elszemtelenedtek.” A közvélemény-alakító centrumokban – a *Szabad Nép*, a rádió, az írók, a pártfőiskola, az egyetemek – pártellenes nézetek kaptak lábra. Azt állította, hogy néhány éve még a szocializmust építő tábor büszkesége volt a magyar népi demokrácia, most pedig komoly gondokat okoz e tábornak. A hibás: Nagy Imre. Elméleti hiba volt újra közzétenni, hogy nemcsak a tsz-ek, hanem a paraszti gazdaságok is a szocializmus felé fejlődnek. Októberi cikke hozzájárult annak a nézetnek az elterjedéséhez, hogy a pártban nincs egység. Amit a rehabilitációról írt, az „alkalmas volt arra, hogy a párt ellen és énellenem is növelje a hangulatot”, pedig – és ezt ekkor mondta ki Rákosi először – „ennek szovjet vonatkozásai is vannak”.

RM közölte: anélkül, hogy fordulatról beszélnének, a sajtót „át kell állítani” a jobboldali veszély elleni harcra. Ha azt fogják is mondani: „na, megjött Rákosi elvtárs, és rögtön fordít egyet a kormányrúdon”, veszélyesebb lenne engedni, hogy tovább romoljon a helyzet. „Nekünk a szovjet elvtársak már a szemünkre vetették, hogy mi túlságosan finomkodó delikátok vagyunk ilyen esetekben.” Emiatt őt is kritizálták, de meghagyták a párt élén, hogy erélyesen teljesítse a rá háruló kötelezettségeket. Rajta lesz, hogy a hibákat ne kövesse el újra. A harcban „Nagy elvtársnak kell elől járni”, mert akkor „jobban megértik a párt egységét”, és ennek nagyobb a hatása és az eredménye.

Nagy Imre Rákosi előző napi tájékoztatója után felkészülhetett a támadásra. Elmondta: most is meg kell szívlelni a szovjet elvtársak véleményét, „akkor is, ha részletkérdésekben... tévednek”, mert „az alapvető kérdésekben igazuk volt és igazuk van”. Javasolta: vizsgálják meg, hol hibáztak, hol kell megállni. Véleménye szerint a párt „erősödik, fejlődik”, befolyása lényegesen nagyobb, mint az utolsó négy-öt esztendő során bármikor. Kijelentette: „A párt nem fordult jobbra, nem csúszott el jobbra, hanem lemaradt.” Az új szakasz politikája helyes, a III. kongresszus határozatai, a Központi Vezetőség határozatai, a népfrempolitika helyes, ez

nem jobboldali politika – ezek mellől ő nem tántorítható el. Ha „éles fordulattal... általános ellentámadást kezdünk a jobboldali veszély ellen”, visszatérnek a régi hibák.

„Helytelennek tartanám, és sok tekintetben katasztrofálisnak” a népfrontpolitika feladását. „A népfront akkor jelent veszélyt, ha rosszul dolgozik a párt.” Elmondta, hogy a tanácsválasztások során beszélt kilenc megyei titkárral, s mind azt állította, hogy a párt megerősödött, tekintélye megnőtt, a pártvezetés iránt a bizalom igen nagy. Hangoztatta, hogy a tömegek szerepe „a mi politikánkban döntő. Mi ettől elszoktunk... nem az első évek során, hanem a későbbiek során, és most természetesen még gyakran megijedünk tőle.” Nem helyeselné, mondta, ha a túlzó, vagy a pártszerűtlen bírálatra a kritika elfojtásával válaszolnának. Ahol nem használ a meggyőzés, ott jöhetnek a rendszabályok – de nem az ÁVH beavatkozásával. Nagy Imre elismerte, hogy a kritika elfajult. Ez megmutatkozott a *Szabad Nép*-nél, a rádiónál, a *Béke és Szabadság*-nál stb. Ám az elfajult kritika ellen is pártszerű eszközökkel kell fellépni. A sajtót nem lehet a párt ellen használni. „A demokratizmus nem azt jelenti, hogy mindenki azt ír, amit akar.” A Tájékoztató Hivatal rendszabályozza meg a sajtót és a rádiót.

Kitért saját szerepére is a hibákban. Felmerült: ő képviselte a kisparasztság hangját, hogy miatta szorult háttérbe a párt. Hajlandó a hibáit beismerni, „de ezeket ki kell vizsgálni”, és ehhez idő kell. Elismeri, a *Szabad Nép*-cikkben ismertetnie kellett volna a KV-ülésen elhangzott többi véleményt is, és a szöveget be kellett volna mutatnia a PB-nek. Viszont az írás, számos jelentés szerint, igen jó hatást váltott ki a pártmunkások, a párttagság körében.

A rehabilitálásról senki sem az ő cikkéből értesült, ez úton-útfélen téma. „Egyet lehetett volna tenni, hogy nem engedjük ki az elvtársakat.” Annál inkább szólni kellett erről, mert a KV-tagokat is kinevezték, hogy nem tudják, mi van a Kádár-üggyel. (RM közbeszól: „Közölték a párt háromezer vezetőjével!”) Nagy megismételte cikkbeli állítását, hogy a rehabilitációt folytatni kell: „Mert az a helyzet, hogy akiket ki kellene engedni, azok ülnek.”

Farkas Mihály felszólalásában megerősítette, hogy „előretört a jobboldali veszély”, s „kispolgári anarchista és szubjektív idealista nézetekben” jelentkezett. Önbírálatára ellenére Nagy elvtárs lebecsüli ezt a veszélyt. Pedig Fehér Lajos és Vas Zoltán már azt pedzegeti, hogy el kellene törölni a begyűjtést, korszerű kisipart kellene létrehozni – és ez már a „kispolgári nézetek visszatükröződése” a KV-ban! Farkas: „Egy dolog, hogy mit mondunk kifelé, és más dolog, hogy mit mondunk a párton belül.” Szerinte Nagy Imre „nem pozitíve” írt a rehabilitációról, cikkének „támadó, bíráló éle” szenzáció a burzsoá lapoknak, s azok öntötték is a rágalmat a pártra a Rákosi és Nagy közötti harcról.

Már ennyiből is kiderült Farkas Mihály pálfordulása, hogy új jelszava: éljen Rákosi, vesszen Nagy! De ő még folytatta: a *Szabad Nép* taggyűlése „megengedhetetlen módon bírálta a párt vezetését”. Hasonló taggyűlések voltak a rádiónál, a *Szabad Ifjúság* szerkesztőségében, a Szikra Kiadónál, az íróknál és a debreceni egyetemeken. Rágalomhadjárat indult a párt vezetői ellen. Örül, mondta Farkas Mihály, hogy Nagy Imre tekintélye megnőtt, de nyugtalanító, hogy a PB tekintélyének rovására. A *Szabad Nép*-taggyűlés határozatba foglalta, hogy „számítani kell a lap hasábjairól az őszintétlenséget”, s „hadat üzent a képmutatásnak, a hazugságnak stb”. (RM: „Kónya az íróknak követelte az ország vezetését.”) Farkas: „Ez az avantgardizmus különösen Déry levelében jutott kifejezésre, amelyben kerek perccel kijelenti, hogy igazmondásra van szükség mindenáron... Az *Új Hang* 11–12. száma tele van párt- és kormányellenes versekkel, a népi demokrácia elleni támadással.” (A kettős szám címlapján Derkovits Gyula *Gond* című rajzán gyermekét fázósan magához ölelő proletáraszony látható. A rajz pesszimizmusa miatt javasolta RM a lap bevonását. Földeák János szerint viszont Nagy Lajos *A kopaszok és hajások világharca* című szatírája miatt kobozták el a folyóiratot.)

Farkas Mihály folytatta: „Megmondtam és megmondom újra, hogy a párt igazságától független igazság, az hazugság!” „Hát micsoda szocializmus az, ahol semmi jó nincs, csak rossz van?” – kérdezte. Egyetemi hallgatók „a legvadabb párt- és szovjetellenes” kérdéseket teszik fel: minek ilyen sok [szovjet] tanácsadó a honvédségnél, a minisztériumoknál és a nagyobb vállalatoknál; csak a lakásgondot súlyosbítják. Miért utazik a szovjet legénység gyorsvonati párnás kocsin, ha a magyar századosoknak is csak a fapados kocsin jár? Mesterházi Lajos kijelentette a rádióban, hogy az ellenség helyét „a mi hibáink foglalták el”. Ilyen „párt- és népellenes dolgokat sugároz ki a mi rádióink nap mint nap”. (Nagy Imre: „Szóval, mi vagyunk saját magunk ellensége.”) Farkas: „Nagy elvtárs alapvető hibája... hogy nem viszi, vagy nagyon óvatosan viszi a harcot a jobboldali veszély ellen.” Ő a népszerű, Rákosi elvtárs a népszerűtlen kérdéseket veti fel. Ez a munkamegosztás nem jó. „Nem értem, miért veti fel nekünk megint azt, hogy »mi a párton belül ÁVH-módszerekkel dolgozunk a bírálók ellen«.” Ha magának ez a véleménye, mutassa be a bizonyítékot. Végül Farkas is támogatta, hogy bizonyos kérdéseket Nagy Imre vessen fel a gazdasági szakemberek előtt.

„Csak ami passzol!” – szólt közbe Nagy Imre, s a szócsata folytatódott:

Farkas Mihály: „...A vasnak és acélnak vissza kell adni a tekintélyét!”

Nagy Imre: „...de nem a »vas és acél országának«!”

Farkas Mihály: „...nem akarjuk, hogy hazánk a »vas és acél országa« legyen”.

Nagy Imre: „Hiába is akarnánk!”

Végül Farkas javasolta többek között Méray Tibor eltávolítását a *Szabad Nép* szerkesztőbizottságából, illetve Boldizsár Iván leváltását a *Magyar Nemzet* éléről.

Ács Lajos szerint „sok a negatívum” Nagy Imre népszerűségében, s „ami Gerő elvtárs körül van, minősíthetetlen”. A Gerő lejáratására indult kampányban egyfelől közrejátszott, hogy szolnoki beszédében követelte az új szakasz ellenségeinek a félresöpprését, másfelől szerepet játszott benne a nacionalizmus, a sovinizmus, a szovjetellenesség, az antiszemitizmus is. (Most Gerő hiányzott a PB-ülésről betegsége miatt.) Ács Lajos azt állította: „Az egész párt szenved attól”, hogy Rákosi elvtárs szerepe nem elég világos. Miközben folyik a harc a személyi kultusz ellen, „kezd egy másik személyi kultusz lábra kapni”. Egyesek úgy tekintenek Nagy elvtársra, hogy ő az egyetlen ember, aki helyesen látja a politikát, „aki meg meri mondani a véleményét, többet mond, mint a párt”.

Szalai Béla is a miniszterelnököt bírálta: „A legnagyobb felelősség Nagy elvtársat terheli.” A KV ülésén elhallgatta, hogy miniszterelnökként „szintén felelős az állami, gazdasági szervek munkájáért, a munka hiányosságaiért és a gazdasági nehézségekért”. Megemlítette, hogy a *Társadalmi Szemle* szerzőinek a cikkei elfogadhatatlanok: „elég volt a hibák felsorolásából, a párt bírálatából, rágalmozásából”. (RM: „Rágalmazták a pártot?”)

Apró Antal elismerte, ludas abban, hogy Farkas javaslata ellenére a PB nem tárgyalta a *Szabad Nép*-ről. Azt gondolta, minek egy taggyűlési vitát a PB elé vinni. Elmondta, bosszantotta, hogy csak két nappal az ülés előtt kapták meg a *Szabad Nép* taggyűlésének százoldalas jegyzőkönyvét. Ő az ott elhangzottak jó részét elfogadta, a helytelen nézeteket pedig szerinte Horváth Márton és a szerkesztőbizottság visszaverte. Ezért mondta korábban, hogy a PB ne tűzze napirendre. Farkas Mihály erre nem azt felelte, hogy olyan jelenségről van szó, ami a rádiónál, az íróknál és másutt is előfordult – és amiről ők a PB-ben nem tudtak –, hanem megvádolta, hogy megfúrta a napirendet, pedig nem szokása furkálódni. (Farkas közbeszólt: „nagyon helytelen volt [a] részéről, hogy mielőtt a PB ezt a kérdést tárgyalta volna, felhívtad Horváth elvtársat, elmondottad, hogy pozitívan értékeled a történeteket, ezzel bátorítottad. Ez volt a te hibád.”) Apró ezt is elismerte. Nem volt elég tájékozott a jobboldali hibákról, de

„úgy néz ki, hogy Rákosi elvtársnak is kevés az informáltsága az elmúlt hat hétről”. Egyedül Apró állt a december elsejei vita során Nagy Imre mellé. Kijelentette, hogy a választások előkészítésével, a népfrent megteremtésével „sikereket értünk el”. Jó lett volna, ha Rákosi elvtárs is részt vett volna ezekben.

Mekis József üdvözölte, hogy „keményebb” lesz a vezetés. Rákosit a dolgozók mindenkinél jobban becsülik, és ahogy nem értették meg fényképének levételét, ugyanúgy nem értik, miért hallgat. „Módot kell találni arra, hogy... a régi, ismert hangon jelentkezzen.”

Ám Rákosi Mátyás nem akart nyilvánosság elé lépni a hatalmi harc eldöntése előtt. Az egészségi állapotára hivatkozott, hogy komoly beteg. Csak napi négy órát dolgozhat, és ha nem tartja be az orvosi utasításokat, hamarosan munkaképtelen lesz. Azt is mondja: „nem lenne helyes nyilvánosságra hozni, hogy beteg vagyok, és most kíméltre szorulok”. De kíméletlenül csatázott: „Megmondom, hogy nem véletlen, hogy most az ellenség Magyarországra összpontosítja a fő tüzet.” A bizonyíték: a KV-anyagokról pár nap múlva Budapesten, sőt a külföldi rádiókban is beszélnek. Nem sokat ér az olyan nemzeti egység, mondta, amelyet azért támogat a parasztság egy része, „mert azt hiszi, hogy nem fogjuk a tiszteket fejleszteni”. „Nehéz jó hangulatról beszélni, amikor a párt olyan fontos szerveiben, mint a pártfőiskola, vagy a *Szabad Nép* szerkesztősége, és olyan döntő helyen, mint a Rádió, pártellenes, népidemokrácia-ellenes áramlatok tapasztalhatók.” A jobboldali nézeteket segíti, hogy Nagy elvtárs szerint „most egyformán kell harcolni a jobb- és baloldal ellen”. A vak is látja, hogy „a döntő veszély a jobboldali nézetek elterjedése”. Azt az antileninista, antimarxista nézetet, hogy az egyéni parasztgazdaság belenőhet a szocializmusba, „a szovjet elvtársak élesen elítélték”.

Nagy Imre: „Nem ez a lényege a cikknek.”

Rákosi Mátyás: „Elvtársak! Igen nagyfokú lebecsülés lenne egész elméleti munkánk értékelésében, ha semmibe se vesszük, hogy ez a cikk káros irányba hatott.” Zavaros mondata után Rákosi rátért Nagy Imre opportunizmusára, s újból és ismét: az elmélet lebecsülésére. Hangoztatta, hogy a hibákat ő is észrevette, nem csak a szovjet elvtársak. Már a KV októberi ülésén is polemizált Nagy Imrével. „Moszkvából szakadatlanul hívtam az elvtársakat, hogy lépjenek fel ezen nézetek ellen.” S kiderült: „a szovjet elvtársak is ugyanígy ítélték meg a helyzetet”. A sajtónál és a rádiónál a ráimádkozás nem segített, de „tudjuk, mit kell csinálni”: „még ma este meg kell indítani a jobboldali nézetek ellen az offenzívát”. „Ha helyesen csináljuk, senki sem fogja azt mondani, hogy visszajött Rákosi elvtárs és rögtön 90 fokos szögben fordított a kormányrúdon – bár én ettől sem félek.” Leszögezte, Nagy Imre a Népfronttal kapcsolatban is szépíti a dolgot. Az volt a koncepciója, hogy „otthagya a Minisztertanács elnökségét és elmegy a Népfrent elnökének”.

Nagy Imre tiltakozott: „Ez aztán már...”

Rákosi Mátyás: „De miért? Igenis: ez koncepció?”

Nagy: „Amikor készítettük az anyagot, felvetődött többek közt ez a kérdés is, és én helyesnek tartottam, de többről nem volt szó.”

Itt álljunk meg egy pillanatra. Egy jó hónap múlva, azaz moszkvai sárba tiprása után Nagy Imre bevallotta, amin fentebb még háborgott. Amikor a január 13-i PB-ülésen RM újból előhozta, hogy a Népfrent-elnöki tisztség felvetésekor úgy érezte, hogy Nagy Imre vissza akar vonulni, akkor a miniszterelnök azt felelte: „Ebben is van valami.” Amikor januárban ezt beismerte, már olyan reménytelen volt a helyzete, hogy a legszívesebben valóban otthagya volna a bársonyszéket. Mégsem tulajdoníthatjuk pillanatnyi elkeseredésnek, hogy bevallotta, mit forgatott a fejében, hisz magyaráztaként hozzátette: „nagy volt az ellenállás, nem birkózik

meg vele az ember”. Ne feledjük, hogy Nagy Imrét október elején jelölték Népfőnökknek, amikor csillaga a delelőjén volt. Ha benne kormányfői pályafutása csúcán fölmerült, hogy visszavonul, akkor mit lehetett tőle várni csata közben? Szándéka segít megérteni a hatalmi vágytól mentes, feladatain töprengő történelmi alakot, a Nagy Imre-jelenséget. S némileg át kell értékelnünk RM „zseniális” manővereit is.

De térjünk vissza a „kormányrudat fordító” december elsejei PB-ülésre, ahol a miniszterelnök menekülési szándékának megpendítése után RM a szemére vetette azt is, hogy a *Szabad Nép*-ben megjelent cikkében úgy állította be hibás nézeteit, mintha a KV határozatai lennének. A cikk megjelenése miatt Farkas Mihályt is bírálta, mivel az ő feladata lett volna a lap ellenőrzése.

Farkas Mihály: „Én tettem erre javaslatot, de a PB többször levette a napirendről.”

Rákosi: „Tetted volna fel a kérdést szavazásra, szavaztattad volna le magad.” Ha a Szovjetunióban a vezetők egy hónapig nincsenek otthon, azért a munka folyik. S hozzáteszi: „nem akarom, hogy nekem még egyszer azt a jogos szemrehányást tegyék, hogy nem álltam eléggé a sarkamra”. Meg is teszi: utasítani kell a lapokat: „meg kell szüntetni a párt múltjának általános csepülését”, a gátlástalan kritikát. Horváth Márton kapjon megrovást, és ha nem használ, leváltjuk. Vas Zoltán *Szabad Nép*-ben megjelent írásáról kijelentette: lehetetlen, hogy ezért „a haja szála se görbüljön”. Szóba hozta, hogy Csikós Nagy pártszerűtlenül arról írt, hogy „a kisiparosoknak adjunk félmillió pár cipőre bőrt”, mert ennyi ember szeretne mérték utáni cipőt viselni. Ki engedélyezte, hogy miniszterhelyettesként a kispolgárság igényét követelje? A Szovjetunióban egy négyzetcentiméter bőr sem jut ilyen célra, pedig ott is lenne rá igény. Végül javasolta, „ha lehet, szedjük össze” az *Új Hang* példányait.

Farkas Mihály tovább makacskodott: ha valaki vitte a harcot a helytelen nézetek ellen, az ő volt. Ha a Politikai Bizottság ingadozott is, „az nem jelenti azt, hogy Farkas ingadozott”. RM nem vonta kétségbe, hogy harcolt, csak nem megfelelően. Leszögezte azt is: „Nem tartom helyesnek, hogy most, amikor a hibák kijavításáról van szó, túlságosan aláhúzzuk az eredményeket.” Farkas a másik végletbe esett: a vasárnapi *Szabad Nép*-ben mozgósítsanak a hibák ellen. Egy PB-tag tartson beszámolót két-három napon belül az újságíróknak. Össze kell hívni az írókat is, és felvetni nekik, hogy a párt milyen hibákat tapasztal munkájukban. Megbízható emberekkel kell megerősíteni az újságírás és a rádió frontját... Javaslati a határozatot szövegező háromtagú bizottság kezébe kerültek.

RM utólag másként emlékezett: „A PB ülése viharos volt... Nagy Imre megpróbálta azt a taktikát, hogy a legjobb védelem a támadás, s megvádolt avval, hogy én tulajdonképpen a hibák kijavítása ellen lépek fel. Én ezt olyan élesen utasítottam vissza, s olyan fenyegetően, ami a mi PB-[nk]ben szokatlan volt... Komoly hatást gyakorolt, hogy Farkas Mihály határozottan és élesen fellépett ellene, ami Nagyot váratlanul érte és zavarba hozta.”

– Amikor Rákosi újból felülkerekedett, Farkas Mihály, a hithú moszkovita cserbenhagyta Nagy Imrét, és légüres térbe került – mondja apjáról Farkas Vladimír –, így mindkét fél árulónak tartotta.

A képességekben a többiekhez – Rákosihoz, Gerőhöz, Révaihoz – nem is fogható Farkas Mihály csicskási szerepet vállalt Rákosi és Nagy Imre mellett is. A két gazda, a két időszak közötti különbség írta szerepéhez a két, merőben eltérő forgatókönyvet. Rákosinak a törvényteleniségekhez volt szüksége Farkasra, Nagy Imre az apparátusi villámhárító szerepét osztotta rá. Mindkettőt azért vállalta, mert azt hitte, Moszkvát szolgálja vele. Végso soron azt is tette, csak második szerepében a rendező, Nagy Imre nem szolgált neki világos útmutatással. Mivel Farkas nem volt jó politikus, a két ütköző közé szorult, elbukott. Hűségét bizonyítandó elvállalta a harmadik szerepet is, a bűnös bűnbakét, amint később látni fogjuk.

RM a sztálinizmus felé fordította a szekérrudat. Először a fészekmeleg Titkárság – Ács Lajos, Farkas, Vég Béla – fogadta el, hogy kizárólag a jobboldali nézetek ellen indítanak „éles harcot”. S vezeklésül Farkas Mihálynak kell írnia a fordulópontot jelző *Szabad Népe*-vezércikket. Lóhalálában el is készíti, s küldi Rákosinak, hogy még a többi PB-tag előtt közölje vele a megjegyzéseit. Ám a cikk nem jelenik meg, mert Farkas ugyan elfogadja, hogy a jobboldali veszély elleni harc került előtérbe, hitet tett a júniusi politika mellett is: „Csak két fronton... harcolva mehetünk előre.” Aztán levelet írt néhány PB-tagnak – köztük Rákosinak és Nagy Imrének –, hogy amikor a két vezető szabadságon volt, „a vezetésben nagy bizonytalanság, zavar, kétkedés uralkodott”. Elvi együttműködés kellene.

RM még úgyabbul jár el Nagy Imrével szemben: „a Titkárság” úgy dönt, író barátait neki kell eligazítania – de „Rákosival együtt!”. S nem felejtette el RM azt sem, hogy a miniszterelnöknek gyónnia kell a gazdasági szakemberek előtt is. Kiköti: a „beszédet előzőleg látnom kell”. Ilyen helyzetekben hatalma csúcsán sem igen használta az egyes szám első személyt. De Nagy Imrét gyámság alá vonta. „Minden törvényjavaslatot, minden Minisztertanács elé kerülő előterjesztést legalább három nappal előbb meg kell kapni a pártnak” – mert „el van vágva” az ellenőrző szerep. (A kilenc PB-tagból hat kormánytag is, s minden kormánytag pártkinevezett.) RM a miniszterelnök megtörésére játszott. Ha nem jön össze, neki az is siker: hisz megmondta, hogy ilyen!

RM és az udvartartás szinte államcsínynt hajtottak végre. A diktátor visszaállt a hatalomba.

1954. december 9-én a PB beadta a derekát Rákosinak, és Nagy Imrét leszavazva elfogadta, hogy helyettük döntsön Moszkva. (RM nem közölte, hogy ő már megegyezett Hruscsovékkal, ha szükséges, ők „megkonzultálják” Nagy Imrét és társait a Kremlben.) A miniszterelnök az ülésen kijelentette: ellenzi, hogy „elvi kérdéseket” vigyenek a szovjetek elé, s javasolta, hogy a moszkvai pártelnökség helyett a magyar Központi Vezetőséggel vitassák meg, hogy a jobboldali vagy a baloldali elhajlás jelenti-e a fő veszélyt. Ám hiába volt egyedül ez a testület hivatott a vita eldöntésére, Rákosit elkapta a szent borzadály: „35 éve vagyok a Kommunista Internacionálé égisze alatt, de először hallok ilyen nézetet.” S Moszkva említése minden érvet elhomályosított. Ők pedig még a tényekről is vitáztak. RM azt állította, hogy az asztalon fekvő előterjesztés első változatának tárgyalásán Nagy Imre részt sem vett. Azért, felelte a miniszterelnök, mert neki senki sem szólt, nem tudta, hogy a bizottság – Rákosi és Ács Lajos – a háta mögött tárgyalt, méghozzá egy olyan változatról, ami ha elé kerül, egy pillanatig sem maradt volna tovább a PB tagja. RM azt mondta, hogy Nagy arra hivatkozva maradt távol, hogy valami találkozót „egybehívott, és azt lefűjni már nem lehet”. Nagy: „Ezt én nem mondtam, most hallok először róla!” Rákosi kötötte az ebet a karóhoz: „csak gondolkozz!”.

Nagy Imre azzal vádolta Rákosit, hogy júliustól szeptember végéig nem volt a pártnak vezetése. A jobboldal elleni harc egyoldalú, „nem lehet kiélezni [mindent] az én személyemre, és az én egyetlen cikkemre”. Az októberi KV-ülésen elhallgatták Gerő nevét: „fátyolt igyekszünk borítani azokra a hibákra, melyek a katasztrófa szélére vitték az országot, amiből igen nehezen tudunk kilábalni”, és most a júniusi politika „nyakába” varrják a nehézségeket. S a határozatlan Nagy Imre kijelentette: „Ha egyedül maradok, egyedül maradok, de ez nem jelenti azt, hogy nincs igazam. Nem engedem, hogy ilyen fordulatot vegyen a párt politikája.” Igen színvonalasan érvelt a parasztság támogatása, a termelőszövetkezetek megfontolt fejlesztése mellett. Ellene volt az erőszakos kollektivizálásnak; bízott a komoly politikai érzékről tanúbizonyságot tett Központi Vezetőségben.

RM azzal védte Gerőt, hogy nem lehet másfél éven keresztül állandóan önkritikát gyakorolni. Nagy Imre: „Még el se kezdte.” Rákosi: „A mi egyik bajunk az, hogy szakadatlanul, sőt fokozódó mértékben kritizáljuk a párt hibáit.”

Farkas Mihály: alapelv, hogy a szovjet kommunista pártnak igaza van. Jó lenne, ha ezt Nagy is tudomásul venné. Apró Antal: nem igaz, hogy az októberi határozat óta gyengült a párt tekintélye. RM a „katekizmusból” idéz: a parasztgazdaságokban lehetetlen a bővített újratermelés. Nagy Imre szakmai érveivel szemben Sztálin, Molotov, Szuszlov, Kaganovics kijelentéseit citálja. Válaszul Nagy Imre kijelenti: „Ahogy én akartam és akarom, úgy lesz szövetkezet, ahogy te akarsz, úgy nem lesz szövetkezet.”

RM szépítő visszaemlékezése szerint ő „kerekén megmondta” Nagynak: „átlátok a szitán, és óva intem, hogy becsületes és őszinte önkritika helyett mindenféle taktikai fogással kísérletezzen”. Ha „tovább alakoskodik és frakciózik... úgy ennek megissza a levét”. A PB-ülés határozatai közé RM saját kezűleg írta be: „A Pol. Biz. egyhangúlag elutasítja Nagy I. elvtárs javaslatát, hogy mielőtt a vitás kérdésekben kikérnék a szovjet elvtársak véleményét, vigyük a Közp. Vez. elé.” S ügyes fogással azt javasolta, hogy az előterjesztést megfogalmazó bizottságból hagyják ki őt és Nagy Imrét. Az újabb bizottság (Farkas, Ács, Szalai) álláspontja felől semmi kétsége sem lehetett. Amint várható volt, szövegük Rákosi előterjesztésére épült, és csak megemlítette Nagy Imre megszelídített ellenvetéseit. A semmi jóra sem számító miniszterelnök – betegségére hivatkozva – el sem ment a következő PB-ülésre, de levélben jelezte: nem ért egyet az előterjesztéssel. Távollétében könnyedén „eltörölték” a változást hozó 1953. júniust. Megállapították, hogy a párt politikája „az 1953 előtti években is alapvetően helyes volt”, de azért az új szakasz politikája sem jobboldali elhajlás. Ám a vészhelyzeten ez már nemigen változtatott.

Ettől fogva RM ismét csacsog. December közepén, a DISZ KV előtt már múlt időben beszél a rehabilitáció semmiségeiről: „Nem olyan kérdés, amely kilenc és fél millió dolgozót érintene. Érint szám szerint kétszáz embert. Az történt, hogy az Államvédelmi Hatóság csirkefogó vezetőinek, akik ellenségek voltak, sikerült megtéveszteni bennünket. Erre rájöttünk. Kivizsgáltuk, elengedtük büntetéseiket, rehabilitáltuk, jóvátettük a hibákat.” A tanácsválasztásról kijelenti: „Sokan boldogan szavaztak, hogy most szabadon lehet pofázni a népi demokrácia ellen.” Az áruhiányról azt mondja, nem kell a vendéglátóhelyeket becsukni: „menjenek át szódavíz és málnaszörp” forgalmazásra, a bort pedig szállítsák külföldre. Kifogásolja, hogy az előkelő helyeken „népidemokrácia-ellenes sanzonzent adnak”. Szerinte nem kell minden faluba kocsma: az ivás „annak a világnak a tartozéka, ahol a dolgozóknak egyéb bűfelejtésük nem volt”.

„A Népfront benyújtja a számlát” – írja a szervezetről szóló beszámoló tetejére. Nem tetszik neki, hogy a Népfront kívánja összehangolni a társadalmi szervezetek munkáját. „Minden volt horthysta tiszt, csendőr stb. azt érzi, hogy már jönnek őket felszabadítani, és a Népfrontban politikailag akarnak tevékenykedni.” Szerinte az ellenség már nem azt követeli, hogy üssék a kommunistákat, hanem azt, hogy az emberek „követeljék az Alkotmányban lefektetett jogaikat”. Felháborító. Pár hete még síkraszállt azért, hogy lehetőleg helybéli legyen a „bíró”, ám amikor a községek kérik ugyanezt, nyomban éberségre int: „nagyon kell itt is vigyázni”. Korábbi szavaira senki sem emlékezteti. Végkövetkezés: „Létrehoztuk a Hazafias Népfrontot, és egy fél év múlva fel kell őket oszlatni, mert olyan követeléseknek adnak hangot, amely (sic!) túrhetetlen.” Ám alig egy hét múlva már azt hangoztatja, hogy a Népfront „nem egy állami vagy pártfüggelék”. Ugyanakkor kijelenti, hogy a Népfront költségvetését azoknak a szerveknek kell összeadniuk, amelyek a Népfrontot képezik.

– Amikor '54 decemberében megkezdődött Nagy Imre visszaszorítása – idézi fel Vásárhelyi Miklós (1917) –, az első önkényes adminisztratív intézkedés az volt, hogy megtiltották az új szakasz elnevezés használatát. – Ez Farkas Mihály utasítása volt. – RM rafináltabban fogalmazott: „Az »új szakasz« helyett fokozatosan inkább azt használjuk, hogy »1953 júniusa után« ...mert ha hirtelen kivonjuk a forgalomból, azon ütköznek meg.” Kiírtott minden utalást a júniusi határozatra, s már azt a csekély bírálatot sem tűrte, amit eddig valahogy elviselt. A borsodi bányákról szóló jelentésben szerepelt, hogy valamit megírtak a pártközpontba, „de levelünkre választ nem kaptunk”. RM ezt is kihúzatta. Talán csak a német militarizmussal szemben pendített meg békülékeny hangot. Azt mondta, hogy nem kell minden községben békeestet tartani. Sőt: „Fel lehet használni a német kultúra nagy alkotásait.” Jórészt azonban, mint a régi szép időkben, mindenhol ellenséget látott. De egyelőre csak vijjoghatott, lecsapnia még nem volt szabad. (Ellenségmániájára egy 1955-ös példa: amikor kiderült, hogy a bírák többsége még mindig „horthysta”, RM kijelentette, „ha máma fordulat volna, ez a bíróság és ez az ügyészség akasztana föl bennünket, minden változtatás nélkül”.)

RM öccse, a pártfőiskolát igazgató Biró Zoltán bizonyítani akarta, hogy a főiskola nem rés, hanem erős bástya. Levelet írt testvérének, hogy a főiskolai prof, Kurszanov szerint Nagy Imre ellenség, mert párt és kormány helyett csak kormányról ír. Egységes nemzeti kultúra nincs, csak a haladó és a reakciós osztályok kultúrája létezik, Nagy Imre mégis azt írja: „Kultúrpolitikánk nem kisebb feladata, hogy ápolja, fejlessze a magyarság egységes nemzeti kultúráját.” Kurszanov azt is helyteleníti, hogy a miniszterelnök összehasonlítsa Magyarországot és a Szovjetuniót.

RM a fordulatot megpróbálta személyi változásokkal is megerősíteni. A kezes Titkársággal vitatta meg a pártközpont, a sajtóvezetés, sőt a kormány „összetételének megjavítását”. A párt tudományos és kulturális osztályának élére az addig „katonai ügyekben” jeleskedő Nógrádi Sándort kérte fel, de ő kikosarazta. (Furcsa, hogy a belkereskedelmi miniszternek kiszemelt Sebes Sándor is elutasította.) Farkassal üzent hát Andics Erzsébetért, aki katonás idomára lett a művész és tudós brancsnak. A *Szabad Nép*-nél rendet vágtak. (RM nosztalgiával említette: „kint” azt mondják, mióta Betlen Oszkár „elment”, észrevehetően rosszabb a lap.)

1954. december 16-án Farkas Mihály felsorakoztatta a szobájában a *Szabad Nép* teljes szerkesztőbizottságát, hogy közölje: vidékre helyezik Kende Pétert, Kövesi Endrét, Szilvási Lajost. Leváltják, és külföldre küldik Méray Tibort, pártfegyelmet kap Horváth Márton. A „proletárgerinc” erősítésére a szerkesztőbizottság tagja lesz a pártközpontból Matusek Tivadar és Kukucska János.

– Amikor elhatározták, hogy megpatkolják a *Szabad Nép*-et, velünk „erősítettek” – mondta Matusek Tivadar (1920), aki addig a KV osztályvezetője volt. – Marsrutám eredménye, hogy az én nevemhez kötődik pár cikk, amit kár volt megírni, és nyolc-kilenc ember eltávolítása a laptól, a szerkesztőbizottságból. Köztük volt például Fehér Lajos főszerkesztő-helyettes – akihez a haláláig szoros kapcsolat fűzött –, s egyik legjobb barátom, Patkó Imre is. Néhány hónap elteltével megismertem a szerkesztőség életét, és rájöttem, hogy beugrattak; hülyemód olyan dologba keveredtem, amibe nem kellett volna. Végül a *Szabad Nép*-nél tanultam meg politizálni, az apparatcsikszemlélet ott kezdett lekopni rólam.

A nagy összecsapás 1954. december közepétől kezdve az 1955. január eleji moszkvai utazásig szünetelt. RM erőt gyűjtött. Orvosaik figyelmeztették a párt- és állami vezetőket: „A megszakítás nélküli megfeszített, igen felelősségteljes, állandó igénybevétel, készenlélet jelentő nyolcórás munka egymagában is nagymértékben megterhelő az idősebb korú, főleg a már nem is teljesen egészséges egyén számára.” A PB a személyre szóló egészségügyi utasítások betartására határozattal fogja tagjait kötelezni.

RM arról beszélt, felesleges búzát importálni, inkább a parasztek kamrájából kellene előcsalogatni jó közszükségleti cikkekkel, például motorbiciklivel. Annyit tudott a lesöpört padlásokról, mint a motorbicikliző parasztokról.

A *Szabad Nép* 1954. december 21-i számának teljes első oldalát a 75 esztendeje született Sztálinnak szenteli. Ezen a hajnalon négy különvonat vitte az összes képviselőt és a vendégeket Debrecenbe, az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulása tizedik évfordulójának ünnepségére. RM még véleményeztette Nagy Imrével a beszédét, de csak a titkára útján kérte fel, hogy „esetleges észrevételét” nyomban tegye meg. A miniszterelnök a beszéd visszaemlékező részéhez nem nyúlt, azt sem javította ki, hogy „hazánk majdnem négyszáz esztendeig volt német gyarmat”. Azt viszont kihúzta, hogy „nekünk most az eddiginél keményebben kell fogni a kormányrudat”, és azt is, hogy „az imperialisták most fokozottabb aktivitást követelnek magyarországi bérenceiktől”. Am a hadsereg és az államvédelem megerősítésének bejelentéséhez nem fűzött megjegyzést. A szövegbe feltehetően utólag szúrták be ceruzával, zárójelben: „Hosszan tartó taps.” Való igaz: a Nagytemplom közönsége tomboló tapsviharral fogadta az erőtlén Nagy Imre után fellépő Rákosit. A miniszterelnök hívei szerint Nagynak „nem volt egy mondata, egy szava, amelyből arra lehetett volna következtetni, hogy megértette, mi forog kockán, hogy észrevette az ellene készülő összeesküvést” – pedig nyílt titoknak számított. Fényképüket ugyan egymás mellett közölte a *Szabad Nép* – valójában azonban fényévnnyire voltak egymástól. Hegedüs András azt írja, hogy az Aranybikában, a fogadáson két csoport alakult köröttük. Farkas Mihály és Berei Andor, az új tervehivatali elnök is hátat fordított a miniszterelnöknek.

– Nagy Imre tempós ember volt, nem szerette a hajszát – említette Vásárhelyi Miklós (1917).
– Nem tudta kihasználni az óriási lehetőséget, amit kapott. A természetéből fakadt mindez. Nem kereste meg a táborát, azokat az írókat, akik mellette voltak. Csak 1954 októberében tudtam elérni, hogy találkozzon Déry Tiborral. Micsoda idővesztés! Kádárral való találkozása mindkettőjük szerint negatívan végződött. Az őt támogató értelmiségi körrel 1954. december 21-én jött össze Debrecenben, s hiába alakult ki, nagy dalolások és koccintgatások közepette rendkívül harcos légkör, a meccs már el volt vesztve.

Tisztelői őszinte szavára, hogy gyöngé volt a beszéde, Nagy Imre nyugtatta, türelemre intette őket: „Rendbe fognak jönni a dolgok” – ám ebben talán már ő sem bízott. Az írók elpanaszolták neki, hogy képtelenek Farkas Mihállyal dolgozni, mert az asztalt csapkodja, ha visszabeszélnék neki. Ekkor mondta a miniszterelnök elhíresült mondatát: „Ha akárki is veri előttem az asztalt, akkor verjétek csak ti is.” Majd hozzátette: „Hát azt hiszitek, nekem nem kell az asztalt vernem?”

– A visszatérő Rákosinak rendkívül megnőtt bennem, „politikai hívében” a bizalma – idézte fel Király István (1921), aki emberi és politikai okok miatt nem csatlakozott Nagy Imréhez. – Ez azt jelentette, hogy olyan dolgokat sem tagadott meg tőlem, amiket mástól biztos megtagadott volna. Ezek közül a legjelentősebb Németh László *Galilei*-jének a közlése, amit addig senki sem mert vállalni. 1954 decemberében egyenesen neki küldtem el a kéziratot, hogy szeretném, ha ő adná rá az áldását. Három-négy nap múlva hívtam telefonon, s kérde dühösen (ekkor éreztem meg, hogy nemcsak nyájas tud lenni, de levegőt fagyasztón hideg és kegyetlen): „Na, mit akar?” Mondtam, hogy a Németh-ügyben hívom. Kelet- vagy nyugatnémet? Engem ilyen dolgok izgatnak! Eldadoztam Németh László nevét, mire ő: tegyen, amit akar! – s lecsapta a kagylót. Ezt én úgy fordítottam le a magam számára, hogy szabad kezet adott, így aztán Rákosi „jövahagyásával” közöltem a *Galilei*-t a *Csillag* 1955. januári számában. De ebben a szituációban benne volt az is, hogy nem akart engem – aki nem nyergelt át – eltaszítani; s ezt az elintézést választotta.

A Debrecenben kezdett keserű koccintgatás megisméltődött az 1954-es szilveszteri parlamenti fogadáson. RM és Nagy Imre hívei ismét külön csoportosultak. Fekete Sándor kiadta a jelszót: „1955 a mienk!” Ekkor ért oda Rákosi, s megveregette Fekete előrehaladott állapotban lévő, terhes feleségének a vállát: „Csak így tovább, elvtársnő!” Az odavetett megjegyzésre kitört a nevetés, majd rázendítettek a dalra: „Nem, nem, nem, nem, nem, nem, nem megyünk mi innen el...”

Az 1955. január 8-i, moszkvai konzultáción a házigazdák – Bulganyin, Vorosilov, Kaganovics, Malenkov, Molotov, Mikojan, Pervuhin, Szaburov, Hruscsov, Szuszlov, Andropov és Sztyepanov – megmutatták, milyen fogadtatás jár annak, aki kétségbe vonja, hogy Magyarországon helyes volt az áttérés a „szovjet rendszerre”, egyáltalán: akinek saját gondolatai, önálló elképzelései vannak.

A négyórás tanácskozáson először a vendégek – RM, Nagy Imre, Farkas, Ács és Szalai – elemezték a politikai és gazdasági helyzetet, meg a pártvezetés ellentéteit és ennek okait. Nagy Imre ekkor borította fel az asztalt. Bejelentette, nem tud együtt dolgozni Rákosival. (Mivel a magyar vezetők felszólalását ekkor sem jegyzőkönyvezték, az elhangzottakat a házigazdák szavaiból, illetve a moszkvai találkozót követő, itthoni PB-ülés jegyzőkönyvéből lehet kihámozni. RM szerint Nagy Imre Moszkvában felvetette, „hogya vagy ő, vagy Rákosi”. Nagy Imre pontosított: „Én nem azt vettem fel, hogy Rákosi elvtárral nem tudok együtt dolgozni. Én azt mondtam, hogy a vezetésben nem kívánok részt venni. Ez nem vagy-vagy... a KV-hoz akartam... fordulni... hogy ez és ez a véleményem, kérem a hozzájárulásukat, hogy visszahívjanak a PB-ből és járuljanak hozzá, hogy lemondjak a Minisztertanács elnöki tisztjéről.”) Az, hogy a miniszterelnök feladta a harcot, hogy egy kommunista visszavonul – ezért lefokozni, kirúgni sem lehet –, felbőszítette a házigazdákat, s ádáz kartácstüzet zúdítottak rá.

Vorosilov furcsállotta, hogy „a nagyszerű” III. kongresszus után ide jutottak. Nagy Imre okos, ügyes ember, „de elvileg nem elég szilárd”; öntelt és fegyelmezetlen. „Neki azt kell csinálni, amit a többség meghatároz, nem pedig a lakossághoz fordulni a PB egyes tagjai ellen” – ahogy pártszerűtlen cikkében tette.

Molotov előbb kifogásolta, hogy Nagy Imre meghirdette: kiléphetnek a szövetkezetekből. A vádolt közbeszólására azért elismerte, hogy itt kapta rá a tanácsot. Csakhogy Nagy „pátosszal” szövegezte a kilépés mellett, ami súlyosbítja a vétkét. Október 20-i cikke kispolgári nézetet képvisel. Arra a kijelentésére pedig, hogy nem tud Rákosival együtt dolgozni, azt mondta: „Jobb vezetés nincs Magyarországon, mint a Rákosi elvtársé.” Hiszen a régi vezetőségébe tartozik, és az egész világ ismeri. Nagy Imre előtt két út áll: „vagy a párttal, vagy ellene”.

Kaganovics kijelentette Nagy Imréről: „Agresszív fellépése igen veszélyes” – „nem érti a marxizmust és az osztályharcot”. A „gazdagodjatok” Buharin jelszava volt, de nézeteit szétverték a Szovjetunióban. (Buharint 1938-ban koholt vádakkal, mint kémeket végezték ki – P. Á.) Kaganovics szerint Nagy Imre a magyar nép vezéréként lépett fel Rákosi távolléte alatt. Hogyan lehet az egész világon ismert első titkárral szemben azt mondani, hogy vagy én megyek, vagy ő? „Miért kell magát nélkülözni a pártnak?”

Malenkov kijelentette, ha a cikk alatt nincs ott Nagy Imre neve, azt hitték volna, hogy „a marxizmustól idegen személy” írta. A kényes helyzetű szovjet miniszterelnök ekkor még azt mondta: Nagy Imrének le kell írnia a „maga számára”, hogy milyen hibákat követett el, és ezeket „a PB elé kell terjeszteni”.

Bulganyin azzal kezdte, hogy Nagy vonala pártszerűtlen, s azzal fejezte be, hogy Rákosinak rendet kell teremnie a Központi Vezetőségben. Azt állította: a PB kötelezte Nagy Imrét, hogy tartson beszámolót a KV előtt a gazdasági kérdésekről, de ő nem élt a bizalommal.

„Nálunk ilyen el sem lehet képzelni.” Rákosi érdeme, hogy „az egész nemzetközi kommunista mozgalomban ismert vezető”, és nagy a tekintélye. Ezért pártellenes Nagy Imre kijelentése, hogy nem tud vele dolgozni, hogy lemond. Mikojan szerint a hibáit kijavító Rákosival szemben Nagy Imre „az egyéni vezetés” – azaz a személyi kultusz – „legrosszabb vonásait mutatta meg”.

Hruscsov leszögezte: valósak Nagy Imre szavai, Rákosinak vannak hibái. „A fő azonban most nem ez, hanem Nagy elvtárs hibája.” „A maga félrevonulása és hallgatása is harc lenne a párt ellen... Magának vannak érdemei, de Zinovjevnek, Rikovnak is voltak érdemei... mégis keményen felléptünk ellenük.”

Itthon RM elmesélte a PB-nek, hogy Hruscsov szavai közben Nagy Imre ingatta a fejét, mire Hruscsov rászólt: „amit mi mondunk, az a Szovjetunió Kommunista Pártjának a véleménye és maga ne csóválja a fejét”. Igaza volt. Nem a fejét kellett volna csóválnia, hanem közbeszólnia, amikor Hruscsov a kivégzett Zinovjev és Rikov elleni „fellépéssel” példálózott. De Nagy Imre csak itthon, a PB-ülésen mondta: „én nem ijedek meg a fenyegetéstől, de ezt vissza kell utasítani”.

Hruscsov ebben a stílusban folytatta: „Olvassa, mit ír az Amerika Hangja? Nagyon tetszik a burzsoáziának. Azt remélik, hogy áruló lesz. Remélik, hogy szovjet, jugoszláv és magyar szocializmus is lesz.” (Vorosilov: „Magyarországból második Jugoszláviát remélnék.”) Bár 1954 májusában még azt kifogásolta a szovjet vezetés, hogy Magyarország fejleszti az acéltermelést, pedig se vasérc, se koksza, most Hruscsov rosszallja, hogy „abbahagyták” a Sztálin Vasmű építését. „Hiába lesz szalonna elég, ha nem lesz repülőgép, abból baj lesz.” Megváltozott a véleményük a szövetségi kilépésekről, és Nagy Imre alkalmasságáról is. „Maga rossz elnöke a Minisztertanácsnak... Milyen marxista közgazdász az, aki az önköltségről és a termelékenységről nem beszél?”

A megalázott Nagy Imre azt azért megemlíthette, hogy az októberi KV-ülésen a régi politika folytatói, az életszínvonal csökkentői, Gerő és társai ellen folyt a harc. Hruscsov cáfolta, hogy régen ilyen munkásellenes vonalat „vitt” volna a párt. (Molotov árulkodó közbeszólása: „A régi napok jobbak voltak, mint a maiak, több siker volt.”) Végül Hruscsov fenntartotta, hogy „Rákosi elvtárs tekintélyét védeni kell, mert az a párt számára tőke”, de kiegészítette azzal, hogy „Nagy elvtárs tekintélyét is meg kell őrizni. Az ő tekintélye is tőke a párt számára. Támogatjuk őt, csak javítsa ki hibáit.”

Itthon RM azt mondta, hogy a kormányfő megígérte: a „kritikát elfogadja, és a hibákat kijavítja”. Ám maga Nagy Imre árnyaltabban fogalmazott: „Azt mondtam, hogy a tanácsot meghallgattam, és igyekszem a hibákat kijavítani.”

Sorsfordító ez a „konzultáció” is. Eddig négyszer találkozott egymással a magyar és a Sztálin utáni szovjet pártvezetés. Csak az első és az utolsó alkalommal készült határozati javaslat a Moszkvában kapott „tanácsokból”: 1953 júniusában és 1955 januárjában. Ami reményt az első adott, az utóbbi kioltotta. A csip-csup ügyekben is megpróbáltak visszatérni a régi politikához. (Hruscsov szóvá tette a labdarúgó-mérkőzéseken tapasztalható nacionalista megnyilvánulásokat, s azt is, hogy egy náluk tanuló magyar diák szidta az ottani állapotokat. Ezért az új kátéba bekerült a „proletár internacionalista” nevelés is.)

A javaslat elutasította az 1953. június előtti időszak „nagy” eredményeinek a lekicsinylését. Elvetették a régi és az új korszak politikájának szembeállítását is. Márpedig ha nincs különbség, nem létezik új politika sem: gyökeres a fordulat. A küldöttség tagjaival együtt Nagy Imre is aláírta a dokumentumot, amivel életrajzírója szerint „kimondta a halálos ítéletet politikai elképzelései felett”. Szépségflastromnak tűnhet, hogy a határozatban szó sem esett a

miniszterelnök hibáiról. Ám a szokásos kommunista gerincroppantás benne van: neki kell fellépnie az „új” régi politika szószólójaként a KV-ülésen, és egy cikkel a *Szabad Nép*-ben.

A találkozót követő első PB-ülésen, január 13-án Nagy Imre „a könnyeivel küszködött, amikor elmondta, hogy 37 éve van a mozgalomban, de így még nem beszéltek vele”. Itthon kimondta, hogy a Moszkvában elhangzottak jelentős részével nem ért egyet. Nem tudja elfogadni, hogy 1953 júniusa előtt „lényegében” helyes volt a párt politikája. Hivatkozott Molotovra, aki szerint „alapjában” volt helyes. A szócserébe RM atyáskodóan belement, noha nem tetszett neki Nagy kicsinyeskedése. Szerinte lényegtelen, ha egyik-másik részletkérdésben nem volt pontos a moszkvai kritika, hisz „a döntő kérdésekben az elvtársaknak mindig igazuk van, ehhez semmi kétség nem férhet”.

Nagy Imre lemondása felvetésével kapcsolatban hangoztatta, ezt nem úgy képzei, hogy „kiáll a placcra”, hanem a párt hozzájárulásával. Hívják vissza a PB-ből és járuljanak hozzá, hogy otthagyja a kormányfői széket. Nagyot mardosták a hamis vádak: „olyan megalázó, sértő módon, ahogy ott a kritika megnyilvánult, én azt, elvtársak, nem tudom elfogadni”. A vagy Rákosi, vagy Nagy kérdésről azt mondja: ő azt vetette fel, hogy Rákosival nem tud együtt dolgozni. Azt mondta, hogy a vezetésben nem kíván részt venni, „ez nem vagy-vagy”. Visszautasította, hogy amikor Rákosi nem volt idehaza, ő akart vezér lenni. Leszögezte: nem igaz, hogy 1945-ben nem akarta végrehajtani a földreformot, vagy hogy ő volt a tsz-ekből való kilépés kezdeményezője. RM kijelentette, hogy jobb lett volna ezeket Moszkvában tisztázni. Bár Rákosi régóta szeretett volna megszabadulni a kormányfőtől, mégis azt fejtegette, hogy ebben a helyzetben nem lehet visszavonulni (kedve telt az élve boncolásban). Hiszen ha Nagy elhagyná a posztját, mögé állna a népi demokrácia minden ellensége. Távozása azt jelentené, hogy két politikai centrum van a pártban, a sértve félrevonuló ellenzék, és a hivatalos vonal. S RM végül odajutott, hogy teljesen igazuk van a szovjet elvtársaknak, sőt „nagy megtiszteltetés számunkra, hogy... úgy beszélnek velünk, mint saját párttagjaikkal”. Farkas Mihály árulkodó képzavarral tódított: „a bolsevikok nem szoktak kesztyűs kézzel kritizálni”. Majd cinikusan hozzátette: „nem ma jöttünk a munkásmozgalomba, hogy »kérlekalásan« módon beszéljenek velünk”.

Farkas és Ács további nyaggatására Nagy kifakadt: „Nem vagyok alkalmas miniszterelnöknek, egy nagyon rossz marxista vagyok, közigazásznak teljesen alkalmatlan – és még össze tudok szedni számos ilyen megjegyzést –, hát akkor miért maradjak én a Minisztertanács élén?” Ács Lajos Hruscovot idézte: ha a cikke után visszavonulna, ezt „úgy értelmeznék, hogy »Nagy elvtárs ezeket meg akarta csinálni, de nem engedik«”. Farkas sértett embernek nevezte, mire ő megjegyezte: joggal. Miután Farkas már azt firtatja, hogy Nagy Imre beteg-e, fáradt-e, mert akkor menjen üdülni, Nagy megkérdezi: „Hát akkor meddig legyek én miniszterelnök?” Farkas válasza: „Amíg a párt jónak látja.”

Elfogytak a szalmaszálak. Abba sem engedték belekapaszkodni, hogy az új szakasz politikáját a pártkongresszus szentesítette. Meg sem hallották. A Rákosi-féle Politikai Bizottságot lehetetlen volt akár csak megingatni is a moszkvai igék szentségében. A falka nem hagyta Nagy Imrét menekülni. Csaholtak körötte, ő meg azon elmélkedett nekik, hogy nem szokványos önkritikára van szükség, hanem „elvi, politikai alapon kell tisztázni a kérdéseket”. Pedig tisztában lehetett vele, hogy megtörni, hitelteleníteni akarják, eltüntetni a süllyesztőben. Megtisztulása érdekében – beszámolója fogalmazására hivatkozva – felmentették a miniszterelnököt minden más tevékenység alól a KV-ülésig. Többé már nem is vezetett minisztertanács-ülést, pedig még negyedévig ő a testület elnöke.

Noha Rákosit 1955 januárjában, a Kremlben segítették vissza a hatalomba, bő évtized múlva alig emlékezett a történetekre. Csak a dicső múltjára vonatkozó megjegyzéseket idézte

pontosan. No és fájlalta, hogy Nagy Imrét nem menesztették nyomban: „Megléhető csalódásomra... a szovjet elvtársaknak az volt a véleménye, hogy Nagy Imre maradjon a helyén, de javítsa ki hibáit.” Eszébe jutott még, hogy Hruscsov főképp Nagy Imrének a Népfront megalakulásakor mondott beszédét kifogásolta, „abban is azt a részt, ahol a szocialista törvényesség megsértése miatt valóságos felhívással fordult a néphez”. Érzékeny pont!

A hatalmi harc alatt zavartalanul szegényedik az ország. Az Állami Népi Együttes tagjainak napi húsz forint zsebpénzt hagyott jóvá a Titkárság a nyugati körúton (öt kiló kenyér ára, az állam ekkor ennyiért váltotta be a hitközségnek a dollárt, vagyis 20 forint 1 dollár). Csökkentik a lapok terjedelmét, példányszámát. A vasárnapi (nagyalakú) *Szabad Nép* ismét csak négyoldalas. RM morog a papírárak emelkedése miatt. Nem ért egyet azzal, hogy a *Szabad Nép* példányszámát csökkentik, a Népfront lapját meg „nyomják előre”. Mint mondta: „Inkább löporgyártásra kell [a cellulóz], nem pedig a *Magyar Nemzet* példányszámának emelésére.” (Példányszámát 80 ezerről 70 ezerre csökkentették, a *Szabad Nép* ekkor 700 ezer példányban jelent meg.) Hosszú tervezgetés után az MTA Kukorica Kongresszusát néhány nyugati tudóssal rendeznék meg, ám a határozatot RM kijavítja: egy szovjet, egy román tudós, és nem kongresszus, hanem tanácskozás. A vietnamiaknak összeállított huszonötmillióس segélyszállítmányban szerepelt egy gyümölcskonzervgyár, egy téglagyár, hatvan teherkocsi stb. RM ráírta: csak hat teherkocsit kell küldeni. Közben RM rohadt kapitalista bandának nevezi a kisiparosokat. Bántja a szemét a Váci utcai üzletek szaporodása. Már üzletembernek is rossz volt: amikor szóba került a századfordulón megszüntetett lottójáték felélesztése, úgy vélte, többet hozna a konyhára az adóapparátus „megpiszkálása”. A lottónyertesek munkátlan meggazdagodása eszébe sem jut (ekkor már volt totó), inkább a látszattól fél: „Úgy néz ki, mint egy utolsó szalmaszál, amibe belekapaszkodunk.” Így a lottó csak 1957-ben tért vissza Magyarországra.

A televízió 1954 januárjában ért Budapestre. A kísérleti adás monoszópját nyolcvan készüléken lehetett látni. Legkésőbb május elsején el kellett volna kezdeni a rendszeres adást, de a tervgazdaság kórságai miatt 1956-ra kellett halasztani a főváros hatvan kilométeres körzetét ellátó adó telepítését. A PB dönt: újra „feltalálják” a televíziót: mindent itthon gyártanak, bár a húszéves technika ismeretlen volt Magyarországon. Végül csak 1958 februárjában kezdődött meg a rendszeres adás, de 1956 nyarán Rákosiék a nappaliban felállított készüléken már a Népstadionból közvetített futóversenyt vagy labdarúgó-mérkőzést is láthattak.

Mikor már nagyon pindurka lett a zsemle, a munkásnők küldöttséget menesztettek Rákosihoz. A bölcs vezér meghallgatta a panaszt, és azt felelte az asszonyoknak:

– Nem a zsemle lett kisebb, elvtársnők, hanem a szájuk nagyobb!

Mint minden sztálinista politikusnak, Rákosinak is a harc a lételeme. A békével nem tud mit kezdeni. Az államvédelmi szervekről szóló jelentésből neki az tűnik fel, „hogy az ipari szabotázs elhárító osztály 1954-ben senkit sem tartóztatott le”. A pártoktatásról szóló 1955. januári jelentés tetejére is ráírja: „Harc a jobboldal.” Noha még az 1953. júniusi KV-ülés óta eltelt időszak tapasztalatainak összegezésében is szerepel egy Nagy Imrét mentő mondat („Nagy elvtárs a MÁVAG-ban tartott beszédében a cikkben elkövetett hibákat részben korrigálta”), a miniszterelnök számára nem volt menekvés. Már a január 13-i PB-ülés előtt felmérhette: vagy beadja a derekát, s önkritikájával elveszíti az ország, az emberek megbecsülését, vagy „mint a kígyó” (RM) próbál kisiklani a sarokba szorítás elől, és akkor csupán a miniszterelnöki tisztet bukja el. Neki a rang, a korlátozott cselekvési lehetőség nem ért annyit, mint a népszerűség, ezért, mint láttuk, visszautasította „a Szovjetunió Kommunista

Pártjának a véleményét”. De RM nem hagyhatta, hogy a szovjet ítélet elől, példátlan módon kitérjen. Amikor Nagy a február 2-i PB-ülésen sem rukkolt ki a KV számára készített önkritika vázlatával – sőt meg sem jelent az ülésen, hanem csupán halasztást kért előző hajnali angina pectorisa miatt –, RM javasolta, hogy Nagy helyett bízzák rá a KV-beszámoló elkészítését, és az ülést halasszák el.

Vásárhelyi Miklós Nagy Imrétől tudja, hogy a Rákosi által említett „kormányozható betegség”, ha nem is infarktus, de szívroham volt. Ezt – egyéb tényezők mellett – a „nagyfokú ideges kimerültség” válthatta ki. Az MTA-elnök dr. Ruzsnyák István által jegyzett dodonai orvosi jelentés nem zárja ki az infarktust, noha az EKG nem mutatta ki a nyomát, az ellenőrző vérvizsgálatot pedig nem is említi. Nagy Imre hiába kérte, hogy RM jó embere helyett saját kezelőorvosával, Haynal Imre professzorral konzultáljanak, Ruzsnyák írta a többféleképp értelmezhető jelentést.

Ismeretes, hogy Nagy Imre nemegyszer menekült betegségbe. Ebben az esetben RM a saját fegyverét fordította ellene: elfogadta, hogy valóban súlyos beteg. Látszólag szívén viselve a sorsát, vesztegzárat vont köréje. Nem a szívroham akkor kötelező kétheti, hanem az infarktus utáni hatheti pihenést róta rá: elszigetelte a világtól, hogy nyílt vita nélkül szabadulhasson meg tőle.

A szovjet pártvezetés hamarabb végére járt ellentéteinek: február 8-án Malenkov lemondott a miniszterelnöki tisztségről, az utóda Bulganyin. (A hangulatjelentés szerint „Malenkov lemondása a kommunista önkritika magas foka, a mi vezetőink is tanulhatnának belőle”. Mások úgy gondolták, hogy ennek hatására Nagy Imrét lemondatták. Még egy vélemény: „most már baj van, mert katona lett a vezető a Szovjetunióban”, márciusban kirobban a III. világháború.)

Amikor az unokaöccse megkérdezte Rákositól, hogy Nagy Imre valóban beteg-e, ő mosolyogva azt felelte: – Csak egy kis malenkoviája van!

Ruzsnyák jelentése Nagy Imre állapotáról 1955. február 10-én került a PB elé. S nagyon átérezték, hogy az egészség mindennél fontosabb: az ülést belengte az aggodalom és a humánus. Mennyire jók tudtak lenni! RM „sajnálta”, hogy a beteg nem ment be a Kútvölgyibe, s hogy ápolót sem vesz igénybe. Állítólag rettentően ideges, mondta Rákosi, és kérte őt, hogy legfeljebb a következő héten látogassa meg. Végül kibökte, hogy „a KV-ben nagyon rossz [lesz] az optikája”, ha egy „betegem fekvő, távol lévő elvtársat kritizálok”. Ám hősiiesen mégiscsak vállalta. Majd bejelentette: „Átadom az elnöklést, betartom a szabályokat, és haza fogok menni [pihenni]”. Előbb azonban utasították Hegedüs Andrást, hogy a Minisztertanács ülésén ismertesse a Nagy Imre, sőt a Gerő Ernő hogylétéről szóló orvosi jelentéseket. Továbbá kérje fel Nagy Imrét, forduljon levélben a KV-hoz, hogy „súlyos betegsége miatt” nem vehet részt a KV-ülésen, amelynek előadójául ő volt kijelölve. A levélbe írja bele: „A határozati javaslat elkészítésében azonban részt vett, és azzal teljes mértékben egyetért. A vele szemben alkalmazott kritikát helyesnek tartja, felgyógyulása után minden erővel igyekszik azokat kijavítani.”

RM agyonhallgatott két hónapos moszkvai betegeskedésével ellentétben, a miniszterelnök esetében a PB már a tizedik napon „célszerűnek tartja, hogy Nagy Imre elvtárs egészségi állapotáról hivatalos kommuniké jelenjen meg. Amennyiben ezzel Nagy elvtárs egyetért, a vasárnapi sajtóban nyilvánosságra kell hozni.” Apró Antal ezt elhamarkodottnak tartotta, „mert olyan esetben szoktak ilyen orvosi nyilatkozatot kiadni, amikor valaki a halálán van”. RM elismerte, ha Nagy Imre tiltakozik ellene, akkor „nekünk nagyon nehéz lesz megcsinálni”. De nagyobb nehézségektől sem riadtak vissza.

Nagy Imre is tisztában volt vele, mit jelent, ha nyilvánosságra hozzák egy kommunista vezetőről, hogy beteg (lásd Lenin). Tiltakozott „karanténba” helyezése ellen is – nem sok sikerrel. Inkább csak a saját fejére gyűjtött parazsat. Csupán egészségének megóvása érdekében úgy határoztak, hogy hathetes ágynyugalma lejártáig, március 15-ig, „a hivatalos párt- és állami okmányok, javaslatok, előterjesztések nem küldhetők meg” neki. Csak az látogathatta volna, akinek azt a „kezelőorvos” engedélyezi. Végül ezt kihúzták a határozatból. Hogy voltaképp mire ment ki a játék, az kiderült abból, hogy február 24–25-re – vagyis a beteg „szabadulása” előtti időpontra – összehívták a Központi Vezetőség ülését („akkor is, ha Nagy Imre levele nem érkezik meg”). Tiltakozásai ellenére a pártvezetés végül február 19-én csak kiadatta az MTI-vel, hogy a miniszterelnök „e hó elején coronaria trombozissal megbetegedett. Egészségi állapota azóta lényegesen javult, és előreláthatóan április hó folyamán újra munkaképes lesz.” Eddig Rákosi, Gerő, Révai betegeskedéséről nem adtak ki jelentést, szigorú titokként kezelték. Nagy Imre emlékeztetve erre azt is megírta: „A közvéleményt nem annyira az én egészségi állapotom, mint inkább az a kérdés érdekli, hogy vajon én még miniszterelnök vagyok-e, vagy az maradok-e?” Leírta, hogy február közepén ő maga leadta a sajtónak a Párizsban szereplő Magyar Állami Népi Együttes üdvözlő táviratát a „betegségből lábadozó” miniszterelnöknek (azt nem említi – lehet, nem is tudta –, hogy honnan értesültek az állapotáról). Az éber Farkas Mihály az idézőjelekkel kiemelt szavak miatt letiltotta a közlést, de ezek kihagyása után sem hozhatták le a lapok a miniszterelnök „létezését” tudató táviratot. Pedig ő csupán a pletykákat akarta eloszlatni. Meg is kérdezte: miként kívánják megszüntetni a személye körüli mendemondákat. Erre kapta a kommunikét, amelyben már nem is márciusi, hanem áprilisi gyógyulást ígértek. Mindezt csak akkor hozták a tudomására, miután közléséről határoztak: ebben a helyzetben „hozzászólni, vagy vele kapcsolatban véleményt nyilvánítani már elfogadott párthatározattal szemben való állásfoglalást jelent”. Mégis röpszavazást kért a pártszerűtlen eljárás ellen, de választ nem kapott – bár Farkas és Rákosi telefonon való érdeklődésére a PB-tagok „leszavazták” Nagyot.

– A hajógyáriaktól hallottam, hogy Rákosi mennyire „sajnálhatta” Nagy Imrét, akit az orvosok minden munkától eltiltottak – mondta Fock Jenő (1916). – Na, gondoltam, palira veszi, pedig Nagy egyébként is balek volt.

Ezekben a hetekben RM azt próbálta elhitetni, hogy a miniszterelnök olyan súlyos beteg, hogy két és fél hónap kell a felépüléséhez. Visszaemlékezéseiben viszont azt állítja, hogy Nagy Imre „lázasan szervezte frakcióját, híveinek egyik bizalmas megbeszélése a másikat követte”. A lényegről azonban még a PB-ülésem is csak annyit árult el, hogy Hruscsov „rendkívüli felháborodással” fogadta a tájékoztatást Nagy Imre „magatartásáról”. RM aggályára, hogy a KV-ülésem „enyhén szólva támadásba” megy át egy távol lévő ellen, Hruscsov azt mondta, hogy ide küldik hátvédnek Szuszlovot, aki ott volt a moszkvai tárgyaláson. Az októberi határozat megszavazásával gyanússá vált központi vezetőségi tagságot meghívták a pártközpontba egy kis puhításra: olvassák el a PB 1954. december 15-i határozatát, valamint Szalai Bélának a moszkvai találkozóról készített feljegyzését. Kirekesztése dacára valaki értesíthette Nagy Imrét, hogy mi készül, és ő már másnap tiltakozott, hogy Rákosi megmutatja a KV-tagjainak Szalai „zárt” feljegyzését. Arról nem szóltak Nagynak, hogy közben a PB feloldotta ezt a tilalmat.

Nagy Imre ekkor már csak „levelező tagja” a vezetésnek. Tiltakozásainak agyonhallgatása miatt február 25-én magához a Központi Vezetőséghez fordult, és kihívóan Rákosit kérte meg, hogy a KV-ülésem olvastassa fel a beadványát. Ennek a tartalmát akarta meghatározni a PB: azt kellett volna leírnia, hogy „súlyos betegsége miatt” nem vehet részt a KV ülésén. Ehelyett ő azt akarta felolvastatni, hogy a KV-ülésre nem hívták meg, s előkészítésébe nem vonták be. Hangsúlyozta: „az elvi-politikai kérdések tisztázásának és elintézésének” nem az a

módja, hogy ő látatlanban egyetért egy ismeretlen javaslattal. Az elszigeteltségben valójában megszűnt a PB-tagsága: „El akarnak hallgattatni, helyettem akarnak a nevemben beszélni, egyoldalú tájékoztatással igyekeznek a KV tagjainak állásfoglalását befolyásolni.” Levelének utolsó mondata: „Rólam, nélkülem ne határozzanak.”

RM közben Szuszlovra vár. Talán emiatt csak a beszámoló vázlatát ismertette február 25-én a PB-előtt. Így is többen szóvá tették éles fogalmazását, azt, hogy nem csupán Nagy Imre, hanem a testület is felelős a hibákért. Farkas Mihály viszont „jobboldali restaurációs koncepció”-val vádolta Nagyot. Összefoglalójában RM kijelenti: ha mi „egy kicsit nem megyünk túlzásba, megvan annak a veszélye, hogy megint nem érjük el a célt”. Arra a javaslatra, hogy feltétlenül hivatkozzon a megváltozott nemzetközi helyzetre, azt feleli: csak óvatosan. Szerinte a feltárandó hibák „a nemzetközi helyzettől függetlenek, sőt jelentős részüket akkor követték el, amikor úgy nézett ki, hogy a nemzetközi helyzet enyhült”. Bekerítő hadművelete sikeréért azt is kitalálja, hogy „pillanatnyilag” Nagy Imre személye nem fontos, csak az, hogy „az általa elkövetett elméleti hibákat és azok gyakorlati következményeit megértessük az emberekkel”. Jó érzékkel a népszerűségét akarta aláásni. RM szerint Szuszlov tanácsolta, vegyék be a javaslatba, hogy „Nagy Imre politikája elkerülhetetlenül a kapitalizmus helyreállításához vezetett volna”. Mégsem merték megtenni, mert ez az „éles” – nem pedig hamis! – megfogalmazás szerinte túl meghökkentő lett volna.

Szuszlovot ismerve sejthető, milyen „gyümölcsöző beszélgetést” folytathatott Nagy Imrével két „beteglátogatása” alkalmával. A március elsejei keltezésű önkritikus levelet a kormányfő megírta ugyan – sőt Szuszlovnak is elküldte, nemcsak a KV-nak –, de semmi köszönet nem volt benne. Pedig a levélben vállalja, hogy a kiindulópont a moszkvai tanácskozás, és a kritikát is elfogadja, sőt a cikket is megírja a *Szabad Nép*-nek. Beadná a derekát? Az biztos, gondosan fogalmazott, és inkább támadott, mint védekezett. Elveszejtésére nem is lehetett használni ezt a levelet. Kemény bírálatára csak egy megújulásra kész párt lehetett volna fogadóképes, ám az MDP-t vezetője, Moszkva beleegyezésével hátramenetbe kapcsolt.

Nagy Imre annak bizonygatásával kezdi mondandóját, hogy az október utáni időszakot a párt és a népi demokrácia erőinek a növekedése jellemezte. Kifogásolta, hogy a vezetés a Politikai Bizottságból átcsúszik a Titkárság kezébe. Helytelenítette, hogy egyesek – mindenekelőtt Farkas Mihály – „durván, néha hozzá nem értéssel belenyúlnak az irodalom kérdéseibe, kompromittálva nemcsak magukat, hanem a pártot is”. (Nem is Farkas, hanem az akadémikus Andics Erzsébet, a kulturális osztály vezetője javasolta, hogy a József Attilát a szegedi egyetemről kizáró Horger Antal szobájában helyezzenek el József „Attila”-emléktáblát. Gerő megvétózta a szerencsétlen javaslatot.)

Nagy Imre szerint ő is, és Rákosi is hibás abban, hogy nem tudnak együtt dolgozni, hogy nem akar tovább miniszterelnök lenni. De szeretné felszámolni a bizalmatlanságát Rákosival szemben. Ellenérzése 1949-ből ered, amikor Péter Gábor előkészítette a letartóztatását a Rajk-ügyben. Nagy Imre felidézi: a PB-ben és a Rehabilitációs Bizottságban is javasolta annak kivizsgálását, hogy „ki felelős ártatlan emberek elítéléséért, bántalmazásáért, súlyos megkínzásáért”. S felajánlja, áldozzák fel a mindkettőjük által kipróbált szolgát, Farkas Mihályt: alakuljon ötös bizottság törvénytelen cselekedeteinek a kivizsgálására. (Ezt csak bő esztendő múltán kényszerítették ki az események.)

RM később úgy emlékezik, Nagy Imre Dögeit bízta meg azzal, hogy szükség esetén olvassa fel hosszú beadványát, holott valójában őt kérte, hogy olvastassa fel. De ez csak aprócska füllentés a folytatáshoz képest: „mikor én a beadványt megkaptam, azonnal láttam, hogy vele Nagy Imre tulajdonképpen önmagát leplezi le és siettem azonnal lesokszorosíttatni, hogy a

KV minden tagja idejekorán megismerhesse és tanulmányozhassa”. Ám ezt a vitára ingerlő, elgondolkodtató írást ő nem szakította – szakíthatta – a KV nyakába.

Az 1955. március 2–4-e között tartott KV-ülést a június előtti politikához való visszatérés szándéka tette híressé, az, hogy ekkor buktatták meg a Nagy Imre nevéhez kötött új szakasz politikáját. Noha néhányan megkapták Nagy Imrétől a beadványt, senki sem emelte fel a szavát mellette, még az általa említett ügyekben sem. A KV tovább mentegette Rákosit, és tovább üzte a szabad prédává tett miniszterelnököt. Nem tudható, milyen szerepe volt ebben annak, hogy első alkalommal ekkor – két évvel Sztálin halála után! – vett részt egy szovjet vezető a Központi Vezetőség ülésén.

RM beszámolójában a nyomorból, a nélkülözésből, a munkanélküliségből kiemelkedés évtizedének nevezte az egész eltelt időszakot. Közben „természetesen” hibáztak is. Például „rosszul történt” a júniusi határozat végrehajtása. Az 1954-es tervet kétszer kellett csökkenteni, az áram- és a szénhiány miatt esett a termelés. A begyűjtésben elmaradtak, mert „az ellenség a falun aktívabbá vált”. Sőt akadt KV-tag is, akiben felmerült „a begyűjtés eltörlése”. Azt állítja, hogy tíz esztendeje először csökkent a nemzeti jövedelem: esik a termelékenység, nő az önköltség, mégis nőnek a jövedelmek. Arról hallgat, hogy az emberek végre kezdték hinni, mégiscsak lehet boldogulni. Elgondolkodtató, hogy a júniusi határozatból nem mer semmit elvetni. A baloldali elhajlást jórészt megszüntették, állítja, a „növekvő” jobboldali veszélyt nem. Azt mondja, hogy a „gyakran ellenséges kritikának” elsősorban Nagy Imre adott hangot. 1953. júliusi, parlamenti felszólalása óta nagy „pátosszal”, „szakadatlanul csak a hibákat hangoztatta, s ezzel felmérhetetlen kárt okozott népi demokráciánknak”. Az ipar rosszul dolgozik: „mindenekelőtt a Minisztertanács elnöke” nem törekedett „a munkásosztály mozgósítására”. Olcsó ígéretekkkel félrevezették az embereket, „a bomlás elemeit” vitték a munkásosztályba.

Megróta Farkas Mihályt, mert „jó ideig támogatta” Nagy Imre helytelen nézeteit, ám az utóbbi hónapokban szembefordult az opportunistá, jobboldali magatartással. Megemlítette, hogy az októberi KV-ülésre Nagy Imrét jelölték a beszámoló előadójának, de ő kibújt alóla. Október 20-i cikke szárnyat adott „mindenféle pártellenes nézetnek és áramlatnak”. Az ellenség „saját céljaira használta fel” az írást, a *Times* és egy sor kapitalista lap vezércikkben foglalkozott vele.

Zárszavában RM az egységről beszél, hogy végül a kételkedők, ellenvéleményüket kifejezők is kijelentették: egyetértenek. Farkassal megegyeztek, hogy az önkritikája legyen „vastag” (RM), ne a kritikája. S ő el is ismerte, hogy együttműködése Nagy Imrével „életre szóló lecke”. RM hitet tett az adminisztratív intézkedések mellett, s azzal torkolta le Kiss Károlyt, hogy az ő szemében észreveszi a szálkát, de Nagyéban nem veszi észre a gerendát. Megemlítette Nagy Imre beadványát is: „szombaton és hétfőn szakadatlanul szólt a telefon. Jelentkeztek egyes elvtársak és nagy felháborodás közepette közölték velem, hogy Nagy elvtárstól egy abszolút pártszerűtlen, túrhetetlen hangú, frakciózó levelet kaptak.”

A veszedelem érzékeltetésére RM fel kívánta idézni diadalmas hazatérését Moszkvából. Az állomásról egyenesen a pártközpontba sietett. Tizenöt perc múlva már összeült a Politikai Bizottság. Két hét alatt elkészült a határozat, hogy Nagy Imre december 27-ére mutassa be a beszámolóját. „Nagy elvtárs természetesen nem mutatott be semmit” – írta, ám mindezt kihúzta (kihúzták?) a szövegből. Azt viszont nem, hogy Nagy Imrének a KV-ülésen önkritikusan fel kellett volna tárnia hibáit, s erről cikket kellett volna írnia a *Szabad Nép*-ben. Amikor megbetegedett, a PB elhatározta, hogy kér tőle „egy háromsoros nyilatkozatot arról, hogy helyesli... a PB javaslatát, melyet előzőleg maga is aláírt”, ám ezt ő megtagadta. Mint tudjuk, nem erről volt szó. Nagy Imrének nem az önkritikájára vonatkozó PB-határozatot

kellett volna másodszor is aláírnia, hanem a még ismeretlen, erre az ülésre beterjesztendő javaslatot! A PB tagjai, póttagjai és a KV titkárai – legalább tucatnyi ember – tudott róla, hogy az első titkár hamisít, mégsem igazította ki senki.

Kimaradt a zárszóból a tolakodó beteglátogatás is, hogy Nagy Imre nem akarta őt fogadni (február) 14-e előtt (?), mert „rettentő” beteg. RM: „Hívtam az orvost, hogyha mások járhatnak hozzá, akkor talán a párt első titkárának is szabad hozzá menni.” Hiszen alá kellett volna íratnia a biankó nyilatkozatot, s el kellett volna kérnie a beteg beszámolójának elkészült részeit. Ám Nagynak csak néhány röpke jegyzete volt. Pedig abból a negyvenoldali írásból, ami az utóbbi négy-öt napban került ki a kezéből, „egész rendes beszámolót lehetett volna csinálni”. De egy betűt sem adott, „emiatt húzódott el az ügy annyira”. Ha RM nem húzza ki mindezt, ha megemlíti a negyven oldalt, kiderül, hogy Nagy mégiscsak írt valamit, amiről RM tud, ők pedig nem. Bár attól nem kellett félnie, hogy rákérdeznek, mert a KV-tagok féken tudták tartani a kíváncsiságukat is. (RM csak memoárjában említi, hogy Nagy Imre „apolitikusnak hitt feleségével” is próbálta megértetni, hogy jobb lesz nekik is, ha a férje beadja a derekát. Ám az asszony állítólag már 1955-ben kijelentette: „nem fogja férjét ilyen irányban befolyásolni, mert ő is teljesen egyetért azzal, amit férje akar: magyar kommunizmust, mindenféle orosz meg nemzetközi befolyás nélkül”.) Azt viszont RM benne hagyta beszédében, hogy Nagy Imre az ellenség felé tart, s meg kell próbálni a helyes útra téríteni – ám kihúzta, hogy ezt a szovjet elvtársak tanácsolták. Javasolta, hogy Nagyot ítéljék el beadványa miatt, s felgyógyulása után térjenek vissza az ügyre. Noha a KV nem ismert mindebből egy sort sem, az ítéletet meghozta.

Mint láttuk, RM ekkor az állította, hogy „mindenekelőtt Nagy Imre az oka az ipar rossz munkájának, s „a bomlás elemeit” vitték a munkásosztályba. Ez a vád is éppannyira helytálló, mint az elvtársai ellen felhozott – ilyesfajta vagy más jellegű – vádak többsége. Az 1948–49-ben elkezdett szovjet típusú modernizálás – a fejlett országok utolérése – egyben proletarizálódás (és urbanizálódás) is. A munkások és alkalmazottak létszámának növekedése minden várakozást felülmúlt. Az ötéves terv első változata 1950–54 között csaknem félmillió gyarapodással számolt, viszont a végeredmény – az irreális tervre rácsfolva – nagyjából egymillió. Pazarlóan bántak az élők munkával: az iparosítás részben az új munkaerő bevonására épült. Évente több mint 7 százalékkal gyarapodott az ipari munkásság, a mezőgazdasági népesség majd’ fele elhagyta hagyományos foglalkozását. Az új munkások mintegy harmada a mezőgazdaságból érkezett, negyedrésze a korábban nem dolgozók, főképp a háztartásbeli asszonyok közül került ki, a csoport egytizede pedig „a régi uralkodó osztályok tagja” volt: „felhígult az osztályküzdelmekben edzett proletariátus”. A faluról bejáró volt százezernyi kisbirtokos „kétlaki” életmódja, a korábban nem dolgozó nők és a deklasszált „elemek” szemlélete – amint mondták – becsempészte az üzemekbe a kispolgári gondolkodásmódot. Ennek egyik ellenszereként kötelezővé tették a munkakezdés előtt a *Szabad Nép*-félórát, a pártlap fontosabb cikkeinek elszolozsmázását. Nagy Imrének tehát a szemére vetett hibákhoz annyi köze sem volt, mint magának Rákosinak.

A „dolgozó népnek” nemhogy a KV-ülés kezdetén, hanem befejezése után is csak napokkal, március 7-én adták hírül, hogy a sorsát meghatározó Központi Vezetőség ülést tartott. S csak 9-én – véletlenül épp RM születésnapján? – számoltak be a lényegről: hogy az 1953. júniusi határozatok helyesek, de a végrehajtás jobboldali hibákhoz vezetett, hogy a sikeres politikának a jobboldali veszély a fő akadálya. A „dolgozó nép” a papagájnyelv ellenére megértette, hogy vége az álmodozásnak. Az ülést követő rituális pártaktíván RM ki is mondta, hogy az MDP ereje nem a jólétben, hanem az egységben van.

Annyira magabiztos lett, hogy állítólag ki is nyomtatta előre a KV-határozat szövegét. Vagyis eszébe sem jutott, hogy a testület nem „az igazság” – az új moszkvai parancs – mellé áll.

Talán véletlen, hogy formailag a KV nem is fogadta el a határozatot. Ugyanis a szavazáskor nem az volt a kérdés, hogy ki fogadja el a javasolt szöveget, hanem az, hogy ki van ellene, s ki tartózkodik, és mivel senki sem tartotta fel a kezét, egyhangúan elfogadottnak nyilvánították októberi döntésük megsemmisítését.

Az ország „lelkesedéssel, helyesléssel fogadta a márciusi határozatot”, ám meglepően gyakran került a hangulatjelentésekbe az is, hogy vége az 1953. júniusi határozatnak. Szaporodtak a nyugtalanságra utaló jelek. Rég nem használt fogalmak bukkannak elő – szólásszabadság, Trianon – és „más jobboldali és provokációs jelenségek”. Az ellenség nem alszik: a debreceni egyetemen Konsztantyinov elvtárs beszéde közben „kicsapatták a biztosítékot, hogy a hangerősítő ne működjön”.

A párvezetésben körözött tájékoztatók hírül adják, hogy a tudományegyetem újságíró szakán felvetődött, a Szovjetunió beavatkozik a belügyeinkbe: Malenkov után Nagy Imrének is le kell mondania. Milyen tényekben mutatkozott meg Nagy Imre jobboldali elhajlása? – kérdezik, mert erről nem beszél a határozat. A júniusi kormányprogram óta nem tettek felelőssé senkit, akkor most Nagy Imrét miért teszik? A rádiósok azt kérdezik, hogy marad-e a pártoktatásban az 1953-as júniusi párthatározat, s létezik-e még az új szakasz. ELTE: Miért nincs nyilvános pártvita? Miért lehet a külföldi rádiókból hamarabb értesülni az eseményekről? Miért nem mondjuk meg őszintén, hogy a nemzetközi helyzet éleződése tette szükségessé a változásokat? A Minisztertanács agitációs felelősei azt tudakolják, mit válaszolt Nagy Imre a KV-határozatra, mert úgy tudják, Svájcban van. Jelentik, hogy Békásmegyeren egy paraszt permetezőt akart vásárolni, de most már nem veszi meg, mert fuccs. A Ruggyantaárugyár agit-prop. titkára azt mondta: megint átestünk a ló másik oldalára. Lehet, hogy Nagy Imrével a KV októberben egyhangúan egyetértett, most meg egyhangúan elítéli? Mi ennek a magyarázata?

Czapik Gyula egri érsek a kormányprogram kihirdetése óta sejtette, hogy a Nagy Imre-vonal meg fog bukni, ezért vigyázott, nehogy jobb barátságban legyen vele, mint Rákossal. A színész-párttitkár Gábor Miklósnak az a véleménye, hogy a *Háború és béke*-t érdemesebb elolvasni, mint a marxizmust. A jó kommunista ezekben a zűrzavaros időkben visszavonul, nem csinál semmit. A Budapesti PB írókat vitt a MÁVAG-ba. A munkások számon kérték tőlük, hogy miért nem írnak róluk. Örkény István kijelentette: ha olyannak ábrázolják a munkást, amilyen, akkor nem engedik közölni.

Mintha meglepetést és zavart keltett volna külföldön is a márciusi határozat. Legalábbis a pozsonyi főkonzulátus azt jelentette: Magyarországot leginkább mint a „kritikai szabadság példáját” szerették idézni. Szlovákiában sokan úgy látják, hogy egyik végletből a másikba esünk. „Az ajtót nyomjuk és betörjük, ahelyett hogy kulccsal próbálnánk kinyitni.” Toskov bolgár főkonzul szerint a dolgozók életszínvonalának emelésére legelőször Magyarországon tettek intézkedéseket, most pedig, lám, jobboldali tendenciákról beszélnek.

Hiába sulykolják a márciusi határozatot, a párttagok is értetlenkednek. A titkársági ülésen szóba kerül, hogy a Szolnok megyei pártaktíva beszámolóiban minden oldalon kétszer-háromszor említették Nagy Imre nevét. Rákosi méltatlankodik: hát nem látták előzőleg a beszámolót? Somogyba ő maga utazott le – mivel ott létezik Nagy Imre „speciális vonala” (ismerősi, baráti, rokon köre) –, s „kénytelen volt Nagy elvtárs kérdésével bővebben foglalkozni”. A felszólalók elmondták, mennyi bajt okozott Nagy Imre politikája. A bíróságon a vádlottak Nagy Imre cikkeivel próbáltak védekezni. Az egyik felszólaló azt mondta: „a megyében a parasztok egy része Nagy elvtársat szereti”, a másik: „a mi drága Nagy elvtársunknak most baja történik”. RM szerint mégis nagyon jó volt a hangulat, mert amikor a Szovjetunióról esett szó, „mindenki talpra ugrott”. Vég Béla javasolja, hogy

Rákosinak a PB előtt mondott beszédét oroszra fordítva küldték el a testvérpártoknak. RM helyeselt.

Nem hinnék, hogy véletlenül vizitált épp a KV-közlemény megjelenésének napján Nagy Imrénél Apró Antal és Szalai Béla. Nekik jelentette be Nagy, hogy még aznap lemond, hisz „miniszterelnöksége immár politikailag sem indokolható”. Kérte, hogy mentse fel PB-tagsága alól. A tárgyalás közben Nagy Imrénél „újabb trombózis” lépett fel.

A Politikai Bizottság azonban még várt a szovjetek beleegyezésére. A felszabadulás tizedik évfordulóját nem akarták ilyesmivel zavarni. Rákosinak az volt a véleménye – utólag! –, hogy „saját elvtársaink okulására sem árt, ha Nagy Imrének még egy lehetőséget adunk, melyet ha elvet, utána mindenki megérti, hogy le kell vele számolni”. Felmentési kérelmét meg sem hallva, el sem utasítva, Dobival közölték, hogy a miniszterelnök levelével a párt foglalkozik, a teendőről majd értesítik. „Pártszerűen” előszedik korábbi levelét, és Gerő meg Nagy betegsége miatt, Apró Antalt és Ács Lajost választják helyettük a „rehabilitációs ügyek elősegítésére létrehozott bizottság”-ba.

RM irtózatossá vált, hogy Nagy Imre nem jön a segítségükre. Mivel nyilvánosságra hozták, hogy „a Magyar Népköztársaság miniszterelnöke demagóg, becsapja a pártot, a népet stb.”, Nagy jelezte, megszakítja velük a kapcsolatot, és azonnal lemond a miniszterelnökségről. Dobit meg is kérte, hogy jelenjen meg nála. Lemondólevelét RM elkérte az Elnöki Tanács elnökétől és felolvasta, hogy a KV vele háborogjon. „Maga az a tény, hogy nem a párthoz fordult, visszavágás a Központi Vezetőségnek.” Ennek nemzetközi jelentősége is van; megtanácskozza a szovjet elvtársakkal.

Apró Antal közbeszól: ők figyelmeztették Nagy Imrét, hogy legalább egy rövid önkritikát adjon, ez sürgős. RM: „Mi követeljük az önkritikát.” Felvetődött, hogy látogassa meg újból az első titkár, de RM nem rajongott az ötletért. Ide-oda csapongva szóba kerül a népfront is, hogy a főtitkár nem ért egyet a párthatározattal. Ács Lajos előadta, hogy szégyenletes volt a tárgyalása Jánosi Ferencsel, aki a pártra és a népre károsnak tartotta a határozatot. „Milyen helyzet az, hogy a párttag Népfront-főtitkár nem ért egyet a KV határozatával, és a pártonkívüli Boldizsár [Iván] egyetért?” „Az ilyen ember lépjen ki a pártból” – mondta RM, majd arra hívta fel a figyelmet, hogy kifelé „hangoztatni kell a népjólétet, az egyéni parasztság megsegítését, az önkéntességet stb.”. Szalai Béla javasolta, hogy vessék be a beralaptartalékot is.

Ezen az ülésen tárgyalt a PB a személykocsi-állományról. 1938-ban 19 ezer személykocsi volt, 1954-ben – polgári rendszámmal – tízezer, taxi pedig feleannyi sincs, mint 1938-ban (3200-al szemben 1340). Taxihoz nem lehet „szülés árán” sem hozzájutni, és a mentőkocsi is kevés. A személyautók több mint fele tízéves vagy idősebb. 1960-ra meg akarják kétszerezni az állományt. 1955-re a minisztériumok és egyéb főhatóságok 2700 kocsit igényeltek, s kaptak 149-et (ebből ötven jutott a pártnak, ötven a taxinak, és negyvenkilenc a különböző „szervek”-nek). Noha a magánosok – orvosok, művészek, tudósok, sztahanovisták – további 1500 autót igényeltek, a PB nem járult hozzá a használt nyugati autók vásárlásához. (Az inséges időben a vezetők állami autóit sajátos módon szerezték. Az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke egy svájci egyetemi tanárral megegyezett, hogy a magyarországi zsidóság támogatására szánt 300 ezer dollárért tizenöt Chevroletet küldenek. Végül harmincszázalékos felárral – dolláronként húsz forinttal – fizették ki itthon a hitközséget; így egy luxusautó 400 ezer forintba került. A foglalkoztatottak havi átlagbére 1955-ben 1141 forint volt.)

Az SZKP KB felhívására a PB a „taxiügy” tárgyalásakor járult hozzá „a barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés” megkötéséhez a Szovjetunió,

Lengyelország, Csehszlovákia, NDK, Magyarország, Románia, Bulgária és Albánia között megalakult a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST).

1955 ünnepi év: tíz éve szabadult fel az ország. Március 15-én minden nagyvezér megjelent az Erkel színházi ünnepségen. A Kossuth-díjak osztásába mintha a szokásosnál erőteljesebben is beleszólt volna RM. Farkas Mihálynak írt levelében javasolta, hogy Lukács Györgynek csak akkor adjanak nagydíjat, ha muszáj, „de ne egy olyan könyvért, amit nem olvastunk el, s amiben – látatlanba kijelentem – hibák lesznek, ha megnézzük”. Kifogásolta, minek akarnak Székely Mihálynak másodszor Kossuth-díjat („50 ezer forintot”) adni? „Miért akarunk Heltai Jenőnek 75, vagy 50 ezer forintot adni (Sarkadi sem kóser). Inkább a termelés felé irányítsuk a díjakat.”

„Egyes kitüntetések teljesen helytelenek, pl. Medgyasszait a régi rend követeli, de nem mai érdemei. Javasolom, hogy egy balerina, talán Csinádi Dóra is kapjon valami díjat, Orosz Júliát is javasolom, akit úgy látszik, valami intrika miatt eddig kizártak, s alacsony fizetése van.” Azt nem említette, hogy a balerina utolsó beszélgetésükre hivatkozva levélben kérte: „ha lehetséges, ne feledkezzék meg rólam az idei Kossuth-díjak odaítélésekor”.

Szinte izgatottan készültek április 4-re. Rákosinak az is eszébe jut, hogy a felvonulás legyen gyors, fegyelmezett. A katonáknak ne kelljen négy órát ácsorogniuk, zsidbadt lábbal; ahelyett, hogy kivágnák a díszlépést, kókadtan mennek „a Sztálin-szobor előtt”. Az esedékes magyar–szovjet barátsági hónappal kapcsolatban Farkas Mihály azt állítja, hogy két év óta (Nagy Imre!) csökken a Szovjetunió iránti szeretet, pedig „évszázados hagyományai vannak a magyar–szovjet barátságának” (a harmincnyolc éves Szovjetunióval). RM megemlíti: egyetemisták szemtelenkedtek a szovjet képzőművészekkel, „most nem lehet ilyen, mert tizedik évfordulóról van szó”. Farkas javasolja, hogy április 4-én tüntessék ki Kovács Istvánt. RM közbeszól, hogy ki kell tüntetni Kádárt és több rehabilitáltat is. Nemcsak kommunistákat, hanem kizsároltakat, parasztpártiakat stb., akiknek ’45-ben szerepük volt. Nagyszabású közkegyelemre is készültek, ami még a külföldről hazavágyóknak is vonzó. Ha jóval kevesebben szabadultak is, mint amire előzőleg gondoltak (hatezer rab), kiengedtek néhány Rajk-perben elítélt vádlottat, és több „névtelen” szociáldemokratát is. Arról viszont csak az utolsó pillanatban döntöttek, hogy az április 4-i ünnepségre érkező szovjet küldöttség fogadására ötezer embert „mozgósítanak”.

– Filmszerűen él bennem a szovjet küldöttség fogadása a Keletinél – idézte fel Dénes István (1923). – Zalából jöttem fel és találkoztam Bors Jenővel, aki hibátlan szinkrontolmács volt. Vorosilov marsall a pályaudvar előtt beszédre fakadt. Elmondta, boldog, hogy itt lehet annak a diadalnak a tizedik évfordulóján, amit a Vörös Hadsereg oldalán harcoló magyar hadsereg aratott a fasiszta német csapatok fölött a Kárpáttól, a Balaton mentén át az osztrák határig. Ezt fordította nekem szó szerint Bors, s közben hallgattam, mit mond Gerő. Ő ugyanis a kezdet kezdetén látta, hogy Vorosilov sok tokajit kóstolgatott útközben, s félretolva a tolmácsot, elmondta, amit mondani kellett.

A *Szabad Nép* azt írta, hogy Vorosilov „a szovjet nép forró üdvözlését tolmácsolta az új életet, a szocializmust építő magyar népnek”.

A Nagy Imrével esedékes beszámoló ideje 1955. április közepén jött el. Ekkor hívták össze a KV-ülést a márciusi határozatból „adódó” feladatok megvitatására. Valójában a bosszú beteljesítéséről volt szó – mivel „nem várható” Nagy Imre felgyógyulása. Az ülésen RM leltározta a bűnös minden tettét. (Azt azért kihúzta a beszédből, hogy Nagy Imrét miniszterelnöknek „a provokátor Berija javasolta és forszírozta”.) Nagy Imre szemére vetette, hogy képes volt lemondani anélkül, hogy a párttal konzultált volna. Pedig ő figyelmeztette, ha „ellenséges magatartásával” nem hagy fel, a párt élesen fog vele szemben eljárni. Kijelentette:

újabb „népellenes” lépéseit csak a trombózis akadályozta meg. Farkas Mihály is megbélyegezte Nagy Imrét, s önkritikát gyakorolt az ártatlan emberek letartóztatásában és elítélésében játszott szerepéért.

A gyorsan nyilvánosságra hozott határozat szerint Nagy Imre „elvtárs” politikai nézetei éles ellentétben állnak a párt „összpolitikájával”, a munkásosztály, a dolgozó parasztság érdekeivel. Nagy Imre fékezte „a szocialista építés motorját”, különösen a nehézipar fejlesztését, a termelőségvetkezeti mozgalmat: „súlyos kárt okozott”. Egyébként is: jobboldali opportunist, pártszerűtlen, frakciós. Mindezért kizárták a Politikai Bizottságból, a Központi Vezetőségből, és visszahívták „minden funkcióból, melyet a párt bizalmából viselt”. A kezdetben őt támogató Farkas Mihály is hasonló sorsra jutott.

A közlemény megjelenésének napján, április 18-án Dobi István bejelentette Nagy Imre visszahívását, „mivel nem látta el megfelelően a Minisztertanács elnökének tisztét”. (Ez RM fogalmazása.) A moszkovita Illés Béla írónak lett igaza, aki ideiglenes kormányt nevezte Nagy Imre kabinetjét. Az új miniszterelnök Hegedüs András lett.

Két nap múlva a Titkárság leszedeti Nagy Imre és Farkas Mihály képeit az irodák és párthelyiségek faláról. Politikai bizottságbeli utódaikról, Kovács Istvánról és Piros Lászlóról pedig ezerkétszáz-ezerkétszáz plakátképet rendelnek a május elsejei felvonulásra. Ott aztán – a személyi kultusz visszafogása jegyében – az összes PB-tag egyforma nagyságú képét vitték. Nagy Imre támogatói május elsején „Rákosi = nyomor és szolgaság; Nagy Imre = jólét + szabadság” szövegű röplapokat kívántak készíteni, de tervüket állítólag a leváltott miniszterelnök lefújta.

A Nagy Imre leváltása után következő ötnegyed év is azzal telt el, hogy Rákosiék próbálgatták visszapréselni a palackba az 1953 júniusában kiszabadított szellemet.

4. Enyém a hatalom!

Noha Nagy Imre miniszterelnöksége idején sokat enyhült a terror, a gazdasági nehézségek nem szűntek meg. A pártkongresszus eltitkolta még a gazdasági intézkedések lényegét is. A takarékosági rendelkezések – a létszámleépítés, a szociális juttatások megnyirbálása, a tandíj bevezetése stb. – ellenállást váltott ki. A beruházások visszafogása nem volt elég határozott, ebből nem lehetett fedezni a veszteségeket. Az új gyárak magas önköltsége miatt sem jutott elég pénz a fogyasztási cikkek gyártó ipar fejlesztésére. A politikai és gazdasági viták sem tették lehetővé, hogy az önellátásra törekvő, importpótló cikkek gyártása helyett az exporttermelés kerüljön előtérbe. Az exportszerkezet átalakításához új kereskedelmi partnerek kellettek volna – nyitás a Nyugat felé –, amibe a Szovjetunió semmiképp sem egyezett volna bele. Ennek jóval később – egy más világban – jött csak el az ideje.

A szocialista tábor országai lényegében hasonló gondokkal küszködtek. Változatlanul gépekre, acélra, alumíniumra volt szükségük – vagy fizetési gondok miatt már arra sem –, de bort, libamájat, szárnyasokat vagy zöldséget és gyümölcsöt semmiképp sem kívántak, nem is tudtak volna vásárolni. Pedig a mezőgazdaság javuló helyzete Magyarországnak ezt a kitérési lehetőséget is kínálta. Csak hogyha egy fordulatnak bizonytalan a politikai háttere, támogatottsága is vitás. Nagy Imre és Gerő Ernő együttműködése ellenére egy év múlva napvilágra került, hogy gazdasági programjuk merőben ellentétes. A miniszterelnök szeptemberi „lázdása” ennek ellenére sikerrel járt, elképzeléseit az emberközpontú szocializmusról októberben a vezető testületek is szentesítették. Rákosit és Gerőt háttérbe szorították. Az első titkár visszavonult a Kreml szanatóriumába.

Ám a biztató 1954. októberi párthatározatot érvénytelenítette a vele homlokegyenest ellenkező márciusi határozat. Malenkov 1955. februári bukása megmutatatta, hogy a Kremlben milyen ádáz hatalmi, politikai harc folyik. Az, hogy Nagy Imre ellehetetlenítése után hat hétbe telik az új miniszterelnök kinevezése, hogy április elején nincs az országnak sem költségvetése, sem éves terve, kifejezte, hogy Rákosi minibirodalmában súlyosabb a zűrzavar, mint a moszkvai központban.

A rehabilitáció lavináját a hatalmi harc sem tudta megállítani. Nem is próbálkozott vele RM, nem is volt rá ereje. Legfeljebb csöndesen szabotált. 1954 októberében Rákosit azzal az útravalóval engedte el a PB a Moszkva melletti szanatóriumba, hogy beszélje meg „az SZKP megfelelő vezetőjével”, mi a „legcélszerűbb” teendő a Rajk-ügyben. Noha tudjuk, hogy ő tüsténkedett a „megfelelő” vezetők körül, a Rajk-ügyben „megfelelőre” mintha nem talált volna rá. A Rehabilitációs Bizottság 1955. januárban megbízta a belügyminisztert, hogy tisztázza, 1949-ben, Moszkvában Brankov miért vallott Rajkra. Ám erre a kérdésre ötven évvel később sem ismert a válasz: a feltehetően kettős ügynök Brankov francia állampolgárként sem beszélt erről, noha számos interjút adott. Az RB magára Rákosi Mátyásra bízta, hogy gyűjtse össze a perújítási vallomásokból a pártvezetők felelősségére vonatkozó részeket. Álságos feladat. Az eredmény csak a vezetők ártatlanságát bizonyíthatta, hisz az ő felelősségükről tilos volt beszélni. Arról is döntöttek, hogy a Rajk-per még börtönben lévő öt elítéltjét is ki kell engedni. Az április 4-i amnesztia lehetőséget adott, hogy a szociáldemokraták előtt is megnyíljon a börtönkapu, s beleegyeztek, hogy egy részüket anyagilag is rehabilitálják. Talán a rehabilitáció felemás menetének is szerepe volt abban, hogy a bukásra ítélt Nagy Imre 1955 januárjában javasolta: szűnjön meg a tehetetlen RB, s feladatát vegye át a Politikai Bizottság. Mintha javaslatának még bármi jelentősége lett volna, le is mondott bizottsági tagságáról. De a történet ekkor nem az igazságtételről, hanem az ő politikai kiiktatásáról szólt, lépése formális volt.

Viszont, mivel a rehabilitálás „nemzetközivé” vált, hatására a Párttörténeti Intézet igazgatója 1955 márciusában megírta Rákosinak, hogy nem tudnak mit kezdeni a párttörténet-kutatásban tizenkilenc Szovjetunióban „eltűnt” magyarral. (Ilyen például Karikás Frigyes, Lengyel Gyula, Madzsar József, Vágó Béla, vagy a lágert és száműzetést túlélte, és első szovjet rehabilitáltként hamarosan hazatérő Lengyel József író is. De Kun Bélát nem vette fel a névsorba Réti László.) RM ráírta a levél tetejére: „a kérdést egyszerű felvetés alapján nem tudjuk eldönteni. Esetleg a szovjet elvtársak gyakorlata alapján járhatunk el” – bár a halottak ügyével RM tudtával ők sem foglalkoznak. Két hónap múlva Réti jelentette: a szovjetek közölték a lengyelekkel, hogy a Szovjetunióban 1937 körül elítélt összes lengyel kommunistát „politikailag rehabilitálnak” lehet tekinteni. 1955 nyarán Budapest is érdeklődött az SZKP-nál a magyar kommunisták rehabilitációja felől. Választ nem találtunk.

De a szovjet lágerekből, börtönökből hazaadtak több magyar emigránst. Csak hát, akiket egyszer a Szovjetunióban vétkesnek találtak, azok biztosan bűnösök, így a hazakerülő rabok maradtak. Mivel ítéletet nem adtak velük, rehabilitálni akkor sem igen tudták volna őket, ha merik. Egy hónap múlva, 1955. december közepén a PB mégis vesz egy mély lélegzetet, és eldönti, felülvizsgálják a szerencsés szerencsétlenek ügyét. Csakhogy ítéletek nélkül ez nem megy, s rehabilitálnivalójuk akadt itthon is. Áprilisban a magyar hatóságok, nem tudni, milyen alapon, 164 öröklött rabot mégis kiengedtek. A fogva tartott 86 fogoly közül 33 külföldre kívánt távozni (10 külföldi állampolgár). 1956 júliusában jelentették a PB-nek, hogy összesen 250 „jogerős” elítéltet kaptak a szovjetektől: 167 háborús és népellenes bűnöst, 58 kémet, 9 szervezkedőt és 16 terroristát – legalábbis ezzel a bélyeggel kapták őket, s többnyire huszonöt év javító munkatáborra „ítélve”. A PB dönt: ha negyedéven belül nem jutnak hozzá

a szovjet bírósági anyagokhoz, akkor a leginkább „ellenséges fasiszta elemek kivételével” a többieket elengedik.

Nagy Imre és Farkas Mihály eltávolítása után Rákosi megszállta a stratégiai pontokat: átveszi a terv-, agit-prop. és tudományos-kulturális osztály, a honvédelem, valamint a *Szabad Nép* irányítását – Farkas Mihály feladatait. A két menesztettet a legkevésbé sem keverték össze! A leváltás után Farkasnak három hónapig jár „teljes ellátás”, Nagy Imrétől egy hónap múltán „minden juttatást, amit mint PB-tag élvezett, meg kell vonni” (de „amíg az orvosi kezelés megkívánja”, kap egy kocsit). Farkas jutalomból elslisszolhat Moszkvába, a Frunze Akadémiára, és hadseregtábornoknak járó ellátásban részesül, a leváltott miniszterelnöknek viszont le kell mondania akadémiai tagságáról, sőt az 1947-ben szerzett egyetemi tanári címről is.

RM néha egészen finom dolgokat tudott művelni. Talán nem tévedés hangulatkeltő lépésnek minősíteni, hogy 1954 szeptemberében a PB megerősíti tagjainak őrzését (Nagy Imréét is): egy kísérő éjszaka is szolgálatban lesz. Majd háromnegyed év múlva, 1956 májusában, Nagy Imre eltávolítása után a testőröknek már nem kell a pártházban, a KV-üdülőkhöz, a Minisztertanácsnál a WC-be is elkísérni védencüket. S a „gorillák” pártösszejöveteleken sem vehetnek részt.

RM utólag azt írta: Nagy Imre menesztésével a „közhangulat egy csapásra megjavult”. Pedig leginkább csak a pártmunkás gárda örült (1949 elején 3400, 1955-ben 9500 függetlenített pártalkalmazott volt). A szigetvári apparatcsikok szerint a leváltáskor Farkassal szigorúak voltak, Nagy Imrével elnézőek: kériki, zárják ki a volt miniszterelnököt a pártból. Baranyában magától adódik a kérdés: vajon Nagy Imre mögött nem imperialista összeesküvés van-e? A valódi közhangulat azonban más. Az emberek többsége tisztában van vele, hogy hamisak a Nagy Imre elleni vádak, tekintélye nemigen csökkent, Rákosié viszont zuhant. Nagy Imre ereje programjának közkedveltségében rejlett, s RM elutasítása, népszerűtlensége is abból származott, amit addig tett és tenni kívánt. Hiába szerezte vissza a teljhatalmat, az emberek szimpátiája nem lett az övé. Végzetes tévedés volt észre sem venni, hogy 1953 júniusa után milyen alapvető lelki változások is történtek.

Aczél Tamás és Méray Tibor azt állítja könyvében, hogy a márciusi határozat fogadására szervezett üdvözlőgálán egyedül a kommunista írók maradtak némák. Darvas József író miniszternek kellett megtörnie a hallgatást. Ő hívta eszmecserére az írókat április 18-án. A találkozó után Andics Erzsébet (a KV Tudományos és Kulturális Osztályának vezetője) riadóztatta Rákosit: „párttag íróink nagyobb része nem helyesli a párt kultúrpolitikáját”, sőt „a párton kívüli írók jelenlétében feltárták, mennyi mindenben nem értenek egyet” a párttal. Sarkadi Imre, Kuczka Péter, Zelk Zoltán és Déry Tibor szerint az írók alantas helyzetben vannak a funkcionáriusokkal szemben. Újra élnek az adminisztratív módszerek, letiltanak egyes színdarabokat, mint a *Galilei-t*, a *Tragédiá-t*. Nem engednek megjelentetni harcos, jó szándékú verseket. Eltiltanak a kiadástól arra érdemes könyveket – Hemingway *Az öreg halász és a tenger-ét*, Thomas Mann egyes újabb műveit –, méltatlan csonkításban jelentetik meg például Babits, Nagy Lajos vagy Kosztolányi műveit. Ellenségnek tekintik az írókat, nem a műveik, hanem lehallgatott telefonbeszélgetéseik alapján írnak róluk jellemzést. Annyira elkeseredett a légkör, jegyzi meg Andics, hogy „a telefonlehallgatásról úgy beszéltek az írók, mintha az Intelligence Service ellenőrzése alatt élnének és dolgoznának, nem pedig hazánkban”.

RM bővebb jelentést kért. „Déry és Zelk cinikus megjegyzéseikkel, vitaközbeszólásaikkal és... rendbontó magatartásukkal a már lassan állásfoglalásra jutottakat – pl. Kónyát vagy Örkényt – is megzavarják.” A DISZ-aktíván Ancsel Éva kijelentette, hogy nálunk csak arról

írhat az író, amit a párthatározat megenged. Eörsi István azt állította, hogy „az írószámba menők 90 százaléka” nem ért egyet a határozattal. „Gyakran hallani olyan hangokat, ha Solohov ma írná meg a *Csendes Don*-t... azt sem adná ki a kultúrpolitika.”

Május elsején délután négytől este tizenegyig többek között a triász – RM, Hegedüs és Gerő – tárgyalt az Írószövetség vezető párttagjaival. Horváth Márton (a *Szabad Nép* felelős szerkesztője) azzal kezdte: „Az írók nem segítik eléggé a pártot és a népet a szocializmus építésében.” Kijelentette: helyes volt Németh László *Galilei*-jének, Madách *Tragédiá*-jának a betiltása. Aczél Tamás elmondta, hogy 1953 júniusa – azaz Nagy Imre fellépése – után az írók rájöttek, hogy „nem a hibák és az eredmények arányait kell megírunk, hanem magát az életet”. (RM közbeszölt: „túl sok a lángész, a remekmű”.) Déry Tibor kinyilvánította, hogy fenntartja a tévedéshez való jogát. „A bírálat nincs arányban a tévedéseinkkel. Az elvtársak túl nagyra becsülik az irodalom jelentőségét.” Zelk Zoltán felhívta a figyelmet, hogy „az irodalom csak részese volt az országos hibáknak”.

RM: „kolosszális károk történtek az elmúlt húsz hónap folyamán a jobboldali törekvések, s nem utolsósorban Nagy Imre elvtárs helytelen politikai vonala miatt”. Szerinte a tilalmak problémája álprobléma. Petőfi is írt olyan rossz verseket, amelyeket Vörösmarty nem volt hajlandó leközölni. A *Galilei*-drámát Németh a fasizmus idején írta, ma úgy értelmezik, hogy ellenünk szól. Vannak olyan költemények, amelyek „más politikai helyzetben jók lehetnek, de amelyeket ma nem lehet leközölni”. Azt mondja: az életismeret semmi, „ha nincs helyes marxista–leninista ideológiával alátámasztva”, és a pártfegyelem „mindenkire kötelező” – tekintet nélkül a tehetségre. S itt ez a mellékes megjegyzés a lényeg, hogy ebben a rendszerben nem a tehetség számított, hanem a műveikből vélhetően kihozható politikai profit. RM azt is állította: „Munkásságunk és parasztságunk nincs megelégedve a mai irodalmunkkal”, márpedig „a jó író mindig hallgat a népre”.

Súlyos politikai hibának nevezi, hogy a pártvezetés engedte magát „provokálni a *Tragédia* bemutatásával”. (A Nemzetiben kitört a taps, amikor az Úr azt mondja Lucifernek: „Csak hódolat illet meg, nem bírálat” – *P. Á.*) Kifejtette, hogy a „Horthy-éra csinált nagy alkotást a *Tragédia*-ból a maga hasznára, mert felismerte, hogy Madách lebecsüli a tömegeket, hogy nem bízik a haladásban, hogy ellenzi a szocialisztikus eszméket stb.”. Madách hibáit már Babits Mihály is észrevette, és a *Tragédia*-t pesszimista műnek ítélte. (Németh Lászlónak RM elmondta, hogy tanáruk, Babits „mindig óvta őket *Az ember tragédiája* nihilizmusától”. Megemlítette azt is: nevetséges, hogy miután Szörényi Éva „a falanszter-jelenetben elsírja, hogy a szocializmus elveszi tőle a gyerekeit, hazamegy a szép otthonába, a maga jól tartott lánykáihoz”.) A lázongó íróbagázs ellen RM végső érve az volt, hogy egy ilyen kis országban „túl sok” a háromszázötven író, mintha tekintélyes részüket nem ők avatták volna azzá.

Aczél Tamásék az emigrációban megírták: „Hiába tréfálkozott Rákosi, hiába ordított Gerő, semmit nem használt.” Az ötórás vita végén Gerő mindenki mellének szegezte a kérdést: egyetért-e a márciusi határozattal, vagy sem. Ők pedig sorban azt felelték: „Mint a párt tagja kötelezőnek tartom magamra nézve, de nem tudok vele egyetérteni.” Bár közeledett az éjféli, RM állítólag mégis a szobájába hívta Aczél Tamást, és értetlenül kérdezte tőle: „Mondja, mit akar? Mit akar? Hiszen maga megkapott mindent tőlünk. Kossuth-díjat... Sztálin-díjat... Van autója, szép lakása... Mit akar még?”

RM 1954 ősztől kezdve tudta Hruscsovtól, hogy ki akarnak békülni a jugoszlávokkal, hogy leveleznek, tárgyalnak egymással, mégsem sietett a Rajk-ügyet hatástalanítani. A „Péter Gábor és bandája”-mese helyett található voltna elfogadhatóbb okfejtést is, ám ezt csak a szovjet–jugoszláv kibékülés után hozta elő. Azt írja, hogy a perben „Jugoszlávia ellen elhangzott vádak jelentékeny része koholmány, s hogy a per koronatanúja, Branko Lázár, a

volt budapesti jugoszláv ügyvivő e vádakat valószínűleg Berija provokációs utasításának megfelelően jórészt maga gondolta ki”. (A név helyesen Lazar Brankov.) Rákosi 1955 őszén az átutazó jugoszláv kormányalelnöknek, Vukmanovićnak el is mondta, hogy „a Rajk-per hogyan kapott Branko hamis vallomása következtében jugoszlávellenes élt”. Ekkor azonban mindez már magyarázkodásnak tűnt. Ha Hruscsovval egyeztetve időben előhozakodik vele – főképp, ha előbb nyilvánosan elejti a Rajk László és társai elleni vádakat, és kifejezi sajnálkozását, megköveti a „jugoszláv vezetőket” –, okfejtését feltehetően a szovjet vezetők is támogatták volna. Azért is, mert a „pokoli ügyes” Beriját már kivégezték, s Brankovot mégis csak Moszkva tálalta koronatanúként. Ha mindezek után Hruscsov kijelenti, sajnós, így történt, Tito jó képet vág hozzá, hisz bármennyire lenézte is Rákosit, tudta, hogy ez a buzgalmár legfeljebb kitalálta Sztálin gondolatait.

Ám Rákosi elszalasztotta a lehetőséget arra, hogy „visszafelé” is nemzetközivé tegye a Rajk-ügyet. Ehelyett inkább a pályája delelőjén járó Tito ellen áskálódott. Az volt a véleménye – és ezt 1955 októberében az íróknak nyilvánosan is elmondta –, hogy az 1948-as jugoszláviai hibákból „egy sereg ma is megvan”. Azt hitte, lesz még ideje kihazudni magát. De 1955 nyarán Tito Karlovácon kijelentette, hogy egyes magyar vezetők akadályozzák a kapcsolatok fejlődését. A jugoszláv ügyvivő ugyan közölte, hogy Tito nem Rákosira gondolt, de hát ő diplomata volt.

– A Hruscsov–Tito találkozást, majd a bukaresti beszámolót Rákosi nagyon nyugodtan fogadta – említette Hegedüs András (1922). – Eldőlt a harc Nagy Imrével, már újból hatalmon volt, s gondolta, ha Tito megegyezett Hruscsovval, megegyezik vele is. Mivel a Rajk-ügyet Moszkvából irányították, ő Hruscsov és önmaga között nem érzett lényegi különbséget.

Tévedett.

A PB tagadja, hogy „a mi politikánk a jugoszláv kérdésben eltér a Szovjetunió politikájától”. Azt sem fogadja el, hogy a jó viszony megteremtésében elmaradnánk Bulgáriától és Csehszlovákiától (pedig velük ellentétben Magyarországnak jóvátételt kellett fizetnie Jugoszláviának, s ez az adóság is nehezíti a rendezést). A PB csak ekkor vonja ki a forgalomból azokat a könyveket, „melyek nem felelnek meg a párt által jelenleg Jugoszlávia irányába folytatott politikának” (RM beszúrása). Ekkor változtatják meg a rádió délszláv adásának címét és jellegét (de pár hét múlva kiderül, hogy Belgrád beszüntette a magyar adást, s ez a megoldás). A PB elutasítja a műszaki határzár kölcsönös megszüntetését, ám szükségesnek tartja, hogy Rákosi nyilatkozzék a magyar–jugoszláv viszony normalizálásáról, kitérve arra, hogy a viszony megromlásában jelentős szerepe volt Péter Gábornak és bandájának. A belgrádi magyar követ jugoszláv parlamenti küldöttséget invitál Budapestre, ám Pijade, a parlament alelnöke, a megoldatlan kérdésekre utalva javasolja, később tárgyaljanak erről. Ezután RM felveti, hogy mégse kelljen nyilvános gyűlést tartania a jugoszláv–magyar viszonyról. Nem zárható ki, hogy a szovjetek figyelmeztették, húzza kijebbe a nyakát a hurokból. Végül is a felelősség Péter Gáborra kenésére mégis sort kerített. De RM élete végéig ellenségként tekintett Titóra – akárcsak Nagy Imrére. Nem bocsátotta meg nekik, hogy mit követett el ellenük. Szinte büszkén írja visszaemlékezésében, hogy a Rajk-perben hangzott el először „nyíltan az a vád, hogy a jugoszláv vezetők tulajdonképp az imperialisták ügynökei”. Sőt a szovjet–jugoszláv tárgyalások kezdetén megpróbálta Hruscsovot és Titót összeugrasztani, mert tudta, hogy ennek a barátkozásnak ő issza meg a levét. Vukmanović-Tempo, a jugoszláv alelnök meg is mondta Rákosinak, hogy Tito nagyon haragszik rá, mástól pedig azt hallhatta, hogy bosszút forral ellene.

RM már-már bugyután viselkedett Titóval szemben. Az még elment, hogy 1955 júliusában kijelentette: „Jugoszláviát vissza fogjuk hódítani a népi demokratikus táborba” – hisz ez volt

Hruscsovék álma is. De neki, a kereskedőnek a pénzügyekben már nem lett volna szabad ábrándoznia. Ám a PB és RM azt az útravalót adta a magyar delegációnak 1955 szeptemberében, hogy a jóvátételi adósságról tárgyalva törekedjenek arra, hogy „a csehszlovák és román példához hasonlóan a két szaldó kiegyenlítődjék”, mert egy vörös petákot sem akarunk fizetni (RM). Ám a jugoszlávok kétszázharmincmillió dollárt követeltek. A „vörös petákból” egy hónap múlva havi ötmillió dollár értékű önkéntes áru-előszállítás lett. De még így is a szovjetek segítségét kellett kérni, hogy ne szakadjanak meg a tárgyalások.

Eljártsszák a jó szándékot. Szabadelvűre helyezik a jugoszláv állampolgárokat, de nem perújítással, hanem „egyéni kérelem alapján”. (Novokovity Száva jugoszláv emigráns főiskolai hallgató 1950-ben felvette a magyar állampolgárságot, és az MDP tagja lett. Öccse 1952-ben átszökött Magyarországra, s tiltott határátlépésért négy évre ítélték, a bátyját pedig „fegyverrejtegetésért” öt évre. Ő 1955 márciusában szabadult, harmincötezer forint segélyt és egyszobás lakást kapott, de az öccsét nem engedték ki.) Nem szabadulhatott Brankov sem: „az ő ügyében a Szovjetunióval kell konzultálni”. Végül a déli határon – majd a nyugatin is – felszedik a műszaki zárat. De a határincidensek megelőzésére és kivizsgálására érkező jugoszláv küldötteket és diplomata elnököket átkutatják a határon, még a szórakozóhelyre is követik őket az ávéhások (állítólag csak egy fontoskodó őrnagy). A házasságkötésben baráti országgá válik Jugoszlávia (hamarosan a nyugati polgárok is házasodhatnak magyarokkal, „ideértve” az ezerszám itt élő görögöket is). „Életkép”: a jugoszláv emigránsok Tito megtagadásáért korábban is nősülhettek, még ha volt is családjuk Jugoszláviában. Ahogy javult a két ország viszonya, úgy „romlottak” ezek a bigámiák. (K. B.-t nyomasztotta felesége „burzsoá származása”, L. D. el is vált.)

RM szükségét érzi, hogy üdülésre hívja patrónusát, Vorosilovot, és vadászatra Gheorghiu-Dejt (ő, ellentétben a cseh Gottwalddal, azonnal kontrázott Rákosinak a Rajk-per kifőzésekor, hogy Tito klikkje Romániában is komoly illegális tevékenységet folytat). Most az ő tanácsukra szorult. 1955-ben nem mert elutazni a szokásos nyár végi szabadságra sem a Krimbe. Nélkülözhetetlen: „csak Balatonaligán voltam egy hónapot, de úgy, hogy az akkori nehéz viszonyok következtében jelen kellett lennem a PB ülésein, szakadatlanul bevontak a különböző ügyek intézésébe”.

RM felajánlotta Déry Tibornak, hogy írja meg neki a panaszait. Az író „a hosszú sors-sértésből” három példát vonakodva papírra vetett. 1. Révai kérésére forgatókönyvet írt a *Felelet* című regényéből, s bár ez lehetne az elmúlt időszak egyetlen munkástárgyú filmje, két éve nem forgatják. 2. Tízéves vágya visszalátogatni Franciaországba, ahol ifjúsága egy részét töltötte. Megígérték, hogy a cannes-i fesztiválra filmjével együtt kiküldik, végül itthon tartották. 3. Az osztrák testvérpárt teoretikusa, Ernst Fischer róla írt cikkét kivonatolva sem engedték közölni.

Levele után fogadta őt RM, és az író egyik panaszát sem tartotta jogosnak. „Kézenfekvő a következtetés, hogy a többi – meg nem említett – sérelmem hasonló elbánásban részesült volna. Mit mondjak erre, igen tisztelt Rákosi elvtárs?” A sértett író RM tovább sebezte. Azt válaszolta neki: „Egyáltalán nem jelenti az ön »legelemibb írói jogának megnyirbálását« az, ha nem küldik ki államköltségen egy-két hónapra Franciaországba, ha nem filmesítik meg egy forgatókönyvét, mert költségei nem a mi zsebünkhöz vannak szabva (különösen, ha utána megfilmesítették egy másik forgatókönyvét).” Abban sincs semmi különös, ha évekkal a *Felelet* körül elhangzott vita után nem hoznak le egy, az akkori kritikáktól elütő véleményt. „Nem örvendetes, hogy hosszú beszélgetésünknek ilyen csekély fogantója volt.” A hangnem mellett az is sérthette Déryt, hogy „Déri”-nek írták RM levelében (pedig ilyesmire korábban – Simon Jolán, azaz Péter Gáborné idején – vigyáztak).

RM keménykedett. Egy általa vezetett stáb maga elé idézte a Nemzeti Színház vezérkarát, és megfeddte őket, hogy arisztokratikusan kezelik a mai magyar darabokat, Illyés Gyula és Németh László mellett Sándor Kálmán vagy Háy Gyula drámáit nem tekintik a sajátjuknak. S még nagyobbak a hibák a szovjet és a népi demokratikus országbeli darabok műsorra tűzésében.

Mivel a *Szabad Nép* újságírói nem művészek, hanem pártmunkások, nekik „önként” kell hamut hinteniük a fejükre. A májusi taggyűlésükön huszonöt felszólaló ítélte el pártszerűtlen októberi kijelentéseit. A leváltás előtt állóknak is önkritikát kellett gyakorolniuk.

Meglepő, hogy a minden lében kanál pártvezetés nem vetette a színházi vezetők szemére Fedák Sári temetését. Az erről írt feljegyzésen ott áll Rákosi jellegzetes „L” betűje (látta), s Gerő is úgy felszántotta vastag ceruzájával a szöveget, mintha legalábbis az ország sorsa múltott volna azon, hogy 1955 májusában a szakma tisztességbeli ügynek tekintette a 76 éves korában elhunyt színésznő temetését. Megelőzhatték volna a „tüntetést”, hisz Honthy Hanna felkereste Darvas József minisztert, hogy segítsék „méltó körülmények között” eltemetni a legnagyobb magyar primadonnát. Csak hát a proletárdiktatúra nem tudott nagyvonalú lenni még halál esetén sem. „Fedák Sári aktív fasiszta múltú színésznő, komoly munkatársa volt Kiss Ferencnek. A felszabadulás után két évre ítelték” – vádolták őt Rákosinak. Pedig jogerősen a háború után is „csak” nyolc hónap volt az ítélet. Jegyezzük meg, hogy a primadonna mintha a politikát is fellépési lehetőségnek vette volna: balra is, jobbra is táncolt. 1918–19 után vörös „markotányosnő”, a háború alatt pedig fellép „a nemzetiszocialista propagandalapok szolgálatában álló Donausender rádió műsorában”. Fedák végtisztessége így ellenséges cselekedetnek minősült. Feltételezték, hogy Honthy, Latabár, Ajtay, Mezey, Rózsahegyi, Gobbi „a temetést tüntetésnek tervezték”. Bizonyíték: az Operettszínház igazgatója áttette délutánra a próbát; Latabár a kocsiján lement Székesfehérvárra Kiss Ferencért; a férfiak egy része frakkban, a nők fátyollal demonstráltak; több mint száztagú cigányzenekar játszott; Medgyasszai Vilma Kossuth-díjas kiváló művész a sírra hatalmas virágkoszorút helyezett a következő felirattal: „Jancsinak örökké sírig szerető Iluskája”; a gyászoló tömegben gyűjtőívet köröztek Fedák márvány síremlékére (Oláh Gusztáv ezer forintot, Honthy Hanna ötszázat adott). „A temetésnek feltétlen politikai demonstráció jellege volt.” RM felelősségre is vonta a belügyminisztert, hogy egy ilyen ellenséges megmozdulásra miért a párt figyel fel. Piros László mentegetőzött, s pótolta a mulasztást: „Fedák Sári jobboldali tevékenysége miatt a felszabadulás után színészi munkájától eltiltották.” (Budapesten, és három évre – *P. Á.*) „Színészi körökben úgy értékelték, mint a magyar operett megteremtőjét. Még legutolsó napjaiban, amikor már halálos ágyán feküdt, Szendrő Ferenc (József – *P. Á.*), a nemrég alakult József Attila Színház igazgatója azzal biztatta, hogy összekötetései révén eléri, hogy Fedák szerződést kapjon.” Agyvérzés után, mivel SZTK-tagsága nem volt, kórházi költségeit a színészek adták össze. „Halála – jobboldali múltja ellenére – nagy részvétet váltott ki színészi körökben.” „A temetés nagyarányú díszletezés mellett zajlott le... Száztagú cigányzenekart akartak kivinni, ebből azonban mindössze egy cigány volt. A résztvevőknél egy szál rózsát volt. A temetésen kb. 2500–3000 személy vett részt.” „A temetés szervezőinek további felderítésére bizalmas nyomozást folytatunk.”

Rákosi mondatait is átvérzi a politika. Miután a „munkaversenyben” az Operettszínház lemond az állami segélyről, RM javasolja a filmgyártásban is ugyanezt, mert mindenütt óriási a pazarlás: „Simándyt hatvannégy tagú zenekar kíséri, Strauss *Kék Duná*-jához százötven főnyi baletet szerepeltetnek, vagy például, ahol elég egy zongorista, oda négyet raknak. A rádiónál is kolosszálisan szórják a pénzt. Egy-egy közbeszólásért kétszáz forintot fizetnek.” Kitalálja, hogy az SZTK vállalja: „a harminc százalék szimulánst tíz százalékra leszorítja”. Okos dolgok mellett – például, hogy a bányák párttitkárai ne kapjanak föld alatti pótlékot –,

minden tücsök-bogár eszébe jut egy-egy témáról. A bányákról az, hogy régen a bányamérnökök úgy éltek, mint a földesurak, a bányászasszonyok hordták nekik a tejet stb. Kijelenti, hogy az MTI a legfüggetlenebb szerv a világon. Azt nem mondja, mitől független. De a mércéje a moszkvai rádió a negyvenes évek elején. Ott előre meghatározták akkor a politikai tartalmat, aztán ellenőrizték, hogy azt olvassák-e be, ami le van írva. Sőt technikai szempontból is vizsgálták, hogy nem dadog-e a bemondó, vagy azt hangsúlyozza-e, amit kell.

Amikor kiderült, hogy Bartók Béla halálának tizedik évfordulójáról Nyugaton megemlékeznek, a pártvezetés úgy dönt: nem engedi a zeneszerzőt „a reakció szolgálatába állítani”. Posztumusz békedíjat szának neki („Mégis mennyi ez az összeg?” – kérdezi RM), meg múzeumot, és Bartók–Liszt zongoraversenyt. A Bartók-művek kiadási jogának megvételére szentelt 5500 dollárra RM rákérdez: „Nem egy példányról van itt szó? ...ha ezek annak az angol cégnek a birtokában vannak, az biztosan sokszorosította őket és meg lehetne vásárolni könyvkereskedésben. Miért nem tudja ezt megtenni a mi követségünk?” A népművelési miniszter felvilágosítja, hogy kiadási jogról van szó. Ezután RM a zenei programot sokallja: „Bartók zenéjének egy igen jelentékeny része a széles tömegek számára nagyon nehezen hozzáférhető.” Az emlékbizottság elnökének Kodályt javasolták. RM: „Mit csinálunk, ha Kodály Zoltán visszaél az elnökséggel? Például népidemokrácia-ellenes szónoklatot tart?” Kijelenti: „a legjobb tudósnak, a legjobb művésznek egy szavát se higgyük”. Szerinte Bartók naiv volt, „amikor kiment Amerikába, és ott éhen halt. Emlékszem, amikor 1945-ben hallottunk róla, akartunk pénzt küldeni neki. Ezt az amerikaiak úgy tekintették, mintha a mi kémünk lenne, és nem engedélyezték.” Morgott, hogy az emlékbizottságot telerakták funkcionáriusokkal, írókkal. „Illyés Gyulát is mindig odateszik mindenhová, Ruzsnyák, mint az Akadémia elnöke is mindig ott van. Szabolcsi Bence minek? ...Kiválasztja Bartók legreakciósabb levelét, és azt agyondicséri.” A bizottság legyen kisebb és „politikailag teljesen megfelelő”, „nehogy az amerikaiakkal együtt dolgozzanak”. Mert ha nem vigyáznak, „Kodály összeszűri a levelet az ifjú Bartókkal” (Bartók Béla Amerikában élő fiával).

Kérdi, nem erőltetett-e Liszt és Bartók összekapcsolása. Andics Erzsébet megnyugtatta: „Bartók művei nem adnak elég sokat, Liszttel egybekötve komoly dolog lenne”, és idegenforgalmilag is előnyös. RM felcsattan: „Akit ide elengednek, az, jobb, ha nem jön.” „Akik egyszer Magyarországon jártak, azoknak az amerikaiak és az angolok igen nehezen adnak vízumot, hacsak nem a kormány vagy a titkosrendőrség megbízottai.”

Aztán kiderült, hogy a zongoraverseny szervezésére kevés az idő, s fennáll a veszély, hogy „a szovjet és a népi demokratikus országok versenyzői elsősorban Liszttel, a nyugati versenyzők elsősorban Bartókkal szerepelnének”. *A kékszakállú herceg vára* operaházi előadását – Székely Mihállyal, Palánkay Klárával, illetve Ferencsik Jánossal – meghívták Párizsba. De mivel az „illetékesek” szerint Palánkay Klára „gyanús ügyben mint személyi kapcsolat szerepel”, s disszidálni készül, a *Kékszakállú* nem utazhatott. A korábban pornográfnek nyilvánított *A csodálatos mandarin*-t viszont annak árán előadhatták, hogy a történet helyszínét a bordélyházból egy ázsiai toronyba helyezték. Így már a PB engedélyezte, hogy egyszer-kétszer színre kerüljön – „kellő kritikai megjegyzésekkel”.

Az írók és újságírók elégedetlenségei miatt a PB eljut oda, hogy a *Ludas Matyi* élclapnál „rövid harci programot kell kidolgozni az elért eredmények továbbfejlesztésére”. Mert a humoristák marxista elméletével alig foglalkoznak, s a *Ludas Matyi* nem tükrözi a párt egységét. RM óv a túlpolitizálástól. A filmgyártásban viszont jó lenne, ha játékfilm készülne a hadseregről, a határőrségről, az ifjúságról.

RM nem csak a kulturális és művészeti kérdésekben mozgott úgy, akár az elefánt a porcelánboltban. Amikor megkaparint, mondjuk, egy megyei titkárt, úgy csuklóztatja, mint szovjet elvtársaik őket. Hanyatló korszakában megengedi magának a felkészületlenséget is. A szabolcsi titkártól azt tudakolja, hogy hány község van a megyében, s hogy ő mióta van ott, hogy a „gyökerei kemények”-e?

„RM: Maguknál a DISZ-titkár párttag? Jelen van az üléseken?

Varga Sándor titkár: Most beteg, most nem.

RM: De úgy gondolom, ha egészséges.

V. S.: Igen.

RM: Fordul az MB-hez? (a megyebizottsághoz).

V. S.: Ritkán.

RM: Hát maguk fogják fülön, hogy forduljon.”

Szórja a pattogós, értelmetlen tömondásokat. A Titkárságban nincs ott Gerő, hogy legalább jelenlétével kordában tartsa, a többi pedig áhítatos csend. RM kicsinyeskedése is egyre kezdetlegesebb. A mélypontjai primitívebbek. (RM: „Hallom, hogy még a *Himnusz*-t is játsszák újra éjfélkor a rádióműsor bezárása után, pedig egyszer már abbamaradt.” Szerinte Czapik Gyula részvétele a finnországi békekonferencián mérgecsütötte a Vatikánt, mert egyedül mi tudtunk „érseket exportálni”. Ez annyira tetszett neki, hogy megérdeklődte, vajon Czapik piros sapkában és nyakában a kereszttel szónokolt-e, s „nem hitték azt, hogy itt öltöztették fel a Nemzeti Színházban?”.)

Ugyanakkor egy Győr-Sopron megyei jelentésről megállapítja, hogy a helyi sajátosságokat kellene kiemelni. Például, hogy a hittanra beíratottak száma itt a legmagasabb, „pedig sok az ipari munkás”. Azt már nem meri firtatni, hogy milyen körből kerülnek ki a hittanra járók, hogy a vallásosság, netán a tiltakozás áll-e a háttérben. Ha valami nem tetszik, inkább üt, mint elemez. Számára ez kevésbé veszélyes.

Amikor kiderül, hogy Angyalföldön majdnem háromszor annyian iratkoztak be hittanra, mint az előző évben, felveti, hogy be kellene írni a bizonyítványba, ki jár hittanra, és a középiskolai meg az egyetemi felvételnél figyelembe lehetne venni. „A szülők elég intelligensek ahhoz, hogy ennek a súlyát lemérjék.” RM javasolja, hogy a szeptemberi békekölcsönjegyzés sikeréért az elbocsátásoknál már most tegyék hozzá, hogy az illető nem jegyzett békekölcsönt vagy keveset jegyzett. „A parasztságnál más a helyzet, mert ott adóban behozzuk.” Amúgy minden alkalmat megragad, hogy oldalba rúgja Nagy Imrét, mert például: „most fizetünk azért a rengeteg hibáért, pénzszerzésért, lazaságért, amit az elmúlt húsz hónapban elkövettünk”.

Láttuk, 1955 márciusában kezdtek fűjni a böjti szelek, és páratlan módon nyáron is, ősszel is, sőt egészen a következő év májusáig csak fűjtak, fűjtak. A belügyminiszter, aki hajdan felajánlkozott Nagy Imrének, 1955 márciusában azt jelenti a PB-nek, hogy az elmúlt húsz hónapban – vagyis a volt miniszterelnök alatt – gyengült a rendőrség munkája. A rendőrök „elszoktak” az erélyes fellépéstől. Pedig bátor kiállítás szükséges „politikai kérdésekben is”. 1954-ben mégis leépítettek minden második besúgót – kétezer-háromszáz hálózati személyt. De felülvizsgálták „az antidemokratikus elemek” – 1,1 millió ember – nyilvántartását, és kétharmadát törölték. Ám félmilliónyi „ellenséges személyt” továbbra is nyilvántartanak. Köztük „hatszázötven elvtársat”, akik annak idején beismerő, vagy terhelő vallomást tettek a horthysta szervek előtt. (Kartonjaikat külön őrzik.)

A talpig osztályharcban töltött évtized után szinte üdítő, hogy a rendőrség éves munkájának értékelésekor már felvetődik az is, hogy a testület nem elég kulturált. Persze, nagyobb baj, hogy elsősorban nem „az osztályidegen elemekre” csapnak le (pedig 1955-re a korábbi 0,4 százalékról tízszeresére nőtt a „lecsapott” osztályidegenek aránya). A törvénytelen „elharapózásaként” említik, hogy Kazincbarcikán egy ártatlan „kormánykitüntetett dolgozót” megverték, vagy azt, hogy dolgozókat osztályidegen ügynökökkel figyeltetnek, no meg, hogy a rendőrség sodor bűnbe embereket. (Egy özvegyasszonyt prostitúcióval vádoltak, mert szeretője volt, majd a prostituáltak között dolgoztatták a rendőrségnek.) S még egy „rendőrbűn”: tisztok is hallgatják a Szabad Európát. Az osztályharcos évtized esztelen tisztogatásainak köszönhető, hogy a rendőrségen 1950 óta száztíz százalék a fluktuáció: hat év alatt az egész állomány kicserélődött: a rendőrök hatvan százaléka egy éve van a beosztásában.

A böjti szél májusban „meghozza” a Varsói Szerződést, ám másnap megkötik az osztrák államszerződést, Ausztria felszabadul: a sztálini hidegháborúhoz mégsem lehet visszatérni.

A magyar Minisztertanács elhatározza az idegenforgalom fejlesztését. Ez után Piros László javasolja Hegedüs Andrásnak, hogy korlátozzák a nyugatiak beutazását. S a miniszterelnök nem a Minisztertanács elé viszi vissza minisztere javaslatát, hanem a PB elé, ahol elfogadják. Szigor és szigor. 1955 májusától „fokozatosan” visszavonják az ideiglenes budapesti letelepedési engedélyeket – kiadásukat átveszi a rendőrség. Újból bevezetik a munkahelyükről kilépők ellen 1953-ban eltörölt szankciókat. (RM: „nagyon lazán kezelik az önkényes kilépőket, és hónapok óta egyetlen ítéletet sem hoztak, sem igazgatóval, sem munkással szemben”. Felidézi, hogy a Szovjetunióban húsz perc késésért hat hónapi börtön járt.) A szigorítások általában fokozatosak, hátha könnyebben visszaszoknak rá az emberek. Az életszínvonalat is apránként kívánják csökkenteni. A jelszó: gyorsabb gazdasági növekedés, a titok: ez csak az életnívó rovására valósítható meg. Emelik a normákat, a nyugdíjárulékot, az „önkéntes” békekölcsön összegét, kiterjesztik a gyermektelenségi adót.

Június szülötte a KV-határozat „a mezőgazdaság szocialista átszervezésének és a mezőgazdasági termelés fellendítésének további feladatairól” – azaz vissza a sztálini útra. A mezőgazdaságot a környezeti adottságokat és az időjárási viszonyokat figyelmen kívül hagyó kötelező vetéstervvvel irányították, és olyannyira kötelező volt minden termény és termék nagyobbik hányadának beszolgáltatása, hogy a kötelezettség alól az sem mentesített, ha beütött az aszály vagy, mondjuk, a csirkevész. A beszolgáltatási norma emelését RM mezőgazdasági termelést serkentő lépésnek nevezte. Ez is egy módja volt a szövetkezetbe kényszerítésnek, akárcsak a kötelező beadás arcátlanul alacsony ára. (1956-ban egy mázsa búza beadási ára 75, szabad ára 277 forint volt, a sertéshús kilója 5 és 20 forint, a tojásnál háromszoros volt a különbség: a piacon egy tojás 1,10-be került.) De bármennyire barbár volt is a kollektivizálás, hatására végül gyorsabban modernizálódtak a magyar falvak, mint a polgárosodásban előttünk járó nyugati országokban. (Igaz, mire idáig értek, RM már régen emigrációban volt, és az a szövetkezet már nem is emlékeztetett kolhozra.) 1949 és 1956 között a termésátlagok alig valamivel voltak nagyobbak, mint 1931–38-ban. A szövetkezetesítésnek nem volt ipari háttere, a vezetés azt hitte, ha százan kapálnak egy sorban, az már nagyüzem. Pedig ahhoz hiányoztak a traktorok, a műtrágya, és hiányzott a termelőszövetkezeti csoportok „áldásaiból” is kirekesztett parasztpolgárok szakértelme. Így a szövetkezetekben az átlagtermés kezdetben kisebb volt, mint a magángazdaságokban. Láttuk, hogy a parasztság legtöbbször termelő csoportját a helyi szervek kénye-kedve szerint „kinevezték” kuláknak, és őket még mértéktelenebb adóval, beszolgáltatási kötelezettséggel sújtották. A két kezük munkájából élők közül a szövetkezeti tagság volt a legrosszabb, a munkásság a legjobb helyzetben. Az ezeréves földkérdést a könnyörtelen politika a visszájára

fordította: a földéhség helyett megjelent a menekvés a földtől (a tulajdon rejtegetése: „szétíratása” a családban). A határ tele volt parlagfölddel. 1950 után a mezőgazdasági termelés részaránya a nemzeti jövedelem egyharmada és egynegyede között ingadozott, vagyis jelentősen csökkent; az ipar részesedése pedig Magyarország történetében először meghaladta a nemzeti jövedelem felét. 1956-ig megszűnt a mezőgazdaság túlsúlya, a megkésett ipari forradalom révén – korabeli szóhasználatlaltal – agrárországból ipari-agrárországgá vált Magyarország, ahol a nemzeti termék 57 százalékát már az iparban termelték. Ez az ezeréves történelemben is történelmi fordulat. A második világháború befejezéséig nem sikerült a felzárkózás a nyugati országokhoz, 1948–49-ben viszont elkezdődött. A leglényegesebb változás az avított falusi társadalom kiáltó ellentéteinek az eltüntetése, a fejlett Európától idegen társadalmi zárvány: az arisztokrácia és a földtelen parasztság világának megszüntetése volt. A térség évszázadnyi késéssel lemásolta a Nyugaton véghezvitt modernizációs folyamatot (ami a periférikus régiók között a legjelentősebb növekedéssel páratlan eredményeket hozott egészen a hetvenes évekig). Ezek a magasztos – ám Janus-arcú – sikerek 1955-ben a legkevésbé sem vigasztalták a parasztokat, amikor olvasták, hogy a gabonafelvásárlástól kezdve az adózásig visszaszívznak szinte minden mezőgazdaságot érintő „engedményt”. A Sztálin halála utáni olvadást főképp Magyarországon feltűnő fagyhullám követte. A *Neue Zürcher Zeitung* elemzése – „A kommunista rendszer válsága Magyarországon” – nyersfordításban bekerül a pártvezetés tájékoztató rendszerébe, de elevenbe vágó kritikájának köztük semmi visszhangja, legalábbis nyoma sem maradt.

Hány szakasza van a szocialista fejlődésnek? – kérdezi a hallgató a jereváni rádiótól. A válasz: – A szocializmus fejlődésének két szakasza van. Az első szakasz a fejlődés nehézségei, a második szakasz a nehézségek fejlődése.

Nagy Imre májusra mintha megtört volna. Miután a Titkárság eldöntötte, hogy minden kedvezményt megvonnak tőle, április végén elküldték hozzá Sátor Jánost, a párt gazdasági főnökét. A volt miniszterelnök azt mondta neki: „meggyógyulni akkor fog, ha pártügye rendeződik”. Pártmunkát kér: „természetesen nem gondol önálló nagy feladatok kidolgozására”. Sátor nem a saját feje után megpendítette, hogy még az Orsó utcai villából is kiköltöztethetik. Nagy Imre egykedvű: „arra rendezkedik be”, amit döntenek. Május elején be is jelenti: egyetért a Központi Vezetőség március 4-i és április 10-i határozatával – vagyis saját maga és az általa képviselt politikai vonal eltiprásával. Azt írja: a megvalósításban „minden erőmmel kész vagyok együttműködni”. Ám a PB kéjelegni szeretne: felszólítja, taglalja a hibáit! Nagy Imre hónapnyi gondolkodás után pártiratokat kér a részletes önbírálatához – és bírálathoz. Ez kéne még: akadémikus elemzés meg a bírálat! RM titkára azt válaszolja Nagynak: ha önkritikát akar gyakorolni, tegye saját belátása és a nyomtatott határozat alapján. Mivel közben Nagy Imre egy új levélben szóvá tette, hogy az 1947 óta űzött foglalkozása, a tőle elvett egyetemi tanárság nincs párttagsághoz sem kötve, „válaszként” elintézték, hogy táppénzt kapjon.

RM majdnem két hónapig készítette a választ Nagy Imrének. Hruscsovék belgrádi Canossa-járása, „a jugoszláv kérdés rendezése” zavarba hozta. (Németh Lászlónak azt mondta: „Mit kell az embernek kiállni... most ezzel a jugoszláv dologgal, hogy elmentek bocsánatot kérni.”) Ő ugyanis nem kenhette Sztálinra a történeteket, mint Hruscsov. A szovjet pártvezető épp csak elmondta belgrádi beszédét, Gimes Miklós újságíró máris megkérdezte a Lapkiadó Vállalat párttaggyűlésén: ha Tito ártatlan, miért késik a „titoista ügynök” Rajk László és társai rehabilitálása. Ettől a kérdéstől tartott RM. Nagy Imre megfogható, legyőzhető ellenfél, de egy halott árnyával mit lehet kezdeni? Mindenesetre Gimest és „érdeklődő” társát kizárták a pártból. RM hallgatott.

– 1955. június közepén is Aligán töltötték a hétvégét Rákosiék – említi a gépkocsivezető Szirmai Károly (1910). – Akkor volt Budapesten a kosárlabda Európa-bajnokság, és a magyar–szovjet döntőt közvetítette a rádió a Népstadionból. Rákosi sétált Fenyával, én hallgattam a közvetítést, és a végén lelkesen közöltem vele, hogy megnyertük az Európa-bajnokságot, legyőztük a szovjet válogatottat! Legyőztük, legyőztük, mondta, pedig azt hittem, hogy velem együtt fog örülni. – Csak hát a külügyminiszter már jelentette neki, hogy a szovjet, a német, a jugoszláv követség is szóvá tette a magyar közönség viselkedését a nemzetközi sporteseményeken, például a szovjet–olasz kosárlabda-találkozón tapasztalható „szovjetellenes, fasiszta jellegű” megnyilvánulásokat. S használ-e a világproletariátusnak a szovjet válogatott veresége?

A győztes RM elbizonytalanodott. Soha nem dobtak vissza annyi PB elé kerülő jelentést, javaslatot, mint Hruscsovék belgrádi Canossa-járása után, 1955 közepén. Az „adott helyzetben” nem helyeslik az államvédelem elválasztását a belügytől (amit még Farkas javasolt februárban) – de felszólítják a belügyminisztert, hogy elsősorban az államvédelemmel foglalkozzon. A sajtó pártirányításáról szóló jelentést visszaadják módosításra. A magyar–osztrák viszony javítására tett javaslatot (vasúti és légi összeköttetés helyreállítása, kettős állampolgárság stb.) leveszik a napirendről. (Majd a bécsi magyar intézet feltámasztását is elvetik, sőt eladják a Collegium Hungaricumot.) Zavart okoz, hogy az amerikai követ kereskedelmi tárgyalásokat javasol. A rossz kapcsolatokért eddig az USA-t okolták. Kitalálják, hogy a követ indítványa nem hivatalos, nem a Külügyminisztériumban tette. (Viszont hosszú szünet után RM, Gerő is megjelennek az amerikai követség július 4-i fogadásán.)

Minél ingatagabb RM helyzete, annál nélkülözhetlenebbnek mutatja magát. Nagy Imre megbuktatása után is a jobboldali veszélyről zsolozsmázik, hogy rákenje a hibákat, hogy érzékeltesse: az ő megingathatatlanságára és keménységére van szükség. Az ifjúsági küldöttséggel Budapestre látogató A. Seljepinnek azt mondta: „Nálunk az ellenség tevékenykedett, és sok mindent sikerült elérnie... Önök bizonyára tudják, hogy a fasiszták nálunk továbbra is tevékenykednek.”

Kádár János még 1954 novemberében kifogásolta, hogy a gyorstalpalón végzett jogász, Czakó Kálmán a legfőbb ügyész, aki a szovjet fronton állítólag partizánkivégzésekben is részt vett. A gyanúra betegesen érzékeny Rákosit a rehabilitációs „büntárs” múltja nem zavarta. A PB csak hét hónap múlva, 1955 nyarán dönt úgy, hogy nem cipeli tovább ezt a terhet. Hogy tényleg partizánvadász volt-e, mellékes is lehetne, hisz „kiderül”: műveletlen, goromba, rosszindulatú, karrierista, fennhéjázó. A PB Rákosira bízza, hogy szólítsa föl lemondásra. Egy hét múlva viszont RM javasolja, hogy halasszák el a leváltást. Czakó állítólag kölcsönként Nagy Imrétől, s RM fölszólította: „írja le, hogy milyen összegeket és milyen célból vett át”. (Baljós történetek kezdődnek RM „írja le” bevezetésű mondataival.) Nincs „eredmény”, és tíz hónappal Kádár feljelentése után Czakót fölmentik. Ekkor tudatja Rákosival, hogy működése alatt egyetlen Nagy Imre-képet sem engedett beszerezni.

1955-ös Rákosi-csárdás: hármat balra, egyet jobbra. Valaki jelenthette, hogy az állami gazdaságokban az ellenség kiszorítja a munkáskadereket. (Kiderül, a leváltott igazgatók 96 százaléka, az újak kétharmada munkás- és parasztszármazású.) Döntés: anélkül, hogy szüneteltetnék az ellenség elleni harcot, a fő figyelmet az időszerű mezőgazdasági munkákra fordítsák.

Azért az ellenség örök! Ménes János (1905) ezt így idézte fel:

– 1955 augusztusában meghalt Vásáry István, Debrecen hajdani kispolgár polgármestere, az Ideiglenes Kormány pénzügyminisztere. A városi titkár kérte, hogy a tanács adjon neki

dízsírhelyet. Felhívtam K-telefonon Rákosit, aki keményen letorkolt, hogy mit képzelek! Említettem neki, hogy Vásáry építtette a krematóriumot, érveltem, hogy ez az ember kerékpárral járt és a mosónőjüket vette feleségül. Rákosi azt felelte: ha Vásáry lenne az én helyemben, a lábamnál fogva akasztatna fel. Következménye nem lett az ügynek, de ha nem szólok, adhattam volna nyugodtan dízsírhelyet neki.

Jobbra lépés a csárdásban, hogy Mindszenty József hercegprímás – „tekintettel saját és a püspöki kar kérelmére, valamint figyelembe véve korát és egészségi állapotát” – júliusban a börtönből házi őrizetbe került. A javaslatban kitértek arra is, hogy az érseket a helycei (nyolcszázötven fős község) volt püspöki helynökség épületében fogják elhelyezni, s kitértek minden részletre, amire ilyen közveszélyes ember esetében az ország vezetőinek figyelniük kell. Mindszenty őrzését nappal polgári ruhás államvédelmi őrök, éjszaka rendőr-, esetleg börtönőr-egyenruhás fegyveres szolgálat látja el: tizenhat fő. Lakrészébe lehallgatóberendezést szereltek. Mivel nem volt áram, „az objektum világításához” generátor kellett. Gépkocsi, sofőr, telefon- és rádió-összeköttetés a BM-mel. Az érsek csak örrel sétálhat. A korábban ide száműzött váci püspököt és az apácákat el kell helyezni, velük Mindszenty nem érintkezhet, „megfelelő papot” viszont állítottak mellé. Mindszenty anyja is oda költözhetett. A „párthatározatot” RM közölte Czapik Gyula érsekkel. Ezután a püspöki kar küldöttsége kérte a miniszterelnöktől Mindszenty büntetésének megszakítását. Ő közölte, hogy megbeszéli a kérést az igazságügy-miniszterrel, s tiltakozott amiatt, hogy nyilvánosságra hozták: a pápa indexre tette a békepapok kiadványát. Hát nem úgy zajlik az élet, ahogy a PB akarja?

A hektikus politizálás jó látletele a *Szabad Nép* egyik „lebukott” szerkesztőjének hátrahagyott könyvtára. Sztálin műveiben például először pirossal vannak aláhúzva az első olvasáskor fontos részek, mint például az osztályharc éleződése, aztán évek múlva kézzel azok a részek, amelyek már inkább Nagy Imre igazát erősítették.

RM július 3-ára magához hívatta Németh Lászlót. A betiltott *Galilei* írója miniszterelnöknek hiszi Rákosit. „Kisebb volt, mint vártam, s aprózó, szinte tipegő léptekkel jött felém.” Németh tudta Illyéstől, hogy Rákosival „könnyű” beszélni, mert nem engedi szóhoz jutni a partnerét. „Ez így is volt, ha az ember közbeszólt, egy pillanatra megállt, de szemében mintha nem az én szavam lenne, hanem a maga lemeze forgott tovább.” A háromórás „audiencia” alatt RM elmondta, hogy a börtönbe járt neki Németh folyóirata, a *Tanú*, majd az 1945 utáni író- és művészdölgésekről szólva a saját érdemének tüntette fel, hogy Németh életben van. Egyébként Zakrutykin *Úszó falu*-jának olvasásakor tünt fel neki, „milyen szeretettel van fordítva”, s Németh ekkor értette meg, miért kapott váratlanul József Attila-díjat.

RM voltaképp meg szeretne volna őt nyerni, elérni nála, hogy ne „Galilei-félékről” írjon, aki „a szakállába morogja, hogy eppur si muove”. Az író magyarázta volna, hogy nincsenek élményei az ő világukról, mire RM azt felelte, hogy „egy szobából is el tudna irányítani egy földalatti mozgalmat, ha oda csak három embernek lenne bejárása”, akkor is. Bár Németh magában elismerte, hogy „Ferenc József Aranyról, Horthy Miklós Móricz Zsigmondról aligha tudott annyit”, mint Rákosi róla, ám ez nem vette le a lábáról. „Ha nem tudtam volna, hogy az előttem lévő ember százakat végeztetett ki, köztük kommunista bajtársakat is, irigyeltem volna a gyanútlan hitéért, a derűért, amivel a történelmet s benne a maga szerepét mérte... Egy boldog költemény él benne arról, amit ő az országban végbevitt.”

Az irodalmi „kásáról” RM kijelentette, hogy jobban becsülik az irodalmat, mint maguk az irodalmárok. Németh azt írja, ez igaz, „csak épp a becsülés módját tévesztik el”. RM kifogásolta, hogy az írók nem bírják a kritikát. József Attila „más volt”. Amikor elvitte hozzá a verseit, ő megmondta neki, hogy ezek nem jók. „József Attila erre az egész nyalábot

széttépte” – és RM mutatta, hogyan. Németh László nem kérdezte meg Rákositól, hogy hol és miképp került ilyen intim kapcsolatba a költővel. (József Attila sehol sem említi, hogy Rákosi véleményezte volna verseit.) RM Illyésről is leszedte a keresztvizet: „Őtöle, aki Párizsban is köztünk volt, Gerő elvtárs volt a szemináriumvezetője, mást vártunk volna. Az a hiba, hogy túlságosan elkényeztettük... Pedig hát, hogy is állunk az ő műveivel? A *Puszták népe* egy félelmes vádirat, de nem mutatja a kivezető utat.”

Jellemző Rákosi módszerére, hogy amikor látta, nem éri el a célját, mellékesen odavetette vendégének: „Miért kell magának évi százhuszezer forintot keresnie? Bocsásson meg, nem épp a maga jövedelmére voltam kíváncsi, de mielőtt az írókkal tárgyalni kezdtem, bekértem a kimutatást.” Nos, ebben a kimutatásban Németh az említett összeg felével, ötvennyolcezer forinttal szerepel.

Az orvosi diplomás író bámulatba ejtette, hogy RM azt is tudta, a hipertónia az agykéreg anyagcserezavara. (Az nem jutott eszébe, hogy Rákosinak is magas vérnyomása lehet.) De ámulata ellenére leírja, ha okos emberek bölcsnek tartják is Rákosit, ha uralma alatt annyi minden épült is, a vezér „igen egyszerű... primitív ember”. S az előérzet: „Úgy látszik, igaz, amit még az előző rendszerben mondtam: ha egy államférfi velem akar beszélni, akkor az közel van a bukáshoz.”

1955. augusztus közepén filmesek előtt RM kijelentette: „mi nyugtalanítani akarjuk az írókat, azért, hogy minél jobban teljesítsék hivatásukat”. Mint látni fogjuk, a nyugtalanítás kölcsönösen sikerült. Augusztusban RM találkozott a Színház és Filmművészeti Szövetség vezetőivel is. Kinyilvánította: „új darabjaink mélyen a nép igényei alatt maradnak”. A népre hivatkozó kijelentéseit szokásával ellentétben sosem támasztotta alá – „Minket a Galilei-féle darab nem húz ki a vízből... Kossuth és Görgey harcát már régen eldöntötte a történelem. Az új Illyés-darabban pedig Dózsa alakja egy XVI. századbeli elkeseredett Sinkára emlékeztet.” Megjegyezte, hogy a Nagy Imre-rezsim megtörte a lendületet: „Szájunkig ért a víz, amikor fordítottunk egyet a kormánykeréken.” Szerinte az *Az ember tragédiája* „ügyes tör volt”, amibe a színházak beleestek. Úgy véli, a Fedák Sári temetésén részt vevő színészekkel szemben „nemhogy túlzott az adminisztratív intézkedés, hanem kevés is”.

1956 tavasza a rehabilitálásokban is fordulópont volt. A PB megbízásából Apró – Ács Lajos társaságában – már az előző év őszén kikérte az igazságügy-miniszter és a legfelsőbb bírósági elnök véleményét a gyorsításról. Bár azt ígérték, hogy október közepéig – Rajkékát kivéve! – az „összes” törvénysértő ügyet újratárgyalják, kiderült, a szociáldemokraták sem kerülhetnek sorra. Korábban ugyan arról határoztak, hogy közülük is ki kell engedni, akit lehet, s pártucatnyian szabadultak, ám a folytatás elmaradt. Felülvizsgálatról pedig szó sem volt. Az igazságügyi vezetők megemlégették, hogy a Rajk-ügyről a „legvadabb hírek” keringenek. Ezek közé tartozhatott dr. Jankó Péter bíró öngyilkossága. Egy kollégája szerint Jankó vagy háromszáz nyilast ítélt halálra, köztük Szálasi Ferenc nemzetvezetőt is. A 48 éves bíró 1955. szeptember 15-én a szájába vette a gázvasaló csövét, s halála után a kezében állítólag egy teljesen átsírt zsebkendőt találtak. Tettét nem az említett ítéletekkel hozták összefüggésbe, hanem azzal, hogy 1949-ben ő volt a Rajk-per tanácsvezető bírója. (Név- és időpontcserék miatt bizonytalanul említjük, hogy tettét az ÁVH állítólag perverz szerelmi életére megizgatószerrel szedésére vezette vissza.)

– Amikor már nagyon elmérgesedett az irodalmi ellenállás, valamikor 1955 vége felé volt még egy emlékezetes beszélgetésem Rákosival – említette Király István (1921). – Azt kérdezte tőlem, mi van az írókkal. Mondtam neki, hogy alapvetően morális a probléma, az írók rendkívül érzékenyek: a Rajk-ügy nekik súlyos etikai kérdés is. Erre mondta ő: azt hiszi, nekem könnyű volt? Hát mit gondol, mire mondtam én az álmatlan éjszakákat? Vagyis

magánbeszélgetésünk során a Rajk-per kidolgozására fordított „álmatlan éjszakákat” így értelmezte át. Akkor elhittem neki a kényszerhelyzetet. Később rájöttem, hogy embertelenségét, erkölcsi gátlástalanságát Sztálinra és a szovjetekre fogta.

Sokan emlékeztek Rákosi 1949-es büszke kijelentésére, miszerint: „sok álmatlan éjszakámba került, amíg a végrehajtás terve alakot öltött”. 1956 márciusában, Csepelen nyilvánosság előtt már azt mondta: „Amikor a Rajk-ügy felmerült, sok álmatlan éjszakát okozott az a kérdés, hogy ez az elvtárs áruló, kém lehet-e.” Egy rokona feltételezi, nagybátyja azért említette az álmatlan éjszakákat, mert saját tekintélyével akart a pernek súlyt adni. Hiszen nekik arról beszélt, hogy a vádirat első változatát Sztálintól kapta, s először Moszkvában olvasta. Nem is értett egyet a halálos ítélettel, de Sztálin azt mondta, ha a vád – Rákosi előre megfogalmazott vádja! – bebizonyosodik, más ítélet nem lehet.

Igazából Rákosiban kétértelmű érzések élhettek a nagy perrel kapcsolatban. Elsősorban büszke volt rá. A teljesítményre, hogy mennyi okos embert sikerült orránál fogva vezetnie: a fél világot, de még a vádlottakat is. Valóban nagy munkát végzett. A leghihetlenebb, mondhatni bárgyú kitalációja az volt, hogy a magyar és a jugoszláv belügyminiszter egy paksi csőszkunyhóban állapodott meg, hogy a trojka (Rákosi, Farkas és Gerő) életére törnek. Mikor aztán Rajk a tárgyaláson kijelentette, hogy Rankoviécsal Magyarországon találkozott, és RM a dolgozószobájában ezt meghallotta a közvetlenül a tárgyalóterembe kötött hangszórón át, ráébredt, igaza lehet Péter Gábornak, ez tényleg képtelenség. Mi lesz, ha emiatt összedől az egész építmény? Egy pillanat alatt kisütötte a megoldást: Ranković abban az időben börtönben ült – ami szintúgy nem volt igaz –, vagyis Rajk hazudik! Azonnal telefonált Péternek – aki az ő utasításai szerint a helyszínen irányította a bíróságot és a vádlottakat –, hogy Rajk négyszemközt „adjon valami magyarázatot”. Ha valami miatt nem kerül homok a gépezetbe, és Péter Gábor tényleg rákérdez, szinte biztos, hogy Rákosi újból csavar a történeten. 1962-ben azt mondta, kötelessége volt kötésig benne lenni az ügyben, hiszen Hitler is „személyesen irányította” a Dimitrov-per.

1955-ben a *III. Richárd* a legidősebb darab Budapesten. A Nemzetiben a legkisebb áthallásnál is majdnem szétvetette a színházat a taps. Amikor az írnok kijött az előre elkészített ítélettel, alig tudták az előadást folytatni.

Augusztusban a PB elfogadta, hogy az illegális kommunista „Györki” Lászlónét – eredeti nevén Rajknét – szigorú megrovás pártbüntetéssel vegyék vissza a pártba, mert elhallgatta, hogy 1945-ben férje életét annak nyilas testvére mentette meg. RM utólag beleírta a határozatba, hogy az asszony fizetését emelni kell, a fia tanulmányait havi 600 forinttal kell segíteni, és kapjanak nagyobb lakást. Aztán október végén javasolta Rajk Lászlóné pártfegyelmijének törlését.

Kovács István szóvá tette a Politikai Bizottság előtt, hogy még mindig Rajk bűneként tartják számon, hogy a háború végén bátyját, a nyilas államtitkárt kérte, hogy szabadítsa ki a börtönből, holott az illegális párt ajánlott fel Rajk Endrének korrumpálásra félmillió pengőt, ha megmenti az öccsét. Rejtélyes történet. Honnan volt egy jelentéktelen pártnak ennyi pénze? Kovács István (1911) szerint Aczél György szerezte a Jointtól (a szervezet a háború alatt támogatta a németellenes csoportokat). Kovács nem említette a PB-ülésem, hogy a korrumpálás végül is nem sikerült. Az pedig meg sem fordult a fejükben, hogy egy nyilas államtitkár magától segített a testvérén, noha egy évtizede nem voltak kapcsolatban. Kovács csak arra szorítkozott, hogy ebben az ügyben a párt úgy tesz, „mintha félnénk, mintha titkolnánk valamit”.

Titkoltak is mindent, főképp a rendszer – és vezetőinek – bűneit. Ez persze a rendes házaknál is így szokás, de Rákosiék annyira titkolóztak, ahogy csak egy diktatúrában lehet. A

Rehabilitációs Bizottság titkárának segítségre volt szüksége. Az ide helyezett pártmunkással aláírták: „tudomásul veszem, hogy a volt elítélt párttagok rehabilitálásával kapcsolatban tudomásomra jutott minden adat, tény, anyag stb. szigorú párt- és államtitkot képez. Kötelezem magam, hogy a titkokat megőrzöm, tudomásul veszem, hogy a titoktartás megsértése a legszigorúbb párt- és állami fegyelmit és pártbüntetést vonja maga után.” A rehabilitáltak elhelyezését is „zaj nélkül” kellett végezni. Az RB ülésének jegyzőkönyvéből pedig kihúzták a Rajk felülvizsgálati per tanúit, minek annyi „tanú”. Ahogy a koncepciók pereken, ugyanúgy a felülvizsgálatok során sem hallgattak meg szakértőket. Miközben kifelé változatlanul Péter Gáborék bűnösségéről beszéltek, tudomásunk szerint magát Péter Gábort vagy helyettesét, Décsi Gyulát nem hallgatták ki tanúként sem Kádárék, sem Rajkék perében. Pedig ha valami csoda folytán tárgyilagosan újratárgyalják csupán a Rajk-per, beláthatóvá vált volna a törvénytelenység teljes mélysége. De épp ettől féltek. (RM közeli rokona szerint Rákosi azért tűnhet bizonytalannak a rehabilitációkban, mert úgy próbálta ezeket bonyolítani, hogy a Szovjetunió tisztán maradjon.)

Az osztályellenség felszámolását céljának tekintő új társadalomban „természetes”, hogy a letartóztatottak harmada politikai okból került rács mögé (1954-ben huszonkétezer főből hét és félezer). Az már a legkevésbé sem természetes, hogy a politikai okok miatt lecsukottak többsége az „uralkodó osztályhoz” tartozott (a munkásokon kívül csak a „tökések” szerepeltek arányukon felül a rabok között). Ennek ellenére a rehabilitáció csak az elitperekre terjedt ki. Elengedhetetlen volt tehát, hogy a titok is abroncsolja a rendszert, nem csak az erőszak.

Az RB úgy dönt, hogy a kivégzését többször sürgető szociáldemokrata Schiffer Pált, továbbá minden idős, vagy büntetése vége felé járó „kicsi” szocdemet kiengednek. Sőt az egykori szocdemek akkor is szabadulhatnak – ez nem vicc! –, ha nem követtek el bűncselekményt. Kivétel a vezérkar és az ismertebb nevek: Szakasits Árpád, Marosán György, Horváth Zoltán, Ignóus Pál, Szalai Sándor és kilenc társuk.

Kiszabadulása után Schiffer Pál szeretett volna (gyermekke keresztapjával) Rákosival találkozni. Ám ő nem kívánt „komája” szemébe nézni, vele nem ismételte meg a Kádár- és Kállai-féle színjátékot. Schiffer a hozzá szívélyes Földes László miniszterhelyettestől megkérdezte, hogy miért tűrt és szolgált. S ő azt felelte: mert neki is eltörték a gerincét.

– Igaz, amit Schiffer állít – erősítette meg Földes László (1914). – Rákosi szájából mi hol meleget, hol hideget kaptunk. Károlyi Mihály gerincességét szokták ellenpéldaként felhozni. Nem kívánom az ő bátorságát csorbítani, de könnyebb volt egy pártonkívüli helyzete, mint a párttagoké. Bennünket kötött a pártfegyelem, a párt szolgálata mindenáron. Így lettünk részesei a felelősségnek. Cinkosok.

A Központi Vezetőség 1955. novemberi ülésén Rákosi az előzmények ellenére „lényegében” Rajk Lászlót tette felelőssé a Rajk-perért, sőt a magyar–jugoszláv kapcsolatok megromlásáért is, mivel eltitkolta a párt előtt első letartóztatásának „súlyos” körülményeit. Senki nem kérdezte, hogy az 1933-as letartóztatásból hogyan lett 1949-ben akasztás. RM természetesen Péter Gábort, Beriját és cinkosait is felelősnek nevezi, s csak utoljára említi „magát” (?) a pártot: „Meg kell mondani, hogy a Rajk-perrel kapcsolatban súlyos felelősség terhel bennünket is, mert a provokátorok működésével szemben nem voltunk elég éberek.”

A KV-ülés után leggyakrabban felmerült kérdések: „Rajk ártatlan, vagy nem? Miben ártatlan és miben bűnös? A KV-határozat miért nem mondja ezt ki világosan?” Felvetődött, hogy „Rákosi elvtárs is felelős”: személyesen foglalkozott a Rajk-perrel.

RM „önfeláldozóan” igazgatta a rehabilitációt is. A képtelen paksi csőszkunyhóbeli találkozó „igazolására” került börtönbe dr. Klein Antal volt országgyűlési képviselő is. Rehabilitálá-

sakor – 1955 júliusában – már munkaképtelen, ezért anyagi gondjai rendezését kérte. RM azt írta róla: „Klein Antal nagybirtokos (a fia külföldre szökött, a Szabad Európánál dolgozik), mint kém volt nyilvántartva, örüljön, hogy nem kaparjuk elő a régi dolgait” – vagyis a hamis vádakat.

1955. november végén a Legfelsőbb Bíróság bűncselekmény hiányában felmentette Rajk Lászlót a szervezkedés és a kémkedés vádja alól, de a besúgásban csupán bizonyíték hiányában nem találta bűnösnek. A hírre Nagy Imre kifakadt: „Miért gyalázzák a halott Rajk emlékét, és miért mentik és leplezgetik az igaz[i] bűnösöket” – és a négyes fogatot – például Rákosit és Révait – egy sorba teszik a bűnben. Mikor a pártegységre hivatkozva hazudoznak: „elfelejtik, hogy a párt nem politikai bünszövetkezet, amelynek »egységét« bűncselekmények eltitkolásával kell fenntartani... Miféle kommunista erkölcs az, amelynek nevében Rajk Lászlót most utólag azért bélyegzik meg, mert szerintük gyáván magára vállalta az ellene emelt hazug vádakat.”

RM nem mert szembenézni a saját bűnével. 1962-ben azt mondta Aczél Györgynek: „mi rehabilitáltuk Rajkot, de azért megmondtuk, hogy kétszer volt már neki ilyen esete, hogy a párttagsága fel volt függesztve, hogy lássák, hogy a párt azért nem vak és süket”. Három évvel később, a hozzá elvetődő magyar egyetemistának megjegyezte: „Nagy forradalmár volt Kun Béla – s rejtélyes képzettársítással hozzátette –, és bizony Rajk Lászlónak sem kellett volna úgy végezni, ahogyan végezte.”

Rákosi Mátyás az igaz eszméért és a saját hatalmáért gyilkoltatott. E mentalitás megértéséhez felidézzük, hogy 1945 nyarán Moszkvában, az SZKP Dimitrov vezette osztályán azt mondta: „csorgott a nyála”, mikor olvasta, hogy Bulgáriában minden korábbi minisztert elfogtak, mert bizony a magyar fasiszták elmenekültek, „csak kisnyilasok vannak a kezünk között, az ellenük indított pernek túl nagy hatása nem lesz”. (Mégis felakasztották őket, bár „valamennyien jelentéktelen emberkék voltak”.) Igazi bűnösre vágyott. „Itt van az egyetlen tengernagyunk, Horthy. Megpróbálunk vele megrendezni egy valódi nagy pert.” Horthy azonban nem került sorra, mert Sztálinnak az volt a véleménye, hogy „végül is megkísérelte, hogy otthagyja Hitlert, elmúlt már 75 éves, de ami a legfontosabb, az amerikaiak úgysem adnák ki”. Emiatt ki sem kérték. Visszaemlékezéseiben RM azzal vigasztalódik, hogy „az összes európai népi demokratikus országban együtt sem végeztek ki négy reakciós miniszterelnököt, mint nálunk”.

Jó hatáskörrel csak az elvtársak kivégzése zajlott. Egy orosz történész, Galina P. Murasko széleskörűen dokumentálta, hogy a politikai perek szervezésében, Kelet-Európában Rákosi „játszotta a legaktívabb szerepet”. Mint valami komisszár, „titkos információkat” szállított a többi kommunista pártról Moszkvának. A Tito-ellenes örület élharcosaként segített nemzetközivé tenni a „kéme, árulók és elhajlók” leleplezését. Éppolyan eltökélt volt az ellenség felszámolásában, mint Sztálin, ezzel érdemelte ki, hogy 70. születésnapján mellette ülhetett. Sztálin elsősorban tőle értesült a kelet-európai „egységes kémhálózatról” – bár nyilván maga is „tudott” erről. Amint az előző kötetben írtuk, Rákosit az ellene megpendített trockista vád is „buzgóságra” készítette. Ám az önvédelmet messze meghaladta, amikor 1949 nyarán azt üzent Moszkvába, hogy feltételezi, „Rajk egyidejűleg Tito és az USA ügynöke volt”. RM szerint „egységes ügynöki hálózat létezik a népi demokratikus országokban és mindenekelőtt Csehszlovákiában”. A hitetlenkedő Gottwaldnak RM az öccsével, Bíró Zoltánnal küldött levelet Prágába: „A szovjet tapasztalatok alapján megpróbáltuk kideríteni, létezett-e, vagy létezik-e a többi népi demokratikus országban [Rajkéhoz] hasonló veszélyes szervezet. Megállapítható, hogy a letartóztatott összeesküvők állítása, miszerint az amerikai imperialisták a többi népi demokratikus országban is hasonló munkát folytatnak – megfelel a valóságnak... A napokban járt nálunk két elvtárs a lengyel párttól: megerősítették, hogy azok

a személyek, akiket az általunk kapott lista alapján tartóztattak le, valóban kivétel nélkül valamennyien kapcsolatban álltak nyugati kémszervezetekkel. Gheorghiu-Dej elvtárs két héttel ezelőtt járt nálunk és közölte, hogy Tito klikkje Romániában komoly illegális tevékenységet folytat.” RM azt írja Gottwaldnak: „az összeesküvés mérete Nálatok, alapjában hasonló a miénkhez”. „Az a tudat, hogy bizonyos személyek, akik komolyan gyanúsíthatók azzal, hogy az amerikai imperialisták szolgálatában állnak, vezető szerepet játszanak Csehszlovákiában, fölöttébb zavar minket a munkában.” Nem tudnak együttműködni a cseh külügyminiszterrel, mert „félünk, hogy a rá vonatkozó vallomások megfelelnek a valóságnak... KGST-beli képviselőnk, Gerő elvtárs rendkívül nehéz helyzetbe került, amikor megtudta, hogy két képviselőtök, Freika és Goldman, azok között szerepelnek, akik adataink szerint azzal gyanúsíthatóak, hogy az amerikaiak szolgálatában állnak.” Biró Zoltán úgy érezte, hogy Gottwald és Slánský szerint „az MDP vezetése valamilyen kellemetlen, gyanús dologba akarja belerángatni őket”.

Rákosi állhatatos ellenségkeresését az orosz történész azzal magyarázza, hogy „Moszkva legfontosabb partnere kívánt lenni”: pótolhatatlan. Az egyik szovjet tanácsadónak elpanaszolta: „Egyedül kell húznom az igát, mert nem elég az a kellemetlen helyzet, hogy a PB-ben olyan emberek ülnek, mint a szociáldemokrata vezetők – a kém Szakasits, Marosán és társaik –, a kommunisták sem mindig teljesítik a feladatukat.” Ezután leszedte a keresztvizet Gerő és Kovács kivételével minden társáról. Farkast például azzal vádolta, hogy a régi tábormokok megtevesztették, és csak ő – azaz Rákosi – volt képes erre rájönni. A belügyminiszter Kádár „fáradt, határozatlan ember”, s „a Rajk-ügy után nem bízik benne teljesen”. A tanácsadónak rá kellett ébredniük, hogy a magyarok közül egyedül Rákosi hű Moszkvához. A látszat megőrzéséhez közben kellett tartania az információs szálakat. Ám Péter Gábor arra vetemedett, hogy még Rákosi pszichikai állapotát is jelentette Moszkvának. (1950 augusztusában például azt, hogy a félelem jelei mutatkoznak rajta, hogy augusztus 14-én este magához hívatta az ÁVH Kormányország vezetőjét, és megbízta, hogy készítsen a dolgozószobájára pán célozott ajtót. Mert „amennyiben valami történik, és be akarnak törni... kb. öt percet nyerjen a védekezésre”. RM ezért a jelentésért is javasolhatta Sztálinnak az ÁVH-vezető leváltását.)

1951 márciusában RM megírta a gazdának Moszkvába: „lelepleztük a szociáldemokrata szervezkedést, Szakasitscal az élen, lelepleztünk és elbocsátottunk a hadseregből egy sor vezető tábormokot. Felfedtük, hogy az állambiztonság vezetőjének első helyettese [Szücs] kém volt. Kiderült, hogy a KV tagja, aki pártunknak 1933 óta tagja, és aki ez év februárjáig azzal volt megbízva, hogy ellenőrizze a PB és a Titkárság határozatainak teljesítését, 1941 óta külföldi kém [Donáth]. Hasonló módon kiderült, hogy a KV másik tagja, a Művelődési Minisztérium államtitkára, az itthon felnövekedett vezető pártmunkások egyike, 1941 óta szintén rendőrségi besúgó volt [Losonczy]. Ezzel összefüggésben a következő hetekben el kell bocsátani, és valószínűleg le is kell tartóztatni a PB-tag Kádárt, a PB-tag belügyminisztert, Zöldet, a KV-tag külügyminisztert, Kállait.”

A pártelit azzal magyarázta, hogy képtelen az életkörülményeket javítani, hogy „az új társadalom építését a kémek és a hatalom felső köreibe befurakodott osztályellenség akadályozza”. A csúcson maradásához folyton le kellett leplezni az összeesküvéseket – szól a dokumentumokat feltáró orosz történész végkövetkeztetése. Az ellenségkeresés lehetőséget adott arra is, hogy leszámoljanak az ellenfelekkel. Murasko az összeesküvés-mániákusok legjellemzőbb képviselőjének Rákosit tartja.

Decemberben RM elvonul a hollóházi pártüdülőbe. Később úgy emlékezett, hogy 1956 elején már olyan fáradt volt, hogy vagy tíz napra elment pihenni. Ám a testületi ülésekről

decemberben hiányzott vagy három hetet. S december végén felküldték érte az egyik sofőrjét, Szirmai Károlyt (1910):

– Harmath vitte fel az öreget a Cadillacel, és Jamrich szólta, hogy váltsam le, menjek érte azzal a vacak Zisz kocsival, amit ugyancsak lepáncéloztunk, de kár volt érte. Pechemre este tíz óráig még engem osztottak be Rákosi szobája elé ügyeletesnek. Ott ültem, mert csak korán reggel mondta meg, gyerünk, indulás haza. A fő oka a balesetnek nem az volt, hogy fáradt voltam, hanem, hogy jeges, havas volt az út. A Zisz sokszor kidobta a kettes sebességet, aminek pedig a legnagyobb szerepe lett volna motorfékként a hegyi úton. Nem volt túl nagy a lejtő, de vagy ötven méterre volt a kanyar, amikor a kocsit kidobta a kettest. Mit tudtam tenni? Ráléptem a fékre. Végül egy fánál akadunk meg, az első két kerék le is csúszott az útról. Káromkodtam, és aztán az utánfutó hozta haza az öreget. A kocsit a katonaság segítségével húztuk fel, utána lementem egy sátoraljújhelyi műhelybe, mert meggörbült a kormányösszetartó-rúd. Megjavítottam, és három órával később itthon voltam én is. Rákosi nem volt mérges, de úgy tudom, híresztelte, hogy élet-halál között lebegett. De annyi fá volt előttünk, hogy attól azért messze voltunk. Igaz, ha nagyobb sebességgel megyünk, és a fát kitörjük, lemegyünk a szakadékba, ám akkor én is halálos veszedelemben lettem volna. Az öreg ekkor is mellettem ült. Kiszálltam, lementem megnézni, mi van elől a kocsival. Amikor jöttem volna felfelé, nyújtotta a kezét, hogy felhúz. Mondtam, köszönöm, tessék hagyni, mert olajos a kezem.

RM: „a nehéz páncélos autó egy kanyarultnál egy ötven-hatvan méter mély szakadékba zuhant. Már majdnem kilencvenfokos szögben csúszott le a sziklákra, amikor egy vastag fa feltartotta. A kissé megdőlt kocsit nehéz oldalajtóját nem tudtuk kinyitni, s a kormányon keresztül másztam ki belőle. Később gyakran gondoltam arra, hogy ha akkor összezúzódtam volna, a fejlődés egyben-másban eltért volna attól, ami utána történt.”

RM a december végi moszkvai értekezlet miatt térhetett vissza Pestre. A Varsói Szerződés politikai testületének tanácskozására utazhattak Moszkvába, emiatt lehetett RM mellett Gerő, Hegedüs és Bata a delegáció tagja. Hegedüs András leírja, hogy egy esti moszkvai séta során Rákosi közölte: azt hiszi, neki mennie kell. „Hibát követtem el, hogy nem biztattam. Nem mondtam, hogy ne menjen, de azt sem, hogy igen.” RM erre így emlékszik: „annyira rosszul éreztem magam időnként, hogy kezdtem azzal a gondolattal foglalkozni, hogy felmentésemet kérem”. Ez szinte hihetetlen, nem csupán azért, mert makacsul ragaszkodott a hatalomhoz, hanem azért is, mert ő is vallotta, hogy a különös anyagból gyúrt kommunista esetében a lemondás gondolata is megingás, az őrhely elhagyása. (Távollétében elfogadta a PB, hogy ilyenkor felváltva „elnökölnék” a bizottság tagjai, de RM ezt nem tűrte, a határozatot kihúzta a jegyzőkönyvből. Közben mégiscsak megfordulhatott a fejében: talán nem életfogytiglan elnökölt a magyar „tagozatot”.)

A PB-tagok egészségi állapotának felülvizsgálata során 1955 júniusában az orvosok előírták Rákosinak, hogy munkaideje reggel fél 9-től délután fél 3-ig tartson. Utána ebédeljen, majd 5 óráig elsötétített szobában pihenjen, lehetőleg aludjon. Otthon öttől legfeljebb nyolcig még dolgozhat. Utána teljes kikapcsolódás, szórakozás, olvasás – csak szépirodalom –, és legalább egyórás séta. Tizenegy előtt feküdjön le. A hétvégét pihenéssel, városon kívül töltsé. Júniusban tíznapi szabadság szükséges. Októberben újabb jelentés készült. Bár RM alig néhány napja érkezett vissza a szabadságáról, a „nagyértékű igénybevétel” máris rontott az állapotán. Munkaideje már csak fél 2-ig tarthat, de a többi előírás nem szigorodott. Kovács István ráírta, hogy RM mindezt nem tartja be, és „mi sem szorgalmazzuk komolyan” a kímélő életmód megtartását.

Az országra kényszerített gazdaságpolitika, és ennek rákosista túlteljesítése olyan gazdasági csődöt okozott, melyet a tétova 1953-as korrekció – nem utolsósorban a sztálinista lobb ellenállása miatt – épp csak enyhíteni tudott. Az 1955-ös visszafordulás után pedig már az enyhülésre sem volt remény. A magyar delegátusok Moszkvában, Bukarestben, Prágában, Varsóban dollárt, aranyat kunyeráltak. (Októberben Románia öt tonna aranyat ad kölcsön két évre. A kamat évi egy százalék a felajánlott kettő helyett. A lengyel banktól 300 ezer angol fontot kaptak két hétre.) De RM szerint „uzsorakamatra” is vettek fel pénzt, ami azt jelentheti, hogy nyugati bankoktól. Nem csupán a torz ipar fenntartására, hanem a nép szó szerinti etetésére is kellett a pénz, mert Közép-Európa egykori éléstárának nem volt elég kenyere sem. A behozatal csökkentésére bevezették a „formakenyeret”, de az emberek inkább lisztet vettek, és maguk sütöttek. Mivel a belügy is megerősítette, hogy vidéken „indokolatlanul” sok kenyeret vásárolnak, a miniszterelnök javasolta, hogy a falun vezessék be a burkolt jegyrendszert. A belkereskedelmi miniszter szerint ez vidéken már működik.

A fogukhoz verték a garast. Már 1955 decemberében jelentősen szűkítették az '56-os melbourne-i olimpiára utazó keretet, „de a labdarúgócsapat menjen”, mert nem lehet, hogy ők szedik össze a pénzt egy dél-amerikai túrán, és őket nem viszik az olimpiára – monologizál Rákosi. Az más kérdés, folytatja, hogy nem fogják őket beengedni Melbourne-be, mert profik. De akkor el lehet mondani, hogy „na lám, nem mernek velünk kiállni”. Ő azt is tudja, hogy atlétikában „Nincs is olyan kiváló akadályozónk!” – mire felvilágosítják Rozsnyai Sándor létezéséről. A költségekre húszfilléres olimpiai bélyeg kerül a totószelvényekre, a sportrendezvényekre pedig ötszázalékos adót vetnek ki.

A pártvezetés már allergiás az írókra. RM figyelmét is felhívják az *Irodalmi Újság* július 30-i számában közölt Zelk Zoltán-vers önvigasztalására: „nem te vagy csak vétkes itt” (*Cigánybizató*). Pár hét múlva a KV-iroda vezetője arról értesítette Rákosit, hogy az újság tízezer példányban kinyomtatott új száma „az első és második oldalon pirossal megjelölt részek miatt vissza van tartva. Non elvtárs (népművelési miniszterhelyettes – P. Á.) azt javasolja, hogy ne engedjük így megjelenni a lapot, hanem e részeket kihagyva, illetve más anyaggal kitöltve nyomják újra... A Titkárság tagjainak véleménye szerint Non elvtárs javaslata helyes.” Nont elsősorban a főnökét – Darvas József népművelési minisztert – kigúnyoló hatsoros bökvers (Benjámín László: *Handabasa*) dúlta fel, de Kónya versét is kihagyásra javasolta. A szeptember 17-i szám elkobozását titokban akarták tartani, de olyan kétbalkezesek voltak, hogy a visszavonáskor másfél ezer példány már az utcán volt. Végül Hámos György főszerkesztő jelentette be az Írószövetség aktíváján, hogy a szövetség megkerülésével lefoglalták az újságot. Ezt többen párt-, állam- és népellenes eljárásnak minősítették. Meglepetésre „az ellenzéki írók táborához csatlakozott” a *Szabad Nép* szerkesztője is. „Koncentrált támadást indított” az írószövetségi apparátus egyik munkatársa ellen. Szavait viharos taps fogadta, vagyis a vita léggömbre „párt- és államellenes volt”.

Sebtében a Politikai Bizottság is megvitatta a történeteket. Andics Erzsébet csak a korbácsot tudta suhogtatni: leváltani a lap szerkesztőjét, fegyelmi elé állítani minden érintettet, a terjesztésben ludas lapkiadó-vezetőt, a „pártellenes” felszólalót. Gerő hiányolta az okok feltárását, hogy miképp alakult ki teljes egységfront a pártvezetéssel szemben. Szavai nyomán RM mintha elbizonytalanodott volna. Azt javasolta, hogy két héten belül folytassák le a vitát.

Az elkobzás „kitűnő alkalmat ad arra, hogy az írók frontális támadást nyissanak a Rákosi-féle kultúrpolitika és ezen keresztül a Rákosi-féle országos politika ellen” – írja Aczél és Méray. Mivel az *Irodalmi Újság* szerkesztőjét leváltották, az Írószövetség elnökségi pártcsoportjának titkára (Vészi Endre) és a csoport hét tagja (Aczél, Benjámín, Déry, Karinthy, Kónya, Kuczka, Zelk) lemondott. Követelésük is elég súlyos volt – vonják felelősségre Nont, s legyen vita a legfelső szinten –, de nem ez volt az igazi baj, hanem az, hogy a Rákosi vezette

pártban most először megjelent a testületi ellenállás. S terjedtek a magános tüzeckék is: többen visszautasították az *Irodalmi Újság* szerkesztését. Tamási Áron kijelentette, hogy vissza akar települni Erdélybe, ott tudna dolgozni. Az érintett Aczél Tamás azt is írja, hogy Rákosi „a politikai bizottság elé hívatta a lemondott írókat, s megígérte, hogy minden kérésüket teljesíti”, ha visszavonják a lemondást. Politikusokra általában nem jellemző „minden kérés” teljesítése, különösképp nem Rákosira. Ennek az ajánlatnak az idevonatkozó dokumentumok között nincs is nyoma.

Végül az elkobzás hófordulóján, október 17-én Rákosiék „büntetésből” már csak az írói középhaddal ültek le beszélgetni, a lemondottakat és társaikat nem hívták meg. Tamási Lajos költő azzal kezdte, hogy a pártszerűtlen lemondás a vezetés hibája is. A márciusi határozat megjelenése után Darvas József miniszter is majdnem minden íróat elmarasztalt, mint jobboldali elhajlót. A köztudatban azóta is él, hogy a szövetség jobboldali centrum. Ugyanakkor elismerte, hogy bizalmatlanok „a párt politikája és vezetése iránt”. A legkevésbé sem ellenzéki Illés Béla elpanaszolta, hogy valaki levélben gyáva csirkefogónak nevezte, mire RM kijelentette: ellentámadásba kell menni!

S Horváth Márton ellentámadott: az olyasféle verseket, mint Benjámint: *József Attila fejfája* „nem szabad a néphez engedni”. Nagy Péter kijelentette: ő is közölte volna a verset. A miniszterelnök Hegedüs András szerint Benjámint verse a fasizmus idején jó lett volna, de ma nem. A leváltott Hámos György Horváth Mártonnak címezte, hogy: „a jót kell feltételezni”, ez visszaadná az írók bizalmát is. Non kijelentette: a pártszerűség ott kezdődik, ha olyasmit hajtunk végre, amivel nem értünk egyet.

RM csapongó összefoglalójában azt mondta Hámos Györgyre, hogy „a legszebb lány sem adhat többet, mint amije van... Romániában például minden dolgot előre kell látni a pártnak, mielőtt kinyomtatják”. Benjámintól: „Az ember lehet rosszkedvű, de ezt nem biztos, hogy nyomtatásban is közölni kell.” Azt is mondta: „Nekünk a pártért tűzbe-vízbe mennünk kell.” Fenyegetőzött is: „el fogjuk látni (húzni – P. Á.) pártszerűen az illetők nótáját” (baját – P. Á.). Kassák, „ha nem félne a törvénytől, a legszívesebben elválna a nyakunkat”. Azt is kijelentette, hogy Déryvel, Zelkkel, Németh Lászlóval órákat beszélgettek Jugoszláviáról, Rajkról, ám eredménytelenül. A Rajk-ügyből egyébként azt emelte ki, hogy első lefogásakor (1933-ban), Rajk „nyilatkozatot írt alá a rendőrségnek (arról, hogy nem folytatja a politizálást! – P. Á.), s utolsó letartóztatása alkalmával (a kommunista párt – P. Á.) nyilas államtitkár testvéréhez fordult segítségért”. Péter Gábor, aki Berija és Abakumov embere volt, ezt használta fel. 1953-ban ők látták a hibákat, „de belelépett a Nagy Imre-rezsim. Megpróbálta tönkretevé irányba vinni a fejlődést.” Nagy „a párt és a népi demokrácia ellen izgatta az írókat. Debrecenben azt mondta, ha a párt az asztalra üt, ti is üssetek oda.”

Kijelentette, hogy a lemondott írókkal beszélni akarnak, „de ha nem tudjuk őket jobb belátásra bírni, elesnek”. Az a fő probléma, hogy „az írók jelentékeny része elfordul a mától (söntésversek, szerelem, tragikus Dózsa-eposzok stb.). Pedig a nép szeretné önmagát hősként viszontlátni az írói alkotásokban. A jelen: próbakő. Aki ettől elfordul, hiába van párttagsági könyv a zsebében, nem teljesíti feladatát.”

A Szovjetunióban keményebben jártak el, amikor baj volt az irodalommal. Mi igen türelmesek vagyunk. Az *Irodalmi Újság* „kicsérélése” is simán ment volna, ha „egy illető” nem dob ki ezeröttszáz példányt az utcára. „Nagyon kell vigyázni. Az ellenség nem alszik.” Bízbanak a pártban, s legyenek fegyelmezettek, mert „a párt határozatait végre kell hajtani”.

Másnap a PB sajnálkozott, hogy nincs olyan nagy tekintélyű kommunista író, aki képes lenne irányt szabni. A hibák természetesen a Nagy Imre-időszakból „táplálkoznak”. Horváth Márton szerint túlzás, hogy a párt első titkára és a miniszterelnök hat-hét órát tölt azzal, hogy

az íróknak magyarázza a párt politikáját. Elismerte, hogy az *Irodalmi Újság*-nál rosszabb lapok is megjelennek, visszavonása összekovácsolta a társaságot. Ő jutott el először addig, hogy hiba volt az *Irodalmi Újság* „visszavonása”, amit sosem ismertek el az írók előtt.

Hegedüs úgy gondolta, hogy az ellenállás mögött nem Déry és Zelk, hanem Veres Péter áll. (Gerő közbeszólása: én már régen mondtam, hogy Veres Péter kétszínű játékokat játszik.) Állítja, hogy Illyés Gyula gratulál azoknak, akik pesszimista verseket írnak. Javasolja, ne várják meg, hogy az Írószövetség főtitkára (Erdei Sándor) is lemondjon, váltsák le. (Gerő: Erdeinek szigorú pártbüntetést kell adni.) Legyen Rideg Sándor a főtitkár. (Közbeszólások: Nem jó, iszákos, hóbortos).

Gerő ismét megkérdi, hogy jutottak ebbe a helyzetbe. Szerinte Farkas Mihály és Nagy Imre volt a „fő kóristája” a jobboldalnak tett engedményeknek. Farkas őrmesteri viselkedése károkat okozott. Bűn volt Illyés Gyulát kikiáltani a legnagyobb írónak. Tehetséges ember, de már a felszabadulás előtt benne volt a féreg és a felszabadulás után tovább rohadt. Darvas József miniszter nem játszik nyílt kártyával. Amikor a túllicitálóról írt, ő is túllicitáló volt. Hiba, hogy a *Szabad Nép* levágja a kommunista műveket. Miért nem írnak munkások, például Déry naplójáról, ami rohadt írás?

Összefoglalójában RM kijelentette: hiba azt hinni, hogy csak Farkas és Nagy Imre ideje óta állnak így, ezek a problémák '53-ban is léteztek. Szerinte legelőször azokat kell összegyűjteni, akik végrehajtják az utasításait. „Kétszáz valamennyi íróból csak 40-50 emberre számíthatunk”, de ez is valami. Nem kell félni kihagyni az írókat. Az *Irodalmi Újság* élére erélyes embert kell állítani, akinek nem imponál sem Benjámin, sem Déry. A rádiónál mintha „az utolsó” Háy Gyula lenne a hadseregpáncsnok. „A marxizmushoz fogalma sincs.” Ráadásul: „Nem szerette a Szovjetuniót sosem, és minket sem szeret.”

Az íróknak „megnőtt a szarvuk”. „Szórtuk a Kossuth-díjakat, József Attila-díjakat tűztünk ki... Ezen a területen egy krajcárt nem takarítottunk meg” – miközben a Szovjetunióban csak nagyon kivételes esetben adják ki a Sztálin-díjakat. Hiba volt előző nap hét órát tölteni az írókkal, mert „jelentékeny része összevissza fecsegés volt”. Külön kell beszélni „a párton kívüli írói fejedelmekkel”. Ő figyelmeztette Veres Pétert, hogy elnökként miért nem szól bele az Írószövetség dolgaiba. „Erre ő azt mondta, hogy csak nem fogok a kommunista írókkal ujjat húzni.” (Veres Péter értett a kérdésből, mert néhány nap múlva, „Kedves barátom” megszólítással levelet írt Rákosinak: „idejekorán és illő modorban megkérdezem: mit szándékoztok velem?” „Neked is, személyesen is elmondtam, hogy nem helyes dolog engem emberek elé állítani, mert el-elkap a szónoki siker démona, és magamnak is kiszámíthatatlanul olyanokat mondok, amelyek, még ha igazak is, de nem volt hasznos és főleg nem volt politikus dolog elmondani. Amint eddig kiderült, legtisztább és leghasznosabb munkát tudok végezni a tiszta szépprózában, a novellában és a regényírásokban. Vajon nem jobb-e engedni, hogy minden időmet és lelkierőmet erre adjam? De mindenképpen arra kérlek, mondjátok meg nyíltan, mit csináljak, mert ezekben a vitákban lelki beteggé válok én is, és nem tudok írni se.” Végül leírja: „a forradalom mellett való hűségemet semmi se ingatja meg, még az se, ha a forradalom néha felfalja némely gyermekeit, mert ennek ellenében felemeli a népeket”.)

A PB elhatározta, hogy a pártpolitika érvényesítése érdekében összeállítják a párthű írók listáját. (Harmincnégyre futotta.) Az Írószövetség főtitkárát, Erdei Sándort eltávolítják az irodalom területéről. Az elnökségi tagságról lemondott íróknak pártbüntetést adnak – „kellő tapintattal” –, s a párt politikája ellen fellépőktől kevesebb írást közölnek. Az Írószövetség vezetését, az irodalmi lapokat olyan párttagokkal erősítik meg, akik ugyan nem írók, de politikailag fejlettek, intelligensek és jártasak az irodalomban. Megszervezik „a tömegek

aktív részvételét az irodalom területén lévő hibák kijavításában”: a dolgozók ítélik el a „helytelen” műveket, és támogassák a politikát segítő alkotásokat. Takarékoskodni kell az irodalom területén is (alkotóházak, díjak stb.), és Budapesten pártaktívát kell tartani az irodalom helyzetéről.

Az *Irodalmi Újság* új szerkesztője (Enczi Endre) rögtön beletenyeretelt egy kényes ügybe. Közölni kívánta a *Lityerturnaja Gazeta* desztalinizációs vitákkal foglalkozó cikkét, de Andics megjedtt, RM pedig kimondta: „nálunk mások a viszonyok, mint a Szovjetunióban”. Az Írószövetség főtitkárának az elnökség megkérdése nélkül nevezték ki az író, pártfunkcionárius, diplomata Tamás Aladárt.

Ebben a helyzetben várható volt az írói ellenzék és Nagy Imre körének egymásra találása. A volt miniszterelnök körül elsősorban a reformpárti újságírók gyülekeztek. Az ötlet, hogy tiltakozni kellene a „márciusi politika” ellen, elsősorban két volt szabad népes, Gimes Miklós és Vásárhelyi Miklós nevéhez fűződik. A pártvezetés másodvonalából Kádár János, Kállai Gyula, Mező Imre egy darabig bátorította a pártszerű fellépést, majd visszakoztak. A tiltakozó szöveget 1955 októberében fogalmazta Gimes, Vásárhelyi és Haraszi Sándor. A hetilap-főszerkesztővé rehabilitált Harasztinak jelentős szerepe volt az aláírások gyűjtésében is. Az írók közül Déry és Aczél segített. A pártszerűsége annyira vigyáztak, hogy maga Gimes sem írta alá a memorandumot, mert Rajk rehabilitálásának sürgetése miatt kizárták a pártból. Major Tamásnak, a Nemzeti Színház Kossuth-díjas igazgatójának az aláírása „egész sereg újabb nevet vont maga után”. Lukács György viszont – egyetértése ellenére – sem adta a nevét a vállalkozáshoz.

„Minden párttaggal együtt mi, a kultúra munkásai, írók, művészek, újságírók örömmel fogadtuk a Központi Vezetőség 1953. júniusi ülésének és a III. kongresszusnak azokat a határozatait, melyek pártunk eszmei-politikai munkájából egyszer s mindenkorra számúzik az erőszak, a megokolatlan adminisztratív beavatkozás, a parancsolgatás antidemokratikus módszereit” – kezdődik az MDP Központi Vezetőségéhez 59 vezető értelmiségi aláírásával eljuttatott memorandum. (Az aláírók közül 29 Kossuth-díjas.)

Noha a KV márciusi határozata „fenntartotta és megerősítette” az említett határozatokat, szölt a folytatás, „egyre gyakrabban alkalmazzák újra a Központi Vezetőség és a kongresszus által ismételen elítélt káros, erőszakos eszközöket” –, s rátér „néhány különösen kirívó példára”.

„A legutóbbi fél esztendőben leváltották az *Irodalmi Újság* két felelős szerkesztőjét; letiltották Kónya Lajos *Naplójegyzetei*-nek megjelenését, és akadályokat gördítettek Benjámín László és Nagy László verseskötetének megjelenése elé, kísérletet tettek arra, hogy egyes írókkal szemben előzetes cenzúrát vezessenek be, állandóan megsértették, semmibe vették az Írószövetség autonómiáját, s mindezt betetőzte az *Irodalmi Újság* legutóbb történt elkobzása.”

„Beletartozik a sorozatba *Az ember tragédia*-ügy, amely súlyos kárt okozott pártunknak, Németh László *Galilei* című darabjának levétele a Nemzeti Színház műsoráról, *A csodálatos mandarin* bemutatása körüli méltatlan huzavona... A legutóbbi tíz hónap alatt eltávolították a *Szabad Nép* szerkesztőségéből a nevesebb kommunista újságírók jelentős részét: más kommunista újságírókat véleményük pártszerű keretek között történt nyilvánítása miatt számúztak a sajtó területéről, kizárták a pártból, vagy más súlyos büntetésben részesítették.”

A aláírók kérték a Központi Vezetőséget, hogy „érvényesítse” a korábbi határozatokat, „vizsgálja felül az eddigi helytelen adminisztratív intézkedéseket, és biztosítsa a kultúra, a sajtó munkásai számára az őszinte, tiszta kommunista pártélet légkörét”, a nyugodt alkotómunka lehetőségét.

Színre lépett a pártellenzék.

Aczélék szerint az 1955. október 18-án kelt memorandumot az aláírásokkal november 2-án juttatták el a pártközpontba. A címzett nehezen ocsúdott. Legszívesebben lenyelték volna a tiltakozást. Végül 9-én elkészült róla az első feljegyzés a kulturális osztályon, mindössze két példányban. Nem elemeznek, hanem minősítenek, sőt rágalmaznak: a sérelmek összegyűjtése csak ürügy arra, hogy „pártunk és kormányunk vezetési módszerét kritizálják”. „Az ál-pártszerű hang az aláírók közül többet megtévesztett”. A „párttagokhoz méltatlan betérjesztés” szerkesztői „a Központi Vezetőségnek »segítve« próbálják megmagyarázni, hogy pártszerűtlen, antidemokratikus, bírálatot elfojtó adminisztratív eszközöket alkalmaznak kulturális életünkben”. Azok az írók kezdhették az akciót, akik lemondtak elnökségi tagságukról. Bázisukat a sértett újságírók – Méray Tibor, Losonczy Géza, Molnár Miklós, Vásárhelyi Miklós, Novobáczky Sándor, Haraszi Sándor – képezik, s róluk is megállapítják, mennyit keresnek, vagyis ha megfizetlek, kuss!

Feltételezik, hogy Major Tamás az egyik kezdeményező, s figyelmeztették is, hogy nyilvánosan vonja vissza az aláírását, ám a „nyilvánosság” követelése érthetetlen és valószínűtlen, hisz a memorandum létét is titokban tartották, s később sem hozták nyilvánosságra. A pártvezetés úgy gondolta, a művészek kilóra megvehetőek. (Rákosinak ezzel a „materialista” nézetével több alkalommal találkoztunk.) Ezért meglepődtek, hogy az aláírók között szerepel Horvai István kétszeres Kossuth-díjas, a Madách Színház igazgatója, Gábor Miklós és Ruttkai Éva – hiszen „most kaptak fizetésemelést” –, és hogy aláírt a legtöbbit forgató, kereső Várkonyi Zoltán, Keleti Márton, Illés György, Bacsó Péter, Máriássy Félix. Nézetükből következik, hogy minden aláírás mögött minimum megtévesztést, de inkább valami hátsó szándékot gyanítanak: „Szervánszky Endre, ki zenei téren állandóan riválisnak érzi Szabó Ferencet”. „Mint állami funkcionárius, a Népművészeti Intézet igazgatója, Széll Jenő aláírta, aminek szintén sérelmi okai vannak. (A Népművészeti Intézetet a Népművelési Minisztérium harmadszor racionalizálja.)” Továbbá a memorandum az egri írói kiszállás folytatása is, ahol is tíz író „tervszerű pártellenes tevékenységet” fejtett ki: nevezetesen a Rajk- és a Buharin-perről beszélt. Összegezve: „Az aláírók nagyobb része sértett emberekből áll” – ami igaz is, csak nem úgy, ahogy ők gondolták. Az osztály – utólag! – minden kulturális intézményt figyelmeztetett a „készülő beadványra”, nehogy folytatódjon az aláírások gyűjtése. A végkövetkeztetés – mint minden akkori kritika esetében: „A fő szervezőket ki kell deríteni, és megfelelő pártbüntetésben kell részesíteni őket.”

RM kiírhatta volna a pártközpont homlokzatára: „Bontás alatt az osztályharc zavartalanul folyik.” Miközben a kommunista magyar írók és művészek színe-java elutasította a párt politikáját, egy korábbi határozatnak megfelelően elindult a pártoktatás az Írószövetségben, sőt „Észellenes tendenciák a filozófiában” címmel Lukács György előadásával vitasorozat is kezdődött (a következő téma: az atomenergia). Ám a lemondott írókat fejtágítókkal sem tudták jobb belátásra bírni, viszont az *Irodalmi Újság* cenzúrája teljessé vált (Andics: „megjelent számait ellenőriztük”).

Karinthy Ferenc szerint a memorandum aláírása után hívták be Rákosihoz az Írószövetség három lemondott titkárát, Kuczkat, Vészit és őt, aki a történetet „novellásította”. (Az írás címe *Papageno és Monostatos. A Varázsfuvola* eme szereplői – a madárember és a szerecsen – kölcsönösen megrémülnek egymástól, amikor találkoznak.) A novella szerint RM azzal fogadta őket: helyesli, hogy visszavonták a lemondásukat. Zavart magyarázkodás, hogy ez félreértés lehet. „Szóval nem? Hát ha így van, akkor egészen másképp beszélünk” – emelte fel RM a hangját, s lemondásukat konspirációs szervezkedésnek, példátlan frakciózásnak minősítette. A memorandumot rágalmazó förmedvénynek nevezte, amivel bepalizták őket. *Az ember tragédiája* betiltásáért magára vállalta a felelősséget, s „érveit” Lukács György

megállapításával erősítette, hogy a dráma diadala a fasiszta Németországban kezdődött. A *Galilei* levétele a műsorról szemenszedett hazugság, egyszerűen dolgozni kell még a darabon, amit az író is elismert (bár ezt Németh László naplója cáfolja). A *csodálatos mandarin* zenéjét RM kakofóniának nevezte, meséjét misztikus zagyvaságnak.

Kijelentette: Zelk Zoltán „írt hozzám valami verset, én nem olvastam”, és most azért ugrál meg kiabál, mert megbánta ezt a verset – arra nem tért ki, hogy mi oka lehetett erre. Vendégei szemére vetette, hogy az egri „írói kiszálláskor” nem egy kiválóan dolgozó üzemet, netán a pincészetet nézték meg, hanem a börtönt – „előtanulmány céljából”? Még róla szóló vicceket is idézett, például, hogy ő a magyar Marat, mert úgy gondolták, elmegy, mégis maradt... „Hát üzenem a pesti okosoknak... maradok is még legalább húsz évig.”

November 10-ig csak suttoztak a memorandumról. Zelk Zoltán megtörte a csendet: az Írószövetség háromnapos párttaggyűlésén felolvasta a szöveget, sőt az aláírók névsorát is, rangjukkal együtt („kétszeres Kossuth-díjas filmrendező” stb.). Kitért a tapsvihar. „Az első nap a nyílt pártellenes vádaskodások jegyében zajlott. Déry és Benjámín fokozták a hangnemet, támadással akartak nyomást gyakorolni a pártra” – állítja a taggyűlésről a PB-nek készített feljegyzés. Déry kifejtette, hogy csörgősipkát nyomtak az író fejébe, s azt akarták, úgy táncoljon, ahogy a műveletlen és hozzá nem értő párthivatalnokok füttyülnek. Sokat eltűrtek, de a tiszteletnek is van határa, s ez az alkotói lelkiismeret. Az írók az ország érdekében akarnak írni anélkül, hogy az önkény beavatkozna. Nem vállalja, hogy hátrakössék a sarkát. Végül kijelentette: „Darvas elvtársat, Révai balkezes politikájának folytatóját és Andics elvtársnőt, mivel nem ért az irodalomhoz, le kell váltani.”

Jelentik azt is, hogy Benjámín átvette Déry durva, nyíltan támadó hangját: „mögöttem az élet keserősége áll: a felemelt normáját száz százalékra teljesítő és mégis 900 forintot kereső vasmunkás keserve, a krumpliért sorban álló asszonyok szitkozódása, külkereskedelmi képviselőink tehetetlen dühe”. Kiemeli a jelentés a Non György elleni támadásokat (leggyakoribb jelzői: mérhetetlen buta, rágalmazó). Benjámín szerint „a műveletlen Non” nyilvánosan azt állította, hogy a lemondott elnökségi tagok mögött Jugoszlávia nagykövetsége áll.

„Horváth és Andics egész hangnemével, nyugodtságával visszautasította a pártszerűtlen támadást.” Aczél Tamásék könyvében az áll, hogy Horváth Márton „leleplezte”: Déry fordította magyarra André Gide szovjetellenes, uszító könyvét. Az írók válasza: amíg egyetértettünk, nem volt baj a múlttal, Gide fordításával sem, amikor nem értünk egyet, előkerülnek a „hibák”. Ezek nem irodalmi, hanem rendőri módszerek! Megkérdezték, miért szereti a párt Non Györgyöt jobban, mint az írókat.

Másnap Horváth Márton kézírásban tudatta a párhuzamosan tartott KV-üléssel elfoglalt Rákosival, hogy „Zelk, Benjámín, Déry olyan messze ment és olyan hangot ütött meg a párttal szemben, hogy az egy sor hívüket is megdöbbenetett”. Elő kell készíteni egy-két főkolompos kizárását. Számításba jöhetne Haraszti, Zelk, Déry, Erdei. Haraszti a pártellenes támadás fő mozgatója. Erdei kizárása mellett az szólna, hogy nem író, tehát a legkisebb megrázkódtatást okozná. Ám Horváth felülvizsgálná az irodalomvezetés módszereit is, mert a tilalmaknál is hibákat követtek el.

A PB-nek szóló feljegyzés azt állítja, hogy az ellenzéki frakciósok a második napon „taktikát változtattak”: formálisan elítélték az előző napi durva hangot. „Háy kétségbe vonta és ellenezte a párt vezető szerepét az irodalom irányításában”, mert népnevelő, agitációs irodalmat követel. Többen egyetértettek vele. Igazán csak Pándi Pál „érvekkal polemizáló felszólalása jelentett számottevő ellentámadást”. A harmadik napra sikerült pár névtelent felsorakoztatni a pártvonal védelmére. S a pártkatonák – Andics, Horváth stb. –

megfogalmaztak egy jobboldali elhajlást és a memorandumot elítélő határozati javaslatot, ám ezt a taggyűlés 200–6 arányban elvetette, noha az írók kétharmada párttag volt. Vas Zoltán kétségbeesetten hajtogatta: Ez lehetetlen, elvtársak, ez lehetetlen. Nem tudják, mit csinálnak. Tegyék fel újból szavazásra a javaslatot. Nem tették. A feljegyzés nem tesz említést a javaslat bukásáról. Arról viszont beszámol, hogy Tamási Lajos visszavonta az aláírását a memorandumról, arra hivatkozva, hogy Zelk nyilvánosságra hozta a KV-nek címzett beadványt... (A taggyűlés után Földes Mihály író tízoldalas, mocskoló feljelentésben javasolta Rákosinak, hogy Zelket, Déryt, Mérayt és Aczélt zárják ki a pártból és vonják vissza tőlük a Kossuth-díjat is. Kovai Lőrinc viszont a pártközpontba küldte a *Fáklyatánc* című kéziratát, hogy azonnal jelentessék meg.)

A november 12-i KV-határozat megállapítja, hogy az irodalmi életben mutatkozó jobboldali jelenségek mögött „lényegében a népi demokrácia elleni politikai jellegű támadás húzódik meg”. Felállították a 22-es csapdját: „amíg egyes írók a párt és a népi demokrácia érdekeivel ellentétes politikai nézeteket vallanak, addig képtelenek lesznek olyan alkotásokra, amelyek feleslegessé tennék a párt- és állami szervek adminisztratív beavatkozását”.

Ismét csak Gerő Ernő fogalmazta meg, hogy mi a teendő. Javasolta, a PB hozzon határozatot „az írók közötti helyzetről”. Le kell leplezni, és eszmeileg szét kell verni a jobboldal platformját. „El kell ítélni a hírhedt memorandumot és azok szervezőit és az egész akciót, mint pártellenes csoportosulást és különösen azt, hogy aláírásokat gyűjtöttek. Rövid pozitív programot kellene adni, hogy mit vár a párt, a munkásosztály, a nép az íróktól. Mire kötelezi őket a haza becsülete.” November 20-a és 30-a között Budapesten pártaktívát kellene összehívni, amelynek „előadója Rákosi vagy Hegedüs elvtárs lenne”. 4–600 felelős pártfunkcionáriust, alapszervi titkárt is, valamint kb. hatvan-hetven író, színészt, rendezőt kellene meghívni. „Az aktíván határozottan, de erősen differenciáltan kellene kifejteni a Központi Vezetőség álláspontját, hogy megbontsuk a viszonylag egységes frontot. Ugyanakkor semmiképp se keletkezzék pogromhangulat az írók ellen általában.” Déryt, Harasztit, Benjámint, Erdei Sándort, Molnár Miklóst, Méray Tibort a KEB elé állítani, „Déryt és Harasztit ki kell zárni a pártból”. Az indoklás kettős: a) nézeteik burzsoá nézetek, b) a szervezeti szabályzatot megszegve csoportosulást szerveztek a párton belül, ami „frakciózás”. Gerő elismerte, hogy az irodalmi lapokat, különösen az *Irodalmi Újság*-ot, sajnos nem sikerült eddig „kézbe venni”. Az új főszerkesztő, Enczi maga is aláírta a memorandumot.

Felveti, hogy a sajtóban közölhetnének nyilatkozatokat, amelyek „elítélik a jobboldali bandának a garázdálkodását és követelik, hogy a párt vezetése megfelelő fegyelmi rendszabályokat léptessen életbe velük szemben”. A memorandum aláírói közül azoknak, akiket „rendes embereknek tartunk”, a PB tagjai megmagyarázhatnak, „milyen gyalázatos dolgot műveltek, mibe ugratták be őket”, s el kellene érni, hogy „aláírásukat írásban visszavonják” még az aktívaülés előtt. Az is szükséges volna, hogy néhányan közülük felszólaljanak „a nyugati imperialisták és a belső osztályellenség hangját visszhangzó elemek ellen”. Gerő meggyőződése, hogy a pártnak megvannak az eszközei arra, hogy „a jobboldali demagógok-kalandorok kártevését ezen a területen is felszámoljuk”.

Miközben szinte az egész pártvezetés csak az értelmiséggel csatázik, a novemberi KV-ülés tapasztalatai alapján a PB megállapítja, hogy „számos olyan elvtárs volt, aki nem értett még teljesen egyet a KV márciusi határozatával, a KV jelenlegi politikájával”, s ide kézzel beszúrta RM a határozatba: „de ezt nem mondja meg, elhallgatja. Ezt a helyzetet sokáig fenntartani nem lehet.” Elítélték „a jobboldali platform alapján létrejött pártellenes csoportosulást”. Ám a „kása”, úgy látszik, túl forró, mert Gerő javaslata ellenére nem RM vagy Hegedüs, hanem Kovács István lesz a Mikulás-napi pártaktíva előadója. Annyira félnek a bírálattól, hogy klórmeszet és földet rá: „A platform aláírói közül minél többen vonják

vissza aláírásukat. Meg kell szervezni, hogy az üzemekből, hivatalokból leveleket írjanak különböző szerkesztőségeknek.” A jelentés azt állítja, hogy a memorandumot az elnökségről lemondott írók szerkesztették, amelyben – micsoda beismerés! – „tiltakoznak a párt önkényeskedései ellen”. Az, hogy egy hónap alatt sem tudták kideríteni a szerkesztőket, azt jelenti, hogy az ÁVH nem tudott beépülni Nagy Imre környezetébe, vagy az ellenzéki írók csapatába – ellentétben például a püspöki karral. RM az írókkal szemben is a megfélemlítésre játszott: „felvonultatjuk a pártot, majd látni fogják, milyen felháborodottan utasítják vissza munkásaink ezeket a dolgokat”. Andics: „nem szabad hagynunk, hogy ők diktálják nekünk a lépést”.

Mivel Nagy Imre „revizionista írókkal szűrte össze a levelet”, RM a PB-ülés „egyebeli” között javasolta, hogy a KEB zárja ki a pártból. Zárja ki, „mert a) sorozatosan fellépett a párt egysége ellen, frakciós tevékenységet folytatott és odáig ment, hogy megrágalmazza a pártot, illetve a párt vezetését, b) nem ért egyet a párt alapvető politikai irányvonalával, a marxizmus– leninizmustól idegen nézeteket vall” – szöveg RM kanonikus indoklása.

RM nem elégedett meg a miniszterelnök politikai, közéleti ellehetetlenítésével: szinte macska-egér harcot vívott vele. A kéjes érzésen túl ebben az a szándék is vezette, hogy a népszerű Nagy Imre nyakába varrjon minden hibát, elsősorban a saját hibáit. A kicsinyes RM még nyáron javasolta, hogy a betegségbe kergetett miniszterelnöktől vonják meg a „jogtalanul folyósított kedvezményeket” (pl. autó stb.). „Válaszul” Nagy Imre tiltakozik, hogy „antimarxista nézetekből és jobboldali hibákból” „kártévő politika” lett, hogy „már megszűntek elvtársnak nevezni”. Elvtárs? 1955-ben Rákosi már ávéhásokkal nyomoztatott – előre megfontolt szándékkal – elkövetett bűne után. Eszébe jutott ugyanis, hogy Nagy Imre annak idején biztos jelen volt lánya és a református lelkész Jánosi Ferenc – a népfront lemondott főtitkára – templomi esküvőjén. A Kálvin téri templom anyakönyvéből elővadásztatott bejegyzést RM meg is küldte a PB-tagoknak. Majd újabb szorítás a hurkon: október elején Vég Béla felkereste a volt miniszterelnököt, és melléne szegte a következő kérdéseket: 1. miért küldte el KV-tagoknak is a márciusi ülés előtt a felszólalását; 2. milyen alapon állította, hogy a Rajk-per idején le akarták tartóztatni; 3. írt-e levelet a szovjet pártnak (ha igen, adja át); 4. miért semmisítette meg a kormány rendelkezési alapjának kifizetési iratait; 5. miért vett részt lánya egyházi esküvőjén.

Nyilvánvalóvá vált, mire megy ki a játék. Vég Rákosinak írott feljegyzése szerint, arra a kérdésre, mi alapján állítja Nagy Imre, hogy le akarták tartóztatni, azt felelte: ezt a Belügyminisztériumban, Piros elvtársnál keressük. Aztán levélben megírta, hogy tervezett letartóztatásáról Rákositól értesült, s a rehabilitáció során a kezébe is kerültek ezzel kapcsolatos anyagok. Az SZKP-hoz írt levelére vonatkozó kérdésre megjegyezte, hogy mindenkinek jogában áll oda írni levelet, ahova akar. Levelében elismerte, hogy levelet kívánt írni Hruscsovnak, de mivel a szovjet követség nem vette át, megsemmisítette. RM természetesen tagadta, hogy előkészítették volna Nagy Imre letartóztatását, és az sem igaz, hogy az ő beleegyezésével vett részt lánya egyházi esküvőjén.

S a nemtelen eszközökkel padlóra küldött ellenfél Rákositól megkapta az utolsó rúgást. Állítólag Nagy Imre sírt, amikor megtudta, hogy kizárták a pártból. Életrajzírója szerint a kizárás indokát nem közölték vele. RM szerint: Kiss Károly megmondta neki, hogy az eljárást a PB indította (ami különben nyilvánvaló volt). A határozatba is belevették, hogy a KEB „nem a maga jószántából foglalkozott a kérdéssel” – ám ezt RM nem engedte nyilvánosságra hozni. (A KV száz tagjából Kádár János, Köböl József és Mező Imre szavazott a kizárás ellen.) Jellemző, hogy Nagy Imre kizárásáról „a pártfunkcionáriusok és a párttagok általában nem mondanak véleményt”. A kívülálló úgy véli, hogy a kizárás „szinte helyrehozhatatlan

félrelépés”. Hegedüs szerint olaj a tűzre: megerősítette az ellenzéket, Nagy Imrét mártírnak tekintették, a Rákosi által üldözött nemzeti politika megtestesítőjének.

RM is sejthette, hogy pirruszi a győzelem, ezért ellenfelét megpróbálta elevenen befalazni. Mikor híre ment, hogy állást keres, a PB a hatvanadik születésnapja előtt nyugdíjazta (négy évvel volt fiatalabb Rákosinál). Tiltakozott hát, de a PB döntött: „Ennek ellenére a nyugdíjat folyósítani kell.”

Leginkább Nagy Imrén bosszulták meg a memorandumot. Az aláírások visszavonására szervezett kampányban RM is részt vett. Írásban először Gál György, a *Béke és Szabadság* főszerkesztője adta be a derekát, a PB-ülés napján: „aláírásom semmisnek tekinteni szíveskedjenek”. November 23.: Kovács István „látogatása” után a Nemzeti Színház művészei (Major Tamás, Bessenyei Ferenc, Várkonyi Zoltán, Olty Magda, Ladányi Mihály, Marton Endre és Mészáros Ági) aláírták: „tiltakozunk az ellen, hogy aláírásunkkal visszaélve, nyilvánosságra hozzanak olyan dolgokat, amelyeket mi csak Pártunkkal kívántunk közölni, ezért ezen az íven tovább szerepelni nem kívánunk”. A vastag ceruzát használó kéz (rossz szeme miatt Gerő írt ilyen ceruzával) azt már nem húzta alá a szövegben, hogy a kultúrpolitika adminisztratív intézkedései „éket vernek a művészek és a párt közé”, s gyakori a bizalmatlanság. Enczi Endre azt írta: „A beadvány elképzelésem és szándékom ellenére demonstrációvá vált és így elvesztette pártszerű jellegét. Éppen ezért, kötelességemnek tartom kijelenteni, hogy a beadvány módját és formáját helytelennek ítélem... a beadvány tartalmával – melynek egy részével egyetértek – foglalkozni szíveskedjenek.”

Lukács György figyelmeztette Andics Erzsébetet: „többször mondtam: főfeladatunk éket verni a becsületes kommunista (bár tévelygő) írók és a reakciósok között. (sic!) Nem szabad őket összepofozni. Ez megtörtént... Persze kell adminisztratív rendszabály is, ha a népköztársaság sorsdöntő kérdéseiről van szó, de én sem abban, hogy Benjámín gorombán felelt Szabolcsinak, vagy Illyés Szigetinek stb. stb. nem vagyok képes ilyen veszedelmet látni... Még kevésbé tudok egyetérteni azzal, hogy nem forog fenn az új sematizmus veszélye... Összefoglalva: úgy vélem, hogy a Deák Ferenc-féle rosszul begombolt mellényt újból ki kellene gombolni.”

November 24.: Tamási Lajoson írásban is bevasalták, hogy a „beadvánnyal közösséget nem vállalhatok”. Ugyanezen a napon „megjelentek” nála a pártirodán a nyolcak (Aczél, Benjámín, Déry, Zelk, Karinthy, Kónya, Kuczka, Vészi), „és bejelentették, hogy az Írószövetség Elnökségéből, Vezetőségéből és Titkárságából történt lemondásukat, mint pártszerűtlen lépést visszavonják”. A ceruzás kéz csak ezt a mondatrészt húzta alá. Pedig a folytatás azt mondja: „Amennyiben a lemondást kiváltó okokat megszüntetni nem sikerül, kéri a Párt illetékes szerveit, hogy megbízatásuk alól mentse fel őket.”

Szell Jenő a párt szervezeti szabályzatából idézi, hogy a párttag joga, hogy „kérdéssel, beadvánnyal forduljon a felsőbb pártszervekhez egészen a Központi Vezetőségig és a Kongresszusig”. „Nem tudom frakciónak vagy a párt egysége és harckészsége ellen irányuló csoportosulásnak nevezni azt a beadványt, mely kéréssel fordul a Központi Vezetőséghez. Ezen a tényen – véleményem szerint – nem változtat az, hogy egyesek taggyűlésen vagy másutt nyilvánosságra hozták az említett beadványt. Ezeket a lépéseket pártszerűtlennek tartom, helytelenítem, elítélem. Változatlanul úgy látom azonban, hogy a beadványban foglaltak jogos kérésük az azt aláíróknak. Ezek alapján nem látom annak indokát, hogy aláírásomat visszavonjam.” (A december 1-i PB ülés előterjesztése szerint minden párttagnak joga van közvetlenül a Központi Vezetőséghez fordulni, de „nincs joga különböző alapszervezetekhez tartozó, többségükben jóhiszemű kommunisták körében aláírásokat gyűjteni a párt politikája ellen irányuló támadásra”. Ez csak frakciós kísérletnek tekinthető.)

November 25., Képes Géza: „az ív pontjainak summájával” ma is egyetért, azonban elítéli a demonstratív felhasználást, de „az ívben foglaltak őszinte és alapos megvizsgálása szükséges”.

November 26., Keleti Márton: „A Politikai Bizottság Rákosi elvtárs által ismertetett beszámolója, amelyet a Központi Vezetőség egyhangúlag elfogadott, és amellyel a tegnapi nap folyamán ismerkedtünk meg... nagyon megnyugtatót engem... kérem aláírásomat meg nem történtenek tekinteni.” Bacsó Péter, Illés György, Herskó János, Máriássy Judit ügyesebb: „Legélesebben elítéljük azokat, akik ezt a levelet demonstrációra, pártellenes hangulatkeltésre használják ki. Aláírásunk ilyen felhasználása ellen határozottan tiltakozunk.”

Juhász Ferenc, Simon István, Nagy László is együtt kérte, hogy aláírását tekintsék semmisnek.

November 27., Horvai István: „amennyiben mégis fennáll a pártszerűtlen csoportosulás veszélye, kérem aláírásomat semmisnek venni”.

November 28., Grandpierre Emil: „Ha ezt előre tudom, nem írtam volna alá.”

November 29., Palotai Boris: „a levél tartalmának egyes részeivel ma is egyetértek, az ilyesfajta demonstrációt mélységesen elítélem és semmiképpen sem azonosítom magam vele”.

Demeter Imre: „tekintse leveletem egy kommunista újságíró jelzésének”. Ugyanő december 9-én: „semmiféle olyan platformmal nem azonosítom magam, amely a párt ellen irányul”.

December 7., Somlyó, Háy, Vészi, Gyárfás, Hámos, Erdei, Örkény, Palotai (másodszor), Karinthy, Devecseri, Méray: „A pártellenes platformmá vált beadvánnyal nem azonosítjuk magunkat. Kommunista kötelességünknek érezzük, hogy a határozatban megjelölt jobboldali jelenségek, valamint a baloldali, szektáns törekvések ellen pártszerűen harcoljunk.” (A „szektáns” sejteti, hogy születhettek ezek a csoportnyilatkozatok. Ugyanis az MDP KV Tudományos és Kulturális Osztályának dokumentumaiban írják a sokat forgatott szektás szót makacs következetességgel szektánsként, majdnem szektánsként, azaz szögmérőként – P. Á.)

Az 1955-ös anekdota szerint, miután Rákosi meggyőzte a színészeket, hogy vonják vissza a memorandumról az aláírásukat, az írókkal próbálkozik, akik azonban makacsok voltak.

– Úgy látom, a színészek jobb kommunisták!

Mire Déry megszólal: – Nem, csak jobb színészek.

Noha az értelmiségnek volt ezer oka a lázadásra, leginkább az *Irodalmi Újság* suta elkobzását voltak képtelenek elfeledni. Mivel a lap egy része már az utcára került, Háy Gyula látszólagos elkobzásról írt. „Mindenki megértheti az írók nyugtalanságát és felháborodását, amikor azt követelték tőlük, hogy a Patyomkin-elkobzást helyeseljék, és segítsenek a hiba elkenődésére bűnbakot keresni. Lehet-e azon csodálkozni, hogy akik a világ legszimplább... »irodalmpolitikai feladatát«, egy lap elkobzását is hibásan hajtják végre, azok a szocialista realizmus elősegítésével összefüggő, végtelenül finom, kényes, nagy hozzáértést követelő feladatot még sokkal kevésbé tudják megoldani?” Bár ezeket a sorokat Háy az Írószövetség titkárának írta, levele Rákosihoz került, tehát szinte biztos, hogy Gerő kezében is megfordult. A december 1-jei PB-ülésem után Gerő beismerte, hiba volt az *Irodalmi Újság* elkobzása. Úgy gondolta, hogy ezt a következő nyakatekert módon kellene tálalni: „Nem úgy vetni fel, hogy ez hiba volt, hanem hogy ezek a jobboldali elhajlók... pártellenes revizionista céljuk érdekében kihasználják azt, hogy az apparátusukban dolgozó egyes elvtársak... helytelenül cselekedtek”, s bár a vétkeket „megfegyelmezték”, az írók mégis „tovább kiabálnak”.

December 6-án a Rajk-per helyszínére összehívták a később csak „lincsaktívaként” emlegetett budapesti pártgyűlést. Az előadó Kovács István leleplezte, hogy az Írószövetségben Aczél, Déry és Zelk vezetésével „pártellenes frakció működik”, arról viszont hallgatott, hogy hány más művészeti ág képviselője írta még alá a memorandumot. Csak az írókat pécézték ki. Kovács – átesve „a nyereg másik oldalára” (idézet tőle) – kijelentette: „az írónál is jobban ért az irodalomhoz a párt” (taps). Bár a jelenlévők túlnyomó többsége csupán az előadó lényegét megkerülő szózuhatagából hallott egyáltalán a memorandumról, egyöntetűen elítélte az írókat övező jobboldali fertőt. A „lincsaktíva” utóélete is gazdag. Az erősen támadott Háy Gyula a jegyzőkönyv szerint tízperces felszólalásában többek között kétszer is megemlítette, hogy eredményeit kizárólag annak köszönheti, hogy írásait kezdettől fogva a kommunizmus eszméje hatja át, amit sem az utána szóló miniszter, sem a vitázó Kovács István nem fogadott el önkritikaként. Háy évekkel később írt emlékezése szerint az aktíván a közbeordításoktól nem tudott szóhoz jutni. RM viszont úgy emlékezik, hogy „Mindössze Háy Gyula kért szót, aki kényszeredetten, semmitmondó, érzélgős frázisokat hangoztatva tért ki a problémák elől.” Meglepő, hogy a szem- és fültanú Aczél–Méray szerzőpáros is azt állítja, hogy a hisztérikus légkörben Háy Gyulának a helyére kellett kullognia a szónoki emelvényről, mert RM kacsintására nem engedték beszélni. (Ilyesmire nem ismerünk példát RM aranykorából sem.)

A rosszéletű írók megfékezésére a kulturális osztály a pécsi magyartanároktól, a Zala megyei íróktól és hasonló súlyú szervezetektől kért (egyetértő) nyilatkozatot az irodalom jobboldali elhajlását elítélő párthatározatról. A PB pedig arról ábrándozik, hogy a jobboldali elemeket olyannyira el kell szigetelni, hogy „az írók maguk követeljék” felelősségre vonásukat.

December 9-én javaslat készült az irodalmi életben végrehajtandó személyi változásokra. A megőrzött sokadik példány teljesen össze van firkálva új nevekkal, új teendőkkal. Például a gépelés szerint a dramaturgiai tanácsból le kell váltani Háy Gyula mellett Gyárfás Miklóst is, de valaki őt egy nyíllal a „Ki kell nevezni” névsorba irányította át. Kitalálják, hogy „Az ideológiai ellentámadást politikai, ideológiai és szakmai kérdésekben kell vinni.” Hat-nyolc hetenként politikai konzultációt kell tartani a művészeti és tudományos élet három-négyszáz kádere számára... 1956 nyarán az írók megvitatják a munkásosztály ábrázolását, de biztos, ami biztos: nyomban felülvizsgálják az írói honoráriumokat.

A kulturális osztály azt javasolta, hogy zárják ki a pártból Déryt, Zelket, Mérayt, Aczélt (Aczél Tamás esetében „fel kell vetni a Sztálin-díj esetleges visszavonását”). Szigorú megrovást javasoltak a memorandum vélt szervezőinek, megrovást annak a húsz művésznak, akik még nem vonták vissza az aláírásukat – majd nagylelkűen egy napot még adtak erre. A PB kevésbé volt szigorú, de a főszereplők közül, „viselkedésüktől függően, akár ki is lehet zárni néhányat”, mivel Hidas István ragaszkodott ahhoz, hogy néhány íróat zárjanak ki a pártból. (Példátlan, hogy jegyzőkönyvezték a „különvéleményt”, hisz ez azt jelezte, hogy „nincs egység a pártvezetésben”, amitől rettegetek, amit rejtegettek.) Végül Haraszti Sándort és Vásárhelyi Miklóst zárták ki a pártból a memorandum miatt.

1955. december 26-án az MDP Titkárság röpszavazáson (körlevél aláírásával) fogadta el az Írószövetség elnökségét, és az *Irodalmi Újság*, s a *Csillag* szerkesztőbizottságát is. December 30-án az aláírást „visszavonó” levelekből tizenhárom másolatot készítettek a kulturális osztályon és a PB-tagjainak ez a gyűjtemény az újévi ajándéka.

Az írók január 9-i vezetőségi ülésén elnöklő Veres Péter kijelentette: a pártonkívüliek szempontjából teljesen reménytelen egy olyan Írószövetségben részt venni, ahol nem tudni, ki a gazda. A Nagy Imre-rezsim alatt egyértelmű volt a kormánypolitikával a viszony.

Lehetetlen helyzetnek nevezi, hogy Czapik érsek „elvtárssal” megy az együttműködés, egy sor íróval pedig nem.

Az írók és a pártvezetés következő összecsapására a januári titkárválasztás ad lehetőséget. A fekete bárány Kuczka Péter beválasztása a vezetőségbe „a párt provokálását jelenti”. S a bigott pártvezetés hagyja magát provokálni. Javasolják, hogy a KEB újra vonja felelősségre Kuczkat, mert szigorú megrovása ellenére is vállalta a jelölést. „Ki is lehetne zárni a pártból ezért.” Közben az irodalom állami ellenőrzésére is a Szovjetunióban keresik a receptet.

HARMADIK FEJEZET

1. „De itt én élek”

Bő fél évvel előre bejelentették, hogy 1956. február 14-re összehívják a szovjet párt XX. kongresszusát. RM úgy gondolta, hogy leendő felszólalásában a XIX. kongresszusi beszédet fogja „ismételni”, csak kevesebb Sztálin-utalással. Végül kivételesen jó szimattal még Sztálin két említését is kihagyta. Nem így az *Esti Hírlap*. Beköszöntője szerint, noha Sztálin nem lesz jelen, szelleme ott fog lebegni a XX. kongresszus fölött. Ám az 1956. február 14–25-ig tartó konferencia épp azzal írta be magát a történelembe, hogy a szellemről lerántotta a leplet. A találkozóra négy nappal előbb vonatozott el a Rákosi vezette pártküldöttség.

– Moszkvai kiküldetésem legemlékezetesebb eseménye a XX. kongresszus volt, bár akkor még nem tudtuk, hogy mi lesz ebből – idézte fel Kékesdi Gyula (1921). – Megérkezésekor Rákosi rögtön a *Szabad Nép*-tudósítót kereste. Mikor jelentkeztem, azt mondta, hogy figyeljek, de írni csak akkor írjak, ha előtte megbeszéltük. De erre nem került sor, mert ő azt is elfelejtette, hogy a világon vagyok.

Rákosi már elszokott egy hatórás orosz nyelvű beszéd figyelemmel kísérésétől – a fejhallgató torzítása csak rontott a helyzeten –, így aztán másnap korán reggel nekiült a Pravdának (egyébként is a vizuális memóriája volt jobb). Számára a beszámoló csalódás: „Minthogy az, amit közkeletűen a XX. kongresszus vonalának hívnak, tulajdonképpen [a] Sztálin temetésének napjától megkezdett vonal volt, s részleteiben már átment a többi kommunista pártok gyakorlatába és elméletébe, számomra... újat keveset adott.” A felszólalók között Rákosira február 17-én került sor: „Büszkék vagyunk rá, hogy a hatalmas Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság által vezetett legyőzhetetlen szocialista tábor tagjaként küzdhetünk.”

A kongresszus közepén véletlenül értesült arról – talán magától Varga Jenő szovjet akadémikustól, a Kun Béla hetvenedik születésnapjáról megemlékező cikk szerzőjétől –, hogy a Tanácsköztársaság 1939-ben kivégzett vezetőjének ártatlanságát e köszöntővel hozza a *Pravda* nyilvánosságra. RM a szovjet nagykövettől már régen tudta, hogy Kun Béla a sztálini tisztogatás áldozata. A hír hallatán még az is kicsúszott a száján, hogy Kun „a legnagyobb nemzetközi figura”, negyedéven át – mióta tudta az ártatlanságát – mégsem tett semmit azért, hogy a bélyeget valamiképp eltávolítsák róla. (A lengyel pártlap majdnem teljes oldalon közölte azon honfitársaik fényképét, akik politikai gyilkosság áldozatai lettek a Szovjetunióban.) Mikor kitudódott, hogy amit RM elmulasztott, megteszi a *Pravda*, minden követ megmozgatott, hogy az évforduló helyett egy nappal később jelenjék meg a cikk, mert így egy füst alatt a *Szabad Nép* is letudhatja az ügyet. Sikerrel járt. Így az ártatlan Kun hetvenedik születésnapját egy nap késéssel „ünnepelezték”. Köszöntésére RM telefonon utasította a főszerkesztőt, aki formalitásból, minden hátsó gondolat nélkül megkérdezte Rákosit, hogy hogy van. „Miért, mit képzelsz magadnak, hogy lennél?”

A *Pravda* a magyar tanácskormány „tényleges” vezetőjének nevezte Kun Bélát – pedig itthon is élt valaki, akit szintén ekképp ünnepelezték, úgy, hogy Kun Béláról és társairól hallgattak. A születésnapi cikk megjelenésének másnapján a PB napirendre tűzi Kun Béla rehabilitálását. (RM távollétében, egy menetben elhatározzák az elítélt szociáldemokraták ügyének rendezését, továbbá, hogy tárgyalnak Rajk László özvegyével a követeléseiről, végül: a Hősök terén felállítják a névtelen hősök emléktábláját.

Kun rehabilitálása kész zűrzavar. A Tanácsköztársaság korával foglalkozó összes könyvet ki kell vonni a könyvtárakból. Erre a sorsra jutnak Andics Erzsébet, Réti László, Mód Aladár könyvei, Rákosi és Nemes Dezső pártfőiskolai előadásai, sőt a Kun kivégzése előtt másfél évtizeddel elhunyt Lenin művei két kötetében is kicserélik a Kun Béláról szóló lapokat, más Lenin-művekbe pedig beragasztják, hogy Kun Béláról téves állításokat tartalmaz. De mindez semmi ahhoz képest, hogy kiderült a csalás: a kommunista párt és a Magyar Tanácsköztársaság létrehozásának nem Rákosi a vezéralakja. A pártapparátus nem ezt várta a szovjet elvtársaktól.

A XX. kongresszus nem Rákosi kongresszusa. „Fejhallgatója” annyira torzított, hogy azt hitte, eljött az ő rehabilitálásának is az ideje. Az egyik szünetben el is kapta Hruscsovot, hogy „beszélni kellene végre azokról a hibákról, amelyeket a szovjet elvtársak a magyar kérdésben elkövettek” 1953-ban, ám a villámló szemekkel kísért válaszból megtudhatta (volna), miről is kellene beszélni.

– A kongresszus alatt Rákosi a Lomonoszov Egyetemen találkozott a Moszkvában tanuló egyetemistákkal, értelmiségiekkel – említette Kékesdi –, ami nagy eseménynek számított.

– Diáktársaimmal együtt úgy éreztük, hogy imponáló Rákosi tudása – idézi fel a találkozót Doleschall Sándor (1936). – Azt nem tudtuk, hogy igaz-e, vagy sem, amit mond, de lenyűgöző volt. Ám bármennyire lebilincselő volt is, konkrétan semmire sem emlékszem.

– Szüleimmel, néhány alkalommal találkoztam Rákosival a szabadság-hegyi vagy az aligai üdülőben, és diáklánként kellemes emlékeim maradtak róla – említette Farkas Mihály lánya, Renáta (1935). – A Lomonoszov egyetemi gyűlésen Magyarország eredményei között megemlítette, hogy a *Körhinta* című film világszerte elismerést aratott. Arra a kérdésre, hogy miért nem házasodhatnak a magyar ösztöndíjasok egymás között sem, olyasmit felelt, hogy nem kell leszedni minden virágot.

– Egy fiatalember megkérdezte, miért kellett levenni a Nemzeti Színház műsoráról *Az ember tragédiája*-t – folytatja Kékesdi. – Mire ő elkezdte magyarázni, hogy képzeljük magunk elé Szörényi Évát, az ünnepelt, Kossuth-díjas színésznőt, aki tele van optimizmussal a jövője iránt, és esténként a műből áradó tömény pesszimizmust kell hirdetnie. Mi ezt nem tartjuk helyesnek, mondta. Egy fiú azt kérdezte, hogy miért volt szükség a jugoszlávokkal a huzavonára, minek kellett a láncos kutya-ügy. Rákosi vagy zavarba jött, vagy dühös lett, mert kikérte magának az okvetetlenkedést, azt állítva, hogy a diplomáciai kapcsolat nem szünetelt. Felesleges lett volna többet kérdezni. Az ünneplő közönség vert sereggént kullogott el.

RM Hegedűssel együtt felkereste Mikojant is, húszmillió dolláros hitelért. Húszezer vagon búzát is szerettek volna kapni, de húsz kilo felesleg sem volt. A húszmillió dollárra pedig azt vágta a fejükhöz a miniszterelnök-helyettes, hogy a magyarok jólétét „a szovjet nép terhére” akarják megvalósítani.

De a sűrűje még hátravolt. A kongresszus végén Hruscsov megtörte a hallgatást Sztálin rémtetteiről. Mély titkolózás közepette, egy olyan zárt, de a hazai középfunckionáriusokkal is kibővített ülésen leplezte le a népek tanítómesterét, ahová egyetlen külföldi sem kapott meghívást, még Sztálin tetteistársai, például Rákosi sem.

– A zárt megbeszélés idején odavágódtam az egyik Kreml-órhöz – folytatja Kékesdi –, s mondtam neki, hogy egy percre szeretnék bemenni, Rákosi elvtárral beszélni. Nagyon udvariasan közölte, hogy ezen a megbeszélésen Rákosi elvtárs sincs ott, keressem talán a szálláshelyén.

– A zárt ülés idején üzemlátogatásra vittek bennünket, Rákosit, Szalait és engemet – említi a delegáció harmadik tagja, Kovács István (1911). – Később egy szobában elolvashattuk Hrus-

csov titkos beszédét, de jegyzetet nem készíthettünk, sőt nyilatkozatot kellett aláírnunk, hogy a zárt ülés létezéséről sem szólunk, de a tájékoztatóink során ennek szellemében nyilatkozunk.

RM viszont úgy emlékezett, hogy a nyersfordítást két-három órán át diktálta a gyorsírnai tudó Szalainak, amire Kovács szerint nemcsak lehetőség nem volt, de szükségtelen is lett volna, mivel mindhárman tudtak oroszul. A beszámolóból Rákosi szerint „egy vérben gázoló zsarnok képe” alakult ki, „egy csapással le volt leplezve, ledöntve a piederasztól, ahol jó három évtizedig állott”. A kongresszusról alkotott összbenyomást Rákosi számára egyedül ez „árnyékolta be”. Hallotta aztán, hogy Hruscsov beszámolója közben „halálos csönd uralkodott, melyet időnként egy-egy feltörő zokogás, vagy egy elájult hallgató körül támadt mozgás szakított félbe”.

A XX. kongresszus alatt Hruscsov adott szállást Rákosinak. Mivel kevés volt a fekvőhely, egy pamlagon aludtak, fejtől-lábtól. Reggel Hruscsov a szokott szokimondással megjegyezte:

– Nem gondoltam volna, hogy ilyen bűdös a lábad!

– Ne csodálkozz – vágott vissza Rákosi –, ti visztek bele minden szarba.

RM lelkét megülte a kongresszus. Úgy emlékezett, lóhalálában el is rohantak haza, ám csak március elsején tértek vissza Budapestre. Noha a harmincórás vonatozás alatt rendezhette volna a gondolatait, a kongresszus túl nagy falatnak bizonyult. Többször nekiültek, de se kiköpni, se lenyelni nem tudták. RM már a megérkezés napján tájékoztathatta a PB-t a titkos beszéd tartalmáról is, és március 9-én már KV-ülést is akartak tartani a kongresszusról, de végül későbbre halasztották.

Március 3-án a PB ismét átrághatta magát a sztálini személyi kultusz bűnein, mert a jegyzőkönyvet azzal kezdi a gyorsíró: „Az elején nem voltam bent.” Mikor bekapcsolódik, RM arról beszél: „dolgozóink azt hiszik, hogy mi másolni fogjuk a Szovjetuniót” a bérelemelésben. Kijelentését akár bátor kiállásnak is lehetne nevezni, hisz eddig kötelező volt a szovjet példa kopírozása. De a XX. kongresszuson RM végképp ráébredt, sztálinista önmagával kerül szembe, ha az új irányvonalat is másolni próbálja. Bírái is rájöttek, most lehet a szovjet példára hivatkozni, hogy ott bezzeg „bátran és nyíltan” szólnak például a személyi kultuszról. RM a PB előtt is kicsinyítette a XX. kongresszus jelentőségét, noha „egyben-másban többet tudott, mint a mi kongresszusunk”. S egy elszólás a Moszkvában kitért szekrényről: „legnehezebb dolog a Sztálin-kérdés”. Meglepő módon javaslat nélkül ajánlja vitára, hogy miképp értékeljék a kongresszust, és mit kövessen belőle a párt. Kiböki: baj, hogy lényegesen más az irányvonal, mint a sztálini. Mégis Hruscsov rendkívüli érdemeiről beszél, mert megismételte, hogy a háború elkerülhető. RM – Sztálin említése nélkül – komoly „hibának” nevezi a finn és a koreai háborút, s a jugoszláv viszályt. Évekkel később írt Visszaemlékezéseivel ellentétben ekkor azt állítja, hogy a Sztálin-kérdésben „általában helyes volt” a XX. kongresszus vonala, és a KV-ülésen erről bővebben kell szólni, mint „a nyilvánosság előtt”. (Testvérei körében állítólag arról beszélt, hogy Hruscsov „a lenini normák helyreállítása ürügyén mindennek nekirentott, ami Sztálin nevéhez fűződött”, és kijelentette: „Ez a kongresszus kiindulópont a marxizmus-leninizmus elleni általános támadáshoz.”)

Szerényen azt mondta, hogy a magyar viszonylag szolidan funkcionáló pártvezetés. Azt is mondta, hogy a Központi Vezetőségben oda nem való „elemek” vannak, s Dobit (az Elnöki Tanács volt kisgazdapárti elnökét) úgy kezelik, mint aki „kiszolgál bennünket és nem úgy, mint szövetségest”. Végre bevallja, hogy a szociáldemokraták rehabilitálásával elkéstek, hogy meg kellene nézni Marosán ügyét, hisz ő volt az egyetlen figura, „akit szerettek”. Noha lecsukatta, nem tudja, hogy „van-e letartóztatásának reális alapja, ha nincs, vissza kell hozni a

pártba”. Később bejelenti: minden kommunistát kiengedtek már a börtönből, de néhány szocdem – „csak kb. harmincöt fő” – még ül. S megpendíti, hogy Kádárt visszahozzák a vezetésbe.

Hegedüs András miniszterelnök nekibátorodva szóvá tette, hogy Rákosinak és Gerőnek nem merik megmondani a véleményüket. Kovács Rákosi szemére veti, hogy az utóbbi időben nem esik szó 1953 júniusáról, csak Nagy Imre dísznóságairól. „Az ellenség azt mondja, hogy a huszadik kongresszus [őket] igazolta.” Apró Antal végre tisztázni szeretné legalább maguk között a rehabilitáció ügyét. Hiba volt, hogy a szabadon bocsátottakat nem rehabilitálták teljesen, ezeket az embereket továbbra is úgy kezelik, „mint a leprásakat”. Amikor (a tizenöt évre ítélt) Mátyás Lászlót a külkereskedelemben javasolták, Hidas kijelentette: nem lehet, mert rehabilitált. Hidas közbeszól: fenntartja véleményét – és senki sem téríti észre. Bata javaslatára – nehogy előálljon az a helyzet, hogy végzés után Farkas Mihály lesz a legjobban képzett katona –, „visszakéri” őt a moszkvai katonai akadémiától, és „más területen fog dolgozni”.

RM összefoglalja: „Mi volt ennek a kongresszusnak a jelentősége?” És reflexből így felel: „Az, hogy meghalt Sztálin elvtárs, és ez nem okozott nagy változást.” A párt országjáró instruktorai viszont azt jelentik: „A problémák zöme Sztálin munkájának értékelésére, bírálatára vonatkozik.” Feltehető, hogy RM legalább a zsigereiben az első pillanattól kezdve érezte, hogy összedőlt a koncepciós perek évekig építgetett magyarázata, „Berija és Péter Gábor bandájának provokációja”.

(Az 1950-ben „tévedésből” halálra ítélt Marosán Györgynek is megengedték, hogy levelet írjon a börtönből Rákosi Mátyásnak: „Kérem önt, nemcsak magam, de családom nevében is, vegye elő ügyemet, mérje meg még egyszer, részesítsen engem is abban a kegyben, hogy visszatérhessek a családom körébe és leélhessem a még hátralévő kevés esztendőket köztük.” „Ön tett engem nagy emberré, ma van éppen 12 éve, hogy Debrecenben először találkoztunk. Fussa még egyszer át gondolatban ezt az időt, és hiszem, remélem, hogy fog találni mentséget és megbocsátást az én számomra is... Vezessen engem is vissza az igaz életbe, szerény, csendes munkásnak.” Három hét múlva – csupán felfüggesztve büntetésüket! – őt és társait is szabadon engedték. Szakasits Árpád ekkor írta meg a pártvezetésnek, kifogásolja, hogy még mindig bűnösként kezelik, pedig hat éve „sajátos körülmények között fosztották meg a szabadságától” – RM lakásán, hamis bizonyíték alapján.)

A PB megbízásából egy bizottság (Apró, Ács, Kovács, Szalai, Vég) „gondolatokat” gyűjt a teendőkről. Az első pont a II. ötéves terv kidolgozása, a második a pártvezetés munkája, a harmadik a PB és a Titkárság megerősítése „rég elvtársakkal”, sőt volt szocdemekkel. A negyedik a Népfrontot „a mairól jobban életre hívni”. Ötödik a rehabilitáció, hatodik az „állami demokratizmus”, hetedik „az értelmiség problémája”, nyolcadik a szocialista törvényesség, az ÁVH és rendőrség ellenőrzése stb. stb. Az utolsó, a tizenegyedik pont „az osztályharc”.

A PB március 9-én harmadszor is megpróbálta magára szabni a XX. kongresszust. Apró Antal szíve szerint feledne mindent, hiszen „sírva fakadtak az emberek, hogy Sztálinról így beszélünk”. Bata viszont többet közölné a Sztálin-ügyről, mert ez érdekli leginkább az embereket. Hidas kevesli a KV-ülés beszámolójából a tanulságokat. Gerő is úgy véli, hogy a teendőkről részletesebben kell szólni, és a Lenin–Sztálin-kérdésről, meg Kun érdemeiről is. El kell ismerni, hogy a börtönökben még vannak szociáldemokraták. Közölni kell, hányan, mert százakról beszélnek. Piros László szerint az ellenség úgy véli, a kongresszus a Nagy Imre-féle vonalat igazolta. Végül a PB a beszámoló átdolgozására szólította fel Rákosit, s a határozati javaslatokat nem is ő, hanem egy trió állítja össze.

Tétova tapogatózás. Például a Magyarországon akkreditált diplomaták szabadabban mozoghatnak. RM javaslatára a hazatérni kívánó Kun Bélánénak ajánlják, hogy először csak látogatóba jöjjön. Turistacsoportok indulhatnak a Szovjetunióba is. Az osztrákok és a svájciak – „ahova a szovjetek is utaznak” –, kölcsönös társasutazást javasoltak, de egyelőre tizedannyian mehetnek Nyugatra, mint ahányan onnan jönnek. Noha Budapestet korábban számos nemzetközi légifolyosó érintette, az ötvenes évekre megszűnt a rendszeres légi forgalom, sőt 1953–54-ben különjáratokra sem adtak engedélyt, nemhogy tranzitrepülésre. A KLM ajánlatát az Amsterdam–Prága–Budapest–Bejrút–Kairó járatra elutasították, ezért Bécsen át repült. Aztán 1955 végén a PB jóváhagyja a bekapcsolódást a nemzetközi polgári repülésbe. A déli határövezetet felszabadították, gyorsították az útlevelek kiadását. Enyhítettek az abortusztilalmon. Csökkentették a Népstadion helyárait. Könnyítették a sajtóház-építést, a lakásszövetkezet-alakítást. A *Szabad Nép* június 1-jén számol be arról, hogy Hegedüs András a Rákosi Mátyás Művek munkásgyűlésén bejelentette, hogy két hét múlva a népi demokratikus országokba útlevél nélkül, a személyi igazolványhoz csatolt betétlappal és a fogadó ország vízumával lehet utazni. Másnap fényképet közöl a lap a műszaki zár eltávolításáról az osztrák–magyar határon.

A PB beleegyezett, hogy RM interjút adjon a *The New York Times* tudósítójának, Sulzbergernek. Kérdésére RM azzal indokolja az ÁVH létét, hogy amíg a kapitalizmus erős, a népi demokráciáknak is erőseknek kell lenniük. Azt állítja, hogy a Berija és Péter Gábor mesterkedéseivel összehozott Rajk-ítélethez hasonló perek ma már nem lehetségesek. Sztálinról ugyanaz a véleménye, mint Hruscsovnak. Szerinte az ember, különösen idős korban hajlamos hibázni. Ez történt Sztálinnal is.

1956-ban mégiscsak megnyitnak egy vörös lámpás házat a külföldi diplomatáknak és az „elvtársaknak”. Rákosi tartja az avatót, aztán úgy intézik, hogy egy gyönyörű lány szobájában találja magát. A pártvezér, zavarát leküzdve, megkérdezi a lánytól:

– Mondja, gyermekem, maga DISZ-tag?

– Jaj, hova gondol, anyukám még ide is alig akart elengedni.

Az 1956. márciusi KV-ülés nem ígérkezett olyan diadalmasnak, mint amit egy évvel korábban tartottak Nagy Imre és a nevével összeforrott politika kivézetetésére. Rákosi nem dolgozta át a beszámolót. Nyakló nélkül dicsőítette a XX. kongresszust no és magukat, mert szerinte beigazolódott, „hogy pártunk fő irányvonala minden téren helyes”, és a márciusi politikát „erőteljesen tovább kell vinni”. Csakhogy ekkor már a párttagok többsége is felismerte, hogy ez az irányvonal sehová sem vezet. RM kijelentette: „nálunk a jobboldali elemek azon az alapon, hogy éhes disznó makkal álmodik, azt várták, hogy a kongresszus vonala őket fogja igazolni”. Szerinte változatlan erővel kell harcolni a személyi kultusz ellen, mert „újra kezdi felütni a fejét ez a veszedelem... különösen az alsóbb párt- és állami szervekben”. „Azt is látnunk kell, hogy a személyi kultusznak életünk minden területén van táptalaja. Az irodalomban, a művészetben, a filozófia, a tudomány, a gazdasági élet és az államigazgatás nem egy helyén találhatók helyi diktátorok és vezérek, akik csalhatatlanok, akár a pápa.” Azt állítja, hogy a szocialista törvényesség „alapjában véve helyreállt”, „aki ártatlan, azt rehabilitáljuk, aki bűnös, amnesztiával azt is szabadlábba helyezük, mert népi demokratikus rendszerünk és államunk elég erős ahhoz, hogy ilyen rendszabályokat megengedhet magának”. A gazdasági helyzet summázata: „Előreszaladtunk, tovább nyújtózkodtunk, mint ameddig a takarónk ér” – mindenekelőtt „Nagy Imre felelőtlen és demagóg politikája” miatt. A lényeg: „A XX. kongresszus határozatai és egész munkája azt bizonyítják, hogy a Magyar Dolgozók Pártja, annak Központi Vezetősége helyes úton jár.”

Szinte minden felszólaló változtatást sürgetett a „hibátlan” politikában: kezdtek nyíltan elfordulni Rákositól. Kádár kipakolt. Csinján kellene bánni a jelzőkkel: korábban baloldali szektáriusnak, most jobboldali elhajlónak nevezik, aki hibát követ el. Valamikor nagy hitele volt Rákosinak és másoknak, „ma néha még az is felmerül, vajon azt gondolják-e, amit mondanak?”. A törvényesség megsértéséért ő nem „Péter Gábort és bandáját” tette felelőssé. „Farkas Mihály elvtárs anélkül, hogy felelt volna a párt előtt, itt ül a Központi Vezetőség tagjai között.” (Bár ő tagja maradt a KV-nak is, épp ekkor nem ült ott, mert a szokások ellenére nem hívták haza Moszkvából a KV-ülésre – *P. Á.*) Kádár azt is mondta: „holttestek állnak közöttem és Farkas Mihály között. Ártatlanul meggyilkolt kommunisták holtteste.” Mentette magát, meg Rákosit, de egyben figyelmeztette is, ne próbálja összemosni az ő felelősségét Farkaséval.

Horváth Márton kijelentette: a XX. kongresszus az 1953. júniusi határozatot igazolta. Nagy hiba, hogy „a megvert jobboldalnak ajándékoztuk és ajándékozzuk oda a júniusi határozatok védelmének dicsőségét”. Szántó Zoltán bírálta a rehabilitáció elhúzódsát s tendenciózus végrehajtását, hogy az a cél, „valami ragadjon rajtuk, hogy lehessen arra hivatkozni, hogy hát azért nem is volt olyan súlyos az a törvénytörés, mert hiszen az illető nem volt ártatlan”. Kiss Károly ugyanezt úgy fogalmazta, hogy a szétfoslott nagy koholmányokat kis koholmánnyal helyettesítik. Hegedüs András kételkedett abban, hogy erre utasítás lett volna. Kádár közbeszólt: „Engem egy és háromnegyed évig gyötörtek, hogy más bünt találjanak ellenem, hogy a felelősök kibújhassanak a felelőség alól.” Hegedüs: „a Politikai Bizottság ilyen utasításról nem tud”. Kádár: „akkor egyéni utasítás volt... Azt akarták, hogy én bizonyítsam be, hogy semmit sem követtem el.”

Révai József szerint az osztályharc éleződéséről szóló sztálini tétel deformálta a politikát, a demokrácia kibontakozását. Megerősítette, hogy „ímmel-ámmal” rehabilitálnak: „ki kell mutatni azt, hogy azok, akiket rehabilitálnak, mégsem voltak... teljesen ártatlanok”. Nem lehet csupán Nagy Imre és Farkas Mihály felelőségéről beszélni: „Hát 1953 júniusától 1955 márciusáig hol voltak az elvtársak?” A határozat átfogalmazását javasolta, s a lényegre tapintva követelte, hogy végre mondják ki: ártatlan volt-e Rajk vagy sem. „Hát természetes, hogy ártatlan volt, de ilyen kereken a dolog nem volt megmondva, sőt nyitva volt hagyva bizonyos rés... annak a gyanúnak a számára, hogy mégse volt egészen tiszta ez a Rajk-ügy.” Kimondta, hogy ezért elsősorban az a politikai testület a felelős, amelyik „ilyenfajta eljárásra instrukciókat adott az igazságügyi szerveknek”. Javasolta, hogy Farkas Mihály ellen indítsanak pártfegyelmit. Ám nemcsak azokat kell felelősségre vonni, mondta, akik az utasításokat végrehajtották, hanem „azt is, aki legfelsőbb fokon felelős a dolgokért”.

Szántó Zoltán kifejtette: „a rehabilitáció azt jelenti, hogy nyilvánosan kell rehabilitálni azokat, akiket a nyilvánosság előtt meghurcoltunk. Csak ez idézhet elő teljes megnyugvást.” A felszólalásokba beleszóltak, közbekiabáltak. Korábban ilyesmi nem fordult elő. De az is fordulat, ha előzőleg ilyesmi nem került jegyzőkönyvbe, most viszont igen. A XX. kongresszus felbátorította a pártvezetés gondolkodásra mégiscsak képes tagjait. Hruscsov szigorúan titkos beszédének újabb és újabb részleteit ismerte meg nemhogy a KV, hanem lassan a fél ország. Sztálin szentségének lerombolása megoldotta a nyelveket, úgy érezték, végre szabadon beszélhetnek. Legalább Farkas Mihály bűnösségét többen is érintették, és arra is utaltak – egyelőre még névtelenül –, hogy lehet más bűnös is. És mindenki Rákosira gondolt.

RM zárszavából egyértelművé vált, ami rég köztudomású lehetett volna, hogy a megújulás legfőbb akadálya épp az, akinek a fordulat élére kellene állnia. Most is keresztbe feküdt: elutasította a legtöbb javaslatot, s azt állította, hogy nő a párt tekintélye. Állandóan visszatér Nagy Imre „ügyességére”, aki úgy meg tudta forgatni a dolgokat, hogy „néha az volt a látszat, hogy én voltam az, aki a helytelen politikai irányt képviselte vele szemben”. A

rehabilitációról elismerte, hogy „lassan ment”, és „nincs befejezve”. De figyelembe kell venni, hogy „először csináltuk életünkben”, „a bíróság is zavarban volt”. Megígérte, hogy április elsejére befejezik a perek felülvizsgálatát, és bejelentette, hogy Farkas Mihályt visszahívják a katonai iskoláról. Nem lehetett ínyére a dolog. Azt kezdte mesélni, hogy Farkasnak valami „ragályos betegsége” van, azért nem jön haza, de elterjedt a rémhír, hogy Koreába ment nagykövetnek... (RM memoárja szerint a XX. kongresszus alatt ő javasolta Farkasnak, hogy menjen Vietnamba követnek, amitől ő „magánkívül volt”.) RM végül mégiscsak bejelentette, hogy a „Farkas-ügy” kivizsgálására bizottságot küldenek ki. (Vezetője Kovács István lett, tagjai: Apró Antal, Házi Árpád, Molnár Erik és Nógrádi Sándor.)

RM erőszakosságának és a KV gyávaságának köszönhetően a határozati javaslatot lényegében változatlanul hagyták. De pár nap alatt kiderült, hogy Rákosi beszámolója nem elégítette ki a párttagság várakozását, főleg a Sztálin-kérdésről, a Rajk-perről és Farkas Mihály szerepéről többet vártak. Felvetették, miért nincs adottságainknak megfelelő irányvonala az iparosításnak? Elég már az önkritikából, legyenek olyan vezetők, akik jobban értenek a dolgokhoz. A rémhírek szerint Farkast letartóztatták a Szovjetunióban, és itthon bíróság elé állítják. Rákosi le akart mondani a KV-ülésem, de nem járultak hozzá. (A XX. kongresszus iránti érdeklődést fokozta, hogy a nyugati rádiók emlegetni kezdték a titkos beszédet, s mire Moszkvából elküldték annak összefoglalóját, s Magyarországon rövidítve eljuttatták a megyékbe, már semmi titok sem volt, mert „Amerika Hangja már megkezdte a beszéd teljes szövegének közlését” – amint azt RM Vorosilovnak említette. A KV-tagok kezdték is mondogatni, hogy Rákosiék hazudtak, elhallgatták, mi történt a kongresszuson.)

– Rémisztő volt Rákosi egész '56-os szereplése – idézte fel az akkor pártmunkás Lakatos Éva (1905). – A kibővített KV-ülésem, ahová még az osztályvezető-helyetteseket is meghívták, elkente a dolgokat. Mondta is meg nem is, hogy hibákat követtünk el, hogy felül kell vizsgálni, bár szerinte a XX. kongresszusból ránk háruló feladatokat mi már végrehajtottuk. Szégyenletesen szerepelt. Igazi, mély megrendülést sosem érzett amiatt, hogy az ő vezetése alatt mi történt ebben az országban. Beteges dolog, hogy az ő politikai tapasztalatával a XX. kongresszus titkos beszédének ismeretében nem mondott le.

RM úgy könyvelte el, hogy a KV-ülésem azok emlegették a törvénysértéseket, „akik egy évvel előbb Nagy Imrét védtek”. Noha Kádár ez nem állt, Szántó Zoltán mellett rá emlékezett a legkritikusabban: „Magából kikelve és üvöltve követelte Farkas Mihály felelősségre vonását, mint akinek vér tapad a kezeihez, s rajta keresztül engem is támadott.” Mert RM az első pillanattól kezdve tisztában volt vele, hogy Farkassal együtt ő is lelepleződik, s jól érzekelte Kádár növekvő népszerűségét is. Két hét múlva föl is jelentette őt Andropovnál. „Kádárból hős lett, és nevét az összes ellenzéki elem a zászlajára tűzte”, holott Farkassal közösen ő is részt vett a Rajk-per vizsgálatában, ezért neki is felelnie kell. Aztán óvatosan, nehogy a saját lábába vágja a fejszét, bizalmasan részleteket játszott le arról a magnószalagról, amelyen Farkas Mihály és Kádár János kihallgatja Rajk Lászlót a börtönben.

RM sógornője visszaemlékezésében az állítja: „A Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusának határozatait Mátyás úgy értékelte, mint a revizionizmus győzelmét a szocialista erők felett. Maga az, hogy Hruscsov »össznépi párttá« nyilvánította az SZKP-t, és »össznépi állammá« kiáltotta ki a Szovjetuniót, világossá tette számára, hogy összemosás a munkásosztály érdekeit az egész nép érdekeivel... A »békés egymás mellett élés«, valamint »a háború elkerülhetősége« elvének deklarálását Mátyás a forradalmiság elárulásának tartotta, amelynek egyenes következménye, hogy a hruscsovi Szovjetunió felhagy a világ haladó mozgalmainak támogatásával, sorsukra hagyja, s ezzel gyakorlatilag az imperialista hatalmak kezére adja őket.”

Budapesten, a taggyűléseken főképp a nők beszéltek arról, hogy Sztálin iránti szeretetben nevelkedtek, a gyerekeiket is erre nevelték, az iskolában is ezt tanulták, a tankönyvek az ő dicsőítésével vannak tele, hogyan magyarazzák hát meg, hogy mindez nem igaz? A Kőbányai Fonóban nem hitték el a tájékoztatót, a Vörös Október Ruhagyárban sírtak. Az RM Acélmű VII-es alapszervezetében *A walesi bárdok* ötszáz dalnokának példáját hozták fel, akik inkább máglyára mentek, de nem hízelegtek. Miért hagyták harminc évig kormányozni Sztálint? Mi értelme mindezt halála után felvetni? Páran leleplezett ellenségként beszéltek róla, s hiányolták Rákosi önbírálatát. Örülnek, hogy Rajk ártatlansága kiderült, mert szerették, bíztak benne. Leleplezését annak idején Rákosi elvtárs személyes érdemeként ismertették. A legrosszabbakat „állították” Kun Béláról, Rajkról, Titóról; nem volt-e Nagy Imre kizárása is elhamarkodott? A március végi rendkívüli taggyűléseken már alig szóltak hozzá: a KV levele nem elégítette ki a tagságot (Rajk-ügy). Leginkább a *Szabad Nép*-et és a rádiót bírálták, hogy már minden külföldi sajtó foglalkozik a Hruscsov-beszéddel, ők mégis hallgatnak.

A IX. kerületi értelmiségi pártszervezetek kifogásolták a párttagokkal szembeni bizalmatlanságot, hogy csak részletekben, hogy csak késve tájékoztatják őket az SZKP belső életéről, a Rajk-perről, az „osztályharc élesedéséről”. Rákosi miért csak Rajk „elvtársról” beszélt, a perben szereplő többi vádlottról nem? Lehet, hogy három év múlva Péter Gáborról is kiderül, hogy ártatlan? Miért csak akkor nézünk körül a saját portánkon, amikor a Szovjetunióból figyelmeztetnek? Az Országos Közegészségügyi Intézetben megkérdezték: megdőlnek-e a szovjet tudományos elméletek, a Számviteli Főiskolán pedig elhangzott: elég a szovjet-majmolásából, „forduljunk a nyugati tudományok felé”! A XIX. kerületben fölmerült, hogy a május 1-jei felvonulás a Sztálin-szobor előtt lesz-e? A X. kerületben már azon sajnálkoztak, hogy ezután se szobor, se templom nem lesz a téren. A XX. kerületben azt mondták, hogy Nagy Imre is a személyi kultusz áldozata. Másutt azt kérdezték, hogyan lehet, hogy ugyanazok a vezetők, bírók, ügyészek, akik annak idején a Rajk-pert „vitték”, ma is a helyükön vannak. János Kórház: miért kellett Nagy Imrét elhallgattatni? Mi van Kádárral, Farkassal, Kállaival, Marosánnal, Szakasitscsal? Szilágyi József, aki Nagy Imre hívei közé tartozott, a Terményforgalmi Vállalat alapszervi taggyűlésén azt mondta: „a karambolozó sofőrt becsukják, aki az ország szekerét fordította árokba, azt nem”.

RM a Titkárság előtt kiselőadást tart arról, hogy a XX. kongresszus után világszerte támadás indult a kommunista mozgalom ellen. Kijelenti, mindent el kell követni a párt által irányított „előrevívó” kritikáért. „Én attól nem hagyom magam megtéveszteni, hogy egy tanácskozáson százhusz kérdést vetnek fel.” Megkérdezték azt is, igaz-e hogy Lenint Sztálin ölte meg. „Hát hol van ez a huszadik kongresszus anyagától?” Fel van vizezve a párt, állítja, háromszor nagyobb a párttagok aránya a lakosság körében, mint a Szovjetunióban, ahol, ha kellett, kivágták a tagokat, „mint a taknyot”. Az ellenség tudja „ha engem... lecsípnek a párt tetejéről, abból ők profitálnak”.

Nagy Imre a KV-ülés utáni jegyzeteiben Rákosi beszámolójáról azt írja: „a beszéd – szemérmetlen pökhendiség. Azt állítja, hogy a Rákosi-klikk (copyright Nagy Imre) előbb és jobban megvalósította a XX. kongresszus határozatait, mint az SZKP, és nálunk a vezetés tökéletesebb volt, kevesebb hibát követett el, mint az SZKP vezetése.” Majd később: „a beszéd azt mutatja, hogy ugyanazt a párt- és népellenes politikát, amit eddig sztálinista szellemben és módszerekkel folytattak, most Lenin nevében akarják folytatni”. „Rákosi jól ismert régi taktikai fogását ismétli meg a sztálini politika védelmében: a jobboldaliság életre keltésével és eltúlzásával zavart kelteni és elterelni a figyelmet a fő kérdéstről... a sztálinisták elleni harcról”. A jobboldal kreálásával Rákosi azt kívánta bizonyítani, hogy nélküle „nem lehet a pártot és az országot vezetni”. Ő nélkülözhetetlen, „utána a vízözön”. Nagy Imre szerint Rákosi „presztízskérdést csinál abból, hogy kinek van igaza, kit igazolt a XX.

kongresszus. Inkább feláldozza a párt és az ország érdekeit, mintsem beismerje hibáit és tévedéseit.”

„Rákosi azzal érvel... hogy megtévesztették, félrevezették.” „Rákosi okosnak, előrelátónak, bölcsnek és csalhatatlannak tüntette fel magát, egészen a legutóbbi időkig, aki nem hibáz[ik], nem téved. Amikor azonban súlyos hibákért és bűnökért felelnie kellene, egyszeriben a legeggyűbbnek, a legtapasztalatlanabbnak játssza ki magát, akit bárki orránál fogva vezethet. Véget kell vetni egy pártvezető ilyen ügyefogyott és gyerekes kifogásainak. Ha ugyanis igaz az, amit állít, hogy tudniillik őt megtévesztették és félrevezették, akkor ostoba tökfilkó, akinek nincs helye a párt és az ország élén. Ha pedig a bőrét akarja csupán menteni... akkor pedig a magyar népet és a párt tagságát nézi ostoba tökfilkónak... Akár így, akár úgy, Rákosinak pusztulnia kell a magyar közéletből.”

Megírni csak-csak, de megmondani ki meri ezt? 1956. március 23-án Litván György (1929) megtette. 1988-ban így emlékezett erre: – A XX. kongresszus felszabadulásként hatott ránk. Szárnyakat adott a reformmozgalomnak. A kongresszus után néhány héttel, 1956 márciusában került sor az angyalföldi pártaktívára, ahova engem mint angyalföldi középiskolai tanárt meghívtak, és fel is kértek, hogy a pártoktatásról szóljak hozzá. Haboztam, hogy elmenjek-e. Végül egy kollégámtól megtudtam, hogy itt a Hruscsov-féle „zárt beszédet” fogják ismertetni. A terembe alig engedtek be, mert úgy látszik, nem volt szabályos meghívóm. Az emelvényen meglepetésszerűen megjelent Rákosi Mátyás in personam. Abban a pillanatban tudtam, hogy gólhelyzetbe kerültem, és hogy nem szabad elhibáznom a lövést. Nem készültem felszólalásra. Amikor megláttam őt, akkor rögtön tudtam, hogy ez olyan páratlan alkalom, amilyen nem volt és nemigen lesz több. A Hruscsov-beszéd másfél órás ismertetésében szörnyű részleteket hallottunk gyilkosságokról, közben szemben ültünk Rákosival, aki ezt ugyanolyan egykedvűen fogadta, mintha világéletében ezen a véleményen lett volna Sztálinról. Ez külön fölháborított. Szünet után elkezdődtek az előkészített hozzászólások. Nem a helyünkről kellett beszélni, hanem a mikrofonnál, Rákosi és az elnökség mellett. Egyébként Biszku Béla, a kerületi első titkár elnökölt az aktíván. Fogtam egy cédulát, ráírtam a nevemet, kivittem, és a következőnek engem szólítottak. Próbáltam őszinte lenni. Közöltem is, elég volt abból, hogy másképp beszélünk otthon vagy baráti körben, és másképp a taggyűlésen. Elmondtam, hogy a XX. kongresszus megújulási lehetőségét kínált a nemzetközi kommunista mozgalomnak, de Magyarországon ennek fő akadály a pártvezetés. A közvélemény annyi cikcakk, annyi fordulat után, ami '53 után bekövetkezett, egyszerűen nem hiszi, hogy ugyanez a vezetés merőben új, nemzetibb és demokratikusabb politikát képes megvalósítani. És itt volt egyetlenegy előkészített mondatom, amely úgy szólt, hogy kommunista felelősségem teljes tudatában meg kell mondanom, hogy a magyar nép és a párttagság zöme nem bízik többé a jelenlegi pártvezetésben, nem bízik személy szerint és elsősorban Rákosi Mátyás elvtársban. Ez volt az a bizonyos bomba, amit akkor odavettem elé, és ez hallható reakciót váltott ki a hallgatóságból. Az egyik nagyüzem párttitkára fölugrott és rácsapott az asztalra, hogy ez türhetetlen. Rákosi rutinos politikus módjára leintette, látszólag fegyelmezetten viselte ezt a száraz merényletet. Mert tulajdonképpen ez egy vértelen merénylet volt ellene. Utána persze több hozzászóló kifejezte ellenvéleményét az ilyen komolytalan, vagy gyökértelen, vagy milyen értelmiségi fecsegéssel szemben, miközben ők, ugye, hóban-fagyban helytállnak a hajógyárban. Néhány ilyen hozzászólás után maga Rákosi emelkedett szólásra. Háromnegyed órát beszélhetett, de csak az utolsó, mondjuk, öt percben válaszolt nekem. Azt mondta, hogy ő ezt az elvtársat nem ismeri, lehet, hogy a legbecsületesebb ember, de amit itt mond, az pontosan ugyanaz, amit az Amerika Hangja harsog. És itt megint szó szerint tudok idézni: „Hogy én menjek, a párt adja át a hatalmat?” Vagyis egyenlőségjelet tett a távozása és a párt hatalomvesztése közé. Ehhez még hozzátette, hogy az ilyen hangokat pedig vissza kell utasítani, szétzúzni stb., ami az ő esetében eléggé

kézzelfogható értelmet nyert már sokszor. Úgyhogy kezdett fogyni köröttem a levegő. De nem történt semmi bántódásom. Vártam, hogy majd föltartóztatnak a kijáratnál, de nyugodtan kimehettem a Váci útra, fölszálltam a villamosra, és hazamehettem.

– A Váci úti iparitanuló-intézetben volt az a kerületi pártaktíva, amelyiken a Huba utcai élelmiszer-ipari technikum volt alapszervi titkára felszólította Rákosit, hogy mondjon le, mert már teherterhel a pártnak – idézte fel Biszku Béla (1921). – Rákosi térde megrándult. Az Emag és a hajógyár párttitkára és mások is kritikusan szóltak ugyan a helyzetről, de védték Rákosit. Ő aztán a válaszában az ellenség hangjának nevezte Litván felszólalását, én pedig gyorsan bezártam az aktívát. Utána Kovács István közölte, hogy Litvánt ki kell zárni a pártból, helyettese, Mező Imre pedig azt mondta, hogy a haja szála sem görbülhet. Vagy egy hónapig ez volt a téma.

Rákosiban gennyedt a tüske. Két hét múlva Csepelen megemlítette: „Kiderült a Litvánról, hogy egy textilgyáros fia és gyerekkorában nem biztos, hogy marxizmus–leninizmust tanult.” A Titkárság ülésén megismételte, hogy a szovjet pártban ezeket „kivágták, mint a taknyot... Én nem tudom, hogy ez nálunk ilyen eréllyel menjen-e...” Jól értesült pártközponti kollégái előtt pedig azt mondta: „A XIII. kerületi aktíván az egyik tag útszéli hangon elkezdte a pártot seprűzni. Olyanokat mondott, hogy a párt politikája az eszpresszókban vicc tárgyát képezi.” Évtized múltán Litván felszólalását nevezi az első „nyílt támadás”-nak. Azt írja, hogy utánanézték, és kiderült: Litván apja „a Horthy-időkben a budakalászi (?) textilgyár igazgatója”. Felesleges RM kérdőjele, mert Litván György apja valóban budakalászi igazgató volt. Raktárosból lett azzá. (RM a szovjet száműzetésben is számon tartotta, hogy Litván 1956 után „ellenforradalmi tevékenysége miatt hat- vagy nyolcévi fegyházat kapott”.)

Három év sem telt el azóta, hogy a moszkvai jeladás után a párt vezetői el merték mondani, hogy félték Rákositól, nem merték bírálni. Most pedig egy fiatal, jóformán ismeretlen tanárember nyilvánosság előtt a szemére lobbantotta, hogy az emberek nem bíznak benne. Ez RM számára is hihetetlen volt. Csukassa le? Akasztassa fel? Az egykor rettegett kényúrnak ez is eszébe juthatott, hisz két hét múlva is azon morfondírozott, hogy az SZKP-ból, mint a taknyot kivágták az ilyen embereket. Jellemző az 1956-os magyarországi helyzetre, hogy Litván Györgyöt a pártból sem zárták ki. RM ebben az egyszerű ügyben sem mert lépni. Elvtársai megvédték. A pártfunkcionáriusok már nem lesték a gondolatait, hanem azt mondták, ő is éppolyan ember, mint mi. Ezt soha nem tudta belátni.

Hruscsov Sztálint leleplező beszéde végképp felnyitotta a zsilipeket. Rendszerből fakadó magabiztossága, csalhatatlansága, ereje Sztálin halálával kezdett el gyöngülni. Csapások sorát szenvedte el a bel- és külpolitikában. Megszámálhatatlanul sokszor szorult a sarokba, s ha rafináltsága kimenekítette is, újból a sarokban találta magát. Szánalmas volt a menekülése. Hiába rejtőzött múltja árnyai elől, ha egyet legyűrt, három támadt helyébe, és még győzelmei is csak a hitelét rombolták. Nem tudott kimagyarázkodni, pedig mennyit próbált! Végül, amikor egy „textilgyáros fia” orrba fricskázta, csak eloldaloghatott, semmi mást nem tehetett.

A pártellenzék nyilvános fellépése fejbe kólintotta. Dr. Hébelt Ede, aki 1920-tól kezdve volt a politikai foglyok – köztük RM, de főleg a szocdemek – védője, támogatója, 1954 októberétől kezdve kérte, hogy részt vehessen a törvénytelenségek orvoslásában. A KV-ülés után pedig egyenesen követelte Rákositól a szocdemek szabadon bocsátását: „Jogérzetem tiltakozik az ellen, hogy tovább is hetekig ülniük kelljen olyan embereknek, akikről valamennyien tudjuk, hogy semmiféle bűncselekményt nem követtek el.”

Litvánra rá lehetett sütni, hogy ellenség, de Hébelt KV-tag volt – bár „labilis”. Ugyanis pár hónappal korábban megpróbált budapesti letelepedési engedélyt szerezni a kiszabadult szocdemeknek (köztük az Ideiglenes Kormány igazságügy-miniszteri székéből Rákosi által

kiakolbólitott Valentiny Ágostonnak is). Ezért javasolhatta Kovács István, hogy Hébeltet zárják ki a KV-ból. De nem csupán vele volt baj. Egy PB által kiküldött bizottság megállapította, hogy az egész Központi Vezetőségben nagy az elégedetlenség. A tagok egy része úgy véli, nincs beleszólásuk a pártpolitikába. Bizalmatlanok a baloldali szektás PB-vel szemben, mert az nem képes átgondolt, erőskezű vezetésre. Ha a jelentésbe foglalt bírálat nem telitalálat, a KV elé terjesztik. Mivel húsba vágott: a róluk szóló lesújtó véleményt egymás között intézték el. A március 28-i PB-ülésen Hegedüs András egyszerűen kinyilvánította, hogy „a Központi Vezetőség nem igazi vezető testület”. RM az ördögöt is belekeverte az ügybe, mondva: Nagy Imrének is szerepe volt a Központi Vezetőség összeállításában. Ezért a „KV összetétele rosszabb, mint a párt összetétele”. Kutyaütők, Nagy Imre-bérencek. Nehogy már ezek döntsenek az ő sorsukról! Bár nem engedték őket esküdtszéket játszani, mégis kezdetét vette a Rákosi-féle vezetés vesszőfutása. Március végén Kovács István azt mondta a nagykövet Andropovnak, hogy Rákosi befolyása csökken, egyre többen ragaszkodnak ahhoz, hogy önkritikát gyakoroljon. Ő viszont a legkisebb bíráló megjegyzést is „jobboldali” kirohanásnak véli, makacsul ellenáll, és a pártvezetés fiatalabb tagjainak a segítségével próbál ingatag helyzetén változtatni.

A PB, mint valami gittegylet, RM javaslatára úgy dönt, hogy az április 4-i ünnepegről elhagyják Sztálint: csak Marx-, Engels-, Lenin-képpel dekorálnak (ám a menet Sztálin szobra előtt masírozik), s „Tito képét nem kell kitenni”. Másnap viszont már az a határozat, hogy „Tito képét is ki kell tenni három-négy helyen”. Zavarodottságra utal önmagában az is, hogy naponta üléseznek. Noha a nyugati adók szenzációja Hruscsov beszédének ismertetése volt, sőt a nyomtatott szöveget tízezerszám juttatták be léggömbökkel az országba, a PB azon töprengett, milyen párton kívüli, értelmiségi körrel ismertessék a zárt ülésről szóló vázlatot, illetve milyen szűkebb körnek a teljes anyagot. Ebben a fenyegetett helyzetben határoznak Rajk exhumálásáról és újratemetéséről, és arról, hogy a szocdemügyek gyors lezárása érdekében két-három különleges bíróságot állítanak fel. A május 1-jére előterjesztett jelszavakra Rákosi ráírta, hiányzik: „Jugoszlávia, Pedagógus, Népfront.”

Szarka Imre (IX., Ipar utca) megírja a pártközpontnak: vegyék végre tudomásul, hogy a párttagság jelentős része bizalmatlan a Központi Vezetőséggel, de különösen a Politikai Bizottsággal szemben. Kiderítették: hamis az aláírás és a cím. Vajon mit tettek volna, ha nem az?

Méray Tibor író tiltakozott, hogy lehallgatják a telefonját. Miközben Fekete Sándorral beszélt, hallotta Déry szövegét arról, hol lakik. Méray és Déry telefonja ekkor már négy hónapja „ellenőrzés alatt” állt, de a tiltakozás után abbahagyták a lehallgatást. (Zelk Zoltán, Aczél Tamás, Haraszti Sándor, Vásárhelyi Miklós, Boldizsár Iván stb. telefonját továbbra is „ellenőrzik”.) A jelentés szerint a lehallgatás a gyenge hálózat miatt derült ki: gyakori az áthallás. Méray olyan szakszerűen írt a telefonlehallgatásról, hogy feltételezik: a felesége buktatta le őket, aki két évig náluk dolgozott.

RM lejtmenetének egyik állomása Eger.

– Az 1956. március 25-i aktívaértekezlet előtt először csak azt közölték, hogy hozzánk PB-tag jön – mondta dr. Komócsin Mihály (1925), aki ekkor a Heves megyei Pártbizottságot vezette. – 25-én reggel már nagyon nyüzsgöttek a belbiztonságiak, és újabbak is érkeztek, majd beállított Rákosi. Néhány perc volt már csak, röviden tájékoztattam hát, hogy úgy terveztük, én tartok egy előadást, utána vita lesz. Azt mondta, rendben. A felszólalások során az öreg is szót kért, és bejelentette, hogy a Rajk-per provokáción alapult, és először itt nevezte Rajkot elvtársnak. Megdöböntett, hogy úgy állította be a történetet, mintha ő is utólag értesült volna róla.

Szünetben lementük a szobámba – folytatja Komócsin –, ő kiküldött mindenkit, és úgy éreztem, őszintén kérte, hogy mint proligóggal megvert, beolvasós ember, mondjam meg neki a véleményemet. Se köpni, se nyelni nem tudtam. Végül kinyögtem, hogy megdöbbsentett a bejelentése. Miért döbbsentette meg? Mert én úgy tudtam, hogy pártunk vezetőinek nagy nemzetközi tapasztalata van, elméleti felkészültségük mások fölé emeli őket. Hogy történhetett meg mégis, hogy olyan kimagasló egyéniséget, mint Rajk elvtárs, kivégeztek? Izgatott állapotom őt is felidegesítette. Mit képzeli: azt gondolja, hogy én tudtam? Nem tudom elképzelni, hogy Rákosi elvtárs és a felső vezetés nem volt tisztában azzal, hogy mi történik, feleltem. Ha maga van ott, mit tett volna, ha ide küldik a Berija magas rangú, szakképzett emberét, a belbiztonsági tábornok Belkint, és az maga elé tárja a bizonyítékokat? Ne tessék haragudni, azért egy Szovjetunióból idejött elvtárs nem ismerheti úgy a magyar viszonyokat, mint a magyar párt vezetése! Hogy lehet, hogy az jobban tudta, mi van itt, mint maguk? Nézze, még ma reggel is, amikor elindultam magukhoz, odahoztak nekem egy levelet, amit Rajk írt a nyilas államtitkár bátyának. Erről mi a véleménye? Ehhez én nem tudok hozzászólni, mondtam, mire ő másfelé terelte a beszélgetést. Egyszer még visszatért a témára, de én akkor már olyan idegállapotban voltam, hogy nem tudtam mit felelni. Eddig én még a nekem nem tetsző Rákosi-intézkedéseket is elfogadtam, tapasztalt, bölcs embernek tartottam, tiszteltem, becsültem őt. Igazán ez az egi beszéde borított ki, nagyot esett a szememben. Eddig történelmi személyiségként tekintettem rá, aki egyszerű fogalmakat használva tudott a nép nyelvén beszélni. De az megviselt, hogy a nyilvánosság előtt mást mond, mint a szobámban. Ugyanis a beszédével elhitette, hogy súlyos tévedés történt, a négy szemközti beszélgetésben pedig ennek szinte az ellenkezőjét mondta. Az volt az érzésem, hogy csak taktikázott. Hisz a beszéd és a beszélgetés alapján azt sem lehetett tudni, hogy akkor Rajk tényleg ártatlan volt, vagy mégis akadt valami kisiklás az életében.

Nekem talán Sztálin halálánál is nagyobb megrendülést okozott Hruscsov zárt ülési beszéde – folytatta Komócsin. – Erre tett még egy lapáttal Rákosi egi beszéde és a beszélgetésünk. Elmeséltem ezt Zoltán fivéremnek és Szirmai Istvánnak is. Ő aztán '57 után megemlítette, hogy Rákosi nem mondott igazat, mert találtak valami olyan iratot, amiben a szovjet belbiztonsági tábornok kétségeiről számolt be a Rajk-ügy helytállóságát illetően, s erre Rákosi rávezette, hogy vagy küldjenek olyan tanácsadót, aki segíteni tud, vagy bízzák ránk az ügyet, mondta Szirmai.

RM habozott, hogy a *Szabad Nép* mit kezdjen az egi felszólalásával. Egy nap késéssel ugyan a lap bő tudósítást adott a pártaktíváról, de abban nem szerepel Rajk neve sem. Aztán négy nappal később külön cikkben ismertették RM felszólalását: „Megállapítást nyert, hogy a Rajk-per provokáción alapult. Ezért pártunk Központi Vezetőségének múlt évi júniusi határozata alapján a Legfelsőbb Bíróság rehabilitálta Rajk László elvtársat és más elvtársakat.”

Ebben a helyzetben pánikot okozott a szokásos április 4-i „moszkvai üdvözlégny” késése.

– Bár a XX. kongresszus megrendítette Rákosi helyzetét – mondta Kékesdi Gyula (1921) –, Bieruthoz képest istenesen járt, mert a moszkvai pletykák szerint a lengyel párt vezetője a zárt ülésen elhangzottak fölötti csalódás miatt föbe lőtte magát. (A szovjet hírügynökség azt jelentette, hogy meghalt Moszkvában, 1956. március 12-én, 21 óra 35 perckor „betegségben” – P. Á.) Az április 4-i ünnepségre készülve már olyan hangok is voltak, hogy Rákosi alól kihúzzák a szőnyeget. S nem is érkezett meg az ünnep előtt Budapestre a szovjet vezetők szokásos üdvözlője, hogy éljen Rákosi Mátyás, a magyar nép nem tudom milyen vezetője. Hiába várták. Moszkvában én is kaptam egy telefont, hogy nagyon jól figyeljek, mert a fogadáson sok minden eldőlhet! Attól függött minden, hogy ki jön el, és mit mond. Ha csak a protokollosztály helyettes vezetője lesz ott, és nem szól egy szót sem, akkor Rákosi kész,

mehet! Münnich Ferenc nagykövet nagyon boldog volt, hiszen ő nem rajongott Rákosiért. Szokása szerint trükközött egy teli, egy félig töltött és egy üres pohárral. Nekem már elmagyarázta, hogy úgy tud józan maradni, hogy a teli pohárral koccint, egy idő múlva a félig lévővel megkérdezi, nem iszik?, majd az üressel: látja, én mind kiittam! Kézügyességen múlik az egész – mondogatta. Bischoff, az osztrák követ – aki később megírta a szovjet–német viszony történetét – nyakalta az aszút, s a végén már négykézláb kiabálta magyarul, hogy éljen a haza! Kérdeztem Münnichtől: ez az ember tényleg tud magyarul? Legyintett. (A *Szabad Nép* április 5-én megjelent tudósítása beszámolt Bischoff „üdvözlő mondatáról” – P. Á.) Ekkor vágódott ki a terem ajtaja, és megjelent Nyikita Szergejevics Hruscsov, mögötte Bulganyin – aki egy kicsit süket volt, ezért a fülét furcsán előreszegezte –, hátul pedig Bugyonnij marsall teljes díszben. Érte rajongott mindenki. Azonnal ott termett az asszonyaink között, megköpte a markát, és vagy három-négynek ráhúzott a kofferjára: a szentségit, ezért mindig irigyeltem a magyar huszárokat! Felforrósodott a hangulat, iszogattak, egyszer aztán csöndet kértek, s az öreg Bulganyin odaállt a mikrofon elé, és elmondta, amitől féltünk, hogy éljen a magyar nép nagy fia, Rákosi Mátyás, és a szovjet kormány és nép ezt kíván, azt kíván neki, nekünk – s ezt tizennégy tudósító jegyezte. Leadtam minden szót, és meg is jelent másnap. Reggel azonban a személyzeti főnök telefonált a lakásomra, hogy reprodukáljam még egyszer a beszédet, hogy nem hiányzik-e belőle valami. Mi hiányozna, kérdeztem. Valami jelző, nem mondott Bulganyin még valamit? Kiderült, hogy a távirat még mindig nem érkezett meg, ezért lett ennyire fontos a beszéd. Alig teszem le a telefont, hívtak a pártközpontból, hogy menjek el Münnich elvtárshoz, és együtt állítsuk össze az egész históriát. Elmentem. Miközben hozták a szokott fröccsöt, elmondom, mi járatban vagyok. Rám néz s megkérdi, mennyi a fizetésem. Ötezer rubel, felelem, ami akkor nagyon nagy pénz volt, vagy tizenötezer forint. Szép, mondta. Maga ezért akkorát hazudik, amekkorát akar, én ebben nem tudok segíteni, de azt pontosan írja le, hogy az öreg Münnich egy részeg nyilatkozatból nem csinál történelmi dokumentumot. Ezzel kidobott, pedig kedvelt. Hazaérek, és megcsörren a telefon, hogy megérkezett a távirat! Pesten aztán az a hír járta, hogy a Bulganyin-beszédért valami horribilis összeget kaptam, mert ezzel kényszerítettük ki a köszöntést.

– A XX. kongresszus után mi vártuk Rákosi bukását – idézte fel Kutrucz Gizella, dr. Balogh Eleménné (1921). – Április 4-én telefonügyeletes voltam a pártközpontban, és egyszer csak felhívott Rákosi, és kedvesen megkért, ha távirat érkezik, értesítsem. Fél óra múlva megint szólt a telefon, és Gerő durván megkérdezte, ki az ügyeletes, majd amikor bemutatkoztam, közölte, bármilyen későn jön is a távirat, hívjam fel. Aztán megint jelentkezett Rákosi, hogy nem jött-e meg a távirat. Mondtam, nem, és ő is a lelkemre kötötte, bármikor érkezne, hívjam fel nyugodtan. Újból jelentkezett Gerő, és egyszer aztán megérkezett a várva várt távirat, amit persze nem bonthattam fel. Nyomban hívtam Rákosit, és ő érte küldte a sofőrt. Aztán olvashattuk a lapokban az üdvözlőt, ami gyakorlatilag megerősítette Rákosit a pozíciójában.

A *Szabad Nép* április 4-én és 5-én már üdvözlő táviratok garmadáját közölte, de a legfontosabb csak 6-án jelent meg. Hruscsov és Bulganyin azt írta, hogy az MDP, élén Rákosival, „a forradalmi mozgalom kipróbált veteránjával”, megvalósítja a marxista–leninista politikát.

– Állítólag ez a távirat megerősített Rákosi pozícióját – idézi fel Dénes István (1923) –, de szerintem ez már a leváltás előszele: egy veterán csak múlt időben nagyvezér.

Mikor április elején sokadszor is nekiugrottak a XX. kongresszusból adódó teendőknél, a vita gyorsan odafajult, hogyan mentse meg kincset érő veteránjukat – és persze önmagukat – az ellenség karmaiból. Ács Lajos beszámolója elismerte, hogy a kongresszus váratlanul érte „a magyar pártot”: adósok a válaszokkal, az emberek pedig bizalmatlanok – „mindig hiba és

hiba” –, és kíváncsiskodnak. Hogy vallott Rajk órákon át valótlanul? Miért nem mondják meg, akarjuk-e vagy sem a földalattit vagy az útlevel nélküli utazást a népi demokráciákba, hogy Sztálinváros jó volt-e vagy sem? Az Írószövetség párttaggyűlésén Lukácsy Sándor író, irodalomtörténész Júdásnak nevezte az első titkárt. Suttogják, hogy a törvénytelenésekért nem csak Farkas Mihály a felelős. Mondják, hogy a párt nyilatkozhatna „Rákosi elvtárs ügyében”! Ács szavaiból nyilvánvalóvá vált tehát, nemhogy Péter és bandája, hanem Farkas Mihály „feláldozása” sem fogja meghozni a bűnbocsánatot!

Kovács István felidézte, mennyire hittek Sztálinban az emberek, és ha benne se lehet bízni, kiben higgyenek? Akik „szeretik a pártot, most úgy beszélnek, hogy rossz hallgatni őket”. „Beszelnünk kell Kádár elvtárral”, aki hamis dolgokat közöl saját és mások letartóztatásáról, akasztásokról. Hegedüs szerint „Rákosi elvtárs ügyét” az ellenség vetette fel. Szerinte óvni kell őt attól, hogy „a múltba forduljon”, s nincs szükség rá, hogy még egyszer önkritikát gyakoroljon.

Gerő megállapítja: a XX. kongresszus zászlaját „az ellenség tartja a kezében”. De kikerülhetnek ebből a helyzetből. Rákosival együtt gazdasági intézkedéseket javasol. Nyolcszázmillió árleszállítást, s vessenek véget a lakásügyi disznóságoknak. Foglalkozni kellene a többi politikai elítélt sorsával is, akik tíz-tizenkét éve ülnek. Bár akad köztük gazember, „nem érkezett-e el az ideje annak, hogy ezeket is kiengedjük, annál is inkább, mert nem tudjuk róluk, mind gazember volt-e?”.

Szalai Béla pártzsargonba csomagolva jelzi, hogy az apparátus is nyugtalan. Rákosinak előre kell menekülnie, mondja Apró: álljon számos intézkedés élére, s ne pazarolja apróságokra az erőt. Többen közbeszólnak, hogy az orvosi utasításokat sem tartja be. Mekis azon mereng, jó lenne, ha „a régi keménységgel” tudna dolgozni.

RM próbál a régi lenni. Leleplezi: az ellenség azt kívánja bebizonyítani, hogy a PB alkalmatlan a vezetésre. Felháborodtak, hogy a KV-ülésen nem feküdtek le nekik. Ha a Rajk-ügyet tíz hónappal előbb nyilvánosságra hozzák, elsöprik őket, mert azt hitték volna, hogy Magyarország az egyetlen ország, ahol ilyesmi előfordult. „A többi rehabilitálás simán lement, de itt meg kellett mondani a valóságot”, hogy „Berija embereinek a segítségével... rántottak be bennünket a jugoszláv ügybe”.

A fél PB (Apró, Ács, Kovács, Szalai, Vég) összeállított a XX. kongresszusból adódó teendőkből tizennyolc oldalnyit, de folytatni nem tudták. Végül felosztották egymás között a különféle tennivalókat – a rehabilitációt RM kapta. A gyakorlati munkát viszont kiveszik a kezéből, és az Apró–Ács–Egri-bizottságra bízják. Gerő javaslatára felülvizsgálják a Szovjetuniótól átvett háborús bűnösök, de még a fasiszta és népellenes cselekedetek miatt elítéltek „helyzetét” is. Ám intézkedéseikkel nem bűneiket orvosolják – annyiszor beletört már a bicskájuk! –, inkább csak az emberek száját tömik be. Kétezer lakásból kiköltöztetik az irodákat, és a lakások kétharmadát üzemi dolgozóknak adják. Bár RM bejelentette, hogy béremelésre nincs pénz, mégis összekaparnak erre, de még árleszállításra is pár száz milliót. (A tej ára 3,60-ról 3 forintra csökkent, a tejtermékek 6–30 százalékkal olcsóbbak, a textíliák 9–20 százalékkal, a nylonharisnyák és a Pobjeda karórák pedig 30 százalékkal.)

A miniszterelnök javasolja helyettesének, Gerőnek és a belügyminiszternek, hogy szedjék le az autók megkülönböztető jelzéseit, a piros, kék, sárga lámpákat, és szüntessék meg az utasokat eláruló rendszámáblákat is. Legfeljebb a PB-tagok, KV-titkárok és még egy-két elvtárs kocsiján legyen „különleges dudu”, hogy szükség esetén gyorsabban hajthassanak. Gerő ráírta „főnöke” levelére, hogy erről a PB döntött, „a Minisztertanács Elnöksége a határozatot nem változtathatja meg”, s nem is célszerű ehhez „most” hozzányúlni.

Közben a Nagy Testvér változatlanul figyel, és figyelmét semmi sem kerüli el. Az igen buzgó Andropov szóvá teszi, hogy a gellérthegyi Szabadság-émlékművön egyetlen közkatona neve sem szerepel, csak tisztéké. Vorosilov marsall Gerőnek telefonon elismeri, ez az ő hibája. Phú!

Mikor Rákosi megkapta a csepeli gyáregységi titkári értekezlet jegyzőkönyvét, nyomban ráírta: „Titkos”. Mert a vörös Csepel párttitkárai olyasmit feszegettek, hogy miért nem bírálják az élöket is, például Rákosi elvtársat. A Farkas-ügyről pedig úgy beszélnek, hogy névadójuk (RM Művek!) megint bűnbakot akar találni. Ráadásul: „Lenin elvtársat nem Sztálin elvtárs tette-e el láb alól?” S a dolgozók május 1-jén senki képét sem akarják vinni. Azt is „mondogassák” (így!), hogy a Szovjetuniótól csak a rosszat vesszük át. Sok dolgozó arra vár, hogy Rákosi elvtárs mondjon le.

Rákosit dicséri, hogy már négy nap múlva megjelent a csepeli oroszlánbarlangban. (De azért a találkozóra a melós titkároknál bővebb csapatot, a jobban kézben tartható „funkcionáriusokat” hívták.) Rákosit ekkor már sodorták az események, már nem variálgathatott csupán egy „alapbeszédet”. Ráadásul zavarta, hogy magyarázkodnia kell, védekezésre kényszerül. A kényes témákba többször belekapott: felkészületlennek tűnt. Itt mondta, hogy „sok álmatlan éjszakát okozott az a kérdés, hogy ez az elvtárs áruló, kém lehet-e”. „Berija csirkefogóit” emlegetve azt állította: „mi teljes bizalommal hallgattunk a jugoszláv követre, hogy kapcsolatba van Rajkkal”. (Ám a „követ”, azaz Brankov – hogy felidézzük – nem Rajkkal cimborált, neki Rákosi lakására volt szabad bejárása!). Azt is mondta, hogy a rehabilitálásban sürgette „a legfőbb állami ügyészt”, de azt felelte, hogy nem lehet olyan gyorsan, mert „ha nem alapos”, két-három év múlva őt veszik elő. Váratlanul arról kezd beszélni, hogy indexre tették Benedek Elek meséit, aztán visszatér oda, hogy „az ellenség” az ő fejét követeli, „Amerika Hangjának nem fáj, hogy kivégezték [Rajkot], most meg úgy siratják, mintha saját halottjuk volna”. Arról, hogy Farkas Mihály csak bűnbak, azt mondta: „az ellenség rendkívül sokat hazudik”.

Arról, hogy a Litván nevű „gyárosfiú” lemondásra szólította fel, kijelenti: „Olyan kritika kell, amely emeli a népjólétet... nem olyan, ami elcsüggeszti a párttagságot.” Panaszkodik az életkorára: az a tizenkilenc év börtön is! (Valójában tizenöt és egynegyed év – *P. Á.*) „Rengeteg országban jártam, nagy tapasztalat ülepedett le, és természetes, hogy a párt igyekszik belőlem mindent kipróbálni... nekünk támogatni kell az ilyen vezetőket, és meg kell védeni az ellenséggel szemben.” Ne féljenek, a helyes politikát mi „győzelemre visszük” – mondta és hozzátette: vagy az ő életében, vagy halála után.

Nagy Imre a márciusi KV-ülés után készített jegyzeteiben már teljes rehabilitációt követelt minden koholt perben elítélt számára, és a bűnösök bíróság elé állítását, tekintet nélkül a személyre és beosztására. „Rendkívül súlyos morális és politikai károkat okoz a pártnak, hogy a rehabilitációkhoz Rákosi tekintélyének megóvása szempontjából nyúlnak. Ezt bizonyítják a Farkas-ügy tanulságai. Bár Farkas kezéhez elvtársaink vére tapad, Rákosi és társai védelmére kelnek, hogy saját bűneiket leplezzék, és a felelősséget elhárítsák. Szalai és Hegedüs »megértést« hangoztatnak a gyilkosokkal szemben, Révai a felelősségre vonást csupán pártbüntetésre akarja korlátozni.” „Az SZKP-ban és a testvérpártokban Berija felelőssége mellett leginkább Sztálin felelőssége lép előtérbe, ebből nálunk is le kell vonni a következtetést: a főbűnös: Rákosi.” „A pártvezetés a politikai morál teljes züllését mutatja... a Farkas-féle banditákkal szemben »megértést« kell tanúsítani, tekintettel kell lenni arra, hogy »javulást« ígértek, »megbánást« mutatnak, s régi párttagok stb. Farkas Mihályt meghagyták KV-tagnak... Ezzel szemben Nagy Imre pártügye, aki ellen jobboldali elhajlás vádját emelték, tehát politikai hibákat róttak fel neki... ez elég volt ahhoz, hogy 38 éves párttagság után kizárják a pártból.” Végül arra a következtetésre jut, hogy „mentik egymást a gáztettekért

felelősek, ugyanakkor elhallgattatják és eltávolítják az útból azt, aki bűneiket a fejükre olvashatná”.

Boldogok is lettek volna, ha megtehetik. Ám Sztálin leleplezése után erre semmi remény sem volt. Szófiában a XX. kongresszus utóregése kidöntötte Cservenkov alól a miniszterelnöki bársonyszéket. Megállapították, hogy az ő személyi kultusza nélkül Bulgária sikerei nagyobbak lettek volna.

– Épp ügyeletes szerkesztő voltam a *Szabad Nép*-nél – említette Matussek Tivadar (1920) –, amikor az MTI jelentette Cservenkov menesztését. Ebből lehetett volna első oldalas szenzáció, de el is lehetett dugni az ötödiken. Mivel ez politikai jelentőségű ügy, akárcsak Gomulka visszatérése, felhívtam Rákosit, hogy mi legyen. Visszakérdezett, hogy ráérek-e. Az első titkárnak mindig ráérek, feleltem. Azzal fogadott, hogy az újságíróknak kellene eldönteniük, mi a jó megoldás. Ő inkább arra lenne kíváncsi, hogy milyen hasonlóságot látok Cservenkov és öközötte, vagyis azt akarta megtudni, hogy mit gondolok: ha Cservenkov leváltható, akkor Rákosi is leváltható-e? A világon semmi hasonlóság nincs, vágtam rá, hát Cservenkov kétméteres, bolgár... Közbeszólt: Cservenkov Dimitrov sógora, nincs politikai múltja, első titkárként is inkább csak feszített. Én egy életet töltöttem a mozgalomban, nemzetközi tapasztalatom van, politikus vagyok, nem apparatcsik. Cservenkov múltja és az enyém ég és föld. Izzadni kezdtem, mert megértettem, hogy most arról akar meggyőzni, hogy predestinált az első titkári posztra. Megrendített, hogy nekem magyarázza a bizonyítványát. Négy-öt éve nem vesztegetett volna rám tíz percet sem, ekkor meg egy órája voltam nála. Nincs erre szükség, én ismerem magát! – mentegetőztem. Csak azért mondtam el, hogy mint felelős szerkesztő döntse el, mit csinál. Rákosi elvtárs, én eldöntöm, de a *Szabad Nép* a párt lapja. Tudom, és maga is a párté, mondta búcsúzóul. A szerkesztőségben már ott találtam a főszerkesztő Horváth Mártont, és a tudósítás, ha jól emlékszem a harmadik oldalra került, de nem úgy, hogy leváltották Cservenkovot.

Nem bizony, hanem a hazug sajtó „fordított” módszerével, azt hírül adva, hogy Anton Jugovot választották miniszterelnöknek. Hogy bizonyíték is maradjon, divatba jött a felmentés efféle írásbeli kérése: „helytelen munkamódszereim károkat okoztak”. Cservenkov „helytelenkedései” közül egyet RM is megemlíthetett volna. 1949-ben ugyanis Cservenkov perversenyre hívta ki Rákosit. Azt mondta: „a Kosztov-per messze maga mögött fogja hagyni a Rajk-pert jelentőségében”. Vesztett. RM kijelentette: „nem értenek ők ehhez”. S Cservenkov bukása után az első titkár, Todor Zsivkov szerint hét esztendő múltán „tárgyalanná váltak” a Kosztov elleni vádak. És a kivégzés?

Az írók többsége régóta tudta, hogy RM kesztyűje a csontváz mellett maradt a szekrényben. 1956 márciusában és áprilisában az Írószövetségben az emlékezetes *Szabad Nép*-taggyűlésnél is hosszabban vitatkoztak – négy napon át. A kulturális osztály riadtan tapasztalta, hogy a párt csak néhány gyenge íróra számíthat. Lukácsy Sándor júdásozása után a két Sztálin-díjas író, valamint Kónya Lajos és Benjámín is kiállt Nagy Imre mellett, Sarkadi egyenesen a rehabilitálását kérte. Kónya Lajos: ha a XX. kongresszus igazolt valamit, az a júniusi út! Kuczka, Zelk, Háy az irodalompolitikai hibákért már nem a kulturális osztályt, nem a minisztériumot és vezetőit okolta, hanem a szektás pártpolitikát. Kár, hogy csak a memorandum „pártszerűtlenségére” figyeltek, a megszívlelendő tanácsokra nem. Déry Tibor szerint a decemberi irodalmi határozat hangneme önérzetes ember számára elviselhetetlen. Az írók túlnyomó többsége vissza is utasította, hogy jobboldalinak, párt- és népellenesnek bélyegezzék. Elutasították a szűk látókörű, szektás pártirányítást. Zelk Zoltán szerint jobboldali elhajlóként rögtön meg lehetett nevezni Nagy Imrét, Déryt, Benjámint, Kónyát, őt. De mikor nevezték néven a baloldali szektásokat? Az után, hogy több mint kétszáz

kommunista vesztette ártatlanul az életét, az emberek nehezen hisznek. Felidézték, hogy Farkas Mihály megfenyegette őket, ha így beszélnek, a fejükre ütnek.

Noha a kulturális osztályon áprilisban már egy feljegyzésben elismerték, hogy sok esetben csupán azt keresték, ki mond helytelen dolgokat, s tekintélyi érveléssel intéztek el bonyolult kérdéseket, az irodalom pártirányításának megjavításával foglalkozó április 20-i javaslat is a régi nótát fújja. Az írószövetségi taggyűlések vég nélküli, kártékony vitáinak úgy veszik elejét, hogy több alapszerve (költői, prózai, drámai stb.) osztják a pártbizottságot. Majd újból odajutnak, hogy látogassanak az életbe – gazdaságokba, gyárakba – az írók. (Ha viszont valami életszerűt írnak, rögtön kész a baj.) Többre a PB sem juthatott, hisz az 1955. márciusi, vagy a decemberi irodalmi határozat felülvizsgálatára, vagy Nagy Imre rehabilitálására senki sem gondolt. A PB az írói „szabadságmozgalom” erősödésének tulajdonította, hogy elszaporodtak az ellenzéki, a pesszimista, az allegorikus művek. Ezért a nemrég megváltóként az Írószövetség élére állított első titkárt lecserélik. A vihar csönnesítésére újból engedélyezik Németh László *Galilei*-jét, és „jövőre is” műsoron lesz a *Tragédia*. RM azt írta a dokumentum tetejére: „Tömegek szóljanak az irodalomhoz”, s a rendelésből („Az irodalom szóljon a tömegekhez!”) így fenyegetés lett.

Láttuk, hogy 1956 Magyarországon a kérdések éve. Áprilisban az egyéves központi pártiskolán 703 kérdést tesznek fel konzultációra! A 148. kérdés: „Volt-e olyan szervezett kapcsolat Péter Gábor és Berija között, amelyről a KV vagy a Politikai Bizottság nem tudott?” Majd: folyik-e Farkas Mihály ügyének vizsgálata? Miért nem nevezik meg, kiket rehabilitáltak? Kikből áll a Péter Gábor és bandája, és mi van velük? De a Mindszenty- és Grósz-pertől kezdve a magyar uránérc sorsáig, és addig, hogy vannak-e hadifoglyok a Szovjetunióban, minden előkerült. Még az is felvetődik, hogy a központi pártapparátust tájékoztassák a Rajk-per körülményeiről!

RM szerint még a pártközpont munkatársai is „az ellenséges propaganda hatása alá kerültek”, mert „Magyarországon élesedik az osztályharc”. A XX. kongresszuson elutasított nézet felelevenítése ellenérzést váltott ki munkatársai körében is, pedig ő esküszik rá, hogy időnként csak élesedhet az a fránya osztályharc. A KV apparátusértekezlete április 11-én volt. RM támadott: „azt hiszik, hogy akármilyen a kritika... csak kritika legyen”. Szerinte Hruscsov és Bulganyin távirata politikai nyilatkozat volt, mivel ők látják „azt a dühödt rohamot, amit a Szabad Európa a párt és a kormány vezetői ellen visz”. A Rajk-ügyben a vizsgálathoz Berija küldött egy altábornagyot megfelelő kísérettel. „Ezeket mi nem hozzuk nyilvánosságra, de az elvtársaknak látni kell, hogyha mi a Rajk-ügyet Berijával együtt említjük, ott nem arról van szó, hogy a felelősséget át akarjuk hárítani.” Állítja, helyes volt Mindszenty és Grósz „kiengedése”, ahogy helyes volt a letartóztatásuk is. „Akkor az volt a helyes, most ez a helyes.” Ugyanez a bolsevik pragmatizmus érvényes a szociáldemokratákra is. Nagy Imre ellen ekkor azt hozza fel, hogy 1954-ben öt százalékkal csökkent a nemzeti jövedelem, a reálbérek viszont tizenöt százalékkal növekedtek. Sajnálja, hogy ezt a kalandorpolitikát nem hozták nyilvánosságra. Arra a kérdésre, hogy miért van ennyi baj az írókkal, azt mondta, hogy „Nagy Imre izgatta fel” őket.

– Emlékezetes pártaktíva volt a pártközpontban – mondja Kutrucz Gizella, dr. Balogh Elemérné (1921) –, ahol több kemény felszólalás közben Cservenkáné magyarázatot kért a Rajk-per részleteire, mert nem elégedtünk meg azzal, amit ő Egerben mondott. Soha nem láttam Rákosit szánalmasabbnak. Felállt, csurgott róla a veríték, s nem tudta, mit csináljon. Próbálta magát mentetegetni, s akit mindig határozottnak, erősnek láttunk, olyan volt, mint egy megvert kutya, és nem tudott mást mondani, mint hogy a Rajk-pert a szovjet elvtársaktól készen kaptuk, nekünk ehhez semmi közünk nem volt. Lerítt róla vereség. Elveszett a

tekintélye. Másnap egyébként magához kérte Cserekenkánét, és azt mondta neki, hogy túl sovány. El kell mennie üdülni, hogy hízzon egy kicsit.

Nem szerette a Rajk-féle sovány embereket. S ki nem állhatta a faggatózást: „a meghívásáradat kezdett olyan mérveket (sic!) öltetni, hogy néha már az volt az érzésem, hogy az ellenség keze is benne van, s így akarják munkámat dezorganizálni”. Ellenérzést keltett, hogy épp ő ítélte el a törvényesség megsértését vagy a személyi kultuszt. Ez rontotta a hitelét, aminek tudatában volt.

Ilyen körülmények között a második ötéves terv kidolgozása merő álom, csupa színes léggömb. Noha RM említi, hogy a tervek három pontját nem szokták teljesíteni – agrártermelés, életszínvonal-emelés, külkereskedelem –, mégis dobálózik az ötletekkel. Azt mondja: tovább építik a földalattit, elkezdik az atomerőmű alapozását (1974-ben került rá sor). S „felvethető az Erzsébet híd” is meg a színes televízió. Tanulni kell a Szovjetuniótól, ahol mindenáron a főváros politikai hangulatát javítják. Aki kitalálta, hogy Tiszapalkonyára és Ózdra négyezer-ötszáz házat kell építeni, arra azt mondja: „Agyon kellene lövetni azt a tervezőt.” Budapesten tető alá kell hozni a Várat, helyreállítani a Vigadót. Az ötszáz új fővárosi autóbust úgy kell „előadni”, hogy hány embert tudnak ezek szállítani.

Gerő tizenkét sűrűn gépelt oldalon figyelmeztet: ne hogy előforduljon még egyszer, hogy sokat ígérünk, és keveset teljesítünk. „A tervezetben szó van arról, hogy 1960-ig le fogunk pipálni olyan országokat, mint Olaszország, Franciaország” – ám ez „kiragadott területre vonatkozik” – „nem reális”.

Bár a KV-ülés beszámolójának elkészítésére két hét szabadságra küldték Rákosit, a közbülső PB-ülésen azért részt vett. A rehabilitációs bizottságot vezető Apró Antal szemléleti változást jelentő javaslatokkal rukkolt ki. Például az eddig „titoktartás” mellett folyó szabadlábra helyezést, rehabilitálást igazolni fogják. RM: „Elfogadva.” Javaslat: a jogtalanul internáltak kapják vissza kitüntetéseiket. Noha minden „elinternálás” jogtalan volt, RM úgy csavarja, hogy az „alaptalanul” internáltak kapják vissza mindennapi plecsnijüket.

A PB szédülten köröz a rehabilitált szociáldemokraták százötvenkét fős névsora fölött (akik közül kilenc már halott). RM javasolja közülük, mondjuk, tizenöt „funkcióba állítását”. Gerő kétli, hogy párttagságukról a KEB-nek kell döntenie, mert a kiszabadultak között vannak olyanok, akiket „bűn volna a pártba visszavenni”, s a KEB „nincs jó kezekben”. Mégis rájuk bízzák. Nem tudják, milyen jogcímen adjanak kártérítést, hogy a „segélyt” az igazságügy, a belügy, az SZTK, vagy a munkaügy fizesse? Gerő szerint az utolsó csavargónak is jár valamennyi pénz. A fizetést az SZTK nyakába akarják varrni, hisz „valamilyen betegséget mindenkinél lehet találni”. Végül a Minisztertanács rehabilitációs bizottsága ad nekik „minimális segélyt”, amíg munkát kapnak. Mekis József javasolja, hogy a volt köztársasági elnök, Szakasits, hat év törvénytelen börtön után csak „közepes táppénzt” kapjon. Nem mondja, miért. Mint a szatócsok alkudoznak azon is, mit kapjanak vissza a kiszabadultak. Piros László: „Rajkné azt kérte, hogy engedjék be a budai villákba, a vendégházakba és ő majd megtalálja a cseresznyefa asztalát. Ez lehetetlen.” Ő mint belügyminiszter, képtelen felkutatni, hogy valaki írógépe melyik rendőrsre került. RM: aki „meg tudja mondani, vagy megállapítható, hogy hol a bútor, vissza kell neki adni”, de aki eddig használta, azt segíteni kell, hogy másikat vehessen. „Ahol lehet, adjuk vissza a lakást is.” S úgy döntenek, ha a rehabilitált lakásában önkényes beköltöző lakik, vagy aki részt vett a vizsgálatban, attól azt el kell venni, és visszaadni a tulajdonosnak. Maga RM, ha elismerte is, hogy a rehabilitáltak nem kaptak megfelelő kártérítést, alapjában véve irigyelte tőlük a pénzt. Szemére is veti Rajknénak, hogy a kétszázezer (?) forintot közcélra adta. Visszaemlékezéseiben megemlíti azt

is, hogy felajánlottak Rajknének fél tucat zongorát, Sólyomnének meg fél tucat lakást, de egyik sem felelt meg.

Kohnt és Grünt akasztják. Már nyakukon a kötél, mikor Kohn odasúgja Grünnek:

– Te, mi itt a szokás? Kell ezeknek borraivalót adni?

A PB munkatervéről tárgyalva szóba kerül a „cigánykérdés”. Ács megalázzónak tartja a megfogalmazást. Gerő: „Horthyék is használták, nekik jó volt.” Kivételesen Rákosinak is elfogadható. (Pár hónappal később Gerő, Szolnok megyei tapasztalatai alapján felhívja a figyelmet a cigánykérdésre, mert érinti a közegészségügyet, a társadalmi és a személyi tulajdon védelmét, az analfabetizmust és a munkaerőhelyzetet. S 1945–47-ben „a cigányok többsége a pártunkra adta le szavazatát”. Azt írja, a kérdést a marxi–lenini–sztálini nemzetiségi elvek alapján kell megoldani.) A szóban forgó PB-ülésen RM és Gerő előszedi régi bánatát, s javaslatukra a testület a középiskolákban és az egyetemeken betiltja a tanár „úr” megszólítást.

Miután a KV-tagok megbírálták a PB-t, zárt ajtók mögött tértek vissza a XX. kongresszus utáni feladatokra. Mert az a „látszat”, hogy a PB nem törekszik a tanulságok érvényesítésére, hogy a PB és a Titkárság munkája nem elég fegyelmezett és szervezett. Zavaró, hogy a KV tagjai sem értelmezték azonosan a tanulságokat, RM, Ács Lajos, Kovács István vagy Nógrádi Sándor beszédei között lényeges „különbségek voltak”. (Ezt a mondatot aztán kihúzták a jegyzőkönyvből. A kommunista pártokban nem volt szokás az eltérések hitelesítése.)

A PB továbbra is megpróbálja összebékíteni a tüzet és a vizet. Azt mondják: az 1953. júniusi határozat helyes (szükségtelen „a benne lévő fogyatékoságokról beszélni”), és helyes az ezt megtagadó 1955. márciusi határozat is (de „nem lehet folytonosan csak ebből” élni). Következtetés: „Nem helyes a jobboldali veszélyt fő veszélynek és a baloldali szektásságot kisebb veszélynek tekinteni.” A zárt ajtók mögött burkoltan bevallották, hogy Nagy Imre bűneiben – kulákkérdés, Népfront-ügy, a demokratizálási folyamat hibái – „a pártvezetés merev álláspontra helyezkedett”, mivel ezeket „Nagy Imre pártszerűtlenül és tudatosan kiforgatta eredeti értelmükből”. Növelni kívánnák az ÁVH iránti bizalmat, s némi „perspektívát” akarnak adni a kulákoknak. A rehabilitációt újból befejezik, ismét zárójelentés készül róla a KV-ülésig.

1955 végén, Czapik Gyula kérésére megszakították a hatvannyolc éves Grósz József kalocsai érsek börtönbüntetését. (Mikor közölték vele, hogy elhagyhatja a börtönt, sírva fakadt. Elmondta, hogy „a szovjet regényeken keresztül ismerte meg, hogy mit akar népünk, és hogy milyen jó élete lesz, ha célját megvalósítja”. Nem tudjuk, hogy börtöne volt ilyen rettenetes, vagy ő ennyire naiv, vagy mindkettő. „Grósz Józsefet nem szerveztük be”, mert „nem hozta volna közelebb hozzánk”. Szóba került, hogy Mindszenty mellé kerül házi őrizetbe. RM úgy véli, ha komolyan megváltozott, s erről írásos nyilatkozat is lesz, akár szabadon is bocsátható. Viszont „nem ajánlatos Mindszentyvel összelakatni, mert M. befolyása alá kerülhet”. Kárba vesznek a szovjet regények.) Czapik érsek 1956. áprilisi halála után Hamvas Endre csanádi püspök a katolikus püspöki kar elnöki tisztének a várományosa. A PB Grósz Józsefet akarta, ezért a házi őrizetből „visszahelyezték” a kalocsai érseki székbe. Nem rehabilitálják, kegyelmet kap. Írásban nyilatkoztatják, hogy a Czapik-féle irányvonal szellemében együttműködik az állammal.

Még Grósz házi őrizetbe kerülésekor felvetődött a PB előtt, hogy – „moszkvai egyeztetéstől függően” – külföldi újságírók beszélhetnének Mindszentyvel. Aztán a június 10-i *Szabad Nép*-ben megjelent, hogy Grósz József, a Magyar Püspöki Kar elnöke találkozott a külföldi újságírókkal. (A PB nem csak a püspöki kar elnökét választja s programjába szól bele, a vezetők nyaralásáról is ők döntenek. Mintha pártiskolára küldenének két minisztert [Altomáré

és Bebrits], úgy határozzák el, hogy ne a Szovjetunióba menjenek szabadságra, másik kettő [Nagy Józsefné, meg Csergő] és Horváth Márton viszont „az idén a Szovjetunióban üdüljenek”. Rákosi 1956 augusztusában akart a Szovjetunióban nyaralni – de már júliusban odaért).

A rehabilitáció a célegyenesbe fordult. Már a PB-ülés előtt elkészült a kimutatás a hozzátartozók nyugdíjáról, járadékáról is. Precíz táblázatba foglalták, mennyi özvegyi nyugdíj, árvasági segély járna, ha az „elhalálozást” üzemi balesetnek minősítenék, és mennyi, ha nem. Ezek szerint Rajk Lászlóné és kiskorú fia abban az esetben, ha Rajk László kivégzését üzemi balesetnek tekintik, 1136 forintot kaphatna, ha nem, 811 forintot. Később engedélyezve 700 forint (Rajk László 5900 forintos miniszteri fizetése alapján). Ez az adatsor Pataki (Pálffy) Katalin esetében 866, és 619, illetve 600 Ft. A volt vállalatvezető Havas Endre kiskorú gyermekei, Gábor és Fanny 2475, illetve 1980 helyett 1000 forintot kapnak. Sólyom Lászlóné és kiskorú gyermekeinek 2475, s 1980 Ft helyett engedélyezve 1000 Ft. Az RB döntötte el, hogy „az elhalálozás” – a halál pártmunkában? – nem üzemi baleset: a Nyugdíjintézetben se tüntessék fel annak. A Nyugdíj Főigazgatóság szerint: „a bírósági ítélet következtében meghalt rehabilitált elvtársak” özvegyei és árvái részére a legmagasabb összegű járadékot – a férj keresetének 35 százalékát – kell folyósítani. A börtönben „elhaltak után” keresetük 25 százaléka jár. A „letartóztatás alatt meghalt szociáldemokraták özvegyei és árvái” is ennyit kapnak, de csupán egy évig, utána csak akkor, ha az illető megrokkán, vagy 55 éves lesz.

Már futószalagon készülnek a mérlegek. A három rehabilitációs bizottság 234 személy ügyével foglalkozott – közülük 132 volt jogerősen elítélve, és 41 a hozzátartozó. A perújrafelvétel során 102 felmentő ítélet mellett 25 elmarasztaló született (ebből tíz más bűncselekményben, mint eredetileg). A párt sem volt sokkal kegyesebb, mint a bíróság: jóváhagyta 97 elítélt kizárását a pártból. Olyanok kizárását is jóváhagyták, akiket a bíróság „harmadfokon” felmentett. A rehabilitáció „anyagi összkihatása” tízmillió forint.

Az Apró Antal által vezetett bizottság táblázatba is foglalta a történeteket. Ebből megtudható, hogy a rehabilitáltak milyen indokkal tartóztatták le, mennyi időt töltött börtönben, mi volt a korábbi beosztása, párttag volt-e, a bíróság hogyan döntött a perújrafelvételnél, s a KEB (vagy a PB) miképp határozott a párttagságáról, továbbá feltüntették a rehabilitálás utáni munkahelyet, és azt is, hogy milyen juttatásban részesült. Például a számunkra ismeretlen Ambrus Jánosról kiderül, azzal az indokkal tartóztatták le és ítélték el, hogy „internált”. Vass Tibort, a *Szabad Nép* fotóriporterét nem tudni, kinek a besúgása és fegyverrejtegetés gyanúja miatt vették őrizetbe, s tizennégy hónap múlva, tárgyalás nélkül szabadult, és a *Magyar Fotó* riportere lett. Farkas György államvédelmi alezredest feljelentési kötelezettség elmulasztása, szolgálati titoksértés miatt tartóztatták le. Hét év hat hónapra ítélték, három és fél évet ült le. '56 márciusában öngyilkossági kísérletet követett el a nem megfelelő bánásmód miatt. A IV. kerületi vendéglátó-ipari vállalat igazgatója lett. Aczél György ötvenkétezer forint készpénzt, egy kétszobás lakást, kétszázötven kötet könyvet és egy karórát kapott, s visszaadták a kitüntetéseit is. „Kórházi kezelésben részesítettük”, s a feleségével együtt három hetet üdülhetett. „Felesége és sógora munkahelyén a hátrányos megkülönböztetéseket felszámoltuk.”

Mondhatni a rehabilitálás velejárója a karóra, ami általában mindenkinek kijárt, s az értelmiségi volt igazolásaként kétszázötven kötet könyv. Többek között Donáth Ferencnek is ennyi könyvet adtak és hatvanezer forintot.

– A kétszázötven kötet könyvet a gazdasági osztály állította össze – mondja Kelemen Lajos. – Ha jól emlékszem, akkor ennek az induló könyvtárnak a harmada politikai jellegű volt, a

Szakra kiadásában megjelent Lenin-, Marx-, Engels-művek. S azt hiszem, a többi már klasszikus magyar és szovjet irodalom volt, például az akkor kiadott félbőr kötésű Orosz remekírók sorozat.

Nem tudni, milyen meggondolásból, többen kaptak látszóvet is. A külügyes dr. Heltai Györgynek az óra mellé egy fényképezőgép és egy írógép is jutott. Kádár János: hatvanhétezer forint, háromszobás lakás, berendezés, négyheti üdülés a feleségével együtt. Orosz Pétert, Kádár testőrét fegyverrejtegetés miatt tartóztatták le. Büntetlen előéletűnek nyilvánították. Üzemi lakatos lett. Rajk Lászlóné: kilencvenkétezer forint készpénz, kétszobás lakás, „a lakás polgári kényelemmel való berendezése”, havi hétszáz forint gyermektartás, négyheti üdülés. (Érthetetlen, hogy korábban miért beszéltek arról, hogy kétszázézer forintot közcélra ajánlott fel – P. Á.) A Rajk családban még hatan kaptak kártérítést. Pálffy Györgyről kiderítették, hogy „visszaélt a szolgálati hatalmával”. A szervezkedés vádjával letartóztatott titkárnője, Rosenfeld Edit könyvelő lett, harmincezer forintot és lakást kapott.

Rehabilitálás örvén besározották a tábornoki per minden kivégzettjét. Noha Beleznay István, vagy dr. Merényi-Scholtz Gusztáv sem követett el bűncselekményt, rajtuk hagyták, hogy szolgálati hatalmukkal visszaéltek. Illy Gusztávra még háborús és népellenes büntetést is rákentek. (A PB fel is hívta a figyelmet, hogy különösen a katonai bíróságokon hozott ítéletek ellen „jogosnak látszó” panaszok vannak, vizsgálják felül őket. Ennek ellenére tisztességesen csak 1990-ben rehabilitálták a tábornoki per elítélteit.)

Péter Gábor felesége, Rákosi titkárságának a vezetője, Simon Jolán kitöltötte másfél éves büntetését. Ő is azok közé tartozott, akiket nem vettek vissza a pártba. Harminckétezer forint készpénzt és egy egyszobás berendezett lakást kapott.

A jelentés felsorolta a rehabilitálás többször említett hiányosságait (vontatottság, a nyilvánosság teljes kizárása, a rehabilitáltak hátrányos megkülönböztetése), s jogosnak tartotta a kivégzettek hozzátartozóinak panaszát, hogy hozzátartozóikat nem exhumáltathatják. Még mindig külön kasztként szóltak a szociáldemokratákról – de legalább már szabadlábban voltak. Párttagságukkal nem kívántak foglalkozni a perújítási tárgyalásig, és kárpótlásukkal is megvárták az ítéletet. Végül az előterjesztés tárgyalását elnapolták, hogy majd az egész PB vitathassa meg.

Közben az RB megbízta Piros Lászlót, hogy dolgozza ki az internáltak rehabilitálásának módját. Elhatározták, hogy mentesítik a hátrányos megkülönböztetés alól azokat, akiket az elítéltekhez fűződő kapcsolatuk miatt bélyegeztek meg. A bizottság titkárnak javaslatot kellett készítenie a méltatlan körülmények között elkapart rehabilitáltak temetésére.

– 1956-ban szólt Apró elvtárs, hogy tisztességesen el kellene temetni Rajk elvtársakat – mondja Kelemen Lajos. – Huszonnégy óra gondolkodási időt kértem, és akkor – nem tudom, hogy bánjam-e, vagy sajnáljam, netán szégyelljem – azt javasoltam, hogy október 6-án legyen a temetés a Kerepesiben, amit a PB elfogadott. Ez életem egyik nagy hülyesége volt, de arra gondoltam, hogy ez a nap az aradi vértanúk ünnepe, és Rajkék is vértanúk...

A PB május 24-i ülésén az igazságtalan ítéletek mellett felvetődött az is, hogy még mindig ülnek ártatlanok (például, akik nem a „csoportos ügyekhez” tartoztak), vagy, hogy nem a törvényes előírás szerint folyt a kártalanítás. Úgy tűnhet, hogy a törvényteleniségekkel kapcsolatban végre a PB is tiszta vizet akart önteni a pohárba. Ám RM jelenléte magában is kétarcúvá tette álláspontjukat. Ráadásul a többiek is hasonlóan gondolkodtak, mint ő, és érintettségük miatt is elnézőbbek voltak Rákosival no és magukkal szemben is.

Eléjük került a javaslat, hogy a bírósági ítéletben a felmentést ne bizonyítottság hiányában mondják ki, vagy az, hogy a súlyos bűncselekmények alól felmentetteknél mellőzze a bíróság

a bűnösség megállapítását más bűncselekményben. A PB azt is elutasította, hogy egy háromtagú bizottság döntse el, kiket tart a „kegyre” érdemesnek. (Bizonyítottság hiányában mentették fel Rajk Lászlót, Losonczy Gézát és Szalai Andrást a besúgás, Szőnyi Tibort a hűtlenség vádjá alól. A PB ezt nem kívánta orvosolni. Kiderült, hogy például Veres József volt belügyminiszter-helyettes – akit RM azért fogatott le, mert sokat sakkozott Kádárral, és biztos sokat tud róla – tizenöt év börtön helyett egy évet kapott, népellenes büntetés miatt. A PB arra hivatkozva utasította el a beavatkozást a súlyos törvénysértésbe, hogy a bűnösség megállapítása „a bíróság és az ügyészség dolga”.) A szocdemekkel kapcsolatos indítványokat is lesöpörték az asztalról. Pedig a legfőbb államügyész és a Legfelsőbb Bíróság elnöke egyaránt védhetetlennek tartotta például Szakasits Árpád egyetlen megmaradt bűnét – az 1935-ös építésztrájk „elárulását” a rendőrségnek –, mivel bizonyítása kétséges, ráadásul az ügy elévült. Nem fogadták el az ún. jobboldali szocdemek esetében sem a teljes felmentést, mondván: „ellentétben állna eddigi közismerten ellenséges tevékenységükkel”.

A volt internáltak, és a még letartóztatásban lévők sorsára Piros László – akárcsak korábban Gerő – minden politikai elítélt ügyének felülvizsgálatát javasolta, mivel sok esetben bizonyítékok nélkül vagy hamis vallomások alapján ítéleztek, és igen súlyosan – szerinte egészen 1955-ig! A rengeteg eset miatt azt ajánlotta, hogy a miniszterelnök jelentse be a parlamentben, hogy a volt internáltakkal szemben nem alkalmazhatnak megkülönböztetést. Végül a PB engedélyezte a kivégzettek temetését. Ha felemásan, és a felelősség megállapítása nélkül is, de lezárult a rehabilitáció első fejezete.

Ha egy szegény országban szóba kerülnek a keresetek, valaki biztos megpendíti: „vizsgálják meg” a magas fizetéseket (például az operaénekes Svéd Sándor, a színész Latabár Kálmán és a focista Puskás jövedelmét). 1956 nyarán a minimálbér emelése volt az apropója a pártfőiskola taggyűlésén annak a javaslatnak is, hogy ne lehessen senkinek tízszeresnél, 6500 forintnál nagyobb jövedelme. A taggyűlés híre nem emiatt jutott el Moszkvába, hanem azért, mert egy felszólaló beköpte, hogy társuk, Dögei Imre szerint Rákosi megérett a leváltásra. Dögei tagadott, ám ezt annyira nem hitte senki, hogy neve bekerült az elégedetlenek közé és egy követségi jelentésbe is – Szántó, Kiss, Vas, Horváth, Kőből társaságában.

A leváltás 1956 tavaszától kezdve közbeszéd tárgya lett. A Rákosi Mátyás széke alatt ketyegő bomba időzítőszervezete Farkas Mihály tetemrehívásához volt kötve. Noha Kovács István, a Farkas-ügyet vizsgáló bizottság vezetője a kezdet kezdetén megnyugtatta Andropovot: „nem akarják lehetővé tenni”, hogy Farkas Rákosira hárítsa a felelősséget. Nem sokkal a vizsgálat elkezdése után RM is megjegyezte: Farkas ezt aligha ússza meg pártbüntetéssel. Reményeit erősíthette a moszkvai változásokat sejtető április 4-i dísztávirat, Kína berzenkedése Sztálin megszenteltségellenítése ellen, és a szovjetek közeledése Kínához. Micsunovics be is írta moszkvai naplójába: „A XX. kongresszus hullámverése megtört a szovjet rendszer és társadalom sztálini szikláin.” Percekre elcsöndesedtek RM bírálói.

Ennek ellenére a kritikák keresztüzét egyre nehezebben viselő PB mintha kezdett volna ráébredni, hogy Rákosival együtt ők is a rövidebbet húzzák, vagy húzhatják. Április végi zárt ülésükön rászorították Rákosit, hogy tartson nagyaktívát a Sportcsarnokban, és „megfelelő formában gyakoroljon önkritikát” a törvényesség, a pártélet lenini elveinek megsértése miatt. (Kovács elmondta Andropovnak, hogy bírálatukra Rákosi bevallotta: „a legboldogabb emlékei azokból az időkből vannak, amikor az ő szava volt a PB-n belül a törvény”.) A testület elhatározta, hogy Révait visszaveszik a Politikai Bizottságba, a Rákosi által Andropovnál feljelentett Kádár pedig bekerül a Titkárságba, esetleg a PB-be is, és Marosán a Központi Vezetőség tagja lesz. Az ülés után RM és Hegedüs is felkereste Andropovot, hogy nem lesz ennek jó vége. Révai „nem magyar nemzetiségű”, meg beteg és demagógiára hajlamos, Kádár ingatag, az illegálításban elárulta elvtársait, egyike volt a pártot

feloszlatóknak, s „dicstelen szerepet játszott a Rajk-perben”. Veszélyes lenne a PB-ben, mivel „nagy politikai tapasztalattal rendelkezik, erős jellem, és jó szervező”, mondta RM, aki a XX. kongresszust követően még maga említette, hogy Kádárt „visszahozzuk”. Hegedüs is úgy vélekedett, hogy az ő megválasztásuk „veszélyeztetheti a Politikai Bizottság egységét”. Kiderült, hogy Gerő erőltette rájuk Kádárt azzal, hogy a KV így is, úgy is „követelni fogja” őt a Politikai Bizottságba, és Kádár veszélyesebb a PB-n kívül, mint belül. Akárcsak RM, Gerő is tisztában volt vele, hogy a Rajk-üggyel Kádár sakkban tartható. Megválasztása előtt önmagának kell egy önkritikával megtörnie a saját nimbuszát – mondta Gerő Andropovnak. De mindez kevés volt a nagykövetnek: Kádár esetleges PB-tagságát „a jobboldali és demagóg elemeknek” tett engedménynek minősítette, és vétőt javasolt Moszkvának.

– Valamikor '56 nyarán voltam másodszor a Rákosi-villában, valami vacsorafélén – idézte fel Vég Béla (1922). – Politikai bizottsági tagok és KV-titkárok voltak ott, és főleg a személyi változásokról folyt a szó, például arról, hogy Kádárt vissza kell venni a Politikai Bizottságba. Rákosi elmondta, hogy Kádár eddig két levélben is tudakolta, hogy mi lesz a sorsa, kimondva-kimondatlanul sürgette visszavételét a vezetésbe. Emlékszem, kiszabadulása után Rákosi azt mondta, elszakadt az élettől, kezdje Angyalföldön a munkát, majd, hogy a mezőgazdaságot is megismerje, átkerült a Pest megyei PB élére. Ekkor írta a második levelét, hogy mi lesz már vele, mikor kerül vissza a vezetésbe. Rákosi csupán annyit mondott, hogy nincs még itt az ideje! Percig sem volt vita azon, hogy Rákosi után csak ő jöhet, ezzel maga Rákosi is tisztában volt, ezért is csodálkozott mindenki, hogy Gerő lett az utóda.

Kovács István május 4-én tájékoztatta vezetőtársait a Farkas Mihály-ügy vizsgálatáról, és a PB a hónap végére napirendre tűzte a bizottság jelentését. Az ülés után a miniszterelnök elmondta a szovjet nagykövetnek, hogy elmérgesítené a helyzetet, ha Farkast letartóztatnák és elítélnék, ahogy Kovács akarja. Farkast ki kellene zárni a Központi Vezetőségből, és nincs szükség magyar Berija-ügyre. RM is tartott attól, hogy mivé fajul a Farkas-ügy, elzarándokolt hát ő is Andropovhoz – tanácsért. Mellékesen elmondta a nagykövetnek – hátha nem tudja –, hogy Kovács „túlságosan gyanakvó”. De Kovács sem hagyta magát. Elmondta Andropovnak, hogy a „véreskező gyilkos” (Farkas) mellett felelősség terheli Rákosit és a szovjet tanácsadókat is, de ezt „el kell kenni”. Részben a szürke eminenciás kezébe került a pártvezetés sorsa azzal, hogy ő találhatta a KV-nak a Farkas Mihály-ügyet. Befolyásolhatta, bíróság elé állítsák-e Farkast vagy sem. Ám a nagykövet is tudta a leckét, és Kovács érdeklődésére az ismert dodonai választ adta: úgy kell vizsgáldni, hogy „ettől erősödjék a párt és a pártvezetés tekintélye a magyar nép előtt”. A szenttelen Gerő arról beszélt a nagykövetnek, hogy a Farkas-ügyben nem lehet „nyugodt” döntést várni, és a „fölköztetőbb valószínű” bonyodalmak miatt alaposan fel kell készülni az ülésre (nehogy leszavazza őket a felajzott Központi Vezetőség). Gerő Rákosit is figyelmeztette, sokan tudják róla, hogy „a kegyetlen nyomozási módszerek” híve volt. Vagyis a Farkas Mihály bűneiről szóló történetnek valójában Rákosi bűnössége a témája. A közvéleményt is az ő tettei érdekelték, esetleg finomkodóan úgy fogalmazva, hogy ki felel Rajk haláláért?

Kivételesen ábécésorrendben jegyzik a május 11-i PB-ülés résztvevőit. RM a névsor végére kerül, ráadásul jól megbírálják, mert kevés önkritikával írta meg a nagyaktívára rendelt beszámolót. Pedig előtte azt mondta a szovjet nagykövetnek, bejelenti, hogy a koncepciók perekért elsősorban „a magyar vezetőséget terheli a felelősség”, mert az ellenség kizárólag az SZKP-t és vezetőit hibáztatja. Noha a diplomata – érthetően – nem fogta vissza, a PB-től ártatlanul még azt is megkérdezte: „Említsem meg a Rajk-ügyet?” Visszakozását segítette Gerő írásbeli tanácsa is, miszerint semmi „megalázkodó önkritika, mértéktartó kommunista önértékeléssel kell ezt csinálni”. „A Rajk-ügy, s a rehabilitáció kérdésében azt kell megmondani, hogy a pártvezetés és R. e. elmulasztotta az ellenőrzést.” A párttörténetet nem kell újraírni, de

felül kell vizsgálni, javítani, helyesbíteni kell egyet-mást. Ezeket Gerő a PB előtt is elmondta. Azt is, hogy ne többes szám első személyben beszéljen, hanem, hogy „a KV ezt határozta, ezt javasolja”. Lebeszéli Rákosit arról, hogy nyíltan támadja Amerikát, Angliát, pláne Franciaországot. Rajkról akár névtelenül is szólhat, de Kovács István szerint legalább négy-öt rehabilitáltat meg kell nevezni.

A számottevő PB-tagok kettős játékot folytattak: egyszerre védték és támadták Rákosit. Hegedüs András arról panaszkodott Andropovnak, hogy Rákosi alig foglalkozik a jelentős politikai és gazdasági teendőkkal. Kovács István Rákosi maradiságáról beszélt. Gerő finoman azt kifogásolta, hogy a Farkas-vizsgálat túl messzire ment a leleplezésben, az összegyűjtött anyagok a „pártot” kompromittálják. (Ne feledjük: amit Andropovnak mondtak, azok Moszkvának szóló üzenetek voltak.)

1956. május 18-án este a rádió is közvetítette a Sportcsarnokból – nem élőben! – Rákosi beszédét, amiről ekkor még ő maga sem sejtette, hogy ez az utolsó nyilvános hazai fellépése. Tizenegy éves hazai tevékenységéhez mégis méltó lett a befejezés: ekkor lépett fel legkritikusabban önmagával szemben, noha visszafogta magát.

RM: „A személyi kultusz elterjedt a népi demokratikus országokban és sajnos nálunk is... bár a harcot a személyi kultusz ellen pártunk Központi Vezetősége 1953. júniusi helyes határozatai óta felvetette, igazi jelentősége csak most, a XX. kongresszus bátor munkájának nyomán kezd kibontakozni... eddig ilyen nagy nyilvánosság előtt legtöbbször általánosságban beszéltünk a nálunk eluralkodott személyi kultuszból. Ez nem elég. A valóság az, hogy ezt a személyi kultuszt én magam is eltűrtem, sőt nemegyszer támogattam... Meg kell mondani nyíltan és őszintén, abban, hogy nálunk ilyen súlyos törvénytelenések előfordulhattak, hibás vagyok én magam is, aki a párt legfontosabb posztján állottam. Hibás bizonyos fokig pártunk akkori vezetése is. Legyenek meggyőződve az elvtársak, hogy mélyen fájjaljuk és sajnáljuk – és különösen én sajnálom és fájjalom –, hogy nálunk a szocialista törvényességnek (sic!) ilyen súlyos esetei fordulhattak elő. Az akkori pártvezetés nem dolgozta ki, és nem valósította meg az Államvédelmi Hatóság párt- és állami ellenőrzésének olyan módszerét, mely lehetetlenné tette volna a törvénytelenéseket. Ez volt a fő hiba, és ebben hibás vagyok magam is” – ez tette lehetővé Berija ügynökeinek, Péter Gábor és bandájának garázdálkodását, mondta.

– Csak 1956-ban kényszerítették a körülmények Rákosit arra, hogy tényleges önkritikát tartson – említette Matusek Tivadar (1920). – Amikor a budapesti aktíván sajnálkozott a súlyos esetek miatt, dermedt csönd fogadta a szavait, ha ott egy gombostű leesik, azt is meg lehetett volna hallani.

Utólag RM is beismerte, hogy az aktívaülés hallgatóságát a „lelkes tapsok dacára” kétségek gyötrik, beszédének hatása „nem volt elég tartós”. A forradalom után Gerő ráébredt, hogy Rajk nemzetközi „mintapere” ásta alá végképp Rákosi „tekintélyét és a pártvezetés tekintélyét” is.

A szovjet belügy ezt még nem tudta. 1956. május 3-án az SZKP titkársága a belügy javaslatára úgy határoz, hogy átadják Magyarországnak az 1935-ös Rákosi-perre vonatkozó francia anyagokat a Szovjetunió Központi Különleges Levéltára különleges fondjaiból... Ez gesztus volt Rákosival szemben. Ekkor még bátorítandó, lelkesítendő elvtárs: de ez már csak az utolsó kenet. Érezte a véget ő maga is. Május 6-án elmondta Andropovnak: lehet, hogy Farkasnak bíróság előtt kell felelnie az „általa elkövetett visszaélésekért”, s a tüzet majd rá irányítják, hogy eltávolítsák a vezetésből. Pedig betegsége és kora miatt aligha maradhat két-három évnél tovább első titkár. Utódként Gerő nem jöhet számításba, Kovács, Hegedüs és Szalai pedig gyengébbek Kádárnál.

– 1956-ban feltűnt egy új Rákosi – állítja Hegedüs András (1922). – A rehabilitációs ügyekben őt ért támadások miatt kezdett elbizonytalanodni, s ködösítő szavaival ellentétben a XX. kongresszus után végképp bizonytalanná vált. A felelősséget a Rajk-ügyben nyilvánosan csak májusban ismerte el. Ezekről a kérdésekről, Szakasits rehabilitálásáról is nagy viták folytak a PB-ben. Rákosi kijelentette: nem tudhatta, hogy ennyi váddal szemben Rajk ártatlan volt. Noha Gerő elmondta, hogy nem tartható fenn a vád egyetlen pontja sem, Rákosinak mégis az volt végig a meggyőződése, hogy Rajk bűnös volt, és csak politikai okból vállalta el az elég gyöngye önkritikát.

Állítólag, amikor az egyik PB-tag arról próbálta meggyőzni Rákosit, hogy szembe kell nézni a múlt bűneivel, ő azt felelte, hogy könnyű a Szovjetunióban: „Ott meghalt Sztálin. De itt én élek.”

2. Rákosi mentében

RM népszerűsége zuhant, a Nagy Imréné nőtt. A leváltott miniszterelnök hetyke sétákat tett a Belvárosban, unokáival cukrászdázott. 1955 nyarán csak néhányan merték átlépni Nagy Imre küszöbét, ám 1956. június 7-én már díszes vendégsereg ünnepelte őt hatvanadik születésnapján. Annak ellenére köszöntötték vagy hatvanan – köztük Kodály, Veres Péter –, hogy Rákosi állítólag hozzájutott a meghívottak névsorához, és megpróbálta a párttagokat azzal a fenyegetéssel elriasztani a látogatástól, hogy ez frakciózás. Ám mindezt egyedül Vas Zoltán állítja, aki szégyellhette, hogy talán nem is hívták.

„Az Orsó utcai házzal szemben fel volt bontva a kövezet, és ott egy munkasátor állt. Az ismerősök azt mondták, hogy az ÁVH fényképezi a megjelenteket. Ügyeltünk, hogy úgy menjünk be, hogy lehetőleg jó fénykép készüljön rólunk” – emlékezett egyik látogatója (Nagy Gyula). A születésnap politikai jelentőséget nyert. „Beszélgetés közben pezsgőt hordtak körül. Kezembe vettem egy poharat – mellettem állt éppen Nagy Imre. Azt mondtam neki: Miniszterelnök úr, remélem, hogy mához egy évre már hivatalosan is így szólíthatjuk meg! Egészségére! Erre Nagy Imre felém fordult és azt mondta: Köszönöm! De miért kell egy évig várjunk?” – idézte fel Kosáry Domokos.

Bár RM mindent feltételezett Nagy Imréről, eszébe sem ötlött, hogy képes születésnapot tartani. A PB jókora késéssel, csak június 28-án mondta ki, hogy elvi határozatban kell elítélni a „politikai demonstrációt és annak résztvevőit”: a párttagok indokolják meg, miért mentek a születésnapra, és jelentsék, hogy kik voltak még ott. (Nem figyeltették volna? Farkas Vladimír úgy véli, nem merték figyeltetni. S nem volt a látogatók között sem egy besúgó? Vagy büntetésből akartak mindenkit besúgóvá tenni?) Aztán az „elvi határozat” deklarálta a rendezvény frakciós, jobboldali jellegét, és bár erre semmi bizonyíték, azt is állítja, hogy a párttagok többnyire elutasították a meghívást, ám a KV két tagja – az egyik miniszter – és néhány funkcionárius mégis elment. A KV „mélyen elítéli” ezt a demonstrációt, és felelősségre vonást ígér.

1956 nyarára a Kreml egyre tanácstalanabbá vált, hogy hová vezet a „liberalizálás” a tábor országaiban. Ez persze nem jelentette azt, hogy nem voltak csálhatatlan tanácsaik a nyugtalanságok kezelésére. A Rákosi Mátyás által kért – Farkas-ügyben járatos – megváltó, az ortodox Szuszlov 1956. június 7-én érkezett Budapestre, „üdülni”, feleségestül. Ha nem is volt arra kapható, hogy minden nem tetsző jelenséget a „jobboldali” veszély számlájára írjon, a hatalmi viszonyok megőrzésére törekedett. RM előzetes számításainak megfelelően, teljes tekintélyével mellé állt. Tudta, hogy a törvénytelen ségek firtatása RM legsebezhetőbb pontja. Anélkül, hogy végig merte (merték) volna gondolni, hogy Sztálin leleplezése után mi legyen a

bűnrészes sztálini garnitúrával, Szuszlov csupán annak megállapításáig jutott el, hogy a Farkas-ügyet Kovács és Kádár a „Rákosi et. elleni támadásra szeretnék felhasználni”. Hogy miért támadható, nem érdekes, a lényeg, hogy maradjon minden változatlan. Nem jött rá, hogy a szovjet birodalmi érdekek megőrzése miatt is változásra lenne szükség. A Rákosinak adott menlevele – miszerint: „A pártvezetés leváltása, vagy a Központi Vezetőség szétverése olyan ajándék volna az ellenségnek, amelyet az nem is vár” – a sztálinista butaság becses alkotása. Pedig pár nappal korábban Tito kereken megmondta Hruscsovnak, hogy nem javítják a kapcsolatokat Magyarországgal, „amíg Rákosi és garnitúrája van hatalmon”. Hruscsov el is ismerte, hogy a magyar „belpolitikai helyzet egyre inkább kiéleződik”, hogy jó emberüket a „bonyolult belső válság” miatt küldték Budapestre, Szuszlov merészen mégis azt jelentette: „nincs válság Magyarországon”. Elhitte Rákosinak, hogy csak a humán értelmiség, a pártapparátus egy része, s néhány rehabilitált kommunista elégedetlen. A munkások, a parasztok, „kiváltképpen a szövetkezeti parasztság hangulata” különösen jó. (Közben a budapesti követség jelenti, hogy „Rákosi elvtárs nehéz helyzetben van”.)

A jó hangulat még jobb lett volna, ha az történik, amiről az emberek beszéltek, hogy Szuszlov Nagy Imrét jött rehabilitálni, és rábírní Rákosit, hogy vonuljon nyugdíjba. Az utca tudta, mi a teendő. A pártapparátus figyelte Szuszlov minden mozdulatát. A pártközpont egyik munkatársa húsz percenként telefonált vidékre, hogy Szuszlov Kádárral tárgyal, és még mindig, még mindig nála van.

Szuszlov azonban Kádár bíráló szavait is elengedte a füle mellett, mint minden Rákosit érintő kritikát. Maszlagjára mégis vevő volt Moszkva. Mivel Tito vonakodott belépni a szocialista táborba, Hruscsov egyelőre nem ajánlotta fel neki Rákosi fejét. Pedig a jugoszláv főtitkár látványosan a világ tudomására adta, mennyire utálja Rákosit: Moszkvába menet inkább Bukarestnek került, semhogy a Magyarországon átvezető, rövidebb utat válassza. Hruscsovnak meg is mondta, hogy Rákosi alkalmatlan az ország vezetésére. De ő nem akart hinni neki. A hazatérő Tito után üzent: „Rákosi éppannyira felelős, mint én.” Egyébként pedig örülne, ha Jugoszlávia nem növelné a zavart Magyarországon, mert ha a helyzet tovább romlik, a Szovjetunió „minden eszközt” bevet. Nem engedhetik meg, hogy „a tábor frontján rés keletkezzen”. Tito aztán, 1956 novemberében, pulai beszédében elmondta: nem akartak ujjat húzni a Rákosit védelmező szovjet vezetőkkel, ezért nem kérték határozottabban, hogy „tegyék félre” Rákosit és Gerőt.

– Amikor Szuszlov elment Rákosi lakására a tapasztalatait megbeszélni, odahívott engem is – említette Vég Béla (1922). – Elmondta, hány pártvezetővel beszélt, és hogy az a következtetése, hogy lehet kibontakozás Rákosival. Kérdésére én is azt mondtam, ez a megoldás. Ennyire félreismertem a helyzetet. De vajon az okos Rákosi miért gondolta, hogy a törvénysértések után megtartható a főtitkári poszt? Nálam tapasztaltabb elvtársak miért gondolkodták, hogy vele is rendbe rakható a szénánk? Szuszlov említette, hogy a budapesti első titkárnak, Kovácsnak is ez volt a véleménye.

Szuszlov jelentésében viszont az szerepel, hogy erősen elégedetlen volt Kádár János, illetve a PB-tagok közül a leginkább elégedetlen Kovács István.

– 1956 tavaszán megmondtam Andropovnak, ha kérik, én továbbra sem bírálok nyíltan Rákosit, de erre nemcsak ő, hanem az egész pártvezetés rámegey – idézte fel Kovács István (1911). – Aztán júniusban megjött Szuszlov, és tudtommal a PB többsége bírálta Rákosit, de ő teljes erővel kiállt mellette. Két órán át elemeztem neki a helyzetet, s a végén úgy váltunk el, hogy összehívattja a PB-t. Ám Szuszlov és Andropov tudta, ha vita lesz, bukik Rákosi. Végül a PB-ülés helyett közös vacsorát rendeztek, ahol Rákosi és Gerő után Szuszlov rám

emelte a poharát. A repülőtéren négyszemközt megemlítettem, hogy nem vacsorát ígért. Azt felelte, jobbnak látták így.

Szuszlov összejátszott Rákosival. Ő javasolta, hogy a Farkas-ügyet ne külön KV-ülés tárgyalja, hanem előtte nyomják le a torkukon az ötéves terv irányelveit. Ha valakinek nem lenne elég, hogy Farkast kizárják a pártból, megfosztják a rangjától, és azt ajánlaná, hogy állítsák bíróság elé, akkor Rákosi „ragadja magához a kezdeményezést” – írja Szuszlov –, és javasolja: döntsön az ügyesség.

Mivel Rákosi leginkább abba bukhatott bele, hogy köztudottá válik, elvtársai ellen ő vezényelte a koholt pereket, Szuszlov igyekezett ezt bagatellizálni. Elismerete, hogy a Rajk-ügyért bizonyos felelősség terheli „az egész akkori vezetést”; de mindezt „nem az absztrakt erkölcs szempontjából kell nézni”. A kivégzett tábornokok jobbára osztályidegenek, érthető volt a bizalmatlanság velük szemben. Ha mindez fontos is, „nem kell felfűjni. Ez egy kelés az egészséges testen.” Persze ő is félt, ha a kelés kifakad, kiderül, nem is annyira egészséges az a test.

A pártapparátus egyre nagyobb része fordult szembe Rákosival és a tehetetlenkedő Politikai Bizottsággal is. A megyei első titkárok megbeszélésén elhangzott, hogy az agit-prop. osztály egyik munkatársa azt terjeszti, nem elég önkritikus, nem egységes a PB, az ötéves terv nem reális, Gerő egyetlen tollvonással változtatgat. A mezőgazdasági osztály egyik munkatársa pedig elmondta Somogyban, hogy az apparátusban azon törik a fejüket, mi lesz Rákosival és Gerővel, ki lesz a párt első titkára, s a KV-apparátus munkatársai egységesen kiállnak a Politikai Bizottság ellen. Ők viszik a híreket az országban Nagy Imre születésnapjáról, a Petőfi körüli vitákról. Vég Béla felelősségre vonná a fecsegőket.

Gáspár Margit (1908) író, az Operettszínház igazgatónöje úgy emlékezett, hogy amikor Mikojan Pesten járt, RM elvitte őt a *Csárdáskirálynő*-re. Ám július közepén, Mikojan látogatásakor, már nem volt műsoron a darab, a menesztett Rákosinak pedig kedve sem lehetett csárdáskirálynőzni. Legfeljebb a június 7-én Budapestre érkező Szuszlovval járhatott az Operettben. S a szünetben, amikor Gáspár Margit odafordult Rákosihoz, megengedi-e, hogy valaki megbízásából egy kérdést tegyen fel Mikojannak, azaz Szuszlovnak.

– Kérésem tolmácsolása közben volt időm megfigyelni, hogyan torzul el Rákosi arca – folytatta Gáspár Margit –, de idegessége ellenére sem mondhatta azt, hogy hallgassak. Megérdeklődtem hát, hogy amikor Honthy Hanna bejött a színre, akkor Mikojan [Szuszlov] elvtárs odahajolt Rákosi elvtárshoz, és mondott neki valamit. Ugye, azt kérdezte, hogy hány éves, mert Honthy erre tippel. Az ördögét ennek az öregasszonynak, tényleg ezt kérdezte, felelte Rákosi, és mindketten nevettek.

De ez már csak olyan 1956-os nevetés lehetett. Bár a főváros közelében lévő vadászterület szinte csak Rákosinak volt fenntartva, a néhai fővadász felesége, Egri Ferencné (1928) szerint: – Ötvenhatban ő már nem jött ki Gyarmatpusztára egyszer sem.

Közben a pesti flaszter lovas népe azon mulatott (elhamarkodva), hogy Árpád fekete lovon jött be az országba, Horthy fehér lovon, Rákosi pedig Vorosilovon, és Szuszlovon távozott.

Mivel RM addig elszabotálta Révai és Kádár bevonását a vezetésbe, Szuszlov – koncot vetve az elégedetleneknek – javasolta, hogy a Kreml egyezzen bele Révai és Kádár előléptetésébe: Kádár „PB-tagságának lesz bizonyos haszna, mivelhogy még nem csillapult le teljesen a Rákosi iránt érzett haragja”, s a tisztség őt „erkölcsileg megköti”. S az is a javára szólhatott – miképp ő fogalmazta másokkal kapcsolatban –, hogy „őshonos” nemzeti káder (nem zsidó).

Gerő, Hegedüs és RM örömodákat zengett a szovjet nagykövetnek Szuszlov látogatásáról, Kádár viszont aggódott a helyzet alakulása miatt. Nem Andropovnak, hanem a nagykövetség

első titkárának mondta el – feltehetően, amit Szuszlovval is közölt –, hogy „lefékeződött a szocializmus építésének menete, megingott a párt és a kormány tekintélye”. Biztos, ami biztos, ismét megüzente Moszkvába, hogy veszélyes a kényes ügyek elhallgatása: a XX. kongresszus után nem lehet a KV-ülésen csupán a második öt éves terv irányelveivel foglalkozni, a párttagok „választ várnak sok egyéb kérdésre”.

Talán még jól is jött, hogy a szocialista országok párt- és kormányfőinek június 22–23-i moszkvai találkozója miatt a KV-ülést el kellett halasztani. A titkos moszkvai tanácskozásnak állítólag RM volt a soros elnöke. Mikor Hruscsov kijelentette, hogy nincs szükség új Kominformra, ő a többiek nevében is helyeselt, ám Hruscsov leintette: mindenki csak a saját pártja nevében nyilatkozzék. Azon még lehetett mosolyogni, hogy Tito fogadásakor Bulgaryin leninistának nevezte őt – kapott is a fejére –, ám Hruscsov kijelentette: változatlan cél, „hogy Jugoszláviát áthozzuk a mi táborunkba”. RM törhette a fejét, hogyan ülnek majd egy asztalhoz.

RM, Gerő, Hegedüs és Berei kilenc oldalon foglalta össze Hruscsov tájékoztatóját. A nekik szóló bírálatokat is, hogy Tito megdorgálta őket, és nem is a múltért, hanem azért, mert a lengyelekkel és a csehszlovákokkal együtt „erélytelenek az ellenséggel szemben”. Hruscsov kijelentette: „nekik is ez a véleményük”. (Megígérték Titónak, hogy megveszik nekik a gabonát. A lengyelek kérdésére, hogy akkor velük mi lesz, Hruscsov azt felelte: ha egy ingadozó országnak nem adnak gabonát, akkor az átmegy az USA-hoz, de a lengyelek nem fognak átmenni.)

1956. június 23-án Moszkvában harminc fok fölött volt a hőmérséklet, Magyarországon viszont csak egy-két helyen haladta meg a húsz fokot. A meteorológusok szerint a hideg légtömegek helyére a Szovjetunió felől enyhébb léghullámok érkeznek. A politológusok másképp látták. Moszkvában az izzadós Rákosinak Hruscsov pohárköszöntője adott enyhét: „Az ellenséges törekvésekkel szemben fel kell használni az államvédelmet, a bíróságot, az elnyomás szerveit. Ha ezt nem tennénk, liberális fecsegőkké válnánk és elpusztulnánk.” Mégis borongós hangulatban kereste fel harcostársát, Vorosilovot. Az ő feljegyzése is megerősíti: Rákosi ráébredt, hogy a XX. kongresszus nemcsak Sztálin mennyei trónusát ingatta meg, hanem a legjobb tanítványét is. Aggódott RM azért is, hogy a Farkas-ügyben ismeretlen dolgok kerülnek napvilágra. Rezignáltan mondta Vorosilovnak: szokás lett azt emlegetni, hogy ő a sztálini iskola „utolsó mohikánja”, hogy nem felel meg a kor szellemének.

– Rákosi hajlamos volt a tépelődésre, '56 elejétől többször elbizonytalanodott – mondta Hegedüs András (1922). – Félelme Sztálintól átalakult a néptől való félelemmé: megjelent egy másik Rákosi.

1956 májusának, júniusának legfontosabb kérdéseit a Petőfi Körben fogalmazta meg „a lázadó pártértelmiség”. A vitafórum ötlete 1954 őszének szabadabb levegőjében született, de a Dolgozó Ifjúsági Szövetség (DISZ) és a Kossuth Klub értelmiségi köre csak 1955 márciusában nyithatott, amikor a baloldali fordulat miatt az eredeti szándék már értelmét veszítette. Semmitmondó kezdés után, a XX. kongresszust követően vált igazán ismertté a kör. Az MDP tehetetlensége miatt, 1956 nyarára a közvélemény radikalizálódásának egyik góciává vált. „Felkent” vezetők helyett szakemberek, írók, újságírók, ismeretlen bátrak meg az elnémítottak itt fogalmazták meg a magyar társadalom alapvető kérdéseit. A történész-, vagy a filozófusvita, a népi kollégisták, majd az illegális párttagok és a fiatal értelmiségiek találkozója, s betetőzésül a sajtóvita egyre több társadalmi gyúanyagot hordozott. Bármilyen került terítékre, hamisságok, hazugságok egész rendszerébe botlottak: súlyos politikai kérdésekbe.

A közgazdászok ankétján ízekre szedték az új öt éves tervet, mivel éppolyan irreális, mint bukott elődje. A történészvitán Andics Erzsébet akadémikus, a pártközpont kulturális osztályának a vezetője állítólag szinte hisztérikus rohamot kapott a kérdéstől, hogy Kun Béla, a munkásmozgalom árulója, miképp lett a Tanácsköztársaság dicsőséges vezetője. Rendre kiderült, hogy a szabad vitákban a dogmák papagájai képtelenek érvelni. A filozófusvitán Szigeti József a nyílt színen kért bocsánatot a Révai József által kiátkozott Lukács Györgytől. RM szerint Lukács „a vitát nemcsak Sztálin, de a párt elleni ügyes támadásokra használta ki”. De legalább utólag, ő helyre rakta: „Lukács György meglelt korában mint hegelianus került a kommunista mozgalomba, s minden – ismétlem minden – nehéz szituációban kiütközött rajta a hegeli nevelés. A dialektikus materializmus soha nem vált vérévé.”

A volt partizánok és illegális pártmunkások meg a fiatal budapesti értelmiségiek június 18-i találkozásán Rajk Júlia azt mondta: „megrendülten állok előttetek, ötévnyi börtön és megaláztatás után... ami a börtönt illeti, Horthy börtöneiben jobbak voltak a viszonyok még a kommunisták számára is, mint Rákosi börtöneiben. Nekem nemcsak a férjemet ölték meg, de apró gyermekemet is elrabolták tőlem; éveken át egyetlen levelet nem kaphattam, egyetlen hír sem jutott el hozzám, még arról sem: mi van a kisfiammal. Ezek a bűnözők nemcsak Rajk Lászlót gyilkolták meg, hanem minden érzést és becsületet megtiportak ebben az országban. Gyilkosokat nem lehet megbírálni; gyilkosokat meg kell büntetni. Én nem nyugszom meg addig, amíg azok, akik tönkretették az országot, a pártot, az emberek ezreit pusztították el, és millióit boldogtalanságba taszították, el nem nyerik büntetésüket. Elvtársak, segítsetek engem ebben a harcban!” Az illegális kommunista Gergely Erzsébet Rákosi és Gerő lemondását követelte, Ujhelyi Szilárd kijelentette: „Egész népünket kell rehabilitálni.”

A szovjet nagykövetet riasztó Hegedüs András miniszterelnök nem is párt-, hanem PB-ellenes tüntetésnek minősítette, hogy a Petőfi Körben Rajk Lászlóné férje „végleges rehabilitálását” követelte, és hogy nevezzenek el róla egy várost, üzemet vagy utcát.

Az izgága írók és újságírók ismeretében várható volt, hogy a június 27-én estére hirdetett sajtóvita robbanni fog. A „pártellenes tendenciák” megelőzésére még „felszólalási program” is készült (Déry Tibor nem kaphatott volna szót), ám akiket felkértek, vagy be sem jutottak a terembe, vagy nem mertek megszólalni. Minden számítást keresztülhúzott, hogy a fél hetes kezdés és a jóval nagyobb terem ellenére – már a belvárosi Tisztiház a helyszín – negyed ötkor már telt ház volt. A vitát az épületbe bejutni nem tudó hat-hétezres tömeg hangszórókon követhette.

RM azt írja: a vita előtt intézkedett, hogy „a természet párthoz hű elemek foglalják el”, de „a hat órára odaküldöttek már kiszorultak a teremből”. Szerinte a többség „hamisított meghívóval” foglalta el a termet: valójában nem is volt meghívó, szabad volt a belépés. Rákosit leginkább Déry szavai sérthették, mert évtizednyi távlatból is berzenkedett: „végre kimutatta a foga fehérjét, nemcsak a régi pártvezetés eltávolítását követelte, de ezt ilyen formában tette: Nemcsak az a fontos, hogy eltávolítsuk a régi parádés lovakat, de gondoskodni kell arról is, hogy helyükbe ne kerüljenek fiatal szamarak”. Az író valójában szebben és pontosabban fogalmazott: „Bízom abban, hogy a mostani vezetőktől meg fogunk szabadulni; csak attól tartok, hogy a sánta versenyparipák után sánta szamarak következnek.” A vitában a KV-tagok – egy kivétellel – újból megbuktak. RM azt írja: a legjobban szereplő Nógrádi sem volt „ezen a téren eléggé megpatkolva”. (Nógrádi: „együtt magunkkal (sic!) felismertük... a tragikus tévedéseket”.) Az önként megjelenő Vas Zoltánt viszont ováció fogadta, mert azt javasolta, hogy „a demokratizálási folyamatnak... a Központi Vezetőség álljon az élére”.

Hajnali négykor félbehagyták a vitát, s a PB rendkívüli ülése még aznap betiltotta a „folytatást”. A tilalmat „kivitelező” DISZ Intéző Bizottság az összes vitát elhalasztotta. (A

következő téma a „törvényesség” lett volna.) A KV június 30-i rendkívüli ülésén RM a sajtóvitáról azt mondta: „Hosszú idő óta ez volt a legkomolyabb szervezett támadás pártunk, népi demokratikus rendünk, s nem utolsósorban a munkásosztály ellen” – s a háttérbe most is Nagy Imrét vizionálta. Üldözési mániáját igazolni látszott, hogy a sajtóvita során Losonczy Géza követelte Nagy Imre visszatérését a politikai életbe, és a hallgatóság skandálni kezdte: „Vissza a pártba! Vissza a pártba” – és percekig tapsolt. „Az egész jelen lévő tömeg, egységes akarattól áthatva felállt a helyéről és viharosan éltette Nagyot. (Nagy nem volt jelen a gyűlésen)” – jelentette Moszkvába Krjucskov követségi titkár. Ha a Nagy Imréhez kötődő toleránsabb politika hiánya hatással volt is az eseményekre, ő maga, mikor értesült Déry szándékáról, hogy a pártvezetés leváltásáról kíván beszélni, azt mondta az írónak, hogy ez pártellenes. S még egy adalék RM üldözési mániájához: egyedül ő állítja, hogy az egész sajtóvita alatt, „a volt tisztai kaszinó előtt... állott a jugoszláv követség autója”, s a követség munkatársai a hallgatóság első soraiban ültek.

Hegedüs András elmondta Andropovnak, hogy az ingatag és elégedetlen Horváth Márton, Vas és Nógrádi nem védtek meg a pártot, pedig egy felszólaló kinyilvánította, hogy az írók és újságírók csak egy „új pártvezetéssel” hajlandók együttműködni. Mások sajtószabadságot követeltek (Mocsár Gábor újságíró: Magyarországon Petőfi halála óta, „immár száznyolc éve nincs szólásszabadság”), de még az államvédelmi szerveket is támadták. Andropov szerint „az ellenforradalmi elemek” arcátlanul viselkednek, miközben az államvédelem, az ügyészség és a rendőrség szinte kizárólag rehabilitál. Következetelen a PB Nagy Imrével szemben is. Kizárásával megfosztották magukat attól, hogy „valamelyest hatni tudjanak rá”. Andropov helyteleníti, hogy Nagy a miniszterelnöki villában lakik, hogy nyugdíja a munkásatlagnér négyszerese (3200 forint).

RM évekkel később is úgy vélte, hogy ekkor „a párt és az ország népi demokráciához hű többsége” a revizionisták ellen volt. (A Fővárosi Taxi pártszervezete „jelezte”, hogy a sajtóvita hajnalán, feltehetően a *Szabad Nép* volt munkatársai arról beszélgettek a taxiban, hogy visszakerülésük után ki milyen funkciót vállal.) RM úgy emlékezik, hogy a KV-ülésen Gerő „nyíltan megmondotta, hogy az, ami a Petőfi Körben történt, az ellenforradalom kezdete”. Valóban megfújta a harci riadót: „A párt veszélyben van, a munkásosztály veszélyben van, a népi demokrácia veszélyben van.” A pártvezetés bírálóinak viszont elismerte, hogy „Leninek nincsenek közöttünk”. És Rákosi?

A KV csak félszívvvel támogatta a szigorítást. A Petőfi Kör elleni fellépést Friss István kapkodónak érezte, hisz nemrég dicsérték őket a *Szabad Nép*-ben. Nagy Imre örökös ellenfele, Révai pedig szólt: ne vigyék túlzásba Nagy bírálatát. Gáspár Sándor arra figyelmeztetett, hogy a „vitaszellem egészségtelen irányzata a munkásosztály körében is egyre nő”. Vas Zoltán és Molnár Erik félreérthetetlenül elleneztek a Petőfi Kör elítélését, hiszen a tagság önkritikát várna a vezetőitől. A másnap közölt határozat mégis „elítéli a pártellenes megnyilvánulásokat”. „A legutóbbi Petőfi körü vita egyes felszólalói (Déry, Tardos) már odáig mentek, hogy tagadták a párt és a munkásosztály vezető szerepét, és burzsoá ellenforradalmi nézeteket hirdettek.”

A DISZ hamut hintett a fejére, mivel a teremben „a lehető legdurvább, legrosszabb indulatú, pártellenes bekiáltások egész sora hangzott el”. Új Központi Vezetőséget akartak, illetve Nagy Imre visszavételét. Sok funkcionárius lelkesen tapsolt a pártellenes kijelentéseknek, a Nagy Imre melletti tüntetés a Színművészeti Főiskolásoktól indult el. „A Petőfi körü viták átnőttek a DISZ feje felett.”

Súlyosbította a helyzetet, hogy másnap kirobbant, a „munkások elégedetlenségét kihasználó ellenforradalmi megmozdulás” a lengyelországi Poznańban. Az ötvenezer felvonuló kenyeret

és szabad választásokat követelt, és a „nyugati mesterkedések” eredménye: hetvenhárom halott, háromszáz sebesült, letartóztatottak százai. (Mikojan: „a Petőfi köri vita ideológiai Poznań, lövöldözés nélkül”.)

Ha már itt az ellen, RM nekilátott a hozzáillő rendcsinálásnak. Bár ok volt elég – Nagy Imre-születésnap, Petőfi Kör, Poznań stb. –, valahogy mégis kényszeredett lett az egész. A XX. kongresszus elvette Rákosi erejét, a Rajk-ügy, a Farkas-ügy pedig újból és újból eret vágott rajta. A nagy rendcsinálásból csapkodás lett. A KV színe előtt RM nyilvános mentegetődzésre kényszerítette a születésnapon részt vevő Czottnert. A miniszter védekezett: vizsgákra készült, kimerült volt, és csak a kíváncsiság vitte az Orsó utcába. Hegedüs miniszterelnök maga elé citált több közhivatalnokot, hogy megkérdezze, miért jártak június 7-én Nagy Imrénél. A rendcsinálás repertoárja szegényes: megszervezik, hogy a „munkások és értelmiségiek, régi és új párttagok, nők, békebizottságok” tiltakozzanak az *Irodalmi Újság*, a *Béke és Szabadság*, a *Nők Lapja* stb. „helytelen” hangja miatt. A pártvezetés új frontot is nyit: „Meg kell vizsgálni, hogy az egyháztestületek tagjai között milyen a hangulat, kik vettek részt a Petőfi Kör legutóbbi vitáján és tapsoltak a pártellenes felszólalóknak, és milyen intézkedések szükségesek.” A PB-nek ez a „hangulatos” ülése a Honvédelmi és a Belügyminisztériumot kéri fel „az egészséges politikai hangulat megszilárdítására”. A július elsejei normarendezés miatt itt-ott sztrájkolhatnak, a vezetés rögvest szigorít a saját normáin is: korlátozzák a személyautó-használatot, visszafogják a potyázást (ingyen színházjegy stb.). A Rákosival egy hajóban evező (iránytű nélküli) PB kigondolja, hogy a Farkas ügyével foglalkozó KV-ülés előtt „közvetlen intézkedéseket célszerű foganatosítani”. De nem tudják, mi lenne „célszerű”; RM ki is húzza a határozatnak ezt a passzusát. Farkast viszont felszólítják, hogy elmondandó beszédét – védekezését! – negyvennyolc órával korábban le kell adnia.

Mikor kiderül, hogy a sajtóvita jegyzőkönyvét terjeszteni akarják, a pártvezetés intézkedik – sikertelenül –, hogy ez kizárólag az ő kezükbe kerülhessen. Olaj a tűzre, hogy az „ellenforradalmi írókat” – Déryt és Tardost – kizárják a pártból. Az akadémikus politikus, Friss István rátapint a lényegre: a Petőfi Kör értékelése azt a benyomást kelti, hogy pofa be! Benjámin László költő megírja a KV-nak, visszautasítja Déry Tibor és Tardos Tibor rágalmasát; figyelmeztet: „a burzsoá restauráció veszélyének ürügyével a sztálinizmust akarják restaurálni”.

Forr a párt. Az Irodalomtörténeti Intézet taggyűlése megállapítja, hogy elmaradt „a Nagy Imrénél jóval súlyosabb gazdasági és politikai hibák” elemzése és megbélyegzése. Az Állami Elmekórház taggyűlése, a frissen rehabilitált dr. Tariska István igazgató és dr. Gimesné (a lázadó újságíró, Gimes Miklós anyja) javaslatára rendkívüli pártkongresszus összehívását kéri, hogy ott Rákosi „levonja a megfelelő konzekvenciát”. A Közgazdaságtudományi Intézetben Nagy Tamás elmondta, hogy a Déryre és Tardosra vonatkozó vádak nem bizonyíthatók: „a PB mostanában inkább fékez, mint vezet”. Kornai János szerint Poznań megmutatta, hogy baj van a munkásosztály hangulatával.

Gerő ráébred, hogy Rákosi őket is magával ránthatja. Egy héttel a KV-ülés után elpanaszolja Andropovnak, hogy a belpolitikai helyzet „nagyon, de nagyon komoly” – akárhová néz, már ő is csak ellenzék, sőt ellenséget lát. Mivel a kapitalizmus restaurálása nem számíthat népszerűsége, Gerő ügyes árukapcsolása szerint két feladatra összpontosítanak: „megdönteni az MDP mostani vezetését (egyszerre vagy apránként), és elszakítani, vagy legalábbis eltávolítani Magyarországot a Szovjetuniótól”. Titón kívül már Togliatti is fellép a „nemzeti kommunizmusért”, Moszkva befolyásának korlátozásáért. Véleményük a magyar pártban is visszhangot kelt. Togliatti interjúját a Magyar Rádió három napja azzal kommentálta, hogy az SZKP XX. kongresszusáig Magyarországon túlzottan másolták „a szovjet társadalmi és gazdasági módszereket”, és „nemegyszer ráfizettek erre”. Növeli a bajt, hogy a KV-apparátus

fele a pártvezetés ellen lép fel. Vidékre utazva a vezetők ellen „bujtogatják a helyi kádereket”. Mindez azonban mintha csak bevezetés lett volna ahhoz, hogy előadja: veszélybe került Rákosi. A BM szovjet tanácsadója, Icsenko közölte, hogy Péter Gábor „zárt borítékban levelet adott át” kihallgatójának, amit a nyomozati osztály vezetője eljuttatott a címzettnak, a Farkas-ügyet vizsgáló bizottság vezetőjének, Kovács Istvánnak. Péter Gábor kijelentette, „most igazán őszinte vallomást tett”, és nem más, mint Rákosi a főbűnös „Rajk és a többi elvtárs haláláért”. Ő adta a legfontosabb utasításokat, ő maga szerkesztette a vádiratot is. Gerő: „Ha ezt a levelet a KV soron következő plénümán felolvassák, akkor Rákosi elvtárs rendkívül nehéz helyzetbe kerül.”

Rákosi Mátyás már megvádolta magát azzal, hogy beismerte Rajk ártatlanságát. De a részletek! Sokaknak állhatott érdekében, hogy ezek végre kiderüljenek. Annyian ráncigálták volna le róla a leplet, hogy végül is nem tudni, ki járt sikerrel. Az Andropov-jelentésben meggyanúsított Kovács Istvánt feltehetően ki kell húzni a sorból, mert neki – akárcsak RM nála ádagabb ellenfelei többségének – sem hatalma, sem lehetősége nem volt arra, hogy Péternek papírt, ceruzát és levélírási engedélyt adjon, adasson. Július 1-jén Péter Gábor néhány sorban kérte őt, hogy a Farkas-bizottság tagjai látogassák meg a börtönben, mert szeretne kiegészítő vallomást tenni. Andropov azt jelenti, hogy Péter Gábor a beadványát olvasta fel a bizottságnak. De ha tényleg ezt olvasta volna fel, miért nem adta át nyomban Kovácsnak? Kovács szerint nem volt semmiféle felolvasás, Péter Gáborral beszélgettek. (Ugyanakkor a beadvány egy mondata ekképp szól: „De nem azért kérttem a magas Pártbizottságot, hogy magamról beszéljek.”) Kovács István azt is állítja, hogy a bizottság július 5-e tájékán járt Péter Gábornál, aki ekkor beszélt először nekik Rákosi Mátyás felelősségéről (amikor dátuma szerint még nem is volt kész a levél). Ám mindennél sokkal lényegesebb, hogy vajon kinek az engedélyével íródott és jutott célba a beadvány? Végül is a levelet Kovács állítólag a belügyi vezetés tudta nélkül, de nem valószínű, hogy Gerő és a tanácsadó szándéka ellenére kapta kézhez. A minisztériumot felügyelő miniszterelnök-helyettes Gerő (és a beadvány létezését neki jelentő Icsenko) akképp is értesülhetett a július 10-i levélről már 6-án (amikor Gerő a levél létezését jelentette Andropovnak), hogy annak első, Rajkra vonatkozó részével Péter elkészült, és megmutatta a tanácsadó börtönben járatos „összekötőjének” (vagy csupán kivitték sétálni, és közben elolvasták, mit körmöl). Akárhogy történt is, több mint bizarr, hogy a szovjet tanácsadó is benne lehetett a Rákosi-ellenes „puccsban” – legalábbis néma cinkossággal gyanúsítható. RM, aki a leváltása után is csak titokban ismerte meg a beadványt, úgy vélte, hogy Péter Gábor, „a szovjet elhárítás ügynöke” csak a neki védelmet és oltalmat ígérő szovjet állambiztonság sűgására merészelt papírra vetni „ezt a rágalomgyűjteményt”, és a háttérben az „ármánykodó” Hruscsovot sejtette. Meg kell említeni azt is, hogy Péter Gábor azt írja: először Gerővel akarta tudatni, mi az igazság. Ő irányította volna Kovácshoz? Nem lehet véletlen az sem, hogy július 6-án Gerő azt közli Andropovval, hogy a – csak négy nap múlva elkészülő! – levelet Kovácsék már megkapták – értsd: már nemigen tüntethető el, Rákosi aligha menthető.

– Nem tudom, miért került közvetlenül éppen hozzám Péter Gábor levele – állítja Kovács István (1911). – Szabálytalan volt, hogy a belügyminiszter helyett nekem juttatták el a beadványt. Ha a szolgálati utat betartják, akkor nekem – vagy az első titkárnak, esetleg a miniszterelnöknek – csak ő adhatta volna át. A beadványt először a bizottság tagjainak mutattam meg. Elsősorban Molnár Erik és Nógrádi mondta, hogy Rákosit le kell váltani, hogy egyelőre háromtagú vezetést kellene a helyére állítani. Ezután kerestem fel Gerőt a levéllel. Ő egy szóval sem említette, hogy ismeri, vagy hallott róla, pedig bármit mondott neki az ember, mindig közbevágott: tudom, tudom. Elevenen áll előttem, mennyire csodálkozott. Mikor előadtam, hogy ezek után tarthatatlan Rákosi, hogy le kellene váltani, és legyen ő az első titkár, hallani sem akart róla zsidó volta és betegsége miatt. Ekkor a vezetők többsége már

Rákosi ellen volt, de kötött bennünket a Szuszlovnak tett ígéret, féltünk a következményektől. Rákosinak se mertük megmutatni, mert ezzel teljesen kiborítottuk volna a KV-ülés előtt. Elmentem hát Andropovhoz, abban bízva, hogy mentesít bennünket az ígéret alól.

– Mivel Farkas Mihály Nagy Imrét támogatta, még PB-tag volt, amikor elkezdték kihallgatni Pétert Farkasra – állítja Farkas Vladimír (1925). – Csak róla engedték beszélni. Amikor '56 márciusában létrehozzák a Farkas-ügy vizsgálatára az ötös bizottságot, Décsi és Péter is észreveszi, hogy itt másról van szó, és úgy döntenek, hogy tudatják a bizottsággal, hogy az államvédelemnek felállítása óta Rákosi az irányítója. Péter Gábor megírja „Mi az igazság?” című levelét, amit hőstettnek tart. Írásától a bizottság annyira megijedt – amit aztán Apró és Kovács is tagadott –, hogy elsikkasztották a levelet.

Ünnepélyesen kezdődik „Péter Gábor (életfogytiglanra elítélt) beadványa”: „a pártnak mindent tudni kell!” – „személyre való tekintet nélkül”. Igazmondásra kötelezi – pontokba szedett – mozgalmi múltja is. („7. Kétszer voltam Sztálinnál [aki szeretettel ölelt magához].”) Leírja, hogy akadályozták meg korábban, hogy Rákosi nevét kiejtse. Aztán rátér a részletekre.

„A Rajk-ügy vádiratát elejétől végig Rákosi Mátyás szerkesztette... külön repülőgépen Moszkvába vitte.” A visszahozott vádiraton egy vesszőt sem engedett változtatni. Megkérdezte, hogy az ügyész el tudja-e úgy mondani, mintha a saját szövege lenne. „Ugye, örülne az ügyész, ha ilyen vádiratot tudna írni?” A bíró és az ügyész kérdéseit a szovjet tanácsadó Belkin fogalmazta. A vallomásokat, a bíró és az ügyész kérdéseit, a vádbeszédet, a védőbeszédet, az utolsó szó jogán elmondandó szöveget Rákosi Mátyás „szóban és írásban megjegyzéssel ellátta. Jóváhagyta.”

Rákosi Mátyás a szobájába felszerelt hangszórókon végighallgatta az egész tárgyalást. Külön telefont is felszereltetett, amely a tárgyalási terem emeletére, Péter Gáborhoz vezetett. „Ezen a telefonkészüléken... a bíró, ügyész (vádlott) részére folyamatosan újabb és újabb kérdéseket, utasításokat adott.” Utasításai, megjegyzései között Péter megemlíti: „Meddig akarja ma folytatni a bíró a tárgyalást?! 3 órakor okvetlenül be kell fejezni! Különben a reggeli sajtó nem tudja közölni.” A vádlottaknak szóló utasításai: „Mondja, meg lehetne azt csinálni, hogy Szőnyi mondja a következőt: »A nyomozó szervekről azt terjesztették, hogy a vádlottaknál kényszerhatást, aktedront alkalmaznak. Mint vádlott és orvos kijelenthetem, meggyőződtem, hogy ebből egy szó sem igaz!« (És Szőnyi mondta.)” Rákosi utasítására Rajk kijelentette, céljuk: „A földet visszaadni a földbirtokosoknak! A gyárat a gyárosoknak!” A védőket az életrajzok alapján választotta ki. „A Rajk védője valami csúnya zsidó legyen!” „Így folyt le Rákosi Mátyás rendezése mellett a Rajk-ügy tárgyalása!”

„Ítélet előtt egy nappal Rákosi Mátyás áthívott a pártba. Szobájában, kabátzsebének belső zsebéből kivette pénztárcáját. Belőle egy 10 cm hosszú és 5 cm széles papírlapot. A papírlapra rá volt írva Rajk Lászlónak és társainak neve. Ítélete! – Rákosi Mátyás kézírásával.”

„Így lett kimondva Rajk László és társai fölött a halálos ítélet!”

Péter Gábor részletesen beszámol arról is, hogy őt Rákosi a villájába csalta és saját testőreivel lefogatta. Péter zaklatottságára – illetve a levélírással adott idő bőségére utal –, hogy csak ezt követően tért rá, miképp irányította őt, azaz a politikai rendőrség vezetőjét 1945-től kezdve Rákosi Mátyás. Például át kellett adnia őt illegális kommunisztát az oroszoknak, hogy azokat intézzék el (dobják a Dunába). Aztán két nap múlva Belkin közölte Péterrel: „Ha Rákosi akarja, dobja őket a Dunába, mi ilyesmivel nem foglalkozunk!”

1951. április végén, „pénteken du. 1/2 2 órakor telefonon utasított Rákosi Mátyás, hogy Kádár Jánost a du. folyamán vegyem őrizetbe”. „Amikor átküldtem az ítéletekre a javaslatot,

felhívott telefonon: »Ebben az ügyben csak ez az egy (Haraszi? – meg is kérdőjelezte) halálos ítélet lesz?«»

„1953–54–55-ben írtam a szovjet tanácsadónak, hogy szovjet emberrel szeretnék beszélni. Háromszor nem ettem 3-4 napig (levelem elakadt).” Péter 1955 szeptemberében Gerő Ernőnek írt, de ötnapi vándoroltatás után levelét összetépték előtte. „Miért nincs nekem jogom Gerő Ernőnek – aki a Conti utcai fogházban bent volt nálam – az igazat megírni?” „Az írásban szovjet állampolgárok nevei is szerepelnek. Kérek egy példányt átadni a Szovjetunió Kommunista Pártjának.”

„Budapest, 1956. július 10-én.”

(RM egy híve, titokban eljuttatta neki Moszkvába – 1956 őszén? – a Péter Gábor-beadvány másolatát. „Nyugalommal olvasta végig. Türtöztette magát. Annál a résznél, ahol Péter Gábor azt írta, hogy Rákosi hálószobájában tartóztatták le, még mosolygott is... Azt azért szeretném megkérdezni tőle, hogyan került a hálószobámba... Jól nézek én ki! Péter Gáborral a hálószobámban!”)

Az „igen felindult” Kovács István még július 10-én este elvitte Péter Gábor beadványát Gerőhöz, aki erről részletesen beszámolt Andropovnak. Ő aztán jelentette Moszkvának, hogy Gerő közölte, nem egyedül Kovács tartja alkalmatlannak Rákosit a vezetésre: a párton belüli ellenzéknek és az ellenséges külföldi propagandának köszönhetően a KV tagjai nyíltan tárgyalnak a leváltásáról. De erről a közhangulatról, sem Péter Gábor öt napja ismert beadványáról ő nem beszélt Rákosival.

Másnap Kovács István elvitte magát a levelet Andropovhoz, hogy mihez kezdjen vele. Felolvassa a KV-ülésem? Vagy eltitkolásával csapja be a KV-t, vagy inkább Rákosit hozza reménytelen helyzetbe? A Politikai Bizottságot a Rákosi-ügyben „kötik a Szuszlov et. által adott tanácsok”. De azóta egészen más a helyzet, a KV-ülésem a Rákosi-kérdés sokkal élesebben vetődhet fel. Andropov hatáskörét meghaladta az első titkár sorsának eldöntése, mellébeszélte hát. Jelentésében pedig megpendítette, hogy a levél Rákosi lejáratására íródott, s benne lehet Kovács keze is. Tudni vélte, hogy a PB meg fogja vitatni Péter beadványát, és ez a tagokat „markánsabb” megfogalmazásra készítheti, Rákosit pedig rádöbbenheti a dolgok állására. A saját jövőjére figyelő diplomata nem kérdőjelezte meg Szuszlov zsenialitását, de megállapította: a magyar elvtársak „kellő tisztánlátás és magabiztosság nélkül” néznek a KV-ülés elé, és a PB számos tagja „nem kész határozottan védelmezni Szuszlov et.” tanácsait. De ő – mármint Andropov – a hibái ellenére is támogatja Rákosit.

– Soha többet nem álltam szóba Péter Gáborral, pedig temetésekem, évtizedeken át többször láttam – mondja Kovács István (1911). – Levele után megmondtam Simon Jolinak, a feleségének, háromszoros halál is kevés lenne Péternek, olyan kárt csinált a pártnak, mint senki más. Hányszor kérdeztem, hogy rendben mennek a dolgok, tényleg ennyi ügynök van közöttünk, és ő mindig megnyugtatót.

Gerő és a szovjet tanácsadó tájékoztatásának köszönhetően Andropov első jelentése Péter Gábor leveléről már Kovács István jelentkezése előtt, 1956. július 9-én az SZKP Elnökségének asztalán lehetett. Hruscsovék július 12-én újból visszatértek a témára, és úgy döntöttek, hogy a helyzet tisztázására Budapestre utazik A. I. Mikojan.

A szüntelenül tüsténkedő Gerőben és a kemény Kovácsban sem volt annyi bátorság – tisztesség? –, hogy megemlítsék Rákosinak: Péter Gábor ezzel meg ezzel vádol, vagy hogy némán a kezébe nyomja a levelet. Az „elvtársi kapcsolat” kódexe ezt nem írta elő. Ő azonban enélkül is érezte, hogy odaadása ellenére ég a lába alatt a talaj: „Magyarországon... általános támadást indítottak a pártvezetés, de külön személyem ellen.” Sőt az egész pártot „ellenség

veszi körül”. Gerő elismerte, hogy „létezik bizalmatlanság” a pártvezetés meg Rákosi iránt is, majd hozzátette: ezért nem lehet kizárólag az ellenséget okolni.

Figyelemre méltó, hogy Moszkva, a táboron belül épp aktuális viszály kezelésére nem a Rákosinak elkötelezett Szuszlovot küldte Budapestre, hanem Mikojant. Hegedüs András emlékiratában azt írja, hogy a fogadására Rákosival kettesben mentek ki 1956. július 13-án a reptérre. „Már majdnem a vendégházhoz érkeztünk, amikor Mikojan hirtelen Rákosihoz fordul, és a következőket mondja neki: »Mi úgy gondoljuk a párt Elnökségében, hogy neked – betegségre hivatkozva – le kell mondanod, Rákosi elvtárs, s Hegedüs elvtársnak kell átvennie az első titkári tisztséget.« Rákosit nem érte nagyon váratlanul ez a közlés... Én viszont rögtön, még az autóban közöltem Mikojannal, hogy nem tudom vállalni az első titkári tisztséget.” RM memoárjában sem repülőtéren, sem autóban: Mikojan váratlanul Pestre érkezik, telefonál neki, hogy találkozni szeretne vele, Gerővel és Hegedüssel, s a nyugtalanító magyarországi fejlemények miatt javasolta, hogy Rákosi váljon ki a vezetésből, és Gerő lépjen a helyére. Mindenesetre tényként maradt fenn, hogy Mikojan kész elképzeléssel érkezett Budapestre. Nem lett volna szokatlan ez sem, de Mikojant azzal bocsátották útjára, hogy „meg kell könnyíteni Rákosi helyzetét”, és hogy „keményen beszéljen” Kováccsal. Mikojan július 14-i jelentése szerint nem kerülhetett sor sem a Hegedüs, sem a Rákosi által leírt jelenetre. Mikojan ugyanis azt táviratozta Moszkvába: „közvetlenül az után, hogy megérkeztem Budapestre, kétórás megbeszélést folytattam Hegedüs, Rákosi és Gerő elvtárssal, valamint Vég KV-titkár elvtárssal, aki szintén kijött a fogadásomra”. Bár szavaikból „az derült ki, hogy minden a Rákosi-kérdés körül csúcsosodik ki, senki közülük nem volt hajlandó ezt a kérdést feltenni. Úgy látszik, mindannyian arra várnak, hogy a Rákosi-kérdést mi vessük fel.” Ezen a beszélgetésen RM jelenléte is feszélyezhette a magyarokat. Köntörfalaztak, amíg Mikojan rá nem jött, tulajdonképpen mit is kerülgetnek. Gerő – vagy az ekkor nem jelen lévő Kovács, Kádár és társaik számára – nem a kor embertelensége, százak kivégzése, büntelen százezrek meghurcolása a botránykö. Azzal telt be a pohár, hogy nyilvánosságra került: elvtársaik ártatlanul jutottak bitóra, és halálukban cinkosok ők is. Bűnrészességüket nem tudták megbocsátani Rákosinak. Önvédelemből is fel kellett lépniük ellene. Végre Mikojan megértette finom utalásait, és rákérdezett: nem volna jobb a pártnak, ha Rákosi lemondana. Gerő, Hegedüs és Vég „valósággal fellelegeztek”.

Ellentmond Hegedüs és RM idézett visszaemlékezéseinek az is, hogy július 12-én a szovjet pártelnökség még arra kérte az olasz párt vezetőjét, Palmiro Togliattit, segítsen Rákosin azzal, hogy interjú ad a *Szabad Nép*-nek. Am Mikojan telefonja alapján lemondtak a „segítségéről”, július 13-án megtáviratozták neki: „A helyzet Magyarországon megváltozott, mivel a párt vezetése elismerte: Rákosit valószínűleg lehetetlen lesz megtartani első titkárként. A Budapesten tartózkodó Mikojan et. úgy véli: most, úgy tűnik, nincs más kiút... Rákosi közvetlen támogatása, a megváltozott körülmények folytán... nem lenne időszerű.” Rákosi leváltását tehát nem Moszkva találta ki, csupán elfogadta. RM úgy emlékszik, miután ő beleegyezett, hogy lemond, Mikojan azonnal – azaz még július 13-án – telefonált Hruscsovnak. Valószínű. Mikojan azt sem mondhatta, amit Hegedüs ír, hogy a lemondáskor betegségére hivatkozzanak – ezt saját bevallása szerint RM találta ki.

A Kreml aggasztónak tartotta, hogy az imperialisták „egyenként szétverik” a szocialista országokat. Tanácstalanságukban szabad kezét adtak Mikojannak, aki aztán beleegyezett, hogy a legnagyobb ballasztot dobják ki a léghajóból. A birodalom és a csatlós országok viszonyát, no meg Moszkva helytartóit mi sem jellemzi jobban, mint hogy „a magyar elvtársak” közül fel sem merült senkiben, hogy Rákosit ők buktatták meg. Kovács István 2000-ben is állította, Mikojan azzal a döntéssel érkezett, hogy Rákosit le kell váltani. A múltjával szembeforduló, ellenzékivé lett Hegedüs András is abban a tudatban halt meg, hogy

úgy történt, ahogy ő emlékezett: Mikojan Moszkva ukázával érkezett. Velük ellentétben külföldön tisztábban látták a történeteket. Bár a magyar vezetők is megkapták az MTI Bizalmasát – a nyugati híradásokat és kommentárokat a bukásról –, lepergett róluk: „az imperialisták hazugsága” érintetlenül hagyta mindahányat – évtizedeken át a történészeket is. (Véletlen lett volna, hogy a belügy éppen akkor akarta „javítani” a nyugati rádiók zavarását, amikor azok RM bukásáról „fröcsögtek”?) Egyedül Rákosinak volt érdeke azt hinnie, hogy Moszkva menesztette, mert óriási blamázs lett volna, ha kiderül, hogy nem a távoli Kreml rúgta ki, hanem elvtársainak, népének lett elege belőle.

Leváltásához fűződik egy másik legenda is. Eszerint azért menesztették, mert egyetlen éjszaka négyszáz ellenzékít – írókat, újságírókat, diákvezetőket, katonatiszteket (?) – kívánt letartóztatni. Ám a „sötét lelkű Kovács István” értesítette a szovjet nagykövetet a tervről (a Vas Zoltán-féle változatban: „Gerő hideg számítással hátba támadta [Rákosit]. Felhívta Hruscsovot”), s a titokban érkezett Mikojan éppen akkor toppant be a PB ülésére, amikor RM kijelentette, hogy „a négyszáz letartóztatást igenis foganatosítani kell”. Sztoj! RM sohasem kérte a letartóztatások jóváhagyását a PB-től: mindig csak utólag jelentette be az esedékes árulók őrizetbe vételét.

A legenda mégis fennmaradt, mert valahogy illett hozzá, hogy a hatalomért mindenre képes. A történetet főképp a sokat kockáztató pártellenzék terjesztette. De szinte minden e korról foglalkozó mű tényként szólt a listáról, talán a legrészletesebben és leghatásosabban Aczél Tamás és Méray Tibor *Tisztító vihar* című fentebb is idézett könyve, de Vas Zoltán és Schifferné Szakasits Klára visszaemlékezése is. Szász Béla is ír róla, feltehetően Aczélék leírása alapján. Kopácsi Sándor állítólag a budapesti titkár, Mező Imre kérésére a négyszázak közül egynek, Nagy Imrének búvóhelyet készített elő a Bükkben. Fekete Sándor a nyolcvanas években kifejtette, hogy Rákosi az albán pártvezértől, Enver Hodzsától kapta a letartóztatás ötletét. (Rá lett volna szorulva?) Hodzsa, Magyarországon átutaztában, mondta neki: „agyon kell löni a hangadó értelmiségieket, írókat; Nagy Imrét és még egy-két ilyen alakot”. Az első fajsúlyos Rákosi-portréban (1983) Hajdu Tibor történész azzal erősítette meg a legendát, hogy a bukása előtti hetekben Rákosi „erőskezü belügyminisztert keresett idejétmúlt terve végrehajtásához”. Ennek sincs nyoma, de sokan állították magukról 1956-ban és később is, hogy szerepeltek a listán. A tárgyyszerű Kéthly Anna szerint is köztudott, hogy 1956-ban Rákosi „ismét a régi jól bevált módon akarta elhárítani útjából az akadályokat, négyszáz személyt akart letartóztatni. Bizonyos, hogy ezt az oroszok akadályozták meg, akik azokban a napokban, a sztálini terror enyhülése után nálunk is enyhébb módszereket kívántak alkalmazni.” Ám magától Mikojantól tudjuk, hogy az orosz vezetést épp Rákosiék tehetetlensége, vagyis nem a „lista” léte, hanem annak a hiánya aggasztotta: „Látni való, hogy a hatalom napról napra egyre inkább kicsúszik az elvtársak kezéből. Kialakulóban van az ellenséges elemek párhuzamos központja, mely aktívan, határozottan és magabiztosan tevékenykedik... A párt vezetése ebben a veszélyes helyzetben gyakorlatilag teljesen apátiában van.”

– Gyanúsán kerek ez a négyszáz szám – mondta Hegedüs András (1922). – Rákosi annyira bizonytalanná vált 1956 tavaszára, hogy valószínűtlennek tartom egy ilyen lista összeállítását. Ekkor mondta Gerő előtt, hogy úgy érzi magát, mintha puszkaporos hordón ülne, ami bármikor felrobbanhat.

– Nem lehetett ilyen lista – állítja Kovács István is –, annyira demoralizált volt a vezetés, hogy azok ellen sem léptünk fel, akik ellen kellett volna.

– Az akkori politikai helyzetben – mondta Vég Béla (1922) – Rákosi még arra sem talált volna embert, aki leírja a letartóztatandók névsorát.

– Az újságíró-aktíván már mindenki mondta a magáét – idézte fel Matusek Tivadar (1920). – Szóba került az is, hogy Rákosinak van valami listája nyolcvan vagy száz újságíróról, akiket őrizetbe kell venni. Lehet, hogy Rákosi szeretett volna néhány embert letartóztatni, de a vádra rezignáltnan azt mondta: Milyen listákat csinálók már én?

– Most hallok először a négyszázas listáról – állította 1988-ban Marosán György (1908). – Rendőri logika szerint valamilyen listának kellett lennie, hisz az elhárítás ezért létezett: ebben a hideg-meleg helyzetben a belső hírszerzésnek dolgoznia kellett.

– Valami dolgom volt a Nógrádi Sándor szobájában – említette Kutrucz Gizella, dr. Balogh Eleménné (1921) –, s a kezembe akadt egy olyasféle névsor, hogy „A rend helyreállítása, a párt egységének megőrzése érdekében letartóztatandók”. A listán a második a férjem volt, mivel felszólalt a pártfőiskolán Rákosi eltávolítása érdekében. Meg kell mondani, rosszul lettem.

A párt élén álló Rákositól uralkodása alatt egyszer, egyetlen alkalommal – 1956 júliusában – kellett megkérdezni, hogy miért nem tartóztatják le „az ellenséges elemek főkolomposait”. S a kérdést nem akárki, hanem a lemondását jóváhagyó Mikojan tette fel neki. RM válasza: „a helyzet annyira bonyolulttá vált, és a feszültség annyira felerősödött, hogy a letartóztatások nem segítenének: ha egyeseket letartóztatnak, mások jelennek meg, ha ezeket letartóztatják, megjelennek a következők, és nem lesz soha vége”. Tizenegy évi uralkodás végén ide gyöngült.

Láttuk, hogy 1956 júliusában nemhogy az „ellenségnek”, hanem a szűk pártvezetésnek is útjában volt Rákosi, már csak az a bornírság tartotta a helyén, hogy leváltása „ajándék volna az amerikaiaknak”. RM eltaktikázta magát, amikor azt gondolta, hogy nyugodtan elevezgethet Hruscsov oldalvén. Ha Sztálin leleplezése után rituális önkritikában átvállalja a közös bűnt, talán nem lázad fel ellene a párt(vezetés) is. Ők nem akarták RM balhétjét elvinni, vele bukni. Ráadásul tartottak is tőle. (Kádár azt mondta Mikojannak, hogy Rákosi „megmenthette volna magát”, de mivel a XX. kongresszus után elmulasztotta hibái kijavítását, tartanak attól, hogy visszatér az önkényhez, és lecsukhatja őket.)

Mikojan elsősorban azért adta fel neki az utolsó kenetet, mert „az események a hatalom elvesztése felé tartanak”. A moszkoviták leszerepeltek. Megkérdezte hát: „mért ne tennék meg” Hegedüst első titkárnak. A kérdés is mutatja – hát még a vita! –, hogy a helyzet rendezésére jött, nem Rákosi leváltására. Ha a szovjet pártelnökség Rákosi menesztéséről határozott volna, akkor azt is közli, ki az utód. S ha Mikojan tényleg azt mondta volna, hogy a pártelnökség szerint Hegedüsnek kell átvennie a vezetést, akkor ő szalutál, és átveszi. Egy vita során viszont nyugodtan ódzkodhatott, hogy nehéz, hogy nem fogadnák el, hogy a legmegfelelőbb a mentora, Gerő lenne a posztra.

Gerő nyomban sorolta: először is zsidó, másodszor beteg, harmadszor Rákosi támadói ellene fordulnak. Vég Béla megerősítette: Gerő szintúgy felelős. Ő, aki a rehabilitációt kezdte? – háborodott fel Gerő. Az erős felindulástól jövőbe látó RM megjósolja, Gerő csak ideiglenesen lesz első titkár: elkerülhetetlen Kádár jelölése. Gerő egyetért, de azért hozzáteszi, hogy Kádár, ugye „a párt életének válságos pillanataiban...” (árulás, pártfelosztás). Rákosi: „ha némi kockázattal jár is Kádár jelölése, ezt kell tenni”. Hegedüs nem hagyja ennyiben: a gyöngé Kádár legyen másodtitkár Gerő mellett. Ekkor megegyeztek abban, hogy a Politikai Bizottságban folytatják a vitát – az utódlásról, hiszen RM gyakorlatilag már le volt váltva.

– Rákosit csak Moszkván keresztül lehetett leváltani, mert ha mi szólítjuk fel a lemondásra, visszautasítja – állította Kovács István (1911). – De miután Mikojan mondta neki, tudta, baj lehet, ha ellenkezik. Mivel mi élesen támadtuk, azzal is tisztában volt, hogy nem áll mögötte senki.

Az a szóvicc járta, hogy Mikojan díszmagyart hozott Rákosinak, hogy lássa mentében.

Mivel Mikojan a Politikai Bizottság tagjai közé dobta a gyeplőt, taktikai csata kezdődött arról, hogy ki lesz Rákosi Mátyás utóda. Eddig csak áttételesen, szovjet vezetők vagy követségek körötti sündörgéssel befolyásolhatták a személyi döntéseket – de nem a pártvezető kilétét! A magyar pártvezetésnek első ízben kellett egy ilyen horderejű hatalmi kérdést megvitatnia. Nehezen szállt fel a füst. A Politikai Bizottság július 12-én elkezdett s Mikojan jövetele miatt befejezetlenül hagyott ülése 13-án nem jutott dűlőre, így végül ez az ülés három napig tartott. A történeteket nem jegyzőkönyv, nem valamelyik jelenlévő visszaemlékezése őrizte meg, hanem a tájékozott Mikojan jelentése. A szovjet pártvezető feltehetően 13-án maga is részt vett a PB ülésén, de nem szólt bele a vitába. Az is lehet, hogy Gerőt nemigen akarta, Kádárt nem merte jelölni, az előzőleg szűk körben már elutasított Hegedüst pedig nem kívánta a magyarokra erőltetni. Mindenki tudta, hogy úgysis ő – azaz Moszkva – szentesíti a döntést. Akkor meg minek szóljon bele, amíg nem muszáj? Mikojan szerint Gerő a „lelke mélyén mindvégig a saját jelölése mellett volt”, ezért pár órával azután, hogy ő maga is elvetette Hegedüs első titkári jelölését, komolytalanul őt javasolta, az esélytelent – a vetélytársat, Kádárt pedig valamiképp „elfelejtette”. Rákosi ugyan bizonytalanodott Kádár jelölésével, de végül „nem is kapott támogatást”. Mivel a PB nem akarta, hogy a tapasztalatlan Hegedüs kerüljön az élre, maradt Gerő.

Bármennyire távol tartotta is Mikojan magát a döntéstől, a PB nem merte a feltehetően leginkább áhított, de mégiscsak bélyeges Kádárt jelölni (a kettős jelölés, az az eretnokség, hogy Gerő és Kádár között válasszon a Központi Vezetőség, utólag sem jutott senki eszébe). Mikojan megjegyezte, hogy az ülés után, július 14-én csak Rákosi és Hegedüs tájékoztatta őt a PB határozatáról. Gerő nem kereste fel, csak azt üzenté, ha a szovjetek nem tartanak célszerűnek a jelölését, akkor visszalép. A PB tehát Gerőt ajánlotta a lemondott RM utódjának, és ahogy azt Mikojan szűk körben javasolta, „fiatal, magyar nemzetiségű elvtársakkal” kívánta kiegészíteni a pártvezetést. Eltökélték azt is, hogy csapást mérnek az „ellenséges csoportokra”, az ellenzékre stb. stb.

Rákosit az is bántotta, hogy Mikojannak nem tetszett Nagy Imre kizárása a pártból – ráadásul még tárgyalt is vele. Ő pedig rettegett: „Rákosi megy... Nagy Imre visszajön.” De ez odébb volt.

Külön elemzést érdemel RM visszaemlékezése a leváltásra. Azt elismeri, hogy nélküle talán könnyebben megbirkóznak az ellenséggel, de kiválása „magnöveli bátorságukat és étvágyukat”. Átvillant az is az agyán, hogy Tito követelte a fejét. Mindegy, Mikojan ajánlatakor számára világos volt, hogy „befejezett ténnyel” áll szemben. A PB-vel közölte, „milyen javaslatot kaptunk”, és azt is, hogy ezt elfogadta. „Az elvtársak nagyon meg voltak lepelve (sic!).” Két oldallal később azt írja: „Amikor a Politikai Bizottságban előadtam azt a tervet, hogy felmentésemet kérem (anélkül, hogy ismertetem volna Mikojan e. küldetését), néhányan megemlítették, hogy ilyesmi már az ő fejükben is megfordult.” (Mikojan szerint az egész testület helyeselt.) „Azonnal felmerült – írja Rákosi –, hogy nem volna-e helyes, ha számomra valami megtisztelő pozíciót kreálnának, például pártelnökséget, vagy legalább maradjak a Politikai Bizottság tagja.” De ő bejelentette, ha így határoznak, kérni fogja a Központi Vezetőséget, hogy vesse el az ajánlatot. Mikojan szerint ez a veszély nem fenyegetett: senki sem támogatta Szalai ötletét, a pártelnöki posztot. Vég Béla elmondta Mikojannak – aki ezek szerint sem vett részt a végeleáthatatlan PB-ülésen –, hogy Rákosi szerette volna megtartani legalább a PB-tagságot, de megmondták neki, hogy visszavonulása erre is vonatkozik. „Nyilván azzal a szándékkal igyekezett bent maradni a magyar párt vezetésében a Politikai Bizottság tagjaként, hogy ezzel megőrizze tényleges irányítását a pártban” – vont le a következtetést Mikojan. Ennek ellenére jó osztályzatot adott Rákosi

„viselkedésére”, mivel elismerte, azért halogatta eddig a lemondást, mert szeretne volna kijavítani a hibákat, ám ez nem sikerült. Szalai félt, hogy az ellenség Rákosi „egész garnitúráját” kirúgja, vagy más megfogalmazásában, hogy a KV „megdönti” az egész PB-t.

– Hosszú végvonaglás után '56 júliusában Rákosi harc nélkül visszavonult: nem küzdött, szétesett, már korábban feladta – állítja Vég Béla (1922). – Persze mit tehetett volna a szovjetekkel szemben? A lengyelek nem engedték be a KV ülésére az SZKP vezetőit, nálunk Mikojan ott volt a PB-ülésen is. Nekünk biztos, hogy nem volt semmi titkunk '56-ig a szovjetek előtt, ha kérték, a legbizalmasabb anyagokat is megkapták a nemzetközi osztályon keresztül. Jellemző, hogy hozzám tartozott az osztály, de nem tudtam, ki tartja az SZKP-val a kapcsolatot. Azt viszont a saját bőrömnön is éreztem, hogy ők nem egyenrangú partnerként kezelnek bennünket.

A szovjet vendéget mintha a börtönviselt Kádár János érdekelte volna a legjobban. A Csernye utcai villa kertjében beszélgettek, s erről a másfél óráról különjelentés ment Moszkvába. Mikojan nem említette Kádárnak, hogy mi vár a beszélgetésük alatt is zajló PB-ülés nyomán Rákosira, csak megkérdezte „a dolgok állásáról”. Kádár egy illegális kommunista felszólalására hivatkozva azzal kezdte, hogy Rákosi eljátszotta a bizalmat, nem maradhat első titkár. Bírálta a szovjet vezetőket is, mert ha „tisztában lettek volna a magyarországi helyzettel”, nem küldték volna el a Rákosit dicsőítő április 4-i táviratot. Kádár megható mesét kanyarított Rákosi iránti nagyrebecsüléséről, ami azonban szertefoszlott, amikor megtudta, hogy Rajk a kivégzése előtt azt kiáltotta: „A pártért halok meg! Éljen Sztálin! Éljen Rákosi!” (A kivégzést Kádár Farkas Mihállyal és másokkal együtt a börtönépület emeletén várta végig, s tudnia kellett, hogy Rajk nem ezt kiáltotta.) Kádár a börtönből kiszabadulva elmondta a kétségeit Rákosinak, és javasolta a Rajk-ügy alapos felülvizsgálatát. A főtitkár ezt azzal utasította el, hogy Rajk bűnös volt. Ha akkor beleegyezett volna az objektív vizsgálatba, mondta Kádár, „az én bizalmam, akárcsak más elvtársak bizalma rendíthetetlen maradt volna, és ő megőrizte volna a párton belüli tekintélyét”.

Mikojan káderezett. Kifaggatta Kádárt az 1943-as pártfeloszlatastról, a magyarok szovjetellenességéről, az antiszemitizmusról stb. Kádár azt állította, a pártban kezdetben ügyet sem vetettek rá, hogy a vezetésben sok a zsidó, de a „becsületes magyar nemzetiségű káderekkel való leszámolás és az önkényeskedés után” sokan a vezetésben lévő zsidók ellen fordultak. Kijelentette: „nem törekszik felelős poszt betöltésére”. De amikor rehabilitálták, Rákosi megmondta, hogy mindenkit vissza akarnak helyezni „arra a posztra, amelyet letartóztatása előtt elfoglalt”. Nem tartotta be a szavát, és keresi az ürügyet, hogy az igazságtalanul elítélteket ne rehabilitálják teljesen. Őt azért nem vették vissza a Politikai Bizottságba, mert „bűnös” a párt feloszlataiban. A beszélgetés végén megjegyezte: „Nálunk sokan mondják, hogy a szovjet elvtársak gyakran avatkoznak be Magyarország ügyeibe, és az mindig balul üt ki. Miért ne avatkoznának be most a helyzetbe, hátha ezúttal jól üt ki.”

A beavatkozáshoz tartozik, hogy Rákosi és Gerő Mikojan társaságában egyenként behívatta a pártvezetésbe javasoltakat, és elbeszélgetett velük.

– Ebben a viharos időszakban Szuszlov után Mikojan jött lelki dumára Magyarországra – idézte fel Matusek Tivadar (1920). – Ma már nevetségesen hangzik, de amikor Mikojan kérte, hogy őszintén beszéljek neki a gondokról, megkérdeztem, hogy nem lehetne a sorban állást megszüntetni, kicsit több üzletet nyitni. Mikojan azt felelte: És mit vinnénk az üzletekbe? Azt hittem, leesek a székről.

Hruscsov július 16-án közölte a moszkvai jugoszláv nagykövettel, hogy Mikojan látogatása során „sokkal jobban alakul” minden, mert a „magyar elvtársak úgy határoztak”, hogy Rákosi lemond.

– Mikor Rákosi látta, hogy nem áll senki mögötte, nagyobb vita nélkül visszalépett, és elfogadta, amit el kellett fogadnia – mondta Hegedüs András (1922). – Igazán nem volt beteg. Az állapota megfelelt a korának. Felmentésének bejelentésére Mikojan kért fel, ami logikus is volt, különben az utódnak, Gerőnek kellett volna ezzel a KV-ülés elé kiállnia.

RM: „javaslatomra kidolgoztuk a felmentéssel kapcsolatos teendők menetrendjét”. A fő feladat, hogy legalább a párt aktivistáit időben értesítsék: „mielőtt az ellenséges rádiók rávetnék magukat e szenzációra”. De hiába rendelték fel őket Budapestre, hiába szakították félbe a KV-ülést a személyi változások jóváhagyása után, mert délután két órakor London már közölte, hogy Rákosit leváltották. Eredetileg úgy volt, hogy semmi indok, lakonikusan, egy sorban kéri a felmentését, akárcsak a bolgár Cservenkov. De RM adott a koreográfiára.

– Leváltása előtt Rákosi felhívott, és elmondta, hogy olyan orvosi szövegre van szüksége, ami egészségi okokkal indokolja a visszavonulását – említette orvosa, dr. Policzer Miklós (1914). – Ezt én megfogalmaztam. Egyébként egészségi állapota nem indokolta a visszavonulását, szívpanaszai mindig voltak, legfeljebb akkortájt gyakrabban.

Rákosi Mátyás levelet írt: „Kérem a Központi Vezetőséget, mentsen fel a Központi Vezetőség első titkári tiszte és politikai bizottságbeli tagságom alól. Kérelmem egyik oka, hogy hatvanötödik életévemben járok, és két éve tartó, mind komolyabbá váló betegségem gátol a Központi Vezetőség első titkárának tisztségével járó munka elvégzésében. Emellett azok a hibák, amelyeket a személyi kultusz, valamint a szocialista törvényesség terén elkövettem, megnehezítik a pártvezetés számára, hogy teljes mértékben összpontosítsa pártunk figyelmét az előttünk álló feladatokra. Felmentésemet kérve pártunk, dolgozó népünk, a szocializmus nagy ügyét kívánom szolgálni.”

– A KV-ülés szünetében Rákosi, Gerő és nem tudom még ki, a titkárságon fogalmazták a közleményt – mondta Szatmári István (1928), RM titkára. – Nem úgy festett Rákosi, mint akinek szakadékba kell ugrania.

Ilyen sem volt még: az 1956. július 18-án kezdődő központi vezetőségi ülésen az „első napirendi pont előadója” – utoljára – Rákosi Mátyás. Besegít Hegedüs András. Az elnöklő Apró Antal régi barátként üdvözli a tapssal köszöntött Mikojant. RM felolvasta felmentését kérő levelét és kiegészítést is fűzött hozzá: „Ami egészségi állapotomat illeti, két év óta hipertóniában szenvedek, vérnyomásom emelkedik, és néhány nappal ezelőtt az orvosok a Politikai Bizottsághoz jelentést küldtek, amelyből egy mondatot idézek: »Rákosi elvtárs jelen egészségi állapotát semmiképpen sem tartjuk megfelelőnek, s ezért a legsürgősebb beavatkozást kérjük állapota romlásának feltétlen megakadályozása céljából.«” Azt mondta, betegsége kezd kihatni a munkájára, ami „ilyen fontos munkakörben csak károkat okozhat a pártnak”. A személyi kultusz és a szocialista törvényesség „terén” elkövetett hibákat a KV 1953. júniusi ülésén, majd többször is elismerte, a nyilvánosság előtt is önkritikát gyakorolt. A XX. kongresszus és Hruscsov beszámolója után világossá vált, hogy a „hibák súlya és kihatása” nagyobb, mint hitte. Ha a rehabilitáció vontatottan, megszakításokkal haladt, és „a személyi kultusz felszámolása terén” visszaesés állott be, azért ő, a párt első titkára felelős. Kész. Ezután Rákosi Mátyás, gyakorlatilag már mint a Központi Vezetőség egyszerű tagja, lemasírozott az emelvényről a „szocialista építés jobb jövőbe vivő útján” egészen az ülésterem egyik hátsó soráig.

Hegedüs András megállapította, hogy Rákosi hibái nem feledtethetik „történelmi érdemeit”. Felmentésére „betegsége, részben idős kora” miatt van szükség, s ne feledjék: maga kérte ezt! A PB nevében Gerő Ernőt javasolta első titkárnak. KV-tagnak, PB-tagnak ajánlotta Rákosi rabjait: Kádárt és Marosánt is. Apró azonnal szavaztatni akart, de ez a nyáj erre már nem volt hajlandó. Kossa István kifogásolta Rákosi zavart keltő felmentését, de a türelmetlen,

agresszív Gerő jelölését is. Harustyák József kérte, hogy Rákosi maradjon „a helyén”, és csak annyit dolgozzon, amennyit bír. Gerő előző kérésére felszólalt Mikojan is. Közölte, megbízatásának megfelelően tájékoztatja a szovjet pártvezetést, hogy a magyar pártban mi a helyzet. Bár szerinte „tűrhetetlen az állapot”, mégis megérti a Rákosit övező tiszteletet. Még inkább „jogos ez a tisztelet”, mivel önként lemondott. Bár a pártban a lemondás „nem normális”, ez az eset „igazi kommunista cselekedet”, mert erősíti a pártot. Bármekkora is Rákosi iránt a bizalom, a tények előtt nem lehet szemet hunyni: „néhány év óta valóságos lázban áll a párt... Itt gyökerében kell gyógyítani.” Mikojan tanúja volt, „hogyan hatott ezekre a kérdésekre” Sztálin. Bár Rákosi a legjobb akarattal vezetett, a tények „sokszor igen kellemetlenek voltak”. „Nem kötelező, hogy ha egy Rákosi elmegy, mindjárt egy másik Rákosi jöjjön a helyébe” – mondta. Neki sincs ínyére Gerő jelleme, de a pártvezetés egységét ilyen „személyi természetű hiányosságok” nem akadályozhatják. Nagy Imréről azt mondta, hogy meg kellett volna tartani és közben tartani. Farkas Mihályt „fel is lehetne nyársalni”, ha ez lenne a párt érdeke. Ha bíróság elé állítanák, megrendülne a bizalom a pártban. Tehát csitt. Évtized múltán RM azt állította, hogy Mikojant a vele rokonszenvező levelek özöne készítette szólásra, meg az, hogy a KV-tagok többsége „gondterhesen” fogadta a hírt. (Mikojan szerint harminc hangadó KV-taggal beszélgettek az ülés előtt, és valamennyien egyetértettek Rákosi felmentésével.)

Nyers Rezső felveti: Rákosi maradjon PB-tag, így megszűnne annak a látszata, hogy nem ért egyet a XX. kongresszus határozataival. Kiss Károly helyesli az általa harminckét éve ismert RM felmentését, Gerőnél pedig most nem találni jobbat. Nagy Mária szerint ugyanazok a kifogások Gerővel, mint Rákosival szemben: életkor, betegség és a törvényesség megsértése, minek akkor cserélni? Kovács István kiáll Gerő mellett, szerinte Rákosi felelőssége nagyobb. Andics Erzsébet: „Rákosi elvtárs lemondását a munkásosztály nem fogja megérteni, rendkívül bizonytalan lesz.” Gerő nem tud bánni az emberekkel, de jobb kommunista annál, semhogy ne tudna változtatni. Megválasztásával „mindenki meg fogja érteni, hogy elvi engedményeket a kispolgári nyomás hatására nem teszünk”. Hegedüs András: maga Rákosi vetette fel, ha benne marad a testületben, akkor azt hinnék, hogy ő irányít. Nógrádi Sándor kifogásolta a szavazás rendjét a KV-tagjelöltekre. „Semmi lehetőség sincs arra, hogy mást javasoljunk, mint a Politikai Bizottság?” Azt senki nem teszi szóvá, hogy külön szavazás nélkül minisztereket váltanak le, neveznek ki.

A szavazásnál RM felmentését senki sem ellenezte, egyvalaki tartózkodott, és egyhangúan megválasztották első titkárnak Gerő Ernőt.

Az újból KV-titkár Kádár „székfoglalójában” hol RM leváltásáról, hol felmentéséről beszélt. Elmondta, egy kommunista különlegesen nehéz próbatétele, amikor „az ellenség kezébe kerül”. Ennél súlyosabb próbatétel a hatalom. Az utóbbi évek tanúsítják, hogy ezt a próbatételt azok sem tudták sikerrel kiállni, akik az ellenséggel szemben „az egész világ előtt tisztelt módon, bátran, hősiesen, önfeláldozóan tudtak harcolni”. Kádár szerint a párt számára veszteség Rákosi felmentése, mégis meg kellett tenni.

A négynapos KV-ülés végén dísztáviratot küldtek az SZKP-nak és a jugoszláv pártnak Gerő aláírásával.

Fazekas Györgyékhez a budapesti rendőrkapitány, Kopácsi Sándor vitte a hírt: „megállt, bezárta az ajtót, ránk nézett és ezt mondta, ez van nektek, nem apátok – és kemény nemzetközi jelet mutatott az ökle összeszorításával”. Illés Béla az *Irodalmi Újság* lapértekezletén jelentette be: „Jó hírt mondok az elvtársaknak! Pártunknak új első titkára van, Gerő Ernő, egykori újpesti komszomolistám személyében.” Az „egész Nagy Imre-csoport” – még Déry Tibor is – a Vadrózsa étterem teraszán ünnepelte Rákosi leváltását.

– Amikor Rákosit felmentették, szünetet tartottak és Kovács István az előzetesen behívott régi elvtársaknak tájékoztatót tartott, s nekünk kellett a jelentősebb körzetekben a párttagsággal közölni a hírt – idézte fel Tömpe István (1909). – Az én feladatomban a csepeli aktív tájékoztatása volt. Tragikusak voltak azok a percek: az emberek zokogtak, kis híján pánik tört ki, hogy ide jutottunk. Ugyanakkor délután lementem Balatonöszödre, a kormányüdüdőbe, ahol azt hiszem, miniszterhelyettesek kártyáztak a társalgóban, és amikor mondom nekik, hogy leváltották Rákosit, szó nélkül tudomásul vették, még a kártyázást sem hagyták abba.

– Lemondásáról a család is csak párttaggyűlésen értesült, nem tőle – állította Rákosi közeli rokona. – Talán a feleségének is csak a taggyűlésre indulásakor szólt, hogy ne ijedjen meg, a lemondásáról lesz szó. Július 25-én telefonált, hogy nem tud eljönni kislányunk második születésnapjára, mert utazik Moszkvába. Állítólag úgy mentek el, hogy kalapot sem vitt, később küldték utána.

– Mindenki biztos volt benne, ha Rákosi megy, akkor Gerő is megy, de mi akármit mondtunk, a szovjet vezetés nem sokat adott rá – mosakodott 1988-ban Vég Béla (1922). – A KV szíve és esze szerint Kádárt választotta volna, Gerőről mindenki tudta, hogy nem ő a kibontakozás embere. Még ha bólogattak, és megszavazták is, szükséges rossz volt mindenkinek. Ő sem csupán szerénységből tiltakozott, hanem mert tudta, Rákosi távozása után nem maradhat sokáig.

RM védelmében még Szuszlov tervezte el, hogy a Farkas-ügy tárgyalását lefedik a második ötéves terv vitájával. RM váratlan bukása többé-kevésbé feleslegessé tette az óvatosságot. Ám a sztálinista pártok tehetetlenségi nyomatéka mindezt figyelmen kívül hagyta. Minden ment a maga útján. Megőrlték a terv számsorait, majd július 21-én terítékre került a Rákosi megmentésére szervezett Farkas-bizottság jelentése is. A történetnek azt a címet is adhatták volna, hogy mentőöv halottak.

A beszámoló szerint Farkas Mihály 1945-től kezdve igyekezett az ÁVH-nál a „lábát megvetni”. 1948 augusztusáig ő gyakorolja a felügyeletet az ávó fölött, jelentéseiket 1953 júniusáig kapja. Kapcsolata Péter Gáborral baráti, „nem pártszerű”. Jelenlétével, utasításaival „szentesítette a törvénytelenégeket”. Gerő, Kádár és Révai állítja: Farkas Mihály 1948 elejétől kezdve aknamunkába kezdett Rajk ellen. 1949-ben az ő ötlete, hogy Szőnyi Tibor, a KV Káderosztályának vezetője amerikai kém. (A jelentés margóján Farkas kézírása: „nem igaz”.) Az ÁVH egyik titkos csoportjának titkárnője azt állította, a Szőnyi megfigyeléséről készült jelentésre Farkas írta rá, hogy ő a pártba beépült ellenséges ügynökség vezetője. Így kezdődött az eseményeknek az a sora, amely Rajk és társai kivégzéséhez vezetett – vagyis az öttagú bizottságnak volt mersze az egész ügyet a korántsem büntelen Farkas nyakába varrni, noha tudták, hogy Péter Gábor leleplezte Rákosit. Tudja ezt Gerő is, Mikojan is, és bizonyíték nélkül tisztában lehetett vele a Központi Vezetőség nem teljesen elvakult többsége.

Farkas Mihály mellett a bizottság jelentése sarokba szorította a veszélyesen népszerű Kádár Jánost is, annak nyilvánosságra hozásával, hogy Rákosi megbízásából Rajkot Farkas Mihály és Kádár János hallgatta ki (finomabban: „beszéltek vele”), és nem adtak lehetőséget arra, hogy védekezzen. Egérút: Kádár azt állítja, Farkas ötlete volt, hogy Rajk László meg akarta gyilkoltatni a párt vezetőit. A vizsgálat irányítását átvevő szovjet tiszt kételkedett Szőnyi vallomásaiban, óvatosságot ajánlott Rajk bűnösségét illetően is. Farkas „hevesen igyekezett... túlkiabálni Belkint, hogy Szőnyi vallomása igenis reális, Rajk ellenség”. Majd Rákosinak szidta Belkint, hogy akadékoskodik – és ezután ő már „nem támasztott nehézségeket”. Sőt később Belkin hozta összhangba a valótlan elemeket, fejlesztette őket tovább jugoszláv irányban, majd pártterekre hivatkozva rávette Rajkot – (a halott) Szűcs ávh. ezredessel együtt –, hogy ezt ismerje el.

Második kiskapu a PB új tagjának: Farkas Mihály hajszát indította a mindenkori belügyminiszter ellen. („Hallatlan!” – Farkas.) Rajk után Farkas Kádár János ellen kezdett áskálódni. („Nem igaz” – Farkas.) Farkas elismerte, hiba volt, hogy a fia hallgatta ki Kádárt. S bár Farkas Vladimír visszalépett a vizsgálat vezetésétől, az apja szilárdan kitartott Kádár bűnössége mellett. (Farkas ide egy nullát írt a margóra.) A katonákkal szemben elkövetett törvénytelenégekről „teljhatalommal döntött”. Pálffy, Sólyom és társai letartóztatása az ő lelkén szárad (olvashatatlan megjegyzés – Farkas). Sólyom tagadott, de Farkas Mihálynak szüksége volt a beismerő vallomásra, mert tisztí aktíván ismertetni akarta, ezért a kihallgatóját utasították, hogy néhány soros beismerés is elég. (?? – Farkas.)

Noha a tizenöt évre ítélt Deszkás János ezredest RM utasítására ítéltették halálra és végezték ki, a jelentés ezt is Farkas nyakába varrta. (Deszkás anyja, a bíró Pál Ákos, és a hamis tanú Tardi István öngyilkos lett – *P. Á.*) A disszidáláson kapott labdarúgót, Szücs Sándor rendőrtisztet Farkas végeztette ki.

1951-ben a Mig-15 repülőgép szabályzatából több ábra eltűnt a 66. vadászrepülő hadosztálynál. Farkas utasítására a tettetést a HM szabályszerkesztő csoportfőnökségen kellett keresni. Ónodi Mihály százados jegyzőkönyvére ő írta rá: angol kém.

A bizottság előtt Farkas elismerte, hogy komoly felelősség terheli az ÁVH-nál kialakult helyzetért. Ő Rajkot és Kádárt soha nem tartotta ellenségnek, ám Sólyom László és társai szovjetellenesek voltak. „Farkas Mihály Rákosi elvtárs gyanakvó, bizalmatlan természetét kihasználva követte el üzelmeit” – az első titkár tehát csupán megtévesztett, becsapott ember. Farkas módszerét – és nem a Rákosiét! – „a hatalommal való visszaélés, az önteltség, karrierizmus, hatalomvágy, sőt egyenesen hatalmi téboly jellemezte, amelyet hízelgéssel, megfélemlítéssel, vagy elvtelen, színlelt barátkozással, a számára fontos emberek megnyerésével párosított”. Szabó István altábornagy azt mondta: „a napóleonságért a nemzetet is feláldozta volna”. Révész Géza: „hatalomtól megszedült ember, aki mint kommunista elvesztette arcukat, elfajult”. („Hallatlan” – Farkas.)

A bizottság javasolta: a KV állapítsa meg Farkas Mihály súlyos felelősségét Rajk László, Kádár János és társaik valamint mások letartóztatásában, elítélésében, a törvénytelenésekben, hivatali hatalommal való visszaélésben. Mindezekért zárják ki a Központi Vezetőségből és a pártból, fosszák meg minden párt- és állami funkciójától, valamint katonai rangjától.

Felszólalásában Farkas Mihály elismerte: a „komoly hibák hozzájárultak Rajk és más elvtársak tragikus eseteihez... valamint a katonai vonalon elkövetett súlyos törvénytiségekhez”. Mélységesen megbánta őket. Ám: „a motívum, az indoklás, amellyel a jelentés a hibáim elkövetését magyarázza, nem felel meg a valóságnak, és azért azt elfogadni nem tudom”. Őt a párt szent ügye vezérelte. Feszült nemzetközi helyzetben kellett a honvédséget megerősíteni, s aggódott a haza sorsáért. „A kezünkbe került ellenséggel igenis... kérlelhetlenséget követeltem... nehogy puhaságunk miatt... egy esetleges háború folyamán népünk ezrei és tízezrei pusztuljanak el”. Pártbüntetése soha nem volt: a „párt nélkül nincs az életnek sem célja, sem tartalma”.

Az önkritikára kényszerített Kádár János elmondta, hogy a törvénytiségekben „alany is, és tárgy is” volt. Vállalva a szemfényvesztést – a vádlott szerepét –, elfogadta a jelentést, és elismerte, hogy segítette Rákosi, Gerő és Révai hitét megerősíteni abban, hogy Rajk bűnös. 1949 decemberében kérte leváltását a belügyminiszteri posztról, mert már nem hitte, hogy ami a belügyben történik, az mind a párt érdeke. Kiss Károly szerint a durva, nyers Farkas „a párt sok káderét keserítette el”. Molnár Erik igazságügy-miniszter elmondta, a bizottság nem javasolja, hogy „szabad folyást” engedjenek az igazságszolgáltatásnak, mert elvonnák a népet

„az alkotó munkától”. Gerő indítványozta, hogy a kommunikében Farkas ügyéről ne essen szó. (Kizárásáról tájékoztatják a párttagságot.)

RM, a tisztázó kiötlője kushadt. Farkas Mihály részletekbe menően akart tiltakozni a vádak ellen. Tervezett beszédét RM biztos ismerte, és biztos volt abban is, hogy ez nem fog elhangzani: (elv)társai nem adtak „szabad folyást” a védekezésnek sem. Kovács István, de Gerő is kérte Mikojan, hogy beszéljen Farkas fejével, sőt maga Farkas is igényelte a találkozást. A jelentés „merő rágalom”, panaszolta aztán Mikojannak, hiszen mindent „Rákosi és más vezetők utasítására” cselekedett. Befeketítik őt, aki „több mint két évtizede dolgozik a párt és a Szovjetunió érdekében”. Mikojan szelíden értésére adta: „ha másokat is vádol, nem javít a helyzetén”, a minimum, hogy kizárják a pártból. Ha rosszat akarnának neki, rég letartóztatják. Ha nem egyedül ő, hanem Rákosi és mások is felelősek, vajon ettől az ő vétké kisebb lesz? Érdékében áll-e a pártnak a többiek felelősségre vonása? Farkas Mihály megértette, hogy nem. Ugyanúgy járt, ahogy általa is meggyalázott társai, nekik is a párt „érdekében” kellett – igaz, halálba vezető – szerepüket eljátszaniuk. Mihez tartás végett azért Mikojan közölte vele: ha valaha vissza akar térni a pártba, „pártszerűen kell viselkednie”. Ha nem, átadják a bíróságnak. Farkas panaszára, hogy „mindenki tönkre akarja tenni”, munkát sem kap, Mikojan közölte vele, Gerőtől tudja, kérni akarják a Szovjetuniót, hogy „alkalmazzák valahol”, mert Magyarországon nehéz lenne dolgoznia. (Az MTA vezetősége tiltakozott, hogy Nagy Imre lánya után Farkas Mihályt is az Akadémiai Kiadóhoz helyezték – nem is került oda.) Mikojan azt írja, végül „Farkas megnyugodott”, és megígérte, hogy jól fog viselkedni (és ezt be is tartotta).

Farkas Vladimír szerint otthon az apja azt mondta, Mikojan tudára adta, ha kommunistának tartja magát, nem mondja el védőbeszédét, mert kitörne az ellenforradalom. A hallgatásért cserébe a Szovjetunió sosem fogja őt cserbenhagyni, a pártba is visszaveszik. Ha mégis beszélne, az az életébe kerülhet. Kizárása után otthon csak sírt. Sírt.

Farkas Mihály beszédtervezete csak harminchárom év múltán jelent meg. Már a bevezetésben megfogalmazta: a KV-ülés feladata, hogy „végre fényt derítsen a teljes igazságra”. Szerinte nem az ő szerepének a tisztázására kellett volna – távollétében – bizottságot felállítani, hanem arra, hogy milyen politikai okok váltották ki a súlyos törvénytelenégeket, és ezekért ki a felelős. Farkas szerint elsősorban Rákosinak nem lett volna szabad engednie az ügyet így leszűkíteni. A bizottság előtt is feltárult a teljes igazság, de Kovács István közölte, nekik csak az ő szerepének kivizsgálására szól a mandátumuk. Miért nem kérték felhatalmazásuk kiszélesítését?

Az igazság felderítése jegyében Farkas Mihály is azt állította, hogy 1949-ben Berija „egymásnak ugrasztotta a párt vezetőit és koholt vádak, rágalom terjesztésével elérte, hogy becsületes elvtársakat mint imperialista kémeket elpusztítsanak”. Lényeges tényezőként említi, hogy az ÁVH-t nem a párt irányította, hanem 1948 augusztusáig ő, utána pedig Rákosi, hogy az ÁVH-t senki sem ellenőrizte. A „harmadik ok” a Rajk-ügy idején az államvédelem irányítására létrehozott trojka – Rákosi, Gerő, Farkas –, ami időről időre kibővült a PB egyes tagjaival. „Ennek a bizottságnak nagyon nagy jogai voltak. Nyomozást indíthatott, őrizetbe vételeket foganatosíthatott.” Léte „sok kárt okozott a pártnak”. A negyedik ok a személyi kultusz, az ötödik „az osztályharc kiéleződése”, az éberség túlhajtása, a gyanúsítások elburjánzása. Felidézte Rákosi 1949. szeptember 30-i beszédét, miszerint a hanyagság, a rossz munka, a sok selejt, az anyagpocsékolás, a géptörés, a rossz minőség, a norma-, a bér-, a táppénzcsalás politikai jelentőségű, s „ugyanúgy ki kell vizsgálni, mint a suttogó propagandát, a szabotázszt vagy kémkedést”. Ez volt a „szűk vezetés” véleménye.

A hibákat eltúlozták, bűn lett belőle, amiben az ellenség keze is benne volt. Rajk tragédiája azzal kezdődött, hogy feloszlatta a rendőrségi pártszervezeteket, mert csak így lehetett megakadályozni, hogy a többi pártnak is legyen rendőri pártszervezete. Leváltását „hosszú hónapok érlelték meg” – idézte Rákosit. Először Szőnyi Tibor vallotta azt, hogy „Rajk amerikai kém és az ő felső kapcsolata”. Farkas hosszan írt arról, hogy RM mivel küldte őt Szőnyit kihallgatni, de arra nem tért ki, hogy pártvezetőként miért vállalt kihallgatói szerepet, vagy miképp került börtönbe a párt káderosztályának vezetője, az ártatlan Szőnyi és helyettese, Szalai. Ezek nélkül pedig Farkas egész érvelése összedőlt.

Saját védelmében felidézte, hogy azt mondta Szőnyinek: „mi ismerjük a trockisták és amerikai kémek trükkjeit, akik még az utolsó lehetőséget is felhasználják arra, hogy a pártot bomlasszák” – vagyis nem hitte, hogy Rajk a felső kapcsolata. De azt elhitte, hogy Szőnyi trockista és amerikai kém? „Szőnyi vallomása után jött a Berija-banda provokációja.” Belkin, szovjet államvédelmi altábornagy közölte Farkassal, hogy Rajk egy Genfben székelő trockista szervezet rezidense. Ekkor tartóztatták le. Majd megjött Moszkvából Brankov vallomása, hogy Rajk a jugoszlávok beszerzett ügynöke. Rajk tagadott. Az elégedetlen Rákosi közölte Farkassal: véget kell vetni a huzavonának, menjen át Kádárral együtt az ÁVH-ra, hallgassák ki Rajkot, és reggelre legyen végre eredmény. Farkas: „tagadásában nem azt láttam, hogy ártatlan, hanem hogy annyira elvetemült ellensége népünknek, hogy nem akarja felfedni kémkapcsolatát”. (Arra nem tér ki, ha Rajk ártatlanságát bizonyítják, az nem lett volna „eredmény”?) Végül Rajk beismerte, hogy a munkásmozgalom ellensége. Farkas: súlyos hiba volt a megveretése, de „én akkor Rajkot már ellenségnek tekintettem”. „Elég szomorú, elvtársak, hogy ez így történt.”

„Tisztázta”, hogy amikor ő az ÁVH-n a nyomozókat instruálta, azt mindig „a párt = Rákosi” megbízásából tette. A Rajk-ügy és minden jelentős politikai ügy nyomozásának irányítása Rákosi kezében futott össze. Ő irányított, de a PB határozata értelmében az ÁVH-ra nem mehetett el. „Ezért a nyomozást úgy vezette, hogy elsősorban természetesen Péter Gábornak, a szovjet tanácsadóknak, és időről időre nekem is adott utasítást.” Véletlenül fennmaradt Rákosi három kis cédulája a Péter Gábor-ügy vizsgálatának instrukcióival. Ezek is igazolják, hogy részletekbe menően kidolgozta a nyomozás feladatait. Ilyen utasításokkal ment Farkas az ÁVH-ra a Rajk- és a Kádár-ügyben is. Péter Gábor esetében, vele együtt Gerő is „ilyen írásos instrukciók alapján dolgozott”. Miután a Rajk-ügy kivizsgálására kért speciális szovjet tanácsadók megjöttek, neki megszűnt az aktív szerepe.

„Felelősségem teljes tudatában kijelentem, hogy Berija provokációja nélkül nincs Rajk-ügy, és ha Sztálin nem avatkozott volna be közvetlenül a Rajk-ügybe, úgy ma Rajk és a vele együtt kivégzett elvtársak is élnének!” Kádár, rehabilitálása után egy alkalommal azt mondta Farkasnak, hogy a Rajk-ügyben három ember felelős: „Rákosi, Farkas és Kádár.” Arra nem tért ki Farkas, hogy akkor valójában a nevezett hármas vagy Berija-e a felelős Rajk és társai haláláért.

Míg a Rajk-ügy Berija és Sztálin beavatkozásával született, Kádár esete „magyar ügy”, mondta. Miután megtudta, hogy Kádár kezdeményezte a párt feloszlátását, hogy az ostrom alatt elbújít, megromlott vele a baráti viszonya. Hiba volt, hogy belement abba, hogy fia, Farkas Vladimír hallgassa ki Kádárt. Ezt ő egy másik szobából kísérte figyelemmel, és Kádár anélkül, hogy valaki őt erre kényszerítette volna, beismerte, hogy rendőrspicli.

Az ügy kivizsgálására kiküldött bizottságnak rajta kívül tagja volt Kovács István és Kiss Károly. Kovács azt állítja, hogy javasolta, beszéljenek személyesen Kádárral, amire Farkas azt mondta, hogy „megpistultál te, Pista?”. Ez „csak mutatja, hogy milyen volt akkor nálunk a helyzet”. „Több közöm Kádár elvtárs ügyéhez nem volt, olyannyira, hogy azt sem tudtam,

hogy mikor volt a tárgyalása és hogy mennyire ítélték el” – mondta Farkas, majd bocsánatot kért: „Hogy Kádár elvtárs szomorú ügye bekövetkezhetett, azért én is felelősnek érzem magam, és mélységesen sajnálom és fájjalom, hogy hibáimmal én is hozzájárultam Kádár elvtárs letartóztatásához és kommunista becsületének beszennyezéséhez. Engedjék meg nekem az elvtársak, hogy itt a Központi Vezetőség előtt, Kádár elvtárs jelenlétében ezért mélységes megbánásomat fejezzem ki.”

A „katonai vonalon” elkövetett törvénytelenégekről Farkas elmondta (volna), hogy Pálffy polgári bíróság ítélte halálra, ezután szó se lehetett arról, hogy a katonai törvényszék enyhébb ítéletet hozzon. Figyelembe kell venni, mondta, hogy 1948-ban a Néphadsereg szervezése élesedő nemzetközi helyzetben kezdődött, hogy ismert okoknál fogva ellenséges viszony alakult ki Magyarország és Jugoszlávia között, és egymás ellen aktív hírszerzés folyt. A legnyugtalanítóbb jelenség, hogy havonta hatvanan vagy ennél is többen szöktek át Ausztriába vagy Jugoszláviába a Néphadseregből, többnyire fegyverrel, „szovjet haditechnikával”. Ebben a helyzetben „én a meglévő törvények szellemében szigorúan és keményen léptem fel a kezünkbe került imperialista... fasiszta kémek ellen”, azzal a szilárd meggyőződéssel, hogy „ezzel hazámnak teszek szolgálatot és védelmezem épülő szocialista országunkat és népünk fiatal szabadságát”. „Akkor a szocialista törvényesség olyan fokú és olyan mérvű bevezetéséről, mint amilyent most teszünk, nem lehetett szó.”

„A Pálffy- és Sólyom-ügyről, de különösen a Sólyom-ügyről meg kell mondanom, hogy az nem következett volna be Rákosi elvtárs nyomása és Péter Gábor állandó intrikája nélkül.” Rákosi többször felvetette, hogy Sólyom angol ügynök, és köztudott volt Péter Gábor rossz viszonya Sólyommal. Az ÁVH mind több és több kompromittáló adatot gyűjtött Sólyomról, és a bizalmas nyomozás alapján Farkas is arra a meggyőződésre jutott, hogy Sólyom imperialista ügynök. Mindehhez jött beismerő vallomásuk. „Én Sólyomot és társait később már népünk olyan ellenségének tartottam, akik képesek lettek volna... fegyverrel a kézben megtámadni épülő szocialista társadalmunkat.”

„Máig sem értem, hogy miért szerepelnek ezek az ügyek mint vádpontok ellenem. Én nem vonom kétségbe... hogy szigorúságomban és keménységemben nemegyszer továbbmentem a kelleténél.” „Akkor én, elvtársak, nagyon aggódtam hazám helyzetéért... mindig arra gondoltam... ha nem lépünk fel keményen és vasszigorral az ellenséggel szemben, úgy ezért népünk ezrei és tízezrei fognak vérrel fizetni.” „Az igazság másik oldala az, hogy az elkövetett súlyos törvénytelenésekért az akkori szűk pártvezetésből elsősorban Rákosi Mátyás elvtársat terheli a felelősség!” „Csak az igazság kimondása, csak Rákosi elvtárs és a többiek mély önbírálata állíthatja vissza Rákosi elvtárs tekintélyét is és a párt hozzá fűződő régi bizalmát is.” „Senki ne higgye, hogy amikor én Rákosi elvtárs szerepéről beszélek, hogy én ezzel azt akarom elérni, hogy Rákosi elvtársat le kell váltani.” Ő is másképpen cselekedett volna, ha nincs Berija provokációja, és ha a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Vezetőségében nem uralkodott volna el Sztálin antileninista, antidemokratikus módszere. „Ezért hibái dacára is, nekem továbbra is az a véleményem, hogy fel kell lépni minden olyan tendencia ellen, amely Rákosi elvtárs eltávolítását követeli.” Vigyázni kell, nehogy ugyanabba az irányba lökjék a pártot, amerre Nagy Imre akarta, hogy a párt vezetői politikailag agyonverjék, lejárassák és tönkretégyék egymást.

„Több mint egy éve egy szervezett rágalomhadjárat és uszítás folyik ellenem... így születnek meg a legképtelenebb rágalomok és koholmányok.” Elterjesztették, hogy Farkas Mihály a pártvezetés „rossz szelleme”, „intrikus, könyörtelen akarnok” stb. Mindez nem egyéb, mint az igazság megcsúfolása, a tények elferdítése, ami csak újabb bajokat okozna a pártnak. „A bűnbakpolitika a párt újabb megtévesztését jelentené.”

Farkas Mihály védőbeszéde, ha sokkal semmitmondóbb is Péter Gábor beadványánál, nagy erővel emel vádat a korszak és önmaga ellen. Jellegzetes terméke annak a kommunista felfogásnak, hogy az önkritika – a pártgyónás – akár a gyilkosságok alól is feloldoz. Farkas Mihály bűneik kitergetése után is azt hitte, ha Rákosi is képes lenne a katartikus önvallomásra, erősíthetné a párt és a saját tekintélyét. A másfél órás katarzist neki sem engedélyezték, hogy Rákosi se kényszerüljön rá. Cifra láncreakció indulhatott volna el, ha nem fogják be a száját.

Rákosi Mátyás menesztése két hétig visszhangzott a nemzetközi sajtóban. Több helyen – még Ausztráliában is – ráhibáztak, hogy mi történt. Tisztábban látták a Rákosit megbuktató magyar pártvezetés tagjainál is, hogy Moszkva csak bólintott, nem pedig kezdeményezett. A híradások többsége s a kommentárok is 1956. július 19-én jelentek meg. Az Amerika Hangja úgy kezdte, hogy ritkán kerülnek magyarországi hírek „a szabad világ sajtójának címdalára”. (Néhány napja a disszidálások történetében példátlan csoportos légi menekülés híre – a bajorországi Ingolstadtban leszállt magyar repülőgép ügye – szerepelt a világlapok első oldalán. Az eltérített szombathelyi repülőgépen tizennégy utas, négyfőnyi személyzet és egy állambiztonsági tiszt volt. Öt utas és a személyzet autóval visszatért Budapestre.) Most Rákosi Mátyás bukása címlapi hír. Rákosi neve és személye a nemzetközi közvélemény számára a háború után elkövetett súlyos kormányzati bűnök, törvénysértések, népellenes akciók, a kirakatpercek, az erőszakkal kicsikart beismerések, a parasztellenes hadjárat, a munkásnyomor, a deportálások, az ártatlanokon végrehajtott tömeges halálos ítéletek jelképe volt. A sztálini építményből ismét kidőlt egy oszlop. Rákosit főképpen a belső ellenállás buktatta meg, helyzete annyira tarthatatlanná vált, hogy a Kremlben is kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy Rákosi maradásáról nem Moszkvában döntenek, hanem Magyarországon. Ugyanakkor azt is közölték, hogy a Kreml urai Nasszer, Tito és Nehru Brioniban folyó tanácskozása alkalmával óhajtottak kedveskedni Titónak azzal, hogy végre elküldték Rákosinak a selyemzsinórt. A *Le Franc-Tireur* rámutat, hogy Rákosit a belső erők buktatták meg, a *Der Tag* szerint a kommunista értelmiség és a fiatal párttisztviselők. *Manchester Guardian*: „Ez az első eset, amikor kommunista diktatúrában a közvélemény nyomása ilyen komoly lépésre kényszerítette a vezetőket.” *New York Times*: a pártvezetők Rákosi leváltásával az egyre erősödő ellenzék akarták leszerelni.

Szabad Európa: a vasfüggöny mögött egyedül a szovjet lapok közöltek részletesebb tudósítást Rákosi távozásáról, a csehszlovákiai és a kelet-berlini lapok csak rövid jelentést hoztak róla a belső oldalakon. A párizsi rádió szerint Rákosi a maga módján bevonult a történelembe, de nem kell vele többé számolni, hiábavaló benne reménykedni, szükségtelen tőle félni. Távozásának pusztá ténye fontosabb, mint az utódlás. A londoni *Times* Rákosi támadásának forrásait így sorolja: 1. Tito marsallban megvolt a vágy, hogy egykori ellenfeleinek fejét gurulni lássa. 2. A magyar népben és a pártban is fokozódott az ellenszenv Rákosi iránt. 3. A Petőfi Kör ülésein nyílt tüntetések folytak ellene. *Daily Telegraph*: Az emberek leplezetlen ujjongással fogadták Rákosi lemondásának hét órakor bejelentett hírét. Egy jellegzetes megjegyzés: „Legalább remélhetünk. Rákosi alatt nem volt remény.” Ő volt „az utolsó régi törzsfőnök”. A *Daily Express* bécsi tudósítója jelenti: megdőlt még egy kommunista bálvány. A kopasz, köpcös zsidó Sztálin kedvence volt, és sztálini brutalitással separta félre ellenfeleit. „A párttagoknak sok panaszuk volt Rákosi vezetésére, és Hruscsov beszéde megnyitotta a zsilipeket a bírálatok özöne előtt. Azonban az az állítása, hogy Hruscsov februári beszéde nyitotta fel a szemét és bírta rá a lemondásra, nem felel meg a valóságnak, hiszen azóta még keményen visszavágott bírálóinak és hevesen küzdött, hogy pozícióját megmentse.”

Le Monde: A magyar Sztálin sokáig várt, míg végre követte Cservenkov példáját. Brutális diktátori vérmérsékletével rendkívül népszerűtlen volt, és az utóbbi időben teljesen maga

ellen hangolta az értelmiségi köröket. A *News Chronicle* szerint Rákosi elmozdítása a legnagyobb csapás, amit a régi sztálinista gárda elszenvedett, amióta Hruscsov megindította támadását a sztálinizmus ellen. Az *Arberter Zeitung* figyelmeztet: noha Rákosi távozott, hívei továbbra is hatalmon maradtak. A *Stampa*: Rákosi példája mutatja, hogy mennyire veszélyes a kommunisták számára felszabadítani a liberális erőket. Még a nagy hatalmú Rákosi sem volt képes ezeket az erőket feltartóztatni.

A *Borba* július 20-án: „Megelégedés Budapesten”. A Reuter is 20-án jelenti, hogy Mikojan áll a lemondás mögött, aki több napig tartózkodott Budapesten. *Daily Telegraph*: ő a negyedik kelet-európai kommunista diktátor, aki Sztálin 1953-as halála óta eltűnt. A magyar veterán bukásával távozott „a sztálinista birodalom utolsó fontosabb prokonzulja”. A nyugat-berlini *Telegraf* címe: „...és Ulbricht?” *The New York Herald Tribune*: Gerő Rákosihoz hasonlóan kegyetlen és embertelen kommunista. *Scotsman*: „Meglehet, hogy lavinát fog Magyarországon megindítani, és további fontos változásokat fog előidézni Rákosi eltávolítása, ami aligha eléghítheti ki az ellenzéki erőket.”

Mikojan budapesti jelentése: „az ellenséget váratlanul érte az esemény.” RM: a levélírók remélték, hamarosan meggyógyul, s újra elfoglalhatja helyét a pártvezetésben, és Mikojan is elismerte, hogy neki milyen „mély gyökerei vannak a magyar népben”. Felmentésétől a munkástömegek „annyira meg voltak lepelve”, hogy Gerőnek kellett megnyugtatót mindenkit: természetesen „továbbra is tagja marad a KV-nak, az Elnöki Tanácsnak, országgyűlési képviselő marad stb.” – vagyis nyitva az út a visszatérése előtt. Mikojan Budapestről Belgrádba utazott. Rákosi: „Tányéron viszi a fejemet Titónak.” Pesten is beszélték, hogy Tito miatt kellett lemondania, és betegségét hipertóniának nevezték.

A lemondás első pártviszhangja a döbbenet csöndje. A taggyűléseken idős párttagok és asszonyok sírtak. Miért nem közölték korábban, hogy Rákosi elvtárs beteg? Július 18-án éjszaka egy IX. kerületi idős munkás ment a pártszékházba: „Aggódok Rákosi elvtárs miatt. Szeretném megkérdezni, most miből fog megélni?” A Pécsi Porcelángyárból a nyugdíjba vonulóknak járó vázát küldték neki. Három hónap múlva a Kábel- és Sodronykötélgyárban felteszik a kérdést, hogy Rákosit felelősségre kell-e vonni, vagy sem. A Kötélgár ilyen hálátlan.

A „döbbenet” csak az első jelentésben létezett. Az írók már akkor is „higgadtan és fegyelmezetten” fogadták a határozatot. Aztán kiderült, hogy az értelmiség majdnem egyöntetűen – a párttagság általában – egyetértett Rákosi felmentésével; de ilyen jelentős kérdésben miért nem kongresszus döntött? A szegedi orvosegyetemen elhangzott, hogy Rákosi tevékenysége csak a fordulat évéig volt haladó, azután sok volt a hiba, '53 után pedig a fejlődés akadályozója volt. Gerő megbízását nem nagy lelkesedés fogadta. Ő is részese a bűnöknek, emellett szeszélyes és goromba – sőt ő is zsidó. Farkas Mihály kizárása nem váltott ki nagy érdeklődést. Néhányan elmondták a taggyűléseken, nehogy meghagyják magas nyugdíját, mert törtető karrierista, „háborúba akarta vinni az országot”. A kölcsönjegyzés megszüntetését, a hadsereg csökkentését helyeselték az emberek. De a Rákosi–Gerő váltás nem oldott meg a gondokból jóformán semmit – legfeljebb a szovjeteket nyugtatta meg, hogy a változással minden maradt a régiben.

3. RM: „Hí a haza!”

A politikában nincs faácsolat, mint a bányában, aminek a recsegése-ropogása jelzi, mikor szakad, mikor kell visszavonulni.

– Amikor az öreget leváltották vagy lemondott, megjegyezte, hogy most majd lesz ideje fényképezni, előhívni, nagyítani – mondta Sztopka Ferenc (1923), a Rákosi-villa gondnoka. – Érdeklődött, hogy hol van az a laborfelszerelés, amit a MOM-tól kapott. Mondtam neki, hogy elvitte az elvtársnő fia, Jova. Rákosiék ötvenhatban mindössze három-négy bőrönddel mentek el, mi pedig augusztusban nekiláttunk kitakarítani, kifesteni a villát. Parkettát is gyalultak, mert Rákosi azt mondta, hogy három-négy hét múlva itthon lesznek, addig minden legyen rendben. A nagy szőnyeggel nem tudtunk mit csinálni, úgy vitték el valahová tisztítani. Szabadságra sem tudtam menni, éjjel-nappal dolgoztunk. De ez mindig így volt, ha ők elmentek, amíg nem végeztünk a teljes takarítással, mi nem mehettünk szabadságra. Aztán megjelent egy futár és összepakolt az elvtársnő ruháiból egy bőröndre valót. Gondoltam, hogy egy kicsit tovább maradnak, de az meg sem fordult a fejemben, hogy többé nem jönnek vissza, ezért nem is értettem, hogy mi történik októberben – mondta 1987-ben.

RM: „Felmentésem után elsősorban pihenni kívántam, s utána alapos gyógykezelésre akartam menni” a Szovjetunióba. Búcsúzóul a PB díszvacsorát adott a tiszteletére. Pohárköszöntőjében Gerő nem értékelte a munkásságát, csak kellemes pihenést és gyógyulást kívánt, hogy mielőbb munkába állhasson. A Kádár János mellett, és a Marosán Györggyel szemben ülő RM politikai aggodalmainak még nem akart hangot adni, nem válaszolt a köszöntésre sem. Azt írja: hallgatott. De mivel úgy képzelte, mindennek ugyanúgy kell folytatódnia, mint eddig, külön-külön elmondta Gerőnek és Kádárnak, ha hagyják, hogy az ellenség magához térjen a meglepetésből, amit „váratlan felmentése” okozott, s „nem mennek a revizionisták ellen igen éles... támadásba”, távozásából a párt nem profitál semmit.

– Rákosi senkitől sem búcsúzott el. Miért tette volna? – mondta a pártmunkás Lakatos Éva (1905).

– Június végén, egy éjszaka, hajnali két óra körül egy államvédelmi ezredes csengetett be a lakásomba – ami akkor sem volt megnyugtató –, és kérte, öltözzek fel és kövessem – emlékezik N. Ferenc (1924), a légierő parancsnoka. – Kérdésemre közölte, hogy egyenruhát vegyek, amitől kicsit megnyugodtam. Budaörsre mentünk, ahol Bata István és Piros László miniszterek már ott voltak. Jelentkeztem, és Bata utasított, hogy az egyik kormánygépet készítsem elő mielőbbi moszkvai indulásra. A személyzetet már riasztották. A kormányzati gépért személyesen én feleltem, nekem kellett ellenőriznem, majd a meteorológiai adatok begyűjtése után a személyzettel a földön lejátszottuk a repülési feladatot. Aztán engedélyt kértem a fogadótól – erre külön katonai telefon összeköttetésünk is volt, bár akkor már a polgári repülés irányításához szükséges AFTN-hálózat működött –, és a szovjet fél közölte, hogy az engedélyt már korábban megkérték. Ez meglepett, mert ez a mi feladatunk volt. Így én már csak a személyzet adatait és a repülési tervet diktáltam be öt óra harmincra tervezett indulással. (Akkor a be- és átrepülési engedélyek kérése a légierő-parancsnok hatáskörébe tartozott, még a közforgalmi repülésnek is mi kértünk államközi engedélyeket a Külügyminisztérium útján.) Azt hittem, Bata és Piros az utas, de amikor jelentettem, hogy a gép készen áll, Bata mondta, hogy az utas hamarosan megérkezik. Néhány perccel az indulási idő előtt az őrség szokatlan mód beengedett egy nagy fekete kocsit. Kiugrott belőle egy államvédelmi őrnagy, kinyitotta a hátsó ajtót, és kiszállt Rákosi Mátyás meg a felesége. Bata és Piros után én is jelentkeztem, s kértem, szálljanak be, miközben az államvédelmiök berakták a bőröndöket. Emlékezetem szerint a személyzeten kívül a kormányőrség egy vagy két utaskísérője utazott még a gépen. Mivel Rákosiné az utasoknak bekészített két plédet magára terítette, hoztattam még plédet, mert a Li-2-esnek rossz volt a fűtése. Rákosi rám szólt: hagyja, kérem, megszoktam a börtönben, hogy a kabátommal takarózom. (Alig hosszabb ideje volt szabadon, mint amennyit ült – *P. Á.*)

– 1955 augusztusában neveztek ki a kormánygép parancsnokának – idézte fel Fritz János (1929). – Nem tudom, hogy választottak ki, de mivel az utánam következők is mezőtúriak voltak, arra gondoltam, hogy az elhárítás könnyebben körüljárt egy falusit, mint egy városit. A kormánygép 1956-ig a szovjeteknél volt, Tökölön. A biztonsági előírások miatt a lehetséges üzemidőnek csak a harmadát repülték a géppel, és a motorokat meg a főbb berendezéseket is a szokásos idő negyedéig-harmadáig használták csupán, akkor átrakták másik gépekbe. A személyzet öt főből állt – két első pilóta, navigátor, rádiós, hajózó szerelő – , és a két első osztályú első pilóta közül az orosz volt a parancsnok – Nyikolaj Nyikolajevics Guszev –, de én repültem, ő a jobb ülésben ült. A kormánygépet 1956 nyarán áttelepítettük Budaörsre. Az átszervezésnek ebben az időszakában Rákosi csak 1956. július 26-án használta a gépet, akkor még nem tudtuk, hogy utoljára.

A HM külügyi osztályának napos tisztje este tízkor értesített, hogy hajnalban Moszkvába repülünk, de nem mondta, kivel. A kései értesítés meglepő volt. Különös volt az is, hogy az indulás előtt Bata István altábornagy, honvédelmi miniszter megjelent a repülőtéren. Jelentkeztem nála, és mivel meglepetésemre a nevemet is tudta, megkérdeztem, ő repül-e velünk, s akkor mondta, hogy Rákosi elvtárs és a felesége. Hasra esés nem volt a hírtől, szenzáció is csak utólag lett, amikor kiderült, hogy ez volt az utolsó útja Budapest és Moszkva között, vagy amikor híresztelni kezdték, hogy mekkora vagyonnal utaztak, közben három kisbőröndöt hoztak. Mi az orosz személyzettel együtt fenn voltunk már az ülésben, amikor Rákosiék megérkeztek. Az utastérben elöl volt egy jókora fotel, és hanyódtott mellette egy puff, sosem tudtam miért. Amikor Rákosi lába alá tolták, kiderült a puff szerepe. A gépen ott volt még Hegyi Pál testőr és egy főorvos. Rákosinál volt egy világossárga nyersbőr aktatáska, amit nem adott ki a kezéből. Betakarozott a kabátjával, és amikor valaki figyelmeztette, hogy pléddel kényelmesebb lenne, azt felelte, hogy így szokta meg a börtönben. A felesége előbb lenn beszélgetett valakivel, amit az ajtóból is folytatott, amíg Rákosi magyarul rá nem szólt: „Muci, induljunk!” Akkor hétórányi volt az út Moszkvába, és háromezer méteren repültünk, hogy az oxigénhiány ne legyen kellemetlen az utasoknak. Általában Kijevben tankoltunk. Moszkvában Szuszlov várta Rákosit. Másnap Szimferopolba repültünk, ahol, mintha nem tudták volna még a hírt, államfőnek kijáró tisztelettel fogadták. A magyar főorvos taxival elment Jaltába szétnézni, mi Hegyivel Szimferopolban maradtunk. Másnap már Rákosi nélkül Minyeralnije Vodira repültünk, ott felvettük Dobit és a tolmácsnőjét, és Moszkván keresztül augusztus elsején érkeztünk haza.

„1956. július 26-án hajnalban az öreg kormánygéppel, amelyet lassú repülése miatt egymás közt, tréfásan »tyihod«-nak (lajhár – *P. Á.*) neveztünk, Moszkvába repültem. Ott közöltem az elvtársakkal, hogy mielőtt szanatóriumba mennék gyógykezelésre, szeretnék a Fekete-tenger mellett egy kicsit pihenni és fürdeni. Ezt a kívánságomat azonnal teljesítették, s ugyancsak a kormánygéppel egy vagy két nap múlva a Krímbe repültem. Velem volt a feleségem, az egyik kísérőm, és Policzer doktor, az orvosom, akit tanácsosabbnak láttam az útra magammal vinni, mert nagyon ki voltam merülve” – írta a memoárjában RM.

– Az utolsó szovjetunióbeli útjára Hegyi Pállal együtt kísértük el – idézte fel dr. Policzer Miklós (1914). – Ezen az úton hozta először szóba Kun Bélát. Beszélte még a húszas évekbeli utazásairól, tárgyalásairól, a Kominternről stb., de mivel én ezekben nem voltam járatos, bennem csak annyi maradt az egészből, hogy a legapróbb részletekre is emlékezett – mikor, ki szólalt fel, mit mondott –, pompás feje volt. Szimferopolban úgy mutatott be bennünket, hogy egyikőnk az egészségére, a másikőnk órá vigyázott, s kérte az elvtársakat, hogy mutassák meg nekünk Jaltát, mert csak másnap utazunk a géppel tovább Kiszlodszkba Dobiért, aki ott nyaralt. Rákosi még a gép leszállása előtt figyelmesen megkérdezte, kaptunk-e valami napidíjat, majd a saját zsebéből adott 500-500 rubelt.

– Hajnalban a repülőtéren Piros, Bata és természetesen Gerő búcsúztatta – idézte fel titkára, Szatmári István (1928). – Nyomott volt a hangulat, de azért nem olyannak tűnt, hogy ez végleges búcsú, netán száműzetés.

Hallottad, Rákosi elvtárs Moszkvába repül? – kérdi Kiss a barátját.

– Nem mindegy? A lényeg, hogy repül végre.

Röpülése arra késztet, hogy távirati stílusban összefoglaljuk a Rákosi-kor eddig kevésbé említett jellemzőit. Az új rendszer modernizálni kívánta az országot. A kommunista vezetés szerint az elmaradás gyors felszámolásának egyetlen lehetősége a feszített ütemű iparosítás, azaz a sikeres szovjet modell átvétele. Ugyancsak gyors fejlesztésre sarkallt a katonai veszély (hidegháború, koreai háború). Ám azt figyelmen kívül hagyták, hogy a hazai elmaradottság több tekintetben viszonylagos, hogy az 1917-es Oroszország más volt, mint a három évtizeddel későbbi Magyarország, hogy az orosz forradalom óta mennyit változott a világ. Bár a kommunista pártok a társadalom, a gazdaság tudományos irányításáról beszéltek, a tennivalókat Magyarországon sem a lehetőségek és az adottságok, hanem a célok alapján határozták meg. Figyelmen kívül hagyták a gazdasági törvényszerűségeket, illetve ezekre is úgy tekintettek – mint az elképzeléseik ellen szóló társadalmi törvényekre –, hogy akarati úton megváltoztathatók. Minden csakis az erős központi szándékon és a véletlen kizárásán múlik! Számúzták a kiszámíthatatlan tényezőket: a kereskedelem helyébe a központi elosztás került, a piaci árakat rögzített árakkal váltották fel. Meggyőződésük, hogy tervszerű irányítással a nem álmodott célok is elérhetők. Még ha ennek volt is némi realitása, a sietség, a kapkodás, az adj, uramisten, de mindjárt számos előnyt is hátránnyá változtatott.

Rákosi Mátyás uralmának főként a korábbi hatalom birtokosai lettek a szenvedő alanyai. Nemcsak volt miniszterek, politikusok, burzsoák, gyárosok, földbirtokosok, hanem falusi jegyzők, intézők, kicsit később a harmincholdas gazdák, vagy főművezetők is: mindenki, aki „kiszolgált” a régi rendszert. Sok mindent elárul a „közömbös” adat, hogy az 1946-os pénzreform az értelmiségiek munkásokkal szemben 1938-ban fennálló háromszoros bérelőnyét a felére csökkentette. A fényes szelek ifjú nemzedéke büszkén énekelte: „Királyok, hercegek, grófok, naplopók és a burzsoák, reszkessetek, mert feltámadt az elnyomott proletár!” S ami nem szerepelt a nótában: hatvanezer közalkalmazottat is elbocsátottak.

Nemhogy a bankokat, bányákat, nagyüzemeket, hanem az egyszemélyes gyógyszertárakat vagy a szatócsüzleteket sem kímélte az államosítás. A magánkisiparban – akárcsak a korábbi évtizedekben – még 1948-ban is a munkásság majdnem negyven százaléka dolgozott. 1950-re hatvanezer kisiparos zárta be a műhelyét, a kisipar munkáslétszáma száznyolcvannyolcezerrel huszonkilencezerre esett, s hiába szervezték a kisipari szövetkezeteket, azok leginkább állami megrendelésre dolgoztak, a szolgáltatások többsége megszűnt, a lakosság – főként falun – cipész, borbély, villanyszerelő nélkül maradt. Ugyanilyen esztelenül elkapkodták a kiskereskedelem, a fuvarozás vagy a háztulajdon felszámolását. (A kiskereskedések száma az 1950-es negyvenezerről majdnem tizedére zuhant három év alatt, ami ugyancsak a falvakat, főképp a kis lélekszámú települések ellátását sújtotta.)

1948-ban nyilvánvalóvá vált, hogy fordulat vár a mezőgazdaságra is. A falusi kizsákmányolás megszüntetése, a mezőgazdasági termelés jobb tervezhetősége érdekében 1948-ban elkezdődött a szovjet kolhozrendszer meghonosítása. Noha szüntelenül hangoztatták, hogy az „önkéntesség és fokozatosság” alapján kívánják a szövetkezeti csoportokat megszervezni, az RM által erre adott három-négy év nyilvánvalóvá tette, hogy ez – akárcsak a Szovjetunióban – itt sem megy erőszak nélkül. Legkönnyebben a nincsteleneket és a szegényparasztokat lehetett meghódítani és betörni: a szövetkezeti tagok legalább kétharmada közülük került ki.

Az új rend elsöpörte a kispolgárságot, aztán a parasztpolgárokat is. Majdnem minden harmadik ember elveszítette az egzisztenciáját, a társadalom több mint harmada vesztese vagy áldozata ezeknek az esztendőknél. Ám a nyertesek jó része is – például a 642 ezer földhöz juttatott család – megkínlódta ezt az időszakot. Ilyen áron szabadult meg az ország a nyugatosodást gátló félféudális kötöttségektől. Mindez a megelőző másfél században a közép- és kelet-európai térség egyetlen országának sem sikerült: sehol sem tudták csökkenteni a lemaradást Nyugat-Európától. A diktatúra drasztikus modernizációja kellett a sikerhez, ám a gyógy mód súlyos mellékhatásokkal járt.

A közép- és kelet-európai országok a legsötétebb években érték el a legmagasabb gazdasági növekedést. A két világháború között hat-nyolc százalék volt évente a tőkefelhalmozás, az úgynevezett „ötvenes években” ennek a négyszerese-ötszöröse. A társaitól elmaradó Magyarországon is addig példátlan arányban, évente átlagosan 3,6 százalékkal nőtt a nemzeti jövedelem. A felzárkózás a nyugati országokhoz a második világháború befejezéséig nem sikerült, 1948–49-ben viszont elkezdődött. A leglényegesebb változás az avított falusi társadalom kiáltó ellentéteinek az eltüntetése, a fejlett Európától idegen társadalmi zárvány: az arisztokrácia és a földtelen parasztság világának megszüntetése volt. 1956-ig megszűnt a mezőgazdaság túlsúlya, a megkésett ipari forradalom révén – korabeli szóhasználatával – agrárországból ipari-agrárországgá vált Magyarország, ahol a nemzeti termék ötvenhét százalékát már az iparban termelték. Ez az ezeréves történelemben is történelmi fordulat. A térség évszázadnyi késéssel lemásolta a Nyugaton véghezvitt modernizációs folyamatot (ami a periferikus régiók között a legjelentősebb növekedéssel páratlan eredményeket hozott egészen a hetvenes évekig). Ám szabad és egyenlő emberek társadalma helyett, mint láttuk, orwelli diktatúra született. Az elemi emberi jogokat semmibe vették, a püsszenést sem túrték, ám a legszegényebb rétegek számára egyedülálló biztonságot teremtettek, s a lehetőségeket meghaladó társadalompolitikai eredményeket ért el. Miközben nem volt elég kenyér sem, vagy ha mégis, akkor szalonnás, sületlen, keletlen, ragacsos, a társadalombiztosítást 1956-ig 6,3 millió emberre terjesztették ki (1938: 2,8 millió); ingyenessé tették az egészségügyi ellátást. A Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ (SZTK), és az egységes nyugdíjrendszer megteremtése az ötvenes években alapvető befolyással volt az életviszonyokra. Ha nem terjedt is ki az egyéni és szövetkezeti parasztságra, és a nyugdíjak összege alacsony volt is, millióknak jelentett pár éve még nem is remélt létbiztonságot. Az emberek, akik addig legfeljebb a gyereket gyógyították, megszokták, hogy ha betegek, orvoshoz fordulnak. Az ötvenes években számolták fel a „magyar betegséget”, a morbus hungaricumot, azaz a tbc-t (helyette a szív- és érrendszeri betegség lett a vezető halálok). 1940-ben negyvennyolc év az átlagos életkor, 1956-ban hatvan év. A harmincas években ezer újszülöttről nyolcszázötvenhat maradt életben, 1956-ban már kilencszázötven. A halálozási arány radikálisan csökkent, ekkor közeledett az élettartam is leginkább Nyugat-Európához.

Európa „befejezetlen fele” (Jászi Oszkár) megkésve jut el az oktatási forradalomhoz, a mindenki számára elérhető, ingyenes oktatáshoz is. 1949-hez képest 1955-re csaknem megkétszereződött a középiskolások száma. Munkás- és parasztyerekek százezrei kerültek iskolapadba, többnyire a reménytelen szülői álmok beteljesüléseként, ám nemegyszer – főképp lányok esetében – a tanulással, a magasabb iskolával szembeni előítéletek ellenére. Magyar sajátosság a népi kollégium, a szegény származású, vidéki tanulók menedéke. Ezekből 1948-ban már vagy százötven volt. Bevezették a szakérettségit, ahol az idősebb munkás- és parasztfiatalokat az akkor divatos „gyorstalpalással” készítették fel a felsőfokú tanulmányokra. A mindössze egyéves, majd 1951-től kétéves tanfolyam sem volt képes helyettesíteni a folyamatos, négyéves hagyományos középiskolai tanulást. A szakérettségizettek közül sokan nem jutottak el a diplomáig, vagy ha igen, többnyire gyenge vagy közepes, kisebbségi érzésekkel terhelt művelői lettek szakmájuknak, de akadtak

közöttük kimagasló tehetségek is. A korszak végén az egyetemi hallgatók többsége már munkás- és parasztcsaládból került egyetemre, és szerzett diplomát. 1938-hoz képest 1955-re megháromszorozódott a nappali tagozaton tanulók száma, az esti és levelező tagozatosokkal együtt pedig már négy és félszer annyi egyetemi és főiskolai hallgató volt. A terveknek megfelelően a mérnökök és a tanárok száma megkétszereződött (húsz-, illetve hatvanezerre nőtt).

Volt munkások és parasztok, majd azok gyermekei kerültek vezető pozíciókba. A kor karikatúrája: a suszter az igazgatói vagy miniszteri székben. Akadt ilyesmi, és persze kiugró tehetségek is a seregnyi hithű alkalmatlan, sőt buta mellett. Akár azt is mondhatnánk, hogy ez a közepszer forradalma volt.

A diktatúra szerves része volt a teljes gözzel működő agyamosoda: az információ minden formáját ellenőrizték, manipulálták. A rendszer mindenütt és minden formában egyöntetű nézeteket követelt. Az újságokat elsősorban a címük különböztette meg, de a cikkek többsége azonos, vagy igen hasonló volt, sőt többnyire ugyanazon a helyen is jelent meg. Mindenütt a sablonszöveg ment, lett légyen szó rádióról, röpgyűlésről, vagy tanóráról, de akár művészi alkotásról is. A diktatúra felszámolta a kulturális élet sokszínűségét is, viszont a kulturális javak jóformán mindenki számára elérhetőek voltak a könyvkiadás, a színházak, a filmművészet, a zenei élet, az elfogadott művészi tevékenységek jelentős állami támogatása révén. A rádiózás, a moziba járás, az olvasás szinte népszokássá lett (1948-ban kezdődik a faluvillamosítás, és 1962-ben fejeződik be). Hihetetlen példányszámokban adtak ki hazai és külföldi – elsősorban orosz – klasszikusokat, no és Marx, Engels, Lenin, Sztálin és a mini-Sztálinok írásait, beszédeit: a marxizmus vezető szerepét szolgáló minden művet. Nemcsak az uszító, „ellenséges” írók könyveit tiltották be, hanem például Stefan Zweiget vagy H. G. Wellst, de nem lehetett kiadni Benedek Elek meséit, vagy Rejtő Jenőt sem. Ugyanakkor újságpapírra nyomva ontották az Olcsó Könyvtár zsebkönyveit (Balzac: *Goriot apó*. Ára: 3 Ft). A könyvkiadóknál, a filmgyártásban, a színházakban éves tématerv volt – bányásztema, katonatéma, szakmunkás-tema – a napirenden szereplő kampánynak megfelelően. A szigorú rendben is kicsúsztak azért eredeti alkotások, de leginkább a posztsztálinista diktatúrává enyhült első radikális reform idején (az 1953 júliusát követő majdnem két esztendőben, s valamivel kevésbé az 1956 októberéig tartó Rákosi-restauráció idején is).

Európának ezen a szegletén nem csupán különböző társadalmi rendszer alakult ki, hanem egy merőben más világ. Titkos és hozzáférhetetlen. Itt az öltözködés, a szórakozási szokások, a világismeret, de még a tények értelmezése is más volt. Kelet-Európa vesztégzárát húzott maga köré a Nyugat miazmái ellen.

RM korának értékelése azért is nehéz, mert az ő idején megkezdett modernizációs elképzelések közül sokat csak távozása után valósítottak meg. Kiderült, a dogmatikus szovjet modell csupán az elmaradott agrárországok iparosítására volt alkalmas, technikai átalakításra, megújulásra, posztindusztriális fejlesztésre nem. RM nevéhez az iparosítás elkezdése, a vadabb, drasztikusabb intézkedések kapcsolódnak: a hagyományos, merev társadalom szétverése. A piszkos munka. Az utókor inkább a bontásra emlékezik, mint az építésre. Saját kora másképp volt ezzel. Mintha sok mindent megszépített volna a közelség: 1956-ban őt a Duna fenekére kívánták, de a rendszert nem vetették el. A megszámlálhatatlan szörnyűségek ellenére sem akadt számottevő erő, mely vissza akarta volna forgatni az idő kerekét. Nem akarták a földet, a gyárat, a bányákat, a bankokat, netán az iskolákat visszaadni a korábbi tulajdonosoknak. A szocialista eszmének olyan vonzereje volt, amit RM sztálini despotizmusa sem tudott lerombolni. Annak ellenére sem, hogy ezt a rendszert nem RM tette olyanná, amilyen volt, hanem fordítva: a sztálini szocializmus formálta egyik legkegyetlenebb alvezérévé Rákosit. A teremtményt elutasították, a teremtőt nem. Ezt a rejtélyt akkor is nehéz lett volna megfejteni, az időben távolodva pedig egyre kevésbé vagyunk rá képesek. Az

nyilvánvaló, hogy a nép minden megpróbáltatás ellenére sem csupán elviselhetetlen zsarnokságként élte meg azokat az éveket. (1957-ben a Columbia Egyetemen felméréseket készítettek magyar emigránsokról. S ők a nyugati demokráciában, jólétben és szabadságban arról beszéltek, hogy a magyar társadalom fejlettebb, mint a nyugati, mert az állam gondoskodik polgáraitól.) A nép önfeláldozással kapcsolatos torz nézetét RM 1950-ben (DISZ I. kongresszus) fogalmazta meg először. Szerinte: „Minél több munkával, verejtékkel, áldozattal építjük jövőnket... annál drágább lesz mindannyiunk számára.” S 1956-ban mintha bejött volna ez az abszurdum! A szocializmus egyik legnagyobb kudarcának tartotta – meg is hamisította – a forradalmat. Ugyanakkor legnagyobb sikere is volt, hogy a felkelt nép nem tagadta meg a rendszert. Érthetetlen. Bárhová nyúlunk, csupa rejtély, csupa ellentmondás.

RM vezetése alatt a gyökeres változások többsége csak elkezdődött, s az átalakulás valamiféle békévé – itt elsősorban a mezőgazdaságra gondolunk – csak később oldódott. A végeredmény ismert: a térség, s benne Magyarország, a kétarcú szocialista modernizáció nyomán közeledett Európa fejlettebb részéhez és távolodott is tőle. Az ötvenes években a világ akkori százhatvan országának csupán a nyolcada tudott rátérni az iparosodás elmaradásból kivezető útjára, s köztük volt Magyarország is. Ez a súlyos torzulások ellenére is eredmény: ellentmondásos siker. Mikor Magyarország talán a legközelebb jutott Európához – véletlenül éppen Rákosi Mátyás halála tájékán –, akkor is a perifériához tartozott. Majd a modernizációnak egyre inkább kerékkötője lett ez a modell. A kísérlet megbukott. Az álmok szertefoszlottak. Kiderült, hogy a kommunista párt nem talált rá a probléma megoldására, hanem ő maga lett a probléma. Rákosi e „terelőút” (Berend T. Iván) könyörtelen következetességű vezéréként írta be magát Magyarország történetébe.

A sok változásból RM képzeletbeli repülőjegyre legyen elég ennyi széljegyzet. (Mielőtt elmerülnénk harmadik emigrációja történetében, meg kell említeni, hogy a könyv hátralévő része három forrásra épül. Elsősorban Feitl István: *A bukott Rákosi* című 1993-ban megjelent tanulmányára. Továbbá Rákosi sógornőjének, Biró Ferenc feleségének, Biró (a címlapon helytelenül Bíró) Eugéniának *Száműzetésben* című 1994-es, erősen szubjektív visszaemlékezésére. A harmadik forrás egy dossziényi korabeli pártokumentum, aminek a másolatait a mindent gyűjtő Aczél Györgytől kaptam. Ezek az iratok a Magyar Országos Levéltárban megtalálhatók. Az 1962-es június 22-i Aczél-Nógrádi beszélgetés Rákosival ugyancsak a birtokomban van.)

Az uralkodó kommunista pártokban ismeretlen volt a leváltott első titkár, RM ezért – mintha mi sem történt volna – a közelben üdülő külföldi vezetőkkel élte a magas rangú funkcionáriusok társadalmi életét, és ez a többieknek is természetesnek tűnt. A „II. Sándor cár kastélyában” pihenő Hruscsov külön meghívta még szarvasvadászatra is. De vendégül látta Vorosilov, Molotov és Mikojan is, Szuszlov pedig meglátogatta. RM felhasználta az alkalmat, hogy elmondja, mekkora hiba lenne Nagy Imre visszavétele a pártba. Véleményét – Vorosilovot kivéve – senki sem osztotta. Elsősorban nem ennek megakadályozására akart legkésőbb október elején hazatérni. A pártvezetés kínjában kitalálta, javasolják neki, hogy „nyugdíjasként foglalkozzék irodalmi munkássággal”. Nyugdíjasként, és irodalmi munkássággal!

Hazatérésre sarkallta, hogy elvtársai azt hitték, felmentésével megoldódott minden. Ráadásul tovább feszegették a felelősségét, mikor szerinte minden kritika „az ellenség kezére” játszik. Ám a Politikai Bizottság úgy dönt: amíg Gerő nem tér vissza a szabadságáról, addig Rákosi se jöjjön haza, azért sem, mert még mindig azt hiszi, hogy ő a főnök (például kifogásolta az általa lecsukatott köztársasági elnökök – Szakasits és Tildy – bekerülését a Népfront Tanácsába). Az utolsó pillanatban kaptak észhez, mert a „beteg” eldöntötte, hogy a helyzet romlása miatt szanatóriumi kezelés nélkül hazatér, kérte is szovjet elvtársait, hogy intézzék el

a formásokat. Révai, ismerve őt, már korábban ajánlotta, ha sokat ugrál, „végképp” le kell leplezni. A PB pedig megbízta a Krímbe utazó Gerőt: tanácsolja neki, hogy „maradjon hosszabb ideig a Szovjetunióban”, és meggyőzéséhez kérje Hruscsovék segítségét. Javaslatukat Vorosilov tolmácsolta, mire Rákosi a jelen lévő Gerőre támadt a közös örökség herdálásáért. De bele kellett törődnie, hogy még egy-két hónapot „üdül”. Fájdalomdíjként kapott egy kis lakást Moszkva belvárosában, és talán kocsinhasználatot is (természetesen sofőrrel). Nekifeküdt a hazai lapoknak, és szimatolt. Kun Ágnes úgy emlékezett, hogy 1956-ban Rákosi egy „fekete ZISZ-szel” – a szovjet Mercedesszel – felkereste az anyját, Kun Bélánét, kipuhatólni, hogy áll a „Kun-ügy”, hogyan is jelent meg hetvenedik születésnapján az a cikk róla a *Pravda*-ban. Közölte: utasítást adott, állítsanak Kunnak emlékművet, s hazautazása után mint „éceszgéber” fog dolgozni. Ám egyelőre még a Moszkvába érkező magyarokra vadászott, hogy megerősítsék: hiányzik. Segítségére volt az új moszkvai nagykövet, a balos Boldoczki János (1912) is, aki 1956-ban vele bukott (addig külügyminiszter volt), és később is Rákosival együtt zárták ki a pártból:

– Nincs emlékem Rákosiról – állította három évtizeddel később –, nem találkoztam vele. Miután kimentem Moszkvába, felkerestem, mert ő volt az Elnöki Tanács helyettes elnöke. Megkérdeztem, nincs-e valamire szüksége. Azt mondta, köszöni, nincs, jól van.

Boldoczki nem mondott igazat. Rengeteg emléke kellett, hogy legyen Rákosiról, csak 1987-ben már nem merte őket felidézni. Még arra sem „emlékezett”, hogy RM ekkor már korántsem érezte olyan jól magát.

RM visszaemlékezéseiben azt állítja, hogy az MTI-vezérigazgató Barcs Sándor mondta neki először: ha itthon nem lépnek fel „az elszemtelenedő reakcióval szemben”, akkor ellenforradalom is lehet –, ám ez nem 1956-os értelmiségi stílus, és nem is igen illik a volt kispap politikus szájába.

– 1956. szeptember 23-án magyar–szovjet mérkőzés volt Moszkvában – idézte fel az MLSZ-elnökeként is tevékenykedő Barcs Sándor (1912) –, és 1–0-ra győztünk. Ezt azért említem, mert sok mendemonda volt arról, hogy a sportban le kellett feküdnünk a szovjeteknek. Éppen e feltételezés miatt a fiúk minden szovjet meccs előtt görcsben voltak, és esetleg épp emiatt kaptak ki. A meccs előtti napon, szeptember 22-én reggel Rákosi telefonált a Moszkva Szállodába, és meghívott másnapra, villásreggelire magához, a Kolpacsnij Pereulok 6. szám alá. Akárcsak itthon, kocsit küldött értem. Ennek a találkozásnak az egyik legérdekesebb emléke, hogy a felesége, Fenyicska mindvégig vitában volt velem, minden kérdésben nekem adott igazat. Beszélgetésünk során szerette volna tisztára mosni magát a perek ügyében, ezért állandóan arról beszélt, hogy Péter Gábor és Berija ugratta be. Szóba kerültek a reformok is. Fenyicska abban is egyetértett velem, hogy az egyetlen lehetőség a változások elindítása lett volna. Rákosi azzal védekezett, hogy kicserélte az egész gárdát. Csakhogy az újak többsége legfeljebb egy tanácsi előadó szintjét ha elérte. Ebben is igazat adott nekem az asszony. Meghívásom másik célja az volt, hogy a hazatérésük felől puhatólazzon. Azt mondtam neki, hogy ez időszerűtlen. Kényszeredett mosollyal búcsúzott tőlem. Ez volt az utolsó találkozásunk. Utólag rájöttem, ő teljesen alkalmatlan volt a főtitkári posztra, mert a Moszkvában kiagyalt abnormális diktátumokat sem próbálta meg vitatni. Lélek nélküli robot volt, okos, de nem bölcs.

RM szeptember végén befeküdt a Moszkvától harminc kilométernyire lévő, a felső vezetők barvihi szanatóriumába.

– Mi győzködtük Rákosit, hogy szanatóriumba kell mennie – említette Hegedüs András (1922) –, és amikor bekerült, azt írta nekem, hogy addig beszéltük rá, amíg tényleg beteg lett.

Mi számúzetésről nem döntöttünk, nem volt ilyen terv, de érthető, hogy húztuk, halasztottuk a hazatérését.

Rákosit megviselték a hazai hírek, hogy Rajk Lászlót újratemetik, hogy Nagy Imrét vissza akarják venni a pártba. Telefonált Budapestre, és a jelentkező Ács Lajosnak elmondta, „ha azonnal nem kezdenek éles és határozott támadást az elszemtelenedő reakció és revizionizmus ellen, akkor...” Pár nap múlva felhívta Kovács István, hogy közölje vele: a PB alaptalannak és zavarónak találta véleményét, és figyelmeztetik, tartózkodjon ilyesmitől. RM: „Napokig nem tudtam aludni e közlés után.” Bár meg volt győződve arról, hogy kicsúszik a párt kezéből a vezetés, visszaemlékezéseiben nem részletezi, hogy a Krímből Moszkvába visszatérő Gerővel egyszer-kétszer találkozáva miről is beszélgettek. RM hallott arról, hogy Rajkné kikötötte: „Rajk gyilkosai” nem vehetnek részt a temetésen. S rájött, hogy Gerő és a Pekingből visszatérő Kádár valószínűleg emiatt húzta az időt Moszkvában, és csak a temetési nap estéjén érkeztek haza. Gerő fel is hívta, hogy elmondja, feleslegesen aggódtak, nem volt rendzavarás. Pedig Nagy Imre is ott volt; RM rögtön észrevette őt a *Szabad Nép*-beli képen.

Nehezen viselte a hatalomnélküliséget, mindenáron haza akart hát jutni. Kitalálta, hogy a Herendi Porcelángyár budapesti telepén dolgozó feleségének „lejárt” a rendes – két és fél hónapos? – évi szabadsága, és a kormánygépen, Gerővel, Kádárral visszaküldte őt – és a nyári holmikát – Budapestre. 1956. október 8-án megjelent a *Hétfői Hírlap*, és az első számban Gimes Miklós Rákosi Mátyás és Farkas Mihály ügyében nyilvános tárgyalást követelt. Ennek a híre vagy nem jutott el Moszkvába, vagy nem vette tudomásul a barviai szanatórium lakója. Nagy Imre visszavétele a pártba RM veresége. Nem azért, mert megállapították, hogy kizárásában szerepet játszott az ő „személyi elfogultsága” is – hisz tudta, hogyan szavazták ezt meg, annak idején –, hanem maga a tény volt kudarc, hogy az ellenség belül került a falakon.

Felesége budapesti tartózkodása alatt Rákosi állandóan telefonálgatott, hogy ő is haza akar jönni. Végül Gerő kérte Andropovot, hogy emlékeztesse Mikojant és Szuszlovot, megígérték, rábíriák Rákosit, hogy minél hosszabb ideig maradjon a Szovjetunióban. Gerő azt is szeretne volna, ha beleegyeznek, hogy hírül adják: Rákosi „hosszabb gyógykezelésen tartózkodik a Szovjetunióban”.

Rákosiné épp 1956. október 23-án tért vissza Moszkvába a hírrel, hogy az „ellenforradalom kitörése csak napok kérdése”. Arról tehát nem vihett hírt, hogy ki is tört az „ellenforradalom”, hogy 1956. október 23-án az egyetemisták elsősorban a szabadságért, ekképp RM ellen is tüntettek. Hiába zengett a budapesti utcákon: „Nagy Imrét a kormányba, Rákosit a Dunába!”, ez nem hallatszott a barviai szanatóriumig. Rákosinak nem is volt füle az ilyen hangra. Este fél tíz felé behívták a szovjet pártelnökség ülésére. Ott tudta meg, hogy Budapesten „nagy tömegek tüntetnek a párt és a kormány ellen”, hogy állítólag egy belügyi és egy honvédegyeség átállt. Rákosi azt írja, Hruscsov tőle kérdezte, mi a teendő, lépjenek-e közbe a szovjet csapatok. Habozás nélkül azt felelte: „haladéktalanul”. Bár ekkor még sem a Rádió ostromáról, sem a Sztálin-szobor ledöntéséről, sem a Szabad Nép-székház megtámadásáról nem tudott, úgy emlékezik, hogy semmi kétsége sem volt afelől, hogy „ellenforradalmi megmozdulásról van szó, amelyet elvtársaink szovjet segítség nélkül nem tudnak elfojtani”. Ám a testvéreinek állítólag azt mondta: Gerőéknek saját erőt kellett volna bevetniük, mert ha magyar csapatok verik le a felkelést (!), az emberek egy része „vérrel kötődik” a szocialista rendszerhez. A szovjet elnökségben felmerült, hogy Mikojan repüljön Budapestre, nyomban meg is kérdezték Rákositól: kell-e ő oda. Ha valóban így történt is, ez nem igazán fontos kérdés, s nem hinnénk, hogy a szovjet pártvezetésben felmerülhetett volna olyan jelentéktelen téma, aminek az eldöntésében ők Rákosira szorultak. RM azt állítja, hogy

újából határozott igennel válaszolt, amit később megbánt, mert eszébe jutott Mikojan legutóbbi pesti szereplése.

Egész éjjel le sem hunyta a szemét, és másnap délelőtt felhívta Gerőt, „de a beszélgetésből nem jött ki semmi használható”. Miközben az ország gyorsan csúszott lefelé „az ellenforradalom lejtőjén”, őt leginkább az foglalkoztatta, hogy itt a lehetőség a visszatérésre.

A forradalom első hete azzal végződik, hogy Kádár János „másodszor is feloszlatja a kommunista pártot”: október 30-án megszűnik az MDP, és megalakul a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP), a párt történetében példátlanul kvalitásos vezetéssel (az intézőbizottság, a „hetek”: Donáth Ferenc, Kopácsi Sándor, Losonczy Géza, Lukács György, Nagy Imre, Szántó Zoltán, Kádár János – aki köré soha többé nem került ilyen gárda). Kádár azt mondta, hogy a dicsőséges felkelés „lerázta a nép és az ország nyakáról a Rákosi-uralmat”, megszabadult az önkénytől, a kalandorpolitikától. „Annak komor és elriasztó veszélye is fennáll, hogy idegen fegyveres beavatkozás Korea tragikus sorsára juttatja hazánkat” – mondta. A félig-meddig elnémitott Németh Lászlónak már szedték híres cikkét, amiben kiállt a szocializmus mellett, s a megőrzendő vívmányokra figyelmeztetett (például a nagyüzemi gazdálkodásra).

– Herenden is gyártani kellett Lenin-, Sztálin-, Rákosi-mellszobrokat – mesélte Tóth János (1915) szobrász. – Rákosi másfélszeres méretű mellszobrának a megformálására engem kértek fel, nem tudván, hogy annak idején Horthyt is én mintáztam. Azt mondtam, ezt nem lehet megcsinálni: vagy szép lesz, és azért nem jó, vagy olyan, amilyen, akkor meg azért nem. Végül mégis elkészültem vele. Az ekkora darabok égetése annyira kényes, hogy két-háromból egy, ha jó lesz. Csoda, hogy a Horthy- és a Rákosi-fej is egyből sikerült. A szobrot a gyáruvar közepén állították fel. Aztán 1956-ban felvitték az emeletre, és ledobták. A rengeteg cserépből látszott, hogy étkészletnyi porcelán ment abba a fejbe.

– 1956. október 25-én az őrség már civil ruhákat kuncsorált a Rákosi-villa körüli zárt kolónia házaiban – emlékezett vissza RM kedvenc testőrének, Mészáros Sándornak a felesége (1928) –, noha erre a zárt utcára csak igazolvánnyal lehetett belépni. Amikor megérkeztek az ellenforradalmárok, vandál kutatás kezdődött a villában. Az ebédlőben álló faltól falig zeneszekrényt, a közepén tévével, végiglőtték géppisztollyal. Jöttek a férjemért is. Mivel őt nem találták, követelték, áruljam el, hol a páncélszekrényünk. Mutattam nekik a karika- és a kísérgyűrűmet, hogy ez a mi „vagyonunk”, ehhez nem kell páncélszekrény. Nem hitték. Akkor előszedtem nekik a férjem fizetési szalagját, a havi 1200 forintról. A Rákosi-villát kifosztották, amiben a kolóniabeliek is segítettek.

– Ha jól számolom, 1956. október 27-én törhették fel a házat a huligánok – idézte fel Sztópka Ferenc (1923) gondnok. – Kirobbantották a páncélszekrény ajtaját, abból előkerültek a kötvények, de állítólag egy csomó pénz is. Azt nem szórták szét, de békekölcsönkötvényekkel tele volt a kert, s jó néhányan be is költöztek a Rákosi-villába. Nemcsak ez a népség rabolt, a telepen lakók is hordtak mindent. Az egyik főhadnagy lakásában színével lefele volt felterítve egy hatalmas perzsa. Az ügyesebbek összepakolták a szajrét és levitték vidékre a rokonokhoz. G., a kolónián lakó sofőr egy tele teherautóval állított be a szüleihez. Margit, a cserfes szobalány valamikor novemberben panaszkodott, hogy neki még tartoznak a bérrel Rákosiék. Mondtam neki, hogy most se Rákosiék, se párt, se ÁVH, a legjobb az lesz, ha elviszi a nagyrádiót és eladja. Aztán 1957 tavaszán egy hónapig kellett kutatnunk a széthurcolt dolgok után Kállai Sanyival, a kormányórság helyettes parancsnokával. Amit sikerült visszaszerezni, azt a több teherautónyi holmit, ólomkristályokat, porcelánokat, festményeket, gobelineket, Birkásné vette leltárba a pártközpontban.

A *Magyar Honvéd* november 2-i és 3-i számában tudósítást közöl Rákosi és Gerő villájáról. Gerónél került elő többek között a „Kimutatás a havi élelmezési költségekről (1956. május)”. Rákosi 11 000 Ft, Gerő 9500, Hegedüs 10 000, Piros, Bata, Szalai, Ács, Kovács 6–8000 Ft (a közalkalmazotti átlagbér négy-nyolcszorosa – *P. Á.*). A cikk szerint Rákosi rezidenciáját „nemzetőrök és honvédek őrzik, hogy a benne lévő milliós értékek, melyeket a magyar nép izzadt ki – tökre ne menjenek, el ne vesszenek”. A tudósítás azzal közli a főtitkári párttagkönyv oldalainak képét: „mit mondanak azok a megtévesztettek, akiktől progresszív tagdíjfizetést követeltek és most azt látják, hogy az 1. számú tagkönyvbe havonta 120–160, de legfeljebb 200 forintnyi bélyeg van beragasztva?” Erős túlzással „vetítőgépekről, és zongorákról, a nemesfával burkolt termekről, stílbútorokról, bársonyszőnyeges lépcsőkről, a bordásfallal és mérleggel ellátott fürdőszobákról” – írnak. (Rákosi és a bordásfal!)

A Rákosit csak „1. számú közellenség”-ként említő lap november 1-jei számának első oldalas híre: „Kikérjük Rákosit a Szovjetuniótól. A bíróság előtt felel tetteiért.” „A soproni, kiskunfélegyházi és több más küldöttség vezetői kérdést intéztek a Parlamentben Nagy Imréhez és Erdei Ferenchez, hogy Rákosi menedékjogot kapott-e a Szovjetuniótól, vagy csak átszökött a határon. A kormány vezetői azt válaszolták: ha a rend helyreáll, a hazaáruló Rákosit a nemzetközi jogszabályok szerint kikérik a Szovjetuniótól, s bíróság elé állítják.” Ő pedig azt állította, hogy tárt karokkal várja haza a magyar nép. Számára ez a tudósítás, a *Magyar Honvéd* november 1-jei száma nem létezett. Pedig a két következő számot megkapta, a villáról szóló cikkeket átfutotta, és úgy kommentálta, hogy ez a firkász korábban írt néhány ömlengést róla. Csakhogy a tudósítások nincsenek aláírva! Egyébként pedig népszerűtlenségével – persze az ellenség körében – tisztában volt, hiszen még testvéreit, Dezsőt, Zoltánt és Ferencet is a Szovjetunióba kellett menekíteni, „ami lehet, hogy az életüket mentette meg” – írja ő maga. Állítólag Hruscsov is közölte vele, ne nagyon készüljön Pestre, mert ott felakasztanák.

– Nővéreit és sógorait – Belláékat, Gizit, Csillagot – letartóztatták, és teherautón mutogatták a Fő utcai börtönig, hogy ezek a Rákosi-rokonok – mondta az unokatestvér D. Kardos Éva (1923). – Aztán a szovjetek szabadították ki őket.

Október 29-én vagy 30-án Rákosit állítása szerint újra behívták a pártelnökségre, mert Hruscsov Budapesten ellenkormányt kívánt szervezni – „amely a Szovjetunióhoz fordulna segítségért” –, és azt akarta megtudni, kiket válasszanak. RM azt írja: „azonnal” helyeselte az ellenkormány ötletét is, s úgy képzelte, hogy ennek ürügyén a közben Moszkvába zsuppolt Gerővel, Hegedüssel, Kováccsal és Pirossal együtt – „kivételek nélkül” mindannyian – visszatérnek Magyarországra. De „meggyőzték”, helyesebb, ha Moszkvában marad: felmentése után pár hónappal mégsem térhet vissza a szovjet hadsereg hátán a politikai porondra. RM Münnich Ferencet ajánlotta az ország élére. A választás szempontja: „milyen zavart fog előidézni az ellenforradalmárok táborában”, továbbá, hogy „Münnich fellépése váratlanul fogja érni Nagy Imrét”.

Micsunovics naplója szerint pár nap múlva, Brioniban Titónak Hruscsov is elsősorban Münnichről beszélt, mint leendő vezetőről, míg a jugoszlávok inkább Kádár Jánost javasolták. Tárgyalásuk során „Hruscsov átkokat szórt Rákosira”, aki „felajánlotta szolgálatait” Budapesten, de ő közölte vele: „nyugodtan menjen csak oda, a nép majd jól fel fogja akasztani”. Malenkov elmesélte, amikor Rákosi fel akarta hívni Pestet, a moszkvai központos megtagadta a kapcsolást – bármilyen megbízható volt is, figyelték a vonalát! –, mert „ez a telefonos nagyobb politikai érettségről tett tanúbizonyságot, mint az idióta Rákosi, aki a legegyszerűbb dolgokat sem képes felfogni”. Ez a hangvétel Titónak is szólt, előtte jó pont volt Rákosi gyalázása. Pár órája azonban még tanácsot kértek az „idióta” Rákositól. Felmerült, hogy hazaküldik a bukott gárdát, magát Rákosit is. (RM december közepén azt írta

Hruscsovnak, itt az ideje, hogy „végre bevonják a munkába” őket: megvalósítható a november 4-e előtt kidolgozott terv, miszerint a szovjet hadsereg 1956-os „fellépését” erős politikai offenzíva támogatná – a Moszkvában lévő kommunisták részvételével.)

Itthon az istennek sem akartak díszkaput ácsolni a fogadásukra.

– 1956-ban jött egy csapat ember a vadászkastélyhoz – mondta Balogh Mózes (1924) gyulai fővadász. – Vezetőjük, valami bányászféle, belökött a szobába és rám fogta a géppisztolyt. A feleségemnek fel kellett mennie az emeletre, megmutatni, melyik ágyban aludt a „Kopasz”. Aztán félreállították, de a feleségem megjegyezte, minek ezt szétlőni, eddig Rákosi aludt benne, ezután meg az, aki kormányon lesz. Átkutatták a lakást, és megtalálták a harmincezer forintunkat. A piszok ávós meg volt fizetve! – mondták, mert rólam a faluban azt mesélték, hogy ávós vagyok. Tegnapelőtt adtam le a hízókat, annak az ára. A késeimről megkérdezték, kit akarok velük meggyilkolni. A távcsővemen rajta volt gyárilag a csillag, ez honnan van. Mondtam, hogy szolgálati felszerelés. Nem bántottak, nem vittek el semmit, csupán azért jöttek, mert hallották Gyulajon, hogy van egy úgynevezett Rákosi-kastély, és egy ávós százados lakik benne – ez voltam én, aki még párttag sem voltam.

– 1953-ban Boda Györgyöt, Rákosi őrségének parancsnokát leszerelték, és valami szövetkezetnek lett a vezetője – idézte fel RM egyik sofőrje, Szirmai Károly (1910). – Boda abban a bérházban lakott, ahol a pártórség parancsnoka, akit októberben kerestek a fegyveresek. Mentek felfelé a lépcsőn, és Boda azt hitte, érte jöttek. Menekült felfelé, de a negyedik emeleti padlásajtónál megakadt, átvette magát a lépcsőkorláton, és meghalt. Pedig évek óta nem volt belügyes, és mondom, nem is ő keresték.

RM az ávósok elleni hajszáért is Nagy Imrét okolta. Szerinte a kormány egy pillanat alatt kihúzhatta volna „az ávóshisztéria” méregfogát, ha közzéteszi fizetési jegyzéküket – mintha az országnak elsősorban a jövedelmük fájt volna.

– Rákosival én csak október 28-a után találkoztam – mondta Hegedüs András (1922) –, amikor Gerővel, Pirossal, Batával és családjainkkal együtt mi is Moszkvába mentünk emigrációba. Október 31-én volt róla szó, de nem igazán komolyan, hogy Gerővel együtt hazaküldenek minket, de végül nem vontak bele a helyzet értékelésébe bennünket, tudtommal Rákosit még kevésbé. Így abban is kételkedem, hogy ő fogalmazta volna a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány felhívását, bár akkor mindenki fogalmazott. Többször jártam nála a szanatóriumban, ahol megérkezésünk után először együtt látogattuk meg. Ő annyira sem értette a felkelés okait, mint mi. Azt állította, azért tört ki az ellenforradalom, mert őt leváltották.

Miután a magyar kommunista párt nevében is szakított a rákosista múlttal, lapja, a *Szabad Nép* is „kikeresztelkedett”. A felkelés leverése előtti napon az új pártlap, a *Népszabadság* azt írta: „Ahhoz, hogy újjászervezzük erőnket, a leghatározottabban kell állást foglalni az MDP bűnös vezetésével szemben.” „Aki az MSZMP tagja kíván lenni, az számoljon azzal, hogy párttagságáért nem jár fényes állás, előkelő pozíció, nem jár semmiféle megkülönböztető előny.”

Az új kormány felhívásának megfogalmazását „a magyar elvtársak”-ra bízták, írja RM, és a szöveget végső formába Gerő, meg talán Révai és Hegedüs öntötte. A legvalószínűbb, hogy az íródeák Gerő tolla alól kerülhetett ki a Rákosival egyeztetett szöveg, amibe aztán Kádár írta bele például a „Rákosi és Gerő vezetése” helyett a „Rákosi és Gerő klikkje” kifejezést.

A családnak RM azt mondta, hogy a kormánynyilatkozat jelentős részét ő fogalmazta. De akkor mit keres benne a „Rákosi–Gerő-klikk”? Beletették, de egyetértettem vele, felelte

állítólag, ami nem lehet igaz, hisz a Hruscsovnek írt leveleiben is kézzel-lábbal tiltakozott ellene.

Visszaemlékezéseibe RM, a Münnichet ajánló sorok után kézzel beírta: „Végül is Kádárt javasoltam.” Lehet, hogy valamiért tényleg ajánlotta főtitkárnak Kádárt is (hisz májusban Andropovnak valóban őt nevezte a legrátermettebbnek).

November 4-én reggel, az Országház pincéjében az államminiszter Tildy Zoltán egykori köztársasági elnök és Mindszenty József hercegprímás attól félt, amitől sokan mások is, hogy a szovjet hadsereggel Rákosiék jönnek vissza (s őket letartóztatják). Amikor pedig kezdetét vette a megtorlás, rendőrségi jelentés szerint Győr-Sopron megyében például elterjedt, hogy nem Kádár kormányozza az országot, hanem Rákosi, aki ezért hetenként háromszor repülőgépen jár haza.

Tőle félték. Képzavarral szólva: az 1956-os „ellenforradalomban” az „ellen” elsősorban RM volt. A talpra ugrott ország nem a szocializmust vetette el, hanem annak Rákosi-féle változatát – így lehetett a kommunista Nagy Imre a forradalom miniszterelnöke. Kádár is ráérezett erre a párt átkereszteléskor, de később is. Ám a szakítás a Varsói Szerződéssel – a Szovjetunióval! a táborral! –, vagyis a forradalom függetlenségi követelése szinte lehetetlenné tette a szovjetek, de még a forradalmat ideig-óráig pártoló kínaiak számára is az események reális értékelését. Azt kérdezték: miképp fordulhat egy ország, egy nép szembe a kommunista mozgalommal, miképp állhat át az imperialisták táborába? S a háborgó Kreml a szocializmus első számú magyar ellenségével, Rákosi Mátyással tárgyalgott.

RM elsősorban (bukott) internacionalistaként élte át októbert: „Szerencsénkre Anglia és Franciaország akkor tenyereltek bele a szuezi kalandba, ami lekötötte erőiket. Ha akkor nincs az átkozott magyar ellenforradalom, a Szovjetunió és a szocialista világ kolosszális hasznot húzhatott volna a szuezi imperialista kalandból. A szívem majd’ megszakadt, ha arra a kárra gondoltam, amit mi, magyar kommunisták okoztunk a nemzetközi kommunista mozgalomnak.”

A szovjet túlerő a tankok elindításának pillanatában eldöntötte a magyar forradalom sorsát. A felkelők gyérülő csoportjai még harcoltak velük, amikor a szovjet keményvonalasok – Molotov, Kaganovics, Sepilov – már javasolták a forradalom előtti állapotok visszaállítását. A szovjet pártelnökség november 6-i ülésén kifogásolták az MDP feloszlását, a „Rákosi-klikk” kifejezés használatát, a szocialista múlt besározását. Sztálinista nézeteik vitája során Hruscsov odavágta Molotovnak: arról hallgat, hogy „vissza akarja hozni Hegedűst is, Rákosit is”.

Említettük, RM december közepén azzal jelentkezett (levélben) Hruscsovnál: itt az ideje, hogy „végre bevonják a munkába” őket. Valamiféle új vezetőséget kívánt maga köré szervezni. Szólt is a nagykövetnek, hogy hívják össze a Moszkvában tartózkodó KV-tagokat, ám ebből nem lett semmi.

November 3-án Hruscsov becsületes, hűséges kommunistának, de durvának nevezte Rákosit. Tito pár nappal későbbi pulai beszédében régi, de nem becsületes forradalmárnak minősítette, mert a törvénytelenések megfosztották a tisztességétől. Noha politikai gyilkosságoktól, koholt perekétől az ő uralkodása sem volt mentes, azt mondta: a Rákosi-félék „a legbecstelenebb emberek a világon”. RM Hruscsovnek írt decemberi levelében kifogásolta, hogy Kádárék nem válaszolnak a Tito-beszéd „Magyarországot érintő ellenséges részeire”. Még mindig úgy érezte, hogy ő a párt, ő a nép, ő az ország.

Az átalakult párt, az MSZMP már novemberben úgy döntött, hogy a legtöbb másodvonalbeli Rákosi-káder nem tölthet be párt- és állami tisztséget (állítólag megjelent az is, hogy Rákosit

kizárták a pártból, noha be sem lépett). Mindebből kiolvashatta volna legalább azt, hogy torlaszok kerültek a visszavezető útra. December első napjaiban az MSZMP Központi Bizottságának ülésén előadói beszédében Kádár János kijelentette: „Meggyőződésem szerint Rákosi-féle restauráció veszélye nem áll fenn... Száz kommunista sem adná magát ennek oda.” Kádár túlzott. Kisebbítette a veszélyt, pedig tartott a politikai visszafordulás tragikus lehetőségétől. Az MSZMP KB decemberi határozata túltett Tito minősítésén is, amikor a „bűnös, párt- és népellenes Rákosi–Gerő-klikk” tevékenységét nevezte az „ellenforradalom” egyik fő okának. Ezzel végképp összeomlott a dicső, de még a gyors hazatérés reménye is: létrejött az emigráció másik pólusa is, a snagovi jobboldali csoport mellett a baloldali moszkvai pólus. Minden adott volt a kétfrontos harchoz: elkezdődhetett a pártélet. A moszkvai csoport megbélyegzését közlő *Pravda*-híradás után RM nyomban megpróbálta „helyre rakni” Hruscsovék fejét. Megírta neki (a pártelnökségnek), mi is a helyzet Magyarországon, hogy nélkülük nem boldogulnak „a fasizmustól fenyegetett milliós tömegek” mozgósításában. A közel kétezer szavas levél nem egy nyugdíjas siráma, hanem egy öntudattúltengéses szaktárs útmutatása. Az MSZMP mérsékelt dicséretébe csomagolva károsnak minősítette „klikkjük” elmarasztalását. Utalt a kádári cikcakkokra (csak most ismerték el, hogy mégiscsak ellenforradalom volt Magyarországon, s hogy „főképp a Magyar Dolgozók Pártja erőire kell támaszkodni”). Emlékeztetett arra is, hogy a nehéz napokban Kádár „ellenállása miatt nem valósult meg” a tervezett „erős politikai offenzíva”, a régiék és újak összefogása: az ő hazatérésük. Ezért Kádár helyett mást „kellett volna előtérbe helyezni”. Vagyis leváltotta volna (ám amint nyilvánvalóvá vált, hogy mégis ő a gyengébb, láttuk, azzal dicsekedett, hogy ő javasolta Kádárt első titkárnak).

Ceterum censeo: „Mindenekelőtt újra fel kell vetni a Nagy Imre-kérdést.” Szerinte a volt miniszterelnök „rehabilitációjának és visszatérésének előkészítése” folyik. RM annyira elvesztette ítélőképességét, hogy azt javasolta Hruscsovnek – a szovjet–jugoszláv viszony rendezőjének –, fel kellene tárnai, „milyen szerepet játszott Jugoszlávia október 23-a előkészítésében”. Kifogásolta, hogy a „Rákosi– Gerő-klikk” tagjai „meg vannak fosztva attól a lehetőségtől is, hogy a fasizmus ellen harcoljanak”. Megemlítette: a párt második „felosztása” – akárcsak 1943-ban – „a legnagyobb segítség volt az ellenségnek”. (Úgy vélte, Hruscsovék is tudják, hogy ki volt mindkét esetben az áruló.)

Megjátszva a mértéktartót, megírta, hogy az őt ért kritikának még arra a részére sem tér ki, amivel nem ért egyet. De azt a vádat visszautasította, hogy megsértette – megsértették – a magyar nép nemzeti, hazafias érzéseit. Felhívta Hruscsov figyelmét, hogy a november 2-i *Népszabadság*-ban Kádár a szovjet egységek kivonását követelve azzal vádolta, hogy eladta „az ország függetlenségét, szuverenitását és javait”. „Forró kommunista üdvözlettel Rákosi Mátyás. Moszkva, 1956. december 15.” Bár RM levelét biztos elolvasták, ennek semmi jele sincs.

– 1957-ben népbíróági ülésen tárgyaltam a vecsési ellenforradalmárok ügyét – emlékezett egy bírónő –, s tanúként megjelent Rákosi Jolán: Rákosi hosszú hajjal. Szünetben megkérdeztem tőle, nem látta, merre tartunk, mire Joli néni azt felelte: láttam, mondtam is neki, Matyi, Matyi, vigyázz, mert a nép elégedetlen, nagy baj lesz ebből!

– Utoljára ’56 decemberében találkoztam Rákosival Moszkvában – idézte fel Kovács István (1911) –, és akkor megmondtam neki: Mátyás, egyetlen népi demokráciának sem volt olyan jó vezetőgárdája, mint nekünk. Te a szalámitaktikát sikeresen alkalmaztad a jobboldali pártokkal szemben, aztán a szeletelőt a saját pártodban sem állítottad le: szétverted a vezetést, pedig senki sem volt a konkurensed! Ezt nem vártam volna tőled, mondta, de érvei nem voltak. Bennem rengeteg keserűség volt akkor. 1953-ig a hibákban is egységesek voltunk (!), utána a PB-tagok lába alól kicsúszott a talaj: megroppantunk morálisan. Meggyőződésem,

nincs ellenforradalom, ha nincs törvénytelenység. Miért nem követeltük, hogy Rajkot hozzák oda a PB elé? Eszünkbe sem jutott, hogy ez lehetséges!

Ennek ellenére 1957. január 10-én levélben tiltakozott Hruscsovnál már a „Rákosi–Gerő-klikk” kitétel ellen is. Azt írja, az „ellenforradalom” fő oka a „példa nélkül álló árulás”, de a törvénytelenégekről szót sem ejt. „A korábbi vezetők, köztük én is, súlyos hibákat követtek el, ezt senki sem tagadja. De ezek a hibák a szocializmus és a párt építése közben történtek.” Akkor idáig jutott. 1956/57 telén a moszkvai magyar emigránsok bőszen leveleztek. Sorra fogalmazódtak az RM és Kovács levelével egyszabású beadványok. Választ nem a címzettől, hanem a magyar pártvezetéstől kaptak. A Kádár János által aláírt április 12-én kelt levélben tudatták velük, hogy az országban elvesztették a kommunisták bizalmát is: széles körű a félelem régi hibáik visszatérésétől, csoportos hazatérésük a korábbi viták felszításával, a párt részekre szakadásával járna. A levél felszólította őket, hogy tartózkodjanak minden, a „párt munkáját zavaró” fellépéstől: a hazatelefonálgatásoktól, az állandó sürgetéstől, a Moszkvában megforduló funkcionáriusok macerálásától.

Noha RM sem kapott választ Hruscsovtól, 1957. január 9-én még hosszabb levélben magyarázta a bizonyítványt. A hangütés a korábbi, a cél is ugyanaz: az általa kitalált „két pártvezetés” – a budapesti és a moszkvai – „egyesítése”, hiszen Kádárék munkája: „nyílt lépés előre, titkos lépés hátra”. Állítja: őket Nagy Imre és Kádár „az amerikaiak közvetett nyomására” távolította el a vezetésből. Így aztán most a hazájától távol kénytelen élni két volt első titkár, a Minisztertanács korábbi elnöke, több PB-tag, a budapesti pártbizottság volt első titkára stb. stb. Azt hitte, feltételekhez kötheti a „kettészakadt vezetés” egyesítését. Tisztázni kell – írta –, hogy az október 23-i események miért éppen Magyarországon következtek be. Nyomban hozzá is kezd. A „Rákosi–Gerő-klikk hibái” szerinte más népi demokráciákban is előforduló gyermekbetegségek. Ám nálunk a gyógyítást a revizionista, opportunist, frakciózó Nagy Imrere bízták, akivel Kádár is „együtt haladt”. Az ellenforradalom kirobbanásának ez a frakció az egyik oka. Szerinte 1956. október 23-án „a trianoni kérdés” vitte az utcára az egyetemi ifjúságot. Azt is írja, hogy a tüntetés „Nagy Imre és Tito közös ügye volt”. A folytatás: „A Rajk-ügyet Sztálin arra használta fel, hogy bebizonyítsa, hogy Jugoszláviával szembeni politikája helyes és törvényes volt. Ezért volt akkora visszhangja a pernek egy időben az országon belül és külföldön is... A rehabilitáció rendkívüli mértékben növelte Tito tekintélyét, és Nagy Imre különösen felhasználta ezt.” Végül „megrázkódtatást okozott” az ő távozása is a párt éléről; utódai kiengedték a kezükből a gyeplőt. Történelmi leckéjét utolsó feltételének közzétételével zárja: Kádár és társai gyakoroljanak önkritikát.

S ha már tollat fogott, feljelent mindent és mindenkit: „Október 23-a óta a filmszínházak, színházak egyetlen szovjet darabot sem tűznek műsorra.” Háttérbe szorítják a népi demokráciához hű lelkészeket, a békepapokat. A *Népszabadság* „kellemes karácsonyi ünnepeket kívánt olvasóinak”, megjelent „Velázquez Madonnája és egy csaknem teljesen meztelen párizsi szépség képe, mint 20 évvel ezelőtt a horthysta újságokban”. De bárhová kalandozik is, mindig odajut: igazi csodára akkor lenne képes az ország, ha megszűnne „a párt kettéosztottsága”. Őt és társait kizárták az Elnöki Tanácsból, a parlamentből: vagyis a törvénytelenység – ezt a szót használja Rákosi Mátyás – „soha nem uralkodott el annyira”, mint november 4-e óta. Talán az otthon rá váró akasztás ijesztette meg, amivel Hruscsov fenyegette, talán azt hitte, kéretheti magát, mert azt is írja, hogy egészségi állapota miatt sem vonatkozik rá a „gyors munkába állítás”. Ám előrsét mindenképp hazaküldené.

RM sem volt valami nagy realista. Ekkor azt a tényt volt képtelen tudomásul venni, hogy leváltották, hogy nyugdíjas, hogy nem ő az úr, hanem a senki Kádár. „Aggódását” nyilván a felelősségérzettel magyarázta magának. Az 1957. január elején rendezett bolgár–csehszlovák–román–szovjet–magyar csúcstalálkozó, vagy a szovjet–kínai–magyar találkozó

közleményei sem ébresztették rá, hogy őt leírták. Küldözgette Hruscsovnak a leveleket, bár választ csak az utolsóira kapott. Nem ébredt rá, jobban járna, ha hallgatna. Képtelen volt befogni a száját. Január 14-én, mintha mi sem történt volna, levelet írt az Elnöki Tanács elnökének, és kérte, „idejekorán” hívják meg a Tanács üléseire, hogy hazautazhasson. Hasonló levelet küldött az Országgyűlés alelnökének is. Mert ha legalább az ajtórésbe beteheti a lábát...

A közvélemény ezzel szemben azt követelte, hogy Farkas Mihály mellett Rákosi és Gerő is bíróság előtt feleljen a törvénytelenységéért.

– Kompromisszum eredménye volt 1957 tavaszáig, hogy se Rákosi, se Nagy Imre – emlékezett Aczél György (1917). – Komolyan fel sem vetődött soha, hogy ha lesz Nagy Imre-per, akkor legyen Rákosi-per is. Itthon és külföldön is sokan elképzelhetetlennek tartottak egy harmadik Rákosi-pert, meggyőződésem szerint közénk sorolható maga Kádár is. Tizenegy alkalommal beszéltem Kádárral a Nagy Imre-perről, s azt mondta, tisztában van vele, hogy amíg tízszer ki nem végezték Farkas Mihályt és Péter Gábort, addig nem lenne szabad Nagyot elítélni, de azt is tudja, hogy Farkas és Péter Rákosira tolták volna a felelősséget, ő pedig Sztálinra. Ezért is képtelenség volt a két per összekapcsolása.

A példátlanul bátor illegális kommunista, Birnstingl Miksa 1951-ben társaival együtt kemény hangú levelekben figyelmeztette Rákosit, hogy elvtársaikat ártatlanul csukják be. Ezért internálták, zárt osztályon tartották (és még olcsón megúszták). 1957-ben meglehetősen naivul azt írta Ehrenburgnak, az volna a leghelyesebb, ha „Rákosit, Gerőt és klikkjének azon tagjait, akik most a Szovjetunióban tartózkodnak, az eddig elfajult vezetésükért” szovjet bíróság elé állítanák.

– Amikor 1957-ben a PB előtt szóba került, hogy Rákosi mennyire haza akar jönni, kijelentettem, nekem csak egy géppisztoly kell, s ha átlépi a határt, lelövöm – mondta Fock Jenő (1916). – 1958 augusztusában Joliot-Curie temetésén voltam, és Párizs vörös övezetében egy kommunista polgármester szobáját Rákosi Mátyás képe díszítette. Bűne nem érdekelte: „Ő adta nekünk Thorezt!” Rákosi nevét úgy beitta a munkásmozgalom, hogy gondolni se lehetett rá, hogy Nagy Imrével együtt őt is a vádlottak padjára lehetne ültetni. Ha Nagy Imre felett 1957-ben mondják ki az ítéletet, lehet, hogy csak néhány évet kap. Bírāja, Vida Ferenc ebből sem csinált volna gondot, s akár Rákosit is halálra ítélte volna.

RM pöre kósza, esélytelen ötlet maradt, noha 1958 januárjában a Politikai Bizottság ülésén is felvetődött. Tessék-lássék eljárást a törvénytelenségek súlya miatt sem rendezhettek, valós pert pedig sem a rendszer, sem Kádár, sem a Kreml nem viselt volna el. A törvénytisértések 1962-es „végleges lezárásakor” Biszku Béla elmondta a KV-ülésen: Péter Gábor a trojkára háritotta a felelősséget, Farkas Rákosira, Rákosi Sztálinra. „Gondolják el, mit használ a rendszernek, ha bírósági eljárás lenne belőle?” Gondolkodhattak volna másképp is. 1956–57-ben talántán ki lehetett volna mondani: elég a politikai perekből! (Moszkvában is ez történt.)

Aczél György megkérdezte Rákosit is a perről. (Szereplők: „A. e.”: Aczél György, „N. e.”: Nógrádi Sándor, „R.”: Rákosi Mátyás. Időpont: 1962 nyara.)

„A. e.: Mi történne, ha Önt törvényesen is felelősségre vonnák?

R.: Hát vonjanak felelősségre.

A. e.: Mit mondana a bíróság előtt, hogy Sztálin adta ki Önnek utasításba?

R.: Zárt tárgyaláson... az igazságot mondanám meg.”

Amíg nem kényszerült rá, hogy belecimpaszkodjon Sztálin lábába, addig – mint többnyire – „pártszerű” volt, a maga módján. De zárt tárgyaláson rávallott volna, annak ellenére, hogy

többre tartotta Hruscsovnál. Sztálin híve maradt, de láthattuk, hogy a saját védelmében mindenre képes. Ám bíróság elé állítása 1958-ban éppúgy elképzelhetetlen volt, mint 1962-ben.

„A. e.: Csináljunk egy harmadik Rákosi-pert?”

R.: Hát én azt nem javasoltam, [de] próbálják meg.

N. e.: ...arról szó sem lehet.

R.: Én pártalapon akarom.”

Ha Moszkvából hazaengedik őket, pusztán jelenlétük zavart méricskélésre kényszerítette volna a régi-új rendszert, amely a Rákosi-rezsim nyilvános tagadására, de a társadalmi struktúra változatlanására épült. RM, az első számú magyar bolsevik – a párt egyik alapítója, a láng őrzője – harcra készítette volna a névtelen utódot, ám a kevésbé dörzsölt Kádár János tisztában volt vele, erre az összecsapásra semmi szükség. Mikor az Ideiglenes KB ülésén felmerült a Moszkvában lévő vezetők hazaengedése, Kádár a rákosisták szervezkedésére hivatkozva elutasította ezt.

A Magyarországon Kádár Jánoshoz kötődő, úgynevezett kétfrontos harc erőltetése – egyformán ütni jobbra és balra – nem egy bizarr helyzetet teremtett. Azon a napon például (1957. február 2.), amikor Kádár János Nagy Imrét ellenforradalmi felkelés szításával vádolja, s árulónak nevezi, bejelentik Nagy Imre, Losonczy Géza, Rákosi Mátyás és Gerő Ernő kizárását a pártból. Csak hogy Rákosi és Gerő ekkor nem tagja az MSZMP-nek, majd csak márciusban veszik fel őket!

Az egyre inkább sarokba szorított RM 1957. február 15-én újra megpróbálta rávenni Hruscsovot, hogy ringbe szállhasson Kádárral. Tudatta a szovjet párt vezetőjével, hogy „bár a párttagság gyengébb... a pártaktíva egyre inkább követeli: közöljék velük, kik a tagjai a titokzatos »Rákosi–Gerő-klika«-nek, mivel magyarázható, hogy bár Magyarországon proletárdiktatúra van, a párt régi vezetői hónapok óta a Szovjetunióban tartózkodnak, és nem tudnak hazatérni”. Felháborodott, hogy egy pártnap hallgatóságát a „Rákosi–Gerő–Farkas hármás” kegyetlenkedéseivel traktálták, olyasféle rágalmakkal, hogy „Rákosiék” a vallatások során „kitépték Kádár elvtárs minden körmét, hogy Rajk feleségének a melle csupa seb”.

Rákosi mit sem változott, mondhatnánk, de helyzete rosszabb volt, s az „ellenforradalom” csak bigottabbá tette. Képes volt Hruscsovnál feljelenteni Kádárékat azért is, mert a „magyar ENSZ-delegációt Mód Péter vezeti, aki a háború idején Párizsban élt, majd a párizsi magyar nagykövetségen dolgozott”, s kémkedett, amit beismert – bár a rehabilitáció során ezt visszavonta. Aztán Vajda Imre, aki az Osztrák Kommunista Párt KB-tagja volt, és ugyancsak elítélték, most az ENSZ-ben képviseli Magyarországot. „Rá kell mutatni a zsidó származású káderek előretolására, elsősorban a párt központi apparátusában. Amennyire ismeretes előttem, az ideiglenes KB egyharmada és valószínűleg a szervezőbizottság többsége közülük került ki. Ez mondható el a *Népszabadság* főszerkesztőjéről, a Kormány Tájékoztatási Hivatalának vezetőjéről, Münnich első helyetteséről a Belügyminisztériumban, a politikai rendőrség parancsnokáról, a rendőrség országos főkapitányáról, Budapest főkapitányáról.”

Ennyire töpörödött az óriás. Levelének zárása már nem „forró”, csak egyszerű kommunista üdvözlés.

– ’56 után még kaptam Moszkvából egy üzenetet Rákositól, hogy mi van velem, örülne neki, ha hírt hallana felőlem – idézte fel Király István (1921). – Hosszan vívódtam, hogy tegyek-e egy emberi gesztust, végül is úgy döntöttem, nem. Akkor már elképzelhetetlennek tartottam, hogy bármiféle kapcsolatot tartsak vele. Kilépett az életemből. Ha nem is bomlott fel még

bennem maradéktalanul a régi Rákosi-kép, az átélt tragédiák nyomán mindinkább kezdtem megbocsáthatatlannak érezni korábban még valamiképpen mentegezni próbált tetteit.

Kádár János nemcsak attól tartott, hogy a rákosisták összefognának hazatérő vezéreikkel, hanem attól is, hogy a Kreml szüntelen sakkban tartja őt a Moszkvában lévő volt első titkárokkal és társaikkal. Mindenekelőtt Rákosival. A klasszikus megoldást, megosztásukat választotta. Hazaengedték a négyes fogat törvénytelenységben legkevésbé érintett tagját, Révai Józsefet, és két harmadvonalbeli politikust (Egri Gyulát és Hazai Jenőt). Rákosi és Gerő viszont öt évig nem térhetnek vissza – szólt a határozat. A többieket – köztük Hegedüs Andrást, Kovács Istvánt, sőt a már korábban Biró névre átkeresztelt Rákosi testvéreket is – még egy év szovjet száműzésre ítélték (amit, persze, nem így neveztek). Egyben munkát kértek nekik a szovjet pártelnökségtől.

Révai hazaeresztésében szerepe lehetett, hogy 1956-ban kiállt a csúcsra visszatérő Kádár mellett Farkas ellenében, s talán az is javára szolgált, hogy ősellensége volt a „revizionista” Nagy Imrének. Révai hidat jelentett a múlthoz, a négyes fogathoz. Talán próba is volt, hogy a folytonosság vállalásában meddig lehet elmenni. Rögtön a rivaldafénybe is állították azzal, hogy „Eszmei tisztaságot!” című cikkét közöltették a *Népszabadság*-gal. Nyugati lapok nyomban azt kezdték feszegetni: visszatér-e Rákosi? A *Pravda* pedig megmagyarázhatatlan módon úgy rövidítette le az MSZMP-t balról bíráló cikket, hogy főképp Nagy Imrét illető kritikáit tompította, hagyta el.

A „hazától távoliak” ügyeinek intézését a KB-titkár Kiss Károlyra bízták. A neheze persze Kádárra várt, de a magyar küldöttség 1957. március végére tervezett moszkvai látogatása jó lehetőséget kínált Hruscsov megnyerésére. A malőr azért nem maradt el, de épp ez adta az apropót a téma felvetésére. Halála előtt Kádár ekképp emlékezett erre: „miközben Hruscsov a szokásos üdvözlőszavakat mondta, Vorosilov előhúzta Rákosinak az SZKP elnökéhez írott levelét. Abban engem személy szerint is támadott, azt állítva, hogy szétvertük a pártot; hogy az MDP tagjai őt visszavárják, s csak ő tud rendet csinálni az országban. Amikor rám került a sor, azt mondtam, hogy én is készültem egy kis üdvözlőbeszéddel, de most nem fogom elmondani, mert közben Vorosilov megmutatott nekem egy levelet, amit Rákosi írt... Ha a szovjet párt- és állami vezetés úgy véli, hogy neki Rákosiékra van szükségük, tegyék, amit akarnak... Erre Hruscsov »most már aztán elég, Kliment Jefremovics« felkiáltással az asztalra csapott és kijelentette, hogy az SZKP és a szovjet kormány bízik a magyar vezetésben, és minden támogatást megadnak nekünk.”

Hruscsov hűségnyilatkozata ellenére kiderült, hogy a szovjet elvtársak nem lelkesednek a levitézlett magyar vezetők száműzéséért. Kádár ugyanis kérte, hogy egy idő múlva fogadják be Farkas Mihályt is, amit Hruscsovék elutasítottak. (Annyira kétszínű volt a fellépés a „Rákosi-klikkel” szemben, hogy „Farkas Mihály budapesti lakost” épp ekkor ítélték hat évre, majd ezután, másodfokon tizennégy évre, és három év múlva szabadult.) Kádár e kis közjáték nélkül is tisztában volt vele, hogy Hruscsov mennyire tartja a szavát, s aggódhatott az egész szovjet vezetés esetleges pálfordulásától is. A szép fogadtatás ellenére Rákosit (és az egész bukott garnitúrát) – mint valami pisztolyt – mégiscsak Kádár tarkóján tartották. (A tényen nem változtat, hogy mégis jobb volt a Szovjetunióban, mint itthon tartani őt, őket.) Molotov – Hruscsov leváltásakor (1964) – a volt első titkár engedékenységét tette felelőssé 1956-ért, s azt is a szemére vetette, hogy Magyarországon háttérbe szorította a „megfelelő” vezetőket. Vagyis a szovjet vezetés korántsem bízhatott olyan nagyon Kádárban és csapatában a levélfelmutatás idején. Ráadásul az olasz kommunista vezető Togliatti és francia kollégája, Thorez is szimpatizált Rákosival. Hruscsov menesztése azzal is járhatott volna, hogy visszaültetik őt netalán még a párt élére is. (Kimondatlanul mind Kádár, mind Rákosi számított ilyesmire.)

Egyébként a levélfelmutatás, s az, hogy erre fel Kádár ott a nyílt színen, színpadiasan eltépte előre megírt beszédét, nem került bele Kádár itthoni tájékoztatójába (ne találgassák a helyzetét). Azt viszont elmondta az Intéző Bizottságnak, hogy a szovjet vezetők „határozottan és kategorikusan” kifejtették, „elsősorban Rákosira, de a volt vezetőkre vonatkozóan is, hogy... politikai halottak, akik a vezetésbe többé nem térhetnek vissza”, s hozzátették: „nem célszerű a halottakat minden héten újból eltemetni”.

Természetesen Rákosi és Gerő nem helyeselte a határozatot. Kádár elismerte, „meghallgatásuk nélkül” döntöttek, s nincs is joguk őket külföldön tartani (persze ennek ellenére maradtak). Rákosi és Gerő az SZKP Elnökségtől kérte, hogy vizsgálják felül a magyar határozatot, de ekkor már megvolt az alku. Sőt „Rákosival kapcsolatban” maguk a szovjet vezetők javasolták, hogy Moszkvától távol kellene élnie.

Kiss Károly szerint „Gerő komolyan, higgadtan és bizonyos megnyugvással fogadta a határozatot.” Vele többek között arról beszélgettek, hogy nem lesz elég cukor az országban. Rákosi viszont azt jóslgatta, hogy ez a vezetés „talán nyolc-tíz hónapig, egy évig viszi”. Megismételte: fogjanak össze, őt is bízzák meg valamivel, hallgassák meg a véleményét. Őt év? Akkor ő már nem él! Azt akarják, hogy idegenben haljon meg? Végül kibújt az igazi énje: ő „gyűjti az adatokat, ki, hol beszél helytelenül, és... egyszer ezeket leteszi az asztalra”. A párt azért nem tud fejlődni, mert a kétszázézer MSZMP-tag Kádár híve, a hatszázézer pedig, aki még nem lépett be a pártba, az övé.

RM, amint meghallotta, hogy száműzni akarják, telefonon felhívta Hruscsovot, hogy ne járuljon hozzá. Hruscsov azt felelte: „viszonyuljon a kérdéshez politikusán, várjon nyugodtan, és hagyja, amíg elvtársai otthon megvalósítják az elképzeléseiket” (legalábbis ezt írta RM négy évvel később az SZKP KB-nak). De itt nem fejeződött be a beszélgetés, RM kérdőre vonhatta Hruscsovot, hogy a háta mögött egyezkedik róla. A szangvinikus szovjet pártvezető és az emigráns lét miatt is egyre csöknyösebb, elvakultabb RM végül szinte veszekedtek. Hruscsov – nem feledve a Rákosi-level miatt kirobbant Vorosilov–Kádár-affért – még azt is megpendítette, hogy Magyarországon letartóztathatják.

Az önféjű RM a telefonbeszélgetés után levelet is írt Hruscsovnak (ebből lehetett kikövetkeztetni beszélgetésük tartalmát). Azzal kezdi utolsó levelét az SZKP vezetőjének, hogy „az imperialista rádiók” rémhírének tartotta „az SZKP KB Elnökség” határozatát, miszerint öt évig a Szovjetunióban kell maradnia. „Hruscsov elvtárs, Ön azt mondta nekem, hogy a magyar delegáció tagjai olyan vádakot hoztak fel ellenem, amelytől az ember haja az égnek áll, s hogy ezen vádak alapján engem Magyarországon letartóztathatnának. Közölnöm kell, hogy Kiss elvtársat az Ideiglenes IB megbízta azzal, hogy tegyen javaslatot nekem az új pártba való belépésre. Négy nappal ezelőtt Nemes (Dezső) elvtárs, a párt központi lapjának főszerkesztője közölte velem, hogy az Ideiglenes IB határozatának megfelelően írhatok cikkeket az újságba. E két tény is azt igazolja, hogy azok a komoly vádak nem is annyira komolyak.”

Ismerve a helyzetet, képtelenség, hogy cikkeket, vagy akár csak egyetlenegy írást is várt tőle a *Népszabadság*. Viszont RM másik érve helytálló. Bizarr. Eredetileg úgy szólt az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának döntése, hogy „a Moszkvában tartózkodó elvtársak” párttagságáról „egyéni elbírálás alapján az Intéző Bizottság dönt”, vagyis elég meggondolatlanul nem mondták ki, hogy például Rákosi nem lehet a párt tagja (bár február 2-i „kizárásuk” ezt kellett volna, hogy jelentse). Ám Kiss Károly minden további nélkül odaadta nekik a belépési nyilatkozatot, sőt az ideiglenes tagkönyvet is kitöltötte a követségi párttitkárral mind a huszonnyolc belépőnek: az egész emigráció párttag lett. Nagy baklövés, ám Hruscsovnak már annyira a bögyében volt RM – a vele kapcsolatos egész vircsaft –, hogy

tudomásunk szerint nem vetette Kádárék szemére az ügyet, s ballépése miatt akkor Kiss Károly sem ütötte meg a bokáját. (Nehéz megmondani, hogy mi vitte Kiss Károlyt erre a lépésre. 1962-ben ez lesz az egyik oka Kádár és Kiss összecsapásának, de azonkívül, hogy egymásra mutogattak, legfeljebb az derült ki: 1957-ben a pártvezetés némán tűrte, hogy a pár héttel korábban a pártból „kizárt” Rákosi-klikk bekerüljön abba a pártba, amelyet épp az ő politikai vonaluk tagadására kereszteltek át.)

RM világeletében hajlamos volt érdekeinek megfelelően megmásítani a tényeket. Levelében Hruscsovnak és az Elnökség tagjainak a szemére veti: 1953-ban elhitték róla, hogy titkos tárgyalásokat folytatott Eisenhower amerikai elnökkel. (RM „rosszhiszemű koholmányára” az SZKP KB azt felelte: ha bárki elhitte volna róla, hogy áruló, akkor ezt „egyáltalán nem közölték volna” vele.)

Levelében RM elismerte: „Azt jól tudom, hogy az én magyarországi befolyásom nem a régi. Ez az általam elkövetett hibák, s azon rágalomhadjárat következménye, amelyet olyan kitaróan vezetnek ellenem Magyarországon, s természetesen Magyarországon kívül is. A Szovjetunió és a szocialista világ részéről az új pártnak nyújtott hatalmas politikai és gazdasági segítség ellenére is a régi párt tagjainak 75 százaléka nem hajlandó belépni az új pártba. E szomorú jelenségnek egyik okát abban kell keresni, hogy az elvtársak egy része hisz, a másik része pedig nem hisz az ellenem indított kampánynak.” A „jó elvtársak” mindenütt hisznek neki. Az MSZMP vezetői emiatt is számúzik. Hruscsov szerint elsősorban ő „felelős október 23-áért”. De „még nagyobb a felelőssége Nagy Imrének és társainak, Kádárnak, Kissnek, Aprónak plusz Titónak... akik lényegében az ellenség kezére dolgoztak.” Végül visszatért az annyit emlegetett ötlethez: „az összes egészséges, becsületes kommunista egyesítéséhez”.

RM korábbi leveleiben leírt kétes érveit menthette az ország sorsa iránti aggodalommal. Ám most az SZKP tájékozatlan vezetését fedtte meg. Ezzel a jövátéhetetlen lépéssel végképp kitörölte magát még a beszélgetőpartnerek sorából is. (Lehetséges, hogy telefonhívására fel említették meg a Moszkvában tárgyaló, és itthon erről beszámoló Kádárnak, hogy „valami baj van Rákosi fejében”, s el kellene költöztetni a szovjet fővárosból.)

Van olyan vélemény, hogy a levelet „a tárgyalások végén ismertették Kádárral”, és ezután állapodtak meg Rákosiék száműzetéséről. Ez tévedés. A Vorosilov–Kádár-affér miatt is napirendre került a téma, nem beszélve arról, hogy az ügyben hozott magyar párthatározatot a szovjetek elé kellett terjeszteni. Ha Kádár ismerte RM újabb episztoláját, itthoni beszámolójában miért nem tért ki a levél egyetlen részletére sem, és Moszkva miért tartotta szükségesnek elküldeni neki a levelet április végén? RM írásművét először az SZKP KB vitatta meg, április 18-án, amikor Rákosiék jövőjéről határoztak. A bukott magyar vezetők sorsát a magyar pártra testálták azzal, hogy a náluk tartózkodó magyarok hazatérése az MSZMP „belügye”. S elfogadták Kádárék érvelését, hogy Rákosiéknak „jelenleg nem célszerű visszatérniük Magyarországra”.

Talán inkább Hruscsov és társai sértettségét, semmint Rákosi Mátyás fontosságát mutatja, hogy a szovjet pártvezetés külön – és az előbbinél négyszerte nagyobb terjedelmű – határozatban foglalkozott az 1957. március 25-i levéllel. Felidéztek, hogy az első titkári tiszte alól felmentett Rákosi a magyar párt (Gerő) kérésére került a Szovjetunióba gyógykezelésre. S 1956 szeptemberében is Gerő tudatta velük, hogy mivel visszatérése „nem kívánatos bonyodalmakat” okozhatna, tanácsolják, hogy maradjon a Szovjetunióban legalább egy évig. Az SZKP KB beleegyezett ebbe is. Ők az októberi „magyarországi eseményekkel” kapcsolatban abból indulnak ki, hogy az ország előző vezetősége elvtelennek bizonyult, durván megsértette a törvényességet, és elvesztette tekintélyét. (Említik persze az ellenséget

és Nagy Imre árulását is.) Megállapítják: Rákosi Mátyás továbbra is a hazatérés mellett kardoskodik, és levelében „rosszindulatúan, tendenciózusan bírálja az MSZMP és a Magyar Népköztársaság vezetőinek tevékenységét”. RM főbűnösnek tartja Kádárt és társait, a szovjet pártvezetés nézeteit pedig károsnak, ártalmasnak. Rákosi „nem látja be múltbeli hibáinak lényegét, s azt a hatalmas kárt”, amit a nemzetközi kommunista mozgalomnak is okozott. Hamis elképzelései vannak a hazai állapotokról, és „visszaél a számára biztosított vendégszeretettel”. Kapcsolatra törekszik a moszkvai magyar nagykövetséggel, „felkutatja saját megbízható embereit, s megbízásokat ad nekik tendenciózus... hírek és anyagok gyűjtésére”. Aláássa az MSZMP egységét, élezi a belpolitikai helyzetet. Ezért az SZKP KB osztja az MSZMP KB álláspontját, hogy hazatérése káros lenne. Figyelembe véve, hogy moszkvai tartózkodását felhasználja a beavatkozásra a magyar politikai életbe, intézkednek, hogy „a Szovjetunió egy másik városában” helyezték el.

RM minderről sokáig semmit sem tudott, de a Hruscsovval folytatott telefonbeszélgetésből is sejthette, hogy baj van. Megpróbált előremenekülni. Egyik lépésére így emlékezett Rényi Péter, a *Népszabadság* főszerkesztő-helyettese:

„Valamikor 1957 áprilisában szól a telefon, és jelentkezik Rákosi Mátyás. Nemes Dezső a lap akkori főszerkesztője nem tartózkodott otthon... Rákosi felajánlotta, hogy szívesen írna vezércikket a *Népszabadság* május 1-jei számába. Arról gyözködött, hogy ez milyen hasznos volna, és mennyire segítene a kormánynak, a pártnak, a szovjet–magyar viszonyoknak. Arra még emlékszem, hogy azt mondtam neki: Rákosi elvtárs – mert még úgy szólítottuk –, ...sok mindent másképp csinálunk, mint annak idején a Magyar Dolgozók Pártjában, de annyira nem változott meg a helyzet, hogy én itt, mint ügyeletes szerkesztő eldönthetném, hogy ön írjon-e vezércikket a *Népszabadság*-ba május 1-jén. A választ ne tőlem kérje, de én szívesen meg fogom kérdezni.”

A május 1-jei vezércikk már csak azért is képtelenség, mert tíz nappal később közli a lap, hogy az Országgyűlés huszonnyolc képviselőt megfosztott mandátumától. Rákosi Mátyás mellett többek között Andics Erzsébetet, Ács Lajost, Bata Istvánt, Bozsik Józsefet, Erdey-Grúz Tibort, Gerő Ernőt, Hegedüs Andrást, Horváth Mártont, Kovács Istvánt, Kónya Lajos költőt, Lukács Györgyöt, Piros Lászlót, Szalai Bélát, Vas Zoltánt, Földvári Rudolfot, viszont Nagy Imrét nem. (Meglepő, hogy RM nem tiltakozott a döntés ellen a parlamentnél.) Mindezek ellenére később újból jelentkezhettek a lapnál. 1957 októberében a PB a „szerkesztőbizottság nevében” megüzente neki, hogy ne írjon, mert cikke „politikai nehézségeket támasztana”. (Arra a kérésére, hogy „orvosa”, dr. Policzer utazzon ki hozzá, nem is válaszoltak.)

RM egyelőre még Moszkvában „ólázkodott”. Nemes György évtizedekkel később megjelent regényes életrajza felidézte „hogyan ácsorog a moszkvai hotelek halljában, hogy Magyarországról érkezett elvtársakkal találkozzék, s maga mellé állítsa őket, ahogy Napóleon szervezkedett Elba szigetén, előkészítvén váratlan visszatérését Franciaországba, de Rákosinak nem sikerült a visszatérés, megelégtették nyüzsgését, és távoli vidékre költöztették, hogy ne legyen lehetősége semmiféle politikai ármánykodásra”.

Júniusban Hruscsov frappánsan – bár kissé feledékenyen – jellemezte őt. „Egyszerre volt bátor, s ugyanakkor félénk”, ezért tartóztatott le, végeztetett ki hű kommunistákat. Azzal védekezett, hogy az ÁVH jelentései kényszerítették erre. De egy nép vezérének fel kell tudnia mérnie, „mi az igazság és mi a hazugság”. Ha képtelen rá, nem alkalmas vezetőnek – vonta le a következtetést Hruscsov.

Hruscsov és Kádár, Moszkva és Budapest 1956–58-ban a szokottnál erősebben egymásra volt utalva. Révai József nyíltan támadta a pártvezetést, de a karhatalmisták között, egyes vidéki

pártbizottságokon stb. sem titkolták, hogy a Rákosi-féle rend jobban ízlett. 1957 nyarán Kádár János kivizsgáltatta, mi az oka a pártapparátusban tapasztalható baloldali ellenállásnak. Majd túl magabiztosan kijelentette: „A szektás vonal annyit nem ér, mint egy köpés.” Az 1957. júniusi pártértekezleten Révai József – Kádár szavaival élve – felemelte a bukott vezetőség zászlaját. Révai kifejtette, hogy nem új politikára van szükség, hanem a régit kell jól csinálni. Elképzelése látványosan megbukott, Révai mégis a KB tagja lett, ami azért jelentett valamit.

– A pártkonferencia előtt, előfutárként hazatért Révai abban élt, hogy Rákosit hazahozzák első titkárnak – mondta Fock Jenő (1916), aki ekkor lett a Politikai Bizottság tagja. – Nem akarta hinni, hogy ezt mi nem tudjuk, majd szerencsétlen, konzervatív felszólalása után ő tett nekünk szemrehányást: miért nem mondtuk neki, hogy megváltozott a döntés. Rákosi azt adta be a szovjet vezetőknek, hogy Kádár nem tud és nem is akar rendet tenni, mert Nagy Imre híve, ezért van ellene a téeszeknek is, pedig az ellenforradalom leverése után itt a nagy alkalom, hogy a szocializmus két lábra álljon Magyarországon. De azzal is fűzte Hruscsovékát, hogy Kádár nem ismeri és nem szereti a rendes, igazi kommunistákat, mert évekig börtönben ült. Az akkor még belügyes „fehér házban” a tiszték 1957 végén is Rákosi-nótákat énekeltek, éljenezték őt.

– Az 1957-es júniusi pártkonferencián Révai beszédét dübörgő taps fogadta – idézte fel Aczél György (1917). – Minden sértetthez – volt ávéhásokhoz, leváltott pártfunkcionáriusokhoz – volt egy jó szava. Azt mondta, az MSZMP szervezői elmentek az árulás határáig. Révai nem akarta elhinni, hogy Moszkvában eldőlt a hatalmi kérdés. A szovjetek is bizalmatlanok voltak Kádárral szemben. 1957 márciusában nemcsak Vorosilov és Molotov szorongatta őt Rákosi levelével, Hruscsov is bizonytalan volt, hogy visszakerüljön-e Rákosi, vagy sem. 1961-ben az én jelenlétében mondta Kádárnak, hogy a Szovjetunióban az övéhez hasonló börtönműlttel legfeljebb járási titkár lehetett volna, mert vagy igazságosan csukták le, s akkor bűnös, vagy ártatlanul, akkor pedig sértett.

A Kremlben a „jobbos” Malenkov és a „balos” Molotov egyaránt a kiközösítés sorsára jutott. RM sógornője szerint „Mátyásban” ismét a gyanú vert fészket, hogy Hruscsov, akárcsak Tito: revizionista.

Nem tudni, ki és mikor közölte Rákosival, hogy július 15-éig el kell költözniük Moszkvából. Ő maga egy MSZMP KB-nak küldött későbbi levelében azt írja, hogy „1957. május 3-án felolvasták” neki az MSZMP KB rá vonatkozó határozatának „orosz nyelvű kivonatát”. Ki olvasta fel? Miért volt orosz nyelvű a szöveg? Nem tudni. Rákosinak ebből a leveléből kiderül, hogy tényleg csak egy kivonatot ismertettek vele. Csupán azt, mit tehet és mit nem, de élete munkájának, nézeteinek az értékelését elhallgatták előle, talán azért, mert nem kívántak érveket adni neki az ágáláshoz. Maga RM csak 1957. július elején tájékoztatta jó emberét (a moszkvai magyar követség párttitkárát), Mácsay Tivadart, hogy az MSZMP KB kérésére eltávolítják Moszkvából, s egyelőre a Fekete-tenger mellé utaznak. (Ez esetben talán pontosabb a rokon visszaemlékezés: előbb Krasznodarba költöztették, a Frunze utca 63. szám alatti ház 21-es számú, ötszobás lakásába és csak onnan indultak üdülni.) RM elmondta Mácsaynak, hogy megírja emlékiratait, és rajta keresztül kér hazai forrásműveket. Mivel korábban is ajánlották neki az „irodalmi munkásságot”, a Titkárság örömmel belement, hogy akár mázsányi könyvet is küldet neki. Le akarták csöndesíteni. Ám RM nem adta fel. Számkivetésükről a testvéreinek azt mondogatta: „jegelik” őket, kit hosszabb, kit rövidebb időre. Hogy ez mennyi lesz, az a magyarországi helyzettől függ.

1957. július 15-e azonban fordulópont a leváltott Rákosi Mátyás életében. Ettől kezdve semmiképp sem lehetett szovjetunióbeli üdülésről, gyógykezelésről beszélni. Elkezdődött harmadik emigrációja: az első, saját pártja által rá mért számkivetés. Bármilyen rosszul viselte

a büntetést, azért ez mégiscsak fekete-tengeri üdüléssel kezdődő, elvtársi száműzetés volt. Gelendzsik persze az ő számára nem száz kilométernyire volt Szocsitól, hanem fényévi távolságra. A megyei pártbizottság üdülőjéből nem hívták szarvasvadászatra, és Szuszlov helyett legfeljebb a sógornője látogatta meg. Ehhez képest elhanyagolható, hogy „kicsit primitívek a fürdőviszonyok”. A sógornő fel is háborodott: „Mintha valami isten háta mögötti tanyán éltek volna, ahol a pohár vízért is a kútra kell járni.” RM és felesége augusztus végén visszatért Krasznodarba, ahogy ő nevezte, „az arany ketrec”-be. A városi szovjet ragaszkodott hozzá, hogy bentlakó háztartási alkalmazottjuk legyen, akit a város (?) fizetett. „Olga Mihajlovna szép arcú, testes kozáknő volt, és Mátyás teljesen tisztában volt vele, hogy nem a főzés-takarítás a fő feladata.” Élhetetlenül viccelődött, mondván, hogy „rövidebb pórázra fogták”, mint amikor Péter Gábornak, az Államvédelmi Hatóság vezetőjének a felesége, Simon Jolán volt titkárságának a vezetője. Mivel Olga Mihajlovnát nem tudta lecsukni, úgy bánt vele, hogy az alkalmazott végül „valóságos hódolattal vette körül”. Csodálhatta is gazdáját, aki a megszámlálhatatlan magyar újság, hetilap és folyóirat mellett, ha meg tudta szerezni, elolvasta a testvérpártok lapjait, és a jelentősebb angol, francia, német, olasz és török lapokat is.

A szovjetek, titkolni akarva, hogy hol tartják Rákosit, felszólították a familiát, hogy ne a saját nevükön levelezenek. Öccsének, Ferencnek RM jó ideig Novákov Iván névre írt a Moszkva, Gorkij utca 9. szám alá, ők pedig Matvejev Romannak válaszoltak Krasznodarba. (A bújócska testvérei 1958-as hazatérésével ért véget.) A sógornő szerint az elszigetelődés „mind fojtogatóbb légköre súlyos teherként nehezedett Mátyásra”. „Postái, különösen az újságok akadozva jutottak el hozzá, vagy el se jutottak.” „Mind nagyobb erőfeszítésébe került, hogy hazai hírekhez jusson.”

Lakásukat a sógornő szerénynek mondja. RM viszont szinte szégyelli a kényelmes lakást, legalábbis ezt írta Kovács Istvánnak. „A bukott Rákosi” szerzője, Feitl István történész szerint „az új szálláshely közel sem jelentett elviselhetetlen zuhanást. A vendégszeretet még mindig olyan odaadó volt, amelyet még egy miniszter is megirigyelhetett volna.” Az ötszobás lakás és a „személyzet” mellé szerinte kocsis is járt – amit nem tartunk valószínűnek, mert mire használta volna –, teljes ellátás és havi kétezer (régis) rubel zsebpénz (kétszerese a magyar munkás és alkalmazott átlagbérének – *P. Á.*). Nyaraikat felesége fiának családjával – és az unokákkal – Gelendzsikben tölthették.

Bár Rákosi és Kádár 1956 júliusa után többé nem találkoztak egymással, bár Kádár válasza sem méltatta elődje leveleit, szóval bármilyen távol kerültek is egymástól, valami láthatatlan kapocs összekötötte őket. RM mániákusan figyelte a hazai híreket, főleg az 1956-os események értékelését. Ám Kádárék általa jósolt bukása csak nem akart bekövetkezni. A másik fél, Kádár viszont afelől érdeklődött élesen, hogy a testvérpártok vezetői miképp vélekednek Rákosi eltűnéséről. Pekingben úgy kérdezte meg Mao Ce-tungtól és társaitól 1957 szeptemberében, hogy mi legyen a száműzött vezérrel, mintha tanácsra szorulna. Mao legyintett: a mozgalom nem fog pozitív képet őrizni róla, maradjon, ahol van. A csehszlovák pártvezetők hasonló válasszal nyugtatták meg. Kádár november több mint felét Moszkvában tölti a nagy októberi szocialista forradalom negyvenedik évfordulójának alkalmából. Ekkor rendezik meg hatvannégy kommunista és munkáspárt tanácskozását. Beszédét az úgynevezett kétfrontos harcra taps fogadja. Magyarra fordítva: az 1956-os eseményekért elsősorban Rákosi felelős, de az árulást Nagy Imre követte el, ezért neki bűnhődnie kell. Kádárt befogadja a világmozgalom.

RM egyre türelmetlenebbé vált. Öccsének, Ferencnek ilyesmiket írt: „otthon... tovább folyik ellenem az aljas rágalom, viszont azoknak, akik a kérdésemet fel merik vetni, azt válaszolják: Rákosi él, mint Marci Hevesen, dolgozik az emlékirataim és nagyon meg van elégedve”

(1957. október 11.). „Soha, Horthy legszigorúbb magánzárkájában sem voltam olyan légmentesen elzárva a közvetlenül környező világtól, mint itt, a város kellős közepén lévő lakásban” (október 17.). „Ami az itteni társadalmi életünket illeti, elég komplikált a helyzet, de valahogy majd elrendeződik” (október 28.). Ekkor hívta meg őt állítólag a megyei pártbizottság első titkára (az SZKP KB tagja). A „baráti beszélgetésen” a vezető munkatársak is részt vettek, s egyiküket megbízták, mutasson meg Rákosinak néhány kolhozot, állami gazdaságot, vállalatot (amiből végül egy kolhozlátogatás lett). Meghívásukra RM és a felesége – ismét csak állítólag – részt vett a november 7-i ünnepségen is. Ez a gesztus – szerintük – azt is jelentheti, hogy átértékelik a „magyarkérdést”, és az ő szerepét. (Nógrádi Sándor, KB-ülés, 1962: „Rokonainak azt írja, hogy május 1-jén a dísztribünön szokott lenni Krasznodarban, közben a vezető elvtársak szóba se állnak vele.”)

A KB a Nagy Imre-csoport felelősségre vonásával foglalkozó, 1957. december 21-i zárt ülésén a csepeli párttitkár elmondta, hogy a „moszkvaiak”, vagyis Rákosiék felelősségre vonása is foglalkoztatja az embereket. „Nagy Imre elítélése (ez esetben: bírálata – *P. Á.*), nem Rákosi rehabilitálása” – jelentette ki a KB egyik osztályvezetője. S ekkor fogalmazta meg Kádár, hogy Rákosi, „amikor meg kellett volna kísérelnie a becsületes együttműködést Nagy Imrével, erre nem volt képes. Amikor harcolni kellett volna ellene, erre sem volt képes.” S hozzátette: „A szovjet és [a] kínai elvtársak szerint ez az ő egyik nagy bűne.”

1958 februárjában vált esedékessé az egy évre száműzettek hazatérése. Rákosit figyelmeztették, hogy az ő sorsa nem változik. Sőt a PB 1957. november végén szigorított zárlatán. Közlik: minden kívánságával csak a Titkársághoz fordulhat. A KB tagjai sem tarthatnak fenn közvetlen kapcsolatot Rákosival, ha ő ilyesmit kezdeményezne, utasítsák a Titkársághoz. A hazatérőknek pedig két kérdésre kellett felelniük útra kelés előtt: „1. Mi a véleménye a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1956. november elejétől követett politikai irányvonaláról? 2. Milyen elképzelése van az itthoni életbe való beilleszkedésről, úgy párt, mint magán vonatkozásban?” Felszólítottak mindenkit, hogy „ügye pártszerű megoldása érdekében” válaszáat a KB Titkárságára küldje el, „és mellőzzön minden más lépést”. Noha az első csoport (Hegedüs, Bata, Piros és Kovács) átment ezen az írásbeli vizsgán, mégis lepontozták őket, és csak késleltetve jöhettek haza. Pedig még az ő – fenntartásaikat sem elhallgató – válaszaikat is a beilleszkedés vágya uralta. Politikai ambícióiról nyíltan csak Kovács István írt.

A testvérpártok számára nem volt annyira fontos a bukott magyar vezetők sorsa, hogy emiatt vitába keveredjenek a szovjet párttal. Leírták Rákosit és társait. Kádár egyöntetűvé kívánta tenni a hazai pártvezetés nézetét is. Amikor 1958 januárjában a Politikai Bizottság elé került a moszkvai emigránsok jövője, úgy döntöttek, hogy minden PB-tagnak el kell mondania a véleményét, és csak az egyhangú álláspontot terjesztik a Központi Bizottság elé. A határozat megfogalmazására a „Rákosi-felelős” Fock Jenő KB-titkár vezetésével hattagú bizottság alakult. Az 1958. január 21-i PB-ülés elé terjesztett javaslat enyhítette is, szigorította is az 1957. február 26-i határozatot. Kovács Istvánt, Hegedüs Andrást, Piros Lászlót és Bata Istvánt – a korábbi PB tagjait, illetve póttagjait – már a második félévben haza kívánták engedni, Rákosit viszont soha. Mivel a Rákosi-ügyről a párttagságot is tájékoztatni akarták, ketten szóvá tették, hogy a taggyűléseken meg fogják kérdezni, miért nem vonták felelősségre a klikk tagjait, és miképp vették fel őket a pártba. Kádár János tudta, a kétfrontos harc nem azt jelenti, hogy ugyanakkorát kell ütni balra is, mint jobbra. Elfogadta, vallotta, hogy Rákosi a pártért, Nagy Imre a párt ellen vétkezett. Ennek tudatában javasolta: „a Központi Bizottságnak joga van megmondani magyar nyelven, hogy Rákosi gyakorlatilag ne térjen haza. Mondjuk meg, hogy a párt érdeke úgy kívánja, hogy ne térjen haza.”

A KB-előterjesztés hangsúlyozta: az élet is igazolta, helyes volt „a Moszkvában tartózkodó személyeket” távol tartani a párt életétől, annak ellenére, hogy átigazolták őket az MSZMP soraiba. „A Központi Bizottság véleménye szerint ezek az elvtársak szándékaikban becsületes emberek voltak ugyan, ezért az ellenséggel szemben meg is védtük őket, de a tömegek bizalmát teljes mértékben elvesztették, nem utolsósorban azért, mert a már felismert hibákkal sem tudtak szakítani.” A törvénysértések főfelelőse, Rákosi Mátyás „nem kapcsolódhat be többé a pártéletbe, és az országba való visszatérése nem kívánatos”. Gerő Ernő három-négy évig nem térhet haza, s nem kapcsolódhat be a pártéletbe. A többi PB-tag és póttag „egyszerű állampolgárként” tevékenykedhet itthon, de pártfunkcióba nem kerülhet. A „front” másik oldaláról, a Romániába hurcolt Nagy Imre-csoportból négy embert, Vas Zoltánt, Szántó Zoltánt, Ujhelyi Szilárdot és Rajk Lászlónét hazatelepítik (de végül csak a moszkvai Hegedüs–Kovács-csoport után térhettek haza).

A KB 1958. január 24-i ülésén a hazatérő Rákosi lelövését kilátásba helyező Fock Jenő volt az előadó, akinél Kádár keresve sem találhatott volna jobb segítőtársat RM ellen. Fock felolvasta RM Hruscsovnak írt utolsó levelét. Végül beismerte, hogy eltért a PB irányvonalától: azok közé tartozik, akik a Nagy Imre-per árnyékában reális veszélyként élik meg a visszarendezés lehetőségét. (Számunkra ez azt jelenti, hogy Fock Nagy Imre kivégzését a baloldalnak tett engedményként fogta fel.) A KB-tagság hitelt adott a szubjektív beszámolóknak. Az igazságügy-miniszter kétségbe vonta, hogy a négyeket (Hegedüs, Kovács, Piros, Bata) haza kell engedni, javasolta, hogy zárják ki őket a pártból. Főképp Kovács István felelősségét vitatták. Erkölcsi felmentésüket senki sem tartotta elfogadhatónak. Kádár János kifejtette, nem hiszi, hogy harcra kerülne sor a hazatérőkkel. Szerinte itthon három hónap alatt semmivé válik a csoport. Különben is Rákosi személye a döntő. Tudta, ha titkos híveit megfosztja annak reményétől, hogy a vezér hazatér, akkor ők csöndben maradnak. Abba belement, hogy kimaradjon: „ezek az elvtársak szándékaikban becsületes emberek voltak”, a Rákosira vonatkozó passzus pedig ekképp enyhült: „nem kapcsolódhat be többé tevékenyen a pártéletbe, és az országba való visszatérése sem kívánatos”. A párttagságnak felolvasott levél még ennél is ködösebben fogalmazott: „Hazatérése csak zavarná a párt munkáját, és az osztályellenségnek adna újabb fegyvert a kezébe.” Kádár győzött. Nem a főtítkártól tartott, hanem a zavartól, amit okozhat, nem látta értelmét, hogy miatta magyarázkodjon. (Amikor 1958-ban Hruscsov felvetette a szovjet csapatkivonást Magyarországról, Hruscsov veje szerint Kádár azt felelte: azzal többet segít, ha Rákosit nem engedik haza. Ez aligha valószínű.)

A MSZMP KB a párttagokhoz írott 1958. februári levele megállapítja, hogy Rákosi Mátyás, aki hosszú időn keresztül kiemelkedő és hasznos szerepet töltött be a párt és a nép harcában, 1949 elejétől kezdve „lépésről lépésre mind mélyebben süllyedt a személyi kultusz mocsarába, és irányvonalával, valamint magatartásával mérhetetlenül nagy kárt okozott a párt, a nép, a szocializmus ügyének”. Az 1953-ban feltárt hibákkal nem volt képes szakítani, személyi hatalmát féltve fő akadályozója volt a hibák kijavításának. „Elvesztette képességét az élet reális tényei megértésére.” A KB úgy határozott, hogy Rákosi magatartásával, elkövetett hibáihoz való makacs ragaszkodásával hátrányosan befolyásolja a párt tevékenységét. „Hazatérése ma is zavarná a párt munkáját, és az osztályellenségnek adna újabb fegyvert a kezébe.” Gerő Ernő három-négy évig ne, Kovács, Bata, Hegedüs, Piros pedig az év második felében térjen haza.

1958 februárjában rendkívüli érdeklődés és vita fogadta a KB levelét. A tagság hiányolta az előzetes eszmecserét. Szinte minden tájékoztatón enyhének minősítették a határozatot, s a Rákosi-klikk felelősségre vonását feszegették. Érthetetlennek, sőt a szervezeti szabályzattal ellentétesnek ítélték átigazolásukat a pártba. Több hozzászóló elmondta: felesleges nemhogy

Rákosi és Gerő, hanem Piros László és Bata István hazahozatala is, ha nem vonják őket felelősségre, lehetőleg bíróság előtt is. A KB levele hosszasan taglalta a revizionizmus elleni harc teendőit, ám a tagság erre nem volt vevő ekkor sem. A tapasztalatok összegzése szerint az „ellenforradalom egyedüli okaként” több helyen csupán a régi vezetés hibáit említették. Kitért a vitaértékelés arra is, hogy a pártonkívüliek a „régizsim” feltámadásától félve „határozottan ellenzik” a régi vezetők hazatérését. A meglepő tapasztalatokkal a PB nem tudott mit kezdeni. Az 1956-os események eltérő értékelésével nem is foglalkoztak. Úgy ítélik, kiigazításra akkor sem kerül sor, ha Kádár János jelen lett volna az ülésen. Noha Münnich Ferenc is javasolta, hogy vizsgálják meg az emigráció párttagságát, győzött a régi rutin: el kell erről terelni a figyelmet, és szép csendben hazaengedni az épp soron következőket.

A PB az igazságügy-miniszter Nezvál Ferencre és a Nógrádi Szénbányászati Tröszt igazgatójára, Pothornik Józsefekre bízta, hogy a moszkvai csoport előtt ismertesse a határozatot. Csak Gerőt tisztelték meg azzal, hogy külön beszéltek vele. Ami Rákosit illeti: „el kell küldeni részére a határozatot azzal, hogy átolvasás után küldje vissza”. Mivel a többiek hazaengedésének az volt a feltétele, hogy a döntést elfogadják – sőt megígérik, hogy a határozat ellen soha, semmilyen formában nem lépnek fel –, kezes báránnyá vált a csoport. Hibáik felemlgetése és teljes kiszolgáltatottságuk kijózanította őket. Egyedül Kovács István nem törődött a kockázattal. Ő megírta Fock Jenőnek, hogy „az országból való kitiltás sohasem tartozott és azt hiszem, sohasem tartozhat a pártbüntetések közé”. Minden állampolgár elemi joga, hogy „hazájába és családjához – ha párttag – pártjához hazatérjen”.

A Rákosinak szóló határozatkivonatnak Mácsay, a moszkvai kolónia párttitkára volt a kézbesítője (jellemző: átvételi elismervényt kellett tőle kérni). RM nyomban közölte, hogy válaszolni fog a Központi Bizottságnak. Megismételte rejtetten fenyegető kívánságát, hogy bizonyos dokumentumokra lenne szüksége a testvérpártoktól (foglalkozzanak csak azzal, hogy például Thorezt neki köszönheti a kommunista mozgalom). Fontosabb kérése volt, hogy adjanak neki útlevelet. Bár RM hátsó szándéka sejthető, tudni kell, hogy igazolvány híján elég különös viszonyok közt élt a bumáskára épült világban. Nemhogy a várost nem hagyhatta el – nem is akarták, hogy elhagyhassa –, de rokonai állítása szerint sétálni is azzal a tudattal indulhatott, hogy igazoltatás esetén akár elő is állíthatják (de védangyala tizennégy éven át megóvta ettől). „Kezdem megenni azt a hercehurcát, amivel paszport híján minden könyvcsomag, ajánlott levél és pénzküldemény jár. Elhatároztam, hogy többet nem járok a főpostára magyarázkodni” – írta testvéreinek, Ferencnek. Egészségi állapota sem volt a legjobb: a magas vérnyomás miatt gyakran szédült, álmatlanság, izületi bántalmak kínozták. Pártja épp hatvanhatodik születésnapja előtt pár nappal „köszönti” azzal, hogy „az országba való visszatérése sem kívánatos”. A sógornő róla írott könyve szerint hivatalos ügyei többségéről RM nem tájékoztatja őket. Egyelőre erről sem. Viszont „mérleget készít életútjáról”. A sógornő – két évtizeddel RM halála után – a saját szavaival azt írja az állítólagos mérlegbe: „Tehetlenségre kárhoztatták, bemocskolták, véreskező diktátornak állították be, vele riogatják az embereket, valóságos gyilkosként emlegetik, jogaitól megfosztották, rabként tartják.”

Az elfogultságát nem titkoló asszony kiemeli: „Mátyás azon kevesek közösségéhez tartozott, akik kora ifjúságuktól kezdve lemondtak az emberek megszokott életmódjáról, életpályájuk szabad kiválasztásáról – egyszer s mindenkorra összefűzték sorsukat a nemzetközi kommunista mozgalommal. Oda ment, ahová ez a mozgalom irányította, azt csinálta, és úgy csinálta, ahogy a mozgalom megszabta neki. A Kommunista Internacionálé régen feloszlott, de valahai munkatársai változatlanul tartották magukat ehhez az elvhez... s amikor 1956-ban a Tájékoztató Iroda megszűnt, úgy vélték, a Szovjetunió Kommunista Pártjának tartoznak

hasonló engedelmességgel és hűséggel... Ezért egyezett bele Mátyás 1956 nyarán abba, hogy zokszó nélkül lemondjon. Most pedig, amikor Nyikita Hruscsov úgy instruálta Mátyást, egyelőre várja ki türelemmel Krasznodarban, hogy a magyar ügyet rendezzék, Rákosi fogyó türelemmel, de várt.”

RM a KB-nak küldött válaszában először a határozat teljes szövegét kéri. A január 24-i határozatot „megfelelő indoklás és magyarázat kíséretében a párttagság elé vitték” – írja, s kéri, őt is illessék meg azok a jogok, amelyek az összes többi párttagot. „Erre annál inkább szükségem van, mert nem tudom, mit jelent e határozat döntő része: »az országba való visszatérése sem kívánatos«”. A csupa kérelem levél azzal zárul, hogy „mihez tartás végett” közöljék velem, a száműzetésével kapcsolatos szovjet–magyar megállapodás rá vonatkozó részét. Kádár: „Lássák a Titkárság tagjai! Kérem, hogy Fock elvtárs készítse egy megfelelő választervezetet.” Ez már másnap elkészül: „Megalégedéssel vesszük tudomásul, hogy végre felfedezte: Magyarországon van párt akkor is, ha Ön nincs Magyarországon, és nem vezeti ezt a pártot.” Kiss Károly elsősorban ennek a mondatnak a kihagyását javasolja, sőt az egész első bekezdését. „Ne térjünk ki Farkas személyére, és ne vitatkozzunk ebben a levélben” – ajánlotta. Tíznapos méricskélés után 1952. április 22-én postázták a választ Rákosinak (és Andopovnak, aki ekkor már az SZKP Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya vezetője volt).

„Nézetünk szerint 1956 augusztusa óta minden szükséges információt megkapott ahhoz, hogy megértse a határozat szavait, amelyek sem többet, sem kevesebbet nem jelentenek, mint pontosan azt, amit világos magyar nyelven kifejeznek: az országba való hazatérése sem kívánatos.” Nemcsak azt vetették a szemére, hogy kívánságaival hány magyar szervhez fordult, de még azt is tudták, hogy a londoni kommunista *Daily Worker* szerkesztőségének is írt.

1958-ban, Krasznodarban, az Élelmiszer-vegyipari Egyetem negyedéves hallgatója volt Folkmayer Tibor (1936), amikor véletlenül találkozott Rákosival. Szinte mester és tanítvány kapcsolat alakult ki közöttük. Ő maga 1989-ben így emlékezett erre:

– Krasznodar, a kubáni kozákság központja heterogén nemzetiségű. Főként oroszok, részben ukránok, kevés belorusz, továbbá kaukázusi népek (grúz, örmény, cserkesz stb.) lakják. Ezer-nyolcszáz kilométernyire van Moszkvától és százhusz kilométerre a Fekete-tengertől. Az ötvenes évek végén Krasznodar egy óriási falu volt, három-négyszázezer lakossal. A klímája igen kellemes, majdnem az utcán lehetett élni, ami vonzott mindenféle népséget. Egy napon itt jött szembe velem Rákosi Mátyás a főutcán. Nem akartam hinni a szememnek, de őt eltéveszteni nem lehetett. Úgy döntöttem, hogy a legegyszerűbben járok a dolog végére: odaléptem, magyarul köszöntöttem, és megkérdeztem, nem Rákosi elvtárshoz van-e szerencsém. De az vagyok, mondta, és maga kicsoda? Megmondtam, és nyomban sétálgattunk huszonöt-harminc percet. Rengeteg kérdezett. Mondhatnám, lekáderezett: kifaggatott a szüleimről, tanulmányi eredményemről, kapcsolataimról.

Így ismerkedtünk meg. Természetesen megilletődött voltam, hogy ott sétálgatok Rákosi Mátyással. Huszonkét évesen előttem Rákosi még akkor is legalább az úristen egyik fele volt. Az utcán még gyanakvóan vizsgálgatott. De azzal búcsúzott, hogy szívesen lát, és megmondtam a címét. Kérdeztem, mikor élhetek a meghívással, mire azt felelte, bármikor. Már az első otthoni találkozáskor kiderült, hogy rokonszenve mögött tényleges érdeklődés áll az én százötvenhat centim és huszonegy évem iránt. Nem hiszem, hogy a rokonszenvét hozzá hasonló magassággal vívtam ki, intelligensebbnek tartom ennél. Már az első alkalommal – és később mindig – bőségesen megvendégelt. Amikor megjegyeztem, hogy el vagyok látva, azt felelte: tudja ő, hogy az egyetemisták mindig éhesek, ő is mindig éhes volt.

Ellátásuk jobb lehetett az átlagosnál. Már a lakásuk más kategóriába tartozott. Nem a ház volt különleges – blokkból épült –, hanem a lakás mérete; talán két lakást nyitottak nekik egybe, azt hiszem, az első emeleten. Olyasmi lehetett a lakásuk, mint egy tábornoké. Őrség nem volt, amikor csöngettem, ő nyitott ajtót. Szép nagy dolgozószobája volt, és külön volt az ebédlő. Beszélgetés közben szívesen idézett angol és francia szólásokat, és le is fordította őket. Mivel kicsi pont voltam hozzá képest, jóindulattal, atyáskodva beszélhetett velem, korigálta heves kirohanásaimat. Kifejezetten megértő volt és toleráns, mindig jóakarattal kezelt. Ma Rákosival kapcsolatban inkább elszörnyedve, megcsalatra érzem magam, de be kell vallanom, hogy erősen a befolyása alá kerültem. Politikai nézeteim megformálásában tekintélye, pályafutása miatt is nagy szerepe volt annak, ahogy ő láttatta velem a világot. Érthető volt, mégis dühített, hogy rendszeresen alulmaradtam a vitákban.

Felkészült ember volt, az általa elsajátított elvek alkalmazásában a könyörtelenségig következetes. Fekete-fehér alapon értékelt a dolgokat. Például 1956 után a fiatalabbak körében elterjedt a szakállviselet, aminek nem tulajdonítottam jelentőséget. Az egyik beszélgetésünk során Rákosi azt mondta: jegyezze meg, Folkmeyer elvtárs – így szólított: Folkmeyer, és nem Folkmayer –, hogy mindennek politikai jelentősége van. A szakáll is állásfoglalás. A sokadik találkozáson már megengedhettem magamnak a kijelentést, hogy ne tessék ilyet mondani, ez fiatalos hülyeség, semmi egyéb. Nekem sok barátom visel szakállt, de azért „bal kézzel tartja a zsugát”! Ekkor ő történelmi példákkal bizonygatta (a fehérek-pirosak háborúja Angliában, a Garibaldi-sapkarózsza stb.), hogy bizonyos szituációkban az emberek politikai meggyőződésüket külsőségekkel fejezik ki. Olyasmi nincs, mondta, hogy egy politikai szituációban valaki ne foglaljon állást. Aki ezt nem tudja megtenni egyéb módon, az szakállt növeszt. Jegyezze meg, akik most szakállt növesztenek, azok politikai ellenfeleink.

Beszélgettünk, teázgattunk, s utána következett egy jó vacsora. A felesége ekkor sem ült közénk. Olyan közéleti embernek, amilyen Rákosi is volt, felért egy száműzetéssel, hogy a városban nem voltak ismerősei, partnerei. Én egyszemélyes publikum voltam a számára. Meghallgattam a felgyülemlett mondanivalóit, amelyeket esetleg nem tudott megbeszélni a feleségével, vagy a házvezetőnővel. Mivel jó médium voltam, kétszer is írta, hogy jelentkezzem már, hol vagyok. Kellett neki, akit taníthatott, kioktathatott, aki előtt állást foglalhatott.

Mikor egy más egyetemre helyezett kollegina töredelmesen bevallotta, hogy jelentéseket készített rólam és másokról, felvettem Rákosinak, mi is a helyzet a bizalommal, a megbízhatósággal. Ő akkor hitet tett amellett, hogy nincs abszolút megbízható ember. A körülmények, a szituáció, a pillanatnyi érdek bárkit eltéríthet a nép szolgálatától, ezért intézményesen kell gondoskodni soraink tisztaságának őrzéséről. Nemhogy megrökönyödött, megvigasztalt volna, hanem megmagyarázta, hogy ezt nem vehetem rossz néven. Noha feltekintettem rá, az első pötty rákerült a képére. Ő főképp az internacionalizmus és a kommunizmus ügyének győzelme szempontjából közelítette meg a dolgokat. Túl tudott lépni azon, hogy valami magyar ügy. Nem tudom, azért volt-e erre képes, mert többre hivatott vezetőnek gondolta magát, vagy mert áthatotta a totális internacionalizmus. Egyetlen olyan téma volt, amitől lemerevedett. Amikor a Rajk-ügyet megemlítettem, belül talán nem is tudott uralkodni magán. Elmondtam neki, hogy apám '45-ös párttag volt, ösztönös kommunista, nagy igazságkereső. Amikor Rajk beszélt Győrben, fellelkesedett. A per idején teljesen meghasonlott: ösztönösen mindig azt mondogatta, ez nem lehet igaz. Mikor részletesen elmondtam Rákosinak a Rajk Lászlóval kapcsolatos családi történetet, lemerevedett, majd kijelentette, hogy ez történelmi szükségszerűség volt. Éreztem, itt nem lehet tovább kérdezni. Elutasító megnyilatkozása is mutatta, hogy ez az ügy mennyire megülte a lelkét.

A történelmi szükségszerűséget többször említette beszélgetéseink során. Amikor megkérdeztem, tudja-e, hogy a padlásokat lesöpörték, azt felelte, történelmi szükségszerűség volt. Akkor én is elfogadtam, hogy a magángazdaság szüli a kapitalizmust. Nagy Imre 1953 utáni tetteit visszalépésnek tekintette. Hogy lehet az, hogy amikor már a kezünkben van valami, akkor kieresztjük? Hruscsovról is került a beszélgetést. Enyhe unszimptáival említette, reformgondolatait nem tartotta szerencsésnek. Amikor Sztálinról volt szó, valami félszet éreztem benne. Ez nem lepett meg, mert Krasznodarban öt évvel a halála után is megrezzentek az emberek a nevéből. Évek múlva sem akartam elhinni a részleteket, annak ellenére, hogy én, a párton kívüli magyar részt vehettem azon a taggyűlésen, ahol ismertették Hruscsov XX. kongresszusi beszédét. Különösen oroszul úgy vágtak a mondatok, mint a borotva, és a végén az emberek szótlánul ballagtak ki a taggyűlésről. Engem a XX. kongresszus feldobott. Rákosi nem lelkesedett érte. Ez nem életkorunkból fakadt, mert például az optimalizálás, az eszközök kihasználása kifejezetten lelkesítette. Szavai magukkal ragadtak. Néha egyenesen dühített, hogy az itthoni eseményekben is tájékozottabb nálam. Letolt, hogy nem tudom, hány százaléknál tart a téesszervezés. Állítom, szurkolt a hazájának.

Kádár gyakorlatilag nem is került szóba; nekem az ő neve nem jelentett semmit. Rákosi körülbelül úgy értékelte az 1956-os eseményeket, mint Berecz, de elhagyta az okok közül a korábbi vezetés hibáit. Egyszer tapintatlanul megkérdeztem, hogy Rákosi elvtárs nem felelős-e ezért. Ekkor megint előkerült a történelmi szükségszerűség. Azt mondta, mindent ugyanúgy tenne ismét: az adott történelmi helyzetben csak ezt lehetett tenni. Csökönyös volt, következetes, sarkos, merev. Nem retirált. Véleményében a hatalomról vallott nézetének is szerepe volt. Meg is fogalmazta, hogy a népet vezetni kell, mert nem ismeri fel saját érdekét.

Mély meggyőződésem, hogy Rákosi szívesen visszaállt volna a hatalomba. Például, amikor azt tanácsolta, hogy feltétlen lépjek be a pártba, és vállaljak politikai feladatot, hozzátette, hogy az ilyen emberekre még szükségünk lesz. Szükségünk, vagyis, hogy esetleg ő is hazatér, legalábbis én ezt meg a hasonló megfogalmazásait így értettem. Mikor mentem hozzá estefelé, mindig jegyzetelt, dolgozott; úgy rakta félre a munkáját. Mindig volt könyv a környékén és írógép az asztalán. Beszélgetéseink során szóba került például a nemzetiségi kérdés. Nekem egy nagyon okos örmény fiú arról beszélt, hogy szeretne örmény maradni, de ezt veszélyeztetve érzi, pedig az örmény állam a legelső között jött létre, a többiek akkor még a fán szaladgáltak, ahogy ő mondta. Rákosi eljelentéktelenítette a különbségeket: ezeket az idő majd elsimítja. A birodalom szerepének megkérdőjelezése tehát nem haladó, ez csak a kommunizmus erőinek szétforgácsolásához vezet, ezért elutasította ezt. Nézete megzavart, mert tapasztalataimat cáfolta. Rákérdeztem, volt-e alkalma nézeteiről a nem oroszokkal vitatkozni. Finoman kitért a válasz elől, akárcsak a kulturális különbség feszegetésekor. Nekem például a válaszfal nélküli guggolás vécé kellemetlenséget, szorulást okozott, főképp, ha odakucorodott mellém a dékán. Rákosi azt mondta, türelmetlen vagyok. Csitított: Krasznodar nem a világ közepe, de majd eljön itt is a csatornázás ideje. Rákosi arra is utalt, hogy tudnom kell, hogy mit látok, és hogy otthon majd miről beszélek. Ez is ütközőpont volt közöttünk. Ő vonalasabb volt: a koncepciójára húzta rá a valóságot, s nem a valóságból vonta le a következtetéseket.

A biztonság és a háború kérdésében félelmet ébresztett az emberben. Elkerülhetetlennek látta, hogy előbb-utóbb fegyveresen is összemérje erejét a két világrendszer. Azt mondta: gondolkodjunk a kapitalizmus fejével. Látják, hogy milyen rohamosan erősödik a szocializmus, nem várhatják meg, hogy a fejükre nőjünk! Említette, hogy a szovjet acélgyártás hetvenöt százaléka az amerikaiak, a gépkocsiipar viszont a tizede vagy huszada. Akkor azt az acélt csak a hadiipar szívhatja fel, sütöttem ki még én is, amire ő azt felelte:

igen, erőt kell mutatni! Benne volt a szavaiban az erő, a hatalom, az intolerancia, a másik fél lebecsülése: csak háborúval látta megoldhatónak a versengést.

Egészségére sosem panaszkodott. Lányok, szerelem nem kerültek szóba. Azt az összefoglaló címet is adhatnám beszélgetéseinknek, hogy az atyáskodó idősebb harcos tanácsai. Minden későbbi bírálatom, elutasításom ellenére sem tagadom, hogy világnézetem formálásában Rákosinak jelentős szerepe volt, hogy lexikális tudásával örületbe tudott kergetni, mert ő mondta nekem, hogy az Egyesült Államokban hány perc kell egy tojás előállításához. Szédületes dolgokat tudott, szellemi kapacitása fantasztikus volt. Önmagában az, hogy öt-hat nyelvet tudott, azt jelenti, hogy képes volt gondolkodási rendszereket váltani: ahány nyelv, annyi gondolkodási aspektus. Az a szomorú, hogy mégsem volt tere semmilyen más gondolkodási aspektusnak!

A kívülálló tapasztalatai után meglepő a sógornő állítása, hogy RM „egyre nehezebben tartotta fenn magát és feleségét”. Még itthon jelentős összegű terv- és békekölcsönt jegyzett. Ám a kötvények „eltűntek” – értesítette őt a követség –, így ebből nem sikerült pénzt szereznie. Takarékbetétkönyvben lévő „néhány ezer” forintját hosszas levelezés után tudták csak felvenni, és kiküldeni, hogy „kiegészíthessék a segélyt, amit a Krasznodari Városi Végrehajtó Bizottság havonként kiutalt az ellátásukra”. Ám RM 1960-ban is ajánlgatta, ha szükséges, kifizeti a (moszkvai) szanatóriumi gyógykezelést.

A volt miniszterelnök kivégzése után, 1958. július elején azt írja fivérének: „Feltételezem, hogy miután Nagy Imrét utolérte megérdemelt sorsa, a revizionistákkal szemben szívósan alkalmazott liberalizmus is megszűnik.” Ezért is egyre nehezebben tűri, hogy a magyar sajtó „rágalmazza”. Kéri hozzátartozóit, hogy sorait, véleményét juttassák el „a mindent látó szemekig, mindent halló fülekig”.

RM 1958. november 14-én végül a Titkársághoz fordul, hogy – „addig is, amíg munkámat otthon folytathatom” – segítsék emlékiratai írásában. A tízes évekre vonatkozó dokumentum-anyagra lenne szüksége, továbbá saját könyveire, leveleire, jegyzeteire. Miután vagy tizenhét országban dolgozott – „s Argentínától Kínáig a legtöbb kommunista párttal és pártvezetővel kapcsolatomban volt” –, tőlük részben közvetlenül kívánja az idevágó iratokat megszerezni. Időnként moszkvai vagy leningrádi könyvtárakban és archívumokban is szeretne kutatni. Andropov már korábban figyelmeztette Kádárt, hogy RM moszkvai utakat tervez, és csendben nemzetközi támogatást kíván szerezni visszatéréséhez. Bár Kádár is tudott arról, hogy az olasz és a német testvérpártot már megkörnyékezte, mégsem tartott már tőle. A Titkárság hathetes méricskélés után ráállt, hogy a munkájához szükséges „anyagokat rendelkezésére bocsátja”. Sőt felkérték Andropovot, hogy „olyan időpontban, amikor zavart nem okoz”, a fővárosban és Leningrádban kutathasson. Bármennyire engedékenyek voltak is, abba nem mentek bele, hogy „közvetlenül forduljon a testvérpártokhoz”, s közölték, hogy „lakását az ellenforradalmárok teljesen kifosztották, könyvei és írásai részben megsemmisültek, részben eltűntek”.

Az alapjában mégiscsak biztató hírekre RM nyomban kérések özönét zúdította a KB-iroda vezetőjének a nyakába. (Szüksége volt például a *Népszavá*-nak és a Galilei Kör *Szabadgondolat* című folyóiratának 1910–12-es évfolyamaira, a *Népszava*, a *Vörös Újság*, *Az ember* 1918–19-es évfolyamaira, a Forradalmi Kormányzótanács gyorsírt jegyzőkönyveire stb.) Ő nem abban reménykedett, hogy ezekhez használhatja a helybeli könyvtár mikrofilmolvasóját, hanem inkább abban, hogy kérelmei is a hazavezető utat kövezik.

1959. március 9-én, hatvanhetedik születésnapján a rokonok, barátok elhalmozták jókívánságokkal. Többen hívták telefonon Moszkvából, a sógornő szerint Magyarországról is, hogy felköszöntsék. „Mátyás felvidítéséhez egyébként nem kellett sok. Elég volt hozzá egy

levél, vagy postacsomag, bármi.” Ha nem is születésnap ajándékként, egyelőre az MSZMP jóindulatából arra is futotta, hogy kérdéseit továbbították az amerikai, az angol és a német testvérpártokhoz, előfizették neki a *L'Unité*-t, és elküldték neki könyvtára mégiscsak fellelt darabjait. Május 13-án „megérkezett egész váratlanul Mácsay elvtárs, aki öt mázsa könyvet hozott magával, boldogult könyvtáram romjait”.

Andropov még az MSZMP-nél is előzékenyebb volt. Miért fáradna R. e. messzi utakra, amikor könyvtárközi kölcsönzés is létezik? Csakhogy a drákói szovjet szabályok s a szolgáltatások ottani színvonala miatt a kért könyvekből mutatóba, ha kapott egyet-egyet. Noha a Komintern III. kongresszusának jegyzőkönyvét ő rendezte sajtó alá, s négy nyelven több országban árusították, 1959-ben tudatták vele, hogy ilyen könyv nem is létezik.

A megpróbáltatások kikezdi RM egészségét: rendetlenkedik a vérnyomása, szédül, egyensúlyi zavarokkal és változatlanul álmatlansággal küszködik. A vele szemben kicsit enyhülő rezsim május végén egy hónapra szanatóriumba utalja, Szocsiba. A kúra, a tengeri úszkálás használ, de igazán attól tér vissza a vitalitása, hogy „rengeteg emberrel találkozik”. Krasznodarban a pártbizottságtól kéri, engedélyezzék, hogy Moszkvába utazzon. Személyes tárgyaláson kívánja tisztázni a helyzetét. Ám az SZKP KB azt üzeni, forduljon az MSZMP-hez. Gyógyírként ismét Gelendzsikben töltheti a nyarat, meghívhatja a tengerparti üdülésre a rokonságot még Budapestről is. Ebből a gelendzsiki idillből írta meg júliusban Kiss Károlynak, hogy korábbi levelével – amiben értesítették, kérték az SZKP-t, segítse moszkvai és leningrádi kutatásait –, megpróbált eljutni Moszkvába. Ám azt mondták, forduljon az MSZMP-hez, „amit ezennel megteszek”. S bejelenti: ügyei „rendezésére” szeptemberben Moszkvába utazik. Csak hát hiányzik az útleve! Bár moszkvai száműzetésben levő fivére a magyar nagykövetségen útlevelet kapott, neki azt válaszolták: „felesleges”. De ő megelégedte, hogy „felizgatott tömeg közepette, az odahívott katonai járőr géppisztolycsöve előtt magyarázom, bár külföldi vagyok, harmadéve élek itt, útlevelem nincs, s mégsem vagyok imperialista kém”. Ezután kapott egy fényképes tartózkodási engedélyt, de ez csak útlevelel együtt érvényes. Mellékel egy postai értesítést arról, hogy harminc rubelje érkezett, s aláhúzta a figyelmeztetést: „Átvételhez útlevél felmutatása szükséges.” „A múlt héten nem akarták visszavenni tőlem az előre váltott vasúti jegyet, mert az ehhez szükséges nyomtatványban nem tudtam kitölteni az útlevele vonatkozó rubrikát.” „Negyedik éve élek már a Szovjetunió területén: kérem, hogy ezt a velem szemben foganatosított méltatlan, megalázó és zaklató intézkedést, mely száműzetésemet külön megkeseríti, változtassák meg, s adjanak ki számomra magyar útlevelet.”

Nem bírta kivárni a választ. Augusztus közepén tényként közölte testvérelével, Ferencsel: „a jövő hét elején Moszkvába utazom. Lehet, hogy onnan felhívlak, ha a te telefonod száma még a régi. Hús-huszonöt napot akarok ott tölteni, s ha szükségesnek tartom, esetleg Leningrádba is elmegyek.” Kíváncsi volt rá, hogyan dolgozik a cenzúra, elhatározására hogyan reagálnak Moszkvában és Budapesten.

Semmi sem történt. RM 1959. augusztus 31-én ismét felkereste a területi pártbizottság vezetőjét, hogy a közeljövőben találkozni kíván az SZKP egyik titkárával, ezért szeptember 7-én Moszkvába óhajtott utazni. A magyar pártkongresszus előtt „szeretne találkozni felelős magyar elvtársakkal is”. Megkérdezte, helyes-e, ha Moszkvában, szállodában száll meg. Az SZKP KB ismét azt üzenté neki, hogy kéréseivel forduljon az MSZMP-hez. S megelégedve a zargatást, harmadnap Kádár asztalán volt Andropovék beszámolója RM nyüzsgéséről. A Titkárság elhatározta, rendreutasítják, de mielőtt ezt megfogalmazták volna, RM hazakéredzkedett. A két levél keresztezte egymást. Kérdés, hogy másképp alakul-e RM sorsa, ha vagabund utazási kísérlete elmarad, ha csak ezt a szeptember 10-i levelet küldi el: „Tisztelt Elvtársak! Kérem, engedélyezzék Magyarországra való hazatérésemet.” Elismeri, hogy az

ellenforradalom utáni rendkívüli hónapokban még lehetett valamelyes indoka annak, hogy valakit „meghatározott időre, vagy életfogytig más szocialista országba száműzzenek”. „Ma azonban, amikor elsősorban a szocialista világ, főleg a Szovjetunió erkölcsi és anyagi támogatása, valamint Pártunk és a kormány helyes politikája következtében nálunk a szociálizmus (sic!) alapjai újra megszilárdultak, idejét múlta.” Ő várt, hogy maga a KB lássa be ezt. „De immár negyedik éve vagyok távol hazámtól, egészségem romlik, munkaképességem csökken, s meggyőződtem róla, hogy visszaemlékezéseim megírása, amelyen dolgozom, lehetetlen az ilyen teljes elszigeteltségben, megfelelő anyag híján és munkatársak segítsége nélkül.” „Biztosíthatom a Központi Bizottságot, hogy hazatérésem után minden örömmel azon fogok dolgozni, hogy segítsen továbbfejleszteni és végső győzelemre vinni a szociálizmus nagy ügyét, melyért fél évszázadon át küzdöttem, s segítek, tehetségemhez mérten, jóvátenni azokat a hibákat, amelyeket elkövettem. Meleg kommunista üdvözléssel: Rákosi Máttyás.”

Ha jól illesztjük össze a dokumentumokat és a sógornő könyvében szereplő dátumokat, akkor Rákosinak ezt a levelét talán felesége vitte Moszkvába, akit azért küldött a fővárosba, hogy előkészítse az ő érkezését. Két vasat tartott a tűzben. Ferencéknek később megírta, hogy szeptember 22-én akart Moszkvába utazni. „Előző este felhívott Fenyecska, aki ott van, s kért, hogy az utazást halasszam el, s hogy erre vonatkozóan a követségtől már levelet küldtek nekem. 22-én meg is jött a levél, melyben Boldoczki e. közölte, hogy a Párt illetékes vezetői... ellene vannak Moszkvába történő utazásának, s javasolja, hogy halasszam el [az indulást].” (RM Fenyecskaként is említi a feleségét – P. Á.)

„Talán az idegi feszültség okozta: valamennyi betegsége egyszerre újult ki, leverte a lábáról. Máttyás ágynak dőlt. Sokáig betegeskedett” – írja a sógornő.

AZ MSZMP Rákosinak küldött válaszlevele 1959. szeptember 16-án kelt. A Titkárság az „útlevelel kiadását nem tartja szükségesnek”. Helytelenítik, hogy különböző kérelmekkel zaklatja az SZKP KB-t, a krasznodari pártbizottságot és a moszkvai követséget. Nyomatékosan felhívják a figyelmét, hogy „zavartkeltő tevékenységét ne folytassa”, mert az számára „hátrányosabb lehet”.

Talán RM önkritikus levele is hozzájárult, hogy a közelgő pártkongresszus előtt szeretnék volna végre lezárni a Rákosi-ügyet. A PB szeptember végén a Kiss Károly, Fock Jenő, Nemes Dezső hármast bízta meg azzal, hogy állítsa össze az alapvető kérdéseket, amelyekre Rákosi Máttyástól választ kérnek. Mivel szóba sem kerül, hogy megfelelő önkritika esetén ekkor vagy akkor hazatérhet, tulajdonképpen térdre akarták kényszeríteni: felmutatni, hogy vele szemben is nekik, azaz Kádár Jánosnak lett igaza.

Ennek bizonyítására a négy kérdésből az első töredéke is elég lett volna. Ennyi: „Hogyan értékeli Ön saját tevékenységét, az 1949–56-os években”? Vagy csupán az, hogy egyetért-e munkássága hazai értékelésével. De felszólították: magyarázza meg a Hruscsovnak írt – Kádárékat és az MSZMP politikáját leszóló – utolsó levelét. „3. Közölje, miért próbálkozik a KB Titkárságának tudta és engedélye nélkül áthágni a párthatározattal megszabott személyére vonatkozó rezsimit? 4. Egyetért-e ma pártunk politikájával?” Ez a négy kérdés így együtt – Rákosival szemben is – öncélú volt. Céltalan.

„A bukott Rákosi” című tanulmány szerzője, Feitl István azt írja: „elég lett volna rövid, meggyőző válaszokat adnia, és az útlevelel, a legszínvonalasabb gyógykezelés, a Moszkva melletti szanatórium újra rendelkezésére állt volna”. Ilyesféle ígéretnek, tervnek nem akadtunk a nyomára. De menjünk sorban. A „kérdéses” levelet kézbesítő Mácsay beteg találta Rákosit. „Betegségéből kifolyólag... az agyban lévő hajszálerek megpattannak, és ilyenkor elektromosáramütés-szerű megrázkódtatások közepette elszédül, és elveszti az

eszméletét... a legsúlyosabb ez év szeptember végén volt, amikor az utcán összeesett és komoly testi sérüléseket szenvedett. Többek között térdkalácscsont-repedést. Jelenleg járni nem tud, naponta mentőkocsival hordják kórházba.” Még rádiót sem hallgathat, „mert az orosz szöveg észbeli fordítása is rendkívül súlyos következményekkel – vérömlés, halál – járhat.” Ahogy Mácsay átadta a KB levelét, RM nyomban elolvasta, de képtelen volt rá válaszolni. Aztán mégis megígérte, hogy megpróbálja. Mácsay másnap visszament, és nagy felfordulást talált: Rákosi írás közben (?) „összeesett”. A következő két napon mégis lediktált a feleségének egy KB-nak szóló levelet.

Munkája értékeléséről azt írja: „ha egészséges lennék, akkor is nehezen tudnék a rövidre szabott határidő alatt ilyen dokumentumot elkészíteni, mert ehhez itt nincs anyagom”. „Kérem, hogy a fenti kérdések megválaszolására azonnal Budapestre utazhassak. Ott az orvosok tíz-tizenkét nap alatt talpra tudnak állítani (most alig tudok járni), s utána az otthoni anyagok segítségével szóban vagy írásban a legnagyobb készséggel megadom a Kongresszusig a kért felvilágosításokat.” „Kérésem alátámasztására még felhozom, hogy jóval az Elvtársak levele előtt közöltem a Központi Bizottsággal, hogy a Pártnak általános politikáját helyeslem, csak azt sajnálom, hogy még nincs módom közreműködni megvalósításában.”

Összeesése után elmondta Mácsaynak, „úgy érzi”, már nem sok van hátra. Arra kérte, továbbítsa: engedjék haza. Krasznodarban mindent elkövetnek a gyógyításért, de „ez egy provinciális hely”. Szeptemberben „gyógykezeltetése céljából” akart Moszkvába utazni, Barvihába, azokhoz az orvosokhoz, akik „ugyanezen betegséggel” kezelték 1954-ben. Itt nem tudja befejezni az emlékiratait sem. Sokszor „három-négy hónap újságjait kellene átlapoznia”, hogy egy használható cikket találjon 1918–19-ről. Végül az MSZMP politikájáról: „Nagyon nehéz időkben vették át az elvtársak a Párt vezetését, és véleménye szerint az adott lehetőségek között, legjobban dolgoztak.” Ha hazatérte után nem tetsző dologgal találkozna „akkor is lojális lenne a jelenlegi vezetőkkel”. Ne képzeljék, hogy „vénségére ment el az esze”, s elkezd lebotani, amit egész életében épített.

A sakkban ez az állás a patt, az árnyaltabb szólás szerint: „Ha akarom, vemhes, ha akarom, nem.” Mácsay – Rákositól származó – „diagnosztikája” nem szabatos. De nem orvosi kérdéstről van szó. Helyzete rontott az egészségi állapotán, és elkecserepedésében, mint a helyében talán bárki más is tette volna, rájátszott a betegségére. Augusztus 31-én még politikai tárgyalásokra kívánt Moszkvába utazni, most pedig a szanatóriumi kezelésről beszélt (meg 1954-ről, amikor a Kreml szanatóriumában újjászületett, és diadalra vitte a Nagy Imre ellen már elvesztett csatát). Azt gondolhatnánk, ha Kádárék meg akarták volna oldani a Rákosi-ügyet, megelégedhettek volna hűségnyilatkozatával, lojalitásával, s múzeumi tárgyként tarthatták volna időnként akár még Moszkvában is. Csakhogy a Rákosi-ügynek nem volt megoldása. Nem volt, mert törvénytelenül számúzték, mert nem utasíthatták arra, hogy ne álljon szóba magyarokkal, külföldiekkel, ne panaszkodjon, ne nosztalgiaázzon. A magyar párttagsághoz írott levél visszhangja is azt mutatta, Rákosit a többség nem kívánja visszafogadni. Ilyen viszonyok között RM kádári politikát elismerő szavainak a nyilvánosságra hozatala inkább ártott, mint használt volna. Végiggondolatlan volt az ő elszámoltatása. Hatalomfitogtatás lett belőle a fél térdre ereszkedő, önmagát – tudjuk, hátsó gondolatoktól sem mentesen – megadó RM előtt.

A kérdéseket megfogalmazó háromtagú bizottság magyarázkodni kényszerült. „Tekintettel arra, hogy Rákosi ügye nincs kellően lezárva, a felelősségre vonás mértéke nem kielégítő, az ellenforradalmat követő magatartásában is zavartkeltő kísérletek mutatkoztak... a PB szükségesnek látta, hogy még a kongresszus előtt Rákosi ügyével újra foglalkozzon.” Ez esetben először nekik kellett volna bevallaniuk, hogy Rákosinak semmi keresnivalója a

pártban, s annyi párttag véleményének megfelelően ki kellett volna zárni. Annál inkább, mert ennél súlyosabb felelősségre vonásra nem volt mód – hacsak nem gyötrelmesebb száműzésre (amire később sort is kerítettek). 1959 novemberében – jobb híján – tudomásul vették RM betegségét, hogy „ő a feltett kérdésekre érdemleges választ adni akkor sem tudna, ha erre hajlandóság lenne öbenne”. Tegyük hozzá, hogy a Rákosi-kor értékelését maga a Kádár-rendszer sem tudta elvégezni fennállása hátralévő három évtizede alatt. Igazából nem is akarta, és érintettsége folytán nem is tudta volna megtenni. A „Rákosi-ügyet” a KB novemberi ülése levette a napirendről, azzal, hogy a Rákosival szemben hozott intézkedések – beleértve a hazatérési tilalmat is – érvényesek.

– Focknak 1959-ben még fel kellett szólalnia a PB-ülésen – említette Aczél György (1917) –, hogy meddig emlegetik Rajkot per Rajkként, Rákosiékat pedig elvtársként. (Feitl István rögzíti, hogy az 1960. májusi politikai bizottsági jegyzőkönyvben hagyják el először RM neve után az „elvtárs” titulust.)

Az MSZMP 1959. november 30-án kezdődő egyhetes kongresszusán „hivatalból” folytatni kellett a múlt átértékelését. A revizionizmust – a kivégzett Nagy Imrével együtt – elföldelték. De Rákosi? Kádár János az igazságtételt RM hajdani istenítőinek (önmagának is) a felmentésével próbálta megkerülni: „az emberek helyesen tették, amikor a régebbi években támogatták Rákosit hasznos tetteiben, és helyesen cselekedtek akkor is, amikor – látva súlyos hibáit, az azokban való makacsságát – megvonták tőle, mint vezetőtől bizalmukat és elítélték őt. A személyi kultuszért, az abból származó súlyos hibákért... nem a magyar kommunistáknak, nem a pártnak, nem a Rákosit korábban követő tömegeknek, hanem azoknak kell szégyenkezniük, akik ezeket felidéztek, magának Rákosi Mátyásnak” s az őt támogató csoportnak. Szelíd szöveg. (Ferenc karácsonyra futárral csomagot küldhet nekik: tartalma például „két pár zokni”, „fehér madeira 1,9 m”, meg sok-sok gyógyszer.)

Rákosit elsősorban kétszeres hazatérési kérelmének a sorsa foglalkoztatta. 1960 januárjában valamiért meglátogatta őt a moszkvai követség titkára, de „levelet nem hozott”, legalábbis a párttól nem. „Minthogy itt nem lehet anyaghiány miatt az emlékirataimon dolgozni, a lassanként négy éve tartó semmittevés megszüntetésére azt tervezem, hogy itt hagyjuk Krasznodart” – írta fivérének. „Az én egészségemben nincs változás: kínomban már ráfanyalodtam arra, amitől eddig óvakodtam, hogy az orvos által nem javasolt gyógymóddal kísérletezzem.”

Mivel negyedévig nem kapott választ a kérésére, 1960. február végén ultimátumot intézett a Központi Bizottsághoz. Megismételte: a vele szemben felhozott vádakra joga van otthon válaszolni. Joga van útlevélhez. Ha nem kap sürgős és hathatós segítséget, saját költségén fogja gyógyíttatni magát Moszkvában. Itthon az öccse, Ferenc szólította fel a párt vezetését, hogy a beláthatatlan következmények megelőzésére tegyenek eleget bátyja kérésének. Kádár még ezt a levelet is elolvasta. Alapállásuk: ha RM a halálán van, akkor se követelőzzön! A dörgedelmes válasz első változatát Nemes Dezső fogalmazta. Ezt Kiss Károly, majd Marosán György, és végül a Politikai Bizottság is átírta. Keménységéből azonban alig vesztett. Ennyi korrektor sem vette észre azt a tévedést, hogy 1956 júliusában az MDP KV arról nem döntött, hogy Rákosinak el kell hagynia az országot. Az április elsején kelt levél felhánnya neki, hogy „a Szovjetunióra nézve sértően és igazságtalanul nyilatkozik”, amikor azt állítja: „gyógykezeléséről nem gondoskodnak megfelelően, és ottani tartózkodását száműzésnek tekinti”. Ennek a levélnek a másolatát is elküldték Andropovnak. Ugyanakkor hazaengedték Gerő Ernőt, és nem enyhítettek RM örökös száműzésén.

Fél év alatt született meg a válasz, és huszonöt nap alatt jutott el Rákosihoz. Ő két hétig fogalmazgatott, és a tizenegyedik napon landolt ingerült levele Kádár íróasztalán. RM sorait leragasztott borítékban küldték körbe a Titkárság tagjai között. A volt első titkár azt írta:

„Olyan határozat, melyben az MDP politikai indoklást fűzött kiutazásomhoz, vagy arról szólt, hogy hosszabb ideig kell a Szovjetunióban maradnom, nem létezik. S hogyan állapította meg a tisztelt Politikai Bizottság, hogy egészségi állapotom ma is, mint 4 év előtt, megköveteli, hogy a Szovjetunióban, pontosabban Krasznodarban kezeljenek?” RM zárómondata: „Abból még soha nem származott baj, ha a pártélet lenini normáit betartották; az ellenkezőjéből igen”.

RM öccse, Dezső nyár elején elhunyt. RM haza akart jönni öccse temetésére, de nem engedték. Talán emiatt akart 1960. június 4-én Moszkvába utazni. Ehhez a milícia pecsétjét is megszerezte, de a területi pártbizottság az indulás előtt közölte vele, hogy az utazást csak az MSZMP engedélyezheti. RM-levél: „kérdem a tisztelt Központi Bizottságtól: valóban létezik ilyen határozat”, s ha igen, eddig miért nem értesítették erről. RM felesége Moszkvában közölte Boldoczki János nagykövettel, hogy a férje érelmeszesedés miatt állandóan szédül, fáj a feje, és kezelésre Moszkvába jön. Polacsek professzorral kíván találkozni, mert ő „kidolgozott egy 3-4 injekcióból (sic!) álló kúrát, mely egy-két hónapra megszünteti a fejfájást”. Azt is szeretné, ha a Kreml-kórház orvosai kivizsgálnák. RM június 17-én már csak azt kéri a KB-tól, hogy „gyógykezelésre” engedjék haza. „Eljött az ideje annak, hogy az én kérésem is végre megoldódjék... Ez nemcsak pártunk erejét és szilárdságát, de politikai bölcsességét is demonstrálná. S nem vagyok rossz jó, ha megjövendölöm, hogy e kérdés megfelelő rendezését otthon is, a nemzetközi munkásmozgalomban is sok jó kommunista örömmel és megnyugvással venné tudomásul.”

Egyelőre csak Gelendzsikbe mehet, ám ő onnan, minden tilalom ellenére Moszkvába utazik! Talán nem véletlenül küldi dátum nélkül Budapestre a levelezőlapot: „Már néhány napja itt vagyok Moszkvában; jövő héten utazom vissza Gelendzsikbe, onnan már részletesebben írok.” Sógornője szerint RM többek között találkozott „Varga Jenő akadémikussal, tárgyalt néhány testvérpárt képviselőjével”, de ez utóbbinak semmi nyoma. Annak sem, hogy legalább az SZKP egy icipici instruktora fogadta volna. A kirándulás első kárvallottja Boldoczki nagykövet, aki szállodai szobát rendelt neki a Moszkva Szállodában, és fogadta, s fel is kereste Rákosit – több órán át beszélgetett vele. Ezzel betelt a pohár: visszahívták. Rákosit pedig a PB visszaparancsolta Gelendzsikbe.

– Matyi bácsi meghívására 1960 nyarán együtt nyaraltunk Gelendzsikben – idézte fel egy rokon. – Amikor megérkeztünk a feleségemmel, ő „Isten hozott benneteket!” üdvözléssel fogadott bennünket, ami meglepő volt. Rengeteget olvasott nyugdíjasként is, szerette a rádiózenét, főleg a magyar nótákat, a Szovjetunióban is volt ilyen lemeze. Elsősorban persze a politika foglalkoztatta. Egy kényesebb beszélgetés során figyelmeztettem: nem fél, hogy lehallgatják? Matyi bácsi legyintett, hogy annyi szalagjuk lehet már, hogy azt soha senki nem fogja meghallgatni. Ottlétünk alatt be kellett mennie Krasznodarba, hogy Aczállal és Nógrádival találkozzon. Amikor visszaért, elmondta, nincs ellene, hogy cselekedeteit a lenini normák szellemében vizsgálják felül, legalább megvédheti magát a rágalmaktól. Ha szükséges, állítsák pártbíróskodás elé. De kérte, hogy olyanok ne legyenek a bizottságban, akik elfogultak vele szemben. Például Aczél, aki azt hiszi, hogy ő csukatta le. Összekapott Nógrádival is, mert az érdeklődni kezdett a tábournoki per felől. Pedig ő volt a honvédség politikai főcsoportfőnöke, az ő kezükön ment át minden. Arra a kérdésre, hogy miért vív ilyen nyílt sisakkal, azt felelte, hogy öreg már a taktikázáshoz. Megkérdeztem tőle, hogy vehette magát efféle emberekkel körül, akik most mindent az ő nyakába varrnak? Matyi bácsi azt felelte: nem voltak korábban ilyenek, a hatalom ronthatta el őket.

RM moszkvai kalandja után a PB megbízta Aczél Györgyöt és Nógrádi Sándort, hogy Krasznodarban „beszéljenek” Rákosival. (Nógrádi a tábournoki perben a fellebbviteli bíróság tagja volt. Érthetetlen, hogy Kádár miért bízta rá a párt tisztaságáért felelős KEB elnökségét.

Mint ahogy az is, Nógrádi miért gondolta, hogy épp ő nyugodtan faggathatja Rákosit a bűneiről?) A két küldöttnek kellett tudatnia vele: a rá vonatkozó határozatok érvényben vannak, utazásával súlyos fegyelmi vétséget követett el. Mivel leveleiben katasztrofálisnak állítja be az életkörülményeit és az egészségi állapotát, tájékozódniuk kellett ezek felől is. A szovjet pártközpontban a magyar ügyekkel is foglalkozó Sz. G. Zavolzsckij elmondta nekik, hogy RM két-három hónapja a krasznodari szakszervezeti bizottság segítségével akart eljutni Moszkvába és Leningrádba. Pénzt is adott a jegyre, amit Andropov visszaküldetett neki. Aztán a városi titkár jelentette, hogy RM vonatjegyet vett Moszkvába. Figyelmeztetésre ismét lemondott az utazásról. Később a pártközpont külügyi osztálya érdeklődött tőlük, hogy Moszkvában RM lakhat-e szállodában, mert a magyar követség szobát foglalt neki. A nagykövet, Boldoczki azt állította, hogy Budapestről kapott erre utasítást. Erre fel értesítették a MSZMP KB-t.

Bár RM azt kérte, hogy orvoshoz jöhessen Moszkvába, Andropov elmondta a két küldöttnek: nem lehet véletlen, hogy RM épp most mozgolódik. Neki „hosszú az orra”, kiszagolja a politikai eseményeket. A szovjet–kínai nézeteltérés hozhatta őt Moszkvába. Emiatt vált kényessé a Rákosi-kérdés, noha másfél éve Csou En-laj elítélően nyilatkozott neki – mármint Andropovnak – Rákosiról.

Aczélék 1960. augusztus 10-én érkeztek Krasznodarba. A politika számára nem létezik orvosi titoktartás sem. Dr. Mikulics főorvos tájékoztatta őket, hogy Rákosinak semmiféle szervi betegsége nincs, csak korával kapcsolatos elváltozások észlelhetők. Vérnyomása általában 145/70, de ingadozik. Álma nyugtalan, gyakran szed altatót. Sokat ír és olvas, erre vezethető vissza fáradtsága, álmatlansága is. Felesége kérte, küldjék Moszkvába orvoshoz, de nincs miért. '58 júliusa óta három professzor vizsgálta meg. Ők sem találtak semmi különösebb betegséget nála. A nyarakat a Fekete-tengernél tölti, külön villában, jelenleg is Gelendzsikben üdül. Vagyis RM életkorának megfelelő, „normális egészségi állapotban van” (ha a vérnyomás-ingadozás és a kisebb mértékű érlemeszesezés normális). „Mindazok a hírek, amiket Rákosi hozzátartozóinak közvetített, és amelyeket... Mácsay 1959-ben a Központi Bizottságnak jelentett, nem felelnek meg a valóságnak.”

A két küldöttnek még elutazása előtt konzultálnia kellett Marosán Györggyel és Kiss Károllyal. Az ő útravalójuk is hozzájárulhatott, hogy a Rákosival folytatott hétórás beszélgetés szinte kihallgatássá vált. A részletes jelentés már az első oldalon leszögezi: „nem őszinte” RM állítása, hogy egyetért a párt politikájával. Az sem, hogy hazatérése után nem kíván közéleti szerepet betölteni. RM nem ért egyet a Rákosi–Gerő-klikket ért bírálatokkal, visszavonta 1953-as „önmarcangolását” is. Ha hibáit a jelenlétében megvizsgálják, „normális politikai hibákra redukálódnának, amelyeket munka közben bárhol elkövetnek”. Kijelentette: „A győzelmek az ő vezetése alatt születtek, a vereség nem.” Az ellenforradalom oka, hogy a szovjet vezetők rájuk kényszerítették Nagy Imrét. Szerinte a „Rákosi-kérdés” alapvető revízióra szorul, akárcsak a rá vonatkozó párthatározatok. A vádak: rágalmak. Az intézkedések vele szemben „ugyanolyan igazságtalanok és törvénytörők, mint a Rajk Lászlóval és Kun Bélával szembeni eljárás” volt. Helyzete „rosszabb, mint a cári száműzetés, mint a Horthy-börtön volt”. Nem csoda, hogy a PB előtt felmerült, hogy nem normális. Kettős rabságban van, az MSZMP és az SZKP tartja rabságban, mondta, miközben a Szovjetunió „egyik legjobb klímájú”, kulturált városában lakik, tengerparton üdül. Külföldi lapokat is kap, anyagilag kitűnően el van látva.

Persze, felelős a törvénytörésekért, hiszen egy vezető „mindenért felelős”. Helyesnek tartja, amit 1957 tavaszán Hruscsovnak írt (Nagy Imre, Kádár, Kiss, Apró plusz Tito „lényegében az ellenség kezére dolgoztak”). Kijelentette: „ezek nem rágalmak, a levél minden sorát és annak minden betűjét továbbra is fenntartom, és bizonyítani akarom”. S hozzátette: „személyi kér-

désekben a Szovjetunió politikája a helyes, ahol rehabilitáltat nem tesznek vezető funkcióba, mert az ilyen emberekben a tüske mindig megmarad”. Bár ezzel vezetésre alkalmatlannak minősíti Kádár Jánost, „különben” nem kritizál, nagyra becsüli elvtársai itthon végzett munkáját.

Ha eddig nem lett volna világos, hogy felülemeli magát bíráin, akkor ki is mondja: az ő ügye nem a magyar, még csak nem is a szovjet párt ügye, hanem nemzetközi ügy. Bejelentette, hogy Kínába szeretne utazni – mint turista. Mintha nem is erről jutna eszébe, megemlíti, ha egyszer veszekedni fognak a kommunista pártok, fel fog vetődni: „hogya őt, a nemzetközi munkásmozgalom... vezető alakját, a Szovjetunió száműzetésben tartja”. A KV-határozat megerősíti, hiba volt RM átigazolása a pártba – de kizárását nem javasolja, csak fenntartja a tagsági jogainak felfüggesztését, amíg felelősségre nem vonják. Lakhelyét engedély nélkül nem hagyhatja el. Külföldre menő leveleit nyitott borítékban köteles a nagykövetségre eljuttatni, és azokat ők továbbítják. (A cenzúrázás szempontjaira nem találtunk utasítást – P. Á.) Magyar állampolgárokkal (ösztöndíjasokkal, turistákkal) is csak a „nagykövetség engedélyével” érintkezhet. Ha az utasításokat megszegi, fegyelmet indítanak ellene, „rezsímjét” megszigorítják, megfontolják máshová költöztetését.

Az ENSZ közgyűlése miatt RM ügye csak 1960 novemberében került a PB elé. (Hruscsov, Kádár és kelet-európai társaik hajón utaztak New Yorkba, ahol többek között Kína felvétele és a magyarkérdés szerepelt napirenden.) Bár több politikai bizottsági tag javasolta RM kizárását a pártból, Kádár nem ment bele. Nem tudni, hogy erről Hruscsov véleményét kérte volna. Andropov szavaiból az derült ki, hogy lezárta a téma. Talán emiatt sem akarta Kádár, hogy RM neve újból a címlapokra kerüljön. Azért sem, mert a volt főtitkár jó érzékkel a kényes szovjet–kínai viszályba kapaszkodott. Másrészt nehéz is lett volna indokolni a kizárást. A törvénytelenésekért miért épp most teszik ki a szűrét? Vagy azért, mert Moszkvába utazott? Ez a vita már csak arról szólt, hogy a politikai hullát hamvasszák-e, vagy sem.

Amikor felmerült, hogy RM nem normális, két „foglya” – Aczél György, és Marosán György – ezt visszautasította. Azt viszont nem úszta meg, hogy ne kerüljön fel vele szemben is az általa annyiszor használt vád, hogy frakciós tevékenységet folytat. Hogy hol, hogyan és kikkel? Például Boldoczkival, Mácsayval, a rokonsággal, magyarokkal és külföldiekkel – szimpatizánsaival. Kádár: „Nem egy nagy társaság, de van ilyen.”. Gáspár Sándor felvetette, hogy „itthon lokalizálni kellene ezt a tábor”. A jegyzőkönyvbe természetesen nem került bele, hogy megfigyelik Rákosi levelezését. De, mint látni fogjuk, ezt tették. A megfigyelés, amit annyiszor elrendelt elvtársaival szemben, utolérte őt is. Ám a belügyi szervek iratai között nem akadunk a megfigyelés nyomára. Igaz, a proletárdiktatúra állama 1961–62-ben nem kényszerült ebben a munkába a szolgálatot bevonni, mivel Rákosi Mátyás leveleit el lehetett olvasni, és le lehetett másolni a követségen is. (A sógornő azt állítja, hogy a Rákosi nevére érkező összes küldeményt a posta automatikusan a moszkvai nagykövetségnek továbbította, s ő tőlük kapta meg.)

Harmadik száműzetésében RM a nála tizenkét évvel fiatalabb Ferenc öccsével került szoros kapcsolatba, ő interveniált érte itthon a legtöbbször. Felesége írta a *Száműzetésben* című könyvet Rákosiról 1994-ben, és Ferenc adatta ki RM visszaemlékezéseit 1997-ben. Noha a *Száműzetésben* több dokumentumot közöl – főképp RM és Biró Ferenc leveleit –, mégis alapvetően hamis. Nem az a baj, hogy túlzóan Rákosi-párti – ki álljon mellé, ha nem a testvér –, hanem, hogy valótlanságokat állít. Az egyik, hogy RM közölte Aczéllel: „bármikor hajlandó bíróság elé állni, és felelni mindazért, amit cselekedett, ha a rádió egyenes adásban közvetíti a tárgyalásokat”. Láttuk, hogy két évvel később, vagyis sokkal elkeseredettebb állapotban is azt mondta: „pártalapon” akarja szerepét tisztázni. Az akkor ott nyaraló

rokonainak is csak pártbírósgot említett. 1962-ben hetykén odavágta ugyan, hogy próbálják meg bíróság elé állítani, de azzal ő is tisztában volt, hogy két Horthy-rendszerbeli pere sem engedi az ismétlést. Védett személy. 1960-ban a pártvizsgálatot sem igen forszírozta, inkább azt szuggerálta, ami történt, a végzet vétke. Ő nem e világból való.

„Semmit sem írt alá, semmit sem ígért a deputációnak – írja a sógornő. – Nógrádi Sándor és Aczél György üres kézzel távoztak Krasznodarból.” Ezzel szemben egy héttel elutazásuk után RM nyugtázta a KB-nak az ellene hozott rendszabályokat. Tudomásul vette, hogy egyelőre nem térhet haza, nem hagyja el Krasznodart sem, és rokonainak szóló leveleit is a moszkvai követség útján továbbítja. „A fenti határozatokkal nem értek egyet, de fegyelmezetten be fogom őket tartani.” Végül újból kérte ügye „pártszerű” – és nem törvény előtti – kivizsgálását.

Aczélék elutazása után RM megerősítve látta, hogy „Magyarországon, akárcsak a Szovjetunióban... a hibák kijavítása ürügyén magát a szocialista rendet számolják fel”. A tárgyalás bebizonyította: „hiába tudja, mi lesz a Kádár-féle vezetés politikájának következménye... végképp tehetetlenségre ítélték... A felismerés ágyának döntötte” – írja a sógornő. Betegsége lehet aggodalma bizonyítéka, de tehetetlen menekülés vagy figyelemfelkeltés is. November végén kérte a KB-t, segítsék szanatóriumba, mert hiába utalták be három hónapja, semmi sem történik, pedig, ha kell, állja az összes költséget. Kiss Károly Andropovhoz fordult, amennyiben orvosilag indokolt: „utalják be egy vidéki, Moszkvától távol eső szanatóriumba”. RM egyetlen 1961-es levelét januárban Szocsiból írta Ferencéknek. Amikor februárban visszatértek a szanatóriumból Krasznodarba, megkapta a rá vonatkozó párthatározatot. A KB-nak írt válaszlevele szerint Nógrádi azt mondta a viszonyairól: nem leányálom. De nem vitatkozik a határozattal. Csak megismétli, ügyét ne száműzéssel kezeljék. A pártnak sem lehet érdeke, hogy számkivetetten haljon meg.

RM hetvenedik évéhez közeledve sem nyugodott bele a megregulázásba. Megkerülte. Ha ő csak cenzúrán át írhat, levelezik helyette a felesége. Az asszony igen szorgalmas levélíró volt. 1961 márciusában értesített Ferencéket, hogy „közjegyzőn keresztül” meghívólevelet küldtek nekik és RM másik testvérének, Zoltánnak is. „Valóságos egyveleg volt minden levél, amelyből igen pontosan ki tudtuk emelni Mátyás véleményét, közérzetét, s azt, hogy milyen léghör veszi körül.”

Az öcs, Biró Zoltán, a pártfőiskola volt igazgatója, ekkor a Közgazdaságtudományi Intézetben dolgozott. Mint tudományos kutató elintézte, hogy a moszkvai testvérintézet meghívja. Majd 1961 augusztusában kérte a Titkárságot, hogy tanulmányútra a Szovjetunióba utazhasson, és ebből az alkalmából meglátogathassa a bátyját is. A Titkárságot feldühítette az alibi kutatás, és nem csupán elutasította a kérést, de nyugdíjaztatta is Biró Zoltánt. Ferencet sem engedték ki hozzá.

Az SZKP 1961 októberében tartott XXII. kongresszusán folytatódott az 1956-ban elkezdett sztálintalanítás. A leglátványosabb intézkedés Sztálin holttestének eltávolítása volt Lenin mellől, a mauzóleumból. Feltárták a párt vezetéséből öt éve eltávolított Molotov–Malenkov–Kaganovics-csoport történelmi felelősségét is, így aztán Budapesten is elhatározták a korábbi törvénysértések tessék-lássék felülvizsgálatát. A november 14-i PB-ülésem ketten is felvetették (Somogyi Miklós és Komócsin Zoltán), hogy napirendre kellene tűzni RM ügyét is. Ám Kádár úgy érezte, nem jött még el ennek az ideje. Azt mondta: „ha ő pisszen valamit, lesz Rákosi-ügy, ha nem pisszen, egyelőre nem bolygatjuk”. Csak egy ártatlan leltárt akart a KB-irattár számára arról, hogy „hány embert öltek meg, hány volt eljárás alá vonva”. Még pontosabban: csak az „elvtársakat” – bizalmas pártügyként. Ám kiderült, hogy RM „pisszent”: megsértette a cenzúrát. Az „illetékes szervek” számítottak erre, ezért a cenzúra

életbe lépése, azaz 1960 vége óta ellenőriztették RM rokonainak, híveinek a levelezését! Miért, miért nem, csak egy év múlva, 1961 végén hozták a PB tudomására, hogy RM a felesége kezével, az ő neve alatt írogatja politikai nézeteit sem titkoló leveleit Magyarországra. Erre fel a PB utasította a Biszku-bizottságot, hogy „állapítsa meg a törvényértékek elkövetéséért felelős személyeket is”.

A KB Titkársága 1962 januárjában Rákosinéra is kiterjesztette a levélcenzúrát, s az „illegális” levelekből tájékoztatót állítottak össze a PB-tagoknak. Rákosiné 1962. január 5-én azt írta Ferencéknek a hazatérésről: „erre én semmi konkrétumot nem kaptam azon kívül, hogy nincs olyan hosszú, aminek vége ne lenne”. Varga Jenő úgy hallotta – írja –, hogy Mátyás átlépett az SZKP-ba. Ez tévedés. Haza akar menni: „minél előbb”. RM politikai, gazdasági helyzetre vonatkozó megjegyzései gyermeket zsörtölődések. Továbbá szimatol, mintha a krasznodari őrhelyről leleplezhetné – az általa nyilvánvalóan revizionista, áruló – Kádárékat. RM és a felesége azt „írják” RM távoli rokonának, Gáti Tibornak: „Férjemet érdeklik a tényleges élet, főleg a pártélet hírei. Emiatt nagyon hálás lenne, ha megírná a decemberi pártnap és taggyűlés lefolyását. Az ilyesmiben, mint egy cseppben a tenger, a legjobban visszatükröződik a tényleges helyzet.” A PB szerint az, hogy kikandikál az egérfogóból, összeesküvés, legalábbis frakciózás. RM szerint minden pártagnak joga van tájékozódni a taggyűléseken történekről.

A PB-nek azt állították, hogy két hétig ellenőrizték Rákosiné levelezését. S csak eme 1962-es két hét hét levelét idézték. Eltitkolták a pártvezetés előtt, hogy valójában több mint egy esztendeje folyik a megfigyelés. Tudták, hogy például a nyugdíjas Knoll Lajosné („rokoni kapcsolata ismeretlen”) 1960 novembere óta tizennyolc levelet váltott Rákosiékkal („közömbös témákról”). 1962. január 15-i levelében Rákosiné azt írja: „Férjem nagyon örülne, ha maga, kedves Kató, néha a munkások és értelmiségiek között felmerülő kérdésekről írna, amelyek esetleg csak közvetve jutnak tudomására, és amelyek az újságba nem kerülnek be.” Hasonló kérésekkel fordult szinte minden levelezőpartneréhez – s ebből már kihozható legalábbis egy levelezőfrakció. (Az összeállításból kiderült, hogy a hű sógornő, a *Száműzetésben* írója magázza őket: „Maguknak lélekben és testben erőseknek kell lenni. Ha vallásos lennék, imádkoznék Önökért.”) A beszámoló felháborította a Politikai Bizottságot.

1962. március 9-én volt Rákosi Mátyás hetvenéves. Nagyon nem ünnepeleheték, mert az odaadó sógornő sem emlékezett meg a számkivetésbe szürkült eseményről. RM azért a maga módján meg kívánta ülni ezt a napot. A XXII. kongresszus utáni kedvezőtlen csillagállás ellenére is 1962 januárjában érkezettnek látta az időt, hogy újból kérje, engedjék haza. Méghozzá az első félévben, majd az MSZMP KB hat hónap alatt zárja le munkásságának felülvizsgálatát. (Meglépő, hogy nem jutott eszébe megemlíteni: lejártához közeledik a rá mért ötéves száműzetés!) Magabiztosan, minden indoklás nélkül bejelentette, hogy épp márciusban Moszkvába kíván utazni, járuljanak hozzá. A bekötött *Népszavá*-kat is vitessék el, hogy a hazaköltözéskor ne hogy elveszenek. Nyomatékkal az SZKP KB-tól is kérte, ne tartsák továbbra is „vissza”. Elpanaszolta, milyen intézkedéseket hozott ellene a magyar párt, hogy „a Horthy-börtönökben... még a bűnözőknek is megengedték, hogy utolsó tisztességben részesítsék rokonaikat”, ő viszont nem mehetett el „rég kommunista” öccse temetésére. Kádárék számára akár nyugtalanító is lehetett, hogy a levelet az SZKP KB Elnöksége nem utalta át automatikusan nekik. Előbb megtárgyalták, és azután mondták ki, hogy ez a magyar pártra tartozik. S ők rögtön tudatták Andropovval, hogy RM a felesége révén megsérti a rá vonatkozó párthatározatot. S ez a „politikai zavarkeltés” párosul a KB „félrevezetésére irányuló ismételt mesterkedésekkel”. Emiatt a KB kénytelen ismételtlen foglalkozni Rákosi ügyével. Természetesen elutasították, hogy RM Moszkvába utazzon, s elkezdték a vizsgálatot „a levelező tagozat” ellen. A partnerek között a rokonok voltak túlsúlyban (a testvérek,

Ferenc és Zoltán, Ferenc fia, Viktor, továbbá RM „nevelt fia” – a lágerben elhunyt Rákosi Hajnal gyermeke –, Ser Vladimir stb.).

– Rákosi ellen olyan hadjárat indult, ami hetedízigen bennünket is sújtott – mondta az egyik érintett. – Végül a Rákosival levelezőkből összeállított „Rákosi–Gerő-frakció” tagjai közül Ferencet, Viktort kizárták a pártból, de a levelezés miatt Gáti Tibort is megbüntették. Gáti hívő rákosista, és ő az egyetlen nem rokon, akit emiatt kizártak a pártból. A feleségem már 1959-ben szigorú megrovás végső figyelmeztetéssel pártbüntetést kapott, mert kifogásolta a „Rákosi–Gerő-klika” megbélyegzést. A pártcsoport előtt vád volt ellene az is, hogy lejáratja a szovjet egészségügyet, mert elmondta, hogy Krasznodarban képtelenek megcsinálni Rákosi fogát, pedig azt a börtönben is megcsinálták.

1962. április elején RM sürgette, hogy válaszoljanak arra is, hazatérhet-e az első félévben. Megírta: értesült róla, hogy rokonait zaklatják, mert ő nem tartja be a rá mért előírásokat. Ez nem igaz, mert „bármily terhes és megalázó is, kínos pontossággal” teljesíti azokat. Közölgék vele, miről van szó. Nemes Dezső egy hónap múlva azt válaszolja: „a levélben felvetett kérdésekkel a Központi Bizottság később fog foglalkozni”. RM minden mindegy alapon újra kezdi a körlevelezést. Félreértve Nemes Dezső sorait, azt írja az övéinek: „Ebben az évben megoldódik az én ügyem.” (Nógrádi Sándor, KB-ülés, 1962: „Azzal is áltatja a rokonait, hogy hamarosan haza fog jönni.”)

Itthon a törvénysértéseket vizsgáló bizottság (vezető: Biszku Béla KB-titkár) „rábukkant”, hogy RM múltja komolyabb vádakat rejteget, mint levelező jelene, mégsem hagyták abba „kapcsolatait” – a „hálózat” szisztematikus kifürkészését. A BM júliusra elkészülő jelentése így kezdődik: „Ellenőrzés alatt tartjuk Rákosi Mátyást és kapcsolatait.” Tizenhat közeli és távoli rokoni összeköttetést tudtak kinyomozni. A csoportosulás „fő törekvése, hogy Rákosi követni tudja a hazai eseményeket, és mindenről tájékozott legyen”. (Rákosiné Ser Vladimirnak: „a ti problémátokon keresztül akarjuk megismerni a mai fiatal értelmiségiek problémáit addig is, amíg haza nem kerülünk”.) Kiderítik: az elvetemült levelezés nem elégíti ki „a csoportosulás” részvevőit. Meg akarják látogatni Rákosit, és felháborodnak útlevelekérelmük elutasításán. (Biró Ferencné a BM-nek, 1962: „rabok vagyunk saját hazánkban”.) Leleplezik, hogy például a szovjet állampolgár sógornő, családja látogatása örvén felkereste Rákosit, aki a többieket is biztatja az ilyesféle „leruccanásokra”. „Kétséget kizáróan” megállapítják: a csoportosulás tagjai „a Párt vonalával szemben álló, szektás politikai platformról cinikusan, rosszindulatúan bírálják... életünket”. Úgy tájékoztatják Rákosit, hogy „a hazai viszonyok állandó lefelé ívelő [sic!] tendenciát mutatnak”. (Mihályi Lajosné Rákosinak: „a korrupció fénykorát éri, és gyakorlatban nincs osztályharc”.) A jelentésből már kiderül, hogy a megfigyelés 1960 óta tart. (Biró Ferenc Rákosinak, 1960. XII. 8.: „polgári és kispolgári elemek előzőnlótték a vezetés szintjét”.) A vizsgálat alapján nyolc morgolódót zártak ki a pártból, s legalább ennyien kaptak pártfegyelmet.

– 1962-ben az SZKP pártfőiskolájának voltam a hallgatója, és patronáltam a kint tanuló magyar diákok pártszervezeteit – emlékezett Komócsin Mihály (1925). – Ennek révén több helyen jártam. Egyszer a Krasznodarban tanulók azzal fogadtak, micsoda állapot, hogy a nehéz helyzetben lévő magyar párt hagyja legképzettebb, legtapasztaltabb kádereit parlagon heverni. Először azt hittem, közülnk gondoltak néhány begőzölt alakra, akik kifogásolták, miért kell nekik ott üldögezniük, amikor otthon nagy szükség lenne rájuk. Aztán világosítottak fel, hogy Rákosira gondoltak, aki meghívta őket teázni, és mesélgetett nekik erről-arról. Ezt én jeleztem az illetékeseknek.

RM krasznodari találkozóinak szinte legendáriuma van. Ott képezték ki a magyar vadászrepülőket, s velük is összefutott. Eldicsekedett nekik, hogy őt várják vissza

Magyarországra, s meghívta a fiúkat a lakására, de katonaiskolásokról lévén szó, jelentették a történeteket, s Moszkvából leintették őket.

Más: valamelyik magyar művészegyüttes szerepelt Krasznodarban, és a zenekar három tagja séta közben észrevette, hogy Rákosi jön velük szemben. Beszédbe elegyedtek. RM érdeklődött felőlük, majd az itthoni dolgokról, és végül tréfásan megkérdezte tőlük:

– Nem lesz abból kellemetlenségük, hogy velem társalognak?

– Á, nem olyan idők vannak már – felelte egyikőjük a legnagyobb természetességgel.

4. A Tien-san csúcsai

Mintha a krasznodari pártvezetők megsejtették volna a Rákosira váró megpróbáltatásokat, az utolsó tengerparti üdülésük helyszíne az elegánsabb Abrau-Gyürszó. Két hetet velük töltött orosz sógornőjük is magyar unokájával, Viktor lányával. A nyaralásból Rákosit visszahívták Krasznodarba: ismét felkeresték őt a „magyarországi elvtársak”. RM levelében egy francia szólással (francia nyelven) összegezte az eredményt: „Vannak változások, de lényegében minden marad a régiben.”

Már az itthoni gyürkőzések is sejteni engedték, hogy ismét rosszul mérte fel a helyzetet. Nem érezte ki a „magyarországi elvtársak” egyértelmű kérdéseiből sem, hogy pártja elszámoltatni készül, sőt talán leszámolni vele.

A törvénytöréseket vizsgáló bizottság nem sokat kutakodott a bünei után, vádiratként elsősorban a Rákosi leváltásában szerepet játszó, 1956-os „Mi az igazság?” címet viselő Péter Gábor-levelet használta. Ha eredményt nem vártak is RM vallatásától – a látszatra adva, meg talán kíváncsiságból is –, meghallgatták, vajon mit tud felhozni mentségére. A PB ismét Aczél Györgyöt és Nógrádi Sándort küldte hozzá. Ekkor már nem RM dogmatizmusa, vagy hatalom-visszaszerzési praktikája a fő téma (azért ezeket sem hagyták ki), hanem mindenekelőtt törvénytörő tettei. Hogy miképp látja saját szerepét a perek formálásában. 1962. július 17-én kilenc téma kérdéseivel ültek le kihallgatni őt Krasznodarban.

Adott-e utasítást Rajk László és mások ellen a nyomozásra? Volt-e bármilyen bizonyíték Rajk bűnösségére, amikor letartóztatták? Utasította-e verőcsoportok felállítására, az őrizetbe vettek megkínzására az ÁVH-t? Gyűjtetett-e anyagot a testvérpártok tagjai ellen? Tudott-e arról, hogy ezeket a vallomásokat kínzással szedték ki a letartóztatottakból? Emellett azért rákérdeztek a levélcenzúra megkerülésére. S újból firtatták 1953-as önkritikája visszavonását, a Hruscsovnak írott levél állításait stb. (Péter Gábor RM elleni „vádiratát” ismerjük. A perekkel, illetve a rehabilitálással kapcsolatban, több esetben idéztük az RM kihallgatásáról felvett krasznodari jegyzőkönyvet is. Így ebből, sőt a következtetéseket összegző KB-ülésről is csupán az újszerű részeket idézzük fel – *P. Á.*)

Mikor RM megkapta az értesítést az SZKP-tól, hogy az MSZMP KB küldöttei újból meg akarják hallgatni, azt üzenté a tengerpartról: ha valami kívánságuk van, menjenek le hozzá. Csak hát a magyarok már megrendelték a „bemikrofonozott” szobát, hogy magnóra vegyék RM minden szavát. Ezért aztán a magyar nagykövetség „erélyes hangú” táviratban szólította fel, hogy utazzon Krasznodarba. A két küldött közölte, hogy előre megfogalmazott kérdéseket kívánnak hozzá intézni (s ezeket végre ott is hagyták nála, hogy levélben kiegészíthesse válaszait). „Nem szeretem ezt a tárgyalási módot, hogy a KB két tagjával beszélek, és az eredmény fenyegetés, hogy kizárnak a pártból, és felelősségre vonnak” – mondta nekik. Érezte, hogy csapdába csalták: „ha nem megyek bele a tárgyalásba, megsértem a pártot, ha belemegyek, jön a fegyelmi”. Mindkét fél tudta, RM nem mentheti ki magát. Mégis megpróbálta. Délután háromtól este tizenegyig magyarázkodott. (Nógrádi Sándor a KB-ülésen: „hatszor álltunk fel, hogy abbahagyjuk a beszélgetést, és még másnap is beszélgetni akart”). Mintha valamiféle megtisztulásról ábrándozott volna. A ritka pillanatok, amikor érvei ültek, fellelkesítették. Mivel az ólomsúlyú bűnökkel vádolható Rákosit nem lehetett felmenteni, de bíróság elé állítani sem, a nyolcórás huzakodásnak nem volt sok értelme. Ráadásul a magnófelvétel is rosszul sikerült. Vagy a technika volt kezdetleges, vagy a „megbízható” – szovjet? – gépirónő volt tudatlan (a szalagoknak semmi nyoma), vagy mindkettő. A száznolcvan oldalnyi „Piszkozat” silány jegyzőkönyv. A beszélgetés végén RM hiányolta, hogy nem volt gyorsíró, nélküle nehéz lesz visszaadni a lényegét. Vagyis

rögzíthették volna a beszélgetést tisztességesen és jól is. Nógrádi Sándor feljegyzése szerint RM „szellemileg van olyan állapotban”, hogy semmi önkontrollja nincs. (Mintha neki lett volna.) Nógrádi szerint RM kijelentette: „Miért kellett engem leváltani, ha másutt nem váltották le az első titkárokat?” – de ez a mondat nem található a „Piszkozat”-ban, ám másutt emlegette. Nógrádi: „Az volt az érzésünk, hogy ugyanaz a kegyetlen zsarnok ül előttünk, aki volt 1956 előtt.”

RM – Hruscsovra hivatkozva – megismételte, hogy az első titkár kötelessége volt az államvédelmi ügyekkel foglalkozni. Oldalvágás: bár nem ismeri Nagy Imre vagy Farkas Mihály (1958-as, illetve 1957-es) perét, de biztos, hogy a Politikai Bizottság foglalkozott azzal, „milyen ítélet legyen, és ez így van mindenütt a világon”. Azt mondta, ha nem szól bele ezekbe az ügyekbe, „Gröszt hat társával együtt kivégzik, mert a javaslat arról szólt, hogy kivégezzék”. Kihallgatói nem kérdeztek rá, hogy ki javasolta ezt a példátlan vérengzést a kalocsai érsek perében. A Rajk-ügyről talányosan közölte: „ha nem csináltuk volna, kellemetlenség lett volna, mert megtudta volna Sztálin”. (Nem Sztálin utasítására tartóztatták le Rajkot! – *P. Á.*) „Nem én szültem a nagy pert, a nagy perek megvoltak már akkor, amikor kijöttem [a börtönből, 1940-ben], ne csodálkozzanak, ha ez rám hatással volt.”

RM: „A mi bajunk az volt, hogy messze megelőztük a többi pártot az önkritikában. Ezáltal az a benyomás keletkezett, hogy ez csak Magyarországon volt, s azt a benyomást keltettük, hogy ebben én vagyok a hibás.” Kádár bűnéről, az 1943-as pártfeloszlatastról úgy vélekedett, hogy efféle „fontosabb dolgokkal” kellene foglalkozniuk, nem az ő „bagatell” ügyeivel. Kijelentette: proletár internacionalista kötelessége volt eljuttatni a testvérpártokhoz a vezetőikre és tagjaikra vonatkozó vallomásokat. Akkor is, ha kínzással szedték ki a vádlottakból, hiszen „ott is felnőtt emberek vannak, ők is tudják, hogy születnek az ilyen vallomások”. Nyugaton is vernek. „Igaz, megvan az a különbség”, hogy ők nem a „saját embereiket” csukták le. Csak azt nem mondta: azok ilyen fejletlenek!

Aczél György sorolta a kivégzettek nevét, és megkérdezte, érez-e felelősséget a halálukért.

„R.: Igen. Hány halott volt? Mégis érdekel[ne].

A. e.: 25 halott.

R.: 25.” (Nógrádi Sándor KB-ülési felszólalása szerint azt is hozzátette: „Olyan nagy dolog az, hogy 25 embert felakasztottak? Hát van valami fogalmuk arról, hogy mi volt a lengyeleknél?”)

„A. e.” (azaz Aczél elvtárs) megérdeklődte, nincs-e lelki furdalása.

„R.: A lelkiismeretemet maga hagyja békén, magának ahhoz semmi köze.

N. e.: De a Központi Bizottságnak köze van az ön lelkiismeretéhez.

R.: Az én lelkiismeretemhez magának semmi köze... Beszéljen tisztességesen, mert rögtön itt hagyom az egészet, és utazhatnak vissza. Ott még nem tartunk, hogy velem így beszéljen. A lelkiismeret... a lelkiismeret kérdése nincs vád tárgyává téve!” „Nyugodtan mondhatom, hogy soha engem más, mint a párt érdeke nem vezérelt, akkor is, amikor a hibákat csináltam. Ezek után maga jön nekem a lelkiismeretemet birizgálni?” „S hogy milyen utasításokat adtam, meg törvénytelenégeket, az az érdekes?” „Akkor ezek a dolgok a világ legtermészetesebb ügyei voltak.” Ő jelen volt, amikor Sztálin Molotovnak átdiktálta a román alkotmány egy részét. „A mi alkotmányunkat magunk csináltuk” – tegyük hozzá, önként átvéve a szovjet alkotmány lényegi elemeit.

Aczél kérdi, hogy Zöld Sándor belügyminiszter öngyilkossága után miért kellett kiadni a parancsot Kádár és Kállai letartóztatására? RM: „Azért, mert ezt ott megbeszéltük.” (RM már az öngyilkosság előtt jelezte Sztálinnak, hogy a letartóztatásukat tervezi.)

Bár RM ismerte Farkas Mihály és Péter Gábor nem is életfogytiglani ítéleteit, ellene szóló vallomásaikról mégis azt mondta, hogy a halál árnyékában vallhattak rá: „mindenki az én széles vállam mögé akar bújni”. Ez a „búvócska” azért kibillentette a védekező pozícióból. Támadott: „Leveleket én is tudok írni, barátaim nekem is vannak... mihelyt párton kívülre viszem a dolgot, abból igen súlyos kellemetlenségek származnak.” Figyelmeztet: ne hárítsák rá a felelősséget, mert annak a párt issza meg a levét. Ő már Gerőnek és Kádárnak is megmondta, hogy ő és a párt „egymástól elválaszthatatlan”. Mégis egyre inkább sarokba szorult. „Maguk is beleesnek abba a hibába, amibe én beleestem.” „Van pszichózis, ahogy a Rajk-ügynél volt. Most ezt magammal kapcsolatban tapasztalom.” Eddig nyomban ugrott, ha magát menthette, most kizárta a polémia írásbeli folytatását. Magában reménytelennek ítélhette a helyzetét. Pedig a neki feltett kérdések még mindig nem lényegiek. Nem is lehettek azok. Hiszen azok az egész szovjet rendszert – benne a Kádár-féle változatot (s a Nagy Imre-pert is) – érintették volna. Tabukat. Ám Rákosinak a kevesebb is sok volt, ezek a kérdések is a húsába vágtak. Öncsonkítás nélkül nem lehetett rájuk válaszolni, ha próbálgatta is.

Kijelentette: azért nem engedik haza, mert ha „végigvizsgálják a dolgokat”, kiderül, hogy az ő működése „hasonló, vagy azonos” külföldi társaiéval. S hozzátette: „Én mindazokat a hibákat elkövettem, amit a többiek.” „Törvénytelenégeket követtünk el, én azt vállalom, én azt elítélem... ennek alapján senkinek sincs joga velem szemben törvényteleniséget tenni.” S ebben igaza volt. „Én meg akarom mutatni azt a történelmi és társadalmi talajt, amiből ezek a hibák... kinőttek.” „Maguk azt akarják mondani, hogy ez nem igaz, ennek nem társadalmi gyökere van, hanem Rákosi... hibáiból erednek.” Mit szól majd az utókor, kérdezte, ha kiderül, „hat éven keresztül kért, könyörgött, rimánkodott, vigyetek haza”, adjatok módot a vádak tisztázására. „Ahol hibás vagyok, állapítsátok meg a hibámat, ahol túloztatok, ott [azt] állapítsátok meg; a tanulságokat vonjátok le, hogy a jövőben ilyesmi elő ne fordulhasson.” Csak hát a „tanulságok levonása” nem lett volna elég a társadalomnak. 1956 után hat évvel sem lehetett valami önkritikafélével lezárni a Rákosi-ügyet. Látni fogjuk, hogy a büntetését is kevesellték, és nem akarták, hogy hazajöjjön.

Aczél felidézte Rákosinak, hogy Liu Sao-csi elmondta neki, Kínában, politikai perekben nincs halálos ítélet, mert „a halottakat nem lehet rehabilitálni”. Mao Ce-tung pedig megemlítette, hogy kaptak ők is tanácsot Sztálintól, s „a jó tanácsot megfogadtuk, a rossz tanácsot nem”. A példabeszédre RM azt felelte: a tanácsokra „nincs ráírva, melyik a jó, melyik a rossz”. Majd egy félóra múlva kijelentette, hogy Sztálin rossz tanácsait „nem fogadtuk el”. Tehát mégsem Sztálin, hanem ő a felelős a hibákért, a törvényteleniségekért? – kellett volna kérdezni.

RM a korai Kádár-korszak politikájáról sokkal kritikusabban szólt, mint leveleiben. Emlékeztetett Kádár árulására, hogy a rádióban „bezengte” a párt felosztatását, s követelte a szovjet csapatok kivonását. Sorra vette mások bűneit is. Aczél közbeszólt: „Van valaki a Központi Bizottságban, akiről nem tud rosszat mondani?” Általában egyetértett a párt politikájával, de sok minden érthetetlen a számára. Miképp írhatja a *Népszabadság*, hogy a szociáldemokratáknak volt forradalmi múltjuk, még hozzá a „forradalmi” szót dőlt betűvel? S miért használják az iskolákban és másutt az urazást? Leginkább talán a szőröstül-bőröstül utált szociáldemokraták (Marosán, Szakasits stb.) tényre bántotta. Már Lenin megmondta: „Figyeljenek a figyelmeztető szóra!” Meg van hát „lepetve”, hogy elvtársai milyen nyugodtak. Más: hogy lehetett Károlyi Mihály temetésén azt állítani, hogy földet osztott? Az

sem igaz, hogy a Rajk-ügy miatt mondott le. „Tiltakozhatott volna, tegező viszonyban voltam vele” – mondta. De pertu ide, pertu oda, RM nem mondott igazat.

Hatalma erősödésével RM fokozatosan veszített érvelő erejéből, félelmetes logikájából. A hanyatlást uralma gyöngülése sem állította le. Korosodásával egyre korszerűtlenebb. A száműzetésben képes elismerni: túlzásba estek a begyűjtés, a padlások „természetes” lesöprése során, csak hogy hozzátehesse: „mert Nagy Imre volt a legnagyobb seprő”. Gyanúsítási hajlamán nem fogott az idő. Azt állítja, hogy az 1956-ban a külföldre menekülők között „biztos volt negyvenezer fasiszta”. A magamentetegetésben – a nyakatekert, valóságtól elrugaszkodott okoskodásban – oda jutott, hogy kijelentette: az ő helyzete rosszabb, mint Aczél Györgyé a börtönben, „mert akkor az normális volt”: „Az összes országban ültek kommunisták, de ami velem történik ma, az nem normális.” Újabb ellentmondás: ha Gerő vagy bárki „értelmesen” beszélt volna vele, visszatarthatta volna. Akkor mégsem a nemzetközi helyzet és Sztálin kényszerítette erre az útra? (Gerő 1953-ban – moszkvai „hatásra” – elismerte, hogy le tudta volna fogni Rákosi kezét. 1962-ben talán közelebb került az igazsághoz, azt állítva, hogy képtelen lett volna rá: „Ezekben a kérdésekben Rákosi úgy járt el, mint egy abszolút megszállott.” Mégis megpróbálhatta volna.)

Rákosinak fájt, hogy Kiss-sel, Apróval, Marosánnal szemben elnézőek, vele szemben pedig nem. „Felháborító, hogy rólam egyetlen pozitívumot sem írnak.” „Azelőtt azt is nekem tulajdonították, amit nem én csináltam, most meg azt sem, amit én csináltam.”

Aczél és Nógrádi elfogultságoktól sem mentes jelentést készített a Rákosival (illetve a Gerővel és Kovács Istvánnal) folytatott, kiszámítható tartalmú beszélgetésekről. De rövidke összefoglalójuk érintőlegesen sem vetette fel, hogy a törvénytelenések elsősorban társadalmi, politikai okokra vezethetők vissza – amit RM, ha magamentésből is, legalább pedzegetett. Jelentésük az elemzést mellőzve kizárólag a személyes felelősséget hangsúlyozta. Azt írják: még a gondolatot is dühödten utasítja vissza, hogy neki azokért a mérhetetlen szenvedésekért, amiket a magyar népre zúdított, egyáltalán lelkiismereti problémái lehetnek. Vagyis RM és az MSZMP is a saját felelősségét próbálta titkolni. Az adott helyzetben ennél többre egyik fél sem volt képes.

Talán érdemes kiemelni, hogy a törvénytelenéseket feltáró Biszku Béla vezette bizottság – mint a politikai jellegű testületek többsége (még a demokráciákban is) – elfogult volt, tagjai közül Nógrádi Sándor érintett is: objektív vizsgálatra alkalmatlan. De még így is alapvető ismereteket tártak fel. Noha sok részlet megítélésében tévedtek, valótlanosságokat is állítottak, és a nagy összefüggések feltárásával adósak maradtak, legalább a törvénytelen eljárások módszerét leleplezték. Ebben a munkában jelentős szerepe lehetett a KB osztályvezetőjének, a szovjet kémiszolgálat korábbi dél-amerikai rezidensének, Tömpe Andrásnak. Nem ő, nem ők, hanem a kor volt alkalmatlan a törvénytelenesség törvénytörésének feltárására. (Nem véletlenül kellett Biszku Bélának konzultálnia az SZKP illetékeseivel.)

Az 1962. augusztus 3-i PB-ülés ajánlotta a KB-nak, hogy RM „ellátását szállítsák a megfelelő szintre”, és olyan lakóhelyet jelöljenek ki számára, ahol nem folytathatja „frakciós tevékenységét” (vagyis száműzzék az isten háta mögé). Az MDP két 1955-, 1956-os határozata után az MSZMP PB is úgy dönt, hogy a következő KB-ülésig most már aztán valóban mindenkit rehabilitálni kell a koholt vádak alól. (Maradt azért rehabilitáltnivaló 1990-re is, de addig, sőt azután is ezrek – főképp internáltak – életük végéig viselték a bélyeget.) A törvénytelen többségének pártfegyelmet adnak, az érintett nyomozókat, ügyészeket, bírót jobbra más munkakörbe helyezik. Hasonló elbánásban részesül több KEB-tag, és KEB-munkatárs. Megszületik az „elbocsátott légió”. (A volt ÁVH-s vezetők és beosztottak közül meglepően sokan lettek – vállalati, iskolai – igazgatók, pl. Dékán István. Az egyik verőcsoport vezetője,

Princz Gyula alezredes 1962-ben italboltvezető, Piros László belügyminiszter „visszatért” a hentesszakmához: a Szegedi Szalámigyár főmérnöke, majd vezérigazgatója lett.)

A KB 1962. augusztus 14–16-i ülése elé kerülő jelentés Rákosi–Gerő-klikk helyett már csak Rákosi-klikkről beszél: az egyre kevesebb kitalációt tartalmazó történetben az első titkáré a főszerep. Ő a törvénytelen ségek fő-fő bűnöse, jobbján Gerővel, balján Farkassal. A jelentés azt állítja, hogy a klikk már a felszabadulás előtt elhatározta: „kisajátítja” a párt vezetését – pedig tudják ők is: a kisajátítás joga Moszkváé. Az egész jelentést, a vitát és a határozatot a történelmi összefüggések és a Kreml szerepének elhallgatása uralta (Rákosiék „önkényük leleplezésére hirdették a hibás sztálini tételt az osztályharc állandó éleződéséről”). A személyes felelősség túlhangsúlyozása, a nem eléggé árnyalt fogalmazás ellenére a megállapítások lényege többnyire igaz. („Rákosi személyi hatalma biztosítására agyalta ki azt a rágalmat, hogy a munkásmozgalom azon vezetői és tagjai, akik a felszabadulás előtt itthon éltek és harcoltak, a horthysta politikai rendőrség ügynökei voltak, akik pedig emigránsként a kapitalista országok testvérpártjaiban, illetve a spanyol polgárháborúban harcoltak, az imperialista hírszerző szervek ügynökeiként furakodtak a pártba.”) A fogyatékoságai ellenére is nagy horderejű 1962-es augusztusi párthatározat a borzalmak leltára. S ez a fő érdeme.

Ismertették a nagyobb perek – 1962-es koncepcióktól sem mentes – történetét. A felelősség megállapításánál bőven idézték RM 1953-as, moszkvai „tanácsra” született önkritikáját. Ezt fűszerezte 1956 utáni makacs ragaszkodása „súlyos politikai bűneihez”, továbbá, hogy „folytatja az MSZMP vezetőinek a rágalmozását, és zavart akar kelteni a pártban”. Bőségesen idézték a krasznodari beszélgetést. Gerő pechjére, Farkas Mihály bűnösségét letudottnak vették az ítélettel és a börtönnel. Noha Farkas 1960-ban kegyelemmel szabadult, őt nem hallgatták meg, jóformán kihagyták a történetből: Gerő lett RM „rossz sugalmazója”. Ami igaz is, nem is – hisz Rákosinak nemigen volt szüksége ilyen sugalmazóra –, s rossz cselekedeteinek elsősorban Farkas Mihály a végrehajtója.

A jelentés a következő felelősségi sorrendet állítja fel: 1. RM, 2. Farkas Mihály, 3. Gerő Ernő, 4. Kovács István, 5. Péter Gábor, 6. Szücs Ernő, 7. az igazságügyi szervek (ügyészség, bíróság), 8. Kiss Károly. Még nyilvánvalóbb az elfogultság, ha összehasonlítjuk, hogy eme felelősök bűneit milyen terjedelemben taglalják. RM cselekedeteivel foglalkozik az egész erről szóló fejezet kétharmada. Mivel minden szálat ő tartott a kezében, indokolt ez az arány. Terjedelem szerint a felelősségi sorban Kovács István a második, a szöveg egytizede sorolja az ő bűneit. Itt olyan szembetűnő az aránytalanság – a napi politikai indíttatás –, hogy később maga Kádár korrigált rajta (Kovácsot így is kizárták a pártból – joggal). Csak utána következik Gerő Ernő (a fejezet 9 százaléka elemzi felelősségét). A negyedik az egyetlen aktív politikus, a PB-tag Kiss Károly (7 százalék), akiről „kitudódott”, hogy „ő” vette fel Rákosiékat a pártba (meg a KEB elnökeként a törvénytelen ségek idején, „ő” zárta ki a pártból az ártatlanokat – s amiről hallgatnak: többnyire a PB utasítására, vagy az ÁVH jelentésére). Ebben a bizarr sorrendben Péter Gábor (5 százalék) a következő, felelekkora terjedelem sem jutott Farkas Mihály bűneire (2 százalék), s vele egyenlően „mérték” az agyonvert Szücs Ernő felelősségét (2 százalék). A sort az ügyészség, bíróság zárja (1 százalék). Persze, mindez a számítgatás játék. Bár ha arra gondolunk, milyen élethalálharcok folytak a Szovjetunióban és a testvérországokban protokollsorrendekbe, kihagyásokba rejtve, hajlunk arra, mégiscsak többről van szó.

A jelentés kizárólag a kommunista párttagok elleni koncepciók ügyekről és áldozataikról adott összesítést. Összesen 382 személyt ítéltek el, 336-ot pedig internáltak. Halálra ítélték és kivégeztek 23 főt (köztük a tábornoki perben sebbel-lobbal kivégzett Vaikó György határőr alezredesnek még az anyósa, Rátky Henrikné szabónő is erre a sorsra jutott), s ugyanennyien

haltak meg a börtönben, internálótáborban és a vizsgálati fogságban. A meghurcolástól való félelmében, elkeseredésében öngyilkos lett: Zöld Sándor, Mód Péterné (férje letartóztatása után), Deszkás Jánosné (fia kivégzése után), Giebiszer Béláné (férje internálása után), Juhász László áv. ezredes (édesanyját is agyonlőtte). A hamis vádak tanúsítása után, saját vallomásuk alapján kivégeztek 4 személyt. A törvénysértésekben viselt felelőssége miatt öngyilkos lett: a bíróságitanács-elnök dr. Jankó Péter és dr. Jónás Béla, az áv. ezredes dr. Pál Ákos, Száberszky József meg Tardi István hamis tanú. (A koncepciós ügyekben 249 ávéhás dolgozott, közülük 11-et elítéltek, fegyelmissel elbocsátottak 26-ot, meghaltak tízen – három öngyilkos, egyet fölakasztottak, egyet agyonverték –, disszidált 4, s még mindig a BM állományban volt 76 személy. Az igazságügyben az érintett 35 személy közül még a régi helyén dolgozott 16 fő.)

Mivel a jelentés nem elvi szempontból vizsgálta a törvénysértéseket, a felszólalók is érzelmi alapon foglalkoztak vele: újabb részletekkel és szenvedélyes minősítésekkel gazdagították a leltárt. Miután a párt vezetőtestületeit mentesítették a felelősség alól, senki sem kényszerült rá, hogy a Politikai vagy Központi Bizottság felelősségével, saját múltjával szembenézzen. Kényelmesebb volt a vádló szerepe. A vita középpontjában RM személye, jellemének több évtizedes torzulása állt. A titkos ülés dokumentumai csak 1994-ben kerültek nyilvánosságra. A hozzájuk kapcsolódó tanulmány szerzője összegyűjtött egy csokorra valót RM minősítéseiből. A lista: „gyilkos, pribék, gonosztevő, bandita, közönséges bűnöző, gazember, erkölcsi és politikai hulla, lelkiismeretlen aljas ember” stb. Dobi István szerint: „emberi mivoltából kivetkőzött vadállatnak mondható ember”.

Biszkú Béla szóbeli kiegészítése vezette be a vitát. Elmondta, RM igazi bűnössége ismeretlen, nem Sztálin, hanem ő kezdeményezte a Rajk-pert. A vádirat első, százhusz oldalas változatát Alapi Gyula, a Budapesti Államügyészség vezetője készítette. Ezt lerövidítették hatvan oldalra, majd „kapott készen” egy húszoldalas vádiratot, amelyben a legjelentősebb tények is „meg lettek forgatva és új vádpontokra lettek átírva”. Folytatásként Biszkú felolvasta a koronatanúnak kiszemelt Noel Field 1954-es börtönlevelét (közben megjegyezte: nem „kell” jegyzetelni): „Attól, hogy én bűnös, vagy ártatlan vagyok, ötven-száz elvtárs sorsa függött. Sajnos fizikailag gyáva voltam. A tény az, hogy az egyre erősödő terrorista nyomás hatására, az éhezéstől a nyomorékká verésig, egyre többet hallgattam el az igazságból, és a nyomozók álláspontját magamévá téve egyre több hazugságot ismertem el igazságnak. Végül elérkeztem a teljes erkölcsi összeomláshoz, amikor már egyáltalán nem tudtam különbséget tenni igazság és hazugság között és a legszörnyűbb hazugságokat nemcsak kimondottam és leírtam, de részben el is hittem.”

Nógrádi Sándor felidézte: RM rosszabbul érzi magát, mint Horthy börtönében. Közben ötszobás lakása van, ingyen. Bevásárlókönyvével mindent megvásárolhat, amire szüksége van. Jár neki a háztartási alkalmazott, a tengerparti üdülés hónapokra a családjával, sőt vendégeivel együtt. Havi zsebpénze kb. 3500 forint. (Kétszerese a magyar munkás és alkalmazott átlagbérenek – P. Á.). Él, mint Marci Hevesen. Közben ő és felesége leveleikben az ország helyzetéről, hangulatáról kérnek tájékoztatást, amihez semmi közük.

Marosán György vádbeszéde volt a legszenvedélyesebb. „Bár 1950-ben tartóztattak le, majd ítélték halálra, és 1956 márciusában engedtek szabadon, még soha seholy nem volt módomban az igazságnak megfelelő tanúvallomást tenni.” Az idő „kegyes a zsarnokokhoz és a gyilkosokhoz, mert elmosza vagy fakítja a gyász, a szenvedés színeit”. Elmondta, Rákosi rémuralma szégyenfeltja a nemzetközi munkásmozgalomnak. „Ezek a szörnyetegek önmagukból indulnak ki, és azt gondolják... ha ők nem likvidálnak másokat, akkor azok likvidálják őket.” Marosán a hatalmi tobzódásra vezette vissza a törvénysértéseket. Felidézte, hogy Rajkot, „a népszerű, nagyon tehetséges és hűséges kommunisztát úgy földelték el, ahogy a fasiszták és a

horogkeresztes banditák túrták föld alá a halottakat, jeltelenül, meszesgödörökbe... Elvtársak, fasiszta horogkeresztes módszerekre találhatunk mi elvi magyarázatot? Nem és ezerszer nem!” Ő előbb protestált a letartóztatás ellen, aztán hallgatott. „Ez a hallgatás borul Rajk jeltelen meszesgödre fölé is.” „Nyilvánvaló, hogy nem azok voltak az árulók, akiket Rákosi kivégeztetett, és akiket agyonkínóztatott és bebörtönöztetett, hanem ő volt az áruló.”

Kihallgatója közölte vele, amennyiben nem írja alá „a vallomását”, behozatja Marosán anyját – „aki soha nem helyeselte, hogy a kommunistákkal tartok együtt, s akivel éppen emiatt évek óta nem voltam beszélő viszonyban” –, behozatja a feleségét, akit ő „a gettóból kapart ki”. „Nincs tovább értelme semminek... Nem akarom az anyámat az Andrássy út 60. pincéjében látni, feleségemet és gyerekeimet sem. Aláírtam hát Rákosi első vádpontját: rendőrbesúgó voltam... Ami nem sikerült a Horthy-bandának, az sikerült a Rákosi-bandának. Ennél gyalázatosabban lehet-e még előkészíteni valakit a halálra?”

Kiss Károly szerint „azokért a bűnökért, amiket a Rákosi-klikk, elsősorban Rákosi Mátyás 1949–53 között elkövetett, egy halál kevés lenne”. Tiltakozott a vád ellen, hogy a KEB százakat zárt ki meghallgatás nélkül a pártból. Az ÁVH azzal a mondattal küldte át a tagsági könyvet, hogy „államellenes cselekményért eljárás folyik ellene”. Ilyen esetben semmit sem lehetett vizsgálni. Viszont, ahol cselekedhetett, ott nem mulasztotta el, és ismertebb emberek eseteit sorolta. Közülük az egyik legbizarrabb Babits Antal orvosprofesszor ügye. Sztálin halála előtt Rákosiék is orvosperre készültek. RM írt egy cédulát, hogy Babitsot, a Kútvölgyi Kórház igazgatóját zárják ki a pártból, mert a felszabadulás előtt fasiszta volt. Csakhogy Babitsot PB-határozattal vették fel a pártba. „Kikerestem [az önéletrajzot], amiben Babits megírta, hogy ő fasiszta volt, és a szélére ráírta Rákosi, hogy azért fel kell őt venni a pártba. Visszaküldtem Rákosinak... [aki] egész[en] magánkívül volt.” Végül 1953. április 4-én a TASZSZ jelentette, hogy Moszkvában szabadon engedték az orvosokat. Másnap RM telefonon közölte, hogy tárgyaltalan a Babits-ügy.

Felidézte Kiss, hogy amikor 1949-ben végighallgatta a KV-ülésen Kádár János beszámolóját a Rajk-ügyről, teljesen összetört. A sors keserű iróniája, mondta, hogy 1951-ben neki kellett a KV előtt ismertetnie a Kádár-ügyet – ugyancsak Rákosi által szerkesztett anyagból. RM gyalázatosan és gondosan kidolgozott tervének nevezte, hogy a Rajk-ügyet a belügyminiszternek kellett előadnia, a Kádár-ügyet pedig a KEB elnökének, és nem a bizottság vezetőjének, Farkas Mihálynak, „aki a gonoszságok egyik szervezője volt”. Egyedül Kiss Károly célzott Kádár érintettségére a törvénysértésekben. Rákosiék pártba történő felvételével kapcsolatban pedig kerekperccel megmondta, hogy 1957 márciusában Kádár úgy vélte, a párttagságot nem lehet megtagadni Rákositól sem!

Kádár János elutasította, hogy a határozatban előtérbe helyezték – Marosán javaslatára – e tényleg elfajzott személyek szubjektív adottságait. Ahhoz, hogy a törvénysértő perek létrejöjjenek, szükség volt Sztálinra, de szerinte elsősorban erre a klikkre. Továbbá a végrehajtó szervekre: az ÁVH-ra, az ügyészségre, a bíróságra és a KEB-re. Közülük a végrehajtásban az ÁVH szerepe a legjelentősebb. Kiss Károly felszólalása „az első betűtől az utolsóig” hamis, ő elutasítja. Belegabalyodott az igazságtévésbe. Nagyékat felelősségre vonták, „ahogy ezt a helyzet megkívánta”, a „másik oldalon” viszont nem látni semmit: „Rákosi párttag, Gerő párttag, Péter Gábor, Farkas Mihály, Farkas Vladimir szabadon járnak” – mondta, mintha nem ők adtak volna az utóbbiaknak kegyelmet, akár évtizednyi börtönbüntetésekre is. Kádár azt állította: ha nem lett volna Rajk-per, akkor „bizonyos”, hogy nem lett volna Kosztov-per, ami a Rajk-per előtt kezdődött – és Slánský-per, ami annak egyik folyamánya volt. Szerinte az összes levitézlett, felelősséggel és bűnökkel terhelt ember lapul. „Rákosi is lapult mindaddig, amíg mi el nem kezdtünk vitatkozni a kínai elvtársakkal” – ám ez az aktualizálás sem igaz, hiszen, ha lapult, miért kellett büntetni, Krasznodarba száműzni

stb. Végiggondolatlan beszéde betetőzéseként – bár a bűnös baloldallal készült rendezni a számlát –, a folytonosság jegyében felszólít: vigyázzanak az olyasféle terminológiával, hogy „Rákosi Mátyás börtöne, Rákosi Mátyás rendszere”. „Az is a Magyar Népköztársaság volt, ő nem Rákosi börtönében ült, mert abban a börtönben gazemberek is ültek.”

RM emigráns társa, a nyugdíjas külügyminiszter Sík Endre szerint az emberek „igen nagy hányada máig sem érti, hogy Rákosiékat nem állították bíróság elé”. Ugyanakkor tévedésnek nevezi, hogy Rákosi születésétől fogva ilyen: ő egyszerű, szerény, nagyon rendes embernek ismerte meg. Mikor 1919 után először találkoztak, elmondta neki, hogyan lett nagy ember. A forradalom leverése után Ausztriában, Karlsteinbe internálták őket, s kampány indult a kiszabadításukra. Ki is engedték őket, kivéve a négy állítólagos főkolompost: Kun Bélát, Varga Jenőt, Pogány Józsefet és őt. „De miért engem? Mert a listán Rákos Ferenc szerepelt, aki a forradalmi törvényszék elnöke volt és összezavarták a neveket. Így lettem nagy ember én” – mondta Sík szerint RM 1921-ben. Ám nem sokkal ezután a Komintern egyik titkára lett, és kezdett a fejébe szállni a dicsőség. Majd a börtön, az, hogy az egész világon óriási kampány folyt a kiszabadítására, megerősítette abban, hogy milyen nagy ember. „Mikor kijött, 1940-ben, akkor már láttam, hogy bajok vannak.” S 1949-ben, Rajk letartóztatása után, befejeződött az átalakulása.

Kádár Jánost nem hagyták nyugton Kiss Károly féligazságai. Másnap, augusztus 16-án, az ülés kezdetén szót kért. Hangsúlyozta, a saját nevében beszél „Kiss elvtárs dolgáról”. Ha Kiss azzal példálózik, kit mentett meg, az olyasmi, „mintha Rákosi nekünk azzal érvelne, hogy meg tud nevezni embereket, akiket nem akasztott fel”. Szerinte Kiss Károly beszéde elviselhetetlen, ízléstelen, méltatlan egy komoly emberhez. De azért hozzáteszi: az istenverte ügyek „koronája Rákosi”, aki nem tudja, hogy mennyi a halálos áldozat. Amit Kiss Károly tett, „ugyan nem csekélység, összeférhetőnek tartom egy becsületes kommunista meggyőződésével. Presszió volt, meg nem ismerés, meg isten tudja mi... Rákosinak arra volt szüksége, hogy egy régi, egyszerű, puritán, becsületes kommunista szakszervezeti ember... üsse rá a KEB pecsétjét ezekre a gyalázatosságokra... Ebben az értelemben vetjük fel az ő felelősségét”. Azért, mert a felszólalásában Kiss törvénysértők közé kevert kisembereket is, Kádár „bikkfaféjű öreg KEB elnök”-nek nevezte őt, amit tett: „rágalom, mocskolódás és nyálazás”. Kádár másképp mondta el, hogyan lettek Rákosiék párttagok. 1957 tavaszán – „az akkori viszonyok között” – Kiss Károly megkérdezte, hogy a moszkvaiak kérik az átigazolást a pártba, mit csináljon? „Ilyenkor egy pillanatra megáll az ember a rohanásban, és azt mondom: hogyan? Hát ugyanúgy, mint a többit. Kell nekik adni blankettát, és adjanak írást, hogy kérik az átigazolást. De az ő átigazolásukat majd az Intéző Bizottság fogja megtárgyalni.” Néhány nap múlva Kádár rákérdezett, hogy adtak e nekik blankettákat. Mire Kiss azt felelte, hogyne, már az igazolványt is megkapták. „Elhült bennem a vér.” Nem erről volt szó. „Biztos vagyok [benne], semmiféle tendencia vagy rossz szándék, vagy Rákosiék javára való részlehanglás ebben a cselekedetében nem volt.” „Nekem fel volt adva a lecke, hogy mi a jó édesanyámat csináljak?... Elhatároztam, az adott szituációban fedezni fogom Kiss Károly hibáit... Ezzel szemben mit magyaráz Kiss elvtárs, hogy én azt mondtam, hogy Rákosinak párttagnak kell lenni, s nem ő, hanem a nagykövetség pártszervezete adta ki a párttagsági igazolványt. Hát így kell egy komoly kérdésről egy komoly embernek beszélni?” Végül Kádár javasolta, hogy a Központi Bizottság hívja vissza a Politikai Bizottságból Kiss Károlyt.

Horváth András, a Pest megyei pártbizottság első titkára javasolta, hogy legalább fosszák meg az állampolgárságától, és örökre tiltsák ki az országból Rákosit. (Horváth szerint „nem dicséretes” Kiss Károly felmentése, mire zúgni, morajlani kezdett a Kádárral szimpatizáló terem.)

A hajdan Galilei körös Szilágyi Dezső – ekkor varsói nagykövet – elmondta, a Kominternnek azon az ülésén, amikor az olasz és a cseh kommunista párt felvételét tárgyalták RM, a titkár „balról” beleszólt Lenin beszédébe, aki azt mondta neki, hogy állapodjanak meg abban, aki tőle balra áll, az csaló. Úgy beszélt vele Lenin, mint egy óvodás gyermekkel.

Mindenki egyetértett azzal, hogy RM nem maradhat a párt tagja (ahogy Gerő Ernő és Kovács István sem). Abban már nem volt egységes a testület, hogy elégséges büntetés-e csupán a politikai felelősségre vonás. Fock Jenő türelmetlen embernek mondta magát, aki most higgadtságra hív fel. Talán a többség véleményét fogalmazta meg, amikor azt mondta: „megértem, hogy nem lehet őket bíróság elé állítani”, de az lett volna a jó, ha a törvény előtt „feleltek volna a bűneikért”.

A KEB-tag Nezvál Ferenc elismerte, hogy a KEB törvénytelen és pártserűtlen cselekedeteket követett el. Kiállt amellett, hogy a Rákosival levelező családtagokat is ki kell zárni, pártellenes tevékenység miatt. Volt, aki felvetette, ha nyilvánosságra kerül az anyag, követelni fogják a bűnvádi eljárást, és a végén még meg kell védeni Rákosit. Hevesi Gyula javasolta, hogy az ország történelmi tragédiájáért országgyűlési határozatban ítéljék el Rákosit és társait.

Aczél György elvetette Hevesi javaslatát, mert minél jobban magyarázzák, hogy „miért nem állítják bíróság elé őket, annál követelőbben lépnek fel” a tárgyaláspártiak. Vitába szállt Marosánnal is, mert „ha mi azt mondjuk, hogy ezek az emberek az anyaméhből hozták magukkal tulajdonságaikat, egy kicsit fel is mentjük őket”. Aczél szerint RM kijelentette: „Azt hiszik maguk, hogy nekünk itt a háború alatt nem kellett végig szégyenkezni, hogy milyen züllött és fasiszta a magyar nép?” (Nem tudunk róla, hogy bármikor lefasisztázta a magyar népet, bűnös népként sem emlegette. Ha a fenti mondat nem is szerepel a magnóval felvett „Piszkozat”-ban, a rossz állapotban lévő RM mondhatta ezt, hisz Magyarország hadba lépése, vagy a kommunista párt feloszlata miatt valóban sok szemrehányást kaptak Moszkvában.) Aczél György Engelst idézte, aki szerint a történelem színpadán csak a szerepek vannak meg, a szereplők nem. Rákosiék önként vállalták a szerepet, és ahogy Major Tamás mondta, messze túljátszották. A Rákosival folytatott beszélgetésből Aczél arra a következtetésre jutott, hogy RM három „bűnös tényezőt” tart számon. Az első: Sztálin és Berija. A második: Péter Gábor és Farkas Mihály. A harmadik: az áldozatok, akik becsapták, mert aláírták a vallomásokat. Csakhogy számukra az élet értelme veszett el akkor, amikor kiderült, hogy pártjuk vezetése nem bízik bennük. Ez a döntő, nem a fizikai kínzás! Elhitették velük, hogy ilyen méltatlan, becstelen eszközökkel lehet szolgálni az ügyet. Aczél felidézte Simon Mózes sorsát, akit RM 1946-os amerikai útja során hívott haza. 1948-ban Simon „mélységes hittel és szeretettel” vitatkozott a párttörténészekkel, hogy „a szerény Rákosi elvtárs” halálra fog sértődni, ha megtudja, milyen hazugságokat írnak róla. Ő, aki részt vett 1919-ben a felvidéki harcokban, tudja, hogy Rákosi csak beosztott volt. Simon Mózes 1949-ben letartóztatták. Megőrült. 1956 októberében törött lábbal kiszökött a kórházból, mert ilyen időben az ember keze ügyében kell, hogy legyen a párttagkönyve.

Szénási Géza legfőbb ügyész elmondta: a törvénytörő perekben csak a pulpitus, a vádlottak padja, a fegyőr – a külsőségek – voltak szabályosak, de már a bíróság összetétele sem felelt meg a büntető perrendtartásnak. A koncepciós perekben mindig ugyanazok a bírák, ugyanazok az ülnökök alkották a bíróságot, nem a törvényes egy-két hónapon át, hanem éveken keresztül. Az ÁVH anyagában „egyetlenegy ügyben sem található a terhelték előzetes letartóztatását elrendelő határozat”. Szakasits Árpádnét és dr. Ries Istvánnét letartóztatták, s négy évig tartották fogva, „bármiféle papír, vagy feljegyzés, vagy határozat” nélkül. A vádlottaknak nem volt joguk védekezni, nem olvashatták el az iratokat. „Egyetlen ügyben nincs nyoma, hogy a terhelték részére megengedték volna [a] nyomozás során [a] védők

választását, vagy a védőnek lehetőséget biztosítottak volna védencével való érintkezésre, vagy... az iratok megtekintésére.” Az ilyen ügyekben „a legengedelmesebb védők voltak csak kirendelhetők”. (Szénási megemlítette, hogy Szalai András védője, dr. Somfai János, október 6-án, Rajk temetése napján öngyilkosságot kísérelt meg. Haldoklása hetében elmondta, nem bírta, amit tett, vagyis hogy nem tett semmit.)

„Soha bűnjelet sem az ügyészség, sem a bíróság nem kapott.” Helyette fényképfelvételt kaptak és mutattak fel, például egy fegyverről, erre mondta a vádlott, hogy ezt használta. Az ÁVH iratai között nem találtak „nyomozás megszüntetésére vonatkozó határozatot... legjobb esetben kieresztették [a letartóztatottat] az utcára”. A koncepciós perekben szakértőket soha nem hallgattak meg. Orvos szakértőt sem, „holott a legprimitívebb jogrend szerint is... ha valakit halálra ítélnék, kötelesek orvos szakértővel megvizsgáltatni, hogy nem szenved-e valamilyen elmebeli fogyatékoságban. Ez itt soha nem fordult elő, pedig... olyan embereket vontak eljárás alá és ítélték súlyos börtönre, akikre az eljárás megindítása pillanatában legalábbis azt lehetett megállapítani, hogy időskori, vagy aggkori érlemeszesedésben szenvednek és nem teljesen urai a szabad akaratuknak.” Olyan kijelentések alapján hoztak halálos ítéletet, amelyek el sem hangzottak a tárgyaláson. A Legfelsőbb Bíróság a fellebbezési tárgyalásról nem is értesítette az elítélteket. 1956 nyarán is aláírták a szabadon bocsátottakkal, hogy semmilyen követelésük nincs a Belügyminisztériummal szemben. Ilyen volt a rehabilitálás.

Orbán László azt mondta, az emberek „nagy része nem hitte el ezeket a pereket”. Józan ésszel nem is lehetett elhinni, hogy elvtársaik árulók, ehhez „kommunista fanatizmus kellett”. Tömpe István felvetette, hogy a tettesek kapják a legsúlyosabb büntetést, a gyűlöletet és a megvetést: hozzák tehát nyilvánosságra az anyagot! De hát Sztálin teteme is csak öt esztendő alatt került ki az „utcára”, ebben az esetben pedig élt az első számú vádlott – ráadásul törvénytelen száműzetésben –, s az egész kompánia tűrhető egészségnek örvendett. Mint a hasonló kényes esetekben, a párt most is a tájékoztatva hallgatás mellett döntött: egy sterilizált határozati javaslatot adtak közre. Kivételezett helyzetben voltak a belügyiek, az ügyészségek és a bíróságok, ahol az őket érintő kérdésekről bővebb tájékoztatást adtak. Útbaigazításul Biszku Béla kérte: a beszámolók ne szaggassák fel a sebeket, tartózkodjanak „a visszatekintéstől és a jelzőktől”, ne vetődhessen fel a bírósági eljárás.

A KB-ülésről a pártlap első oldalán közölt tudósításban csak KV-taggá lefokozott Kiss Károly neve szerepel – a törvénytelen ségek főbűnöse? A lap közli „a személyi kultusz éveiben a munkásmozgalmi emberek ellen indított törvénytelen perek lezárásáról” szóló ezerhatszáz szavas határozatot. Csupán annyira tisztázták a törvénytelen ségeket ekkor is, hogy a bűnök – az összefüggések – nem kívánatos részét elrejthessék. Szándékuk szerint egyszer s mindenkorra le akarták zárni a múltat, hogy később se sebezhesse a pártot, no meg Kádárt és társait, s bűnősként csupán az erre kijelöltek szerepeljenek.

Zengzetes öndicséret közepette sem sorolták legfontosabb vívmányaik közé a törvényesség helyreállítását. A vizsgálatot – a személyi kultusz időszakát – az 1949 és 1953 közötti évekre korlátozták, mintha ezt megelőzően és követően nem lettek volna „koholt vádak alapján lefolytatott politikai perek”. Megállapították: „valamennyi lényeges részletre kiterjedő és a teljes igazságot feltáró eljárás korábban nem volt és nem lehetett”. De eljött az ideje a szintiszta igazság kimondásának. Az „ártatlanul elítéltek és meghurcoltak túlnyomó többségének” már igazságot szolgáltatnak, de még nem mindenkinek. De most a KB „hiánytalanul eleget tud tenni történelmi kötelességének, s végleg lezárhatja a koholt vádakra épített ügyeket”.

Leltározták „a szocialista törvényességet sértő perek” alapvető okait és körülményeit. Címszavak: személyi kultusz, sztálini dogma, lenini normák háttérbe szorítása stb. Ezek lehettek a birodalmi okok, mert külön felsorolták a magyarországi indítékokat. Címszavak: a pártvezetés kisajátítása, politikai kalandorság, hibás sztálini tétel az osztályharc éleződéséről. Mivel a Rákosi-klikk hamisan tájékoztatót: „a törvénysértésekért az akkori Központi Vezetőség tagjait felelősség nem terheli”. A Politikai Bizottság szerepével nem foglalkoztak. De megállapították a KEB tagjainak a felelősségét, „mert túrték...”

Kinyilvánították: „a koholmányok közül nem keveset Rákosi maga agyalt ki”, „felelősségét felmérni nem akarja, megbánást nem mutat... és frakciós tevékenységet folytat”. Gerő felelősségét súlyosabbnak ítélték Farkas Mihályénál. Miután Farkast már 1956-ban kizárták a pártból, ekkor – vagyis hat évvel később – ugyannerre a sorsra jutott RM és Gerő is. (S rajtuk kívül még 17 politikus, ügyész, bíró, államvédelmis és „hat olyan személy... akik Rákosival vagy Gerővel frakcióztak”. Vagyis szégyenpadra került RM rokonsága, de Gerő hajdani titkára is. A kizárásokról hírt adott a *Pravda* is.)

Rendelkeztek az áldozatok emlékének megőrzéséről, hátramaradottaik erkölcsi és anyagi támogatásáról. Szerintük százkilencven lecsukott ember ártatlanságának kimondásával most már valóban „megtörtént” a koncepciós perekben meghurcoltak rehabilitációja. A rendfenntartó és igazságügyi szervektől már korábban elbocsátották a törvénysértő perekben érintetteket, csak azok maradtak a helyükön, akik „megtévesztve és jóhiszeműen jártak el”. A KB mégis úgy döntött, hogy ők se dolgozzanak ezeknél a szerveknél. Ezután a törvénytisztelő polgár „nyugodtan élhet és dolgozhat szocialista hazánkban”. Vagyis a csontváz felső részét kirángatták a szekrényből, a maradékra rázárták az ajtót, a szekrényt elásták, a kulcsot (a dokumentumokat) megsemmisítették.

A határozat visszhangja nagy. Meggyőző az egyetértés, figyelemre méltó a kritika. A bírálók többsége keményebb felelősségre vonást és szélesebb körű rehabilitálást kíván. Akad persze, aki a megtett intézkedéseket is sokallja. Főképp az igazságügyi és belügyminisztériumi szerveknél fogalmaztak élesen (kollégáik félrevezetettek voltak, parancsra cselekedtek: „nem tudhatták... hogy az ügy koncepció”). Az IM megnémult, a taggyűlésen sem kérdés, sem hozzászólás nem volt. Máshol akadtak, akik hiányolták RM (és Gerő) érdemeinek említését. De inkább az után érdeklődtek, hogy Rákosi és Gerő miért nem bíróság előtt felel a tetteiért. Egy ügyész megkérdezte: „van-e joga a pártnak” a Rákosi-klikk tagjait felmenteni a politikai gyilkosságok vádjá alól? No meg hogy miképp válhattak Rákosiék a politikájuk tagadásaként létrejött MSZMP tagjaivá? A személyi kultuszt elítélő Szovjetunió miért fogadta be Rákosit, és miért nem állítja bíróság elé? Többeknek feltűnt, hogy a Politikai Bizottság és a Központi Vezetőség kimaradt a felelősök sorából. „Miért vannak funkcióban olyan személyek, akik 1956-ig szívvel-lélekkel Rákosi hívei voltak?” Páran rákérdeztek Kádár János, Nógrádi Sándor, Piros László, Apró Antal, sőt a szovjet tanácsadók, mi több, Sztálin felelősségére is. Galgahévízen egy ember megfenyegette a párttitkárt, hogy felelnie kell, amiért '56 előtt felíratta a kuláklistára.

„Mi lesz azokkal, akiket azért ítélték el, mert abban az időben Rákosit szidták?” Megfogalmazódott az is, hogy „minden aaptalanul elítélt kis- és nagyembert rehabilitálni kell”. A taggyűléseken az 1962-es párthatározat szinte valamennyi megalkuvása, ellentmondása, következtelensége terítékre került – anélkül, hogy bármi következménye lett volna. A *The Washington Post* és a *Die Presse* szerint a volt magyar diktátor „megfegyvelmezése” példa nélküli a keleti országokban. A témát feldolgozó tanulmány („Hiányos leltár”) szerzője, Sipos Levente szerint: „a pártvezetés majdnem kiengedte a szellemet a palackból”, pedig csupán a párttagokat hívta párbeszédre a törvénysértő perek lezárásáról. Biszku Béla előzetes óvatossága szerint tisztában voltak azzal, hogy a

szörnyűségekben képtelenség politikai igazságot szolgáltatni, meg lezárásról beszélni, de a felejtés érdekében mégis azt kell mondani, hogy lehetséges, és mi megtettük: itt a vége!

1962. augusztus 18-án a krasznodari pártbizottságon Sándor József (Barinkai Oszkár társaságában) egyszerű hírhozóként felolvasta Rákosinak a határozat rá vonatkozó pontjait, a kizárást, s hogy a körülményei megváltoznak. A kizárás ellen a kongresszushoz fellebbezhet. Ennyi. Viszontlátásra. Moszkvában a két küldött kézbesítette az SZKP KB Elnökségének a tájékoztatót arról, hogy az MSZMP Politikai Bizottsága szerint RM „különleges” életszínvonalát le kell szállítani „egy nyugdíjas” színvonalára, mert csak ezt érdemli. Célszerű lenne más „tartózkodási helyet” kijelölni, ahol „zavartkeltő kísérleteinek a lehetősége az eddiginél is szűkebb”. A szovjet pártelnökségnek az illetékesek azt javasolták, hogy költöztessék őket az asszony szülőföldjére, Jakutiába, vagy válasszanak három zárt város: Kurgan, Tomszk és Tyumeny között. Ám Hruscsov szerint RM nem alkudozhat, mert támadni és követelőzni fog (egészségi állapotára hivatkozva). Kiválasztották hát neki a cári idők hagyományos száműzési helyét, a kirgiz fővárostól, Frunzétól nyolcvan km-re lévő járási központot, Tokmakot, Krasznodartól háromezer kilométerre, keletre. Bár Kína ugrásnyira fekszik innen, a Tien-san hat-hétezer méteres csúcsai miatt ez nem jelent veszélyt.

A magyarok után a szovjetek is úgy döntöttek, hogy pártvonalon többé nem érintkeznek Rákosival – bár nyilvánvaló volt, hogy ez betarthatatlan. Mindenesetre 1962. szeptember 10-én a krasznodari területi tanács elnökhelyettese szólította fel Rákosiékat a költözésre. Bár RM később azt írta egy ismerősének, hogy három napot kapott ügyei lebonyolítására, a hat év alatt összeszedett kétezer kötetes könyvtár összecsomagolására, Fenyá már másnap arról értesítette Ferencéket: „Ma éjjel elköltözünk a távoli délkeletre, a Kirgiz Sz. Sz. K. Tokmak városába... Az illetékes szervek becsomagolták a holmijainkat, és most adják fel.” Három nap múlva orosz nyelvű levelet írt (ez, kikerülve a cenzúrát, hamarabb ért célba): „Üdvözlét Volgográdból – úton vagyunk Tokmak felé... – kibontakozik előttünk a hős város.”

Időbe telt, amíg kiutalták nekik a Samsinszkaja utca 5. alatti, 7-es számú, kétszobás lakást. Ide kellett volna alkalmazott, de már nem járt, zsebpénze is felére – a magyar átlagfizetésre – csökkent. (A büntetéshez tartozhatott, hogy kegydíjon tartották, nem állapították meg a nyugdíjukat.) Tokmaknak ezen a részén nem volt csatorna, központi fűtés, és vezetékes víz sem. RM fivérének küldött aprólékos beszámolója szerint üres lakásba rakták be a holmijukat, s az egyik szomszédtól kaptak két piccset, hogy legyen min aludniuk. A ház lakói nem hagyták magára „a két gyenge öregembert” – kommentálja a sógornő. Egy másik szomszéd párnát adott nekik, megint más takarókat, két fazekat, egy lábast, tányért, poharat, kanalat, villát meg vödröt. Ez utóbbi különösen fontos, mert a vizet az udvari kútról kellett hordani. „A fő nehézség az akklimatizálódás. Ez a község kb. kilencszáz méterre van a tenger felett... Északról, délről és keletről a Tien-san havas csúcsait látjuk, amelyek gyönyörűen csillognak a napsütésben. Egyik-másik itt a közelben magasabb, mint a Mont Blanc, és Fenyecska emlegeti is, hogy a milliomos turisták nehéz pénzeket fizetnek ilyen kilátásért Svájcban, nekünk pedig ingyen házhoz szállítják... Nagyon szélsőséges az időjárás: nappal lehet 26 fok, és éjszakára a gleccserekről lezúduló hideg levegő lehül 2 fokra... Az itteni sztolováják bőven használják a marha- és birka-faggyút, amitől mi elrontjuk a gyomrunkat, ez pedig az itteni csatornázási és higiéniai viszonyok mellett számunkra valóságos nemzeti szerencsétlenség... Minthogy tudatában vagyok annak, hogy Tokmakot nem élet-meghosszabbítás céljára választották ki számomra, ennek megfelelően védekezem, s remélem, hogy előbb-utóbb, de megbirkózom a nehézségekkel, bár ez az én koromban nem könnyű.”

Egy hónap múlva Fenyá áradozott a friss, hegyi levegőről, a dungánok (áttelepült muszlim kínaiak) piros buggyos nadrágjáról, a hegyek látványáról. „Mi még rendezkedünk, de nincsenek még nálunk a szükséges székek, párnák, szekrény, frizsider, nem szólva az egyéb elemi

komfortról... Még nem hozták el a szentet, bár mindenki még októberben megkapta, és már november hó második felében vagyunk... A vizet a szomszéd udvarból cipeljük, mivel itt – 28–30 fokos fagy van, és a mi kutunk befagyott.” Későbbi levelében – megcáfolva a férjét – azt írja, hogy „nem rosszul” táplálkoznak, „Tokmakban, mint Görögországban, van minden.” Fűthetővé tették a lakást azzal, hogy beragasztották az ablakok réseit. Vettek bútort is – kivéve a székeket. „Nincs hűtőszekrényünk, mosógépünk, és televízió sincs... Azt hiszem, hogy az év folyamán ezeket a holmikát is beszerezzük.”

Mátyás arra kérte az öccsét, hogy mielőbb küldjék az új címre az újságokat, a magyar lapokat, a külföldiek közül legalább a *Daily Worker*-t, s ha lehet, másokat is. Ferenc értett a szóból, s írt az angol kommunista lap szerkesztőségébe, hogy az 1963-as évre szeretne előfizetni a lapra a bátyjának (forintban, Budapesten), és a legjobb lenne, ha egyenesen Matyas Rakosi címére küldenék: Tokmak... Nem valószínű, hogy eljutott hozzájuk a levél. A világhírű Encyclopaedia Britannica 1966-os kiadása szerint RM 1963-ban meghalt. Ami politikailag igaz is, bár nem 63-tól. A „halott” ettől függetlenül hordta a vizet, a hamut, készítette az aprófát, és járt a piacra bevásárolni.

Hogy hová is került a Rákosi házaspár, arról beszámol a rajongó sógornő is, aki moszkvai rokonlátogatásról „szökött” el Tokmakba. Bíró Eugéniát idézem: „Láttam én már orosz falut, kisvárost eleget. Lelkiekben, azt hittem, eléggé felkészültem rá, mit várhatok Tokmaktól, de a valóság minden elképzelésemet alulmúlta. A Samsinszkaja ulica hosszú, rendkívül széles, én úgy hívtam magamban: »nyitott« utca. Házainak zöme földszintes, néhány emeletes akadt köztük. Az utcát benőtte a gaz, belepte a por, a szemét. Elég egy kis szellő, szinte portenger kavarg, de errefelé nem szellők fújdogálnak, hanem a Tien-sanról lezúduló viharos szél tombol, s kergeti a Samsinszkaja portömegét: ilyenkor az orráig alig lát az ember. Az őslakosság: kirgiz. De élnek itt egykor száműzött kulákok utódai, meg a Volgai Német Autonóm Köztársaságból 1941-ben áttelepített németek, meg bűnözők, akiknek letelt a büntetésük és itt telepedtek le stb.

Mátyásék lakása még jobban lehangolt. Nyomorúságos környezetben, nyomorúságos létezés. Víz a vödörben. A vécé egy szem repedt ülőkéjű fabódé az udvar végében, hét lakáshoz... A lavór törött mosdóállványon, a lábát Mátyás léccel pótolta ki. Már három székük volt, a harmadikat jövelem hírére vették, hogy legyen hová leülnöm. Ütött-kopott villanyrezsó, amelyen Fenyá »fényűzéses« lakomákat akart volna összeütni számomra... Mátyás tréfálkozott rajta, hogy »fogással« felszerelve kapták a lakást. A falból kiálló jókora szögre mutatott: ez volt az egyetlen bútordarabunk.”

A „szélsőségesen kontinentális éghajlat” az ő leírása szerint: nappal harmincnégy-harmincöt fokos hőség árnyékban, este pedig nulla fok körüli hőmérséklet. Mátyásék első emeleti lakásában nappal úgy érezte magát a pléhtető miatt, mintha fazékban főne, este pedig fázott. Nem túl nagy büntetés.

RM az ismert érvekkel még 1962 novemberében fellebbezett az MSZMP VIII. kongresszusához a kizárása ellen. A lényeg: ha „Sztálin 1949 tavaszán hal meg... a szociálista [sic!] törvényesség megsértése egyáltalán nem terjed el”. 1953 nyarán meg is szűntek, „mintha ollóval vágták volna el őket”. A törvénysértések „objektív oka”, hogy a magyar párt sem tudta megoldani „az államvédelem irányítását és ellenőrzését”. Szerinte hiba, hogy ő lett az ellenforradalom bűnbakja. Kiemeli: a július utáni „fontos hónapokban” nem tartózkodott Magyarországon, semmi befolyást nem gyakorolt a politikára. Csak hát ez hamis alibi, a felkeléshez vezető folyamatok nem 1956 nyarán kezdődtek.

Megemlíti: a történelem sok olyan esetet ismer, hogy valakit azért ítélnék el távollétében, mert nem akar hazatérni: „én haza akarok térni, de bírám ebben megakadályoznak”. Céljuk

nem a vádak tisztázása, hanem az ő elítélése. „Eddig olyan lélektani magyarázatok voltak forgalomban, hogy »Rákosi jól vizsgázott az ellenség elleni harcban, de megbukott a hatalom átvétele utáni vizsgán« stb., ezek most kiegészülnek a »Rákosi-klikk hatalomvágyával«. Ilyesmik szolgálnak magyarázatul jelenségekre, melyek akkor az egész szociálista világban eluralkodtak?” – kérdi. Megemlíti, hogy a „Rákosi-klikk” kifejezést Kádár Nagy Imrétől vette át. A pártvezetés kisajátításának szándéka koholmány, „azt akarja elhitetni, hogy a felszabadulás utáni egész működésemet nem kommunista meggyőződés, hanem aljas hatalomvágy fűtötte”. „S hihetőbbé válik az a hitvány rágalom, hogy én magam koholtam koncepciók pereket!” Eszerint RM képes lenne a törvénysértések ügyében mártírként a bitó alá állni. Elhitette magával – amit keveseknek tudott volna bemagyarázni –, hogy egyetlen ártatlan megkínzását, kivégzését sem ő ötlelte ki. Őt félrevezették. Becsapták maguk az áldozatok is. Visszaéltek a tapasztalatlanságával. „Hogy milyen módon készülnek ellenem a vádak, arra jellemző az a megállapítás, hogy most is frakciós tevékenységet folytatok.” Szerinte ezt Nógrádi Sándor, a KEB elnöke, a követségen keresztülmenő nyitott leveleiből „szerkesztette”. Miközben Nógrádinak „a tábornokok kivégzésére vonatkozó, saját kezűleg hozzám írt jelentése ott fekszik a párt irattárában”, „félrevezetett” központi bizottsági tagként az ő kizárását szorgalmazza. Utalva a vádra, hogy hamisan informálta a KB tagjait, megemlíti, Kádár János betekintett minden fontos aktába. Sőt részt vett azon a kihallgatáson, amelyiken Szőnyi Tibor kémkedéssel vádolta Rajkot. Itthon még azt állította, Farkas Mihály szedte ki ezt a vallomást (de ezt történetesen ő is tagadta). RM szavainak a lényege ekkor is, korábban is az, hogy Szőnyi emelte Rajk ellen a vádat, nem pedig ő. Azt írja: Kádár „hallgatta ki a letartóztatott Rajk Lászlót, majd később jelen volt a kivégzésén. Részt vett Szakasits ügyének előkészítésében, jelen volt őrizetbe vételénél stb.” Vádjai rímelnék a koncepciók vádakra, hiszen Kádár a vezérkarral együtt tényleg ott volt Rákosi villájában Szakasits letartóztatásakor, csak azt nem tudta, hogy RM hamis vádat ad elő.

RM idézi, hogy a kizárási határozat szerint őt 1956. november 4-én (?) „felfüggesztve” vették fel a pártba. „Van a világon még kommunista párt, mely felfüggesztett tagokat vesz fel?” „Kizárásom – nem nyíltan, de suttyomban – magában foglalja azt is, hogy lehetőleg életfogytiglan száműzetésben és rendőri felügyelet alatt maradjak. S hogy ez az életfogytiglan ne tartson túl soká, keresztülvitték, hogy most, 71 éves koromban az eddiginél súlyosabb életviszonyok közé, számomra teljesen szokatlan éghajlat alá kerüljek.” Megállapítja, hogy a pártvezetés „a Szovjetunió területét száműzetési helynek használja”. Kéri, a kongresszus utasítsa a Központi Bizottságot: a jelenlétében vizsgálják felül az ellene emelt vádakot – Budapesten.

Ha a kongresszus küldöttei megismerhették volna RM beadványát, törhették volna a fejüket, lehet-e ebben az ügyben okosnak lenni. De megkímélték őket a morfondírozástól. A PB ahelyett, hogy félretette volna a levelet, a törvényesség látszata miatt körmönfontan úgy döntött, hogy a bizottság csak azokat nevezze meg, akiket a visszavételre érdemesnek tart, így a kongresszus még RM fellebbezéséről sem értesült! RM átlátott a szitán. Mivel a Fellebbviteli Bizottság *Népszabadság*-ban közölt jelentésében nem találta a nevét, rájött: „ez azt jelenti, hogy a kongresszusi küldöttek nem tudták, hogy hozzájuk fordultam”. Nyomban levelet írt a bizottság elnökének: „Kérem, szíveskedjék velem közölni, hogy ez így van-e?” A válasz az volt, hogy nem volt válasz. Az öreg bolsevik fellebbezése, kérdése nem volt szalonképes. A kizárás ettől függetlenül „jogerőssé” vált. Ám, hogy még egyszer ne vethessék fel, hogy (politikai) gyilkosság bírója lehet-e a párt, az 1963-as 4. számú törvényerejű rendelet kegyelemben részesítette mindazokat, „akik hatalmukkal visszaélve a szocialista törvényességet megsértették”. RM tehát kegyelmet kapott arra, amit nem kért – hiszen szerinte el sem követte ezeket a bűnöket –, viszont a száműzetés nem szűnt meg, pedig ezért küzdött.

Rákosi Mátyás tőle szokatlan emberi kapcsolatban volt az őt kiszolgáló személyzet több tagjával. Bár Olga Mihajlovna, a krasznodari háztartási alkalmazottat besúgónak tartották, megsíratta őket, amikor eljöttek. Egyik testőre, Hegyi Pál Krasznodarban is meglátogatta. Tudott oroszul, felült a vonatra és felkereste. Állítólag emiatt bocsátották el a BM-ből, amikor hazajött. Még különösebb a kapcsolata Csrepka (Karlstein) Terézzel, akinek az édesapja börtönőre volt: egy kommunistákat támogató foglár. Ám lelepleződött, és „szimpátiája” miatt állítólag életfogytiglani fegyházra ítélték. Fogolycserével került a Szovjetunióba, ahol 1934-ben letartóztatták, mondván: 1925-ben szerepe volt Rákosi lebuktatásában... Ekkor az életébe került Rákosi. Nem tudni, véletlenül, vagy sem, 1941-ben, a jaroszlavli terület egy kis falujában RM – életében valószínűleg egyetlen alkalommal – találkozott az akkor 36 éves Csrepka Terézzel. Bár nyilvántarthaták „kapcsolatukat”, ez sem mentette meg Cs. Terézt a munkatáborból. Mikor tíz év múltán, 1955-ben szabadult, kínjában Rákosihoz fordult, hogy juttassa valamilyen munkához. Ez sikerült – sőt a XX. kongresszus után az ápolónőt rehabilitálják is –, ám RM haza kívánta hozatni az asszonyt. Lelkesen fogadott terve kútba esett Csrepka Teréz 1956-os betegsége miatt. S 1957 nyarán újra kellett kezdenie a bürokratikus eljárást, de már patrónus nélkül, sőt úgy, hogy már a magyar hatóságok számára is gyanús volt. RM és a „Kedves Teréz!” 1962-ben találtak újból egymásra, ettől kezdve a két nyugdíjas levelezett (a levéltári gyűjtemény negyvenhárom levélből és levelezőlapból áll). Teréznek szándékában állt ellátogatni Krasznodarba, de Tokmak már túl messze esett tőle. Pedig összetartotta őket a hazatérés vágya is. Csrepka Teréz álma 1970-ben teljesült. RM csak holtan követhette.

RM (1963 áprilisában): „Megmondom őszintén, Kedves Teri, hogy nem volt kedvem írni, egyszerűen kivették a gondok és bajok a tollat a kezemből. Az itteni klímát nem tudom megszokni, a szó szoros értelmében hét hónap óta szakadatlanul meg vagyok hülve, ami nagyon kimerít, amellet vadidegen környezetben, teljesen ismeretlen emberek között, úgyszólván társadalmon kívül élek s ez megnehezíti egyébként sem könnyű helyzetemet.” (Fenya Ferencnek: „körülöttünk jó szovjet emberek laknak, ha segítségre szorulunk, nem vagyunk egyedül”.)

Talán inkább Rákosinak volt igaza: a számkivetés nyomasztó. A magyar párt sajtóságos penitenciát mért rá: kizárást, szibériai száműzetést, rendőri felügyeletet. Életfogytig tartó bűnhődést. RM azonban „a nehézségek dacára” tartotta magát: „Felvettem a hazamenetelem és a pártba való visszavételem ügyét. Az idén otthon leszek, bár még semmi hivatalos választ nem kaptam.”

Nyár elején Moszkvába küldte a feleségét, hogy a Legfelsőbb Bíróságon található régi kollégái révén jusson be valamelyik szovjet vezetőhöz. De Fenya hiába kilincsel, a pártvezetők közül senki sem állt szóba Rákosi Mátyás feleségével. Lehet, hogy ennek a próbálkozásnak is szerepe volt abban, hogy az SZKP illetékes titkára megerősítette a magyaroknak: RM Tokmakban van a legjobb helyen.

Már csak két dologban reménykedhetett. Odalátogató sógornőjének arról beszélt: „Kádáréknál a szocializmus elnevezés a tőkés erők feltámasztását, a kommunisták kinyírását leplezi. Ennek a vége pedig: bukás.” A szovjet változást pedig a kínaiakkal folyó vitától várta: „Ez a kérdés engem is szakadatlanul foglalkoztat, s emiatt rosszul alszom.” Miközben sok kérdésben ortodoxabb volt a legmaradibbakknál, a sógornőnek azt fejtegette: még csak a tőkés rendszerből a szocializmusba való átmenet korát élik. „Hruscsov már a kommunizmust helyezi kilátásba... Éppen ez mutatja az egész hruscsovi handabanda komolytalanságát.”

A sógornőt megdöbbenette Rákosiék rendőri felügyelete, hogy amikor náluk volt, jött a milicista ellenőrizni, hogy otthon vannak-e. S ez kiszámíthatatlan időpontokban, hetente két-

három alkalommal ismétlődött, és Rákosinak is hetente kellett jelentkeznie a rendőrségen. RM megjegyezte: nem nyaralni hozták őket ide. Nem járt üdülés, sőt szanatórium sem. RM szerint világszenzáció lenne, ha valamelyik nyugati világglapnak leírná az „ügyét”. Megszorongatnák Hruscsovékát és Kádárékát is, „emberi jogok, meg effélék” miatt! De ha a *Times* ki is harcolná, hogy „elégíteltet szolgáltatassanak” neki, benyújtanák a számlát. Ezért nem, semmit sem „az ellenségtől”. De miféle számlát nyújthattak volna be egy fizetőképtelen száműzöttnek? Legfeljebb megírták volna, hogy bármilyen bizarr is a büntetése, olcsón megúszta. Igazában ettől tarthatott RM: „ítélete” megerősítésétől. (S mellékesen attól, hogy az ellenséggel cimborál.)

Nyugaton mintha nem hitték volna, hogy ilyen csöndben tud lenni. A nyári uborkaszezonban felröppentették a hírt, hogy Moszkvában meghalt. Sem a szovjetek, sem a magyarok nem cáfoltak – ő valószínűleg nem is értesült róla. 1963. október 21-én pár mondatban kérte Kádárt, hogy engedjék haza. Válaszra sem méltatták. Pedig a Titkárság úgy határozott, hogy a Biszku-bizottság konzultáljon a szovjet „illetékesekkel”, és készítsen javaslatot a PB számára. Ez elmaradt, hisz Moszkva nemrég közölte, RM maradjon ott, ahol van. Pedig 1963 telén talán a szélsőséges éghajlat miatt is visszatért a vérnyomáspanasza. Hruscsovnak is írt, de ő sem válaszolt.

Levél unokaöccsének (1964. február 28.): „Nemrég kaptam a *Scientific American* néhány új számát... Ami feltűnt nekem, az az űrhajózás mellett a laser. Úgy írnak róla, mint olyan felfedezésről, ami forradalmasítani fogja a fizikát és a technikát.” Csrepka Teréznek már panaszkodott (1964. március 5.): „A szívem egyre rendetlenebbül ver, a vérnyomásom néhány hét alatt 40-nel emelkedett.” Orvosa figyelmeztette, hogy a ritkább levegő fokozottan igénybe veszi a szívet. A hőmérséklet és a légnyomás gyors ingadozásához az idős ideköltözők szervezete már nem képes alkalmazkodni. (Az orosz nyelvű környezetben még magyartalanabban fogalmazó RM „alkalmazkodni” helyett azt írja: „hozzáalakulni” – P. Á.) „Az orvos azt ajánlja, hogy költözzek el innen, de mindenesetre igyekezzek Kiszlovodszkba jutni néhány hétre valami szanatóriumba.” De a száműzetést nem ő választotta, s innen szanatóriumba sem akarják elengedni. „Ettől függetlenül hivatalosan bejelentettem, hogy el akarom hagyni a SZU területét, s egy másik szocialista országba kívánok utazni. Ennek elintézésére Moszkvába akarok menni.” Mivel állampolgárság nélküli külföldiként él itt, elhagyhatja az országot, s „eltökélt” szándéka, hogy ezt teszi.

Április végén nem Hruscsovot, hanem Brezsnyevet és Mikojant kérte, hogy áttelepülése elintézésére Moszkvába utazhasson. Tarthatatlan, hogy száműzetéséből nem engedik el Kiszlovodszkba, írja, pedig a gyógykezeléshez joga van. S a világbirodalom vezetőtestülete újból egyik csatlós államának ugyan széles körben ismert, de mégiscsak bukott vezetője ügyével foglalkozott. A pártelnökség úgy döntött, hogy a szanatóriumi kezelésről – csak erről! – kikérik a magyar párt véleményét. A kicsiny Magyarország Politikai Bizottsága 1964. május 13-án leszögezte: kizárólag orvosi vélemény alapján hajlandó a gyógykezelésről tárgyalni. „Szakszerűségük” holtvágányra jutatta az ügyet.

Végül RM felesége kapott utazási engedélyt Moszkvába. Kikészítette a sok felesleges kilincselés a hivatalokban. 1964 júniusában azt írta Ferencéknek, hogy nincs egy hozzátartozójuk sem több ezer kilométeren belül: „bennünket még sírba eresztetni sem tudnak” Tokmakban. „Ha valami lehetőségek van ott nálatok valakihez fordulni, úgy kérem, tegyék meg.” RM pedig jegyzőkönyvbe vétette a milícián, hogy el kívánja hagyni a Szovjetuniót. Rákosiné valahogy csak bejutott Szuszlovhoz. Tudomására hozták: ezentúl ő is csak külön engedéllyel utazgathat, továbbá, hogy RM hagyja békén a szovjet vezetést akkor is, ha Magyarországról nem kap választ, mert kizárólag a magyarok illetékesek ügyében intézkedni. Majd a szovjet pártelnökség „ellenőrizte” az orvosi igazolásokat és gyorsan

beutaltatta őket a kiszlovodszki gyógyüdülőbe. A házaspár 1964. augusztus 8-tól négy hetet töltött a Kaukázusban – egy ugrásnyira a legendás fekete-tengeri üdülőktől.

Ferenc 1964. július 4-én könyörgő levelet írt a bátyja érdekében Kádár Jánosnak és Hruscsovnak. Kádárral tudatta, hogy „a 73 éves, válságosan beteg Rákosi Mátyás életkörülményei minden kétséget kizárva, bármikor halálhoz vezethetnek”. Kéri, hogy „a súlyosan beteg és meggyötört ember, minél előbb normális és civilizált körülmények közé kerüljön”. Hruscsovnak megírja, hogy könyörtelenek a Szovjetunió barátjával szemben, holott fivére ellen ott „soha, semmiféle vádat nem emeltek”. Válasz egyik helyről sem érkezett.

A „válságosan beteg” RM csak vonaton és Moszkva elkerülésével utazhatott el – épp egy tucatnyi átszállással! – a kiszlovodszki Szemasko Szanatóriumba, ahová a felesége Moszkvából utazott. Visszafelé együtt „szállodogáltak”. Áttelepülési szándéka hírére frunzei hivatalnokok megígérték Rákosinak, hogy komfortos, központi fűtéses lakásba költöztetik. S december közepétől az új címük Frunze utca 40. De még jobb hír – RM: „nagy erkölcsi és politikai elégtétel” – „a furfangos, intrikus, fecsegő, cinikus, tudatlan” Hruscsov 1964. októberi bukása. RM – talán véletlenül – éppen október 23-án kéri Kádártól, hogy engedjék haza, s tudatja Hruscsov kedveltjével, megírta az új főtitkárnak, Brezsnyevnek, hogy politikájukkal teljesen egyetért.

A szerető sógornő ötlete volt, hogy „Mátyás ügyében” a kommunista pártok vezetőinél interveniáljanak. Tudomásunk szerint ennek egyetlen következménye az volt, hogy 1964. november 27-én Biró Ferencet rendőrhatalósági figyelmeztetésben részesítették „törvénytörő magatartás” miatt.

Hat héttel a szanatóriumi kezelés után RM vérnyomása felszökik, s „a tömérdek gyógyszer dacára nem megy lejjebb... Fenyicska is egyre gyengül. Naponta többször le kell feküdni” – írja másik testvérének, Zoltánnak. A hajdani bennfentes pártmunkás kihallgatást kért Kádár Jánostól, de hiába. RM pedig, akárcsak Csehov *Három nővér*-ének hősnői, Moszkvába vágyakozik. Ott mindent jóra tudna fordítani! 1965. január 5-én felkereste Frunzéból egy belügyi tiszt, s erélyesen közölte: sehová sem utazhat. (Fenya: „Vasidegek kellene a továbbéléshez.”) Csrepka Teréznek azt írja, egyben-másban rosszabb a helyzete, „mint Hruscsov alatt volt”. Hiába küldött meghívólevelet öccsének, Ferencnek, külföldi interveniálásai miatt nem léphette át a magyar határt. A személyes születésnap köszöntő helyett csomagot kapott tőlük. RM válasza: „ne küldjetez többet ilyen drága holmikát. A mi lakásunk lényegében börtöncella, s én nem szándékozom ezen a jellegén változtatni. Nálunk nincs kép a falon, nincs függöny az ablakon, s a zöldet is csak azért tűröm meg a lakásban, mert ez úgy a váci fegyházban, mint a Csillagbörtönben is megvolt.” Azzal, hogy igazán nem rendezkedett be, csak azt kívánhatta kifejezni, hogy ez csupán átmeneti szállása: minden percben kész hazaindulni.

Tien-sani magasságból – figyelte Kádárék elvi, ideológiai engedményeit: árulásait. Szüntelen ostromozta a magyarországi viszonyokat. Biró Ferencnek „a nagy perspektívákkal” szemben tapasztalható hazai közönytől írt (1965. április 10.), hogy „a népjólét emeléséből a kispolgári jólét hajhászása kerekedik ki”: „nyálkás cinizmus és petyhüdt elvtelenség”. Első kézből is szerez értesüléseket a Magyarországon dúló „fridsiderszocializmusról” az őket meglátogató sógornőjétől, a véletlenül ráakadó magyar ösztöndíjasoktól. Sőt Csrepka Teréztől is, aki hazalátogatott. Neki írja: az anyagiasság, a törtetés oka a „maszek-szociálizmus”: „Ott van a rengeteg kisipari szövetkezet, a termelőszövetkezetek tagjainak háztáji gazdasága, a közvetlen maszekokról nem is szólva... A régi görögök hedonizmusnak nevezték ezt a világnézetet, amely nálunk most az utolsó években így elburjánzott.” Csalhatatlan, önhite

csorbíthatatlan: „azon a tényen, hogy 1910 óta mindig az első sorokban küzdöttem és szenvedtem, semmiféle hallgatás nem változtat, azon se, hogy a magyar szocializmus épületének mind a mai napig nincs olyan téglája és köve, melyen pozitíve vagy negatíve ott ne lenne a kezem nyoma” – írja egy 1965-ös magánlevélben. A történelmi küldetéshez képest néhány hiba – keze negatív nyomata – jelentéktelen semmiség. A másutt is megesett bűnök a dicső menetelés apró kitérői.

Ebben az évben látogatta meg őt – az akkor még egyetemi hallgató – Dalos György író. Utólag, közel negyedszázad távolából úgy gondolta, hogy RM a száműzetést is pártkarrierje egyik állomásaként fogta fel. Ez belemagyarázásnak tűnhet, ám a történethez hozzátartozik, a Tien-san lábánál arról is beszélt ifjú látogatójának, hogy a régi gárdából már csak ő és Ho Si Minh van életben. Az utóbbinak drukkol, és szívesen venné, ha a szovjet elvtársak elküldenék őt Vietnamba segíteni. Mi ez, ha nem bizalom – hetvenhárom évesen is – a feltámadásban?

Lenin utolsó még élő külföldi munkatársa – ahogy magát nevezte – nem törődött bele, hogy elevenen eltemessék. Ha politikai vakságból figyelmen kívül hagyták is létfontosságú tapasztalatait, szüntelenül adta az életjeleket: ha másból nem, akkor a gyógykezeléséből fabrikált politikát. Az illetékesek hallani sem akartak arról, hogy újra végigkalandozzák a fél országot Kiszlovodszkig, sőt még a nyolcvan kilométernyire fekvő főváros, Frunze klinikájára sem adtak neki beutalót felülvizsgálatra. Végül 1965 augusztusában elengedik kétszer ilyen távolba is az ellenkező irányba, az Isszik-kul tó partján fekvő Csolpon-Ata gyógyüdülőjébe. Itt helyreállt a harcossága. A kirgiz első titkár másfél oldalas táviratot küldött Brezsnyevnek, hogy RM még a rendőrökkel szemben is „erőszakos és szemtelen”, gyakran fenyegetőzik. Utazási engedélyt kapott Taskentbe, ám ahogy megérkezett, azonnal jegyet váltott Moszkvába, s a rendőrök szedték le a vonatról. A köpcös emberke hetvenhárom éves korában tudta meg, milyen érzés, ha saját rendszerének rendőrei ráteszik a kezüket. Botrányt is csapott, pedig rövid ideig tartott az egész, és nem az élete volt a tét.

Hiába figyelmeztették a külföldiekre vonatkozó rendszabályok betartására. Október végén orvosi igazolással jelent meg a városi pártszervezetnél, hogy Tokmak káros az egészségére. Ultimátumszerű beadványban követelte: engedjék Moszkvába, illetve telepítsék át Kujbisevbe, Szaratovba, vagy hasonló éghajlatú vidékre (európai területre). Valakivel konzultáltak, mert két hét sem telt el, amikor a városi szovjet elnöke tanácsolta Rákosinak, forduljon írásban az illetékesekhez – magyarhoz, szovjethez –, s érzékeltette, hogy kérése meghallgatásra talál. November 10-én pedig Andropov egyik helyettese tudatta a magyar nagykövettel, „ha magyar részről javasolják”, „Brezsnyev elvtársék” máshová költöztetik Rákosiékat. Noha megszegték az egyezséget, miszerint RM sorsa magyar ügy, a változás nem volt olyan lényeges, hogy érdemes lett volna perlekedni miatta. A Kádár–Brezsnyev kapcsolat amúgy is döccenővel indult (a magyar pártvezető kifejezte a menesztett Hruscsov iránti nagyrabecsülését), s RM egzecíroztatásával nem volt értelme terhelni ezt a viszonyt. A PB bele is egyezett egy jól megválasztott új lakóhely kijelölésébe. RM minden várakozását felülmúlva ez a hely a Moszkvától pár száz kilométerre fekvő, Gorkij melletti Arzamasz lett. 1966 elején a Politikai Bizottság is áldását adta rá, de a költözés váratott magára.

Az odaadó testvér és sógornő bizonytalan visszaemlékező. A férjével – RM öccsével – együtt rendre egy évvel idősebbnek mondták Rákosit. Ferenc sokadik útlevélkérelme elutasítása után, 1966. március 8-án este kettesben koccintottak a hetvenöt éves „Mátyás egészségére” a hetvennegyedik születésnap előtti estén. A sógornő ismerteti a *Quick* magazin 1966. március 20-i, „Üdvözet Kamesatkából” címmel, „Rákosi Mátyás, a magyar Sztálin még él orosz száműzetésben” alcímmel közölt egész oldalas cikkét. A felületes, közhelyes cikk – magyarításra is szoruló – fordítása olvasható a könyvében. Néhány töredék mondat ebből: „Az utóbbi években legalább háromszor jelentettek haláláról... Azonban ő, minden híresztelés

ellenére él. A világ végére száműzték az elfelejtett hetvennégy éves öregembert, Kamcsatka félszigetére... Uralma alatt a letartóztatottak száma elérte a kétszázezret, ami hihetetlen egy tízmilliós nép esetében... Rákosi üldözési mániájának nem volt határozott iránya. Egyaránt fellépett a katolikus egyház, a kisparasztok, az arisztokraták, a szociáldemokraták és saját birodalmának nem tetsző elvtársai ellen. A mai pártvezér Kádár János, a jelenlegi miniszterelnök, Kállai Gyula osztályellenségként együtt kerültek tömlöcbe.

Először Sztálin halála után halványodott el magyar helytartójának csillaga. 1956-ban Rákosi kénytelen volt lemondani. Visszament a Szovjetunióba. Azonban már túl késő volt... A forradalom leverése után az öreg, de nem fáradt »terrorista« hiába reménykedett a visszatérésében. Ezt a kellemetlen embert Hruscsov véglegesen a szovjet Távol-Keletre száműzte. Azóta Rákosi, orosz feleségével együtt Kamcsatkán él, százötven rubel nyugdíjon.

Az illetékes szerveken kívül Budapesten csak egy öreg nő tudja a címét: Rákosi nővére, özvegy Bányainé. Néhanapján kap tőle levelet Kamcsatkából. Az öreg farkas megalázkodva, kitzsítva siratja sorsát. Minden reggel kénytelen sorban állni a péknél kenyérért. Egy kiló alma tíz rubelbe kerül, és reumájára nem talál megfelelő kezelést. Ez a jutalma a szocializmusért áldozott életéért. Haragja a világ igazságtalansága miatt nem teljesen alaptalan – állítja a cikk. – Miközben a magyar Sztálin a száműzetésben a kopejkákat számolgatja, kínzó mestere otthon élvezzi a békés életet. Péter Gábor, Rákosi titkosrendőrségének teljhatalmú főnöke, minden vihar ellenére nyugodtan éldegél. Biztos forrásból tudjuk, hogy mint tanult szabó, konfekciógyárat vezet Budapesten.” (Péter Gábor 1959-ben egyéni kegyelemmel szabadult, s nyugdíjazásáig könyvtárosként dolgozott – P. Á.)

1966 nyarán a Rákosi házaspár ismét beutalót kapott Csolpon-Atába. Ott pihent a *Berliner Zeitung* főmunkatársa, dr. Karl-Heinz Gerstner is. A német szót hallva RM megszólította őt. A minden szalmaszálba belekapaszkodó RM külön örömeire szolgált, hogy egy berlini újságíróval hozta össze a sors. Gerstnerre mély benyomást tett – a színészi fogásokat is bevető – agg politikus. Túlzásoktól sem mentes, sőt hatásvadász története annyira lenyűgözte, hogy kockázatot is vállalt Rákosiért.

Öt-hat alkalommal találkoztak, és az esetenként többórás beszélgetés során RM részletesen elmondta neki, hogyan vett részt Ernst Thälmann oldalán a hamburgi felkelésben (1923). Szintén baráti kapcsolatok fűzik keletnémet kollégájához, Walter Ulbrichthoz, aki éveken át a szomszédjában lakott a moszkvai emigrációban. A magyarországi helyzetről előadta: sohasem lett volna ellenforradalom, ha a helyén maradhat. De a szovjet párt durván beavatkozott a magyar belügyekbe. Hozzá nem értő, gyenge emberek kerültek a helyére, és nélküle a vezetés csődöt mondott. Élesen támadta Hruscsovot, a hruscsovi politikát. A nemzetközi kommunista mozgalom válsága a XX. kongresszussal kezdődött; a kínaiak szakadár tevékenységéért is Hruscsovot okolta. Saját sorsáról elmondta, azzal az ürüggyel „csalták ki” a Szovjetunióba, hogy helyre kell állítania az egészségét, s lényegében deportálták Tokmakba. Csak egy üres parasztházat kapott, hetekig a földön aludtak. A milícia parancsnokán kívül senki sem állt vele szóba. Hosszas könyörgés után kapott csak pár bútordarabot. Hiába folyamodott minden számba jövő szovjet vezetőhöz, válaszra sem méltatták. Először tavaly üdülhetett. Többször gondolt öngyilkosságra. Az tartja életben, hogy egyszer még hazajuthat és viszontláthatja barátait, rokonait. Kérte Gerstnert, számoljon be nehéz helyzetéről Ulbrichtnak, hogy közbenjárhasson a szovjet vezetőknél hazatérése ügyében.

Gerstner beszámolója a találkozásiról csak bő évvel később jutott el a magyar vezetőkhez, köztük feltehetően Kádárhoz is. Noha Gerstner hazatérve nyomban átadta a német párt illetékeseinek RM üzenetét – írásban is (nem cikk formájában!) –, tanácsolták neki, hogy felejtse el az egészet. Ám Gerstnert nem hagyta nyugodni a szegény Rákosi sorsa. Egy év

múlva, 1967 őszén felkereste a berlini magyar nagykövetség egyik tanácsosát, és bizalmasan elmondta neki is a találkozás történetét. A fentebb ismertetett „diplomáciai feljegyzés” a földön alvás mellett még két Rákositól teljesen idegen újdonságot tartalmazott: az öngyilkosság gondolatát, és azt, hogy barátai vannak.

Gerstner két lányával üdült Csolpon-Atában. Feltehetően az egyik gyermek naplóját idézi a *Felhőgyerek* című regény (Sibylle Muthesius: *Felhőgyerek*. Magvető, 1984.): „Épp most voltam Majával Rakkuschinál (Rákosinál – a ford.) Itt él ezen a vidéken egy faluban, elzárva a világtól... Leveleket nem kap. Barátok nem látogathatják meg. Senki nem tudja, hol van. Az alatt a rövid idő alatt, amíg nála voltunk, elmondta, hogy közeli barátságban volt Helene Weigellel, Johannes R. Becherrel... Az egyik legjobb barátja Lenin volt. Sztálint is nagyon jól ismerte. Hruscsovval hadilábon állt, annak ellenére, hogy annyira hasonlítanak egymáshoz, mind a kettő kicsi, gömbölyű és kopasz. Nem ismerem a politikai összefüggéseket, hogy miért gyűlöli most annyira a magyar nép.”

Noha a berlini újságíró „beszervezése” felvidíthatta volna Rákosit, az üdülőből is panaszkodott Csrepka Teréznek: „leveleimet ugyanúgy cenzúrázzák, mint nyolc-tíz év előtt, lelkiismeretesen lenyalják róluk a bélyeget, hogy nincs-e alatta valami felforgatásra vonatkozó titkos üzenet”. Helyzete változatlansága is arra sarkallta, hogy újabb hivatalos leveleket küldjön haza. A téma a régi, csak a dátum más meg a címzett. Szeptember elején a magyar kormányának meg a KB-nak írt, 1967 januárjában pedig Kádár Jánosnak és Kállai Gyula miniszterelnöknek. Találékonyasága változatlan: a közelgő Lenin-centenáriumra írandó visszaemlékezése megírásához is segítséget kért. S elárulta, hogy márciusban lesz hetvenöt éves. Válasz semmi. Pedig itthon a PB már 1966. szeptember 20-án megbízta a Biszku Béla, Kállai Gyula és Komócsin Zoltán hármast, készítsen javaslatot „a Rákosi-kérdés megoldására”. A levél nyomtatékosította szándékukat.

A január végére elkészülő előterjesztés javasolta, hogy „a szükséges előkészítés után” tegyék lehetővé Rákosi Mátyás számára, hogy 1967 folyamán hazatérjen. Kikötötték, hogy itthon „semmiféle politikai, közéleti, társadalmi szerepet nem játszhat”. Vállalnia kell: „semmi olyat nem tesz”, ami ellenkezik a párt határozataival. Hazatérése után Budapesten kap „megfelelő lakást és havi háromezer-kétszáz forint nyugdíjat” (a felesége ezerhatszáz forintot). Visszaemlékezéseihez kutatásokat folytathat, de a memoárt csakis Magyarországon publikálhatja, és semmilyen írást, még magánlevelet sem juttathat külföldre.

Hazatéréséről „konzultálni kell” az SZKP Központi Bizottságával. (Aczél György és Sándor József.) Beszélni kell Biró Ferencsel, hogy a családdal együtt „vállaljanak politikai és erkölcsi felelősséget Rákosi Mátyásért” (Sándor József). Közölni kell Rákosival a hazatéréssel kapcsolatos feltételeket. (Aczél György és Sándor József.) Majd a PB újból megtárgyalja az ügyet, és javaslatát a KB elé terjeszti. Terv: „hazahozatal” a harmadik negyedévben, a következő hír kíséretében: Rákosi Mátyás, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottságának volt első titkára, a Szovjetunióban 1956. július óta folytatott gyógykezeléséről visszatért Magyarországra. A PB 1967. február 7-én jóváhagyta az abszurdumokat is (családi „gyámság”, tizenegy évig tartó gyógykezelés).

Miközben Budapesten már a hazahozatalára készültek, Tokmakban közölték vele, egészségügyi okokból engedélyezik, hogy átköltözzön Arzamaszba (a cár annak idején ide száműzte Gorkijt). A hírre RM – mintha tudta volna, mi folyik otthon –, állítólag, emelve a tétet, azt felelte: neki nem új száműzetési hely kell, hanem a száműzetés megszüntetése, s kizárólag azért egyezik bele a költözésbe, hogy a felesége többször találkozhasson a fiával és az unokáival. Dacosan jelezte tehát: akár az egészsége rovására is képes valami sztrájkfélére, hogy a számkivetéstől megszabaduljon.

1966. október 6-án azt írta a testvérének, hogy az utazás megviselte, az első napokat szállodában töltötték Arzamaszban. Az új címe: Nyizsegorodszkaja ulica 1. kv. 4 – a „vakok háza”. A szomszédos gyárban ugyanis sok vakot és gyengén látót foglalkoztatnak, s köztük RM és felesége lett a ház „szeme”. Amit RM az ötvenezres városról ír, sok mindent elárul a gondolkodásáról: „tipikus cári időből való kupecfészek, a közepén, a görbe utcákon minden házban üzlet... Néhány éve azonban ipart helyeztek ide, s a város centrumától úgy két-három kilométerre teljesen új település keletkezett, négy-öt emeletes, nyolcvan-száz lakásos modern házak tucatjai nőttek, és nőnek ki a sártengerből. Mi is itt fogunk lakni.” Az élelmiszer-ellátás ugyan Tokmakban is gyenge volt, Arzamaszban viszont kriminálisan rossz: gyümölcs szinte semmi, zöldség alig. Nehezebb lett Fenyának a háztartás vezetése. A sógornő szerint – aki hajdanán lakott a száz kilométerre fekvő Gorkijban – az időjárás itt is zord, a tél korán kezdődik és kegyetlenül hideg. A költözéskor mindketten megfáztak, sokáig betegeskedtek. Novemberben RM elcsúszott az utcán, jó ideig bottal sántikált. Az orvosi ellátás kritikán aluli. Mikor Lev Pahomov – Fenyá Moszkvában élő fia – megtudta, hogy betegek, odautazott tíz napra, így november 16-án felköszönthette születésnapján az édesanyját. Utána a felesége segítette és ápolta őket két héten át.

RM továbbra is rendőri felügyelet alatt állt. Év végére jobban lett, s ekkor Brezsnyevnek írt. Válasz semmi. Öccse, Ferenc Kádárhoz fordult útlevélkérelmével. S láss csodát: nem utasították vissza! Az útlevélnyújtás azonban elhúzódott, így a hetvenötödik születésnapra nem ért Arzamaszba, de áprilisban ott töltött két hetet. Állítólag ekkor mondta RM az öccsének: az istenit ennek a politikának, nem tudok tőle megszabadulni! Hazatérve Ferenc szintén Brezsnyevhez fordult fivére miatt. De kérte RM külföldi ismerőseit is (Louis Aragon, Umberto Terracini stb.), járjanak közben az érdekében. A szöveg alapján mintha Ferenc írta volna a következő kérelmet is Kádárnak, bár Mátyás nővére, özv. Bányai Zoltánné (Gizi) a feladó. (A levélben Rákosihoz ígérték a *Himnusz*-t: „megbűnhődte a múltat és jövődöt”.)

Kádár az 1967. február végi moszkvai tárgyalásain jelezte, készek hazaengedni Rákosit. Brezsnyev azt felelte: semmi gond vele, mostanában nem is írt, bár a helyi hatóságoktól kérte, hogy Gorkijba költözhessen, de tudomására hozták, forduljon a magyar szervekhez. Jobb választ Kádár nem is kaphatott volna. Ha Moszkvának nincs terhére, Budapest is meglesz nélküle! Arra azért gondosan vigyáztak, hogy ne legyen körülötte kalamajka. A PB és a Titkárság többször tárgyalt RM egészségi állapotáról – orvosi leleteit gondosan ellenőriztették a Kútvölgyi Kórház orvosaival –, s engedélyezték az újabb kiszlovodszki gyógyüdülést. Miután makacs szempanaszaival helyben nem tudtak mit kezdeni, megengedték, hogy Gorkijban kezeljék.

Előzetesen úgy tervezték, hogy RM augusztus tájékán itthon lehet. De a PB csak jóval ez után indította el Aczél György és Sándor József tapogatózó tárgyalásait. 1967. november 5-én beszéltek Biró Ferencsel (később Fock Jenő is fogadta őt). Kérdésükre a fivér csak azt válaszolhatta, hogy a család nem tud garanciát vállalni testvérük magatartásáért. Írásban ezt kiegészítette azzal: „mi, Rákosi Mátyás testvérei befolyásolni fogjuk őt abban az irányban, hogy kerüljön bármiféle politikai harcot”. A család is töprenghetett, hogy mi jön ki ebből; a sógornő csak tizenegy nap késéssel értesítette Mátyást, hogy a férje volt „a legmagasabb instancián, ahol biztatóan fogadták”. RM viszont még aznap megírta nekik, hogy Gorkijba költözhet (szembetegsége kezelése miatt is). Noha a költözést ő követelte, a hazatérés reményében gondolkodási időt kért. Táviratozott Ferencnek, hogy mit tegyen, s telefonált Fenyá fiának is, hogy hívja Ferencét meg tudakolni: menjenek vagy maradjanak. Ferenc azt üzenté, hogy költözzön, s azt táviratozta: „A kérdés az előkészítés stádiumán átment. Maradtak a legfelsőbb hatóságok. Feltételezzük, a határozat pozitív lesz. Levelek valószínűleg feltartóztatva.” (Akkor lettek dühösek, amikor később megtudták, hogy a

hazatérésről 1967. január 27-én született PB-határozat, amit úgy értelmeztek, hogy egy éve már Magyarországon lehetett volna.)

Karácsony napján, 1967. december 25-én költöztek Gorkijba, és szívritmuszavara miatt Rákosit nyomban benntartották a kórházban. A Belinszkij utca 47. alatti 10-es számú lakásban jó körülmények közé kerültek. (A feleség fényűző berendezésről ír.) Rákosit 1968 elején a kórházból rendelték Moszkvába, hogy Aczél György és Sándor József a hazatérésről tárgyaljon vele. A helyszín egy Moszkva környéki villa, amiről az ott jártas RM is csak annyit tudott megállapítani „Barvicha?”. Aczéléknak az SZKP KB Külügyi Osztálya megbízott vezetője előzetesen azt mondta: ők „nem bánkódnának, ha megszabadulnának tőle”.

1968. január 9-én Rákosi Mátyás azzal kezdte a beszélgetést, hogy öregember, súlyos szívbaja van, a szemén lévő szürke hályogtól nem lát – „de egész magatartása, mozgása, a csatolt levél szemüveg nélküli megírása, nem ezt látszik bizonyítani”. Hazatérése utáni terveiről azt mondta, „csalódott”, mert azt hitte, máris mehet haza. Aztán kijelentette, hogy nem kíván politizálni, majd azonnal politizálni kezdett. Kifejtette, ha Lukács György és Antal István (volt horthysta miniszter) nyilatkozhat a *Népszabadság*-ban, miért kell őt száműzetésben tartani. Személyes érdemeként ecsetelte, hogy 1956. november 4-én a szovjet csapatok segítséget nyújtottak Magyarországnak. „Csak nekem köszönhető – Brezsnyev elvtárssal szemben, aki nem értett egyet a Kádár János elvtárssal kapcsolatos személyi javaslatommal –, hogy kiharcoltam: vele vegyék fel a kapcsolatot.”

„Beszélgetés közben mindjobban belelovalta magát a politikai kérdésekbe, bár újra meg újra kijelentette, hogy nem kíván politizálni, kivéve, ha a pártnak szüksége van rá.” Beszélte arról, hogy a Szovjetunióban folyik a múlt átértékelése. Megjelent Bugyonnij emlékirata, aki a harmincas években a hadbíróság elnökeként részese volt Tuhacsevszkij marsall és más katonai vezetők halálra ítéelésének. Nemsokára megjelenik Vorosilov emlékirata, aki akkor honvédelmi miniszter volt. Molotov is írja az emlékiratait. Kifejtette, hogy „a magyarországi pereket is mind Moszkvából irányították”. Azt állította, hogy megváltozott róla az SZKP vezetőinek a véleménye. Fenyva testvére, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának tagja, beszélgetett „a külügyekért felelős elnökségi taggal”, aki azt mondta: „kellemetlen számukra, hogy itt kell tartani őt”. Nyugati kommunista pártok képviselői is interveniáltak az SZKP vezetőinél az érdekében.

Az egy és negyedórás találkozó alatt „rendkívül fürgén, szellemileg frissen és jól tájékozottan beszélt”. Aczélék kérésére, hazatérése utáni céljait ekképp foglalta írásba: „Az a szándékom, hogy úgy élek, mint a többi öreg nyugdíjas, azzal a különbséggel, hogy politizálni nem kívánok, bár a párt politikáját helyeslem. Egyben szeretném súlyos szívbajomat és a szürke hályogot normális viszonyok között gyógyítani... szeretnék visszaemlékezéseimen dolgozni... S nem utolsósorban szeretném annyi hányattatás után hazámban, hozzátartozóim körében leélni hátralévő időmet.” Kérdezői szükségét érezték, hogy a beszélgetés végén lehűtsék Rákosit, mondván: ne legyenek illúziói, ügyében majd az illetékes pártszervek döntenek. Andropov felháborodottan cáfolta Aczéléknak, amit RM 1956-tal kapcsolatban mondott, és kijelentette: „Nem jó az, ha egy kis tolvaj nagy gazembernek akar látszani, de lehangoló és szomorú, ha egy nagy gazember kis tolvajként hazudozik.” A magyarokon múlik, mi lesz vele, kérdés, „tudnak-e olyan lehetőséget teremteni, hogy ne árthasson”.

Aczél György és Sándor József jelentése nem elfogulatlan. Nem az a fő kifogásuk, hogy RM bűnei elévülhetetlenek, hanem a félelem. Andropov ezt így fogalmazta meg: „Az a véleményem, hogy Rákosi mindent megtesz önök ellen és miellenünk, amire lehetősége van.” A legfőbb veszély, hogy a közös múltra emlékezteti Kádárt és a világot. Annak semmi jelentősége sem volt, amit Aczélék hangsúlyoztak, hogy RM „nem ért egyet pártunknak sem

bel-, sem külpolitikájával, hallatlan düh és indulat fűti”. Idézték kezelőorvosát is: „semmilyen közvetlen veszély jelenleg nem áll fenn, általános érzelmeszedéssel összefüggő állapotról van szó”. Bár tudomásunk szerint Andropovon kívül más szovjet vezetővel nem tárgyaltak, arra hivatkoztak, hogy a „legfőbb vezetők” szívesebben vennék, ha nem bolygatnák az ügyet, nehogy „komplikációkat okozzon”. „Mindent egybevetve, mégis úgy gondoljuk, hogy pártunk, s az ország helyzete lehetővé teszi Rákosi hazahozatalát.” Javasolták, hogy a Központi Bizottság elvben járuljon hozzá hazatéréséhez. Ha ezzel az SZKP vezetése is egyetért, az időpontot a PB határozza meg. Változás, hogy RM Budapest helyett a vonzáskörzetben lakna. Háromszáz forintot „lealkudtak” a nyugdíjból, s kettejük havi négyezer-öttszáz forintját kegydíjnak nevezték. A hazatérése után megjelenő hír új változata: „az 1956 óta a Szovjetunióban tartózkodó Rákosi Mátyás, többszöri kérésére, engedélyt kapott [a] hazaköltözésre”.

Bár RM azzal zárta levelét: „Magas koromra és súlyos egészségi állapotomra való tekintettel újra kérem, hogy hazatérésem kérdését mielőbb pozitíven döntsék el”, a jelentés intó szavai után Fehér Lajos azt javasolta a Politikai Bizottság 1968. február 6-i ülésen, hogy hagyják nyitva a kérdést a nyárig. Kádár – s a testület – nem az elodázást választotta, hanem a Központi Bizottságra bízta a döntést. Nem kapkodtak. A tervezett két hónap helyett négyig készült az „új” jelentés, amiben a leglényegesebb változás az, hogy nem ketten, hanem öten írták alá, mert a „megoldással” ekkora bizottság foglalkozott. A PB kikérte az SZKP véleményét, s ők 1968. július 22-én áldásukat adták a hazatérésre. Beleegyezésüket RM saját befolyásának is tulajdoníthatta volna, mivel éppen ekkor kérte Brezsnyevet és Koszigin, hogy támogassák. RM öccse, Ferenc pedig a legfőbb ügyésznek írt, hogy az segítsen fivérének, aki bírósági ítélet nélkül, immár a tizenkettedik évét tölti „szovjet deportálásban”. Ám RM balsorsán mintha a szovjet vagy a magyar pártvezetés sem tudott volna fordítani. Augusztus 20–21-én a Varsói Szerződés öt tagállamának csapatai – köztük a magyar egységek – bevonultak Csehszlovákiába. RM – egy hónap múlva – azt írta levelezőpartnerének, Csrepka Teréznek: „Otthonról azt sejtetik, hogy az én hazautazásomat talán a Csehországban történtek halasztották el.” Mégis örült: „Én nagyon meg voltam elégedve azzal, hogy a mieink nem vártak, amíg Prágában is olyan eseményekre kerül sor, mint nálunk, 1956-ban Pesten.”

1956 óta ez az első alkalom, hogy RM megértő volt és türelmes. Politikus viselkedését segítette, hogy a hazakészülődés hónapjaiban ismét kezdtek úgy bánni vele, mint egy nyugdíjas első titkárral. Különszoba a kórházban, ugráltak körülötte a professzorok – szanatóriumi beutaló, újabb kórházi kezelés. S Ferenc is újból náluk tölthetett két hetet. Otléte alatt RM (december 9-én) levélben hívta fel a szovjet és a magyar miniszterelnök, valamint Brezsnyev figyelmét arra, hogy múlik az idő és még mindig nincs otthon. Hazatérve Ferenc Kádár János szemére vetette, hogy Lenin egyik közvetlen munkatársa, a súlyosan beteg Rákosi Mátyás élete szovjet deportálásban ér véget. Válasz: az ügy „a KB illetékesei előtt ismert”.

1968-ban a negyedik kórházi kezelésből RM csak szilveszterre került haza. Fénya panaszkodott, hogy egyre többet fekszik, sétálni sem jár, ő pedig arról értesítette Ferencet, hogy újból sürgette a hazatérését. Az idestova egy éve alakult ötfős bizottság össze is ült, s akárcsak egy éve, a PB 1969 februárjában zöld utat adott a KB elé terjesztendő jelentésnek. Úgy gondolták, hogy RM áprilisban hazatérhet. Utazásának politikai, jogi, de még lelki ágabogai is voltak. A kényes egyensúlyt ekkor állítólag a *Der Spiegel* 1969. február 3-i, „Jonatán” című butuska cikke borította fel.

„Az 5 éve halottnak mondott magyar exdiktátor, Rákosi Mátyás almát kér. Az öreg sztálinista pártfőtítkárt és miniszterelnököt 1956-ban, húszéves [sic!] »rémkorszak« után... megbuktatták, és repülővel a Szovjetunióba menekült. 1963-ban, amint a hír lábra kapott,

hogy a moszkvai Kreml-kórházban meghalt, több újság közölt nekrológot Rákosiról, a Borzasról. Most egy magyar festőnő egy kirgiz faluban találkozott vele: Rákosi a kezében egy ócska bevásárlószatyorral gyümölcsre alkudott egy parasztasszonnyal. A magyar nő megszólította és Rákosi csakhamar elpanaszolta sorsát. A feleségével nagyon szerény nyugdíjból él, nem szabad magyar újságokat olvasnia, »mert azok az igazságot írják, azt, hogy a magyar nép engem visszavár, hogy csak én tudom Magyarországot megmenteni! De ez a Kremlnek rendkívül kellemetlen! Ott a Nagy Októberi Forradalomnak vége! Mondja el otthon: Én kész vagyok visszatérni! Meg fogom menteni a forradalmat! Az elvtársaimnak ki kell erőszakolni hazatérésemet a Kremltől!« Miután a magyar asszony elbúcsúzott tőle, utána kiáltott: »És még egy kérés. Nagyon vágyódom a magyar alma után. A magyar jonatánhoz nincs fogható. Ha Ön jó elvtársnő, küld nekem egy csomag almát.«»

Szomorú, ha a Központi Bizottság tagjait ez a bugyutaság figyelmeztette arra, mégsem vesélytelen hazaengedni Rákosit. Az 1969. március 6-i ülésen Révész Géza feljajdult: ez a „politikai hullá még büzlik”. Dabronaki Gyula arra emlékeztetett, hogy „élnek a mártírok hozzátartozói, élnek azok az elvtársak... akik a törvénysértések áldozatai voltak. Mit csináljunk, ha az elvtársak egy része követeli Rákosi Mátyás bíróság elé állítását? Milyen párttörvényre, milyen jogra hivatkozva fogjuk megtagadni azoknak az elvtársaknak a kérését, akiknek erre erkölcsi, politikai okuk van?” A „lex Rákosi”-ról, a megelőlegezett amnesztiáról elfeledkeztek, azt viszont jól érzékelték, hogy holmi jogi csűrés-csavarással nehéz elnémitani az embereket.

Senki sem akart Rákosiért felelősséget vállalni. Kádár sem. Néhány támogató és néhány ódzkodó hozzászólás után kijelentette, nem kell Rákosinak áprilisban itthon lennie, „időnk volt eddig is, van most is”. „Ha úgy látják az elvtársak... hogy nem elvben ellenzik, hanem az időpontot nem tartják alkalmasnak [a] hazahozatalára, határozzanak így, hogy egy bizonyos idő múlva a Politikai Bizottság mérlegelje újra az időpontot.” Az egyhangú szavazásra dresszírozott Központi Bizottság öt ellenszavazattal jelezte kétségeit. Rákosinak folytatnia kellett a magyar és a szovjet hatalom csúcsainak bombázását, hogy engedjék ki az egérfogóból. (Hűséges társa, öccse, Ferenc, 1968 márciusától RM 1971-ben bekövetkezett haláláig ötvennél több kérvényt, folyamodványt, levelet, nyilatkozatot juttatott el mindenkire, akitől segítséget remélhetett. Pedig a rendőrség is figyelmeztette, hogy maradjon veszteg.) RM Gorkijban is megpróbált engedélyt szerezni a moszkvai utazáshoz. Ám itt is tudták a helyes választ: kérését felterjesztik az illetékesekhez...

Rákosi 1969. április 20-i levelében tudatja Ferencsel, hogy végrendelkezni akar. Moszkvai utazási kérelmére a gorkiji „összekötő elvtárs” azt felelte, legyen türelemmel. De tizenkét év óta erre kéri, s végül kifut az időből. „Elhatároztam, hogy végrendeletet készítek, s ezzel kapcsolatban kiderült, hogy anyagi ügyeim teljesen rendezetlenek... halálom esetén a Fenyicska itt marad pőrén... nyugdíjigénye vagy hasonló nincs, mert mint most kiderült, én nem nyugdíjat, hanem segílyt kapok... Most ezt a kérdést is fel akarom vetni itt is, Pesten is.” Szerezzenek neki egy magyar ügyvédet.

Levelének másolatát Biró Ferenc elküldte a pár napja kinevezett miniszterelnöknek, Fock Jenőnek is. S 1969. május 5-én RM újabb levélkampányt indított. A címzett: Brezsnyev, másolat: Szuszlov. (Lenin „egyetlen élő külföldi munkatársa”-ként kéri, engedélyezzék visszatérését Magyarországra, ahol őt testvére él.) Kádár Jánost és Fock Jenőt arra emlékeztette, 1966-ban arról értesítették, hogy foglalkoznak az ügyével, s „megfelelő időben” választ kap. Megtudta, hogy a szovjetek „felhívták a magyar illetékesek figyelmét arra, hogy további itt-tartásom számukra terhes”. Félrevezethették, hiszen Brezsnyevhez és Szuszlovhoz intézett levelét is csupán azzal a megjegyzéssel adták át a magyaroknak, hogy RM szanatóriumba szeretne menni, s ha nincs ellene kifogás, ők beutalják.

Egy hét múlva RM azt kérte Fock Jenőtől, hogy segítsen koronát rakatni a fogára. A gorkiji klinikának járó fogaranyat két évre előre elosztották, rá csak 1971-ben kerülne sor, de Moszkvában egy-két hét alatt megcsinálnák. Képtelenség, írja, hogy ilyen „jelentéktelen ügyben” végiglevelezze a magyar és a szovjet vezetőket. Ezért adjanak neki végre útlevelet. Ismerteti a nyugdíjügyet, s hogy képviselővel ügyvédet kíván megbízni. „Ettől természetesen elálllok, ha hamarosan hazamehetek.”

A sógornó szerint: „Mátyás kikötése, hogy párttag legyen az ügyvéd, szinte bilincsbe verte a kezünket.” Végül a Budapesti Ügyvédi Kamara elnöke, dr. Gárgyán Imre elvállalta az ügyet. De szükség volt RM – közjegyzőileg hitelesített – meghatalmazására, s munkában töltött éveinek adataira, fizetésének igazolására stb. Ha így szabályos, akkor is képtelenség a volt miniszterelnök és párt-elsőtktár csuklóztatása. Európa nyugati felén az elnökök, miniszterelnökök általában aktív utóduk fizetését kapják nyugdíjként. Totalitárius rendszerekben nincs „szokásban” a nyugdíjas első ember. A keleti blokk vezetőinek – ha nyugdíjba mentek (volna) – csak szubjektív alapon lehetett (volna) megállapítani a járandóságát. Egyrészt életpályájuk miatt, amiben többnyire megtalálható volt a börtön, az illegalitás, pár külföldi megbízatás. A nyugdíj-megállapítási szabályok alkalmazása rájuk azért is abszurd, mert a csúcson sem valós fizetést kaptak, hanem inkább zsebpénzt, hisz ellátták őket. Ám RM esetében mintha valakiknek öröme tellett volna abban, hogy megugráltathatja a fogatlan oroszánt. S talán ő is szívesen ugrott, hogy újból és újból felhívja magára a figyelmet. Ha nem így lett volna, akkor a miniszterelnököt nem zsarolni próbálja, hanem soron kívüli nyugdíj-megállapítást kér tőle – ami persze éppolyan eredménytelen lett volna, mint a fáradságos és költséges hivatalos út.

(RM: „Nem tudom, kell-e igazolni a munkában eltöltött éveket: 1912-től kezdve 1956 júliusáig dolgoztam, kivéve az első világháború 4 évét. 1918-tól kezdve 1956 júliusáig párt- és állami munkán voltam, persze a 16 évi börtön megszakításával. Ez utóbbira vonatkozólag még Nagy Ferenc, vagy Tildy Zoltán idejéből van egy minisztertanácsi határozat, amelynek értelmében a Horthy-rendszer üldözöttjei bizonyos kategóriáinak 20 évi nyugdíjjogosultságot ismernek el, s ebbe én is beletartozom. De lehet, hogy ez nem lényeges. Engem elsősorban az érdekel, hogy milyen özvegyi nyugdíjra jogosult halálom után a feleségem.”)

Ha már egyszer futni hagyták, nem a nyugdíjügyben kellett volna kicsinyeskedni vele. Veres József munkaügyi miniszter szerint tizenegy év szolgálati idő után (1945–1956) az akkori miniszteri fizetés 55,5 százaléka illeti meg, háromezer-négyszáz forint (amennyi Szabó János város- és községgazdálkodási minisztert). Ezután a „kegydíj” kétezer-nyolcszáz forint lett (volna, ha hazatér).

Ferenc megírja Mátyásnak az ügyvéd kérdéseit: „Miért nem akarsz te hazajönni? Amint hazatérsz, rögtön folyósítják a nyugdíjat.” Ha RM hajlandó hazatérési nyilatkozatot adni, ebben is „közreműködik”. Postafordultával megkapta a megbízást. RM: „Még közlöm, hogy Magyarországot diplomata útlevéllal 1956. július 26-án hagytam el, s azóta megszakítás nélkül a Szovjetunióban tartózkodom.” Az ügyvéd: érvényes diplomáciai útlevéllal minden további nélkül hazautazhat. A sógornó: egy ügyvéd tudhatná, hogy a címerváltozás után az útleveleket kicserélték, a régiakkal legfeljebb Meseországba lehet utazni.

Rákosit öregkorában ismét összehozta a sors Sík Endrével. Ellentmondásos kapcsolat fűzte össze őket. Még a hadifogolytáborból – 1915 óta – ismerték egymást. A börtönben RM Sík Endre *Asszonyok nélkül* című versét mondogatta magában. 1941-ben, Moszkvában az író, történész, Kossuth rádióbeli szerkesztőtárs segítséget kért Rákositól, mert kizárták a pártból, de RM elutasította. 1945-ben rendőrt akart csinálni belőle, aztán hagyta, hogy diplomata legyen, de titkos jelentést kért tőle a nagykövetről, és Sík vállalta a szerepet. 1962-ben a

nyugdíjas külügyminiszter értetlenségét fejezte ki a KB-ülésen, hogy Rákosiékat futni hagyja a bíróság. 1963 őszén Ferenc Sík Endrétől kérdezte meg, hogy fivére érdekében kihez fordulhat. A sógornő szerint Sík nyíltan megmondta, hogy senkihez: „Maguk nem ismerik ezeket! Ezek gengszterek.” Kijelentése nem illik korábbi véleményéhez. Mégis (a két éve megbénult) Sík Endre értesítette 1969-ben elsőként és állítólag „kitörő örömmel” Ferencet, hogy a KB döntött Rákosi hazatéréséről. Júniusban RM Sík Endréhez fordult segítségért, s hogy ezzel ne hozza őt bajba, ilyen mondatokkal kezdte a levelet: „sikerült megszereznem címedet”, meg „úgy tudom, hogy Te a párt Központi Bizottságának a tagja vagy”, s nem említette, hogy tud a KB-határozat létezéséről. Sík azonnal elküldte Kádárnak a levelet, s ő még aznap elolvasta. Talán RM visszafogott kérelmének is szerepe volt abban, hogy amikor néhány nap múlva Biszku tájékoztatta Kádárt Rákosiról (szanatóriumi beutalás, nyugdíj-megállapítás), az első titkár érkezettnek látta az időt, hogy újból a PB elé terjesszék hazahozatalát. (Kádár felhívta Sík Endrét, hogy válaszolja azt Rákosinak: „a helyzetét megérti” és a levelét beküldte a pártközpontba. Ettől kezdve RM haláláig levelezett egymással az egymást segítő és megtagadó két öreg bolsevik.)

Kádár nem sűrgette a PB-t a hazahozatal miatt. Biró Zoltán 1969. augusztus végén kihallgatást kért „utódától”, a Politikai Főiskola vezetőjétől, a PB-tag Nemes Dezsőtől. Ő aztán kertelés nélkül közölte: amíg Rákosi hazahozatala kockázatos, addig szó sem lehet róla. Kockázat a frakcióveszély meg az, hogy a törvénytelen ségek érintettjei közül valaki inzultálná.

Noha Biró Zoltán eligazítása egyértelmű volt, testvére, Ferenc családja hamarosan örömmámorban úszott, hogy Rákosi végre hazatérhet. Állítólag 1969. október 4-én Ferenc azt írta Mátyásnak: „egész Budapest erről beszél”. A sógornő eltévesztette a dátumot, vagy Sík Endre késve értesítette őket a KB márciusi döntéséről, s nem említette, hogy csak elvi beleegyezésről van szó, de időpont nincs? A sógornő azt írja, hogy a „neves francia, olasz, svéd, dán, német kommunisták” interveniálása készítette döntésre a KB-t, s a határozatról „hivatalosan” értesítették a testvéreit. De még annak sincs nyoma, hogy RM tudomására hozták volna a döntést. Ferencék mégis örültek. Azokban a napokban folyton csengett náluk a telefon. „Ismerősök és ismeretlenek érdeklődtek, megjött-e már Mátyás. Voltak olyan telefonálók, akik egyenesen Mátyást kérték a telefonhoz, s azt hitték, letagadjuk őt. Akadt olyan is, aki nem hitte el, hogy Mátyás nincs itthon, és erősködött, hogy a hetes autóbusz ablakából a saját szemével látta Mátyást a Rákóczi úton sétálni.”

(RM öröme a *Pravda* november elsejei számában fényképet közöltek Leninről, amelyen többek között ő is szerepelt. Be is számolt Csrepka Teréznek a malórról: ha a szerkesztők észreveszik, biztosan eltüntetik a képről. A „retus” bevett szokás volt a kommunista pártok történetében. Sztálin életében is odavarázsolták mellé Rákosit egy felvételre. Ám az eltüntetés gyakoribb volt a retusőr műhelyekben, és az életben is.)

Rákosi a Rákóczi úton? Elég képtelenségnek hangzik, noha Terracini szenátor azt írta Ferencnek, hogy magas állású személyek arról tájékoztatták, szándékukban áll „utat nyitni” RM hazatéréséhez. Ezek után részesítették Ferencet rendőri figyelmeztetésben, mert – bátyja hazatérése érdekében kifejtett – „tevékenysége sérti a Magyar Népköztársaság érdekeit”. Ugyanekkor a gorkiji szovjet elnökhelyettese ajándékot vitt Rákosinak a kórházba, és boldog új esztendő-t kívánt neki. Még kórházba menetele előtt – november végén – RM arra kérte Ferencet, hogy hosszabbítsa meg neki a lapok előfizetését az 1970-es esztendőre.

Ferenc Kádár Jánosnál és Fock Jenőnél tiltakozott megalázó figyelmeztetése miatt. Az lenne becstelen, embertelen, kommunistához méltatlan, ha nem törődne a fivérével. Csak azon fáradozik, hogy egy öreg, meggyötört, súlyosan beteg magyar kommunista úgy élhesse le

hátralévő napjait, mint „bármelyik más, egyszerű magyar állampolgár”. Mert deportálásának időtartamáról semmiféle tájékoztatást nem kapott egyikőjük sem (pedig közülük már csak ő van innen a hetvenen). A kilátástalan és könyörtelen helyzet készíti arra, hogy „nem hivatalos fórumokhoz is” forduljon. Szeretnék végre megtudni, hogy Rákosi Mátyás „mikor lesz szabad, mikor térhet haza”. Kéri, hogy a „természetes testvéri viszonyt” ne tekintsék „negatív politikai gesztusnak”. Levelére Sándor József szóban azt válaszolta: türelem, lehet, hogy a közeljövőben megoldódik Rákosi ügye. Helytelenítik, hogy a francia és az olasz párthoz fordult. Figyelmeztetésekor a Belügyminisztérium biztonnyal a törvény szerint járt el.

Hetvennyolcadik születésnapján Rákosit még mindig sokan köszöntötték Gorkijban. Ő ápolta az influenzás Fenyát: „a háztartást tűrhetően vezetem: tányér, pohár még nem tört el a kezem alatt, a tej nem futott ki”. A gorkiji szovjet munkatársai biztatják, hamarosan hazautazhat. „Ha megérjük, meglátjuk!”

Csak hét hónappal Kádár utasítása után került újra a PB elé RM ügye. Akárcsak egy éve, 1970. február 10-én is úgy tervezték, hogy áprilisban lehetne hazahozni, mert a „felszabadulási ünnepségeken már túl leszünk, a X. kongresszustól viszont még elég távol”. Noha a Központi Bizottság 1969-ben felhatalmazta a PB-t az intézkedésre, nem kívántak lépni a KB, sőt a tagság véleményének ismerete nélkül. Nem befolyásolta a pártvezetést, hogy az SZKP megküldte RM menetrend szerinti könyörgő leveleit (címezett: Brezsnyev és Podgornij). Április 16-án, a témában edzett Központi Bizottság könnyebben vette az akadályt, mint egy éve: az egyetlen aggódót megnyugtatták, hogy a belügyi szakemberek „tökéletes biztonságban” fogják elhelyezni Rákosiékat.

A Központi Vezetőség belső tájékoztatója RM hazatéréséről megosztotta a párttagságot. Bár félemleröltönyivel letűnése után sokan fogadták közömbösen a hírt, erősebbnek tűnt azok hangja, akik nem helyeselték a döntést, mint akik egyetértettek vele. Az Írószövetség rendkívüli taggyűlése RM hazatérését nem fogadja el és nem ért egyet vele: „Sokkal kisebb bűnökért is felelősségre vontunk embereket. Őt nem lehet felelősségre vonni?” Következtetésük: balratolódás várható.

Közvetett „közvélemény-kutatás” is készült: 1970. április 17-én a televízió Fórum című műsorának egyik témája: Rákosi Mátyás. A riporterek „a nézők” kérdéseire válaszolva elmondták: RM a saját akaratából került 1956-ban a Szovjetunióba, ott él, nem halt meg, közel nyolcvanéves, nyugdíjas, és semmiben sem szenved hiányt. Ferenc fia betelefonált, hogy miért él a Szovjetunióban, ha magyar állampolgár, és mikor tér vissza Magyarországra. A Fórum azzal zárult, hogy idő híján nem tudnak minden kérdésre válaszolni. Másnap Ferenc helyreigazította a műsor pontatlanságait. A szerkesztőségnek küldött leveléről a legfőbb ügyész azt írta Biszku Bélának: Biró Ferenc állítása, hogy RM deportáltként él a Szovjetunióban „izgatás megállapítására alkalmas”.

Körülbelül tíz nappal később Sík Endre áthívta magához Biró Ferencet, s megmutatta neki az MSZMP KB újabb, 1970. április 16-i ülésének határozatát: „A Központi Bizottság megvizsgálva Rákosi Mátyás kérését, hozzájárult ahhoz, hogy a közeljövőben visszatérhessen az országba. Politikai tevékenységet nem folytathat.” A sógornő megkönnyezte a hírt, a férje, Ferenc vízumot kért Gorkijba, hogy a hazaköltözésben segítsen nekik, ám róla a szovjet konzulátuson is tudták, hogy csak az MSZMP KB engedélyével utazhat. Lélegzet-visszafojtva telt az idő. Május 6-án Ferenc táviratot küldött Fénya fiának Moszkvába, hogy nincs-e valami baj Gorkijban, s nem kell-e odautazni, segíteni a hazatérésben. RM gyors válasza: „mi szilárdan ülünk, semmiféle utazásról nem tudunk, s nem is csomagolunk. Mi az alapja ennek a táviratnak?” Újabb levél: „A KB határozatát már a legkülönbözőbb forrásokból hallottam. Azonkívül ma itt volt a városi vb elnökhelyettese, s közölte, e hó 18-án

Moszkvába kéretnek, hogy az odaérkező magyar elvtársakkal tárgyalhassak. Úgy látszik, megint a KB küldötteiről van szó... Én, bár elég gyengén állok, oda fogok utazni, s velem jön Fenyecska is.”

RM még 1970. április 10-én értesítette Kádár Jánost, hogy eljutott hozzá Terracininek, az olasz KP PB-tagjának a levele, melyben csodálkozik, hogy Rákosi még mindig a Szovjetunióban van, holott már egy éve határoztak a hazaköltözéséről. „Most van hazánk felszabadulásának 25. évfordulója... kérem, hogy végre engedjenek haza.” 1970. május 11-én a Titkárság elfogadta RM „letelepítésének” tervét. Minden eddiginél szigorúbb garanciákkal kívánták csökkenteni hazatérése kockázatát. Írásban kellett (volna) nyilatkoznia arról, hogy csak előzetes bejelentés után találkozik újságírókkal, illetve külföldi állampolgárokkal, nyilvános rendezvényen is csak bejelentés után vesz részt. Vállalnia kellett (volna), hogy lakásán is mellőzi az összejöveteleket, nem teremt félreérthető kapcsolatokat, kerüli „a feltűnésre alkalmat adó” helyzeteket. Meg akarták előzni, hogy RM egyetlen nyilatkozattal – saját történetének ismertetésével – fényt derítsen az elmúlt másfél évtized ellentmondásosságára.

RM beleegyezéséért Borbándi János, a közigazgatási osztály vezetője és Harangozó Szilveszter rendőr ezredes, a belső elhárítás (III/III) csoportfőnök-helyettese utazott Moszkvába. Május 18-án, ugyanabban a Moszkva környéki villában, ahol két éve megállapodtak a hazatéréséről, katonásan felolvasták neki az aláírandó nyilatkozatot. RM megdöbbsent: hát otthon rosszabbak lennének az életfeltételei, mint amilyenek között a Szovjetunióban él! Kért egy példányt a nyilatkozatból, de csak tanulmányozásra kaphatott belőle. Ha aláírja, rövid időn belül hazautazhat. A bosszús és csalódott RM nem tudta, vállalja, vagy utasítsa vissza? Ráadásul azt akarták bemagyarázni neki, hogy személyes biztonsága miatt van szükség a szigorú rendszerre. Elszörnyedt a gondolatától is, hogy talán még azt is be kell jelentenie, ha moziba menne. Beszélni akart a feleségével. Negyven perc múlva még dühösebben tér vissza: „Nem vállalom, nem írom alá. Sajnálom, hogy idefáradtak.” „Bejelentését tudomásul vesszük, nincs több mondanivalónk, a beszélgetést befejeztük” – felelte Borbándi János.

Rákosi köszönés nélkül hagyta ott őket.

Távirat Ferencnek: „Csak úgy engednek haza, ha vállalom, hogy házi őrizetben tartanak. Ezt elutasítottam. Mátyás.” Annyira eltúlozta a hazatérés rendszabályait, mintha meggondolta volna magát, mintha félt volna szembenézni az annyira vágyott régi új hazával: „Tegnap beszélgettem Borbándival... aki egy Harangozó nevű rendőr ezredes kíséretében közölte, hogy esetleges hazatérésem előtt egy előre elkészített nyilatkozatot kell aláírnom. A nyilatkozatban, melynek másolatát... nem tudtam megkapni, kötelezem magam, hogy egy magányos XII. kerületi házban fogok élni, melyet csak akkor hagyhatok el, ha ezt egy kijelölt személy (ez egy detektív vagy rendőrtisztviselő körülírása), aki velem lakik (erről szó sem volt – P. Á.), előzetes bejelentésem alapján tudomásul veszi... Látogatót, rokonaimon kívül, ugyancsak a kijelölt személynek kell előbb jelentenem.” Azt állítja, hogy csak előzetes engedély alapján léphet az utcára, vagy látogathat meg másokat. Levelet is csak így írhat. „Vagy 12 pontban, két és fél oldalon keresztül voltak felsorolva a tilalmak és korlátozások, melyek lényegében és összességükben a házi őrizet és a rendőri felügyelet vegyületét jelentették. Arra a kérdésemre, hogy ha ezt aláírom, mikor térhetek haza – hetek vagy hónapok múlva –, kitérő választ kaptam; minthogy a 12 feltétel is úgy van kidolgozva és olyan homályos fogalmazással, hogy abba minden újabb korlátozás és szigorítás belefér. Én közöltem, hogy ezt a nyilatkozatot nem írom alá. Az éjszaka Gorkijba utazom, s onnan újra írok a KB-nak, s kérem, hogy engedjenek haza annak a nyilatkozatnak alapján, melyet 1968 januárjában Aczél Györgynek és Sándor Józsefnek adtam. A mostani nyilatkozat párját ritkító

szövegét közlöm az itteni CK-val (pártközponttal – P. Á.), s másokkal... Még csak annyit, hogy a fenti házi őrizet természetesen közvetve Fenyecskát is érinti, aki nem óhajt ilyen körülmények között élni.”

Május 22-én kérte is Kádártól, hogy elégedjenek meg korábbi nyilatkozatával, hogy otthon nem folytat politikai tevékenységet. Választ most sem kapott. S júniusra elfogyott a hetvenkilencedik évében járó RM és a tizenegy évvel fiatalabb felesége ereje: kórházba kerültek, majd szanatóriumba. A betegágyról azt írta biztatásul a hazakészülő Csrepka Teréznek: „gondoljon a régi mondásra: mindenütt jó, de legjobb otthon”. Nem tette hozzá, hogy abban a régi, 1956 előtti otthonban.

A Politikai Bizottság június 2-i ülésén elfogadta Borbándi és Harangozó Szilveszter jelentését, miszerint Rákosi még mindig politizálni akar, ezért nem ajánlatos enyhíteni a hazatérés feltételein. Az öreg keresztülhúzott minden előzetes számítást. Bármennyit puhították, és bármennyire vágyott is haza, nem volt hajlandó úgy táncolni, ahogy ők fűtyültek. Nem engedte megalázni magát. A ház a XII. kerület Arató u. 38. szám alatt február óta készen állt, lakó meg sehol. A határozat visszavonása nem volt szokás, inkább elfelejtették. Az uralkodó kommunista pártok történetét egyaránt jellemzik a valóra váltott, mint a soha meg nem valósított, vagy az elodázott határozatok. Eggyel több nem számít. Hallgatni kell róla. Ha valaki mégis rákérdezne, hol van Rákosi, azt kell válaszolni: intézik az ügyet, „folyamatban van”. Magyarázkodásban mindig jók voltak. Noha nem mondták ki, titokban biztos sokan számítottak rá, hogy az öreget előbb-utóbb elviszi az ördög.

A Rákosi házaspár júliusban kerül haza a szanatóriumból a gorkiji lakásba. A *Le Figaro* augusztus 4-én pedig azt állította, hogy már április végén hazatértek Budapestre. Ferenc megírta a lapnak, hogy fivére „ugyanúgy deportálva van, mint azelőtt”. Levele feltehetően „elkallódott”, legalábbis a hírre nem harapott rá az újság. Pedig RM még mindig tevékeny és élénk volt. Legalábbis az elfogult sógornő ilyennek látta őt, amikor szeptemberben odalátogatott (Ferencet nem engedték ki). Rákosinak jelentenie kellett, hogy vendége van. Erre fel a szovjettől küldtek nekik egy satnya kis csirkét ajándékba. A sógornő a velük töltött öt napon át Mátyással együtt járta az élelmiszerboltokat, sorban állt, cipekedett. Rákosit változatlanul foglalkoztatja a szovjet–kínai viszony. Sajnálta, hogy források híján nem állhat neki „elméletileg kidolgozni az apparátus elidegenedésének témáját”. Megjegyezzük: ez lett volna élete első elméleti cikke. A sógornő előtt megállapította, hogy „még Horthyék idején is jobban tisztelték-becsülték a kétkezi alkotó munkát”, mint „Kádár János országlása” alatt. Pedig Horthy rettenetesen gyűlölte.

RM szeptember közepén, csak négy hónappal a hazatérés megszégyenítő feltételeinek megismerése után, elküldte Szuszlovnak azt a nyilatkozatot, melyet állítása szerint eljuttatott az MSZMP KB-nak. Csakhogy ezt nem tette meg. A levél egyszerű feljelentés. Elpanaszolta: abba kellett volna beleegyeznie, hogy otthon „az erdőben” fog élni Budán, házi őrizetben. De hazatérése lekerült a napirendről: „a nyilvánosságra hozott KB határozatot... titokban törölték”. Levele – amit állítólag Budapestnek szánt – Szuszlovon keresztül jutott el oda. Mivel Moszkvából nemhogy segítséget, választ sem kapott, egy hónap múlva jóval szelídebb formában megírta ugyanezt most már valóban a magyar KB-nak is. Ebben az 1970. október 16-án kelt utolsó hivatalos levelében azt állította: „Magyarországon eddig nem volt intézményesítve a házi őrizet”. Nem tudni, hogy sorait elolvasta-e Kádár János, s eszébe jutott-e, hogy 1948-ban ő épp akkor lett belügyminiszter, amikor Rákosi Mátyás házi őrizetbe vetette Tildy Zoltán addigi köztársasági elnököt.

1970. november 3-án RM panaszkodik a fivérének: „Fenyecska kezd kidőlni a sorból... ő meg folyton engem akar ápolni.” November 27-i kézírásán látszott, hogy beteg. Ez az utolsó

levele. Fenyá december 2-án megírta RM utolsó kívánságát is: „Nagyon kérlek benneteket, forduljatok a magyar hatóságokhoz, hogy adjanak engedélyt Mátyás hazatérésére. Itt nincs senki, aki gondoskodna rólunk, kezdődik a zimankós tél. Mi mindketten gyámoltalan öregemberek vagyunk, nincs, aki elmenjen az orvosságért, az utcákat jég borítja, mindig félok, hogy eltöröd kezed vagy a lábad.” Másnap újra kellett írnia: „Tegnap konzílium volt, infarktust állapítottak meg. Neki erről nem szóltak” – de a szigorú intézkedésekből rájött, komoly a baj. Az asszony a helyi hatóságokat kérte, hívják meg Ferencéket: „egyedül aligha tudnék megbirkózni az éjjeli ügyeletekkel. Ő nagyon gyenge.” December 6-án távirat érkezett: „állapota súlyos”. Ferenc nyomban kérte az útlevelet, de csak Fock Jenő közbenjárására kapta meg.

Rákosi Mátyás négy testvére – Ferenc, Zoltán, özv. Bányai Zoltánné, özv. Csillag Miklósné – Kádár Jánoshoz fordult, hogy engedélyezze a súlyos beteg hazatérését. Már a jó hír is enyhítene súlyos állapotán. Kádár nem válaszolt. RM levelére viszont egy hónap alatt elkészült az ötsoros válasz: „hazatérésének feltételeit... nem áll módunkban megváltoztatni”. De mivel tudták, hogy súlyosan beteg, humánus okokból „visszatartották” a levelet. Fenyá (1970. december 12.): „Az éjszaka nyugodtan telt el... folyik a harc minden napért... az orvosok csodálkoznak az állhatatosságán és önuralmán... mozdulatlanul fekszik a hátán, pedig milyen kín ez... az orvosok nem engedik, hogy a töletek kapott levelekről beszéljek vele, mert ismét nyugtalanodik.”

Ferenc nem kapott repülőjegyet, ezért vonattal utazott, és a riasztás után 11 nappal, december 17-én érkezett Gorkijba. Otléte két hete alatt naplót vezetett. Az állomáson Fenyá és a városi szovjet munkatársa fogadta kocsival. Délelőtt bementek a kórházba. A kezelő orvosnő elmondta, hogy Rákosi Mátyás öt napon át válságos állapotban volt. December 4-én a Kreml-kórház két akadémikus professzorának részvételével tartottak konzíliumot. A beteg állapota javul, azonban még nagyon gyenge, a veséje sincs rendben. Jelenleg a legkisebb izgalomnak sem szabad kitenni, ezért az orvosnő megkérte Ferencet, hogy legalább négy napig ne látogassa fivérét – közben ő felkészíti a találkozásra. Így történt. 1970. december 21., Ferenc: „Megcsókoltam homlokát”, az üdvözeteket „nagyon halk szavakban köszöni meg”. „Érdeklődött a PB tagjairól és igen nyugtalanították a lengyel események (a rádióból ismerte).” [Rákosi elvtárs] „nagy elismeréssel szolt az orvosairól és a gyógykezelő személyzetről.” „Ezen a napon három percre a jobb oldalára fektették, a hőmérséklete normális volt.”

1970. december 22.: „Hangulata érezhetően jobb, mint tegnap. Élénken érdeklődik a családtagok iránt... Ismét a lengyel eseményekről kérdezett... reményét fejezte ki, hogy a Párt felülkerekedik a nehézségeken.” Gyógyulását derülátóan értékelte, „a hazatérését már kevésbé”. „Hangulata jó volt, a két akadémikust kedvező jelként értékelte.” 1970. december 24.: „az orvosnő fékezi a táplálkozását” a gyenge szíve miatt. Az ápolószemélyzet olyan melegséggel beszél róla, „mintha az édesapjuk vagy nagyapjuk lenne”. 1970. december 27.: „Tekintettel nagyfokú fáradtságára, megegyeztünk abban, hogy két napon át nem keressük fel.” Ezen a napon Ferenc levélben arra kérte Brezsnyevet, hogy fogadja fivére hazatérése ügyében.

1970. december 30.: Ferenc megfázott, nem látogatta meg. „Mielőbbi rendbejövését kívánt nekem.” 1970. december 31.: „Három napja nem találkoztunk, ez idő alatt szembeötlően megjavult az állapota. Az egész kórházi személyzet, az igazgatót is beleszámítva, szinte búcsújártak Búék-köszöntésükkel... Még ebben a súlyos és majdnem hogy mozdulatlan helyzetében is emberi méltóságának magaslatán van, s az emberek mély meghatottsággal tekintenek fel reá... Az ország minden részéből, eddig több mint kétszáz üdvözlőlevél érkezett.” 1971. január 3.: „Ma már fel-feltörték humorának sugarai is... Megbeszéltük, hogy

felveti orvosai előtt az intenzívebb táplálkozás kérdését (gyümölcs, limonádé, hús stb.)” 1971. január 4.: „Ezen a héten már valószínűleg felül.” 1971. január 7.: „Elmondtam neki, amennyiben nem kapok pozitív választ a követségről (kiutazási engedélymeghosszabbítás), úgy kénytelen leszek 11-én éjfélkor elutazni... Megkért arra, hogy vigyek ajándécsomagokat a nővéreknek és Zoltánnak.” A professzor kijelentette, hogy „a szíve már olyan állapotban van, mint az infarktus előtt”. 1971. január 10.: „Reméli, hogy tekintettel a közelgő nyolcvanadik évére mégiscsak hazaeresztik.”

Ferencet közvetlenül hazaindulása előtt felkereste a városi szovjet elnökhelyettese a Brezsnyevnek írott levele miatt. Az üzenet a régi: nem a szovjet kormány az illetékes. Biró Ferenc közölte: a kis Magyarország nem kényszerítheti a szovjet szuperhatalmat arra, hogy Rákosi Mátyást a Szovjetunióban tartsák. Hazatérése semmiféle kárral nem járna, a lakosság többsége úgy tudja, hogy otthon van. A szovjet kormány „sugalmazhatja a magyar kormánynak” Rákosi hazatérését. Az elnökhelyettes megígérte az üzenet tolmácsolását. Itthon Ferenc azt mondta a családjának, hogy testvére mindig tiszta, értelemről csillogó szeme már zavaros volt.

RM állapota még két hétig javult. Fénya, 1971. január 27.: „Mátyás rosszabbul van, bonyodalmak a veséivel, lázas.” Hirtelen fontossá vált RM: állapotáról az SZKP KB osztályvezetője adott gyors és alapos jelentést a magyar vezetésnek (is). 1971. január 28.: „Mátyást megműtötték.” A veseműtét előtti konziliumra Gorkijba utazott a Kreml-kórház igazgatója, és a Szovjetunió főurologusa. Másnap: „A nővér azt mondta: »a varrat jó, sápadt«... A vizelet normálisan megy, világos, jó.” A pártjelentés szerint a szívinfarktus folyamán komplikáció lépett fel a prosztata működésében: „A hagyományos orvosi beavatkozás hatástalannak bizonyult.” Fénya, 1971. január 31.: „Az ereje a végső határán van. Én csak két-három percig láttam őt, tovább nem engedtek... megismétlem kérésemet: forduljatok a magyar K-hoz [kormányhoz] és párthoz, hogy tüstént adjanak neki engedélyt a hazatérésre. Ez talpra állítaná.” 1971. február 2.: „beszéltem vele, de olyan gyenge, hogy mindvégig szundikált... ezektől az átételektől már alig állok a lábamon... remélem, hogy az erejét ő már Nálatok, a Ti szeretetekkel és segítségetekkel fogja helyreállítani”. De a veseelégtelenség legyőzte.

Tizenöt évnél valamivel többet töltött hazájában, börtönben, s valamivel kevesebbet száműzetésben második hazájában. Minden hatalomban töltött évre nagyjából három év büntetés jut. Az egyik felét előre kapta, a másik részét utólag, ám ha megtorlásul szabták is rá, valójában ez kegyelem volt.

Haláláról itthon először Kádár János értesült (az SZKP titkára, Katusev közölte vele telefonon, délután fél négykor). Nyomban összeült a Titkárság, és úgy döntött: 1. Rákosi Mátyás haláláról a szovjet elvtársakkal egyeztetett kommuniké jelenjen meg (végül a magyar közleményben valamiképp a helyszín, Gorkij is szerepelt). 2. Rákosi Mátyás holttestét hamvasszák el.

Biró Ferenc 1971. február 5-én este tudta meg Sándor Józseftől, hogy Rákosi Mátyás, délután 15 – helyi idő szerint 17 – órakor elhunyt Gorkijban. Este tíz órakor a rádió közölte a jóváhagyott egymondatos MTI-hírt, ami a másnapi lapokban is megjelent. (RM, „aki gyógykezelés céljából a Szovjetunióban tartózkodott... súlyos és hosszadalmas betegség után életének hetvenkilencedik évében elhunyt”. Mivel előzőleg széles körben ismertté vált, hogy hazatér, ezt már úgy is lehetett érteni, hogy pár hete, hónapja ment csak vissza, hogy szovjet specialistákkal gyógyíttassa magát.) A hazai sajtóban nemhogy nekrológ nem jelent meg a Magyarország sorsát bő évtizeden át meghatározó vezető haláláról, hanem címes hír sem,

csak az utasítás szerint, a kishírek között eldugott, bővített mondat. (Személyéről az első értékelést 1983-ban, titkos temetéséről az első híradást 1989-ben publikálták.)

Noha halálának másnapján szombat volt – félmunkanap –, a családtagok ez alkalommal egy órán belül megkapták az útlevelet. A vízumot maga a szovjet nagykövet intézte. Sőt felhívta Moszkvát, hogy közölhesse: másnap, hetedikén, vasárnap este lesz a hamvasztás Moszkvában. Biró Ferencék fiukkal, Viktorral és Biró Zoltánnal a moszkvai Rosszija Szállodában találkoztak az özvegyel; vendéglátójuk, a CK, a szovjet pártközpont itt helyezte el őket. Hosszú ideig autóztak a feltehetően különleges célra berendezett Mozsajszkij úti villához, ahol a szűk családi körnek felravatalozták Rákosi Mátyást. „A koporsót piros bársony borította, volt sok virág, koszorúk. Szólt a zene, Lohengrin gyászinduló. Fényképeztek, vakuk villogtak körülöttünk.” A sógornő arra gyanakodott, azért üde annyira a halott arca, mert kozmetikázták. Az álla alatt mégis látszott a boncolás varrata.

„Nem voltak szónoklatok, nem volt búcsúztató... Fenyá csendesen sírdogált, meg-megsimogatta, meg-megcsókolta... Mátyás arcát.” „Mindjárt nyolc óra!” – sürgette őket egy férfi. A autós menet fél kilencre ért a Sabolovka negyed krematóriumához. „A koporsó még nyitva volt. Zene szólt, orgona és hegedű... Kötött kardigános néni tette rá a fedelet a koporsóra. Kalapácsot vett elő, néhány szeggel lezárta a koporsófedelet... A zene felerősödött, a koporsó nagyon lassan süllyedni kezdett az emelvényel.”

A halotti tort is a CK rendezte a Rosszija Szálló egyik különtermében. Rákosira két fivére emlékezett. Hazahozatala természetesnek tűnt, hisz ismert volt, hogy RM életében mennyire készült haza. A kedden üléselő Politikai Bizottság „kedvezőtlen esetben” számolt a budapesti temetéssel is, de már késésben voltak. A családnak Moszkvában állítólag azt mondták, kedden megkapják az urnát, de a magyar politikai vezetés a hamvakat hivatalos úton szállíttatta haza. (Komócsin Zoltán KB-titkár közölte a párt külügyi osztályának munkatársával, Sütő Gáborral: „No, szakikám, a demokratikus centralizmus nevében állás foglalhatal »bölc apánk« hazajövele ellen. Ez volt benne a demokrácia. Most jön a centralizmus: a párt döntése értelmében kimész érte, hazahozod és eltemeted. Világos?”) A „reprezentáló” Sándor József és az intézkedő Sütő Gábor csak csütörtökön érkezett Moszkvába. Este a Rosszija Szállóban találkoztak a hozzátartozókkal, s Sándor József a KB vendégként meghívta Rákosi Mátyás özvegyét és annak fiát családostul a temetésre. Közölte, Rákosi nyughelye bárhol lehet – kivéve a Kerepesi temetőt. A család Farkasrétet választotta (véletlenül pár száz méterre került az Arató utcai háztól, a kiszemelt lakhelytől). A PB „titkosította” a temetést (közlemény nem jelenhet meg róla), s meghatározta, csupán az lehet a kolumbáriumi tábla felirata: „Rákosi Mátyás 1892–1971” (semmi „szeretettel”, vagy „emlékezünk”). A temetés időpontja február 16., kedd, 14 óra. Rákosi Mátyás özvegye megkérdezte: van-e különleges határozat a Kerepesi temető felől. Sándor József: politikai megfontolás alapján döntöttek így. Biró Ferenc: mi a helyzet Rákosi Mátyás özvegyének nyugdíjával? Sándor József: „Ezzel az ügyel kompetens személyek foglalkoznak.” (Ferenc állítása szerint Fenyá haláláig abból a havi százhusz rubelből élt, amit „veteránként” kapott a Szovjetunióban. Valójában a „kompetens” CK vállalta, hogy az özvegyet Moszkvába költözteti, s kiemelt nyugdíjat adnak neki – megjegyezve, hogy 1923-as párttag.)

A Ferihegyi repülőtéren február 13-án Sándor József várt a családra (a hamvak egy nappal hamarabb megérkeztek). A precíz Biró Ferenc erről a találkozóról is feljegyzést készített. Az osztályvezető közölte, hogy a temetés 15 órakor lesz, mert így nem ütközik egy másikkal. A szovjet urna nagyobb, mint a hazai, a hamvakat mégis ebben hagyják. Sándor éles hangon kifogásolta, hogy a család még Moszkvából gyászjelentést próbált feladni az újságoknak. Az esetleges atrocitások megelőzése miatt a szertartáson csak rokonok vehetnek részt, senki más. „Lehet, hogy húsz év múlva másként fogják értékelni Rákosi Mátyás személyét, de ma

szükségszerűek ezek az intézkedések.” A testvér feljegyzése szerint Biró Zoltán megemlítette, Moszkvában arról volt szó, hogy a temetésen bárki részt vehet, mire Sándor József azt felelte, félreértés történt. A PB elé került összefoglaló ezzel ellentétben azt rögzíti, hogy a közlemény miatt a „Biró fivérek félreértésre hivatkoztak”. Ez utóbbi történhetett, hisz a PB-határozat zártkörű, családi temetést írt elő, még a koszorúk készíttetését is megtiltotta, nehogy kiszivároгjon, mi lesz. A politika bemagyarázta magának a veszélyt: komoly rendőri biztosítással tették a gyanakvó kommunista vezérhez méltóvá a temetést.

A szem-füles diktatúrában a család gyászjelentése természetesen egyetlen újságba sem került bele. A partecédulákat sem engedték szétküldeni; a nyomda úgy könyörögte vissza őket. („Fájdalommal tudatjuk, hogy férjem, fivérünk és nagybátyánk Rákosi Mátyás életének 79-ik évében, Gorkijban elhunyt. Hamvasztás utáni búcsúztatása és az urna elhelyezése február hó 16-án 14 órakor lesz a Farkasréti temető kolumbáriumában. Emlékét örökké megőrizzük. A gyászoló család.”) A Nagyvásárcsarnokban feltűnést keltett a koszorúk, szalagok megrendelése, hát még a lemondása. Az emberek innen, meg a nyomdászoktól értesülhettek Rákosi hazai temetéséről – vagy elmaradásáról? A tilalom ellenére a család feltehetően nem csak a rokonokat értesítette a temetésről – hiszen ott volt például RM kedvenc testőre is, s mindenekelőtt az egész „Rákosi-frakció” – akiket vele együtt zártak ki a pártból. A temető bejáratánál az eligazító táblára csak Rákosi vezetéknevét írták ki, de a véletlenül (?) odatévedőket a sok közönyös civil ruhás jelenléte is eligazította (többen talán emiatt álltak távolabb). Sütő Gábor szerint az özvegy többször megkérdezte tőle: mondja, ezt érdemelte az én uram? „A ravatalozóban az urna emelvényen állt. Gyűrött, foszlott szélű fekete lepel takarta.” Előtte három apró műbabérkoszorú feküdt. Csend volt, semmi zene. A gyászbeszédet Ferenc tartotta: „Drága Mátyás... Meggyőződésünk, hogy az idő nem kezdi ki emlékedet... Küzdelmeid eredményei messze túlélnek. Sziklaszilárd eszmei meggyőződésed mély emberszeretettel párosult... emléked nemzedékről nemzedékre mélyen szívünkbe zárjuk, és emelt fővel törekszünk Hozzád méltók lenni.”

A család szerint hatvanan, a hivatalos jelentés szerint mintegy negyvenen kísérték utolsó útjára Rákosit. Valószínű, hogy negyvenen búcsúztatták, húszan őrizték. Az urna a temető távoli, forgalomból kieső pontjára, az Érdi úti kerítés kolumbárium-falába került. (Farkas Mihály, majd Gerő Ernő hamvait a bejárat melletti zárt kolumbáriumban helyezték el.) Szerényi Sándor, a párt kegyeleti bizottságának elnöke javasolta, hogy a magasabb szovjet urnából töltsék át a hamvakat egy magyar urnába, vagy temessék földbe, illetve két egymás fölötti urnafülkét szakítsanak egybe. A politikai vezetés az utóbbit választotta, csak épp nem intézkedtek. Így aztán a temetés közben kellett a két kamra közötti válaszfalat egy temetőmunkásnak kivernie. (1996-os cikk: a szertartáson „a munkásosztály is képviseltethette magát”.) A két urnafedél közül az egyikre került az engedélyezett felirat, a másikra egy pálmaágot tetetett a család. (Ezt levetették, mert „Rákosinak nem jár pálmaág”.) A temetés után Biró Ferencéknél gyűlt össze a rokonság. Itt emlékezése végén Biró Zoltán állítólag olyasmit mondott: Mátyás, követjük az utadat! Még vigasztalták egymást egy ideig, aztán elszéledtek.

RM haláláról, hamvasztásáról, temetéséről jelentés készült a Politikai Bizottság, illetve a Központi Bizottság tájékoztatására. A párt (Kádár János) – hét lakattal – becsukta a Rákosi-dossziét.

A titkos száműzetés és temetés mintha a szokottnál jobban összezavarta volna az emlékeket.

– Rákosival 1971-ben „találkoztam” utoljára – mondta Matussek Tivadar (1920). – Akkor már a külügyben dolgoztam, és Péter János miniszter magával vitt a tengerfenék fegyvermentesítéséről szóló egyezmény aláírására Moszkvába. A külügyi szállóban ebéd közben összefutottunk Sándor Józseffel, a KB osztályvezetőjével, aki átült az asztalunkhoz, és titokzatoskodott, hogy miért is van kinn. Amikor Péter János elment, rámondultam, hogy mit vacakol, mire mondta, hogy Rákosi

hamvaiért jött. Mivel Péter Jánosnak váratlanul haza kellett térnie, telefonáltam Czinegének, hogy küldje értünk AN 24-es gépét. Sándor József megtudva, hogy nem várjuk meg a MALÉV-járatot, velünk tartott, így mi Rákosival hármásban tértünk haza. (Csakhogy az urna MALÉV-géppel jött – *P. Á.*)

– Noha Rákosi pártonkívüliként halt meg, arra gondoltam, hogy a leghelyesebb lenne a hamvait a Farkasréti temetőben, a zárt toronyszobában elhelyezni, ahol olyan központilag nyilvántartottak nyugszanak, akik nem kerülhettek a Kerepesi temetőbe – emlékezett a KB kegyeleti bizottságának elnöke, Szerényi Sándor (1905). – De tartani kellett az ott nyugvók özvegyeinek a tiltakozásától. Mivel Rákosit 1962-ben kizárták a pártból, a Titkárság civil temetéséről határozott. A Fővárosi Tanács és a temetkezési vállalat intézte a dolgokat, én a háttérből figyeltem, hogy rendben menjen minden. Gondot okozott, hogy a Szovjetunióból ottani PB-tagoknak kijáró díszes bronzurnában küldték a hamvakat, ami nem fért el egy urnatartóban. Megmondtam Kreil igazgatónak, hogy a határozat szerint csak egy helyre írhatják ki a nevét, s a másik urnafedelelet vagy hagyják üresen, vagy írjanak rá hamis nevet. A temetésen nem vettem részt, de tájékoztattak róla. Negyven-negyvenöt ember előtt, harminc percig ha tartott a végtisztesség. Távollábról ötven-hatvan ember – köztük néhány vezetőtársa, például a volt miniszter, Zsofinyec – kíséerte figyelemmel a szertartást. Biró Ferenc búcsúztatta. Háromperces beszédének a lényege az volt, hogy a történelem majd igazolni fogja Rákosi Mátyást, ami nem történt meg. Másnap személyesen megtekintettem kolumbáriumi tábláját, és megdöbbenve láttam, hogy mindössze néhány jelentéktelen csokrot hoztak a családtagok. Érthetetlen a fukarságuk. Nem ilyen szegény temetést illett volna rendezniük, kórust is hívhattak volna. Hivatalos koszorú nem volt. Viszont az igazgató elkövette azt a hibát, hogy az alsó táblára – a második urnafedőre – egy aranyozott koszorút vésetett. Ebből botrány lett, és sürgősen ki kellett cseréltetni a táblát. Mindez ismét a Fővárosi Tanácsra hivatkozva történt. Biró Ferenc mégis felhívott, és sérelmezte a vésés eltávolítását, sőt törvénytelenységnek minősítette intézkedésemet, mintha a temetést a kegyeleti bizottság intézte volna. Tisztáztam vele, hogy ehhez semmi közöm, különben sem jól hangzik, ha ő hivatkozik a törvényteleniségre. Majd Biró Zoltán telefonált, hogy összetörték a táblán lévő virágvázát. Szóltam az igazgatónak, állíttassa helyre. Később többször értesítettek, hogy bemocskolták Rákosi tábláját, végül épp a sok sírgyalázás miatt került a kérésükre jobban szem elé, a kapu mellé az urna.

Sütő Gábor az említett interjúban azt állította, az egyik testvért nem bírták rávenni, hogy adja meg a végtisztességet Rákosinak, mert „nem értett egyet erőszakos, törvénytörő politikájával”. Ilyen családtagot nem ismerünk. Három évtizeddel később Sütő Gábor (1934) úgy emlékezett, mintha Biró Károly lett volna az illető, aki muzeológus. Ám sem Károly, sem muzeológus nem volt a testvérek között. Az interjúban szóba került, hogy a temetésen részt vett „Nagy Imre legintimebb baráti körének egyik képviselője is”. Sütő 2001-ben elmondta, valakiről azt újságolták – talán a belügyesek –, hogy Jánosi Ferenc, Nagy Imre veje, ami őt is meglepte. De az ő tiszteletadása Rákosinak kapcsolatuk miatt is képtelenség lett volna, s lehetetlen is, mert Jánosi RM előtt három évvel meghalt.

RM utóéletének is tekintélyes a folklórja. A hazatérésével kapcsolatos legendák alapja maga az ezt megengedő határozat, meg levelei, találkozásai stb. Biró Dezső (Dusi) 1960-as temetésére RM kérésére a család hatalmas koszorút készíttetett „Öcsémnek, Rákosi Mátyás” feliratú szalaggal. Ez is találgatásokra adott okot. A hetvenes években szóbeszéd volt, hogy Rákosit a balatonfüredi szív-kórházban gyógykezelték. Kérdésemre egy ezzel a korrall foglalkozó (jogász)történész is megerősítette, hogy a hatvanas években RM járt a balatonfüredi szív-kórházban, Rajk Júlia tiltakozott is ellene (hogy hazatérhessen! – *P. Á.*) – ám Rákosit nem akarták visszaengedni a Szovjetunióba! Tudjuk, mindez nem igaz. Itthoni gyógykezelésének legendája RM lemondásának emlékéből is táplálkozhatott, hiszen betegségére hivatkozott.

Fellobbanthatta az is, hogy a családi körből, illetve a vele találkozók szavaiból kiszivárgott, RM betegeskedik, és haza akar térni.

Magam 1972-ben, Sólyom László özvegyétől hallottam, hogy RM hamvai itthon vannak. Ártatlanul kivégzett férje sírjával szemben ott virít a falon Rákosi neve! Egy alkalommal lesben álló civilekkel találkozott a temetőben. Azt mondták, valaki kiborította RM urnáját, s beleürített. A család tagadja, hogy a bosszú-mese megesett. Nem jártam hát utána, hogy a „tettes” – ha volt – visszatért-e a helyszínre, ahogy állítólag várták, s ha elkapták, miképp és miért ítélték el, s mi volt bűnelkövetésének oka. (Maga a történet külföldre is eljutott. A pontos ítéletű Kéthly Anna írja: „a boksztot feltörték, az urnát kivették, és a hamvakat szétszórták. Ez több Budapestről érkező látogató megerősítette ugyan, mégis azt vélem: „der wunsch ist der Fater des Gedankens” [„az óhaj a gondolat atyja”], és a Rákosi-gyűlölők szívesen foglalkoznak azzal a gondolattal, hogy Rákosiból még egy neosztálinista fordulat sem csinálhat kommunista emlékoszlopot.”) Mióta hallottam ezt a történetet, meg-meglátogatom „Rákosit”, ha Farkasréten járok. (E sorok írásakor már fizikailag is képtelennek tartom, hogy mindez megtörtént. Képzelnék el, hogy a tettes nekilát bosszúja végrehajtásához, amihez a kolumbárium magassága miatt létrára – padra, székre – van szüksége. A becementezett urnafedőt kivési, összetöri, s kiderül, hogy fél munkát végzett, az alatta lévő urnatartót is össze kell törnie, hogy hozzáférjen a tekintélyes súlyú urnához. Ennyi kopácsolás talán egy temetőben is feltűnő és veszélyes lett volna, különösen, hogy a kolumbárium az Érdi utcai kerítésre épült.)

Hamvai hazahozataláról éveken át körbejárt egy másik morbid történet, amit magam is továbbadtam. Eszerint a *Népszabadság* külpolitikai rovatának vezetője, a Ferihegyen várta pravdás kollégáját, amikor a moszkvai géppel érkezők közül megjelent a magyar követség ifjú munkatársa egy kalapdobozzal. Kölcsönös üdvözlések után megkérdezte tőle: kucsmat hozott valami szép hölgynek? Pszt! – intette le az illető, majd odasúgta: Rákosi hamvai! Egyszer valaki közbeszólt: ez a rádiós Kulcsár Pistával történt! Bár a hajdani moszkvai tudósítóról is hihető a történet, kezdtem kételkedni, és hitelesítésül felhívtam őt magát. Minden igaz, mondta, csak nem kalapdoboz, hanem cipődoboz, és nem velem, hanem kollégámmal, Hável Jóskával történt az egész. Németh Ali hozta haza az öreg hamvait, Hável Jóska pedig valakit kikísért vagy várt a reptéren, s leálltak Alival beszélgetni. Aztán ő megkérte Jóskát, fogná meg egy pillanatra a dobozt, amíg megköti a cipőjét, és amikor visszavette, megkérdezte Háveltől: tudod, mi volt a kezében? – majd megmondta neki. Hável József kérte (1987-ben), tekintsem anekdotának az egészet. Mindezt ő találta ki, s nem gondolta, hogy „ügy lesz belőle”!

– Úgy cseppentem ebbe a dologba, hogy régi jó ismerősöm, Sándor József a születésnapját ünnepelte Moszkvában, és én is felköszöntöttem – idézte fel a történeteket Németh Aladár (1929), aki akkor a moszkvai magyar nagykövetség első titkára volt. – Ő kért meg rá, hogy hozzam haza Rákosi urnáját. Megnyugtató, hogy a dolog teljesen legális. Akkor már azzal is kellett számolni, hogy a repülőgép esetleg nem Budapesten landol, ezért jó az, ha egy diplomata van az urna mellett. A hamvasztásnál a már nem élő Szekeres Ferenc kollégám látta el a konzuli teendőket. Tőle tudom, hogy az oroszok a búcsúztatáskor sokat fényképeztek, és a rokonság meglehetősen dúlt volt azért is, mert díszes temetést szerettek volna Rákosinak Budapesten rendezni, de ezt nem engedték. A megállapodás szerint én kimentem a krematóriumba, ahol már ott volt Rákosiné – felkötött jobb kézzel, ezért ballal fogott kezét –, meg nem túl bizalomgerjesztő fia. A hamvak egy hatalmas és díszes öntöttvas urnában voltak. Ezt behelyezték egy hasáb alakú nagy faládába, aminek a tetején volt egy fogantyú, és dögnehéz volt. Kicipeltem a kocsihoz, visszamentem a követségre, ahol még három órát kellett várni az indulásig. A repülőtéren a MALÉV képviselője várt, átvette tőlem az urnacsomagot, és kérdezte, hová tegye. Mondtam, hogy a vécé mellé, ahol a stewardessek dolgoznak. A repülőtéren ott volt Rapai Gyula nagykövet is, aki Péter János külügyminisztert kísérte ki. Ő nem tudom, miért járt Moszkvában, nem Matusek Tivadar volt

vele, hanem Köves András, és ők, beleértve Péter Jánost is, nem tudtak Rákosiról. Ferihegyen a külügyi osztály munkatársa, Perjési László várt a gépnél valakivel a temetkezési intézettől. Kérdezték, hol a csomag, aztán lehozatták a gépről, aláírtuk, hogy átadtam a szállítmányt, de erről másolatot nem kaptam, s ezzel, ott a gép mellett véget is ért a küldetésem.

1987. október 7-én, Fitos Vilmosék lakásán (Demény Pál, Tóth Lászlóék és a szerző jelenlétében) Hegedüs András elmondta: a Farkasréti temető igazgatójától tudja, hogy két orosz tiszt hozta Rákosi holttestét, s annak rendje-módja szerint eltemették, majd miután meggyalázták a sírt, a család kérésére kihantolták, és utólag elhamvasztották, ám ismeretlen tettes meggyalázta az urnát is.

A legendákból a történetben csak a gyakori sírgyalázás tűnik biztosnak; a virágot a tartójával együtt elviszik, a feliratot bemocskolják (vastag filctoll, öregemberes felirat: „Gyilkos!”). A család talált idegen szegfűcsokrot is, s előfordult, hogy Salute felirat fogadta őket. Persze a gyalázkodás gyakoribb, ami elsősorban Biró Ferencet viselte meg, és a sok tisztogatástól egészen elhalványult a tábla felirata.

Egyszer aztán nem találtam a helyén, a sorban 1558-as számot viselő urnát. Biró Zoltán temetése után (1988. március 18-án) megkérdeztem a temető portását, hová lettek Rákosi hamvai. A titkolózó öreg végül megmutatta, hogy az iroda ablaka alatt, a 60 és 61-es kolumbáriumi rekeszek közé vonult illegálisba. Bár a család a temetőben volt, Rákosihoz csak kedvenc testőrének a felesége látogatott, amíg én ott időztem. Később a sokat sikált tábla helyére újat raktak, s ekkor a sorszámot is megváltoztatták (60/1–195). Aztán a temetővezetés – megelégedve a sok atrocitást – valamikor 1990–91-ben bronz domborműre cserélte az elvékonyodott márványtáblát. A reliefen egy stilizált fáklya lángja látható és egy lazán odavetett – ki tudja, mit takaró – lepel. Halála után két évtizeddel már nem merik – nem lehet? – kiírni a nevét. A felirat csupán annyi: „R. M. 1892–1971.”

A kolumbáriumi táblacsere tájékán, 1990-ben szegődött egy magyar újságíró RM szélfúttá nyomába. A régi tokmaki lakásában élő szabónő a kései érdeklődőnek azt felelte: „hallottam valami Rakuskáról (rakuska = rák), de pontosan nem tudom...” A középiskola korábbi igazgatója arra emlékezett, hogy azt beszéltek: „ha a bazárban egy zsidó férfit és egy kirgiz asszonyt látsz, tudnod kell, hogy ezek Rákosiék” (az asszony jakut volt – *P. Á.*). Matvej Joszifovics Rakosi és felesége beköltözése előtt két egyenruhás férfi „több mint egy órát töltött a »magyarnak« kijelölt lakásban”, ám utánuk csak a festett polcokat és a meszelt falakat lehetett látni. A szomszédjuk azt állította, amikor 1967 végén átköltöztették őket Arzamaszba, mindketten sírtak. „Segíteni akartunk, összepakolni a holmijukat, de ők erről lemondtak. De milyen holmik voltak azok! – csupa könyv”. Végül katonai teherautó jött a holmikért. Három és fél esztendei ottani élet után ennyi emlék maradt Tokmakban Rakuskáról.

FÜGGELÉK

Olvasmányok, források

- Aczél Tamás–Méray Tibor: *Tisztító vihar* (Griff Kiadó, München, III. kiadás, 1982, 386 o.).
- A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról. Századvég–1956-os Intézet. 1993. 242 o.
- Baráth Magdolna: „Kiszeljov három beszélgetése Nagy Imrével 1953 nyarán.” *Társadalmi Szemle*, 1998. 3.
- Baráth Magdolna: „Az MDP vezetése és a rehabilitáció (1953–1956)”, *Múltunk*, 1999. 4.
- Berend T. Iván: *Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944–1990*. Vince Kiadó, Budapest, 1999. 398 o.
- Biró Eugénia: *Száműzetésben*. Littoria Könyvkiadó, Budapest, 1994. 253 o.
- Döntés a Kremlben, 1956*. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról. Szerkesztette Vjacseszlav Szereda és Rainer M. János. Budapest, 1996.
- El nem égetett dokumentumok* (Szabad Tér Kiadó, 1990. 112 o.).
- 1956 sajtója* (Tudósítások Kiadó, 1989).
- Farkas Vladimír: *Nincs mentség* (Interart, Bp., 1990. 646 o.).
- Feitl István: *A bukott Rákosi*. (Rákosi Mátyás 1956–1971 között.) Politikatörténeti Alapítvány, 1993. 88 o.
- Feitl István: „A moszkvai emigráció és az MSZMP”, *Múltunk*, 1991. 4.
- Gyurkó László: *1956* (Szabad Tér, 1996, 592 o.).
- Hegedüs András: *A történelem és a hatalom igézetében* (Kossuth, 1988. 352 o.).
- Hegedüs András (Zsille Zoltán, Kasza Levente): *Élet egy eszme szolgálatában* (Bethlen Gábor Könyvkiadó, Budapest, 1989. 424 o.).
- Hiányzó lapok 1956 történetéből*. Dokumentumok a volt SZKP KB Levéltárából. Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Vjacseszlav Szereda, Alexandr Sztikalin. Zenit Könyvek, Móra, 1993. 327 o.
- Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 1*. Kúriai teljes ülések, ÁVH-s kihallgatások, „párt”-ítéletek, rehabilitációk, az 1956-os megtorlás iratai. (Szerkesztők: dr. Horváth Ibolya, dr. Solt Pál, dr. Szabó Győző, dr. Zanathy János, dr. Zinner Tibor. KJK, Bp., 1992. 754 o.)
- Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 2*. Kúriai teljes ülések, vizsgálatok és vallomások, „párt”-ítéletek, elvi határozatok, az ’56-os megtorlás iratai (KJK, Bp., 1993. 896 o.).
- Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 3*. Kúriai teljes ülések, államvédelmi felülvizsgálatok, „párt”-ítéletek, törvényességi óvások, tárgyalási jegyzőkönyvek (KJK, Bp., 1994. 916 o.).

Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 4. Kúriai teljes ülések, népbíróági statisztikák, IM-állásfoglalások, kegyelmi előterjesztések, Nagy Imre és társai ügye 1989-ben (KJK, Bp., 1995. 1072 o.).

Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 5. Kúriai teljes ülések, katonai bíraskodás, MDP KV jegyzőkönyvek, Sztálin halála – izgatásért perek, bírák forradalmi bizottsága (KJK, Bp., 1996. 996 o.).

„Jegyzőkönyv a szovjet és magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól (1953. június 13–16.)”. Közli: T. Varga György. *Múltunk* 1992. 2–3.

„Jelentés 1956-ból Farkas Mihály bűneiről.” *Társadalmi Szemle* 1990. 6. (Közreadja: Sipos Levente és T. Varga György.)

Kádár János – *Végakarát* (Hírlapkiadó Vállalat, 1989. 277 o.).

Kiszeljov szovjet nagykövet beszélgetései Nagy Imrével és Gerő Ernővel 1954 elején. *Múltunk*, 1998. 1. Közzéteszi Baráth Magdolna.

„Konzultációk”. Dokumentumok a magyar és szovjet pártvezetők két moszkvai találkozásáról 1954–1955-ben. Közli: Rainer M. János–Urbán Károly. *Múltunk* 1992. 4 sz.

Lomax, Bill: *Magyarország 1956* (Aura 1989. 288 o.).

Magyarország, 1953–1956. Az „új szakasz” – egy megghiúsított kísérlet. Kerekasztal-beszélgetés. *Világosság*, 1989. 1. sz.

Méray Tibor: *Nagy Imre élete és halála* (Újváry Griff kiadó, München, V. kiadás, 1983. 390 o.).

Micsunovics, Veljko: *Tito követe voltam. Moszkva 1956–58.* Interart, Budapest, 1990. 448 o.

Multimédia Politika 1.3, 1944–1989 (c) Nyíró András és Szakadát István, 1989–1993.

Nagy Imre: *A magyar nép védelmében.* Vitairatok és beszédek 1955–56 (A magyar füzetek kiadása, Párizs, 1984. 270 o.).

Pető Iván–Szakács Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története, 1945–1985.* I. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka, 1945–1968. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985. 764 o.

„Piszkozat.” Aczél György–Nógrádi Sándor beszélgetése Rákosival Krasznodarban, 1962 (jegyzőkönyv) I. 132., II. 46. o. (Aczél-hagyaték.)

Rainer M. János: *Az író helye. Viták az irodalmi sajtóban 1953–56.* Magvető, Gyorsuló idő, 1990.

Rainer M. János: *Nagy Imre. I. 1896–1953* (1956-os Intézet, Budapest, 1996. 554 o.).

Rainer M. János: *Nagy Imre. II. 1953–1958.* (1956-os Intézet, Budapest, 486. o.)

Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–56.* Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 1–2. kötet, 1124 o.

Romsics Ignác: *Magyarország története.* Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 662. o.

Sipos Levente: „Hiányos leltár (I–II).” MSZMP-dokumentumok „a személyi kultusz” idején elkövetett törvénysértésekről, *Társadalmi Szemle*, 1994. 11., 12. sz.

Szász Béla: *Minden kényszer nélkül. Egy műper története.* Európa–História 1989. 432 o.

A személyi kultusz humora (Bényei József, Csokonai Kiadó, 1989. 216 o.).

Szenes Sándor: „Egy el nem mondott beszéd. Dokumentum Farkas Mihály irathagyatékából.” *Századvég*, 1989. 1–2.

Sztikalin, Alekszandr Szergejevics: „A szovjet nagykövetség és az MDP-n belüli harc 1956 tavaszán – kora őszén.” *Múltunk*, 1998. 2.

Törvénytelen szocializmus. A Tényfeltáró Bizottság jelentése. Zrínyi Kiadó–Új Magyarország, Budapest, é. n. (1991), 368. o.

„Újabb részletek Rákosi Mátyás lemondatásáról.” A dokumentumokat közli Irina Morozova és Vida István. *Társadalmi Szemle*. 1996. 3.

Urbán Károly–Vida István: Az MDP Politikai Bizottsága 1956. június 28-i ülésének jegyzőkönyve. Az 1956. júniusi kommunista csúcstalálkozó és Magyarország. *Társadalmi Szemle*, 1993. 2. sz.

Vásárhelyi Miklós: *Ellenzékben.* (Benne: Az első megghiúsított reformkísérlet.) Szerkesztette: Tóbiás Áron. (Szabad Tér Kiadó, 1989. 380 o.)

Az íráshoz felhasznált fontosabb dokumentumok fejezetenként

A felhasznált dokumentumok többsége a Magyar Országos Levéltár MDP–MSZMP-iratok osztályán (a későbbiekben MOL), illetve a Politikatörténeti Intézet levéltárában található (PIL).

A Rákosival és korával foglalkozó iratok túlnyomó többsége a MOL MK-S 276. fondjában található, így a lelőhely jelölésében csak az ettől eltérő fondokat tüntetem fel. Az 1990-től engedélyezett levéltári kutatások első időszakában a PB-ülések jegyzőkönyveit nem lehetett megtekinteni, csak napirendi pontokra bontva, mikrofilmen. Ezért a politikai bizottsági iratok lelőhelye kétféle jelöléssel szerepel, a négy számjegyűek (pl. 53/1523.) mikrofilmes lelőhelyet jelölnek, a három számjegyűek (53/164.) pedig egy-egy PB-ülés teljes, írásos anyagát. Előfordul, hogy ugyanannak a PB-ülésnek az anyaga kétféle jelöléssel szerepel – elnézést érte –, attól függően, hogy a kutatás időpontjában melyik volt hozzáférhető.

ELŐSZÓ

Jung, Carl Gustav: *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába*, Bibliotheca, Bp., 1948. 53. o., ill. Plinio Apuleyo Mendoza, Gabriel García Márquez: *A Guajava illata* (Magvető, 1997. 174 o.) 146. o.

Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések* 45–46. o. Lord Actont Márquez idézi: *A Guajava illata*, 117. o. Szekeres József: „Egy dokumentum története” (Rákosi Mátyás rendőrségi és ügyészségi vallomásainak jegyzőkönyve), *Történelmi Szemle*, 1991/1–2.

RM a rózsakertben: Ujhelyi Szilárd beszélgetése Tóth Pál Péterrel 1982–85, Oral History Archívum. 40. Erdős Péter-interjú. Készítette Acsay Judit 1988-ban. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 73. sz. 278–79. o. Külföldi lapok: 65/57. RM Amerikáról: Albert Szent-Györgyi: *The Crazy Ape*, Philosophical Library, New York, 44–45. o.

RM beszéde a budapesti PB-n 1952. május 29-én: pénzügyi szakértelme; infláció MOL M-KS 95 f. 4/6. ö. e. Metróról: Biró Eugénia i. m. 35. o. Molotov a mindentudásáról: Jegyzőkönyv a szovjet és magyar párt- és állami vezetők tárgyalásairól (1953. június 13–16.). Közli: T. Varga György. *Múltunk* 1992. 2–3. Dürrenmatt: *Nagyvilág*, 1989. 7. 1000. o.

Az előszó Viktor Csernov Lenin-nekrológiájának felhasználásával íródott, *Valóság*, 1991/4.

ELSŐ FEJEZET

1. „NEM ERRŐL VOLT SZÓ!”

Sztálin halála – izgatás: *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez* 5. k. 687., ill. 706. o.

RM i. m. 909. o. Termelés: 276. f. 54/230. Titkárság, 1953. február 11. Földalatti: 66/18. Fogarasi Béla cikke, *Sz. N.*, 1953. április 3.

Szélsőséges gazdaságpolitika: Pető Iván–Szakács Sándor i. m. 240. o. Kiszeljov-jelentés: Baráth Magdolna: Az MDP vezetése és a rehabilitáció (1953–1956), *Múltunk*, 1999. 4. RM hiányzik: 53/121. PB-ülés, 1953. május 28. Molotov a korrekcióról: *Jegyzőkönyv...*

A májusi moszkvai ukáz: RM i. m. 910. o., és a végrehajtás: 54/246. Titkárság, 1953. június 3.

Meghívás Moszkvába: RM i. m. 911–12. o. „Vájkáltak”: RM i. m. 166., ill. személyi kultusz: uo. 913. o. Moszkvai tárgyalás: *Jegyzőkönyv...*, illetve Földvári Rudolf moszkvai jegyzetei, *Kapu* 1990. 5.

Nagy Imre „rendőrségi” ember: Rainer i. m. 529–30. o. Nagy Imre a megbélyegzett: Rainer M. János i. m. 152. o. Rákosit támadják, RM emlékezete, szemfogatás, Bulganyin, Berija–Nagy Imre, Gerőről, és kitámolygás a teremből: RM i. m. 913–18. o. RM cselből ajánlotta Nagynak a népművelési tárcát: Urbán Károly: Nagy Imre és G. M. Malenkov, két miniszterelnök Sztálin után. *Múltunk*, 1996. 1. Berija félelmetességéről: *Piszkozat* I. 67. o.

Gerő és a jehovistaper: 66/42. Az Aczél Györgytől kapott és a hagyatékában fellelhető, Gerővel folytatott beszélgetésről beszámoló dokumentumon GE/1 jelzés van. A desztalinizálásról Kende Péter: A szovjet tábor belső kapcsolatrendszerének módosulása 1953 után, in: *Évkönyv 1999*, 1956-os Intézet, Budapest, 1999.

Révai és Nagy Imre gyűlölködése: Rainer M. János: Nagy Imre, 124. o. Berija kitér a vita elől, zsidókérdés, törvényesség, Farkasról, Révairól: RM i. m. 916–18. o. Tóth Lajos Batáról: PIL 290 f. 164.

Hegedüs András i. m. 221. o. Üdvözlő táviratok: ünnepi újságok, pl.: *Szabad Nép* 1953. november 6. vagy 1954. április 5. Ki az első: Urbán Károly i. m. RM a kormányfő: 54/246. Titkárság, 1953. június 3. Középut nincs: Dobó János-interjú. K: Csanádi Mária, 1986-ban. 1956-os Intézet Oral History Arhívuma, 18. sz. 182. o. Keletnémet korrekciós terv: közli Rainer M. János Nagy Imre. 1956-os Intézet, Budapest, 1996. 511. o. a Cold War International Project Bulletinre hivatkozva. (Issue 5, Spring 1995. 10–21. o.)

Leégetésük: Elkerülhetetlen volt-e a forradalom 1956-ban? In: Kende Péter: *A párizsi toronyból* (Cserépfalvi 1991. 346 o.) 30. o. *A személyi kultusz humora* 37–38. o. Álmatlan forgolódás, Berija lebukása, megvilágosodás: RM i. m. 921–22. o., nem tudtam felelni: uo. 914. o., hazautazás Moszkvából, Farkas és Révai tájékoztatása: uo. 926. o. *A személyi kultusz humora* 45. o.

A moszkvai tanácskozás – az új irányvonal: 54/208. Titkárság, 1953. június 17., illetve 53/122. PB-ülés 1953. június 20. Nagy Imre „zárkózott” szereplése: RM i. m. 926–27. o. A júniusi „határozat”: 53/123. PB-ülés 1953. június 25., ill. Hegedüs András i. m. 225. o. Horváth Márton Rákosiról: Vas Zoltán *Viszontagságos életem* (Magvető, 1980. 757 o.) A PB szerepe: Hegedüs András i. m. 195. o.

A moszkvai „konzultációról” először Berecz János *Ellenforradalom tollal és fegyverrel* című könyve (Kossuth, 1969. 172 o.) adott hírt. (32. o.) Pór Bertalan-festmény: 65/57. Nagy Imre

kevesli az önkritikát, ill. titkolta a beszédét: RM i. m. 928–29. o. Nagy Imre útkeresése: Rainer M. János: „Nagy Imre tizenhét hónapjának mérlege, 1953–1955.” *Múltunk*, 1998. 2.

52/24. a KV 1953. június 27–28-i ülése. (*Propagandista*, 1986. 4.) Kiss Károly és Zamekné: 288. f. 4/51. az MSZMP KB 1962. augusztus 15. RM Kádárék letartóztatásáról: 52/17. KV, 1951. május 22. Molotov-távirat: Farkas Vladimír i. m. 380. o. A moszkvai telefon: 53/170 PB, 1954. ápr. 14., ill. Vas Zoltán *Viszontagságos életem*, RM i. m. 931–32. o. Zsidózás és Nagy Imre hozza nyilvánosságra a határozatot: RM i. m. 932. o. A határozat RM elleni vádirat: Vásárhelyi Miklós i. m. 264. o. Verbunkos: 71/19., ill. PTO-jelentés a határozat „leviteléről”: 88/146.

A budapesti pártválasztmányi ülés: RM i. m. 933. o. A „konkrét” kollektív vezetés: 53/130. PB, 1953. augusztus 8., ill. a PTO tervei és jelentései az aktívaülésekről: 88/146., 147. A megyei aktívaértekezlet felhívásai: 88/409. KV Párt- és Tömegszervezeti Osztály (PTO) 22. sz. Tájékoztató, 1953. júl. 11. Az új minisztertanács, a KV-határozat módosítása: 53/124. PB-ülés, 1953. július 2.

Kompromisszum: csak a pozitív intézkedéseket: Hegedüs András i. m. 204. o., ill. Szilárdítsuk meg pártunkban a demokratikus centralizmust. *Szabad Nép*, 1955. május 22. RM és Gerő Nagy Imre székfoglalójáról: RM i. m. 934. o., ill. 53/1618. PB, 1954. április 14. Pártaktíva: *Szabad Nép*, 1953. július 12. Miniszterelnök-csere: RM i. m. 919. o., Nagy Imre hozza nyilvánosságra a határozatot: uo. 921. o.

A KV-határozat „levitele”: 54/249. Titkárság, 1953. jún. 29. Nincs Sztálinunk: 88/150. A székfoglaló hatása: Vásárhelyi i. m. 264. o. A szöveg Nagy Imréé: Rainer M. János i. m. I. 531. o.

Gerő tüsténkedik: 66/83., ill. A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései (Kajári Erzsébet kézírata). Nagy Imre beszéde, *Szabad Nép*, 1953. július 5. RM a beszédről: RM i. m. 934. o.

Az első reformkísérletről: Vásárhelyi Miklós i. m. 239. o. Gyurkó László i. m. 501., ill. Kende Péter i. m. 30. o. A Nyugat és 1953: Vásárhelyi i. m. 242. o. A Nagy Imre-beszéd visszhangja: Rainer M. János i. m. 537–42. o. Nagy Imre igazi arca: Vásárhelyi i. m. 240. o. Czett József levele: 65/65. Mi történt a párttal: Szabó Bálint i. m. 93. o. Kovács István jelentése: 65/65. A funkcionáriusok iskolázottsága: 89/17., ill. 88/150.

PTO-jelentés a Nagy Imre beszédről: 88/149., vélemények a kormányváltásról: 71/49. Kisgazda aggályok: 65/65. Felkészületlen a párt: 61/308. A „zsidó király”: Zsille kérdez rá a Hegedüs-könyvben, cáfolja: Urbán Károly i. m. A zsidók „elnyomják” a keresztényeket: Rákosi i. m. 922. o. RM védekezése az ÁVH irányítása miatt: *Piszkozat*. I/6. o. (Aczél-hagyaték). Gerinctörés: Hegedüs András i. m. 220. o. Molotov telefonja, Berija ellenség: RM i. m. 936–40. o., ill. elmarad a felhívás a néphez: 53/125. PB, 1953. július 9.

A budapesti aktívaülés: Révai József levele Rákosinak (1953. júl. 10.): 65/41., RM elégedetlen: RM i. m. 939. o., tudósítás: *Szabad Nép*, 1953. július 12. RM a KV-határozatról: RM i. m. 950. o. Visszavont önkritika: MOL 288. f. 4/53. KB-ülés, 1962. augusztus 14. Szövetkezeti tagok levelei: 88/420., ill. 409. A párt ereszékei: RM i. m. 940. o. A pártaktíva visszhangja – PTO-jelentés: 88/147., PTO Tájékoztatók: 88/409. Berija-ügy (APO hangulatjelentés, Sz. János főorvos): 89/267. *A harag napja*: 53/1670. PB, 1954. június 9., ill. 53/214. PB. 1955. február 2.

Nagy Imre agilitása: Rainer M. János i. m. II. „Új szakasz” című fejezet. (Munkám segítségével a szerzőtől számítógéplemezen megkaptam a teljesen még be sem fejezett Nagy Imre-életrajz II. kötetét. Itt is köszönetet mondok neki azért, hogy olyan forráshoz juttatott, amivel koncepcionálisan is segítette a munkámat. Egyben elnézést kérek az olvasótól, hogy emiatt a

forráshelyeket csak a fejezetcímekkel határozom meg – P. Á.) RM i. m. 940. o., Baráth Magdolna: Kiszeljov három beszélgetése Nagy Imrével 1953 nyarán. *Társadalmi Szemle*, 1998. 3., az 1953. július 15-i PB-ülés: 53/126. Az amnesztia: 53/127. PB. 1953. július 22.

A nyilas lánya továbbtanulhat: 65/381. Gerő a házasságkötésről: 53/136. 1953. szeptember 12.

Gerő az ÁVH-ról, a házassági tilalomról, PB-határozat mikrofilmen: 53/1323., 1327., 1331. 1953. szeptember 12. Belső karhatalom: 53/136. 1953. szeptember 12. Operaházi szénlapátolás: Funk Miklós közlése. A BM kormányörség: 53/1832. PB, 1954. október 20.

Az internálás megszüntetése: 53/132. PB, 1953. augusztus 19. A kitelepítettek jogfosztása: *Iratok...* 3. k. 732–747. o. Internáltak és kitelepítettek jogairól: 53/186. PB, 1954. július 21. Kistarcsa, Sztálin u. 1. sz.: Gadanez Béla–Gadanez Éva: A weissshausisták tevékenysége és üldöztetése 1945 után, *Múltunk* 1995/3. 62. o. Tiszalöki „fogolylázadás”: *Iratok...* 3. k. 750–768. o. Janina-hüvely: Fazekas György: *Forró ősz*. Lejegyezte Hegedüs B. András. (Magyar Hírlap Könyvek, 1989. 236 o.) 20–21. o. Nagy Imre „kése”: RM i. m. 942. o. Kiszeljov-jelentés: Baráth Magdolna i. m. Farkas Mihály megválasztása: Farkas Vladimír: *Múltba nézés*, Kozák Gyula interjúja *Mozgó Világ*, 1988. 11., ill. 53/131. PB. 1953. aug. 12.

Gerő Nagy Imrének tett ajánlatáról Rainer M. János ír monográfiája II. kötetének *Tovább – de merre...?* c. fejezetében Vásárhelyi Miklós visszaemlékezésére hivatkozva. Gerő rendőri, internálási intézkedései: 66/42. Internálási bizottság: 53/1282. PB, 1953. augusztus 19. Internáltak a bíróság előtt: *Törvénytelen szocializmus* 141–42. o., Sztálinvárosba nem, nyilvántartásba igen: uo. 138–39. és 143. o., a szabadulás időpontja uo. 139–140. o. Gerő jelentése az amnesztiáról: 67/124. Amnesztia: 53/127. PB, 1953. július 22. Berija amnesztiája: Mihail Heller–Alekszandr Nyekrics: *Orosz történelem*. Osiris Kiadó–2000, 1966. II. 422. o. Ujhelyi a börtönállapotokról: Magyarország, 1953–56. *Világosság*, 1989. 1.

Panaszlevelek a BM-re: 67/121. Justusné, Szalainé: 65/379., 65/383. Szakasitsné nyugdíja: 67/19. A tétova pártvezetés: 54/255. Titkárság, 1953. július 27., ill. 53/127., 128. PB-ülés 1953. július 22., 29. Gerő a tsz-szervezésről 1952-ben: 74/8. Megyetitkári: 88/146. Az APO hangulatjelentései: 89/267. Tszcs elleni izgatás: *Iratok...* 5. k. 716. o. Szovjet tisztak lakásai: 54/283. Titkárság, 1953. december 8. Rákosi Gyermekotthon: Hubai László–Szabó Éva: A Magyar Kommunista Párt gazdálkodása 1944–1948. *Múltunk* 1998. 2. A Rákosi Mátyás Gyermekotthonok: 54/267. Titkárság, 1953. szeptember 28., ill. tájékoztató erről, 1954. május 20.: 61/422.

A PB-tagok ellátása: 54/258. Titkárság, 1953. augusztus 11., és 53/130. PB, 1953. augusztus 26. A „szabadság-hegyi lakótelep”: 54/280. Titkárság, 1953. november 23. A vezetők személyi igazolványa: 53/133. PB, 1953. augusztus 26., ill. 54/300. Titkárság, 1954. március 5. Emelt táppénz: 54/307. Titkárság, 1954. április 2. Megkülönböztetett gépjárművek: 53/1406. PB, november 5.

Kiszeljov szovjet nagykövet beszélgetései Nagy Imrével és Gerő Ernővel 1954 elején. *Múltunk*, 1998. 1. Közzéteszi: Baráth Magdolna, illetve Baráth Magdolna: Az MDP vezetése és a rehabilitáció (1953–1956), *Múltunk*, 1999. 4. A KV levele és a bíráló: 88/146., 147. és 53/130. 1953. aug. 8. PB. Határozat helyett újságcikkek: 54/259. Titkárság, 1953. augusztus 17. (PB-határozat is.)

„Új légkör kialakulása”: 61/305. Az árleszállításról: *Szabad Nép*, 1953. július 6., szeptember 6., ill. 88/148. APO- és PTO-jelentés, 53/134. PB, 1953. szeptember 2. Békekölcsön, magánkereskedők: 53/133. PB. 1953. aug. 26. A szövetkezetek sorsa: 88/147., 149. Bátorabb cikkeket: 53/1290. PB, 1953. augusztus 26. Zsidó kivándorlás: 65/367., ill. 65/184.

Andropov jelentése a Rákosi Mátyással folytatott 1953. szept. 30-i, és a Nagy Imrével folytatott 1953. okt. 7-i beszélgetésről: idézi Rainer M. János i. m. II. Gyorsmérleg, látlelet című fejezetben, illetve Baráth Magdolna a *Múltunk*, 1998. 1. számában. Vetés: *Szabad Nép* 1953. augusztus 26., beadás: szeptember 16. Ötéves terv irányelve: 61/308. Kulák-kérdés: 53/1307. , 1459., ill. 1478. PB, 1953. szeptember 2., december 16., ill. december 30.

A Titkárság hatásköre: 54/266. Titkárság, 1953. szeptember 25. Gerő szót emel a középparasztokért: 72/10. „Hadd hulljon a férgese”: *Szabad Nép*, 1953. szept. 30., és RM i. m. 943–44. o. Tervmódosítás: 53/138. PB, 1953. szeptember 19. 1953-as beruházási, adózási „eredmények”: Pető–Szakács i. m. 248., ill. 255. o. Belső karhatalom, spec. propagandisták, börtönrezsím enyhítése: 53/136. PB. szept. 12. Kádár-börtönrezsím: *Végakarát* 103–104. o. Az ideológiai irányelvek sorsa: 53/129., 133., 138. PB, 1953. augusztus 5., 26., szeptember 23., maga a szöveg: 65/213/b., Révai-cikk: *Társadalmi Szemle*, 1953. 10–11. Nagy Imre RM távollétében is hallgat, pl.: 53/132. PB, 1953. augusztus 19.

Az első rehabilitáltak Bárd és Kovács: 53/141., ill. 142. PB. 1953. október 14., s 21. Kovács levele az Aczél-hagyatékban, illetve a saját gyűjteményemben található. Fazekas György i. m. 45. o. 1953. októberi KV-ülés a júniusi határozatról: 52/25. KV, 1953. október 31. Gerő az új politika gyökereiről: 53/171. PB.

MÁSODIK FEJEZET

1. SZTÁLVÁROSI RÉTES

A Népstadion-avatás elhalasztása: 54/219. Titkárság, 1952. november 19. Metró: 53/1511. PB, 1954. január 20. A Várpalota újjáépítése: 65/276. A kötelező légószolgálat: 53/1405. PB, 1953. november 5.

RM ajándékai: 54/288. Titkárság, 1954. január 11.

Nagy Imre 1954. január 22-i parlamenti beszéde: PIL 720. f./9., ill. *Szabad Nép*, 1954. január 23. Jelentés a beszédről: 61/361. Gerő Ernő a középparasztokért, levél Rákosinak 1954. január 5.: 72/10. Mindszenty-ügy: Pünkösti Árpád: *Rákosi a csúcson*, 107–108. o. Nagy Imre és Gerő együttműködése: Gerő jókívánsága Nagy Imrének: MOL XIX–A–2–v. 71. d. III. leltár. 209/III–1954. – idézi Rainer Nagy Imre II. Tovább – de merre...? című fejezetben. Kiszeljov beszélgetései... Baráth Magdolna. Farkas Mihály az új politikáért, 1954. február 19-én: 67/19. – majd a betiltásáért: Nagy Imre *A magyar nép védelmében*; Nagy Imre nélkül Moszkvába: Konzultációk...

Disszidálás büntetése: 53/1504. PB, 1954. január 13. Mezőgazdasági határozat Moszkva–Budapest: 53/138. PB. 1953. szeptember 23. Kivándorlás: 53/1574. PB, 1954. március 10., ill. 53/1822. PB, 1954. október 14. A magyarok hazahozatala a SZU-ból: 53/1593. PB, 1954. március 31.

Péter Gábor-ügy: 53/1407. PB, 1953. november 11., Libik György: „Vendégségben Péter Gábornál” (1989. április 30.), *Népszabadság*, 1990. szeptember 29. *Iratok...* 3. 346–353., ill. 402. és 409. o., s 53/1553. PB, 1954. február 24. Gerő cikke: 67/19., illetve *Szabad Nép*, 1954. március 13. Péter Gábor a verések „titkosságáról”: *Iratok...* 1. 506. o. RM véleménye Péter Gáborról: RM i. m. 748. o. Sztálin Farkas Mihály és Péter Gábor eltávolításáról: uo. 898–900. o. és *Piszkozat* 29–30. o. Péter Gábor perújítási kérelme; a vádirat, Csapó 1954-es vallomása, a Szücs Ernőnél talált tárgyak leltára: Történelmi Hivatal (TH) V–150 028/4. Péter Gábor és társai elleni 1957-es perújítási eljárás. Péter Gábor házkutatási leltára TH V–150–028/5. Péter Gábor és társai ítélete, Budapesti Hadbíróóság, 1953. december 24. és 1954. január 15.: *Iratok...* 3. 346–410. o. Pál Ákos öngyilkosságáról: 894. o. RM Péter Gábor szabad kezéről: *Piszkozat* 49–51. o.

„Árulók”: 65/334. Schiffer Pál börtönnaplója: in: Schifferné Szakasits Klára: *Holtvágányon 1950–56, 197–200. o.* Schiffer második ítélete: *Iratok...* 3. 901. o.

Irány Moszkva: Kiszjeljov jelentése a Nagy Imrével folytatott 1953. nov. 19-i beszélgetésről RM elodázási szándékáról: idézi Rainer i. m. II. Gyorsmérleg, látletet című fejezetben. 53/144. PB, 1953. október 28. Kiszjeljov szovjet nagykövet beszélgetései (Baráth Magdolna).

Parlamentí ülésrend: 53/154. PB, 1953. december 30., ill. Kiszjeljov jelentése Baráth Magdolna idézett munkájában.

Nagy Imre felszólalásai: 53/1405–1550. PB-napirendek.

Irodalmi helyzet: 65/332. (Rákosi-cetli), 53/1529. PB, 1954. február 3., 53/1549 PB 1954. február 24., Aczél–Méray i. m 193–205. o., *Szabad Nép*, 1954. március 15.; RM Kiszjeljovnak: idézi Rainer Nagy Imre II. Tovább – de merre...? című fejezetben; Révai véleménye: 68/89., Írószövetség: 53/1582 PB 1954. március 17.

A Titkárság munkája, az ügyészek figyelmeztetése: 54/266–67. Titkárság, 1953. szeptember 25., ill. 28. Major Ákos-ügy: 65/380. Gerő levele Rákosinak: 72/10. Ügyészség és törvényesség: 53/1513. PB, 1954. január 20. Lfb. bírái: 53/1534. PB, 1954. február 3. Sztálin Akadémia: 53/1331. PB, 1953. szeptember 12. Katonai szolgálati idő: 53/1305. PB, 1953. szeptember 2. Belső karhatalom: 53/1327. PB, 1953. szeptember 12. Könyvkiadás: 53/1356. PB, 1953. szeptember 30. MNDSZ: 53/1364. PB, 1953. október 8. Ipari minisztériumok, 53/1384. PB, 1953. október 21. Rögtönbíráskodás: 53/1397. PB. 1953. október 28. Pártapparátus munkaideje: 54/295. Titkárság, 1954. február 9. Párthatáskör 53/1419. PB, 1953. november 18.

Segítsen a Szovjetunió: 53/138. PB. 1953. szeptember 23., arany-ügy: 1422. PB, 1953. november 18. Öttusa: 53/144. PB. 1953. október 28. Gazdasági helyzet: Pető–Szakács i. m. 261–263. o. Nagy Imre „szovjetellenessége”: RM i. m. 950. o. Az ötéves terv előirányzatai: 65/239. Az első kohó avatása: 53/1534. PB, 1954. február 3., és Földes László: *A második vonalban* (Kossuth, 1984.) 212. o.

Gerő a koncepciók perekről: Kiszjeljov szovjet nagykövet beszélgetései (Baráth Magdolna). RM a Kállai-ügyről: RM i. m. 967–68. o. RM „álmatlanságai”: RM i. m. 921. o. (moszkvai), Rákosi Mátyás Válogatott beszédek és cikkek 476. o. (Rajk). Gerő és Nagy Imre a Kállai-ügyről: *Törvénytelen...* 171. o. Szóbeli javaslat a Kállai-ügy kivizsgálására: 53/167. PB, 1954. március 24., a Kádár-csoport rehabilitációs perének időpontja: 53/184. PB, 1954. július 7. Haraszi kegyelmet kap: *Iratok...* 3. 872–73. o.

Álszakáll: *El nem égetett...* 20. o. Vásárhelyi a Gerő–Nagy szövetségről: Magyarország 1953–56, *Világosság*, 1989. 1.

A mindentudó Kiszjeljov: 58/1. (Az MDP vezetői között körözött anyagok.)

RM terve Zöld, Kádár stb. letartóztatásáról: Galina Pavlovna Murasko: Néhány esetvonal Rákosi Mátyás politikai portréjához, *Múltunk*. 1999. 2.

Kovács István beadványa: 53/1590., ill. 1618. PB, 1954. március 31., és április 14. RM moszkvai letolás: RM. i. m. 953–54. o., a pártaktíva összehívása: uo. 938. o., Kállainak enyhítés: uo. 968. o.

Értelmiségiek véleménye Kovácsról: pl. Erdős Péter-interjú. Készítette Acsay Judit 1988-ban. 1956-os Intézet Oral History Arhívuma, 73. sz. 237. o.

A Kovács-levél tárgyalása: Nagy Imre: *A magyar nép védelmében*, 176–77. o.

RM-képek: 54/308. Titkárság, 1954. április 9., 53/1620. PB, 1954. április 14., Fodor Zoltán levele, RM és FM celtliváltás: 65/41. Az MDP vezetői között körözött anyagok: 58/1., hangulatjelentések: 89/267., ill. 88/411., ill. *Végakarát* 100. o. Csehszlovák képhelyzet: 58/2. RM tanulmányi verseny: *Szabad Nép*, 1954. június 10. *A személyi kultusz humora* 44.o.

Kongresszus februárban: 54/246. Titkárság, 1953. június 3., és 53/131. PB, 1953. augusztus 12. áprilisban: 53/144., 147. PB, 1953. október 28., november 18. Napirend: 53/131., ill. 53/150. PB. 1953. augusztus 12., ill. december 10, továbbá Urbán Károly i. m.

Kongresszusi felkészülés: Szabó Bálint i. m. 162–173. o., 53/1585. PB, 1954. március 20. RM és Széchenyi: Biró Eugénia i. m. 35. o. Révai véleménye: PIL 793 f. 2. Kiszeljov jelentését a Farkas Mihállyal folytatott beszélgetésről Rainer idézi: Nagy Imre II. Továbbá: RM i. m. 955–57. o., Nagy Imre tézisei – idézi Rainer: Nagy Imre II. Továbbá Urbán Károly: Nagy Imre, az államférfi. *Múltunk*, 1992. 4. A többpártrendszerrel Nagy Imre: Gondolatok, emlékezések, szerk.: Rainer M. János, kézirat, 2. o.

A szabadságok: 54/312. Titkárság, 1954. április 30. (szabadságról még: 53/1638. PB, 1954. május 6.). Készülődés Moszkvába: 53/170. PB, 1954. ápr. 14.; Kiszeljov-jelentés a Rákosival folytatott 1954. ápr. 15-i beszélgetésről – idézi Rainer: Nagy Imre II. Moszkvai eligazítás: „Konzultációk.” Fából vaskarika: Hegedüs András: i. m. 241. o. RM a „konzultációról” RM i. m. 954–55. o. Az alku: Vas Zoltán: Későbbi és mostani önmagunkról (kézirat).

A rehabilitáció: Baráth Magdolna i. m. – továbbá: 53/1636., 1642. s 1651. PB, 1954. május 6., 12., ill. 19. Törvénytelen... 166. o. Biennále és túra: 53/1638. PB, olimpia: 53/1647. PB 1954. május 6. Ülnökök: 53/1670. PB. 1954. június 9. Kommunista háborús bűnösök: 53/1642. PB 1954. május 12., 1954. május 12. Rehabilitációs bizottság: 53/1653. PB, 1954. május 19., KEB helyett a PB: 53/1665. PB, 1954. június 3., titoktartás: 53/184. PB, 1954. július 7. Bűntetőpolitika: 53/174. 1954. május 12.

Gerő a kormány gazdasági teendőiről: MOL XIX–A–83. 102. d. MT 1954. máj. 14.

A III. kongresszusról – napirend: 54/314. Titkárság, 1954. május 10., téma: Földes László i. m.

Magyar–angol 7–1, *Szabad Nép*, 1954. május 25., *Daily Mail* az áruellátásról: *Szabad Nép*, 1954. május 29.

Gellérthegy-i koszorúzás: 53/1665. PB, 1954. június 3. Balatonfüredi hajóserencsétlenség, ózdi jelentés: 58/1., horgolás: 65/383.

A kongresszusról, Kovács visszatéréséről: 54/317. Titkárság, 1954. június 5., hangulatjelentés: 71/19.

2. MÚLÓ GYŐZELEM

A labdarúgó-vb esélyei: *Szabad Nép*, 1954. június 1.; feleségek a döntőn: 54/322. Titkárság, 1954. június 28.; olimpiai előzmények: 65/351.; Sztálin a jugoszlávok megveréséről: RM i. m. 752. o.; foci pártvizsgálat: 53/1701. PB, 1954. július 7. Sportolási rezsím: 54/328. Titkárság, 1954. augusztus 2. Puja Frigyes jelentése: 65/351., a vb-jelentés: 54/334. Titkárság, 1954. szeptember 6. A focitüntetésről: Aczél Tamás–Méray Tibor: i. m. 214–216. o. Focijelentés: 69/50. (Hegyi Gyula, Bata)

Nyugdíjmegvonás és hitoktatás: 53/1670. PB, 1954. június 9. Tisza József: PIL 867. f. 2/t-64. A jó pártmunkás megtagadja a familiáját: 54/330. Titkárság, 1954. augusztus 16. Üdülés: 53/1673. PB, 1954. június 16. Búcsújárás, Horváth János ÁEH-elnök levele, 1954. aug. 16.: 65/41.

Árvíz: *Szabad Nép*, 1954. július 16., 17., 19., 23., 24., 30., a gyűjtésről az augusztusi lapszámok, a zárójelentés 1955. február 5.; továbbá 54/340., ill. 353. Titkárság, 1954. október 25. és 1955. február 7. és APO-hangulatjelentés (fehér zsák) 89/269. Mikrohullámú összeköttetés, *US News and World Report* 1954. június 11.: 65/289. Ady-, vagy Rózsa Ferenc-díj: 54/350. Titkárság, 1955. január 17.

Reformkezdet: Pető–Szakács i. m. 322. o. Nagy Imre kártékonysága: RM i. m. 947. o. Békekölcsön-jegyeztetés: 53/133. PB, 1953. aug. 26., 54/329., 335. és 336. Titkárság, 1954. augusztus 13., szept. 13., ill. 30. Ugyanitt a repatriálásról és az ideiglenesen letelepedési engedélyről, továbbá a leépítésről is (335.). Piros László a kitelepítésről: 54/339. Titkárság, 1954. október 18. Gazdasági változások: Pető–Szakács i. m. 247–49, 261–62. Az ötéves terv átdolgozásáról uo. 265. o., a Határozatok Tára: 267. o. Hadsereg-leépítés: 53/1726. PB, 1954. július 28. „Tézisek a gazdaságpolitikai munkaprogram kialakításához”: 65/276. A racionalizálás kisiklásáról: Pető–Szakács i. m. 324–25. o., ill. 54/366. Titkárság, 1955. május 16. Straub F. Brúnó feljegyzése: 89/267. – az APO hangulatjelentései. Gerő szeretője: Erdős Péter-interjú. Készítette Acsay Judit 1988-ban. 1956-os Intézet Oral History Archívuma (OHA), 73. Vicc: *A személyi kultusz humora* 59. o.

Donáthné a saját bűnösségéről: Bozóky Éva: *Zord idők nyomában...* Pannónia Könyvek, é. n. (1998), 388 oldal. 203., ill. 255. o. Rajk Júlia-interjú. Kérdező: Rajk László és Bokor Péter, 1980. OHA 142. 48. o.

„Kádár és tsai” perújítása: (Czakó feljegyzései Rákosinak, ill. Kádár perújítási jegyzőkönyve) *Iratok...* 1. k. 454–480. o. Kádár János Rajk Lászlóról. *Társadalmi Szemle*, 1993. 1. Gerő és a pártfőiskolai tanár a nyilvánosságról: Baráth Magdolna i. m. Bozóky Éva i. m. 249–251. o. Kádár Rákosinál: *Végakarát* 93. o., levelei: uo. 80–89. o. Kádár halála Nagy Imrének: Kurcz Béla A 301-es parcella, *MN*, 1989. május 2. Kállai Gyula: *Megkésett börtönnapló* (Kossuth, 1987) 208–213. o. Ujhelyi Szilárd beszélgetése Tóth Pál Péterrel 1982–85, Oral History Archívum. 40. Károlyi az ÁVH szabadságáról, Péter Gábor 1956. október 18-i kihallgatásakor a Szücs testvérek agyonveréséről: TH V–150 028/4. Péter Gábor és társai 1957-es perújítási eljárása. Haraszi Sándor: PIL 867. f. 2/h–182. Donáth a rehabilitációkor: Gyurkó i. m. 55. o.; szavai szabadulása után: Bozóky Éva: i. m. 256. o. Kádár János és Donáth párttagsága: 53/1746. PB, 1954. augusztus 11.

A Rajk- és a Kádár-ügyről: Farkas Vladimír feljegyzése, *Iratok...* 2. k. 472–493. o. Gerő vádolja Farkas Mihály fiát: 65/41. ő. e., a felelősség áthárításáról Farkas Vladimír i. m. 391–392. o. Formális perújrafelvétel: Dobó János-interjú. K: Csanádi Mária, 1986-ban. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 18. sz. 286. o. Katonák rehabilitálása: 53/1741. PB, 1954. augusztus 11., ill. 53/1858. PB, 1954. november 3.; Tóth Lajos vezérőrnagy a kivégzett tábornokokról: Gyurkó i. m. 138–39. o. A BM-zárójelentést idézi: Baráth Magdolna i. m. Czakó Kálmán 1954. szeptember 22-i feljegyzése Gerő Ernőnek: *Iratok...* 1. k. 490–491. o. A Pálffy-perről 1963-ban: *Iratok...* 3. k. 292., ill. 299. o.

Ács Lajos a rehabilitálásról: 54/338. Titkárság, 1954. október 11. Szakasits börtönnaplója: Schifferné, Szakasits Klára: *Holtvágányon*, 218. o. A Marschall-ügy – Czakó-jelentés: 74/38. RM a felelősségről: „Pizskozat” I. 49. o. A perekről: Hódos György i. m. 117–144., ill. 204–206. o. Gyakorlatlanság a rehabilitációban: RM i. m. 983. o. A tanúkról a Pálffy-ügyben a legfőbb ügyész (1963): *Iratok...* 3. k. 292. o. A Rajk-mellékperek: Szász Béla i. m. 304–307. o., illetve: Baráth Magdolna i. m. (A téma feldolgozásánál ez az alapmű a vezérfonal, a forrásmegjelölés nélküli adatok a továbbiakban ebből származnak.)

RM betegsége: RM i. m. 962–63. o. Gerő levele saját betegségéről: 65/41. 1955-ös tervezet az életszínvonal rovására: 53/186. és 187. PB, 1954. augusztus 2. és 9., illetve

194. PB, 1954. szeptember 15. Kiszeljov jelentése – idézi Rainer: Nagy Imre II Moszkvai döntőbíróság című fejezetében. Andropov jelentése – idézi Rainer: Nagy Imre II. Megbillent egyensúly című fejezetében. Elbocsátás a közigazgatásból, a párttól, az ÁVH-tól: Pető-Szakács i. m. 325. o., 54/332. Titkárság, 1954. augusztus 30., illetve 53/1795. PB, szeptember 23. Friss levele: 65/217. Szerveződik július ellenzéke: Pető-Szakács i. m. 263–64. o. Farkas Andropovnak 1954. szept. 17-én: Baráth Magdolna: A szovjet nagykövet 1954. őszi beszélgetései. *Évkönyv VI.* 1998. Bp. 1956-os Intézet, 119–141. o. *Szabad Nép*-kép és -cikk: mezőgazdasági kiállítás 1954. szeptember 12.

Az első reformkoncepció (Szalai referátuma): 53/196. PB, 1954. szeptember 27. KV-ülés, 1954. október 1–3.: 52/27. RM felszólalása: 61/478. Berei, Farkas násza: RM i. m. 966. o. A KV-ülés tanulságai: 53/197. PB, 1954. október 6. Az első kollektív döntés: Földes György: Buharin és Nagy Imre, *Múltunk*, 1992. 4. A Rajk-ügy: Iratok... 1. k. 490–91. o., ill. az említett PB-ülés a rehabilitációról, a határozatot közli: Iratok... 1. k. 494. o. A Nagy Imre-cikkről: RM i. m. 969. o., ill. 53/198. PB, 1954. október 14. Kovács a rehabilitálásról: *Szabad Nép*, 1954. október 14.

Cikkek a KV-ülésről: *Szabad Nép*, 1954. október 10. (Szalai), 11., 14. (Kovács), 18. (Gerő), 20. (Nagy), 22. Levél a rehabilitálásról és a titkolózás: 53/198., ill. 199. PB-ülés, 1954. október 14., ill. 20. és Ács levéltervezetéről: Baráth Magdolna i. m. A legfőbb ügyész feljegyzése: *Iratok...* 1. k. 504–512. o. Októberi hangulat: 89/267. az APO hangulatjelentései. Nagy Imre Andropovnak: Baráth Magdolna: A szovjet nagykövet 1954. őszi beszélgetései. *Évkönyv VI.* 1998. Bp. 1956-os Intézet.

A halálbüntetésről: *Iratok...* 4. k. 622–26. o. Rehabilitációnál Farkas Nagy és Gerő ellen szavaz: 53/1834., ill. 1858. PB 1954. október 20., illetve november 3. RM állapota romlik Nagy Imre cikkétől: RM i. m. 969. o. Déry Tibor: „Nyílt levél Nagy Imre elvtársához”, *Irodalmi Újság*, 1954. október 23. *Szabad Nép*-taggyűlés: 72/39. A többi pártaktíváról: Szabó Bálint i. m. 238–239., Benjámín: *Így vagyunk* című verse két évvel később jelent meg; Benjámín pártbüntetése: 54/2160. PB, 1955. szeptember 24., ill. Baráth Magdolna fentebb is idézett: A szovjet nagykövet 1954. őszi beszélgetései...

Hiányzik Rákosi: 54/341. Titkárság, 1954. november 1. Kádár János feljegyzése: *Végakarát...* 99–104. o. Farkas Mihály, RM, ill. Marosán Kéthly szabadulásáról: 67/19., 96/162., ill. Marosán György beszéde az MSZMP KB 1962. jún. 14–16-i ülésén. Kéthly ítélete, vallomásai: *Iratok...* 4. k. 717–791. o. Továbbá: Kádár Zsuzsanna: A magyarországi szociáldemokrata perek története, *Múltunk*, 1996. 2. 41–43. o. Kéthly Rákosiról: Kéthly Anna levele Gosztonyi Péterhez Brüsszelből, 1972. augusztus 17-én. Nem rehabilitált kitüntetés: MOL-M-KS IV/63/1954–1956. Rehabilitációs Bizottság jegyzőkönyvei. *A személyi kultusz humora* 147. o.

Népfront-viták: 53/171., ill. 175. PB. 1954. ápr. 21. és május 19. Kiszeljov jelentését Rainer idézi: Nagy Imre II. Moszkvai döntőbíróság című fejezetében. Továbbá 54/319., 328., 334., 335., 339. Titkárság, 1954. június 14., augusztus 2., szeptember 6. és 13., ill. október 2. A tanácsválasztási törvény vitája: 53/188. PB, 1954. aug. 4. a választás: 53/1886. PB. 1954. december 1. – és az írók: 54/343. Titkárság, 1954. november 15. Fazekas György i. m. 45. o. Nagy Imre a népfrontszervezésről: 53/193. PB, 1954. szept. 8.; a népfrontvezetés: 53/198. és 199. PB, 1954. okt. 14., illetve 20. A Népfront alakuló ülése: *Szabad Nép*, 1954. október 24–25., 54/340. Titkárság, 1954. október 25. Apparátusa: 54/342. Titkárság, 1954. november 8.

Fazekas György i. m. 62. o. Röpszavazás, Bebrits, Field: 58/2. Az MDP vezetői között körözött anyagok. (1954. okt.–dec.). RM Fieldről: RM i. m. 971–72. A BM meg a külső és belső reakció: 53/1863. PB. 1954. november 10. A beteg RM tüsténkedése: RM i. m. 969–70.

o., a népfront és az ellenség: uo. 961. o. Hegedüs meglátogatja Rákosit: Hegedüs András (Zsille) i. m. 217. o. Darvas József: A túllicitálásról. *Szabad Nép*, 1954. nov. 21. Aczél–Méray i. m. 254–57. Méray Tibor: *Nagy Imre élete és halála*, 83. o. *Szabad Nép* a PB előtt: 53/205. PB 1954. nov. 24. A túllicitálás visszhangja az APO hangulatjelentésében 89/269., s a Nemzetinél: 65/334. Pártfőiskolai botrány: 54/346. Titkárság, 1954. december 13.

RM Farkas szerepéről: RM i. m. 973. o. Vásárhelyi Miklós i. m. 291. o. A köpenyegforgatók: Piros László jelenti 1954. november 8-án Nagy Imrének: 74/35. Rehabilitáció, amnesztia: Czákó Kálmán feljegyzései Nagy Imre részére, 1954 novemberéből: 62/1. Czákó az ÁVH új törvénytelenégeiről: 74/38. A CK megállapítja, Nagy Imre tevékenysége párt- és népellenes: RM i. m. 970. o. Illyés Gyuláné Kozmutza Flóra és Bagdy Emőke: Rákosi Mátyás lélektani személyiségelemzése. In: Püskösti Árpád: *Rákosi a hatalomért, 1945–1948*. Európa, Budapest, 232–234. o.

3. „FINOMKODÓ DELIKÁTOK”

Hazatérés: RM i. m. 970. o., Vas Zoltán: *Későbbi és mostani önmagunkról* (kézirat), *Szabad Nép*, 1954. nov. 30. (A november 30-i „PB-ülésről” nincs jegyzőkönyv.) Megjött RM és fordít a kormánykeréken: 53/1885. PB, 1954. december 1. Nagy Imre „beismerése”: „Igazuk van a szovjet elvtársaknak, ha így beszélnek velünk... Beszámoló egy moszkvai látogatásról. A Politikai Bizottság 1955. január 13. ülésének jegyzőkönyve. Közli T. Varga György. In: *Jalta és Suez között*. 1956 a világpolitikában. Bp., Tudósítások Kiadó, 1989. Földeák az *Új Hang* elkobzásáról Standeisky Évának: *Mozgó Világ*, 1988/12. 67. o., erről még Rainer M. János: „Az író helye...”

A „jobboldali veszély”: 54/345. Titkárság, 1954. december 3. Farkas Mihály sündörgése: 67/19., a cikk: 67/157. RM i. m. 970. és 973. o., továbbá 53/208. és 209. PB, 1954. dec. 9., ill. dec. 15. RM a rehabilitációról: PIL 720 f./7. 5. kötet, a málnaszörpről: 54/347. Titkárság, 1954. december 20., a népfrontról: 54/348. és 349. Titkárság, 1954. december 27., ill. 1955. január 3. (ez utóbbin a német militarizmusról is). RM az „új szakaszról” a Népfront elnökségében működő MDP-csoport 1955. január 29-i alakuló ülésén: 65/57. Felakasztásukról: 53/214. PB. 1955. február 2. Biró Zoltán RM segítségére siet: 65/41. A visszarendeződés: 54/345. Titkárság, 1954. december 3. A *Szabad Nép* „megpatkolása”: Aczél–Méray i. m. 257. o. Sportpolitika, alkoholizmus, a vezetők egészsége: 53/209., ill. 210. 1954. december 15. és 29. Motorbicikliző paraszt: 61/515.

Nagy Imre kijavítja RM beszédét: 96/162. Hegedüs András i. m. 247. o. Aczél–Méray i. m. 259–61. és 280–81. Szilveszter: Fekete Sándor: Népünk atyja – félközlelől, in: *A kamasz álma* (Szépirodalmi, 1984. 370 o.) 109. o. A moszkvai konzultáció tapasztalatai a PB előtt: „Igazuk van a szovjet elvtársaknak...” Moszkvai határozati javaslat 1955. jan. 8.: 62/1., s az új politika halálos ítéletéről Rainer: Nagy Imre II. Mélypont című fejezetében. 1955. január 8-án újra Moszkvában: „Konzultációk” „Moszkváról”: 53/211. PB, 1955. január 13., ill. RM i. m. 974. o.

A szegénység (napidíj, példányszám, lottó, kukoricakongresszus): 54/350., 352., ill. 356. Titkárság, 1955. január 17., 31. és március 14., illetve 53/1952. PB, 1955. február 10. továbbá vietnami segély: 53/2116. 1955. július 7. Kisiparosokról: 53/214. PB. 1955. február 2. Televízióadás: 53/2000. PB, 1955. március 31. Vicc: *A személyi kultusz humora* 43. o. „Szabotázs”: 71/18. „Harc a jobboldal.”: 54/350. Titkárság, 1955. január 17. Pozitív mondat Nagy Imréről (MÁVAG): 74/3.

A beteg Nagy Imre elleni hadjárat: 53/214. PB, 1955. febr. 2. T. Varga György az *Új Fórum*, 1989. 4–7. számaiban adta közre szinte az összes 1954–56 közötti levéltári dokumentumot Nagy Imrétől és Nagy Imréről (leveleit, párthatározatokat stb.). (A hivatkozás nélkül közölt

Nagy Imrével kapcsolatos idézetek innen származnak.) RM i. m. 975. o. (mint a kígyó, kormányozható betegség stb.). Vásárhelyi Miklós: *Ellenzékben*, 110. o. (szívroham) 53/1946. és 1952. PB, 1955. február 10. Malenkov: 89/269 (APO-hangulatjelentés), 53/1956. PB, 1955. február 17. Nagy Imre tiltakozása a kommuniké ellen: 52/28. KV, 1955. március 2–4.

Kérdések Rákosihoz a DISZ-től: 65/57. Beszámoló a KV-ülésre: 53/1965. PB 1955. február 25. Szuszlov javaslata, s a Nagy Imre-levél sorsa: RM i. m. 975. o. Nagy Imre március 1-jei levele a KV-nak: T. Varga György: Nagy Imre politikai levelei... Az 1956-os és 1960-as olimpia rendezéséről: 53/174. PB, 1954. május 12., 54/354. Titkárság, 1955. február 14. „József Attila”: 54/355. Titkárság, 1955. február 21.

Visszafordulás: 52/28. KV-ülés, 1955. március 2–4. A munkás és alkalmazotti létszám növekedése: Gyarmati György, Botos János, Zinner Tibor, Korom Mihály: *Magyar hétköznapiak Rákosi Mátyás két emigrációja között, 1945–1956*, Minerva, Budapest, 1988. 452. o. Nagy Imre feleségéről: RM i. m. 978. o. Hegedüs András a szavazásról: i. m. 190. o. *Szabad Nép* a KV-ülésről: 1955. március 7., 9., 13. (pártaktíva). Írószövetség, illetve előre kinyomott határozat: Aczél–Méray i. m. 287. o. A márciusi határozat fogadtatása: 89/269. (APO-hangulatjelentés); az MDP vezetői között közölt anyagok (1955. jan.–márc. 31.): 58/3. Az 1954. márciusi határozat leviteléről, a Budapesti PB jelentése: 61/532. A főkonzul jelentése: 65/332. Pártaktívákról: 54/356. Titkárság, 1955. március 14.

Felkészülés Nagy Imre ellen: 53/1972., autóállomány: 53/1978. (Chevroletekről: 58/3.) KGST: 53/1973. – valamennyi az 1955. március 10-i PB-ülésen. Ács Jánosiról: 72/10. A Nagy Imre-leváltás halasztásáról: RM i. m. 976. o. Kossuth-díj: 65/338. Készülés az április 4-i ünnepségre: 54/353., ill. 358. Titkárság, 1955. február 7., és március 28. Amnesztia: 53/213., ill. 216. PB-ülés, 1955. január 26., ill. február 17., és *Iratok...* 1. k. 538–543. o., továbbá Baráth Magdolna i. m.

Nagy Imre leváltása: 52/29. KV-ülés, 1955. április 14., ill. *Szabad Nép*, 1955. április 19. Nagy felmentését kérő levele: 71/14. Illés Béla az „ideiglenes kormányról”: Aczél–Méray i. m. 169. o. Fénykép-politika: 54/362. Titkárság, 1955. április 20. Május elsejei rölapok: Lomax, Bill: i. m. 30. o., ill. Révész Sándor: *Egyetlen élet. Gimes Miklós története*, 56-os Intézet, Sík Kiadó, 1999, 496 oldal, 253. o.

4. ENYÉM A HATALOM!

Réti levele: 65/79., ill. a magyarok szovjetunióbeli szabadulása, s ügyük felülvizsgálata: 53/2182., ill. 261. PB, 1955. október 18., ill. december 15., továbbá 53/294. PB, 1956. július 5. RM elfoglalja a „stratégiai pontokat”, továbbá Farkas és Nagy Imre juttatásai: 54/361. Titkárság, 1955. április 16. Megerősített és „meggyengített” őrség: 53/2142., ill. 53/284. PB, 1955. szeptember 1., ill. 1956. május 4. A közhangulatról és Farkas Frunzére távozásáról: RM i. m. 977. o. Farkas fizetése: 53/2142. PB, 1955. szeptember 1. Pártalkalmazottak száma: 65/57. Zárják ki Nagy Imrét: 88/412. PTO Információs Alosztály 1955. áprilisi tájékoztatója.

Az írók pártszervezete hallgat: Aczél–Méray i. m. 289. o., a „gyóntatás” uo. 290–91. o., Andicsék két 1955. áprilisi jelentése az Írószövetség hangulatáról: 65/332., és 333., ill. 91/38. és 39. Babits a *Tragédiá*-ról Rákosinak: Németh László: *Homályból homályba II*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977. 287. o.

A rehabilitálás vontatott: RM i. m. 983. o. A szovjet–jugoszláv tárgyalásokról uo. 980. o., illetve Hajdu Tibor: „1956 nemzetközi háttere.” *Társadalmi Szemle*, 1989. 8–9. „Branko” bűnös: RM i. m. 980–81. o. RM az íróknak a szovjet–jugoszláv szerződésről: 91/38., a Színház és Filmművészeti Szövetség vezetőinek 1955. július 20-án Jugoszlávia „visszacsatolásáról”: 58/5. Rákosi nem akadály (Djikić): 70/10. Magyar–jugoszláv gazdasági

tárgyalások: 53/2138., 2158., ill. 2172. PB, 1955. szeptember 1., 24., ill. október 18. A PB segítséget kér a szovjetektől: 53/265., ill. 272. PB 1956. január 13., ill. február 22. Egyéni kegyelem, határozat: 53/257. PB, 1955. november 18. Novakovity szabadulása: MOL-M-KS IV/63/1954–1956. RB jegyzőkönyvek. Megfigyelt delegáció: 65/207. Házasságkötés: uo. 277., ill. 284. 1956. március 28., ill. május 4., és válás: 58/5. Jugoszláv viszony: 53/2097. PB, 1955. június 23., ill. 2104. 1955. június 30. (Pijade visszautasít), és 2099. 1955. június 30. (külpolitika), 2116. 1955. július 7. (az előző PB-határozat hatálytalanítása), 2128. 1955. augusztus 11. (belgrádi magyar adás). RM Csepelen „jugoszlávok”: *Szabad Nép*, 1955. augusztus 9. Titóról, viszonyokról: RM i. m. 980–83. o., ill. az aligai üdülésről: uo. 1008. o. Vorosilovék meghívása: 53/2088. PB, 1955. június 16. Dej Tito ellen: Galina Pavlovna Murasko i. m. A pártélet szovjet „reformja”: 53/2117. PB, 1955. július 28.

RM kontra Déry: 65/332. A nemzeti színházbeliek figyelmeztetése: 53/2060. PB, 1955. május 26. Önkritika a *Szabad Nép*-nél: 54/365. Titkárság, 1955. május 9. Fedák-temetés: 65/334., Pünkösti Árpád: „Színpad, börtön, temetés”, *Népszabadság*, 1994. máj. 28. RM, a mindentudó: Strauss és a munkaverseny: 54/365. Titkárság, 1955. május 9. A bányákról: 54/364. Titkárság, 1955. május 3. Az MTI-ről: 54/366. Titkárság, 1955. május 16. A Bartók-évfordulóról: 54/363. és 373. Titkárság, 1955. április 25., ill. július 25., és Pünkösti Árpád: „Bartók, Kodály – Rákosi”, *Népszabadság*, 1997. aug. 9. Kékszakállú és a mandarin: 53/2170. PB, 1955. október 6. Filmgyártás, *Ludas Matyi*: 53/2126. PB, 1955. augusztus 11. és 2120. 1955. július 28.

Megyei jelentések, Szabolcs: 54/366. Titkárság, 1955. május 16., Győr-Sopron: uo. 371. 1955. július 4. Himnusz és hittan meg Czapik-export: uo. 372. 1955. július 11. (Czapik „jelmeze”: Németh László i. m. 289. o.). Békekölcsön és elbocsátás: 53/2100. PB, 1955. június 30. BM Kollégium a rendőrség 1955-ös munkájáról: 66/42. Rendőrség, nyilvántartás: 53/1977., ill. 2012. PB, 1955. március 31., ill. április 13. Idegenforgalom: 53/2071. PB, 1955. június 2. Szigorítás: letelepedési engedély és önkényes kilépés: 53/2049., ill. 2069. PB, 1955. május 19., ill. június 2., továbbá 54/367. 1955. május 23. (RM ítéletért kiált). Gazdasági szigorítások: Pető-Szakács i. m. 276–280. o. A *Neue Zürcher Zeitung*-cikk, 1955. április 10.: 61/565. *A személyi kultusz humora* 11. o.

Nagy Imre „megtörik” (Sátor-jelentés): T. Varga György i. m. Tétovázás – RM a jugoszláv-ügyről: Németh László i. m. 290. o., illetve Zelknek: Aczél-Méray 296. o. Gimes a Rajk-ügyről: uo. 294. o. A közönség szovjetellenes: 61/606. Belügy és ÁVH: 53/2086. PB, 1955. június 16. Az ÁVH leválasztása: 71/18. Tétovázás: 53/2089. (sajtóirányítás), 2097. ugyancsak 1955. június 23. (osztrák, amerikai viszony), 2104. 1955. június 30. (RM az amerikai követség fogadásán), és 2099. 1955. június 30. (külpolitika, bécsi magyar intézet – eladása: 53/266. PB, 1956. január 18.). RM Selepinnek a fasisztákról: idézi Zseliczky Béla: „Moszkva–Budapest: 1956”, *Múltunk* 1994. 3. 24. o.

Czakó-ügy: *Végakarát...* 103. o. 53/2098. és 2116. PB, 1955. június 30., ill. július 7. Czakó Kálmán életrajza: *Iratok...* 4. 1012. o. Czakó Rákosinak: 65/325.

Ellenség az ÁG-okban: 53/2106. PB, 1955. július 7. Mindszenty: 53/2110., ill. 2116. PB, 1955. július 7. Látogatás Rákosinál: Németh László: *Homályból homályba II*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977. 282–292. o. Az írói jövedelemjegyzék: 65/332. Rainer M. János: *Az író helye...* RM kevesli az adminisztratív intézkedéseket: 58/5.

A rehabilitáció gyorsítása: 53/250. PB, 1955. október 6. Dr. Jankó öngyilkossága: Feri Sándor-interjú, készítette: Kubinyi Ferenc 1985–86, OHA 51., ill. Hegedüs András i. m. 246. o. (ő dr. Jónás Béla 1956. november 4-i öngyilkosságával keveri Jankó tettét). Álmatlan éjszaka: Csepel, 1956. április 7. PIL 720. f./7. 5. kötet. Rankovicsról, Hitlerről: *Piszkozat I*.

67. o. III. Richárd és Rajk: Koltai Tamás: *Major Tamás (A Mester monológja)* Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó. Bp. 1986. 77. o. Rajkné fegyelmije: 53/2128., ill. 2188, PB, 1955. augusztus 11., ill. október 28. Rajk összejátszása nyilas bátyjával: 53/256. PB, 1955. november 3., ill. „A Rajk-per kéretlen tanúja”, közzéteszi Hajdu Tibor. *Társadalmi Szemle*, 1992. 8–9 sz.

Titoktartási nyilatkozat: MOL-M-KS IV/63/1954–1956. A Rajk-per tanúinak kihúzása az RB 1955. november 5-i ülésének jegyzőkönyvéből uo. „Zaj nélkül” felülvizsgálni: 65/35. 1956. március 27. A letartóztatottak adatai: Iratok... 5. k. 738–42. o. Schiffer Pál szabadulásáról: Schifferrné, Szakasits Klára: *Holtvágányon*, 286–288., ill. 299–302. o. Rajk felelőssége és bűnössége: 52/31. KV-ülés, 1955. november 9–12. Kérdések az ülés után: 58/6. RM Klein Antalról: MOL-M-KS IV/63/1954–1956. Nagy Imre i. m. 219. o., RM Rajkról: *Piszkozat I.* 97. o., ill. György Dalos: *Kurzer Lehrgang Langermarsch, Eine Dokumentage* (Rövid tanfolyam, hosszú menetelés – dokumentázs, Rothbuch Verlag, Berlin, 1985.) RM büszke négy miniszterelnök kivégzésére: Rákosi Mátyás előadása Moszkvában 1945 júniusában. Közli: Póth Piroska, *Múltunk*, 1994. 4., ill. RM i. m. 260. o.

RM bűneiről: Galina Pavlovna Murasko:i. m.

Hollóházi szakadék: RM i. m. 1008–9. o. RM, a hatalom és a lemondás: Hegedüs András i. m. 267. o., ill. RM i. m. 1009. o. A moszkvai delegáció: 53/258. PB, 1955. november 25., s a váltott ülésvezetés: 53/251. PB, 1955. október 18. RM egészsége, életmódja: 58/4. és 5. „Formakenyér”: 53/263. PB, 1955. december 29. Olimpia, káderfizetés: 53/259. PB, 1955. december 1. Katonai építőalakulatok: 53/266. PB, 1956. január 18. Októberi koldulás: 58/6.

Major jelent: 65/334. Az *Irodalmi Újság* elkobzása: 54/2160. PB, 1955. szeptember 24., ill. Aczél–Méray i. m. 298–301. o. RM ajánlata a lemondott íróknak: Aczél–Méray i. m. 301. o., október 17-i találkozója az írókkal: 91/38. Irodalmi ügyek a PB előtt: 54/2173. 1955. október 18. A 34 fős lista és Veres Péter levele Rákosinak: 65/332. A memorandum: Pünkösti Árpád: „El fogjuk látni pártszerűen az illetők nótáját.” Az 1955-ös tiltakozó aláírások és visszavonásuk története, *Mozgó Világ*, 1994. 2. , Aczél–Méray i. m. 303–317. o., jelentés a memorandumról: 91/38. Karinthy Ferenc: „Papageno és Monostatos”, in: Karinthy Ferenc: *Mi van a Dunában?* Szépirodalmi, 1980. Jelentés az Írószövetség taggyűléséről: 53/257. PB. 1955. november 18. Földes-levél: 65/332. Gerő javaslata: 65/332. Fellépés az írók ellen: Rainer M. János: *Az író helye...* 53/2206. PB, 1955. november 18., ill. 52/32. KV-ülés, 1955. november 22.

Nagy Imre vegzálása, kizárása: 53/257. PB, 1955. november 18., ugyanerről RM i. m. 985. o., ill. Vég feljegyzése: 71/15. RM bosszút áll: 53/2116. 1955. július 7. Esküvői részvételtől a BM-közlemény: 62/2. Az öt kérdés: T. Varga György i. m. A kizárásról: a funkcionáriusok: 58/6., Kende Péter: *A párizsi...* 30. o., Hegedüs András: *Élet...* 279. o. Nyugdíjazás: 53/283. /286. PB 1956. április 26., ill. május 11. *Viccek Sztálinról, Rákosiról és Ceaușescuról.* Gyűjtötte és kommentálja Katona Imre, Új Aurora könyvek, 1989.

További fellépés az írók ellen: 53/259., 260., 261. PB-ülés, 1955. december 1., 8. és 15. Az aláírások visszavonása: 91/39., ill. 42. és 96/162. Az 1955. december 6-i „lincsaktíva” jegyzőkönyvét közli Standeisky Éva. *Múltunk*, 1997. 1. Hágy Gyula i. m. 382. o. Aczél–Méray i. m. 318–326. o. Tamás Aladár idomítaná az írókat: 96/162. A Kuczka-ügy: 91/39. Irodalomirányítás, szovjet tanulmányút: 53/266. 1956. január 18.

HARMADIK FEJEZET

1. „DE ITT ÉN ÉLEK”

XX. kongresszus „előzetesek”: *Szabad Nép*, 1955. július 14. Fekete Sándor: *A kamasz álma* (Szépirodalmi, 1984. 370 o.) 109. o. *Esti Hírlap*, 1956. február 13. Delegáció: 53/269. PB, 1956. február 6.

A XX. kongresszusról: RM i. m. 992–93. o.

Kun Béla 70. születésnapja, rehabilitálása: Sztikalin, A. Sz.: „A szovjet nagykövetség és az MDP-n belüli harc 1956 tavaszán – kora őszén.” *Múltunk*, 1998. 2. RM i. m. 994–995. o., továbbá *Szabad Nép*, 1956. febr. 21. és 53/272., ill. 275. PB-ülés, 1956. február 22., ill. március 9. Hogy érzi magát Rákosi? Rapcsányi László beszélgetése Horváth Mártonnal, in: Sorshelyzetek.

Kölcsön ügyben Mikojannál: 53/272. PB, február 22., ill. RM i. m. 989. o.

Hruscsov titkos beszédéről: RM i. m. 997–98., ill. 1002–1003. o.

Viccek Sztálinról, Rákosiról és Ceaușescuról.

Testvérének a XX.-ről: Biró Eugénia: i. m. 7. o. Marosán könyörgése a börtönből (1956. márc. 6.): 65/46. Szakasits levele (1956. ápr. 20.): 65/45.

Tennivalók a XX. k. után: 53/273., 274., ill. 275. PB, 1956. március 1., 3. és 9. Instruktorok tapasztalata: 61/693. „Gondolatok” a XX.-ről: 61/719.

Tétova politika, tétova enyhülés: 53/2170. 1955. október 6. (diplomatak), vagy 53/260. PB, 1955. december 8. (idegenforgalom, polgári repülés), ill. 69/19. Kun Béláné – csak látogatóba: 53/286. PB, 1956. május 11.

Sulzberger: 53/275. PB, 1956. március 9.

Kupleráj: *A személyi kultusz humora* 42. o.

KV-ülés 1956. március 12–13.: 52/33. RM beszéde külön is: 65/24. Farkas Mihály vietnami követ: RM i. m. 1023. o. KV-visszhang: 61/703., ill. 69/19. Szovjet tájékoztatás: 53/276. PB, 1956. március 20. RM Vorosilovnak: *A „Jelcin-dosszié”*, 26. o.

A KV-ülésről: RM i. m. 1000–1001. o. Kádár feljelentése Andropovnál április 18-án: Sztikalin i. m. (Kádár lejáratásáról is), ill. Baráth Magdolna i. m.

RM „családi véleménye” a XX. kongresszusról: Biró Eugénia i. m. 31–32. o.

Vélemények az 1956. márciusi KV-ülésről: 69/19., ill. 54/397. Titkárság, 1956. április 9. A budapesti taggyűlésekről: 61/726., ill. 736. Szilágyi felszólalása: Multimédia Politika.

Nagy Imre „A magyar nép védelmében” A K. V. ülés után (Jegyzetek) 244. o.

Litván György felszólalása, az első nyilvános támadás RM ellen: Itt a Bagoly. Egy ember, akit elfelejtettek (Györffy Miklós, Szénási Sándor), 1988, Kossuth Rádió, (Litván szövegét rövidítettem, szerkesztettem – P. Á.) RM erről: Csepelen 1956. április 7.: PIL 720. f./7. 5. kötet, majd 54/397. Titkárság, 1956. április 9., s a KV apparátusi értekezleten, április 11.: PIL 720. f./7. 5. kötet, ill. RM i. m. 1003. o. Vásárhelyi Miklós: Az első meghiúsított reformkísérlet, in: Ellenzékben 299. o. Hébelt Ede története: 65/41., 42., ill. 51. Elégedetlen a KV: 58/7., ill. 65/35. 1956. március 27.

A KV sóhivatal: 71/14. Rákosi helyzete ingatag: Sztikalin i. m. A PB gittegylet: 53/277., ill. 278. PB, 1956. március 28. és 29. Névtelen levél: 69/51. Telefonlehallgatás: 69/20.

A XX. k. meghamisítása: PIL 720. f./7. 5. kötet. A XX. kongresszusi tennivalókról: 53/279. PB, 1956. április 5. Árleszállításról: 91/39., s *Szabad Nép*, 1956. április 30.

Az autók megkülönböztető jelzéseiről: 66/42. 1956. április 17. A Nagy Testvér figyel: 66/18.

Vörös fejű Csepel 1956. április 7. PIL 720. f./7. 5. kötet. Nagy Imre a rehabilitációról: i. m. 249–50. o.

A perverseny: Pütkösti Árpád: *Rákosi a csúcson*. 186. o. Cservenkov leváltása, Kosztov „tárgyalansága”: *Szabad Nép*, 1956. április 10., ill. 15., ill. 18.

A négynapos írószövetségi taggyűlés: 91/39., ill. 70/52. (1956. március 30., április 13., 16. és 18.) A kulturális osztály reagálása: 91/38. A PB az ügrről: 53/284. 1956. május 4.

A kérdések éve: 72/26. „Ellenséges” meghívások: RM i. m. 1009–10. o.

KV apparátusi értekezlet, április 11.: PIL 720. f./7. 5. kötet.

II. ötéves terv: 53/280. PB, 1956. április 12., Gerő figyelmeztetése: 66/48.

Szatócskodás a rehabilitáció körül: 53/281. PB 1956. április 19. A rehabilitáltak kártérítéséről: RM i. m. 983. o. Kohnt és Grünt akasztják: *A személyi kultusz humora* 164. o.

A cigánykérdés: 53/281. PB 1956. április 19. Gerő erről: 61/645. Tanár „úr”: 70/10.

Grósz, Mindszenty: 53/2170. PB, 1955. október 6., ill. 58/5.

„Üzemi baleset”: MOL-M-KS IV/63/1954–1956. RB jegyzőkönyvei. A rehabilitálás „vége”: Baráth Magdolna tanulmánya, továbbá 53/287., ill. 288. PB 1956. május 17., ill. 24. Orosz Péterre vonatkozó zárójeles közlések forrása Miljánovits Pál (1925). Piros László az internáltokról: *Iratok...* 1. k. 578–579. o.

Puskás fizetése, RM „leváltása”: 276. 69/17. Az elégedetlenek: *Hiányzó lapok...* 25. o.

Zárt ülés: 53/283. PB, 1956. április 26. A Farkas-ügy: 53/284. PB, 1956. május 4., Sztikalin i. m., ill. Baráth Magdolna i. m.

Készül az önkritikus beszámoló: 53/286. PB, 1956. május 11. Gerő véleménye: PIL 720. f. 7./5. kötet. Andropov jelentése: *A „Jelcin-dosszié”* 21–23.

Farkas aligha ússza meg pártbüntetéssel: Sztikalin i. m. Kovács, Gerő, Rákosi Andropovnál: uo.

RM utolsó hazai fellépése: *Szabad Nép*, 1956. május 19., ill. RM i. m. 1010. o. Gerő a Rajk-perről: „Gerő Ernő értékelése az 1956. októberi eseményekről.” Közli: Baráth Magdolna, *Múltunk*, 1999. 2. Az 1935-ös periratok: Hajdu Tibor kutatása, közlése. RM érzi a véget: Andropov jelenti: A Szovjetunió budapesti nagykövetének tárgyalásai vezető magyar politikusokkal, 1956. április 18. és szeptember 3. között. *Levéltári Szemle* 1997/1. Közzéteszi: Varga László.

RM: Sztálin meghalt, én élek – Schifferné Szakasits Klára: *Holtvágányon*, 334. o.

2. RÁKOSI MENTÉBEN

Nagy Imre 60. születésnapja: Vásárhelyi Miklós: i. m. 308. o., Vas Zoltán: *Viszontagságos életem*, Gyurkó László i. m. 57. o. Egy látogató: Nagy Gyula-interjú. Készítette: Czákó Ágnes, 1986-ban, OHA, 11. sz. 139. o. Kosáry Domokos visszaemlékezése: Nagy Imre élete és halhatatlansága. Dokumentumfilm, Bp., MTV, 1996. Bohó Róbert (r), Rainer M. János (i). 53/293. PB 1956. június 28., 54/403. Titkárság, 1956. július 2.

Rákosi „megrendeli” Szuszlovot: Valerij Muszatov: Szovjet politikai beavatkozás és katonai intervenció Magyarországon 1956-ban. *Múltunk*, 1991. 4. RM menlevele Tito ellenében: Feljegyzés Szuszlov beszélgetéseiről: 58/7. Továbbá Micsunovics: i. m. 63. o. Sztikalin i. m.

Rákosi megússza: Hiányzó lapok 1956 történetéből, 21–24. o. (Szuszlov-jelentés), rémhír: Szuszlov nyugdíjazza Rákosit uo. 34. o. Szuszlov „figyelése”: 69/5.

Hruscsov–Tito–Rákosi: Hajdu Tibor: „1956 nemzetközi háttere”, *Társadalmi Szemle*, 1989. 8–9. Hruscsov üzenete Titónak: Micsunovics i. m. 129. o. Tito pulai beszéde, 1956. november 11. In: *Végakarát*, 155. o. Szuszlov a magyar perekről: 58/7. Bírál az apparátus: Vég Béla 1956. június 27-i feljegyzése: 71/14. A PB bővítéséről Szuszlov: Hiányzó lapok... 23. o. „Őshonos” káder: Valerij Muszatov i. m. Gerő, Hegedüs, Rákosi és Kádár „Szuszlovról”: *Hiányzó lapok...* 30–31. o., ill. Zseliczky Béla: Moszkva–Budapest: 1956. *Múltunk*, 1994. 3.

Rákosiék Moszkvában: 53/292. PB, 1956. június 19. Hajdu Tibor i. m. (Hruscsov és Mikojan) Jelcin-dosszié 21–24. o. (RM Vorosilovnál) Micsunovics: i. m. 72. (RM ne mások nevében), ill. 129. o. (Hruscsov pohárköszöntője), s 79. o. (fejekért cserébe). A moszkvai beszámoló: 70/10.

A Petőfi Kör: Ólmosi Zoltán: „A Petőfi-kör felfüggesztése”, *MN*, 1989. július 15. Gyurkó László i. m. 28–29. o. (lázado pártértelmiség), *Multimédia Politika*. Aczél–Méray i. m. 350–58. o. (Rajkné felszólalása), RM i. m. 1012–16. o. (Lukács, „irodalmi” vita, Gerő: ellenforradalom, Friss István, jugoszlávok). Argentieri, Frederigo–Gianotti, Lorenzo: *L'Ottobre Ungherese*, Valeria Levi Editore (Andicsról – a könyv hivatalos „szamizdat” fordítása után megjelent nyomtatásban is). Hiányzó lapok... 33–38. o. (Andropov jelentése a körről), uo. 62. o. (Mikojan – Poznań). *Multimédia Politika*. Zseliczky Béla i. m. A sajtóvitáról: 53/293. PB, 1956. június 28., ill. 52/34. KV-ülés, 1956. június 30., *Szabad Nép*, 1956. július 1., továbbá 61/815., ill. 816. (DISZ), 818. és 801. (taxisok jelentése).

Az ellenség csépelése: Urbán Károly–Vida István: Az MDP Politikai Bizottsága 1956. június 28-i ülésének jegyzőkönyve. „Az 1956. júniusi kommunista csúcstalálkozó és Magyarország.” *Társadalmi Szemle*, 1993. 2. Továbbá: 54/403. Titkárság, 1956. július 2. és 53/289. PB 1956. május 31. Sztrájkolgtatás, ill. a HM és a BM „hangulatfelelős”, meg a teszetoszaság: 53/294. PB, 1956. július 5.

Pofa be: 53/295. PB, 1956. július 12. Az 1956. június 30-i KV-ülés visszhangja: 70/10. (Benjámin László levele), 70/52. (Az Irodalomtörténeti Intézet taggyűlése), 61/801. (Taris-káké javaslat). 70/52. (Nagy Tamás, Kornai). Vjacseszlav Szereda–Vida István: Andropov és Gerő két beszélgetése 1956 júliusában. *Tekintet*, 1994. 3–4. sz. 134–141. o.

Péter Gábor visszalő: „Újabb részletek Rákosi Mátyás lemondatásáról.” A dokumentumokat közli Irina Morozova és Vida István, *Társadalmi Szemle*, 1996. 3., ill. Sztikalin i. m., RM Hruscsovot vádolja: Biró Eugénia i. m. 11 o. El nem égetett dokumentumok, 13–29. o. A beadványról RM: Biró Eugénia i. m. 10–11. o., Kovács Gerőnél, és Andropovnál: Sztikalin i. m. RM lába alatt ég a talaj: RM i. m. 1004. o. Körben ellenség: 53/295. PB, 1956. július 12.

Mikojan jön és leváltja Rákosit: Hegedüs András i. m. 266. o., továbbá RM i. m. 1018–19. o. Mikojan útravalójáról Sztikalin i. m., ill. az ő jelentése: Hiányzó lapok... 40–48. o. Adózavarás: 69/20. A 400-as lista: Aczél–Méray i. m. 360–362. o., Szász Béla i. m. 330. o., Kopácsi Sándor: *Életfogytiglan*, I. U. S. 1989, 292 o., 91–92. o. „Itt a Bagoly” – Györffy Miklós és Szénási Sándor folytatásos műsora a Kossuthon. Hajdu Tibor: „Kérdőjelek RM. hiányzó portréjához”, *ÉS*, 1983. 6. Kéthly Anna levele Gosztonyi Péterhez Brüsszelből, 1973. augusztus 15-én. Mikojan nyugtalansága: *Hiányzó lapok...* 40–48. o. RM bűnei, vita az utódlásról: Mikojan, ill. Andropov jelentései: „Hiányzó lapok...” 40–58. o.

RM lemondása: *Szabad Nép*, 1956. július 19., Hruscsov erről: Micsunovics i. m. 88. o. 52/35. KV ülés, 1956. július 18–21., Mikojan szerepléséről: RM i. m. 1033–34. o., ill. saját jelentése: *Hiányzó lapok...* 59–65. o. A lemondás híre: Földes Anna: „A Hatodik esztendő”, *Kritika*,

1966. 11. (Illés Béla), Fazekas György: i. m. 64. o. Erdős Péter. Készítette Acsay Judit 1988-ban. 1956-os Intézet, OHA, 73. 146. o. (Nagy Imre-csoport).

Az el nem mondott Farkas-beszédről: *Hiányzó lapok...* 66–68. o. (Mikojan a Farkas Mihállyal folytatott beszélgetésről), Farkas Vladimir i. m. 429–431. o. MTA-s tiltakozás: 61/900. Egy el nem mondott beszéd. Dokumentum Farkas Mihály irathagyatékából. *Multimédia Politika*.

A bukás nemzetközi visszhangja: MTI Bizalmas 172–177. szám.

3. RM: „HÍ A HAZA!”

Feitl István: „A bukott Rákosi” című 1993-ban megjelent tanulmányát, Biró Eugénia *Száműzetésben* című 1994-es visszaemlékezését, illetve a birtokomban lévő MOL-M-KS 288. fond 9. csoportjában található dokumentumokat, s az 1962-es június 22-i Aczél–Nógrádi–Rákosi-beszélgetést („Piszkozat I–II.” – ugyancsak a birtokomban) külön nem tüntetem fel a hátralévő jegyzékben.

Utolsó vacsora: RM i. m. 1023–25. o. Az utazás: uo. 1025–27. o. Repül végre: *A személyi kultusz humora* 45. o. Gazdasági adatok és tendenciák: Berend T. Iván i. m. Pető–Szakács i. m. Romsics Ignác: i. m. Gyarmati György, Botos János, Zinner Tibor, Korom Mihály: i. m. Emigránsok véleménye: idézi Gyurkó László: *Bakancsos forradalom*. (Kézirat.)

RM „nyaralása”: RM i. m. 1025–30. o. – és meghosszabbítása: *Hiányzó dokumentumok...* 75–76., 78., végül 88. o., ill. 53/801. PB, 1956. augusztus 31. „Hazahívása”: 70/52. 72/10. Bíróság elé állítása (Gimes): *Multimédia Politika* 1.3.

Rákosi 1956. októberi szerepe: RM i. m. 1032–37. o. MSZMP: *Multimédia Politika* 1.3, Németh László: „Emelkedő nemzet”, *Irodalmi Újság*, 1956. nov. 1.

Hegedüs András i. m. 293–296. o. Micsunovics i. m. 131. o. A Rákosi-villa titka: *1956 sajtója*, Tudósítások Kiadó, 1989., RM erről, és Nagy Imre meg Kádár ügynöki voltáról, meg az ávéhások üldözéséről: Biró Eugénia i. m. 14. o. 53. Rákosi levele Hruscsovhoz: *Hiányzó lapok...* 196–197. o.

„Megtisztultan!” *Népszabadság*, 1956. nov. 3. A kormánynyilatkozat: RM i. m. 1036. o., ill. A „Jelcin-dosszié” 87–88. o.

RM Kádárt ajánlja vezérnek: RM i. m. 1037. o. RM levele Hruscsovhoz: *Hiányzó lapok...* 197. o.

Feljegyzés az 1956. november 6-i SZKP PB ülésről: *Döntés a Kremlben*, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról. Szerkesztette Vjacseszlav Szereda és Rainer M. János. Budapest, 1996. Feljegyzés az 1956. november 6-i ülésről. 101–104. o.

Kádár helyett RM irányít: *Rendőrségi napi jelentések I–II*. Összeállította: Kajári Erzsébet. BM és 1956-os Intézet, Budapest, 1996. I. 274. o. Az internacionalista: RM i. m. 1037. o. Tito pulai beszéde: *Végakarát* 155. o.

1956-os pártfelosztás, novemberi, decemberi párthatározatok: *Multimédia Politika*. A másodvonal nem térhet vissza, ill. a Rákosi-restauráció: Kádár János beszéde az MSZMP KB 1956. november 11-i ülésén, in: Kádár János – *Végakarát*, 149. o., ill. KB előtti beszéde uo. 170–71. o. Rákosi levele Hruscsovhoz, 1956. december 15. *Hiányzó lapok...* 196–204. o.

Kovács István levele Hruscsovnak: A „Jelcin-dosszié”, 153–161. o. Gerő, Révai, Hegedüs és Kovács István levele az SZKP KB Elnökségének, 1957. február 25.: uo. 174–183. o. Kádár János figyelmeztető levele: MOL-M-KS 288. f. 4/7.

Rákosi második levele Hruscsovhoz, 1957. január 9. „Hiányzó lapok...” 205–215. o.

Birnstingl Miksa levele: Sipos Levente: Hiányos leltár (I) MSZMP-dokumentumok „a személyi kultusz” idején elkövetett törvénysértésekről, *Társadalmi Szemle*, 1994. 11. 84. o.

RM bíróság elé: *Piszkozat* 109–110. o. Kádár elutasítja a moszkvaiak hazatérését: Feitl István: A moszkvai emigráció és az MSZMP, *Múltunk*, 1991. 4. Rákosi Mátyás harmadik levele Hruscsovnak: *A „Jelcin-dosszié”*, 165–170. o. Döntések a moszkvai emigráció megosztásáról: Feitl két idézett műve, illetve Urbán Károly: Rákosiék esélyei 1957-ben, *MN*, 1989. augusztus 21. A moszkvai „ütközés”: Kádár János – *Végakarát*. 180. o.

Kádár János beszámolója a párt- és kormánydelegáció moszkvai útjáról (és Kiss Károly hozzászólása) az MSZMP Intéző Bizottság, illetve a Központi Bizottság előtt, 1957. április 2., illetve április 5. *Végakarát*, 188–204. o.

Rákosi 1957. március 25-i levele Hruscsovnak: *A „Jelcin-dosszié”*, 187–188. o. Uo. jegyzet arról, hogy a levelet megmutatták Kádárnak.

SZKP KB 1957. április 18-i határozata Rákosi és társai ügyében. *A „Jelcin-dosszié”*, 183–186. o.

RM furakszik: Bölcsv István beszélgetése Rényi Péterrel, in: *Sorshelyzetek*. Emlékezések az ötvenes évekre. Szerkesztette: Vámos György, Budapest, 1986. RTV–Minerva. 167. o. Nemes György: *Bal-jobb, bal-jobb*, Szépirodalmi, 1983. 395. o.

Csapatkivonás és RM hazatérése: Adzsubej, Hruscsov veje emlékezett erre a Panoráma 1990. május 18-i adásában. Az MSZMP KB 1958. februári levele a párttagokhoz: MOL-M-KS IV./289. Rákosiné levelezése uo.

4. A TIEN-SAN CSÚCSAI

Nógrádi feljegyzése: MOL-M-KS 286. f. IV./289.

Magnófelvétel: *Piszkozat I–II* (másolat: saját tulajdonban). A halottak száma, a lelkiismeret: uo. I. 33–34. o. Zöld és Kádár: uo. 43–44. o.

A törvénytelenégekről: 288 f. 5/73. PB, 1962. augusztus 3. Jelentés a KB-nak: 288. f. 4/53., ill. 288. f. 4/51. az 1962. augusztus 15-i KB-ülés jegyzőkönyve. Sipos Levente: „Hiányos leltár (I–II)”. MSZMP-dokumentumok „a személyi kultusz” idején elkövetett törvénysértésekről, *Társadalmi Szemle*, 1994. 11., 12. sz. Az MSZMP KB „határozata”: *Népszabadság*, 1962. augusztus 19.

A KB-ülés visszhangja: „Hiányos leltár” és 288 f. 11. 1013., ill. 1016. Feitl István: A moszkvai emigráció és az MSZMP (Rákosi Mátyás 1956–1958 között). *Múltunk*, 1991. 4. 129. o.

György Dalos: i. m., ill. Távol Moszkvától, Rangos Katalin interjúja, 168 óra, 1965. augusztus 18. Rakkuschi: Sibylle Muthesius: *Felhőgyerek*. Magvető, 1984. 372. o.

Nyugdíj 3400 Ft: 288. f. 9/V/3. Áprilisi hazatérés: 288. f. 5/511. PB-ülés, 1970. február 10. Írószövetségi nem a hazatérésre: 288. f. 36 /1970/ 9.

Maris János: „Rákosi temetése” (Interjú Sütő Gáborral), *Magyarország*, 1989. július 28., ill. Murányi Gábor: „Farkasrét: végállomás”, *HVG*, 1996. február 17. Zárójelentés RM haláláról, temetéséről: 288. f. 5/546. PB-ülés, 1971. febr. 28. Kéthly Anna levele Gosztonyi Péterhez Brüsszelből, 1973. augusztus 15. RM nyoma: Szinyei Gábor: „Rákosi Mátyás Kirgíziában”, *MH*, 1990. március 11.

Dátumok, események RM életében

- 1892 március 9.: Adán megszületik Rosenfeld József és Léderer Cecília negyedik gyermeke, Mátyás
- 1894 A Magyarországi Szociáldemokrata Munkáspárt megalakulása
- 1898 október: Sopronba költözik a család, feltehetően az apa nélkül, aki egy év múlva követi őket
- 1901 szeptember: RM a soproni Magyar Királyi Állami Főreáliskola tanulója
- 1903 augusztus 27.: A belügyminisztérium engedélyezi, hogy a Rosenfeld család Rákosira magyarosítsa a nevét
szeptember 11.: RM apját, Rosenfeld Józsefet, januári kérésére a soproni honosok lajstromába vették baromfi-kereskedőként
- 1904 január 13.: A megyei alispáni hivatal bejegyzi Rosenfeldék névmagyarosítását
- 1905 május: A Rákosi család visszaköltözik Bácskába, Topolyára
szeptember: RM a szegedi főreáliskolán folytatja a tanulást
- 1908 november 22-én (?): Megalakul a baloldali Galilei Kör
- 1910 június 15.: RM jelesen érettségizik Szegeden
Állítólag belép a Magyarországi Szociáldemokrata Pártba
szeptember: RM elkezdi tanulmányait Budapesten a Keleti Akadémián
- 1911 Az őszi szemeszterben a Galilei Kör diáktitkára
- 1912 május–június: Megalakul az ellenzéki diákszövetség
RM befejezi a Keleti Akadémiát és Hamburgban lesz egy export-import vállalat ösztöndíjas levelezője
- 1913 közepe: Londonban folytatja az ösztöndíjas kereskedelmi levelezői munkát
belép (?) az angol Munkáspártba
- 1914 július: Londonból hazatér Szabadkára
RM bevonul katonának a 6. honv. gyalogezredhez (háborús tiszti iskola), zászlósként az orosz frontra vezénylik
december: RM hadapródjelölt
- 1915 április közepe: Egész zászlóaljával együtt orosz fogságba esik (Antipina tiszti tábor)
- 1915–17 Megtanul olaszul, oroszul, tanulóköröket szervez (?) fogolytársainak
- 1916 RM átkerül a csitai tiszti táborba
- 1917 ősz: A tiszti tábor Dauriába költözik
- 1918 február: RM megszökik a fehérek kezére kerülő dauriai hadifogolytáborból
március: Félrokkantan (?) eljut a szentpétervári tiszti gyűjtőkórházba
április közepe: Cseretranszporttal hazaindul
Két hétig a zsolnai megfigyelő állomáson tartják
május: Hazaér Szabadkára
Hadifogoly-szabadság (röplapterjesztés)
augusztus közepe: Irodai és kiképző szolgálat a 7. gyalogezrednél

- november 24.: Megalakul a Kommunisták Magyarországi Pártja – vidéken (Miskolc, Pápa, Veszprém, Szeged) RM szervezi a pártot
- 1919
 január 27. és 30.: Munkásgyűléseket tart Szegeden, mint a helybeli „kommunisták vezére”
 február 21.: Letartóztatják a KMP vezetőit, köztük a vidéki titkár Rákosit is
 március 21.: Egyesül az MSZDP és a KMP; kiszabadítják őket a börtönből; kikiáltják a Magyar Tanácsköztársaságot
 március 22.: RM kereskedelmi népbiztoshelyettes, az intézőbizottság legifjabb tagja
 április 4.: Egyike a hat szociális termelési népbiztosnak
 április 7.: A tanácsválasztáson a budapesti I. ker. képviselője lesz
 április 21.: A frontra vezénylik; Ruzsinszky teljhatalmú megbízottja
 május 3–10.: Hevesi Gyula mellett az egyik szervezője Salgótarján védelmének
 május: Egy déli határt védő ezred politikai megbízottja
 június 13.: A pártkongresszuson a diktatúra szigorítása mellett szól
 június 14–23.: A Tanácsok Országos Gyűlésén elítéli a parlamentarizmust; nem választják meg népbiztosnak, de az Intéző Bizottság és a vidéki népgazdasági tanács tagja
 július 17.: RM a Vörös Őrség főparancsnoka
 július 21.: Hamburger tiltakozása ellenére megerősítik a főparancsnoki tisztségben
 augusztus 1.: Megbukik a Tanácsköztársaság
 augusztus 2.: Menekülés Bécsbe – a vezérkarral internálják Karlsteinbe, majd Steinhofba
- 1920
 április 4. (húsvétvasárnap): Mérgezési kísérlet atropinnal
 április: Éhségstrájk az internálás ellen
 április 27.: Szabadon bocsátják
 május 1.: Felszólal az OKP nagygyűlésén; örökös kitiltás és kitoloncolás Ausztriából
 május vége: RM a Szovjetunióba utazik
 július 19.–augusztus 7.: A Komintern (KI) II. kongresszusán ő tesz jelentést a Tanácsköztársaság tapasztalatairól; felszólalásai szélsőbaloldaliak
 augusztus: A KI VB munkatársa lesz
 Prágában ő a KI megbízottja
- 1920–24
 Szervezi az európai kommunista pártokat és megmozdulásaikat (Prága, Milánó, Róma, Párizs, Lyon, Berlin, Frankfurt)
- 1921
 január 21.: Livornóban az ő asszisztálásával, a szocialista párt kettészakításával megalakul az Olasz Kommunista Párt
 február–május: Ellentéteket szít a német párt KB-ülésén, és a csehszlovák pártban (Berlin: „A Komintern, ha kell tízszer is szakítani fog egy pártot, amíg az nem válik igazi leninistává.”)
 június 22.–július 12.: A KI III. kongresszusán Zinovjev megvédi, ennek köszönhetően vb-titkárrá választják Kuusinen és Humbert-Droz társaságában
 július 15–18.: A magyar pártvezetés nézeteltéréseinek tárgyalásán frakción kívüliként, de a kunisták támogatójaként vesz részt
 szeptember: Sajtó alá rendezi a kongresszus jegyzőkönyvét

- 1922 október: Újra Olaszországban
 november 9.–december 5.: A KI IV. kongresszusán Zinovjevvel együtt Kun Bélát támogatja; titkárhelyettes, a titkárság pótagja
- 1924 június 17.: A KI V. kongresszusa (Zinovjev: „a szociáldemokrácia a fasizmus egyik szárnyává vált”)
 augusztus: Hathetes szabadság a Krímben
 november: Landler Jenő tiltakozik a KI vezetőinél RM Magyarországra küldése ellen („beképzelt és különködő lett, öntelt a proletárokkal szemben... gyakran megmakacsolja magát”)
 december: Útban hazafelé Bécsbe érkezik
 december 24.: Szentgotthárdnál átlépi a határt (Szücs néven?)
 Budapesten ki sem mozdul az Imperial Hotelből
- 1925 január 25.: Bécsbe utazik
 február 15.: Visszatér Budapestre (Kovács néven?)
 március 7.: Bécsen át Moszkvába megy
 március 15.: Részt vesz a Komintern olasz bizottságának ülésén
 április 14.: Megalakul a Magyarországi Szocialista Munkáspárt
 május 8.: Braun Vilmos néven újra Budapesten; kapcsolatba lép az MSZMP vezetőivel
 július 11.: Bécsbe megy szabadságra
 augusztus 1.: Visszatér Budapestre
 augusztus 13.: Bécsbe utazik
 augusztus 18–22.: A KMP első, bécsi kongresszusának egyik szervezője és előadója; ő lesz a magyarországi titkárság vezetője
 szeptember: Ismét Budapesten
 szeptember 22.: Konspirációs hibák miatt letartóztatják a Közraktár utcában
 szeptember 28.: Kihallgatásakor „kompromittáló adatokat mondott jegyzőkönyvbe” társairól
 október 16.: Külföldi tiltakozások, parlamenti interpelláció RM statáriális bírósági tárgyalása ellen
 november 14–16.: Statáriális bíróság előtt a KMP és az MSZMP negyven tagjával együtt; ügyüket rendes bíróság elé utalják
- 1926 január 6.: A törvényszék egyesíti Vágiék és Rákosiék perét
 Felmerül RM kicserélése a szabadságharc zászlóiért (Kun)
 április 21.: A kommunista párt szervezésével vádolják ötvenhárom társával együtt
 július 4.: Kun levele: Rákosiék ismerjék el kommunista voltukat, és propagálják a KMP céljait
 július 12.–augusztus 4.: Az első Rákosi-per (beszéd az utolsó szó jogán: VII. 31.). Ítélet nyolc és fél év fegyház (tárgyalás alatti magatartásáért összesen tizennégy napi fekvőhelyelvonással és böjttel szigorított sötétzárka)
 július 14.: Tiltakozások a per ellen (Barbusse, Rolland stb.)
 július 23.: RM-párti tüntetés a prágai magyar követség előtt
 augusztus 6.: RM a Gyűjtőfogházba kerül
- 1927 január 13–15.: Az ítélőtábla jóváhagyja a törvényszék ítéletét
 július 28.: A váci fegyházba szállítják (fél év magánzárka)
- 1928 január: Kikerül a magánzárkából, és a szabóműhely írnoka
 április: Éhségstrájk (legfeljebb három napig) az ügyvédi látogatás tilalma miatt

- december 4.: Cellájában cikkvázlatot találnak: háromhavi sötétzárka, 1 év kedvezményelvonás
- 1929 január 2–9.: Sikeres éhségsztrájk: fegyelmijét megszüntetik
október 21.: Kommunista rabok országos éhségsztrájkja a börtönállapotok miatt
október: Tiltott levelezés miatt letartóztatják RM húgát és egy fegyőrt
november 4.: Az éhségsztrájkot abbahagyják, börtönkórház
november 20.: Magánzárka a sztrájkért
- 1930 január 11.: RM átkerül a szegedi Csillagbörtönbe
szeptember 1.: Munkásmegmozdulás Budapesten
- 1934 április 24.: Letelik RM büntetése, átszállítják a Markóba, és újból perbe fogják
május 10.: Világmozgalmat indítanak RM kiszabadítására
május–július: Világszerte tüntetések RM szabadon bocsátásáért
- 1935 január 21.–február 8.: A II. Rákosi-per: életfogytiglan
február: Újból a Csillagbörtön foglya
június 25.: Hatvanezres francia tüntetés a spanyol forradalmárokért, Rákosiért, Thälmannért
június 27.–július 1.: A fellebbviteli tárgyalás jóváhagyja RM ítéletét
július 25.: A Komintern VII. kongresszusa távollétében vb-tagnak választja
- 1936 április 30.: A kúria jóváhagyja a két ítélet egyesítését, így RM 1940-ben szabadulhat
június 25.: Elutasítják RM per-újrafelvételi kérelmét
- 1939 Polyák, Szekeres és Vértes vitája Rákosival a Csillagban
- 1940 október 30.: RM szabadul (Vas Zoltánnal együtt)
november 2.: Uzsoknál átlépi a magyar határt
november 6.: RM megérkezik Moszkvába
december: Beutaló a barvihai szanatóriumba
- 1941 Magyarország megtámadja Jugoszláviát, majd hadat üzen a Szovjetuniónak, az USA-nak
július: Moszkvában RM kiszabadítja a börtönből Lukácsot és Rudast
szeptember: Megalakul a Kossuth rádió (Moszkva) RM, Révai és Gerő részvételével
- 1942 RM házassága Fénya Fjodorovna Kornijilovával
február 1.: Budapesten megjelenik az illegális *Szabad Nép*, „Rákosi Mátyás lapja”
március 9.: Ufában ünneplik RM ötvenedik születésnapját
Visszatelepülés Moszkvába
Megjelenik az *Igaz Szó*, a magyar hadifoglyok lapja (SZU)
- 1943 A II. magyar hadsereg pusztulása a Don-kanyarban
június 9.: Felosztatják a Komintern
június: Itthon megszűnik a KMP, megalakul a Békepárt
szeptember 7.: Ki a felelős? – RM-előadás, brosúra (Moszkva)
- 1944 március 19.: Magyarország német megszállása
szeptember 12.: Megszűnik a Békepárt, és újjáalakul a KP
szeptember: A déli határra érkeznek a szovjet csapatok
október 15.: Horthy bejelenti az ország kilépését a háborúból, Szálasi Ferenc nyilas vezér átveszi a hatalmat

november 11.: Vörös János felhívása a *Pravda*-ban: Éljen a szabad, demokratikus Magyarország Horthy kormányzó vezetése alatt!
november 30.: Megjelenik az MKP programja (*Néplap*)
december 1–5.: Sztálin és Molotov eligazítást tart Rákosiéknak az itthoni teendőkről
december 5.: A Függetlenségi Front Szegeden demokratikus jogokat, földreformot és államosítást hirdet
december 21.: Összeül az Ideiglenes Nemzetgyűlés Debrecenben (Rákosit távollétében képviselővé választják)

1945

január 20.: Gyöngyösi János külügyminiszter aláírja a fegyverszüneti egyezményt: legalissá válik a Szövetséges Ellenőrző Bizottság működése
január 25.: Rendelet a népbíróságok felállításáról
január 30.: RM Moszkvából Debrecenbe érkezik
február 4.: Az Oktogonon kivégzik a 401-es munkásszázad hőhérait
február 4–11.: A jaltai konferencia
február 11.: RM első hazai nagygyűlése Debrecenben; Föld, kenyér, szabadság
február 23–24.: Budapesten találkoznak a párt itthoni és Moszkvából hazatért vezetői: RM a párt főtitkára
február 24–25.: az első kommunista nagygyűlések Budapesten (RM: „Mi ma a nemzet legfelelősebb pártja vagyunk!”)
március 15.: Szeged díszpolgára
március: néhány nap Moszkvában
március 17.: életbe lép a földreformrendelet
április vége: a kormányhivatalokkal együtt felköltözik a fővárosba (a Keleti közelében lévő Szabó József utca 25. szám alatti villába)
május 1.: az első szabad; „kolosszális” felvonulás
május 5.: megjósolja a „kolosszális” választási sikert
május 20–21.: MKP-pártértekezlet: pünkösdi konferencia
július 18.: spanyolosok nemzetközi találkozója Budapesten; rendőrtüntetés
július 20.: az FKGP határozata a parasztsztrájkról
július vége: Prágába és Belgrádba látogat
augusztus 3.: RM: a választás harc a kommunisták és szocdemek között
augusztus 7.: kéri Sztálint, hogy lépjen fel a szlovákiai magyarok kitelepítése ellen
augusztus 16.: Mindszenty (Péhm) József esztergomi érsek
október 7.: budapesti törvényhatósági választás
október: kérésére a család Biróra változtatja a nevét
november 4.: szabad választás a Kiszgazdapárt abszolút fölényével (275 képviselő – SZDP 69, MKP 70, NP 23)
november 15.: Tildy Zoltán koalíciós kormánya (7 kiszgazda, 4-4 szocdem, illetve kommunista, 1 parasztpárti miniszter)

1946

január 1.: államosítják a szénbányákat
február 1.: a köztársaság kikiáltása (elnök: Tildy Zoltán, miniszterelnök Nagy Ferenc), Rajk László belügyminiszter
március 7.: munkástüntetés Budapesten: „Ki a nép ellenségeivel a koalícióból!”
március 11.: az FKGP elfogadja a Baloldali Blokk (MKP, SZDP, NP, Szakszervezeti Tanács) követelését
április 10.: az FKGP-ből kizárt képviselők megalakítják a Magyar Szabadságpártot (Sulyok Dezső)

május 8.: az MKP PB elfogadja a stabilizáció tervét: RM terjessze a kormány elé
június 1.: Népi demokráciáért! – előadás a Fórum Klubban
június 8–25.: kormányküldöttséggel az USA-ban, Angliában, Franciaországban
július 16.: megalakul a NÉKOSZ
július 21.: RM kétszázötvenzres tömeg előtt Miskolcon a forintról és a
közigazgatás megtisztításáról beszél
július 29.–október 15.: békekonferencia Párizsban
augusztus 1.: bevezetik az új pénzt, RM a „forint atyja”
szeptember 29.–október 1.: Az MKP III. kongresszusa: „Nem a tőkéseknek, a
népnek építjük az országot!”
november 28.: államosítják a négy legnagyobb iparvállalatot
december 30.: letartóztatják a Magyar Közösség-per ötvenöt vádlottját

1947

január 5.: BM-közlemény a köztársaság-ellenes összeesküvésről
január 18.: a munkáspártok összevetőségi ülésén a Sportcsarnokban kirohanást
intéz az FKGP vezetői ellen
január 30.: RM nemzetközi sajtótájékoztatón ismerteti az MKP hároméves tervét
január 31. (?): RM üzenetével Farkas és Kádár Dimitrovnál
február 10.: párizsi békeszerződés; trianoni határok
február 16.: Békéscsabán követeli Kovács Béla bíróság elé állítását
február 19–25.: Rákosiék támadják, majd az oroszok a Szovjetunióba hurcolják a
kiszagdák főtitkárát, Kovács Bélát
május 11.: RM: nyüzsögnek az összeesküvők, mint a kukacok
május 14.: Nagy Ferenc Svájcba utazik szabadságra, a kormányt RM vezeti
május 30.: távollétében lemondadják Nagy Ferenc miniszterelnököt
július 28.: az MNDSZ választási nagygyűlésén megígéri, hogy az év végéig
hazatér minden hadifogoly
augusztus 1.: indul a hároméves újjáépítési terv
Csepelen felveti a két munkáspárt egyesítését
augusztus 31.: („kék cédulás”) választások a Baloldali Blokk abszolút többségével
(MKP 100 képviselő, kiszagdák 68, szocdemek 67 – a Néppárt 60, a
Függetlenségi Párt 49 – a Parasztpárt 36)
szeptember 15.: megszűnik a SZEB, a szovjet csapatok maradnak
szeptember 22–27.: kilenc párt Szklarska Porebán megalakítja a Kommunista és
Munkáspártok Tájékoztató Irodáját (Kominform)
november 4–20.: összeesküvéssel vádolják Pfeiffer Zoltánt
november: a nagybankok és vállalataik államosítása
november–december: RM a SZU-ban tölti szabadságát (1953 kivételével minden
évben)
december 6–8.: Tito Budapesten; az első barátsági szerződés

1948

január 11.: MKP-értekezlet: „Tiéd az ország, magadnak építed!”
január: magyar–román barátsági egyezmény
lemondásra kényszerítik Bán Antal szocdem minisztert
január 28.: a *Pravda* elítéli a konföderációt
február 18.: magyar–szovjet barátsági egyezmény
március 3.: RM: az SZDP *beolvad* a Kommunista Pártba
március 7.: az SZDP XXXVI. kongresszusán kizárják a pártból a „jobboldali”
vezetőket (Bán, Kéthly stb.)
„A következő láncszem” című cikk a *Szabad Nép*-ben a marxizmus–leninizmus
kizárólagosságáról a pártban

március 14.: kiosztják az első Kossuth-díjakat
 március 25.: a százfős és nagyobb ipari üzemek államosítása
 Gerő és más MKP-vezetők Belgrádban
 március: Sztálin első levele Titónak
 március–április: RM beteg
 április 18.: *Szabad Nép*: „A Párt: élcsapat”
 június 12–14.: az MKP és az SZDP kongresszusa kimondja a két munkáspárt egyesülését; megalakul az MDP
 június 13.: Farkas közli Péterrel „a belügy nincs a párt kezében”
 június 16.: az iskolák államosítása
 június 23.: Rajk László a Nemzeti Színház tiszteletbeli örökös tagja; az első és utolsó aranygyűrűs nem színész
 június 27.: a Tájékoztató Iroda bukaresti ülése trockista renegátnak minősíti és kizárja soraiból a jugoszláv KP-t
 július 2.: Tito-ellenes kirohanás a budapesti funkcionáriusértekezleten
 július 6.: RM bíráló levelet küld Titónak
 július 14.: sikertelen merénylet Togliatti, az olasz kommunisták parlamenti csoportjának vezetője ellen
 július 30.: lemondatják Tildy Zoltán köztársasági elnököt, s nyolc éven át házi őrizetben tartják
 július 31.: letartóztatják és halálra ítélik Tildy vejét, Csornoky Viktort
 augusztus 3.: Szakasits Árpád az új köztársasági elnök
 augusztus 5.: Rajk külügy-, Kádár belügyminiszter
 augusztus 20.: paraszti sorsforduló; nagygyűlés Kecskeméten
 szeptember: RM szabadságon a SZU-ban
 szeptember 2.: tagfelülvizsgálat kezdődik az MDP-ben
 szeptember 6.: megalakul az Államvédelmi Hatóság, de marad RM felügyelete alatt
 szeptember 9.: Farkas honvédelmi miniszter
 szeptember 19.: a NÉKOSZ „nacionalista, kispolgári szervezet”
 október 7.: a kormány és a protestáns egyházak egyezsége
 november 20.: harmincéves a KMP
 november 26.: MAORT, Standard Oil vezetőinek pere
 november 27.: KV-ülésen RM a „régiformák és intézmények” ellen
 december 4–10.: kormányválság; Nyárádi Miklós pénzügyminiszter utóda Gerő Ernő; Dinnyés Lajos utóda Dobi István (miniszterelnök), RM továbbra is államminiszter, miniszterelnök-helyettes
 december 18.: rendelet a termelőszövetkezetek szervezéséről
 december 26.: letartóztatják Mindszenty József hercegprímást

1949

január 16.: RM: a rendszer betölti a proletárdiktatúra feladatát (*Szabad Nép*: „A népi demokrácia néhány problémájáról”)
 január 20.: hat baráti ország megalakítja a KGST-t
 február 1.: megalakul a Népfront, titkára Rajk László, elnöke RM
 február 3–8.: Mindszentyt életfogytiglani börtönre ítélik
 február 4.: Barankovics István külföldre szökik
 március 5.: RM: „Aki nincs velünk, az ellenünk van!” (KV)
 március 10.: megalakul az ÁVH-n belül a párt- és kormányőrség
 március 15.: Népfront-kongresszus; cél a pártok megszüntetése (RM: „A mi országunk nem rés, hanem erős bástya a béke frontján”)

március: a koncepciók perének első áldozata, a jugoszlávbarát Kocsi Dzodze albán belügyminiszter

április 3.: RM: „Nem az a baj, hogy a kulákat megverik”

tavasz: RM le akarta váltani Péter Gábort (és Farkas Mihályt?), de Sztálin figyelmezteti: örüljön, hogy ilyen jó munkatársai vannak

május 14.: Rákosiék felköltöznek a Lóránt útra

május 15.: a népfront-lista kapja a szavazatok 96 százalékát

május 16.: Szőnyi Tibor és Szalai András letartóztatása

május 23.: Farkas Mihály kihallgatja Szőnyit

május 27.: Cseresnyés Sándort kihallgatják Rajkra

május 30.: Rajk László letartóztatása

június 8.: *Szabad Nép*: „A jugoszláv trockisták az imperializmus szabadcsapata”

június 11.: Kállai Gyula külügy-, Farkas Mihály honvédelmi, Révai József a népművelési miniszter

június 11., KV-ülés, RM: „Ha bajok vannak, lehetetlen, hogy ne legyen benne az ellenség keze”

június 19.: *Szabad Nép*: kizárják a pártból Rajkot és Szőnyit, „idegen, imperialista hatalmak kémeit és trockista ügynököket”

június: RM utasítja Péter Gábort, szervezzen verőcsoportot

július 1.: RM „jugoszláv trockizmus” elleni cikke (*Pravda*)

július 2.: Dimitrov halála

július 5.: Farkas utasítja Pétert Pálffy letartóztatására

július: RM elkészíti a Rajk-ügy vádiratát

július 22.: RM Moszkvába repül

július–augusztus: „Lukács-vita”

augusztus 14–28.: Világifjúsági Találkozó Budapesten

augusztus 20.: új alkotmány; új címer; megszűnik a kenyérjegy

augusztus vége: dr. Alapi Gyula ügyész, dr. Jankó Péter és Péter Gábor per előtti látogatása RM (rég) lakásán

szeptember 16–24.: Rajk-per (három halálos ítélet)

szeptember 29–30.: a Szovjetunió, majd Magyarország után az összes népi demokrácia felmondja szerződéseit Jugoszláviával

szeptember 30.: RM a Rajk-peréről: „megvallom, sok álmatlan éjszakámba került, amíg a végrehajtás terve alakot öltött”

október 15.: Rajk László és társai kivégzése

október 20.: kitüntetik Péter Gábort és társait

október 21–24.: halálra ítélik és kivégzik Pálffyt és társait

október vége: *Társadalmi Szemle*: „A Rajk-banda megsemmisítésének tanulságai...” (Feláll a trojka: RM, Gerő, Farkas)

december 14.: Szófiában halálra ítélték Kosztovot

december 15.: az Osztrák KP kéri a Rajk-per osztrákokra vonatkozó vallomásait (79 db)

december 21.: Sztálin hetvenedik születésnapján a 70-es járattal megindul Budapesten a trolibusz-közlekedés; az Andrássy út Sztálin út

december 28.: államosítják a tízfősnél nagyobb üzemeket

1950

január 1.: megszüntetnek hat megyét

január 2.: kezdődik az első ötéves terv

február 21.: a Standard-perben a gyár amerikai és angol vezetőjét életben hagyják, a két magyart kivégzik

március 1.: az önállósult ÁVH bekebelezi a Honvéd Határőrséget
április 4.: ettől fogva nemzeti ünnep; a Csepel Művek (Weiss Manfréd) felveszi RM nevét
április 24.: RM villájában letartóztatják Szakasits Árpádot
május 20.: letartóztatják Sólyom László vezérkari főnököt és tábornoktársait
június 23.: Rónai Sándor az Elnöki Tanács elnöke, Kádár János helyett Zöld Sándor a belügyminiszter
július 7.: letartóztatják Marosán Györgyöt, Ries Istvánt stb.
augusztus 10.: halálos ítéletek a tábornokperben (Sólyom László)
augusztus 30.: az állam és a katolikus egyház megállapodása
szeptember 7.: felosztatják a szerzetesrendeket
szeptember: elkezdik a Dunai Vasmű építését
november 21.: agyonverik Péter Gábor helyettesét, Szücs Ernőt és testvérét, Miklóst
november 28.: letartóztatják Haraszi Sándor újságírót

1951 február 15.: letartóztatják Donáth Ferenc KV-titkárt
március 5.: letartóztatják Ujhelyi Szilárd államtitkárt
március 17.: letartóztatják Losonczy Géza újságírót, államtitkárt
február 25.–március 2.: az MDP II. kongresszusa felemeli az ötéves terv célkitűzéseit
március 10.: munkanappá nyilvánítják március 15-ét
április 15.: bevezetik a kenyérfejadagot
április 18.: a Titkárság bírálja Zöld Sándor belügyminisztert, s ő bejelenti a lemondását Rákosinak
április 19.: Zöld Sándor zavaros magyarázkodása a PB-ülésen, ahol elfogadták lemondását a belügyminiszteri posztról
április 20.: Zöld Sándor lemond a Minisztertanács ülésén, majd kiirtja a családját, s végez magával is
letartóztatják Kállai Gyulát és Kádár Jánost
május 12.: Kállai helyett Kiss Károly a külügyminiszter
május 21.–július 18.: ötezer fővárosi család vidékre telepítése
június 22–28.: Grósz József esztergomi érsek pere (15 év)
július 21.: felesküszik a katolikus püspöki kar
szeptember: II. békekölcsönjegyzés
október 3.: RM: „az egyházi reakciónak a foga közé vertünk”
december 2.: megszűnnek az élelmiszerjegyek – áremelés
december 16.: felavatták a huszonkét méteres budapesti Sztálin-szobrot
december 18.: halálra ítélték Haraszi Sándort, életfogytiglani fegyházbüntetésre Kádár Jánost, 15 évre Kállai Gyulát és Donáth Ferencet,

1952 február 17.: államosítják a lakóházakat
február 19.: RM utólag beismeri a szalámi-taktikát
március 9.: RM hatvanadik születésnapja
augusztus 14.: Dobi István az Elnöki Tanács elnöke (1967-ig), Rákosi Mátyás miniszterelnök (1953-ig)
október 5–14.: RM az SZKP XIX. kongresszusán
december 17.: karácsony másnapját munkanappá, május 2-át fizetett munkaszüneti nappá nyilvánították.

1953

január 2.: Sztálin levele: Péter Gábor áruló
január 3.: letartóztatják Péter Gábort, majd feleségét (RM lakásán), s munkatársait, Décsi Gyulát, Princz Gyulát, Tímár Istvánt
január 20.: Magyarország kifizeti a jóvátételt
február 6.: RM: „az ellenség rákapcsolt”
február 26.: a KV ülésén sürgeti a cionisták elleni fellépést
Kovács István, Vas Zoltán kimarad a PB-ből
március 5., 21 óra 50 perc: meghal Sztálin
május 17.: választás (Népfront-jelöltekre kilencvennyolc százalék)
május: az új szovjet vezetés tanácsolja Rákosinak, hogy váljon meg a miniszterelnöki beosztástól
június 13–14.: az SZKP PB Moszkvában javasolja a magyar pártvezetőknek a demokratizálást, az ésszerűbb gazdaságpolitikát, a politikai foglyok szabadon engedését stb.
június 17–18.: szovjet csapatok az NDK-beli tüntetések ellen
június 27–28.: a KV ülése a párt új irányvonaláról
június 28.: a *Pravda* a vezetők névsorából kihagyja a két nappal korábban letartóztatott Beriját
július 4.: Nagy Imre, az új miniszterelnök (1955. április 18-ig) ismerteti a kormány programját (RM kimarad a kormányból)
július 10.: Moszkvában bejelentik, hogy párt- és államellenes tevékenységért letartóztatták Beriját (kivégzése december 23-án)
július 11.: Rákosi kiigazítja Nagy Imre liberális nézeteit
július–augusztus: könnyítnek a mezőgazdaság terhein, feloldják a kitelepítéseket, részleges amnesztia
augusztus eleje: Kállai Gyula a börtönből levélben felülvizsgálatot kér Rákositól
augusztus 12.: Farkas Mihály újra a PB tagja és a KV titkára – az „új politika” szolgálatában
augusztus 28.: Jugoszláviával megszűnnek a határincidensek
szeptember 14.: tervmódosítás a fogyasztási cikkek javára
december: Moszkvában „ápolják” RM és Nagy Imre viszonyát
december 21–24: zárt tárgyaláson Péter Gábort életfogytiglani, Décsi Gyulát kilenc-, Péter Gábornét két és fél évi börtönre ítélik

1954

január 4: a három éve halálra ítélt Haraszi Sándor kegyelmet kap, büntetése életfogytiglan
március 13.: helybenhagyják Péter Gábor és „bandájának” ítéletét
április: eltávolítják a Rákosi-képeket
május 8.: RM második moszkvai fejmosása
május 24–30.: az MDP III. kongresszusa
július 4.: focitüntetés (vb-döntő: NSZK–Magyarország 3–2)
július 22: rehabilitálják, és szabadon bocsátják Kádár Jánost, Kállai Gyulát, Haraszi Sándort, Donáth Ferencet. (23-án szabadul Ujhelyi Szilárd és 31-én Losonczy Géza is)
szeptember: bürokráciacsökkentő elbocsátások
október 1–3.: Nagy Imre felülkerül a KV-ülésen
október 7.: RM a Moszkva közeli Barvihába utazik gyógykezelésre
október 19.: Gerő Ernő Nagy Imre-párti beszéde Szolnokon: félre kell állítani, akik nem tudják végrehajtani az új politikát
október 20.: Nagy Imre-cikk: „A KV ülése után” (*Szabad Nép*)

október 22–23., 25.: a *Szabad Nép* pártszervezetének antisztálinista taggyűlése
október 23.: kilenc nyugati hatalom elismeri az NSZK szuverenitását
október 23–24.: újjáalakítják sokadszor is a Népfrontot „alelnök RM”
november 30.: RM hazatér közel két hónapos „szabadságáról” a Szovjetunióból
december 1.: RM támadást indít Nagy Imre ellen
december 9.: a PB RM mellé áll
december 17.: RM a rehabilitációról kijelenti: „Érint 200 embert”
december 21.: tíz éve alakult meg az Ideiglenes Kormány

- 1955
- január 8.: Nagy Imrét jobboldali elhajlóként megbélyegzik Moszkvában
január 22.: RM-beszéd a jobboldali elhajlás ellen
január 29.: RM: ne altassuk el az egészséges osztálytudatot
február 8.: Malenkov szovjet miniszterelnök „lemond”
március 2–4.: a Nagy Imre elleni KV-ülés kimondja: a jobboldali veszély a főakadály
március 25.: a DISZ létrehozza a Petőfi Kört
április 3.: RM: „megnőtt az ellenség bátorsága és aktivitása”
április 14.: A KV kizárja Nagy Imrét (és Farkas Mihályt) a pártvezetésből
április 18.: a miniszterelnök Hegedüs András (1956. október 25-ig)
május 14.: megalakul a Varsói Szerződés
május 15.: aláírják az osztrák államszerződést
május 26.: szovjet vezetők Canossa-járása Belgrádban
június 4–6.: Bukarestben Hruscsovék tájékoztatója „a jugoszláv kérdés rendezéséről”
június 7–8.: KV-határozat a mezőgazdaság szocialista átszervezéséről.
július 17.: Mindszenty a börtönből házi őrizetbe kerül
július 18–23.: négyes csúcstalálkozó Genfben
augusztus 8.: RM: baráti viszonyt Jugoszláviával, amit „Péter Gábor és bandája” rontott el
szeptember 6.: Kádár János a Pest megyei PB titkára
szeptember 17.: az *Irodalmi Újság* elkobzása
október 18.: értelmiségi memorandum
november: Rajk László titkos „rehabilitálása”, RM: „felelősség terhel bennünket” (KV-ülés)
december 3.: Nagy Imrét kizárják a pártból
december 6.: „lincsaktíva” az értelmiségiek (írók) ellen
- 1956
- január 21.: magyar–jugoszláv határmegállapodás
február 14–25.: az SZKP XX. kongresszusa, Sztálin leleplezése
február 21.: az első megemlékezés Kun Béláról (*Pravda*, *SZN.*)
március 12–13.: „az MDP fő irányvonala helyes” (KV-ülés)
március 25.: RM Egerben: „a Rajk-per provokáció alapul”
március 29–május: szabadlábton Szakasits, Tildy, Marosán
április 4.: késik az üdvözlő távirat Hruscsovéktól
április 10. RM: mégis erősödik az osztályharc
április 17.: megszűnik a Kominform
május 10.: elkezdik a műszaki zár felszedését az osztrák határon
május 18.: RM az utolsó nyilvános hazai fellépésén a Sportcsarnokban: „hibás vagyok én magam is”
május 22.: közgazdaszvíta a Petőfi Körben
május 30.–június 1.: történészvíta a Petőfi Körben

június 6.: Nagy Imre hatvanéves
 június 9.: népi kollégisták vitája a Petőfi Körben
 június 14.: Szuszlov megmenti Rákosit
 június 14–15.: filozófiai vita a Petőfi Körben
 június 27–28.: sajtóvita a Petőfi Körben
 június 22–23.: RM részt vesz a szocialista országok első titkárainak moszkvai értekezletén
 június 28.: a rendőrség leveri a poznańi munkászavargásokat
 június 30.: KV-ülés: „a Petőfi Kör a párt ellen támad”
 július 18–21.: a KV felmenti Rákosi Mátyást, az új főtitkár: Gerő
 július: Gerő kéri Hruscsovét, hogy Rákosiék gyógykezelésre a Szovjetunióba utazhassanak
 július 26.: RM távozik; elkezdődik a második száműzetése
 augusztus 31.: a PB javasolja, hogy RM maradjon hosszabb ideig a Szovjetunióban
 szeptember 30.: Hruscsov, Tito és Gerő találkozása Jaltán
 október 6.: Rajk László és társainak temetése
 október 13.: Nagy Imrét visszaveszik a pártba
 október 22.: műegyetemisták tizenhat pontos programja
 október 23.: kitör a forradalom, Nagy Imre miniszterelnök
 október 24.: Budapestre érkezik Mikojan és Szuszlov
 október 25.: Kádár János az első titkár; kormányátalakítás
 október 28.: a leváltott vezetők is Moszkvába menekülnek
 október 31.: Moszkvában döntenek a fegyveres beavatkozásról
 november 1.: megalakul az MSZMP, első titkár Kádár János
 november 3.: Hruscsov a Kremlben: „R[ákosi] durva”.
 november 4.: a Vörös Hadsereg egységei eléri Budapestet
 november 11.: Tito: „Rákosi régi, de nem becsületes forradalmár”
 november 12.: az ENSZ napirendre tűzi a magyarkérdést
 november 22.: Nagy Imréeket száműzik Romániába
 december 2–5.: az MSZMP az „októberi események” okairól, a „Rákosi–Gerő-klikkről”
 december 11.: bevezetik a rögtönítélő bíraskodást
 december 15.: Rákosi első levelében megpendíti Hruscsovnak Kádár leváltását

1957
 január 9.: Rákosi második levelében hazai munkát kér Hruscsovtól
 január 19.: kivégzik az első fegyveres „ellenforradalmárokat”
 február 2.: bejelentik Nagy Imre, Losonczy Géza, Rákosi Mátyás és Gerő Ernő kizárását a pártból
 február 9.: Portugáliában meghal Horthy Miklós
 február 15.: RM harmadik levele Hruscsovnak „rámutat a zsidó káderek előretolására”
 február 26.: MSZMP IKB: RM és Gerő öt éven belül ne térjen haza
 március: felveszik a pártba Rákosit, Gerőt – az egész moszkvai emigrációt
 március 20–28.: szovjet–magyar tárgyalások: Rákosiék száműzetésének Nagy Imre az ára
 március 25.: RM telefonon tiltakozik Hruscsovnál, és levélben kioktatja a szovjet vezetőket
 április 18.: az SZKP KB: Rákosi „visszaél a vendégszeretettel” – száműzik Moszkvából

- május 1.: félmillió felvonulás, Kádár-beszéd a Hősök terén
június: Hruscsov Rákosiról: „Egyszerre volt bátor, s ugyanakkor félénk” –
alkalmatlan
június 15.: ítéletek: Farkas Mihály nyolc, Péter Gábor hat év
június 29. Hruscsov győz: a „frakciózó” Malenkovot, Molotovot, Kaganovicsot és
Sepilovot kizárják az SZKP vezető szerveiből
július 10.: RM üzeni: megírja emlékiratait, és forrásműveket kér
július 15.: RM és felesége elhagyja Moszkvát, a száműzetés első helyszíne:
Krasznodar, Frunze utca 63. szám alatti ház ötszobás lakása
augusztus (?): RM felajánlja, cikket ír a *Népszabadság*-nak
október 22.: PB: a *Népszabadság*-nak nem kell RM-cikk
november 13.: írók pöre: Déry Tibor kilenc, Háy Gyula hat, Zelk Zoltán három év
november 23.: MSZMP PB: el kell szigetelni Rákosit, kívánságaival forduljon a
Titkársághoz
- 1958
január 24.: MSZMP KB-határozat: RM „hazatérése sem kívánatos”
február: MSZMP KB levele a párttagsághoz a Rákosi-ügyről, a fenti határozatról
RM magyar útlevelet kér, s dokumentumokat a testvérpártoktól az emlékiratához
március 24.: RM kéri a KB-t, hogy a rá vonatkozó határozatokat küldjék meg neki
is
április 2–10.: Hruscsov Magyarországon
április 21.: válasz Rákosinak: minden információt megkapott ahhoz, hogy
megértse, hazatérése sem kívánatos
június 9–16.: Nagy Imre, Maléter, Gimes, Szilágyi kivégzése
augusztus: Krasznodarban meglátogatják Rákosiékat Csillagék
november 14.: engedélyezzék, hogy moszkvai és leningrádi levéltárakban
kutathasson
- 1959
január 3.: Kiss Károly levele Andropovhoz, hogy engedélyezzék RM levéltári
kutatását; Rákosinak: közvetlenül nem fordulhat a testvérpártokhoz
március: Krasznodarban imperialista kémnek hiszik
július: RM és felesége Gelendzsikben üdül
augusztus 31.: RM bejelenti, Moszkvába akar utazni
szeptember 10.: kéri az MSZMP KB-t, engedélyezze hazatérését
szeptember vége: RM elájul az utcán, elreped a térdkalácsa
október 10.: Boldoczki János nagykövet a pártvezetés nevében kéri, írásban
mondjon le a politikai tevékenységről, de ő nem teszi
október 24.: felszólítják, értékelje a saját szerepét
október 31.: a beteg RM válasza: Budapesten értékeli szerepét
november 10.: betegsége miatt leveszik a VII. kongresszus napirendjéről a
Rákosi-ügyet, s elutasítják hazatérési kérelmét
- 1960
április 1.: közkegyelem Dérynek, Farkasnak, Péter Gábornak
nyár: RM részt kíván venni testvére budapesti temetésén
június 3.: közlik Rákosival, hogy az MSZMP engedélye nélkül nem utazhat
Moszkvába
június 17.: RM: legalább gyógykezelésre engedjék haza
június 25. (?): RM engedély nélkül Moszkvába utazik
augusztus 10–14.: Aczél György és Nógrádi Sándor tájékoznak RM
helyzetéről, nézeteiről
november 25.: a PB megerősíti RM száműzetésének szigorát, felfüggeszti

- párttagságát
 november: elkezdik RM hazai rokonai, ismerősei levelezésének ellenőrzését
 december 12.: a KB kéri Andropovtól RM szanatóriumi kezelését
- 1961
 augusztus 28.: Biró Zoltán kéri bátyja, Mátyás meglátogatását
 szeptember 16.: a titkárság nyugdíjaztatja Biró Zoltánt
 október 17–31.: az SZKP XXII. kongresszusa. Sztálint kirakják a mauzóleumból
- 1962
 január 21.: RM kéri az MSZMP-t és az SZKP-t, hogy hazatérhessen
 január 22.: a KB Titkársága Rákosinéra is kiterjeszti a levélcenzúrát
 április 8.: RM sürgeti a választ, s panaszolja rokonai zaklatását
 július–augusztus: a nyarat Abran-Dürszo faluban töltik
 július 2.: Aczél György és Nógrádi Sándor közel nyolc órát beszélt Krasznodarban Rákosival elsősorban a törvénysértésekről
 augusztus 17–18.: a KB kizárja Rákosit a pártból (és még huszonnégy tagot)
 augusztus 19.: a *Pravda* is közli RM kizárását
 szeptember 12. v. 13.: Rákosiékat áttelepítik a kirgiziai Tokmakba, a Tien-san lábához
 november 6.: RM a pártkongresszushoz fellebbez kizárása ellen
 november 24.: a VIII. kongresszus elutasítja RM fellebbezését
- 1963
 április 7.: magánlevél: „az idén otthon leszek”
 augusztus: a világsajtót bejárja a hír, hogy RM meghalt
- 1964
 január: RM nem utazhat Moszkvába „ügye” rendezésére
 február: bejelenti, más szocialista országba akar települni
 július 4.: Biró Ferenc kéri, hogy súlyos beteg testvérét, Mátyást emberibb körülmények közé telepítsék
 július: Fenyá Moszkvában kihallgatást kér Szuszlovtól, ezentúl ő sem hagyhatja el a száműzetés helyét
 augusztus: beutalják a kiszlovodszki szanatóriumba
 október 14.: RM: „a furfangos, intrikus, fecsegő, cinikus, tudatlan” Hruscsov bukása
- 1965
 január–március: RM panaszos levelei a kirgiz pártnak; kér mindenkit, mentsék ki a zord klímából
 június: elutasítják, hogy felülvizsgálatra Frunzéba utazzon
 augusztus: budapesti látogató, Biró Ferencné
 augusztus 20.: gyógyüdülés az Isszik-Kul tó partján Csolpon-Atában
 október: RM megpróbál Moszkvába szökni, rendőrök szedik le a vonatról
 november eleje: orvosi igazolást szerez, hogy ártalmára van a tokmaki klíma
 november 23.: az MSZMP PB hozzájárul, hogy RM máshová költözzön
- 1966
 április 26.: a PB hozzájárul, hogy Arzamaszban legyen az új lakhely
 március 20.: *Quick*-cikk: a „magyar Sztálin” Kamcsatkán él
 augusztus.: RM a csolpon-atai üdülésből egy német újságíróval Ulbrichtnak üzen
 szeptember 20.: PB-döntés az RM-ügy vizsgálatára
 október eleje: áttelepítik Arzamaszba, Gorkijtól száz kilométerre
- 1967
 február 6.: a PB javasolja RM hazahozatalát, ha azzal az SZKP és a magyar KB is egyetért
 március 22.: betegségére hivatkozva kéri hazaengedését
 április 18.: RM sürgeti kérésére a választ
 augusztus 11.: a kormányt is sürgeti, engedjék haza

- szeptember 25.: S. O. S.! – egyre betegebb, engedjék haza
 november 5.: Biró Ferenc révén garanciát kérnek a családtól, hogy RM itthon nem okoz galibát
 november 16.: RM Fock Jenőnek: a szembaját sem kezelik
 december 25.: RM betegsége miatt átköltözhetnek Gorkijba
- 1968
 január 10.: moszkvai tárgyalás Rákosival a hazatérésről
 január 19.: PB-javaslat: ha minden jól megy, engedjék haza
 január–február: öt hetet kórházban tölt (szürke hályog)
 május 10.(?)–június 12.: újabb kórházi kezelés
 június 13.: Biró Ferenc a legfőbb ügyész segítségét kéri RM „deportálásának” megszüntetésére
 szeptember 26.–október 18.: a Marjuno szanatóriumban
- 1969
 február 3.: Rákosi, az exdiktátor jonatánt kér – cikk a *Der Spiegel*-ben
 március 6.: KB-határozat: RM hazatérhet, a megfelelő időpont kiválasztása a PB feladata
 május 5.: RM Brezsnyevtől kéri, engedjék haza, Kádárnak: itt-tartásom terhes a szovjeteknek
 május 12.: Fock Jenőnek: ha nem engedik haza, nyugdíjügyét ügyvédre bizza
 június 20.: Sík Endre segítségét kéri a hazatéréshez
 augusztus 8.–szeptember 2.: a Marjuno szanatóriumban
 október 10.: Biró Ferenc: „egész Budapest” Rákosi hazatéréséről beszél
 november 1.: *Pravda*-kép: Petrográdban Lenin mellett többek között RM sétál
 november 11.: Terracini szerint RM rövidesen hazatérhet
- 1970
 április 10.: RM: „a 25. évforduló megfelelő a hazatérésre”
 április 16.: KB-határozat: RM hazatérhet
 április 17.: a tévé közli: RM nyugdíjasként él a Szovjetunióban és semmiben sem szenved hiányt
 április: taggyűléseken ismertetik a határozatot
 április 20.: Biró Ferenc levele a tévének: RM deportált, nem nyugdíjas
 április 30.: a legfőbb ügyész: Biró Ferenc levele „izgatás megállapítására alkalmas”
 május 11.: a Titkárság jóváhagyja RM „letelepítésének” tervét
 május 18.: RM nem egyezik bele az itthoni házi őrizetbe
 május 22.: kéri, hazatérését ne kössék újabb feltételekhez
 június: RM és felesége is kórházba kerül, utána szanatóriumba küldik őket
 szeptember 17.: RM panasza Szuszlovnak: otthon „erdőben fogok élni Budán”
 október 16.: RM a KB-nak: „Magyarországon eddig nem volt intézményesítve a házi őrizet”
 november 27.: RM kórházba kerül
 december 2.: a kórházban szívinfarktust kap
 december 12.: KB: „a feltételeket nem változtatják” – de a kórházba már nem küldik el a levelet
- 1971
 február 5.: Rákosi Mátyás hetvenkilenc éves korában, Gorkijban meghal
 február 7.: felravatalozás és hamvasztás Moszkvában
 február 16.: Rákosi Mátyás temetése Farkasréten